

החי והצומח של ארץ-ישראל

אנציקלופדיה שימושית מאוירת



צמחים
בעלי פרחים ב'

החי והצומח של ארץ-ישראל

הוצאת מוסד הרב קוק, תש"ח

הדפוס: משרד החקלאות, תש"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

המחיר: 100 פ"ח

החי והצומח של ארץ-ישראל אנציקלופדיה שימושית מאוירת

עורך
עזריה אלון



מערכת האנציקלופדיה

עורך

עזריה אלון

החברה להגנת הטבע

מערכת מדעית

ד"ר אבינעם דנין

האוניברסיטה העברית, המחלקה לבוטניקה

פרופ' יואב ויזל

אוניברסיטת ת"א, המחלקה לבוטניקה

פרופ' אמוץ זהבי

אוניברסיטת ת"א, המחלקה לזואולוגיה

סא"ל יהודה זיו

צה"ל, מורשת ידיעת הארץ

פרופ' קלרה חן

האוניברסיטה העברית, המחלקה לבוטניקה

מיכה לבנה

החברה להגנת הטבע

יוסי לשם

החברה להגנת הטבע

פרופ' ה. מנדלסון

אוניברסיטת ת"א, המחלקה לזואולוגיה

ד"ר עזי פז

החברה להגנת הטבע

פרופ' לב פישלזון

אוניברסיטת ת"א, המחלקה לזואולוגיה

דן פרי

רשות שמורות הטבע

פרופ' איתן צידנוב

האוניברסיטה העברית, המחלקה לזואולוגיה

יואב שניא

החברה להגנת הטבע

הכרכים ועורכיהם

כרך 1:

מבוא ומפתחות

עזריה אלון

כרך 2:

חסרי חוליות יבשתיים

ד"ר גרשום לוי

כרך 3:

חוקים

פרופ' יהושע קונלר

כרך 4:

החיים במים

פרופ' לב פישלזון

כרך 5:

זוחלים ודורחיים

ד"ר אברהם ארבל

כרך 6:

עופות

ד"ר עזי פז

כרך 7:

יונקים

פרופ' ה. מנדלסון

ד"ר יורם יום טוב

כרך 8:

הצומח של ארץ-ישראל

פרופ' יואב ויזל

כרך 9:

צמחים חסרי פרחים

ד"ר נרדה רביב

כרך 10:

צמחים בעלי פרחים א'

ד"ר דוד הלר

מיכה לבנה

כרך 11:

צמחים בעלי פרחים ב'

מיכה לבנה

ד"ר דוד הלר

כרך 12:

צמחים ובעלי חיים במשק האדם פרופ' יצחק ארנון

חיים נגיד

עורך לשוני

יואב בן-צור

עורך גרפי

עמיקם שוב

עורך צילומים

שלום סרי

ההוצאה לאור של משרד הבטחון

יוסי פלדמן

רכז המערכת

נחמן אוריאל

יועץ המערכת

אורנה נתנון

מוכירת המערכת

החי והצומח של ארץ-ישראל

אנציקלופדיה שימושית מאוירת

כרך 11

צמחים בעלי פרחים ב'

עורכים

מיכה לבנה
דוד הלר

Plants and Animals of the Land of Israel



1986

כל הזכויות שמורות למשרד הבטחון ההוצאה לאור

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים
ממנו בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני
או מיכאני (לרבות צילום והקלטה) ללא
אשור בכתב מן המוציא לאור.

ISBN 965-05-00773-1

הדפסה שלישית – דצמבר 1993

עיצוב גרפי

יואב גרפיקה בע"מ

יצחק קמפלר

מנהל יצור

הפרדות צבע: סקולי בע"מ, תל-אביב

סדר-צילום: אל-אות בע"מ, תל-אביב

לוחות: קראור בע"מ, גבעתיים

הדפסה וכריכה: משה טופל ובניו מפעלי דפוס בע"מ, ראשון-לציון

המחברים

אבישי, ד"ר מיכאל

מנהל הגנים הבוטניים, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

אורטל, ראובן

מנהל האגף לאיכות הסביבה, רשות שמורות הטבע.

איזיקוביץ, ד"ר דן

מרצה בכיר לבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב.

אלון, עזריה

מדריך ומורה לטבע, עורך פירסומים בחברה להגנת הטבע, בית השיטה.

ברלינר רוחמה

דוקטורנטית לבוטניקה, הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית, רחובות.

נוטרמן, ד"ר יצחק

מרצה בכיר לביוולוגיה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב. ראש היחידה לאינטרדוקציה ואקופיסיוולוגיה של צמחי מדבר,

המכון לחקר המדבר, שדה בוקר.

גליל, ד"ר יעקב

פרופסור לבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב. מייסד המחלקה לבוטניקה ומנהלה שנים רבות. מייסד הגן הבוטני

ומנהלו במשך שנים.

דה־מלאך, יואל

חוקר, מנהל תחנת הנסיונות בנגב, רביבים.

דנין, ד"ר אבינעם

מרצה בכיר לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

דפני, ד"ר אמוץ

מרצה לבוטניקה, המכון לאבולוציה, אוניברסיטת חיפה.

היימן, רויטל

דוקטורנטית לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

הלר, ד"ר דוד

חוקר במחלקה לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים. ממונה על העשביה.

הרנשטט, ד"ר אילנה

חוקרת במחלקה לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

ויזל, ד"ר יואב

פרופסור לבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב. מנהל הגנים הבוטניים.

זהרי, ד"ר דניאל

פרופסור לגנטיקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

זליקוביץ, נגה

חוקרת במחלקה לבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב.

זמסקי, ד"ר אליעזר

מרצה בכיר, הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית, רחובות.

חן, ד"ר חיה קלרה

פרופסור לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

יניב, ד"ר זהרה

חוקרת צמחי רפואה, מינהל המחקר החקלאי, מרכז וולקני, בית־דגן

יעקבסון, ד"ר ראובן

חוקר גידול ירקות, מינהל המחקר החקלאי, מכון וולקני.

כח, יעקב

חוקר במחלקה לבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב.

כסלו, ד"ר מרדכי
 מרצה בכיר לבוטניקה, אוניברסיטת בר־אילן, רמת־גן.
לבנה, מיכה
 עורך פירסומים בחברה להגנת הטבע. מעין ברוך.
לדיו'נסקי, ד"ר גדעון
 פרופסור לגנטיקה הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית, רחובות.
לוריא, מיכאל
 מוסמך לבוטניקה, מתכנן מרעה טבעי במשרד החקלאות.
לורך, ד"ר יעקב
 פרופסור לבוטניקה, לפילוסופיה ולהיסטוריה של המדעים, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
ליפשיץ, ד"ר נילי
 חוקרת בכירה בבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב. אחראית למעבדות הבוטניות של המכון לארכיאולוגיה.
מתתיה, ד"ר יעקב
 חוקר בבוטניקה, מרכז וולקני, בית־דגן. ממונה על מאגרי גנים טבעיים וזנים מקומיים.
נגבי, ד"ר משה
 פרופסור לבוטניקה, הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית, רחובות.
עברי, יריב
 מורה. מסטרנט לבוטניקה, המחלקה לבוטניקה, אוניברסיטת תל־אביב. איילת השחר.
פטייבסקי, ד"ר אלי
 חוקר בבוטניקה, חוות הנסיונות של משרד החקלאות, נווה יער. אחראי למחקר בצמחי תבלין ובושם.
פולק, ד"ר גד
 בוטנאי, סמינר הקיבוצים, תל־אביב.
פו, ד"ר עזי
 ד"ר לזואולוגיה. ביולוג. מורה לביולוגיה במכללת בית־ברל.
פיינברון־דותן, ד"ר נעמי
 פרופסור לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
פליטמן, ד"ר עזי
 פרופסור לבוטניקה, המחלקה לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
קושניר, ד"ר אורי
 גנטיקאי, מכון ויצמן למדע, רחובות.
רביב, ד"ר ורדה
 מרצה לבוטניקה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.
רבינוביץ־זיון, ד"ר אביבה
 בוטנאית. מדענית רשות שמורות הטבע, כברי.
רוכין, ד"ר ברוך
 חוקר עשבים רעים והדברתם, הפקולטה לחקלאות, האוניברסיטה העברית, רחובות.
שאואט, מאיר
 מנהל הגנים הבוטניים בהר הצופים, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
שמידע, ד"ר אבישי
 אקולוג. מרצה בכיר לבוטניקה, האוניברסיטה העברית, ירושלים. מנהל מרכז מידע לצמחי ארץ־ישראל (רת"ם).

הצלמים		הציירים	
אורן, אריה	הוכברג, בנחה	קורין, אריק	הובר, אסתר
אלון, עזריה	וולקוביץ', שלמה	דוס, נחמיה	קופל, רות
אלון, שחר	ויצטום, אלן	שוב, עמיקם	קורץ, טוביה
ארבל, אברהם	טלמון, ישעיהו	שורר, יעקב	
בורשטיין, עוזי ז"ל	ילין, אלכסנדרה	שלום, אברהם	
כרעמי, דוד	יעקב, משה	שמידע, אבישי	
ברישחל (ברישפולסקי), דני	יעקבסון, ראובן	שפירא, שמואל	
גיאן, ברוך	ישראל, יואל		
דולב, חזקי	כ"ץ, יהודה		
דנין, אבינעם	לבידון, שמחה		

התוכן

117	משפחת הוולריניים	11	צמחים מוגנים
119	משפחת השלמוניים		מערכת מכוסי הזרע
	סדרת הדלועאים		מחלקת הדו־פסיגיים (המשך)
121	משפחת הדלועיים		סדרת האברשאים
	סדרת הפעמוניתאים		משפחת האברשיים
124	משפחת הפעמוניתיים	13	סדרת הרקפתאים
129	משפחת המרכבים		משפחת הרקפתיים
193	מחלקת החד־פסיגיים	14	סדרת העפריתאים
	סדרת כף הצפרדע		משפחת העפריתיים
193	משפחת כף הצפרדע	18	סדרת האפרסמונאים
193	משפחת הבוציציים		משפחת הלבניים
194	משפחת הנהרוניתיים		סדרת הזיתאים
	סדרת השושנאים	21	משפחת הזיתיים
195	משפחת השושניים		סדרת הערבזאים
227	משפחת הנרקיסיים	22	משפחת הערבזיים
234	משפחת הטמוסיים		משפחת ההרדופיים
235	משפחת האירוסיים		משפחת האסקלפיים
254	משפחת הסמריים	25	סדרת הצינוראים
	סדרת הדגנאים	26	משפחת החבלכליים
255	משפחת הדגניים	28	משפחת הזיפניים
	סדרת הדקלאים		משפחת הוורבניים
293	משפחת הדקליים	34	משפחת השפתניים
	סדרת הלופאים	42	משפחת הסולניים
	משפחת הלופיים	55	משפחת הלועניתיים
295	משפחת עדשת־המים	58	משפחת העלקתיים
300		83	משפחת הנאדידיים
	סדרת הפודנאים	93	משפחת הקוציציים
302	משפחת הכדורניים	103	
303	משפחת הסופיים	106	
	סדרת הגמאים	107	
304	משפחת הגמאיים		סדרת הלחכאים
	סדרת הסחלבאים	109	משפחת הלחכיים
311	משפחת הסחלביים		סדרת הפואתאים
331	מפתח השמות העבריים	111	משפחת הפואתיים
	מפתח השמות המדעיים		סדרת השלמונאים
341		115	משפחת היערתיים

צמחים מוגנים

הצמחים ברשימה זו הינם ערכי טבע מוגנים על פי החוק. אין לקטוף או לעקור אותם, או לפגוע בהם בכל דרך אחרת. רובם מוגנים הנה מוחלטת, על פי חוק גנים לאומיים ושמורות טבע, או על פי חוק היערות, בכל חלקי הארץ, בשמורות טבע ובשטחים פתוחים. קצתם מוגנים רק בחבלי ארץ מסויימים (מדבר יהודה, הנגב, הערבה וכו') ויש מהם המותרים לשימוש ביתי, אך לא לשימוש מסחרי. סוג או מין מוגן מסומן בספר בסימן O

אורב	חד-אבקן	מילה סורית	עצבונית החורש
אירוס (כל המינים)	חלביב (כל המינים)	מישויה פעמונית	עריר הלבנון
בבונג	חלמונית	מרווה כחולה	ערף המדבר
בוציץ סוככני	יקינתון מזרחי	מרווה משולשת	פתילת המדבר הגדולה
בן-חצב החורש	כחלית ההרים	נרקיס מצוי	צבעוני (כל המינים)
בן-חצב יקינתוני	כף הצפרדע	נרקיס אפיל	קורנית מקורקפת
גביעונית הלבנון	כרכום דמשקאי	סיפן (כל המינים)	קטלב מצוי
גומא הפפירוס	כרכום חרמוני	סחלביים (כל בני המשפחה)	רקפת יוונית
דום מצרי	כרכום נאה	ספלילה	רקפת מצויה
דסהמכבים האדום	כתרים אדמדמים	סתונית	שום גבוה
דדר כחול	לוע הארי הגדול	עדעד	שושן צחור
חבצלת החוף	מורן החורש	עיריוני צהוב	תמר מצוי

צמחים בעלי פרחים – כרך ב'

כרך 11 של האנציקלופדיה הינו המשך ישיר של כרך 10, וכל האמור בהקדמה, במבוא, במילון המונחים וברשימת הספרות של כרך 10 – כוחו יפה גם לכרך 11. המפתחות ורשימת הצמחים המוגנים שייכים לכל כרך בנפרד.

בתעתיק העברי של השמות הערביים באות האותיות העבריות המקבילות לערבית בכל המקרים שיש בהם אותיות כאלה, ואילו אותיות ערביות שאין להן מקבילות בעברית הועתקו כך: –

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©		תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©	
א	ה	א	ה
ב	ו	ב	ו
ג	ז	ג	ז
ד	ח	ד	ח
ה	ט	ה	ט
ו	י	ו	י
ז	כ	ז	כ
ח	ל	ח	ל
ט	מ	ט	מ
י	נ	י	נ
כ	ס	כ	ס
ל	ע	ל	ע
מ	פ	מ	פ
נ	צ	נ	צ
ס	ק	ס	ק
ע	ר	ע	ר
פ	ש	פ	ש
צ	ת	צ	ת
ק		ק	
ר		ר	
ש		ש	
ת		ת	

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

מז 1

ל. ח. - ח. ח.

א' אי' טו'

חב הרו יבי

לְחַיֵּי חַיֵּי הַחַיִּים יִתֵּן

ה. י. א.

שמיני

12-1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-51-52-53-54-55-56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67-68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78-79-80-81-82-83-84-85-86-87-88-89-90-91-92-93-94-95-96-97-98-99-100-101-102-103-104-105-106-107-108-109-110-111-112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127-128-129-130-131-132-133-134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152-153-154-155-156-157-158-159-160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200-201-202-203-204-205-206-207-208-209-210-211-212-213-214-215-216-217-218-219-220-221-222-223-224-225-226-227-228-229-230-231-232-233-234-235-236-237-238-239-240-241-242-243-244-245-246-247-248-249-250-251-252-253-254-255-256-257-258-259-260-261-262-263-264-265-266-267-268-269-270-271-272-273-274-275-276-277-278-279-280-281-282-283-284-285-286-287-288-289-290-291-292-293-294-295-296-297-298-299-300-301-302-303-304-305-306-307-308-309-310-311-312-313-314-315-316-317-318-319-320-321-322-323-324-325-326-327-328-329-330-331-332-333-334-335-336-337-338-339-340-341-342-343-344-345-346-347-348-349-350-351-352-353-354-355-356-357-358-359-360-361-362-363-364-365-366-367-368-369-370-371-372-373-374-375-376-377-378-379-380-381-382-383-384-385-386-387-388-389-390-391-392-393-394-395-396-397-398-399-400-401-402-403-404-405-406-407-408-409-410-411-412-413-414-415-416-417-418-419-420-421-422-423-424-425-426-427-428-429-430-431-432-433-434-435-436-437-438-439-440-441-442-443-444-445-446-447-448-449-450-451-452-453-454-455-456-457-458-459-460-461-462-463-464-465-466-467-468-469-470-471-472-473-474-475-476-477-478-479-480-481-482-483-484-485-486-487-488-489-490-491-492-493-494-495-496-497-498-499-500-501-502-503-504-505-506-507-508-509-510-511-512-513-514-515-516-517-518-519-520-521-522-523-524-525-526-527-528-529-530-531-532-533-534-535-536-537-538-539-540-541-542-543-544-545-546-547-548-549-550-551-552-553-554-555-556-557-558-559-560-561-562-563-564-565-566-567-568-569-570-571-572-573-574-575-576-577-578-579-580-581-582-583-584-585-586-587-588-589-590-591-592-593-594-595-596-597-598-599-600-601-602-603-604-605-606-607-608-609-610-611-612-613-614-615-616-617-618-619-620-621-622-623-624-625-626-627-628-629-630-631-632-633-634-635-636-637-638-639-640-641-642-643-644-645-646-647-648-649-650-651-652-653-654-655-656-657-658-659-660-661-662-663-664-665-666-667-668-669-670-671-672-673-674-675-676-677-678-679-680-681-682-683-684-685-686-687-688-689-690-691-692-693-694-695-696-697-698-699-700-701-702-703-704-705-706-707-708-709-710-711-712-713-714-715-716-717-718-719-720-721-722-723-724-725-726-727-728-729-730-731-732-733-734-735-736-737-738-739-740-741-742-743-744-745-746-747-748-749-750-751-752-753-754-755-756-757-758-759-760-761-762-763-764-765-766-767-768-769-770-771-772-773-774-775-776-777-778-779-780-781-782-783-784-785-786-787-788-789-790-791-792-793-794-795-796-797-798-799-800-801-802-803-804-805-806-807-808-809-810-811-812-813-814-815-816-817-818-819-820-821-822-823-824-825-826-827-828-829-830-831-832-833-834-835-836-837-838-839-840-841-842-843-844-845-846-847-848-849-850-851-852-853-854-855-856-857-858-859-860-861-862-863-864-865-866-867-868-869-870-871-872-873-874-875-876-877-878-879-880-881-882-883-884-885-886-887-888-889-890-891-892-893-894-895-896-897-898-899-900-901-902-903-904-905-906-907-908-909-910-911-912-913-914-915-916-917-918-919-920-921-922-923-924-925-926-927-928-929-930-931-932-933-934-935-936-937-938-939-940-941-942-943-944-945-946-947-948-949-950-951-952-953-954-955-956-957-958-959-960-961-962-963-964-965-966-967-968-969-970-971-972-973-974-975-976-977-978-979-980-981-982-983-984-985-986-987-988-989-990-991-992-993-994-995-996-997-998-999-1000-1001-1002-1003-1004-1005-1006-1007-1008-1009-1010-1011-1012-1013-1014-1015-1016-1017-1018-1019-1020-1021-1022-1023-1024-1025-1026-1027-1028-1029-1030-1031-1032-1033-1034-1035-1036-1037-1038-1039-104

11. 11. 11.

בני-שון

ח. ליו פ ווג גרו פי



משפחת האברשיים ERICACEAE

קטלב מצוי

Arbutus andrachne

قَتْلَب، قَاتِل كحلب، قاتل

עץ ירוק-עד, שקליפתו חומה-אדומה, חלקה ומתקלפת בלוחיות. עליו גדולים ומבריקים.

תפוצתו משתרעת במזרח הים-התיכון בלבד. נבהו 3-8 מ', ואם לא פגעו בו הוא עשוי להתנשא לגובה של 12 מ' ומעלה.

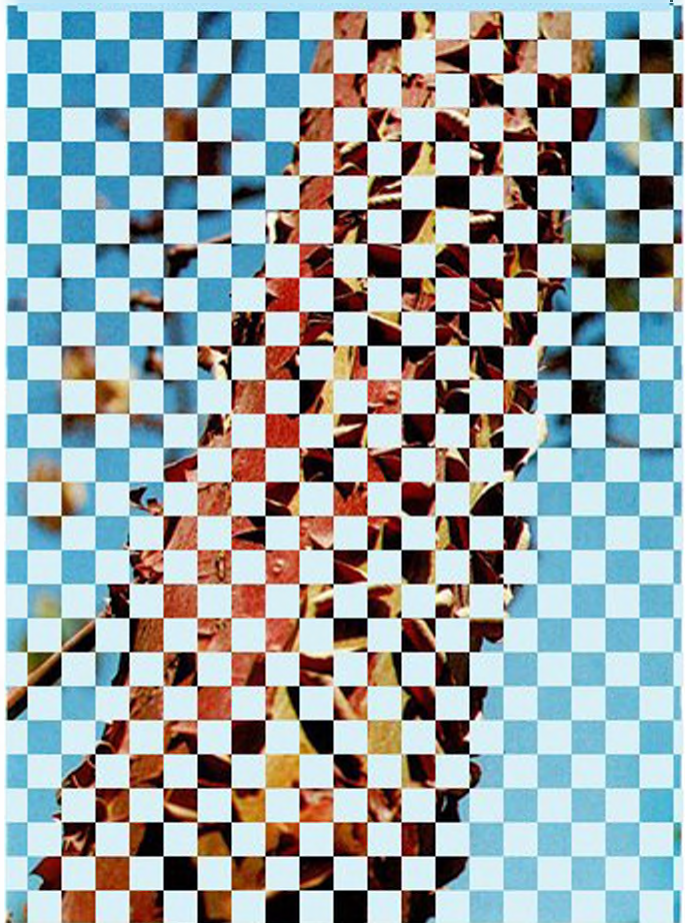
צבע קליפתו שימש מקור לאגדות הנפוצות עליו ומקור לשמו: קטלב הוא צירוף של המלים קטל אב. לפי האגדה האדימה קליפתו של העץ מדמו של אב שנקטל בידי בנו.

השם המדעי של הסוג מוצא מלטינית; המשורר הרומאי הורציוס כותב על קטלב שהבטלנים אוהבים לשכב בצילו.

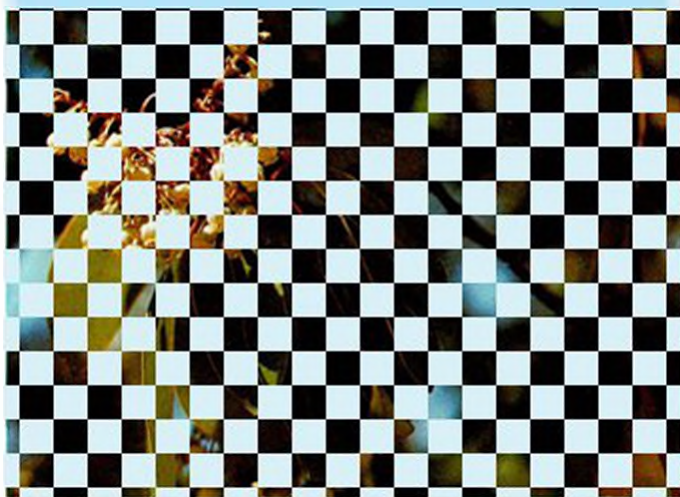
העצה קשה ועמידה כנגד רקבון, ועל כן שימשו הנזע וענפי העץ כחומר גלם למחרשות, לידיות של כלי מלאכה, ובעיקר – לקרוי נגות, לפני שהחלו להשתמש בקורות ברזל וביציקת בטון. העץ נכרת יותר מכל עץ חורש אחר, וכתוצאה מכך אינו גדל היום בכמה

קטלב: גזע מתקלף

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קטלב: מריחה

מבתי-הגידול המתאימים לו. כך, למשל, אין למצוא היום את העץ ממזרח להרי אדיר ומירון – באזור דובב, ובהרי נפתלי שם קיימות עדשות של סלע חואר ובהן בתי וסחלבים האופייניים לבית-נידולו.

לאחר שהוקצו שמורות טבע באזור הים-תיכוני, וצומצמה הכריתה לצרכי בניה, החלה התפשטות מחודשת של עצים אלה במקומות שיש בהם מקורות לזרעים. יפי העץ – קליפתו האדומה, ענפיו המתפתלים, עליו, פרחיו ופירותיו – הניעו גננים לנסות לאקלמו בנינות-נוי. אך רוב נסיונותיהם נכשלו. כשלוך זה מקורו בצורך של הקטלב בקרקע אנאירובית, ובהנחת ארון המלווה במיקוריה של פטריות על שורשיו, כאלה המותאמות לתנאים של חוסר איוורור.

מין קרוב לו, *Arbutus unedo*, גדל במערב הים-התיכון בדרך כלל, אך נמצא גם בקרקעות חמוצות מעט בכרתים, ביוון וברודוס, וכצמח תרבות – בדרום ברית-המועצות. שאר מיני הקטלב, כ-18 במספר, גדלים בצפון-אמריקה ובמרכזה.

קטלב מצוי הוא הנציג היחיד בארצנו למשפחת האברשיים, מרובת המינים ורחבת התפוצה. משפחה קוסמופוליטית זו, הנפוצה בכל העולם, מלבד ביבשת אוסטרליה, כוללת, לרוב, שיחים ובני שיח המאכלסים אזורים קרים וממוזגים. הם מהווים מרכיב עיקרי או בלעדי של תצורות צומח בשטחי בצות, קרקעות כבול ואזורים הרריים שקרקעותיהן חומציות, ומתרחשים בהן תהליכי חיזור. האברשיים ניוונים מן החנקן בצורת אמן, בניגוד למרבית הצמחים העילאיים, המסוגלים לקליט חנקן רק בצורת חנקה. נראה שבמשפחה זו התפתחה הסתגלות מיוחדת לצורת תזונה זו. האברשיים מעדיפים את החנקן כאמן, וסובלים מעקה כאשר האמן מוחלף בחנקה. העקה מתבטאת בדיכוי צמיחה, לעתים עד כדי ניוון ומוות.

קרקעות ההרים בארץ-ישראל ניטרליות עד בסיסיות, משום שהן מכילות כמות רבה של קטיוני סידן ומגנזיום, שמקורם בסלעי המשקע של הניר והדולומיט השולטים בגוף ההררי של ארצנו. גם בית-נידולו של הקטלב המצוי הוא בסיסי. ואמנם, ייחודו של העץ ניכר בבית-נידולו: הוא מאכלס סלעי חואר מתקופת הקרטיקון, שהתפתחה עליהם קרקע רנדוינה חוארית, בגליל העליון, בכרמל ובהרי יהודה. עמדים יפים של קטלב מצוי גדלים גם בהר חזון בגליל התחתון ובנחל דולב בשומרון על פני חואר של קרטיקון תחתון.

הפירות כדוריים, קטרם כ"ו ס"מ, קליפתם מחוספסת. הם מבשילים בסוף עונת הקיץ, בחודשים ספטמבר – אוקטובר, ואז צבעם אדום-עז והם מתוקים וטעימים. נמשכות אליהם צפורים האוכלות אותם לתאבון ומפזרות את הזרעים. פרי בשל נכר בגווני הנוטה לשחור, ובמנועו הרך. פרי קשה וכתום מקהה את השיניים. כאשר כורתים או שורפים עצי קטלב הם מתחדשים משרידי הקורה. עשרות חוטרים מבצבצים משרידי העץ, עד שלאחר שנים אחדות מתגברים חוטרים אחדים על האחרים, מתפתחים יותר ויוצרים נזעים. חורש קטלבים שוכרת או נשרף הופך לסבך צפוף של עצים דקים, כשאר עצים ירוקיעד הנדלים בחורש.

אביבה רבינוביץ

משפחת הרקפתיים PRIMULACEAE

מרנגית השדה *Anagallis arvensis*

عين الجمل، اذن الفار عین אלנמל, אד'ן אלפאר

עשבוני חד-שנתי כחול פרחים, קרח ושרוע. השם המדעי של הסוג נגזר מיוונית – *anagallo* ופירושו: לקשט. שכן, למינים רבים פרחים יפים. השם העברי גזור מארמית (מרנגיתא – מרגלית). נודע בעבר בשמות "עין התכלת" ו"עיני רחל", על שם

הסיבה להיווצרות אמון באזור היסתיכוני בארץ-ישראל היא מבנה הסלע. סלעים חוראיים, בניגוד לסלעים קארסטיים, הם נקבוביים אך אינם חדירים. עם רדת הגשמים סופג הסלע כמות מים ניכרת. החרסית שבו תופחת והוא נהפך לשכבה רוויית מים, אטומה ובלתי מתלחלת. גם האוורור לקוי, וכך, חרף השיעור הגבוה של הניר בסלע ובסיסיותו – נוצרים תנאי חיזור, ובהם נוצר האמון. לקרקע שמעל החואר תכונות הדומות לאלו של המסלע, והיא לרוב שטוחה ורדודה. הקרקע והסלע מכילים מים זמינים לצמחים כמעט עד סוף עונת הקיץ, לעומת קרקע הטרה רוסה, למשל, המתייבשת במהירות.

חברת הקטלב המצוי שולטת איפוא בתנאים של אוורור לקוי והונת אמון. הצומח של חברות הקטלב המצוי מצטיין בקווי אופי בולטים ומוגדרים היטב: כיסוי נמוך (לפעמים אף היעדרות נמורה) של צמחים חד-שנתיים, עושר רב בבני משפחת הסתלביים ובתה שמרכיביה העיקריים הם בני שתי משפחות: לטמיים ושפתניים. באותן תצורות לא תתפתח חברת קטלב מצוי, אם כמות המשקעים השנתית נמוכה מ-600 מ"מ, כי אז סלעי הקירטון החוארי מכוסים בגארי, והקרקע שעליהם היא רנדוזינה תומה.

העץ משיר חלק מעליו בעונת הקיץ. בחודשי קיץ שלאחר שנת בצורת שיעור הנשירה גדול יותר. העלים גדולים, מוארכים, תמימים ומבריקים בצידם העליון. עלי ובטים ועלי עצים בשנותיהם הראשונות – משוננים ושעירים.

הפריחה: בעונת האביב, בחודשים מרס – אפריל, מקדימה בהרים הנמוכים ומתאחרת בגוש הרם של הרי מירון. העץ הפורח מהווה אלמנט חשוב בגוף ההרים באביב. הפרחים מאוחי עלי-כותרת ודמויי כד, שלשפתו חמש אונות. צבע הפרחים קרם-בהיר, והם תלויים במכבדים רבים בקצות הענפים, כשפתחיהם נוטים כלפי מטה. הודות לצוף המהול והנוזלי נמשכים אליהם זבובי-רחף ודבורים.

מרנגית השדה

מ. לסקר

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

רחל המשוררת. שמות ערביים עממיים פירושם "עין הנמל", סמל ליפי הפרח, ו"אוזן העכבר", אולי בגלל צורת העלים.

צומח בכל חלקי הארץ כעשב־דך חורפי. מאכלס שדות, נינות ווי, מעובות וכתות. תפוצתו קוסמופוליטית, מקורו באזורים היס־תי־כוני, האירוס־יבירי והאירוס־טורני.

העלים מכילים רעל בשם ציקלמין, המצוי גם בפקעת הרקפת, בת אותה משפחה. הרעל המצוי בעלים משמש בעיקר להרעלת דגים ולהברחת עלוקות מנחירי בקר. ידועים מקרים שצאן ובקר הורעלו מאכילת עלי הצמח, ולפיכך ראוי להיזהר באכילת העלים, הנחשבים כטובים לסלט ברכות ממדינות אירופה. ברפואה העממית הקדומה נחשבו עלי המרגנית כסם פלא לריפוי נכישות נחש, עקיצת עקרב ונשיכת כלבים שוטים. ברפואה הטבעונית של היום משמשים עלי הצמח לטיפול בעקיצות, לריכוך צריבות סרפד, לטיפול בצהבת ובנפיחויות. בעבר סברו שהפרחים הכחולים הם פרחי זכר והאדומים פרחי נקבה, אך היום ברור שהפרחים דו־מיניים.

גובהו של הצמח: 10-30 ס"מ. גבעוליו מצולעים ומסועפים. העלים גנדיים, יושבים, דמויי ביצה (אורכם: 1.5-3 ס"מ), ירוקים בהירים, נקודות שחורות וזרועות על צידם התחתון. הפרחים כחולים או אדומים (הצבע משתנה בזנים השונים). הם נשאים יחידים על עוקצים ארוכים היוצאים מחיקי העלים. הכותרת גלגלית בת 5 אוונות, קוטרה: 12-13 מ"מ. האונות תמימות או משוננות ובעלות שערות בלוטיות זעירות. הפרחים מואבקים על ידי זבובי־פרחים שעירים. הפרי – הלפט כדורי, הנפתח במכסה. הזרעים מצולעים, חומים כהים, אורכם: כ־1.5 מ"מ, הפריחה: בחודשים ינואר – מאי.

הסוג מונה 28 מינים, בעיקרם אפריקאיים. כמה מינים הם מערב־אירופיים.

מינים אחרים גדלים במדנסקר ובדרום־אמריקה.

בארץ מיוצג הסוג כ־2 מינים.

אמץ דפי

○

רקפת מצויה

Cyclamen persicum

صابون الراعي **צאבן אנלראעי**

ניאופיט שכיח, אחד הצמחים המפורסמים ביותר בארץ. תופס מקום חשוב בפולקלור, בשירי הילדים, באגדות עם וברפואה העממית.

השם העברי נגזר משם ארמי, שהשתמר גם באחד משמותיו הערביים של הצמח (נמנו למעלה מתריסר שמות ערביים). השם המדעי מקורו במלה יוונית שפירושה עיגול, על שום עוקץ הפרי, המסתלסל ברוב המינים.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני: יוון, דרום תורכיה, סוריה וארץ ישראל.

בארץ הוא אופייני לבתי־גידול סלעיים בכל החבל היס־תיכוני. תפוצתו חודרת מעט אף למדבריות של יהודה ושומרון. בחרמון הוא מעפיל עד לרום של 1300 מ'.

מקורה של הפקעת הרב־שנתית הגדולה (קוטרה: 3-15 ס"מ) בתת־פסיג. צורת הפקעת עגולה או פחושה, תכופות בלתי־דגולרית. בחלקה התחתון מפתחת הפקעת שורשים רבים ובחלקה העליון קבוצת עלים ופרחים (הנישאים תכופות על גבעול תת־קרקעי מקוצר). הפקעת עשויה להאריך ימים (עד 20 שנה ויותר), והיא מכילה את הרעל ציקלמין, המגן עליה מפני בעלי־חיים.

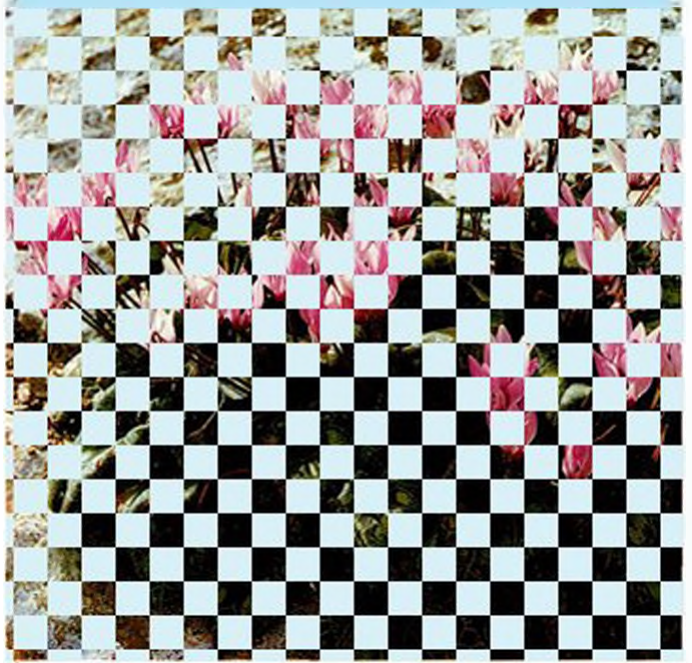
י. שורר

רקפת מצויה

אין לצמח גבעול על־קרקעי. לעלים פטוטורות ארוכות, כל עלה יוצא בנפרד מפני הקרקע. טרף העלה דמוי־לב, פניו העליונים ירוקים ומקושטים במערכת מורכבת של כתמים לבנים־מכסיפים, הנוצרים בגלל חללי־אוויר. פניו התחתונים סגולים, הודות לאנתוציאן. העלים הצעירים גלולים פנימה, כך שפניהם הסגולים פונים החוצה.

הפרחים יחידים, נישאים על עוקצים ארוכים המתכופפים כלפי מטה בראשם, סמוך לפרחים. צינור הכותרת קצר ומעובה בלועו.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



רקפת מצויה

ובמנוון צבעים עשיר, ביניהם גוני ארגמן כהה וסגול, שאינם מצויים כבר. הביות היה מלווה בהכפלת מספר הכרומוסומים (ללא כוונה תחילה של המטפחים הראשונים). זני הנוי השכיחים הם טטרפלואידים (2n=48) או אף אוקטפלואידים (2n=96), לעומת האוכלוסיות הטבעיות שהן דיפלואידיות (2n=24). נראה שהכפלת מספר הכרומוסומים תרמה להגדלת ממדי הפרחים, אולם היא העמידה מכשול בפני סלקציה יעילה נוספת. לכן גדולה חשיבותה של אוכלוסיית הבר גם כמקור להמשך הטיפוח של זני תרבות.

לרקפת שימושים עממיים רבים, אך כולם אסורים היום בארץ, משום שהיא צמח מוגן: העלים שימשו, בדומה לעלי נפן, לליפוף אורז או בשר טחון. עוקצי הפרחים החמצמצים נמצאים להפנת צמא. יש אומרים שאף הפקעות הרעילות שימשו בעבר למאכל לבני־אדם, אחרי קלייה קפדנית, ההורסת את הרעל.

השימוש הידוע ביותר הוא סימום דגים: ריסקו את הפקעת, ערבבו את הרסק בקמח ופזרו אותו כפתיון לדגים. הדגים המסוממים צפים וקל לאספם. קודם לאכילתם יש לנקות היטב את קרביהם מן הרעל. שימוש כזה ידוע כבר מרומא הקלאסית ומהודו, וכן בין ערביי ארץ־ישראל.

בפקעת חצויה השתמשו בעבר כתחליף לסבון. ברפואה העממית שימש הצמח כשיקוי אהבה, לריפוי מחלות קיבה, לנירוש תולעי מעיים, להגברת השתנה, לטיפול במחלות עור, בצהבת, בפצעים, נרימת הפלה, זירוז הקאה ועוד.

הסוג מונה 15 מינים, תפוצתם משתרעת ברובה באזורים היב־תיכוני והאירוניטוני. בארץ גדלים 2 מינים.

C. coum

عَرَبِيَّة كَوْسِيَّة
ערבייתא כוסייה

רקפת יוונית

ניאופיט שממדיו קטנים יותר מאלה של הרקפת המצויה. תפוצתו: מזרח ים־תיכונית.

גדל בארץ בין סלעים וסביב גזעי עצים. שכיח בחרמון ברום 1300-1900 מ', ונדיר ביותר בשאר חלקי הארץ. נמצא רק ביער אורם שבצפון הגולן ובפסגת הר מירון בנליל. נבדל מהמין רקפת מצויה בפרטים הבאים: – הפקעת קטנה, כדורית־פחוסה, רגולרית בהרבה מזו של הרקפת המצויה; העלים קטנים, דמויי־כלייה עד כמעט עגולים, רגולריים ודומים זה לזה; צבע הפרחים ורוד־עז; רישומו של גוון זה מוגבר עלידי כתם ארגמני כהה בבסיס כל אונת כותרת; אונות הכותרת קצרות ורחבות והן מפותלות ככנפי מאוורר; עוקץ הפרח קצר והוא מסתלסל מאוד משחונט הצמח את פרו. הפריחה: בעיצומו של חורף, בחודש פברואר.

מגדלים בעציצים טיפוסים שתורבתו כנראה ממין זה.

דינאל והרי ומיכה לבנה

רקפת יוונית: מפת תפוצה

י. בן־זיו, קל י. תפוצת חיים



5 אונות הכותרת הארוכות (25-35 מ"מ) שזורות בניצן ופגות כלפי מטה (כמו הפרח כלו); עם היפתח הפרח הן מתקפלות לאחור וכלפי מעלה. כיפוף כפול זה משווה לפרח ההפוך את צורתו המיוחדת. עמדתו ההפוכה של הפרח מסייעת אולי בהגנה על האבקנים ומשרתת את ההאבקה. צבען של אונות הפרח משתנה מצמח לשכנו – מלבן ועד ורוד עז. בסיס האונות (במקום קיפולן) צבעו ארגמן כהה. 5 המאבקים ערוכים מסביב לעמוד־העלי, הבולט מתוך צינור הכותרת. מצעית הפרח מפרישה צוף, והפרח מדיף ריח עדין. הפרחים מואבקים עלידי דבורי־דבש וחרקים אחרים. סכורים שבסוף עונת הפריחה, משמתייבשת האבקה, היא נפוצה גם ברוח. האבקנים מבשילים לפני הצלקת, אולם בזכות הפריחה הממושכת אפשרית גם האבקה עצמית.

משך הפריחה ארוך ביותר: פרח יחיד פורח משבוע ימים ועד 3 שבועות; צמח מפותח עשוי להעלות פרחים במשך חודשיים ויותר. עונת הפריחה העיקרית היא מחודש ינואר עד חודש אפריל. חובבי הפרחים יודעים לספר על מקומות מסתור, בעיקר במצוקים שבאזור הספר של שומרון ויהודה, שם פורחות הרקפות כבר בחודש נובמבר, לפני הופעת העלים; על מצוקים מוצלים וראו בשנות־ברכה פרחי רקפת עוד בחודש אוגוסט, לאחר שכל עליהן קמלו מכבר.

הפרי – הלקט רב־זרעים. עם ההבשלה משתרע עוקץ הפרח (הפרי) הארוך על הארץ ומקרב את ההלקט אל הקרקע או מטמינו בחנווי הסלעים. בכך שונה מין זה משאר מיני הרקפת, שעוקציהם מסתלסלים. לבד מהטמונה אקטיבית־כמעט של הפרי בקרקע, נפוצים הזרעים גם באמצעות נמלים.

בשונה הראשונה מפתח הנובט עלה (פסיג) אחד ופקעת זעירה. זהו אחד מהצמחים הדו־פסיגיים המעטים הנוהגים כך.

רק 3-4 שנים לאחר הנוביטה מגיע הצמח לכלל פריחה. פקעת אחת עשויה ליצור עשרות פרחים.

הרקפת מצטיינת בארץ בתחום רחב של שונות – הן בגוני הפרח, הן בגודלו והן בדגם הציור שעל העלים.

המין הנדון שימש כמקור לפיתוח זני־נוי במדינות מערב־אירופה. הצמח המבוית ניכר בפרחים גדולים וגסים־יחסית, חסרי ריח,



משפחת העפריתיים PLUMBAGINACEAE

עפרית אירופית

Plumbago europaea

حمشي، رصاصية، خمسي، رصاصية

העלים והגבעולים מכוסים בשכבה דקה של שעווה המשווה לצמח צבע אפרפר. בחודשי הקיץ, כאשר מתייבשים עלי החורף, צומחים דרבנות נושאי עלים קטנים מחיק העלים העליונים, ובכל סעיף בחלקו העליון של הגבעול יושב פרח בודד. הפריחה: בחודשים יוני – אוקטובר.

אורך הפרח: 15-18 מ"מ. גביע הפרח מכוסה שערות בלוטיות. הכותרת גלגלית, הצינור בולט מתוך הגביע והאונן מורחב. צבע הכותרת – סגול-לילך; האונות קהות. לאחר הבשלת הפרי ניתקת מן הצמח יחידת הפצה הכוללת גביע, פרי ושרידי כותרת, ונצמדת לשערותיו של בעל-חיים העובר בקרבת מקום. הבלוטות מפרישות חומר דביק, המצמיד היטב את יחידת התפוצה לגוף המפיץ.

בנינות נוי בארץ נפוץ המין עפרית הכף – *P. capensis*, שפרחיו גדולים והטרוסטייליים*. צבע כותרתם כחול-אפור. מוצאו מדרום-אפריקה. המתבונן בנביעים הבלוטיים יבחין מייד בדמיון בין העפרית התרבותית לעפרית הבר.

הסוג מונה 12 מינים הגדלים באזורים החמים משני צידי קו המשווה.

אבינעם דנין

עדעד

Limonium

زهرة القَبَضِ זהות אלקבצ

אחד הסוגים המעניינים במשפחת העפריתיים. סוג גדול, המונה כ-250 מינים שתפוצתם כמעט קוסמופוליטית; מהם גדלים בארץ 6 מינים – רובם צמחי ערבות, מלחות או מדבר. לפרחים נביע צבעוני בולט ושאייר (אינו נושר בתום הפריחה), ולכן נראה כאילו הפרחים הם בני-אלמוות, חיים לעד – ומכאן נגזר השם העברי.

מקור הסוג – במלחות ראשוניות. התאמתם העיקרית של הצמחים לתנאי מלחה ניכרת בהתפתחות מערכת ההפרשה של המלח, המבוססת על בלוטות מלח אופייניות, המצויות על-גבי העלים או על-גבי הגבעול. כל בלוטה כזאת עשויה מ-16 תאים הנחלקים לתאי-נביע, תאים מלווים ותאים מפרישים. נוסף להם מצויים בבסיס הבלוטה 4 תאים אוספים. ההפרשה נעשית מבעד לחורים בקוטיקולה העליונה של התאים המפרישים, והיא מאפשרת שמירה מבוקרת של רמת המלח ברקמות החיות.

כל מיני העדעד הוכרו בארץ כפרחים מוגנים.

מבין המינים הגדלים בארץ נזכיר 3 מינים עיקריים:

Limonium meyeri

עדעד הכצות

עשבוני רב-שנתי המאכלס בצות מלחות בכל אזורי הארץ. עמידותו בפני מלח גבוהה.

תפוצתו מקיפה את האזור היס-תיכוני ואת מערב האזור האירוני-טורני.

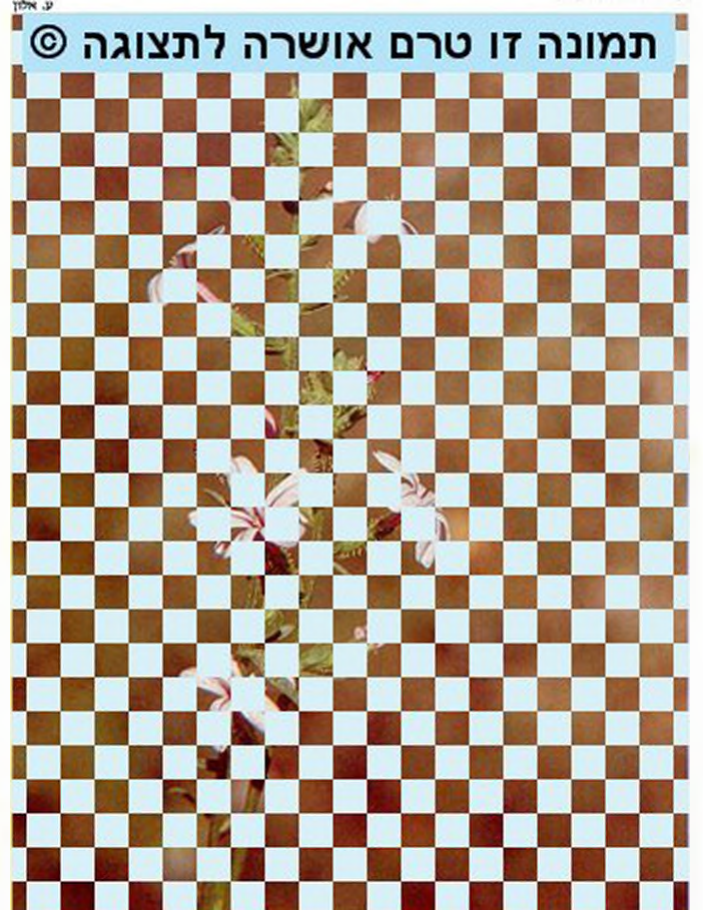
העלים גדולים, תמימים, אורכם עד 20 ס"מ, ערוכים בשושנות, ורק עמוד התפרחת מזדקר מביניהם ועולה מעל לפני הקרקע. הפרחים מסודרים במכבדים על עמודי תפרחת גבוהים. הפריחה נמשכת על פני מרבית הקיץ. הפרחים ורודים, עליהם נביע לרוב קרומיים. לשורשים רקמת אוורור מפותחת, המאפשרת לצמח להתקיים בתנאי הכצה.

בן-שיח רב-שנתי של החבל היס-תיכוני. פרח בעונת הקיץ, כאשר כל סביבתו יבשה. גביעיו המכוסים שערות בלוטיות נדבקים לגרבי המטיילים ולפרוותם של בעלי-חיים העוברים לידם. הסוג נקרא הן בלטינית והן בעברית על שם העופרת – *Plumbum*, על שום צבע פריחתם של מיני עפרית אחדים או על יסוד מסורת אירופית עתיקה. עליו המורתחים כמים משמשים ברפואה העממית לריפוי מחלות עור.

משרעת תפוצתו מקיפה את האזור היס-תיכוני ואת מערב האזור האירוני-טורני. בארץ גדל הצמח בחבל היס-תיכוני בשדות נטושים, בכתות עשבוניות, ליד ערימות שריכוז בהן את האבנים שסולקו מן החלקות. בכל בתי-הגידול הללו הופרעו במידה מסוימת תנאי הגידול הטבעיים, ובתוצאה מכך נותרו בקרקע מים זמינים עד לקיץ, והצמח יכול לצמוח ולפרוח בעונה זו.

בתחילת עונת החורף מפתח הצמח שושנת עלים קרחים, שאורכם 6-10 ס"מ. העלים מעוגלים בראשם ובעלי פטוטרות. גובה הגבעולים: 30-100 ס"מ; העלים חובקים את הגבעול בבסיסם.

עפרית אירופית



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. שוב

עדעד כחול

עדעד מאובק

L. Situation

עדעד כחול (=מערב)

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



צמח יס'תיכוני רב'שנתי, בעל שושנת עלים שסועים-מפורצים, דמויי-כינוור, המכוסים בשערות דלילות. גדל על גבעות הכורכר של החוף הגבוה, בדרך כלל במדרונות הפונים מזרחה, ובקרקעות חרסיתיות – גם במפנה המערבי.

הפרחים ערוכים בתפרחות חד'צדדיות על עמוד תפרחת מכונף ומסועף. לאורך עמוד התפרחת 3-5 כנפיים דמויות-עלה וגלגוליות, המסתיימות בפרק. צבע הכותרת – לבן-צהבהב. הגביע הקרומי כחול-סגול. 5 האבקנים תבויים בתוך צינור הפרח. כך הם מוגנים מרסס מיהים.

הפריחה מתחילה באביב ונמשכת עד אמצע הקיץ. לפרחים משך חיים קצר. הם נפתחים בבוקר, וכבר באותו יום אחרי-צהריים קמלה הכותרת ונושרת. הגביע נותר בשלמותו ושומר על צבעו במשך תקופה ארוכה.

הצמח נפגע קשות בידי בני-אדם ותפוצתו היום מצומצמת. קטיפתו אסורה. מין זה הוא אבי העדעד המגודל בתרבות, ונפוץ בארץ הן בגינות פרטיות והן כגידול מסחרי לקטיף, במיוחד ליצוא.

חֲדַעַד הַלְבָנוֹן Acantholimon libanoticum

בְּיֶשֶׁת דְּחוּס, דְּמוֹי תְּצִיכְדוֹר. זֶהוּ צִמָּח הַקִּיפּוֹד הַטִּיפּוּסִי בִּיּוֹתָר בְּחֶרְמוֹן. שְׁמוֹ הָעֵבְרִי שֶׁל הַסּוּג נִיָּתֵן לוֹ עַל שׁוֹם עָלָיו הַחֲדִים וְהַקּוֹצִינִים וְעַל שׁוֹם נִבְיַעִי הַפְּרָחִים, הַנִּשְׁמָרִים זְמַן רַב אַחֲרֵי נִבְיִלְתָּם. הַשֵּׁם הַלּוּעִזִּי שֶׁל הַסּוּג מִבְּטָא אֶת קוֹצִינִיּוֹתָיו וְאֶת קִרְבָּתוֹ לִבְנֵי מִשְׁפַּחְתּוֹ, הַסּוּג עֲדָעַד.

תְּפוצָתוֹ מוֹגְבֵּלֶת לַהֲרֵי הַלְבָנוֹן וּמוֹל הַלְבָנוֹן.

גֹּדֶל בָּאָרֶץ בַּחֲנוּרָה הַכְּרוֹקֶצִית * שֶׁל הַחֶרְמוֹן, בְּרוֹם 1900-2300 מ'. בְּרוֹם נִמּוֹךְ מִזֶּה אֲפֶשֶׁר לִמְצוֹא פְּרָטִים מַעֲטִים בְּמִדְרוֹנוֹת צִפּוֹנִיִּים תְּלוּלִים. בְּרוֹם גְּבוּהָ יוֹתֵר, עַד שִׂיא הַחֶרְמוֹן, מַחְלִיף אֶת הַצִּמָּח חֲדַעַד קִיפּוּדִי – A. echinus, מִיָּן רִחְב־תְּפוצָה, שְׁעָלָיו דָּקִים וְחֲדִים יוֹתֵר וְתִפְרָחוֹתָיו מוֹאֲרָכוֹת מַעַט יוֹתֵר. אֲפֶשֶׁר לַהֲבָדִיל בִּינֵיהֶם מִמֶּרְחָק לִפִּי גוֹנֵם: עָלָיו שֶׁל חֲדַעַד הַלְבָנוֹן מִכְחִילִים, וְאִילוֹ לַעֲלִי הַחֲדַעַד הַקִּיפּוּדִי צִבֵּעַ יָרוֹק חֵי.

בְּסוֹף חֹדֶשׁ יוֹנִי וּבַחֹדֶשׁ יוֹלִי מִתְכַּסִּים הַכְּרִים הַקּוֹצִינִים שֶׁל הַצִּמָּח בְּפִרְחִים וְרוֹדִים. הַגְּבִיעִים קְרוֹמִיִּים, גוֹם וְרֹדֶד שְׁקוֹף, וְהֵם נוֹתְרִים בְּמִשְׁךְ תְּקוּפָה אֲרוּכָה אַחֲרֵי שֶׁהַכּוֹתָרוֹת נוֹשְׁרוֹת. הַפְּרָחִים עֲרוּכִים בְּתִפְרָחוֹת קְצֵרוֹת דְּמוֹיֹת־שְׁבּוּלָה. כָּל פֶּרֶחַ מְלוּוֶה ב־3 חֲפִים יְרוֹקִים שֶׁשֶּׁפֶתָם קְרוֹמִית. הַכּוֹתָרָת גִּלְגִּלִּית וְהַגְּבִיעַ דְּמוֹי־מִשְׁפָּךְ. 5 אֲבָקִיִּים בּוֹלְטִים מַעַט מִצִּינּוֹר הַכּוֹתָרָת. לְאַחֵר הַבִּשְׁלָתָם מִתְרוֹמְמִים מִבִּינֵיהֶם 5 עֲמוּדֵי־עָלִי. הַפְּרִי – שְׁקִיק קְרוֹמִי בְּלִת־נֹפֶתָח, מְכִיל זֶרַע יָחִיד. יַחֲדוֹת הַתְּפוצָה כּוֹלֵלָת גַּם אֶת הַנִּבְיַע וְאֶת הַחֲפִים. צִמְיַחְתּוֹ שֶׁל הַמִּין אוֹפִיִּינִית לַצּוֹרֶת צִמְיַחְתָּם שֶׁל צִמְחִים דְּמוֹיִי־כְרִים צִפּוּפִים: הַגִּבְעוֹל מִתְפָּצֵל מִבְּסִיסוֹ לְעֻנְפִים רַבִּים, שְׂכָל אֶחָד מֵהֶם שָׁב וּמִסְתַּעֵף לְנִבְעוּלִים רַבִּים וְצִפּוּפִים. לְאוּרֵךְ הַגִּבְעוֹל גְּדֻלִּים בְּצִפִּיפּוֹת עָלִים נוֹקְשִׁים דְּמוֹי־מַחַט, הָעֲרוּכִים עָלָיו בְּצוּרָה לּוֹלִינִיָּה.

חֲדַעַד הַלְבָנוֹן: פֶּרֶחַ



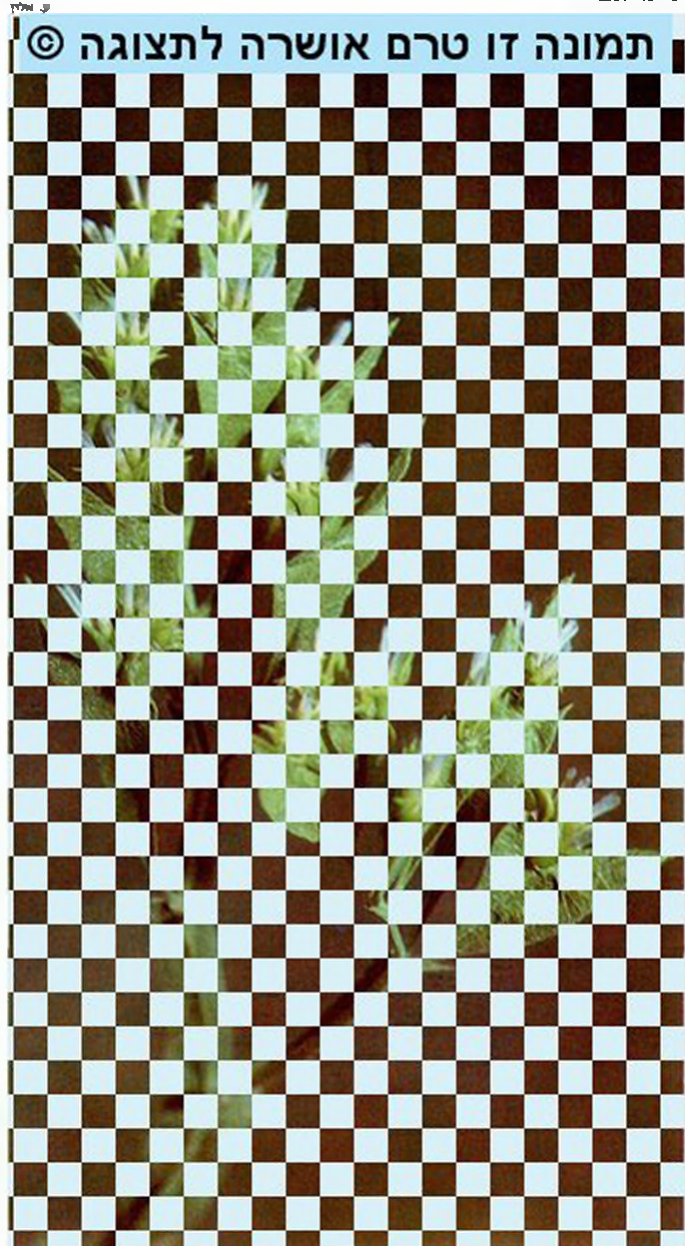
עֲשׂוּבֵי רִב־שְׁנֵתִי יִסְתִּיכּוּנִי, הַמֵּאֲכֹלֶס מְצוּקִים חוֹלִיִּים אוֹ כּוֹרְכִיִּים בַּחוּף גְּבוּהָ. עָלָיו הַמּוֹאֲרָכִים מְעוּגָלִים בְּקֶצֶה, וְיוֹצְרִים שׁוֹשׁוֹת כְּבִסִּים הַגִּבְעוֹל. הָעָלִים וְהַגִּבְעוֹלִים נוֹשָׂאִים בְּלוּטוֹת שְׁבַעֲדָן מוֹפְרָשִׁים עוֹדְפֵי הַמֶּלֶח. הַתְּפִרָחוֹת מְבוֹדְרוֹת, נִישָׂאוֹת עַל עֲמוּדֵי תִפְרָחַת מְסוּעָפִים, חֲסְרֵי עָלִים. הַפְּרָחִים נִכּוֹנִים, וְלֵהֶם גְּבִיעַ קְרוֹמִי. הַפְּרִי – בַּעַל זֶרַע אֶחָד בְּלִבָּד, הַנוֹצֵר לְרֹב לֵאלֹא הַפְּרִיָּה (אֲפּוֹמִיקֶסִּס). הַפְּרִיָּה מִתְחִילָה בְּקִיץ וְנִמְשַׁכֶּת עַד הַסְתִּיּוֹ.

מִבֵּין מִינֵי הָעֲדָעַד הַגְּדֻלִּים עַל חוּף הַיָּם מוֹפִיעַ בָּאָרֶץ הָעֲדָעַד הָרוֹתְמִי לְרֹב בְּפִסְגַּת הַמְצוֹק וּבְצִידוֹ הַמַּעֲרָבִי. מִיָּנִים אַחֵרִים, בִּיחּוּד הָעֲדָעַד הַכְּחוּל, גְּדֻלִּים בְּמִקּוֹמוֹת מוֹנִיגִים יוֹתֵר.

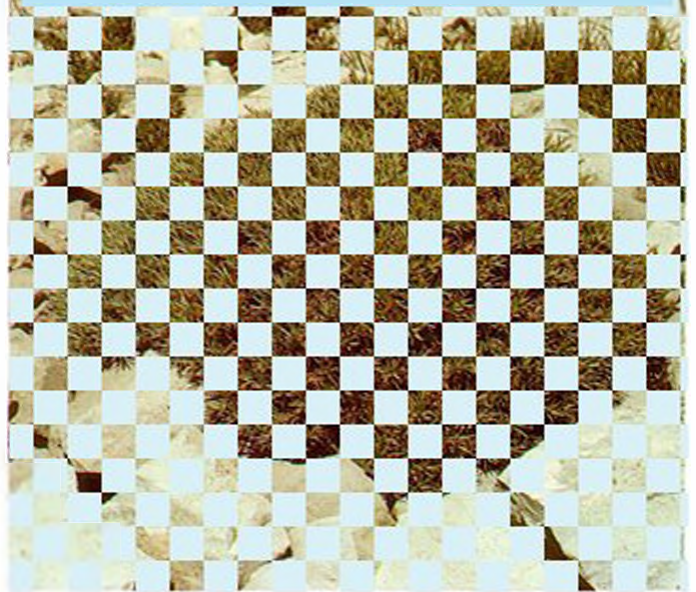
עֲדָעַד מֵאֲבָק – L. pruinoseum וְעֲדָעַד תָּכָל – L. thuinii, גְּדֻלִּים בָּאָרֶץ בְּמִדְבָּרוֹת.

יֹאב וִיזֵל

עֲדָעַד תְּכּוֹל



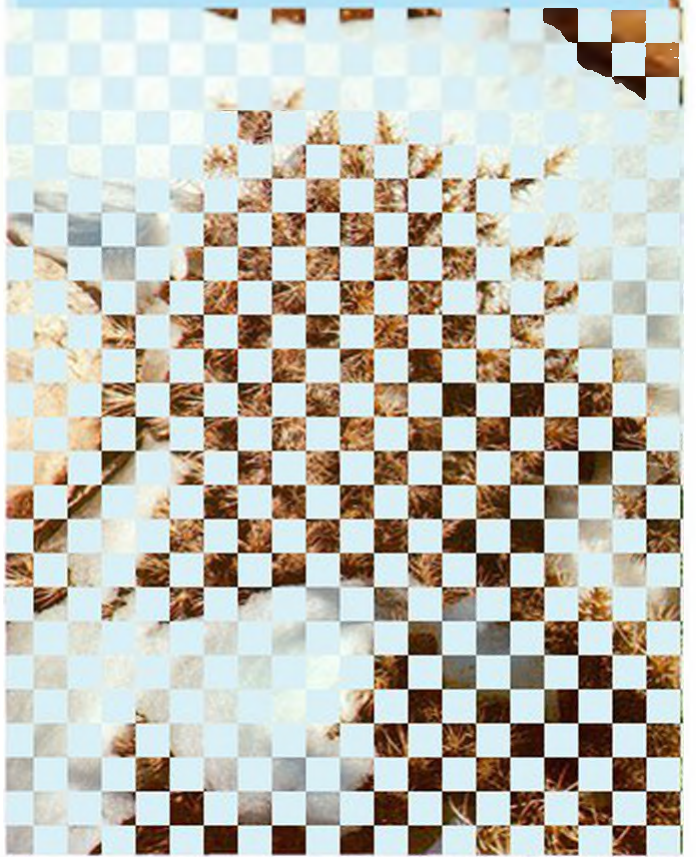
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ת חלל

חדעד הלבנון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ת חלל

חדעד הלבנון: שיח יבש בשלג

נדילתם של הענפים החדשים יוצרת מבנה של נוש צפוף שצורתו כחצי כדור. רק העלים שעל פני השטח ירוקים ומטמיעים. העלים שבמרכז הכר מתייבשים, וחלקם נושר ונאסף בבסיס הצמח. השורש שיפודי וחודר לעומק רב. כך הוא מסוגל לנצל מים משכבות קרקע

עמוקות ולסייע לצמח להחזיק מעמד במקרה של תנועת קרקע, האופיינית למדרונות באזורים קרים.

הצמח גדל בחרמון במדרונות גבוהים, בכל המפנים, אך הוא אופייני במיוחד לחברת הכרובולת המקרינה. בחורף מכוסים צמחי חברה זו בשכבת שלג שעוביה כדי 1 מ' ויותר.

לפעמים יבש ומת מרכז הכר הקוצני. הסיבות לכך לא נתבררו עדיין. חלק מעלי החדעד שומרים על ירקנותם גם במשך עונת החורף מתחת למעטה שלג, אינם מתייבשים ואינם נושרים. בכך שונה הצמח משאר הכרים הקוצניים. בתוך הכר עצמו אפשר למצוא בתורף, בקיץ ובאביב מאות פשפשים ופרות משה רבנו, שהאקולוגיה שלהם טרם נחקרה, וסיבת נדידתם אל מרומי החרמון והתלקטותם בכרים הקוצניים עודנה בכחינת חידה.

הסוג מונה כ-200 מינים, המהווים אחת מן הקבוצות האופייניות ביותר של הצומח הכרקוצי (הטרנקנטי), הנפוץ בהרים הגבוהים והצחיחים של המזרח התיכון ומרכז-אסיה. רובם גדלים ברום האלפני של הרי האזור האירנו-טורני. רק 2 מינים חודרים מערבה לאירופה – זן של חדעד קיפודי גדל במרומי האי כרתים ומין נוסף גדל בבלקן.

החרמון הוא תחום תפוצתם הדרומי של בני הסוג במזרח התיכון.

אבישי שמידע

משפחת הלבניים STYRACACEAE

לבנה רפואי

Styrax officinalis

لبني، عَبَّهْر لوبنا، עבהר

עץ קטן, נשיר, המתפתח לעתים קרובות כשיח, כתוצאה מהתחדשות ענפיו לאחר כריתתו או שריפה.

השם לבנה מיוחס לצבעו של הפרח או לנוו של הצד התחתון של העלה, שהוא לביד-מלבין. אך דומה כי מקורו בטעויות ובזיהויים שאינם ודאיים: מקל לבנה לח שימש ליעקב כאמצעי לקביעת צבע הצאן: (בראשית ל' 37-39). אך החוקרים חלוקים בדעותיהם בשאלה, האם הכוונה שם לעץ שאנו קוראים לו היום בשם לבנה. הלבנה נזכר בתנ"ך יחד עם האלון והאלה: "על ראשי ההרים יובחו ועל הגבעות יקטרו, תחת אלון ולבנה ואלה, כי טוב צלה" (הושע ד' 13).

בספרות המתורגמת מלשונות אירופה משתמשים בשם לבנה לתרגום שמו של עץ לבן-קליפה (*Betula. Birch*), שאינו גדל כלל בארץ, ובעברית שמו שדר מלבין. התואר "רפואי" ניתן ללבנה, מפני שהחוקר השוודי, לינה, חשב שהפיקו ממנו את השרף צרי – *Storax*. נראה שזאת טעות, שכן אין מפיקים מן הלבנה שרף או כושם. מן הפרי הפיקו חמרי רעל ורפואה.

משרעת תפוצתו: מזרח ים-תיכונית – מאיטליה דרך יוון ותורכיה ועד ארץ-ישראל.

גדל בארץ בכל החבל ההררי היס-תיכוני: בגולן, בגליל העליון, בגליל התחתון, בכרמל, בשומרון וביהודה.

שכיחותו גדלה ככל שכבד לחץ האדם ובעירו על השטח, והיא הולכת ומתמעטת עם שימורו של האזור. לאחר כריתת החורש או השמדתו שורד הצמח מפני שאין משתמשים בעצתו, שכן זו אינה מתאימה לעשיית כלים או לבנייה. אף אוכלי עשב אינם ניזונים

משפחת הזיתיים OLEACEAE

זית אירופי *Olea europaea*

זיתון זיתון

עץ נמוך-יחסית (גובהו לרוב עד 6 מ'), ירוק-עד; בולט בנופו הרחב, כגופו העבה ובעליו הכסופים. גדל בארץ הן בבר (var. oleaster) והן בתרבות (var. europaea). השם קדום, מופיע פעמים רבות בתנ"ך.

תפוצתו משתרעת על פני כל אגן הים-התיכון. באזור זה הוא נחשב כמרכיב טיפוסי של החורש והגרינה היס-תיכוניים וכסממן (אינדיקטור) של אקלים ים-תיכוני.

הסוג מונה כ-20 מינים שתפוצתם מגוונת, בעיקר במזרח אפריקה ובדרומה, וכן בצפון אוסטרליה ובניו-זילנד. אצלנו צומח מין זה בלבד.

עצי זית

פ. שיד

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לבנה רפואי

ממנו בשל רעילותו. אין כורתים אותו גם להסקה, כי העשן העולה ממנו רעיל. לכן הוא שורד יותר מעצים אחרים בחורשים שנפגעו, ולעתים הוא העץ העיקרי שם. עם התחדשות החורש, הולך הכיסוי בעצי לבנה ופוחת.

היום אין עץ זה מהווה מרכיב שולט בשום חברת חורש בארץ, אך הוא מלווה חשוב ושכיח בכולן, וגדל על כל סוגי המסלע: סלעי משקע, בזלת וטוף. קונגלומרט וכורכר. הוא מלווה בולט בחברת אלון מצוי ואלה ארצישראלית על פני איאוקן תיכון באיזור מלכיה-אביבים, ובחברת אלון תבור על פני איאוקן באיזור אלונים-שפרעם. העץ, שגובהו 2-6 מ', נשיר-חורף, מלבלב בעונת האביב בלבוב ירוק-כהיר, ובעונת הסתיו, לקראת השלכת, כולט בגוני צהוב. עליו רכים, עגולים-אליפטיים, תמימים, ירוקים למעלה ולבירים-מלבינים בצידם התחתון.

הפריחה: בחודשים אפריל – יוני. הפרחים גדולים, מקובצים בקוצצות בנות 3-6, קוטרם כ-2 ס"מ ויותר ולהם 5 עלי כותרת לבנים (לפעמים גם 6-7), וכ-10 (8-16) אבקנים שזיריהם מאוחים ויוצרים מעין גביע. בתוך הגביע מצטבר צוף מהול, חבוי, הנפרש מבסיס השחלה.

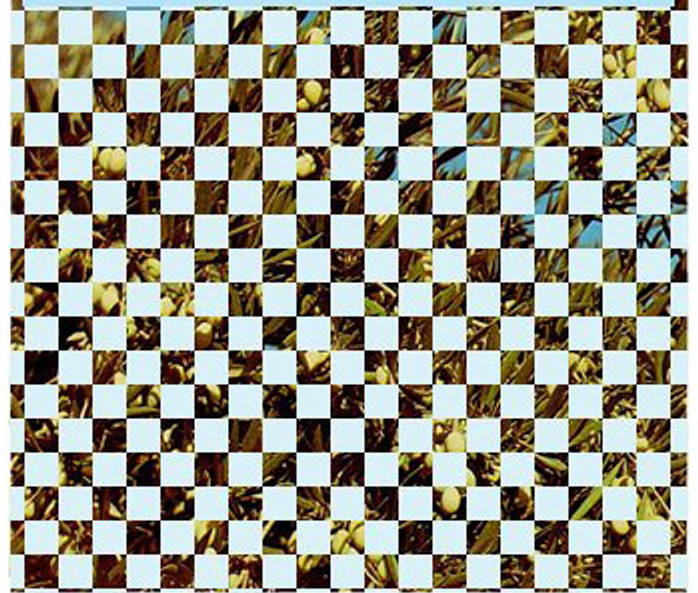
הפרחים ריחניים ומבוקרים על ידי חרקים רבים (דבורי-דבש, דבורים גדולות, פרפרים) בשל שפע הצוף והאבקה שבהם, וידועים כפרחי דבש מעולים. הם מזכירים במראם ובניחוחם פרחי הדר, אף שאין קרבה משפחתית ביניהם. הפרי – בית-גלעין כדורי ושעיר, קטרו 1-1.5 ס"מ, צבעו תרנג, וריחו, עם הכשלתו, נעים. ציפתו בשרנית ומרה. הגלעין הוא כדור קשה, רעיל. קליפתו קשה, חומה-מבריקה, והוא חביב על יוצרי-מחרוזות. הצאן אוכלים את הפרי המר ומפרישים את הגלעין הרעיל בשלמותו.

דייגים נוהגים ליבש את הפרי ולטחון אותו לאבקה. את האבקה הם זורים במים, כדי להמית בה דגים. הדגים המתים צפים לאחר-מכן על פני המים. השימוש באבקה רווח גם ברפואה עממית, כתרופה נגד פריחות עור.

הסוג מונה כ-130 מינים שתפוצתם משתרעת בחלקים החמים של האיזור האירואסיאני, במאלזיה, וביבשת אמריקה. בארץ גדל רק מין אחד.

אביה רבינוביץ

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



א. דנין

זית: פירות

מצטיינים ויוצאים מן הכלל נלקחו מאוכלוסיה שהריבוי המיני בה התבצע עלידי האבקה זרה, הרי הזן של הוית התרבותי הוא לרוב הטרוזיגוטי מאוד. ריבוי מזרעים של חומר כזה אינו מעשי. הצאצאים מראים התפצלות נרחבת.

הפרי של מרבית זני הבר אינו ראוי לשימוש, אולם בזרעים ובגרופיות של אוכלוסיות הבר נהוג להשתמש בחקלאות ככנות להרכבה.

(תיאור נוסף של הוית התרבותי והוית בתולדות ישראל – ראה בכרך 12).

דניאל זהרי



בר־זית בינוני

Phillyrea media (= *P. latifolia*)

ברזה بَرْزَة

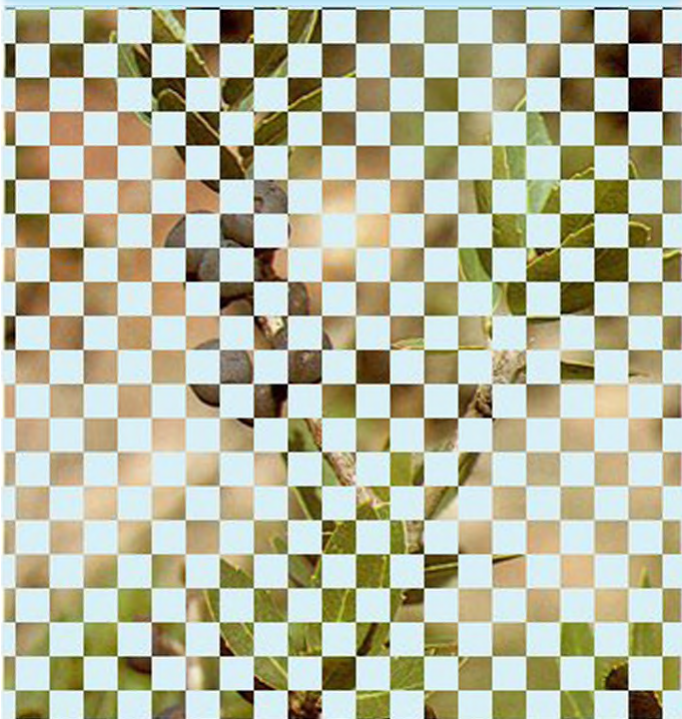
שיח או עץ קטן, ירוק-עד, הגדל בחורש היס-תיכוני. בשמו העברי נרמזת השתייכותו למשפחת הזיתים.

תפוצתו משתרעת בכל האיזור היס-תיכוני. הוא מאכלס סוגי מסלע שונים וחנורות אקלימיות מגוונות, עד רום של 1300 מ'. בארץ מלווה הצמח את חברות החורש ממערב לפרשת המים הארצית, בכל האיזור היס-תיכוני, מרום של פני הים עד רום של 1,100 מ'. בגליל-המערבי הוא מהווה מרכיב שני בחשיבותו בחברת אלון מצוי. בנוש הרי מירון חודר הצמח לאורך הגראבן, מחורפיש לבית-ג'אן. כאן הוא מלווה את חברות החורש האופייניות להר מירון: אלון תולע, קטלב, אלון מצוי, ואף את חברת אורן ירושלים וערער ארזי בחורבת שפנים. בגליל התחתון הוא מלווה שכיח

בר־זית בינוני

ר. טישלר

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



נדל בארץ בעיקר בחלקים הצפוניים של החבל היס-תיכוני (גליל, כרמל, צפון-שומרון), באזורים טרשיים שתשתיתם גיר קשה או דולומיט וברום נמוך (בדרך כלל עד רום של 600 מ'). בכמה אזורים קרסטיים בגליל ובכרמל הוא מהווה מרכיב אופייני של הגרינה והחורש ומראה נטיה מובהקת לאכלס מדרונות חמים-יחסית במפנים דרומיים. פרטים מעטים גדלים גם בחלק המערבי של הרי יהודה ובנבעות הכורכר הקשה בעמק החוף הצפוני. פרטים צעירים או נדמים של זית הבר מגלים נטיה לקוצניות. נטיה זו נעלמת עם התפתחות הגזע והנוף. בכמה מקומות שפחתו בהם באחרונה לחצי הרעיה והכריתה מוצאים התחדשות מרשימה של זית הבר מזרעים. העלים נגדיים, גלדיים, מוארכים, אליפטיים או איזמלניים. צבעם בצדם העליון ירוק-כהה ובצדם התחתון מכסף (גון הכסף נוצר מכסות צפופה של שערות מכסיפות דמויות-קשקש). הפרחים הלבנים-צהבהבים ערוכים בקבוצות דמויות-אשכול. הפרי – בית' גלעין אליפטי. הציפה אוצרת שיעור שמן גבוה.

הפריחה: באביב המאוחר (בחדשים אפריל – מאי).

ההאבקה מבוצעת עלידי הרוח ועלידי חרקים. בזית הבר (וכן ברוב הזנים המבויתים) מתקיים מנגנון של איסבילות עצמית. ההאבקה – זרה. הבשלת הפרי חלה בסתיו המאוחר, וצבעו הולך ומשתנה עם ההבשלה מירוק לחום-שחור.

הנתונים הארכיאולוגיים מצביעים על כך שבזית הזית והכנסתו לחקלאות החלו באזורנו כבר באלף הרביעי לפני הספירה (בתקופה הכלכליתית). מכאן התפשט הגידול (בתקופת הברונזה) על פני כל אגן היס-התיכון. ההבדל הבולט ביותר בין זית הבר לבין הזנים התרבותיים הוא בגודל הפרי: באחרונים הפרי לרוב גדול-יחסית, הציפה בשרנית יותר ותכולת השמן גבוהה יותר. אולם בזיתים המרכיבים אוכלוסיות-בר נמצא גיוון ניכר בתכונות אלו. פרטים מעטים ונדירים, חופפים, או כמעט חופפים, בתכונותיהם את אלו של זני השמן התרבותיים, הן בגודל הפרי והן בתכולת השמן.

בזית הזית התבסס על המעבר מריבוי מיני (המתקיים באוכלוסיות טבעיות) לריבוי וגטטיבי (הנהוג בחקלאות); כלומר, על ברירה של פרטים נדירים שהצטיינו בטיב פריים ואופי גידולם. כל פרט כזה הפך לזן וגטטיבי (clone) שהחלקאי הרבה אותו באמצעות יחורים (גרופיות) או עלידי הרכבה. כיוון שפרטים



תדהר – מורנא, מורנין. לעומתם יש סבורים שאלון התולע והה לעץ מילין.

העצה מפורסמת בקשיותה, ושימושה מותאם בדרך כלל לתכונותיה. צבעה צהוב-זהוב, שרטוטי הליבה אינם בולטים במיוחד; הסיבים נסים וצפיפותם בינונית, העץ קל לעיבוד ומשמש כחומר נלם לתעשיית סמוכות ועמודי גדר, לתעשיית רהיטים, לעשיית ידיעות לכלי עבודה חקלאיים ולבניין. הגזע ירוק בצעירותו, קליפתו חלקה, ובהזדקנו נוטה צבעו לאפור-בהיר והקליפה נעשית מבוקעת וסדוקה. עצים זקנים מגיעים לעובי רב (קוטר של מטר ויותר), ותכופות הם תלולים, מסוקסים ו"בעלי אישיות". בתנאים מתאימים מגיע גובה העץ ל-10-12 מ' ולכותרת נוף עגולה שקוטרה עד 15 מ'.

עלי העץ וגזעיו, מנוצים ל-3-4 זוגות עלעלים דמויי איזמל, משוונים בשפתם; צבעם ירוק-אפור. העלעל הקיצוני גדול בהרבה מיתר העלעלים. העץ משיר את עליו בחודשים נובמבר-דצמבר ופורח בעודו בשלכת בחודשים דצמבר-ינואר.

הפרחים קטנים, ירקרקים, תסרים עלי-כותרת וגביע, דו-מיניים וערוכים באשכולות; הם מתפתחים מניצנים על ענפי השנה החולפת, ומואבקים על-ידי הרוח.

לפרי מבנה אירודינמי המותאם לתפוצה ברוח. הוא מכיל זרע ומצוייד בכנפית ארוכה. הזרע מונח בחלק העליון של הכנפית או במרכזה או בחלק התחתון שלה, בהתאם לזנים השונים. הזרעים נובטים לאחר שמסירים ומקלפים אותם מן הכנפיות. צבע הפירות בהבשילם חום עד שחור. תהליך הבשלת הזרעים נמשך כשנה מתחילת הפריחה. הפירות בשלים ומוכנים לזריעה עם ראשית החורף, כאשר מתחילה פריחת חדשה. לעץ מערכת שורשים עמוקה, המתפתחת באדמות מחלחלות ועמוקות.

הסוג מונה כ-70 מינים, שתפוצתם משתרעת באזורים ממוזגים-צפוניים. בארץ גדל בר רק מין אחד, המקובל גם כעץ גוי בשדרות ובנינות, אך מקובלים כאן עוד מספר מינים תרבותיים, שמוצאם מאסיה, מאירופה ומאמריקה.

מאיר שאואט

בחרת חרוב ואלת המסטיק, ובחרת אלון מצוי ואלה ארצישראלית. ממורה לקו פרשת המים בליל הצמח נדיר. לעומת זאת, גדולים ויכוניו בדרום-מזרח הגלבע, והוא שולט בדרום הכרמל. כן שכח הוא בשומרון, בעיקר בבתי-גידול שמורים. אולם תפוצתו קטנה ביהודה, בעוד שבשפלה הגבוהה הוא מרכיב חשוב בכל חברות הצמחים. זהו צמח מועדף על-ידי הבקר והצאן, ובאזורים הקרובים לכפרים הוא נאכל עד כדי כך שנוצר מחסור בזרעיו. באזורים שהרעיה מתמעטת בהם הוא תופס כדי רבע מכיסוי העצים בחברות החורש, ויוצר סבכים. תחומי מחייתו מקבילים לתחומי של האלון המצוי, אך תכונותיו ודרישותיו המיוחדות טרם נחקרו. לא נבדקה עדיין גם סיבת התמעטותו או העלמותו במקומות רבים ממורה לפרשת המים.

גובה הצמח: עד 4 מ'. עליו גלדיים פשוטים, משוונים, והם דומים לעלי אלון מצוי. אך בעוד שעליו של האחרון מסורנים, עלי ברזית בינוני – גלדיים. שיונם סדיר וכל עלה דומה לשכנו – אף זאת בניגוד לעלי האלון המצוי.

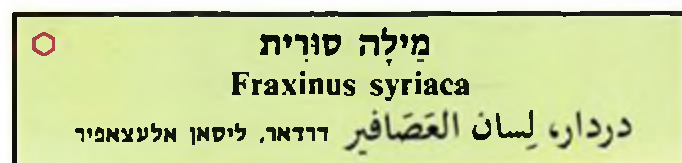
הפריחה: בחודשים מרס – אפריל. הפרחים קטנים, לבנבנים-ירקרים, דומים בצורתם ובמבנם לפרחי הוית וצומחים באשכולות מרובי פרחים.

הפרי – בית גלעין כדורי-כמעט, קוטרו 4-5 מ"מ, ציפתו דקה. צבעו, הירוק בתחילה, הופך לכחול-שחור והוא מותאם להפצה על ידי צפורים. הפירות מכשילים בחודש אוקטובר.

כשאר העצים ירוקי העד בחורש היס-תיכוני, לברזית בינוני שתי תקופות צמיחה עיקריות: בעונת האביב חלים הבלבול וצמיחת העלווה והם מלווים אז בפריחה ובחניטת פירות. בעונת הסתיו ניכרת צמיחת אורך של הענפים, המשנה את ממדיו וצורתו של העץ. בעונת הסתיו, בחודשים אוגוסט-ספטמבר, צמיחתו מהירה ומואצת. בעיקר לאחר שנים נשומות, הענפים מתארכים בכדי 1 מ' וחרטים חדשים צומחים עד לגובה של 2 מ'. הצמיחה הסתיוית מתחילה עם התקצרות היום, לאחר תקופת עמידה ממושכת מעונת האביב, ולעיתים גם לאחר השרת עלים חלקית בימי הקיץ החמים והיבשים.

הסוג ברזית מונה 4 מינים יס-תיכוניים החודרים עד צפון פרס. בארץ גדל רק מין אחד.

אביבה וינוביץ-זיון



עץ נשיר, גדל בר בעיקר בצפון הארץ; אחד המרכיבים בחברת הצומח של גדות נחלים ומעיינות זורמים.

המין נפוץ במורה התיכון: ארץ-ישראל, סוריה, פרס ועירק. העץ דורש מידה מסוימת של קור, נוסף למים, ואולי זאת הסיבה לתפוצתו המוגבלת – בצפון הארץ. הוא מעדיף בתי-גידול קרירים ואדמות קרירות לחות ועמוקות.

תפוצתו בארץ נדירה ומוגבלת למקומות ספורים: מעיינות הדן, נחל משושים בגולן, עין תינה בעמק החולה, נחל התנינים (שם נאסף בידי הבוטנאי אהרון אהרונסון). באחרונה נמצא ליד אחד המעיינות בהרי יהודה. יש המזהים את עצי המילין הנזכרים בתלמוד ובמשנה עם עצי המילה: "סימן להרים מילין" (מסכת פסחים), אולם מפסוק זה משתמע שההרים של ארץ-ישראל מכוסים מילין, והדבר תמוה. יש המזהים את העץ תדהר עם המילה הסורית. על-פי תרגום יונתן,

עלוות השיח דלילה למדי רוב ימות השנה, וחלק מתהליך ההטמעה נעשה בענפים הירוקים. בעונות הגשמים מתרבים העלים, ובאביב הוא מתכסה בפריחה צהובה. הפרחים נישאים בקבוצות קטנות, בנות 2-4 פרחים, בקצות הענפים. גביע הפרח קצר, ומתוכו עולה צינור הכותרת הארוך, הנפרש לחמש אונות שטוחות. ההאבקה בידי דבורים בינוניות. הפרח צהוב וקוטרו כ-1.2 ס"מ, ולו שני אבקנים ועלי דו־אונתי. הפרי – ענבה שחורה, דו־אונתית, נושר עד מהרה. לעת קיץ נושרים גם רוב העלעלים, ונותרים רק השרביטים הירוקים והקרחים של הנצר, הנישאים על גבי הענפים הבוגרים, שהתעצו בינתיים.

יוחמה ברלינג

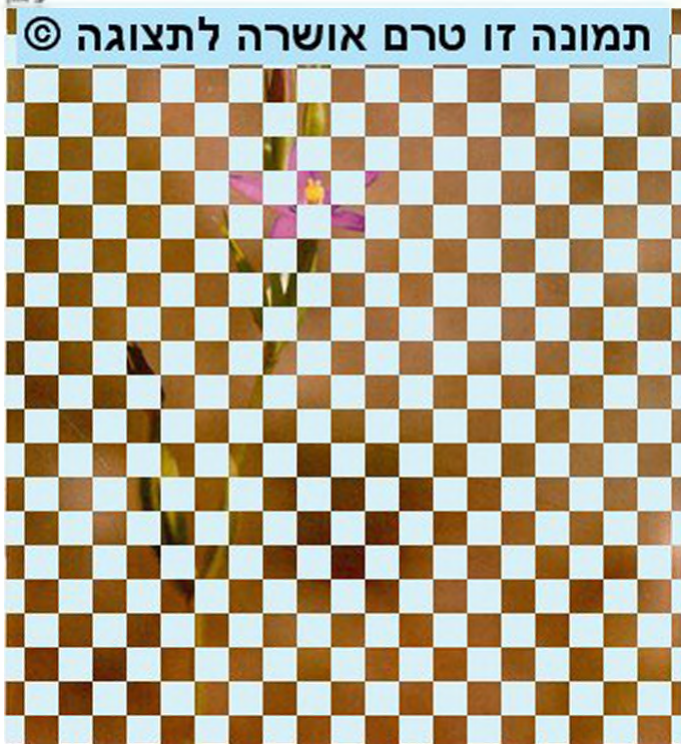
משפחת הערביים GENTIANACEAE

ערבוי יפה (= דק־פרחים) *Centaurium tenuiflorum*

عَرَبِيَّ، حَشِيشُ الْعَقْرَبِ ערטב, חשיש אלעקרב

עשב חד־שנתי עדין, קטן (10-40 ס"מ), זקוף, מסתעף מעט. פריחתו הנאה זיכתה אותו בשמו העברי. השם המדעי של הסוג גזור מן המלה מאה, ויש אומרים שהוא על שם קנטאור שגילה את תכונותיו הרפואיות. השם הלטיני של המין פירושו: דק־פרחים. משרעת תפוצתו: ים־תיכונית ומערב אירנו־טורנית. תת־מין טרופלואידי* של מין זה (*ssp. tenuiflorum*) חודר גם למערב־אירופה. מספר הכרומוסומים של התת־מין הרגיל הוא 2n=20.

ערבוי יפה



יסמין שיחני *Jasminum fruticans* ياسمين

היסמין היה לשם נרדף לריח הטוב, הנודף בערבי קיץ מנינות נוי. ואמנם, אחדים מ־300 בני הסוג הזה, הצומחים באזורים טרופיים וסובטרופיים ברחבי העולם הישן, טופחו כצמחי תרבות במשך דורות רבים.

לעומתם, היסמין השיחני הוא בעל מראה צנוע, ואף ריחו אינו מצטיין בתכונות מיוחדות.

שם הסוג לקוח מערבית או מפרסית.

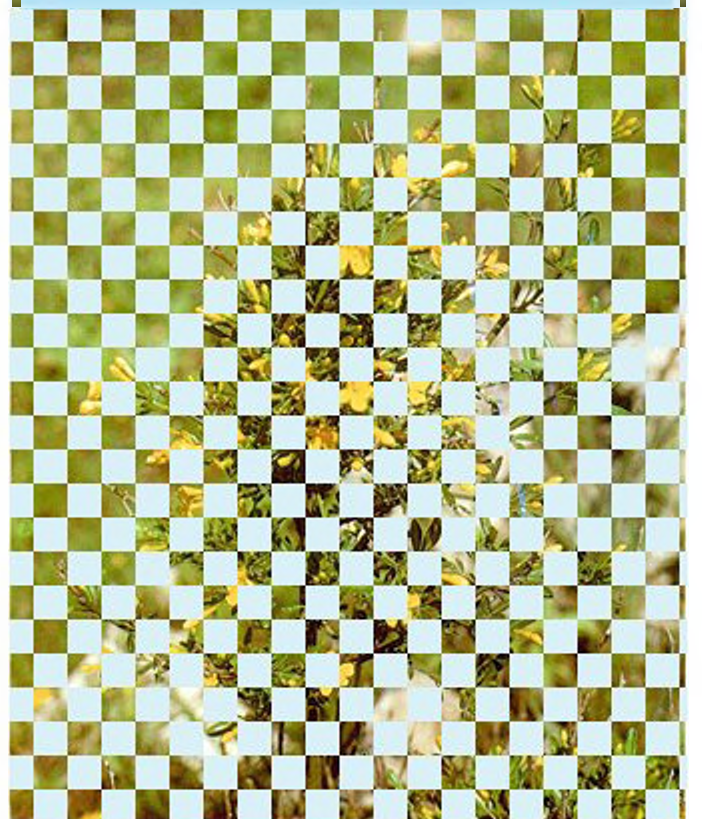
זהו שיח, שענפיו הצעירים ירוקים וגמישים. לרוב נמצא אותו מבואר ופגוע משן בהמות, אך כאשר הוא ניצל מפגיעתן, הוא מטפס לגובה 2-3 מ' תוך כדי שהוא נחמד בעצים, במדרגות סלעים ובגלי אבנים. הענפים בבסיסו מעוצים וכהים, אך הבדים הצעירים ירוקים ומצלועים. עליו נגדיים, מורכבים לרוב מ־2-3 עלעלים.

בתי נידולו הם סבך חורש מתחדש, בתות טיפוסיות, בתות־ספר ים־תיכוניות, שולי דרכים, גלי אבנים וצידי שדות ומטעים שניטשו.

הוא גדל בר בחבלים היס־תיכוני והאירנו־טורני, והוא מצוי גם בסוריה ובלבנון, אולם לתפוצתו בארץ דגם מענין במיוחד: כאן הוא גדל בר בעיקר בשומרון, בנלבו, בצפון־מזרח הגליל (מרגליות) ובחרמון, ואילו בשאר חלקי הארץ, גם באזורים שבין השומרון והחרמון, כמעט שאינו ידוע. בשומרון (לרבות בנלבו) הוא שיח שכיח.

יסמין שיחני

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מאכלס בתיגידול שחונים בחבל היס־תיכוני, בעיקר בבתות־ספר, אך גם בהרי יהודה, בגליל ובגולן. בלתי שכיח, אינו מגיע לשלטון בתיגידולו ומהווה תמיד צמח נלווה בחברות של צומח עשבוני. בעבר היה נפוץ למדי בשדות מעובדים באדמות כבדות, כי המחרשה הערבית לא יכלה לעקרו. עם הכנסת החריש המכני נעלם משטחי העיבוד.

ענפיו הרבים שרועים על הקרקע ומתחדשים מדי שנה. הם נושאים עלים נגדיים דמויי־ביצה עד אליפטיים, קצרי פטוטרת וקרחים.

מחיק העלים העליונים יוצאים בחודשים מרס – מאי עוקצים ארוכים, שאורכם עולה לרוב על אורך העלה, והם נושאים פרחים בודדים גדולים. הנביע קטן, ירוק, קרח ואונותיו צרות וארוכות. הכותרת כחולה, מאוחת־עלים בבסיסה ובה חמש אונות. האונות שזורות בניצן ובפרח הסגור והצעיר. קוטר הכותרת הפתוחה: 2-3.5 ס"מ.

הפרי מורכב משתי מפוחיות חלקות, מוארכות וכפופות, אורכן 4-5 ס"מ.

הסוג מונה חמישה מינים – רובם גדלים באזור היס־תיכוני; תפוצת המין היא גם מערב אירנו־טורנית וחודרת לאזור האירי־סיבירי.

בנינות רבות מגדלים בצמח־צל וינקה גדולה – *V. major*, שפרחיה גדולים וכחולים וצינור הכותרת שלה דמוי משפך וכן וינקה ורודה – *V. rosea*, שפרחיה ורודים וצינור הכותרת שלה גלילי. כמו רוב בני משפחת ההרדופיים גם הוינקה היא צמח רעיל. באחרונה הוכנס המין וינקה ורודה לרשימת צמחי התעשיה בישראל. החומרים הרעילים שבשורשי הצמח משמשים לתעשיית התרופות.

אבינעם דנין

הרדוף הנחלים *Nerium oleander* دفلى دیفلا

שיח גבוה וחסון, ירוק־עד, רעיל, הגדל בגדות נחלים, במיוחד בגדות של נחלי אכזב הרריים טרשיים או אבניים. בולט בנוף הקיץ בפריחתו הורודה.

השם העברי קדום, תלמודי. הצמח נקרא גם בשם ורדינא, ורדינון. תרגום קדום של המקרא לארמית מזהה את הערמון שבמקרא עם ההרדוף (ארדפנא), אך זיהוי זה אינו מקובל היום. מקור שמו המדעי של הסוג – מלטינית, ומשמעו: גדל בלחות או ליד מים.

תפוצתו משתרעת בכל אגן היס־התיכון, ונמשכת מזרחה עד להימלאיה.

גדל בארץ בחבל היס־תיכוני, במיוחד בתחום הסמוך למדבר (חבל הספר): דרום הגולן ומרכזו, בקעת בית צידה, נחל ייטב (ואדי עוג'ה) במזרח השומרון; בגליל ובכרמל הוא שולט בגדות נחלים אחדים, אך חסר באחרים. הסיבה לכך אינה ברורה.

במקומות שנידולו צפוף, כמעט אין תחתיו צמחיה עשבונית, כי החומרים הנמצאים בעליו הנושרים מונעים נביטת צמחים ממינים אחרים.

פותחו ממנו זנים תרבותיים בעלי פרחים בצבעים שונים. מאחר שהוא צמח חזק, עמיד וצנוע בדרישותיו, ופורח בשפע בקיץ,

מאכלס בתיגידול בוציים, סמוך למקורות מים מתוקים, וגדל בכל אזורי החבל היס־תיכוני בארץ, שנותרו בהם עדיין בתיגידול לחים.

פורח באביב ובקיץ. פרחיו ורודים ועדינים, ערוכים בסוכך מדומה ולעתים מצומצמת הפריחה לפרח בודד. לכותרת צינור ארוך ואונן המורכב מ־5 אונות, שהן לעיתים מפורצות או משוננות קלות; 5 עלי נביע מרצעיים, שאורכם כאורך צינור הכותרת; ו־5 אבקנים, העומדים בין עלי הכותרת, מאבקיהם בולטים והם נשזרים כסליל לאחר הפתחם. הפרי הלפט בן שתי מגורות.

מין נוסף, ערבו־משבל – *C. spicatum*, מאכלס בארץ בתיגידול דומים. תפוצתו שבולת דלילה, והפרחים יושבים לאורך הענפים. שני מינים נוספים של ערבו, הגדלים בארץ, נדירים יותר. הסוג מונה 50 מינים, קוסמופוליטים בתפוצתם, אך אינם גדלים באזורים טרופיים.

רויטל היימן

משפחת ההרדופיים APOCYNACEAE

וינקה עשבונית *Vinca herbacea*

عَنَقِيَّة، عَشْبِيَّة، عَنَفِيَّة، عَشْبِيَّة

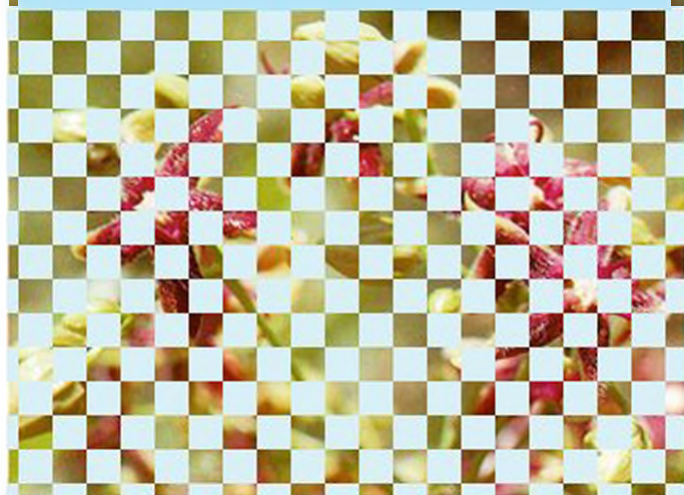
עשב רב־שנתי קרח ושרוע. פעיל בחורף ובאביב. פרחיו כחולים. שמו המדעי של הסוג נגזר מלטינית, ומבטא את המנהג שהיה רווח בעבר להכין ממנו זרים.

וינקה עשבונית





תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חלביב יווני

קוטר הכותרת: 2 ס"מ, והיא גלגלית, אוונתיה בשרניות, צרות ומאוחות רק בבסיסן. צבע הכותרת – בתוכה סגול-ארגמן, עם כסות של שערות לבנות, ובחוץ – ירקרק. האבקנים קצרים ואבקתם נאגרת ב"כפית" (ואבקית) שבסיסה דביק; הכפית צומחת בין כל שני אבקנים, והיא משמשת כעין יחידת-תפוצה של האבקה (השוה ע' סחלביים). העטרה עשויה מחמישה זירים חוטיים סגולים, השסועים בקצה כלשון-נחש. הצלקת רחבה, מחומשת, קולטת אבקה בצידה התחתון.

הפרי עשוי משתי מפותחות מחודדות, שאורכן 15 ס"מ, המחבורות זו לזו באורח מזור גם בקצה הדיסטלי. (המרוחק מן העוקץ). בפרי מצויים 15-50 זרעים, שציציתם מורכבת משערות ארוכות.

החלביב מתרבה בנקל בדרך וגטיבית. הלבול חל באמצע חודש מרס. העלים מתחילים להצהיב בחודש ספטמבר והשלכת מושלמת בסוף חודש דצמבר. הפריחה מפורזת: מסוף מרס עד לסוף אוקטובר, שיאה – בחודש מאי. החלביב מקובל כצמח נוי באנגליה ובצפון אירופה מאז המאה ה-17, בזכות עלותו הרעננה. מגבעוליו מפיקים גליקוויד בשם פריפלוקין ($C_{30}H_{48}O_{12}$), שהוא חומר מעורר חלש, הממריץ את פעולות-הלב ומשמש לניסויים. מן הקליפה מפיקים חמרי בורסקאות.

בארצנו נשקפת סכנה לקיומו של החלביב היווני כי בית גידולו (נופי-המים) קורץ למתכנני-פיתוח.

P. aphylla

חלביב רתמי

שיח רתמי גדול, גדל בסלעים שבמורד השומרון בואכה עמק-הירדן וכן במדבר יהודה, ולאורך בקעת הירדן וים המלח. פרחיו דומים מאד לפרחי החלביב היווני, אך הם קטנים יותר ויפים יותר. האקולוגיה, הפיטוגיאוגרפיה וצורת גידולו של מין זה שונים מזה של החלביב היווני: השית בעל עלים קטנים נשירים, חובב-חום ועמיד ליובש, נפוץ באזור הסהר-ערבי והסודני.

הסוג מונה 10 מינים שתפוצתם באזור היס-תיכוני, וכן במזרח אסיה ובאפריקה הטרופית והצפונית. יש הכוללים סוג זה במשפחה טרופית נפרדת – Periplocaceae הכוללת כ-50 סוגים.

מיכה לבנה

מרביתם לגדלו בכל העולם, במיוחד כצמח שדרות ומשוכות בצידו דרכים ובמחיצות כבישים.

הצמח מסתעף מבסיסו לנבעולים רבים, זקופים, ארוכים וגמישים, גובהו עד 4 מ'. העלים גנדיים או ערוכים בשלשות. צורתם סרגלית או כאיזמל צר, מוארך ומחודד, שפתם תמימה והם קרחים. קשים-גלדניים. עירוקם רוחבי-מקביל. בצידו התחתון של העלה נמצאות גומות זעירות ובהן שקועות פיוניות רבות המכוסות בשערות. העלים, הנבעולים והפירות מכילים מיץ חלבי רעיל מאוד לאדם ובהמה, המגן על הצמח מפני רעיה, ומשמש גם כחומר גלם לתרופה נגד מחלות לב. וחליו של פרפר יפהפה בשם פרף ההרדוף ניזונים מעליו ואינם רגישים לארסם.

הפרחים גדולים (4-5 ס"מ) ויפים, נישאים בקוצות בקצות הענפים. הכותרת דמוית מסמר, ורודה, בנוייה מצינור דק ומאוחה ומ-5 אוונות אונן מפורדות, שזורות בעוד הפרח בכפתור. 5 האבקנים קבוצים במרכז צינור הכותרת; בקצה המאבקים הגדולים – זיף שעיר, שזור. לוע הכותרת מוקף עטרה מצויצת, ורודה ככותרת. הפריחה: בקיץ, בחודשים מרס – אוגוסט.

הפרי גלילי, מוארך; אורכו כ-20 ס"מ והוא עשוי משתי מפותחות. בהתייבש המפותחת משתזזת קשוחתיה והיא נפתחת לאורכה ומשחררת זרעים רבים. זרעים אלה מכוסים שערות ארוכות, וציצת שערות ארוכות יותר בקצה הזרע משמשת כאמצעי יעיל להפצה ברוח.

הסוג כולל 3 מינים (בארץ גדל רק מין אחד), שמרכוסם באזור היס-תיכוני. הסוג מנותק משאר בני המשפחה, שרובם טרופיים, ועל כן הוא (וכמהו גם פרף ההרדוף) נחשב ליסוד יס-תיכוני עתיק, שריד מתקופה קדומה (מיוקן), כאשר נכלל אזורנו בתחום הטרופי.

אבישי שמיר

משפחת האסקלפיים ASCLEPIADACEAE

חלביב יווני

Periploca graeca

عُظْفَة رُومِيَّة עטפה רומייה

מטפס רב-שנתי נשיר, הנכרך בגבעוליו על צמחים ביער-הגדות של מקורות-הירדן. עשוי להגיע לגובה של 10 מ'. מטפס על דולב, ערבה, פטל, עבקנה, גדרות ועמודים, ועל עצמו.

שמו העברי ניתן לו על שום המיץ החלבי הניגר מגבעולו או מעליו הפצועים. תרגום שם הסוג מיוונית – מתפתל סביב. תפוצתו בארץ מצומצמת לוחל שויר ולוחל חרמון בלבד. יש עדות יחידה על מציאותו במזרח. תפוצתו ים-תיכונית ומערב אירנו-טורנית.

גדל ליד מים, אך באזור הפונטי, הגשום, הוא צומח במפורז ביער. שרידיו המאובנים מן הרביעון נמצאו באיטליה.

הגבעול מתפתל כנגד כיוון-השעון ונותר גמיש גם בהתעצותו. צמיחתו מהירה ועשויה להגיע כדי 10 ס"מ ליום. העלים גנדיים (לעיתים רחוקות הם ערוכים כדורים של שלושה, כמו בהדס), קרחים, גלדניים, גדלם 10x5 ס"מ, אליפסיים-אומליים, תמימים. התפרחות דו-קרניות, מסוימות, ובהן 5-35 פרחים. הפרח נכון. עלי הנביע מעורים בבסיס-הכותרת ונושאים בלוטות-צוף.

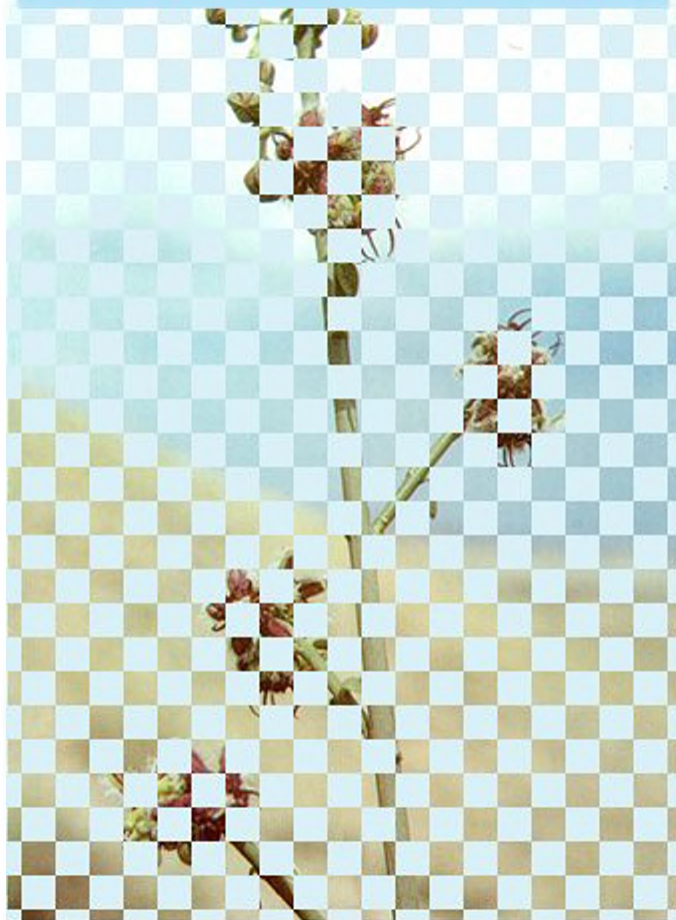
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. אלון

מסמור סיני: פריחה

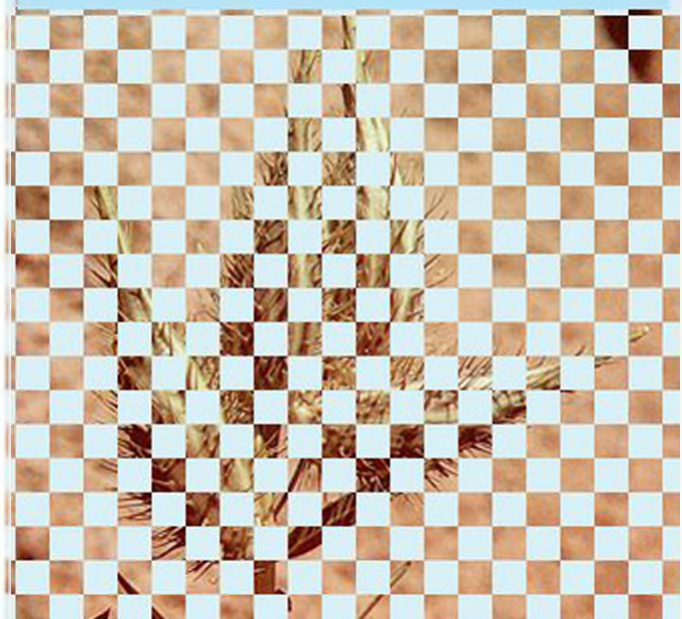
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. אלון

חלביב רותמי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. אלון

מסמור סיני: פרי

הפרי בנוי משתי מפותיות אליפטיות ומחודדות בקצותיהן, אורכן 5-7 ס"מ, והן מכוסות בכליטות אדמדמות, זיפניות-זרקות, שאורכן מ"מ אחדים. עם ההבשלה נפתח הפרי לקשוותיו, והזרעים המצויידים בשערות נפוצים ברוח. הקשוות היבשות נותרות על השיח זמן רב.

הסוג מונה 50 מינים; מרכזו באפריקה הטרופית ובדרום אפריקה. בארץ המין יחיד בסוגו.

מסמור סיני – *G. fruticosus*, הוא שיח תרבותי קרח בנינות, שפרחיו לבנים.

עוריה אלון

מסמור סיני

Gomphocarpus sinaicus

علقة الدّثب، غيل

עלקת (אולד'יוב, עייל

בן-שיח מדברי רב-שנתי שעיר ומלבין. גדל במדבריות סלעיים – בנוב, במדבר יהודה ובסיני.

במדבר יהודה ובסביבות אילת גדלים רק שיחים מעטים. בסיני הצמח שכית יותר.

תפוצתו מזרח סהרר-ערבית. אנדמי לארץ. לסיני ולמצרים. השם המדעי פרושו "פרי דמוי-מסמר", ממנו נגזר השם העברי. הגבעולים מעוצים, מסועפים מעט, גובהם כ-1 מ'. הענפים הצעירים מכילים מיץ חלבי, האופייני למשפחה. העלים נגדיים, פשוטים, מוארכים (4-8 ס"מ) עד סרגליים-איזמלניים ומחודדים. צבעם ירוק מאפיר, מצהיב בקיץ.

הפרחים נישאים בסוככים קטנים היוצאים מחיקי עלים, תלויים כלפי מטה; צבעם לבנבן-צהבהב. הכותרת גלגלית, קוטרה 15-25 מ"מ ולה 5 אונות כותרת המופשלות לאחור, שעירות מצידן החיצוני; העטרה בנויה מ-5 אונות.

עיקר הפריחה: בחודשים פברואר-אפריל, או מתמלא הצמח בעשרות סוככי פריחה. כתנאים טובים (גדות נחל, שנה גשומה וכו') נמשכת הפריחה גם בראשית הקיץ, והשיח כולו גדול יותר ושומר על רענונותו תקופה ממושכת יותר.

משרעת תפוצתו: סודנית; חודר לאזור הסהרובי. גדל בארץ באזורים החמים, שכמות המים גדולה בהם. דליפה של צינור מים או תעלה בעמק הערבה, בבקעת ים־המלח ובבקעת־הירדן ונחלים הסמוכים אליהם, ניכרת אף לאחר זמן רב על־פי צמחי פתילת המדבר הגובטים ומתפתחים שם. עיקר אוכלוסיותיו של מין זה מרוכזות סמוך למעיינות שליד עין־גדי, בסביבת חצבה וכעצים שניטעו כנראה בידי אדם, ועיר פה זעיר שם, במישור החוף. שיחי פתילת המדבר צומחים גם סביב אגם הכנרת ואף עד ראש הנקרה יגיעו.

גובה הצמח: 2-5 מ'. העלים נגדיים, מעט בשרניים, בסיסיים חובקים את הנבעול. צורתם עגולה, קוטרם 10-20 ס"מ, והם מלבינים־מכחילים בשל שכבת השעווה שעליהם. הגבעולים הצעירים – לבנים, והגועים הבוגרים בולטים בקליפתם, העשויה משכבת שעם סדוקה לאורכה. בחיק העלים העליונים מתפתחות תפרחות קצרות, הכוללות מספר פרחים יפים. קוטר כל פרח – כ־20 מ"מ. העטיף ירוק מבחוץ ולבן־ורדרד מבפנים. המאביקים – דבורים גדולות. הפריחה בחודשים מאי–נובמבר.

כל אחד משני עלי השחלה מתפתח למפוחית הנפתחת בתפר הבטן. צורת הפרי כאפרסק, קוטרו: 8-12 ס"מ. בתוך הפרי ערוכים בשני טורים הזרעים הרקועים ולכל אחד מהם ציצית של שערות ארוכות, לבנות וקלות ביותר. הזרעים נפוצים ברוח למרחק רב, או לקרבת מקום – בהתאם לעוצמת הרוח.

זהו אחד מצמחי הנוי של בתי־המלון והגנים הציבוריים בבקעת ים־המלח ובערבה.

אחד הפרפרים היפים של ארצנו חי על צמחים שונים ממשפחת האסקלפיים, ושכיח מאוד ליד צמחי פתילת המדבר; שמו דנאית סדום.

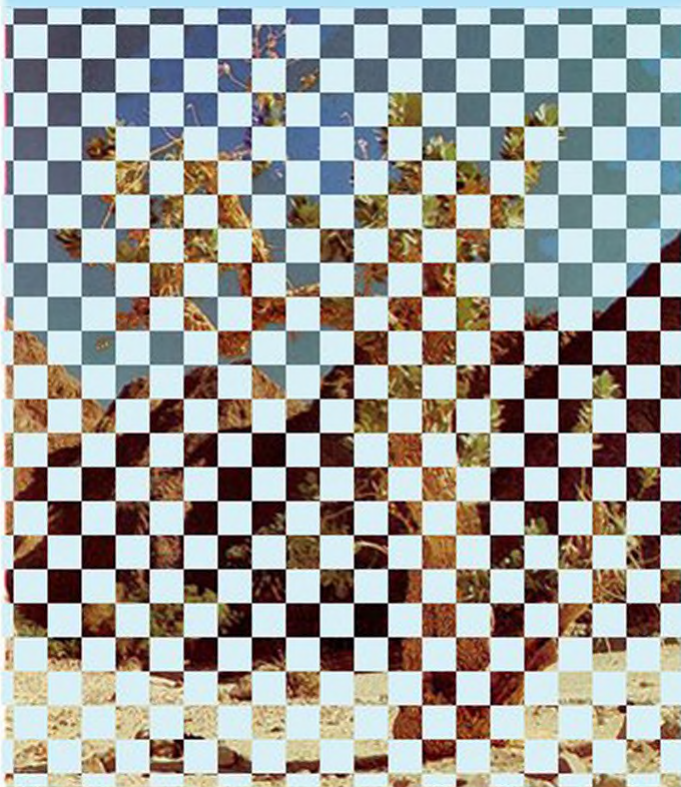
הסוג מונה 6 מינים, שמשרעת תפוצתם באסיה ובאפריקה הטרופית.

אבינעם דוין

פתילת־המדבר: פרחים ופירות



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע 303

פתילת המדבר

פתילת־המדבר הגדולה (=תפוח־סדום)

Calotropis procera

عُشْر، عُشْر، عَوْشِير، عَوْش

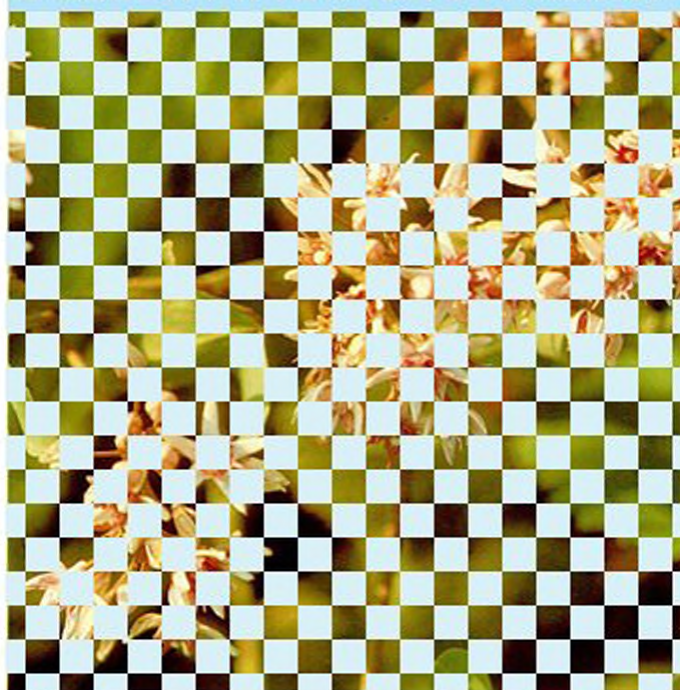
עץ קטן או שיח זקוף שגובהו 2-5 מ'. עליו הגדולים נוטים בהפצעים מיץ חלבי רעיל.

השם פתילת המדבר נזכר במשנה ובתלמוד הבבלי בקשר להכנת פתילות, ונראה שהכינו אותן בעבר מן השערות של הזרעים. תרגום שמו המדעי של הסוג מיוונית פירושו: קלוס – יפה, טרופיס – קרקעית ספינה; שם המרמז על צבעם היפה של זוויות העטרה בפרח. הצמח ידוע בשמו העממי "תפוח סדום", ובקשר לכך מספרת האגדה: משהפך אלוהים את סדום ועמורה – הפך גם את עצי הפרי לעצי סרק. וכך היה עץ התפוח הצומח בסדום לעץ שמראהו אמנם נאה, אך פריו רע. הפרי של פתילת המדבר הגדולה נאה וגדול, מושך את העין. אך מי שיתפתה ויפתח את הפרי ימצא שהוא חלול. ורק מעט אניצי שער־משי (הציציות שנועדו לסייע בהפצת הזרעים) וזרעים קטנים וקשים מונחים במרכז החלל הגדול.

הבדואים משתמשים בענפי הצמח להכנת מצופים לרשתות הדיג. הם מוצלים גם את השערות הארוכות שכפרי להכנת כובע קטן ולבן, הדומה לכיפה וקרוי בשם טגיה.

השרף מכיל גליקוויד בשם קלוטרופין (על שם הסוג), ואנונימים כמוסקרין וכטריפטין; הוא שימש באפריקה כסם להרעלת בארות וכרעל לראשי חיצים. משתמשים בו, כשהוא מהול במים, כתרופה לחליים שונים (אפילו נגד עקרות), אך אין כל מידע מבוקר על הצלחת הטיפול. לעומת זאת יש מידע בדוק על סכנה ונוק: המיץ עלול לגרום עוררן, לפחות זמני.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

חנק מחודר

דמיה לבידה *Pergularia tomentosa*

عَتَمَة، عَلَفَة. עתמה, ע'לקה

מטפס, שעליו האפורים דמויי לב. נכרך על שיחים ועצים במדבר, או על עצמו. גדל באזורים החמים של הנגב והערבה.

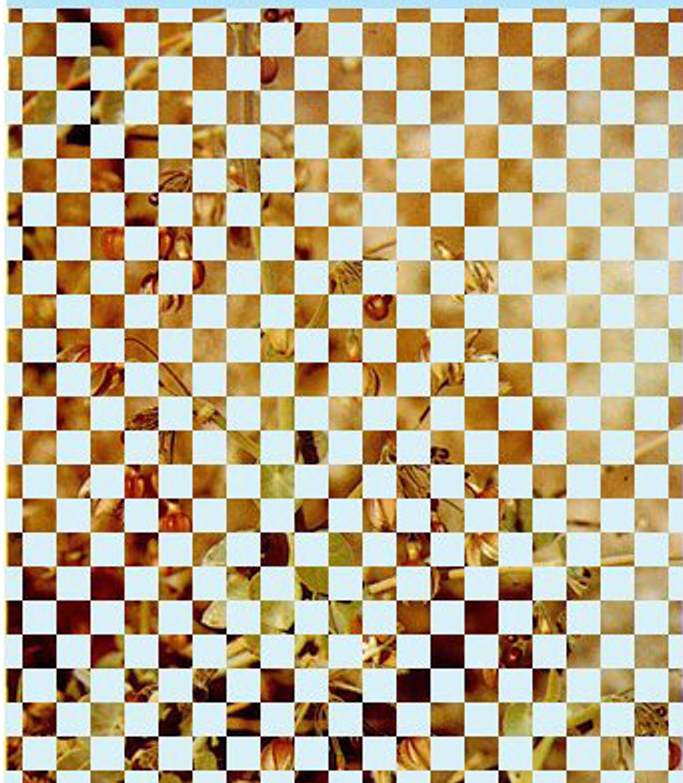
שמו העברי של הצמח הוא תעתיק השם הלטיני, שהיה מקובל בעבר – *Daemia*.

משרעת תפוצתו סודנית, חודר גם לאזור הסהר-ערבי השכן. הצמח זקוק לקיומו לכמות מים גדולה יחסית ולמידות חום גבוהות. תנאים אלה מתקיימים בארץ בבקעת ים-המלח, בערבה ובנגב הדרומי. בדרום סיני, בהרים המנמתיים והמטמורפיים הכהים, הוא גדל גם ברום רב יותר, כנראה עקב קליטת יתר של חום על-ידי הסלעים. הוא נלווה לחברות צמחים שונות, אך צומח תמיד באדמה שאינה מלוחה.

דמיה לבידה

ע. אלון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חנק מחודר *Cynanchum acutum*

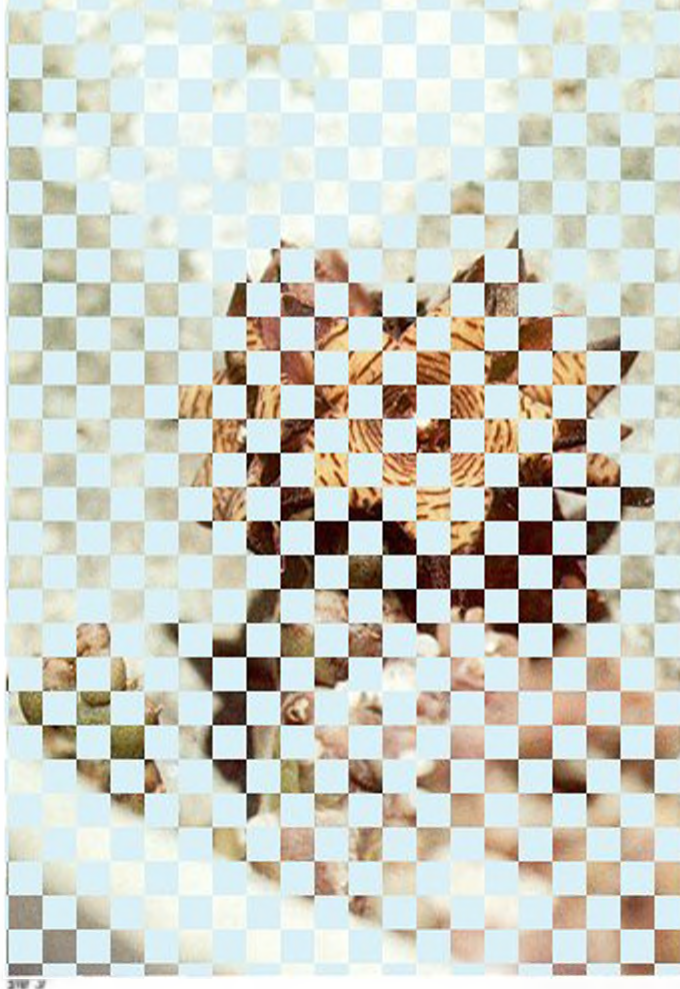
מטפס עשבוני רבי-שנתי בעל קנה שורש, המאכלס בתייגודול לחים. השם המדעי של הסוג – מקורו יווני, ופרושו: חונק הכלב, כנראה על שום רעילותם של מינים אחדים, והאמונה שרווחה כי אפשר להרעיל כלבים באמצעותם. השם העברי הוא תרגום חלקי של השם הלועזי. עם זאת יאה לו שמו, שכן הצמח מטפס על צמחים אחרים ומכסה אותם בצפיפות עד שהוא כביכול חונק אותם. תפוצתו משתרעת באזורים היס-תיכוני והאירו-טורני וחודר גם לאזור האירו-סיבירי.

גדל בארץ בעיקר בגדות נחלים וליד מעיינות של מים מתוקים ברוב האזורים. בצפון הארץ הוא המין השכיח ביותר מבני משפחתו, והוא משמש שם כפונדקאי העיקרי לפרפר היפה דגאית סדום, הקשור לרבים מבני משפחת האסקלפיים.

הצמח מטפס עד לגובה של 3 מ' ויותר באמצעות ענפיו המתפתלים; הוא עולה על הצמחיה הסבוכה של גדות-הנחלים – פטל וערבה, קנה ועבקנה ועוד. הוא מצטיין בצימות מהיר. בהיפצעם נוטף מכל חלקי הצמח מיץ חלב, וייתכן שהוא ארסי כמו השרף של מינים אחרים.

העלים ננדיים, מחודדים (מכאן שם המין בלועזית ובעברית), אורכם 4-10 ס"מ, פטוטרתם ארוכה והטרף דמוי-לב בבסיסו. הפרחים ערוכים במכבדים דמויי-סוככים, 8-12 פרחים מקובצים על עוקץ ארוך, היוצא מחיק זוג עלים. הפרח אופייני למשפחתו, קוטרו 7-15 מ"מ, צבעיו לבן וורוד, והוא מפריש צוף ומושך צרעות, זבובים גדולים ודבורי דבש. האבקנים נצמדים אל המאביק באמצעות "מצבט", והאבקה מועברת כגוש אחד (פוליניום) ולא כגרורים יחידים.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



אצבוע הנוב: פרח

מנגנון ההאבקה משוכלל: בין כל שני אבקנים יושב איבר ושמו "נושא אבקה"; אליו מחוברים שקי אבקה (מן המאבקים השכנים). בכל פרח – 5 נושאי אבקה. הצוף מופרש מבלוטות מיוחדות המצויות בחללים שבין שני המאבקים. בדרכו אל הצוף מנסה החרק לחדור אל הפתח בין שני המאבקים. בהחדירו את חדקו או איבר אחר הוא נתפס בנושאי האבקה הגמישים ובנסותו להחלץ מהם, הוא מפזר אבקה על גופו. לעתים הוא משאיר בפתח זה אחד מאבריו תוך כדי נסיונותיו להיחלץ. נושאי האבקה סורקים כמברשת את הצלקת ואת איבר החרק שחדר; כך הוא משאיר אבקה שהביא מפרח אחר. הפרח מפריש צוף שריחו חריף, כריח גבלה. לפרחים, לפעמים, צבע הבשר החי.

חרף כל השכלולים בהאבקה, מצמיח הצמח רק מעט פרחים שהופרו ועשו פרי. חלק מן הפרחים המופרים מתחילים לחנוט פירות תוך זמן קצר, ובחלק אחר ההבשלה נדחית והמפוחית נותרת ועירה כשהיתה משך חודשים אחדים; רק אחר־כך היא מבשילה. כך מושג פיזור הזרעים לאורך זמן.

השחלה בת 2 עלי־שחלה, המתפתחים לפרי בן 2 מפוחיות דמויות־קרניים. בכל מפוחית יש זרעים רבים, ולכל אחד מהם "מצנח" יעיל להפצה ברוח, העשוי משערות משי. בספרות הבוטנית מתוארת הפצה עד למרחקים של עשרות קילומטרים.

הזרע נובט כ־24-36 שעות לאחר שהקרקע נרטבה. גם הפסיגים הנובטים ראשונה הם בשרניים.

זהו מטפס או בן־שיח (כאשר הענפים וכרכים סביב שכניהם) שעליו גנדיים, שעירים, עגולים, דמויי לב בבסיסם ובעלי פטוטרת ניכרת. העלה לביד, וכאשר שוברים או פוצעים קטע כלשהו של הצמח פורץ מן החתך מיץ חלבי. מיץ זה, המצוי ברוב בני משפחת האסקלפיים, הוא רעיל, ולפיכך הצמח כמעט אינו נפגע מחרקים. פרטים מעטים של החנב כושן ארסי מצויים עליו תכופות, והם כנראה היחידים המסוגלים להיוון ממנו בלי להפגע.

הפריחה: מחודש פברואר עד חודש אפריל. הפרחים נישאים בקבוצות גדולות בחיק העלים העליונים. קוטר הפרחים: 10 מ"מ, כותרתם צהבהבה־חומה עד לבנה; במרכז ערוכה "עטרה", העשויה מתוספות אופייניות למשפחה; כך סגורות האבקיות והצללקות מוגנות. האבקיות נתפשות ברגליהם של החרקים, הנמשכים לפרח, ומעבירים אותו לפרחים אחרים. העטרה והכותרת מכוסות בשוליהן בשערות.

הפרי – זוג מפוחיות, המכוסות בזיפים כולטים. למפוחיות בסיס מורחב, קצר, דק וקשתי ביחס לפרי כולו. בהבשילם נפתחים הפירות, והזרעים נפוצים ברוח כעורת ציציותיהם. בעת יובש מתייבשים רוב הענפים ונותרים הענפים הקטנים נושאי העלים הקטנים, מהם מתחדש הצמח, לאחר רדת הגשמים. הסוג מונה 3-5 מינים, שתפוצתם משתרעת באפריקה ובדרום אסיה.

אבינעם דנין

אצבוע Caralluma

جسي
ג'יבסי

סוג המונה 110 מיני צמחים רב־שנתיים בשרניים (דמויי־קקטוס) בלתי־קוצניים. תפוצתם באזורים הטרופיים והסובטרופיים של העולם הישן. כנראה שמוצא הסוג מן המדבריות של הודו ושל דרום־אפריקה. בארץ גדלים כ־5 מינים ולהם זנים אחדים; לעיתים ההבחנה בין המינים קשה.

גובה הצמחים 5-30 ס"מ. הגבעולים הבשרניים, המעובים והקצרים, מזכירים אצבעות. מכאן שאוב השם העברי.

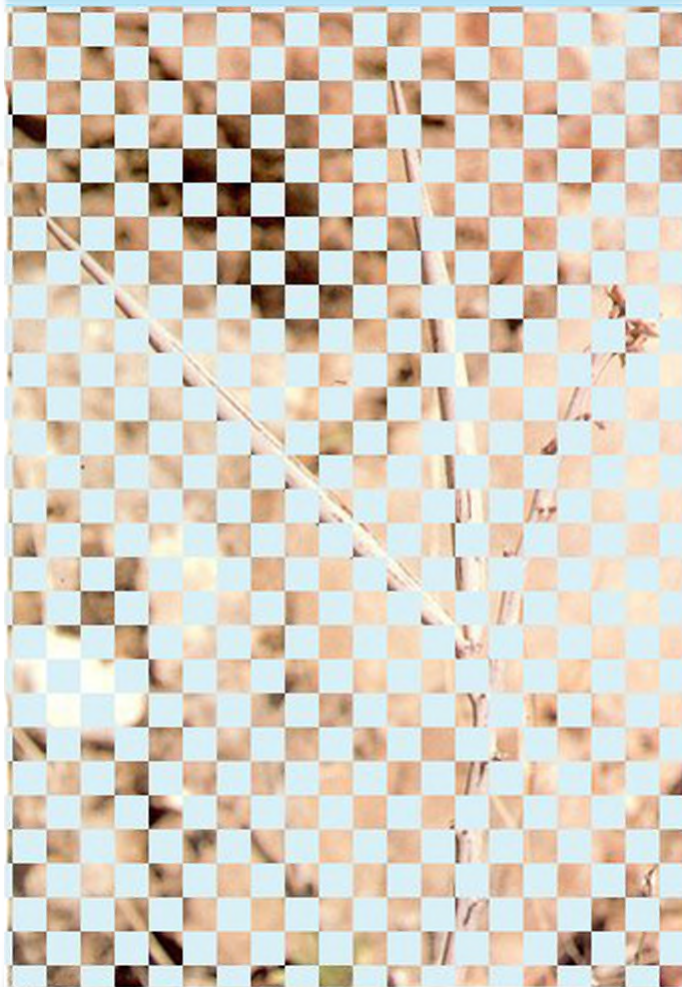
יש בוטנאים הכוללים את הסוגים הבשרניים במשפחת האסקלפיים בתוך תת־משפחה נפרדת, סטפליים (Stapelieae). האצבוע הוא נציג יחיד של קבוצה זו בין מיני הבר של הארץ. בעציצים מרבים לגדל מיני סטפליה – Stapelia, יפ־פרחים.

בני הסוג ניכרים בוקל, אף כשאינם פורחים: גבעוליהם קצרים, מעובים, בשרניים, קרחים, מסתעפים, ממוקצעים (חתכם ריבועי); לאורך פאותיהם נמשכת שורת כליטות, שמהן צומחים העלים הקטנים, הקשקשיים־בשרניים; העלים נושרים במהירות.

עיקר ההטמעה נעשה בגבעולים: גבעולים תת־קרקעיים בלתי־מטמיעים משמשים כאמצעים לרבייה וגטטיבית, היוצרת "מושבות". ענף שנחלש עשוי לשרוד במשך שנה תמימה; אם ישוב ויישתל בקרקע לחה – ישתרש ויחיה.

עלי־הגביע בשרניים; עלי־הכותרת מאוחים בבסיסם, הכותרת קטיפתית בעודה בניצן. הפרת גלגלי (פרוש) או דמוי־פעמון. אוגן הכותרת בן 5 אוונות משולשות, וביניהן מפרצים חדים. בפרח יש עטרה כפולה: אוונות העטרה הפנימית, שמוצאן מן האבקנים, מופנות פנימה ונונעות בצלקת; אוונות העטרה החיצונית, שמוצאן מן הכותרת, מפורשקות ומחודדות.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



אצבע ים־המלח: מרי

C. sinatica

אצבע ים־המלח

دواء الكلى، صبارة بريّة أو الملتحمة، صابرة بريّة

גדל באזור ים־המלח ובהרי סיני; בלעדי לשני מקומות אלה. עובי הענפים 1 ס"מ. קוטר הפרח כ־7 מ"מ. הפרחים ערוכים יחד 3-5 באשכול, בעלי עוקץ די ניכר ונטויים כלפי מטה. הכותרת צהבהבה ובעלת כתמים ארגמניים קטנים.

C. europaea var. *judaea*

אצבע אירופי זן יהודה

תפוצתו נרחבת; גדל במחוזות ים־תיכוניים ובאזורים של ספר המדבר בשומרון, ביהודה ובאדום. במין מונים טיפוסיים רבים, זן יהודה אנדמי לארץ־ישראל. עובי הענפים כ־1 ס"מ. קוטר הפרח כ־15 מ"מ. על הכותרת מפורות שערות ארגמניות דקות וארוכות, דמויות כישור.

C. israelitica

אצבע ישראלי

נדיר מאוד, תפוצתו מוגבלת לטרשים מחוררים באזור שדה־בוקר ודימונה. קוטר הפרח כ־15 מ"מ. הכותרת קרחת ואונותיה מופשלות לאחור.

מאיר שאואט

כמה ממיני האצבע נהגים להטמיע בשיטת C.A.M.* כמו צמחים בשרניים רבים, במיוחד במשפחת הטבוריתיים. הנבעולים מכילים רעל, טעמם מר והם מייבשים את הרירית שבפה. הצאן אינו נוגע בהם גם בשנת בצורת, אפילו הם הצמחים העסיסיים היחידים בשדה. עם זאת מקובל האצבע בקרב קבוצות אחדות של בדואים כתרופה נגד עקרות נשים. הפלאחים השתמשו בצמח בעבר כתרופה לאבנים בכליות ולכאבי בטן. ברוב הספרים על תרופות עממיות בארץ אינו נזכר כתרופה.

כל המינים הגדלים בארץ הם צמחי סלע, רובם מדבריים, כולם אנדמיים:

Caralluma negevensis

אצבע הנגב

מין הגדל רק בדרום הנגב ובמרכזו. עובי הענפים 1.5-2 ס"מ. קוטר הפרח כ־15 מ"מ. על אונות הכותרת, בעיקר בשוליהן, שערות ארגמניות ארוכות דמויות בקבוק. העטרה החיצונית צבעה צהבהבה־ארגמן.

C. aaronis

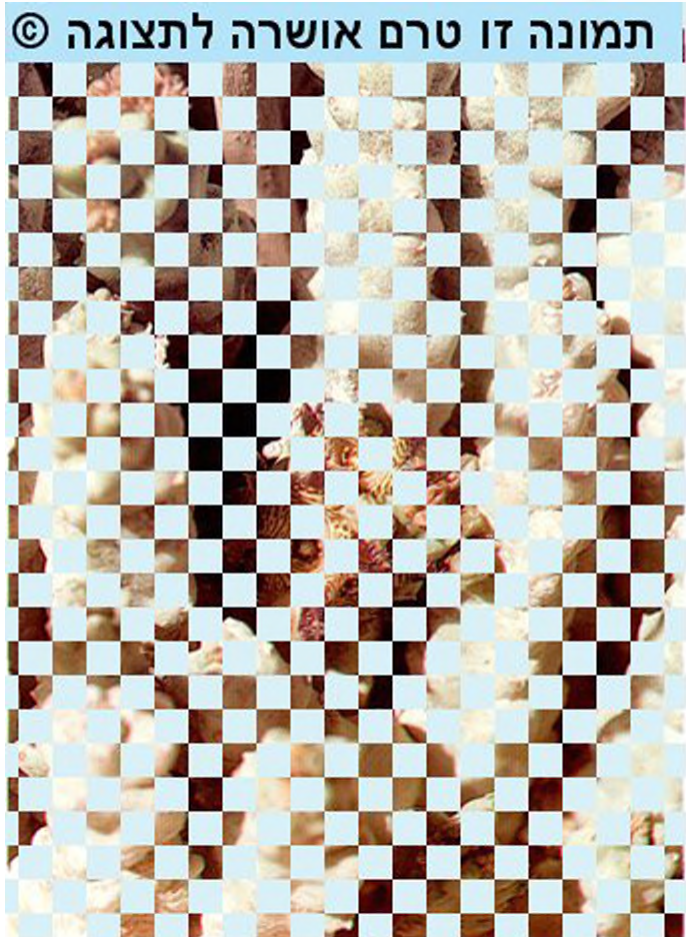
אצבע אהרון

دواء نقل دماء

(על שם אהרון הכהן שנקבר לפי המסורת בהרי אדום). מין אנדמי להרי אדום. בוטנאים מסויימים סבורים שיש לכלול אותו במין אצבע אירופי. עובי הענפים 1-1.5 ס"מ. קוטר הפרח כ־15 מ"מ.

אצבע הנגב: פריחה

3 חלף



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

לפופית Ipomoea

دُودِيَّة، بنت الحسن دודייה, בנת אלחסן

סוג המונה כ-500 מיני מטפסים או משתרעים רב־שנתיים הנכרכים בנבעולם. רובם גדלים באזורים טרופיים ובאזורים חמים ממוזגים. הפרחים מאוחי־כותרת, דמויי משפך רחב. פרחי הלפופית דומים לפרחי החבלבלי, אך נבדלים מהם בעמוד־העלי היחיד (לעומת שני עמודי־העלי בחבלבלי), ולפעמים גם בכותרת, שהיא גדולה יותר (מעל 6 ס"מ) וצבעונית ברוב המינים. בארץ גדלים בר 4 מינים בבת־גידול שונים מאוד (בבצות, בחוף־ים, במדבר). מינים אחדים הם צמחי תרבות ובכמה מהם נאכלות הפקעות. לסוג זה שייכת גם לפופית הבטטה, שמגדלים אותה בארץ כצמח תרבות.

Ipomoea stolonifera

خبرة البحر ח'בות אלכור

צמח שרוע המשתרש במפרקיו ומתרבה כך גם ברביה וגטטיבית. גדל בחולות של שפתי־הים, בעיקר בשפכי נחלים, ומסוגל לעמוד ברסס מים־הים. שכיח לאורך החוף. העלים בשרניים־גלדניים, עבים, דמויי־ביצה או אליפסה רחבה. הכותרת ארוכה (4-6 ס"מ), וצבעה קרם או לבן.

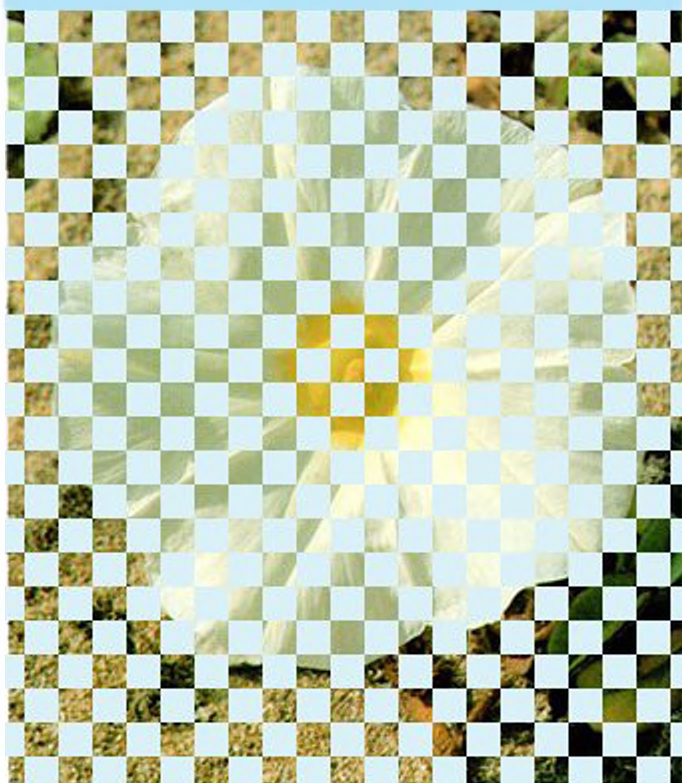
הפריחה: כחודשים מאי–נובמבר. הפרח חי רק בוקר אחד, ומואבק על־ידי צרעות ודבורים קטנות.

הפרי הלקט כמעט כדורי, קוטרו 1.5 ס"מ. הזרעים גדולים ובעלי שערות ארוכות צפופות.

לפופית החוף

ע. אלון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

חבלבלין המשוכות

משפחת החבלבליים CONVOLVULACEAE

ערר פרחי

Cressa cretica

أبو خضابة، مليح ندوة أبو خضابة, מליח נדוזה

עשבוני רב־שנתי שרוע הגדל במלחות במישור החוף, בנגב, בבקעת הירדן ובעמק הערבה.

אופייני למלחות בכל האזור האירנו־טורני.

הצמח אינו גבוה (10-25 ס"מ). הוא מסועף בצפיפות וגונו אפרפר. העלים הקטנים והמרובים של הצמח ערוכים בצפיפות על פני הגבעול. בשקעים, משני צידי העלה מסודרות בלוטות מלה. המלח המופרש מהן ניכר כאשר הצמח חשוף לתנאים של מליחות גבוהה. האפידרמיס דק־דפנות ואינו כסרומורפי. הפיוניות מפוזרות על־פני כל שטח העלה ואינן שקועות. על פני האפידרמיס מפוזרות בדלילות שערות דו־זרועיות, המשוות לצמח גוון משיי.

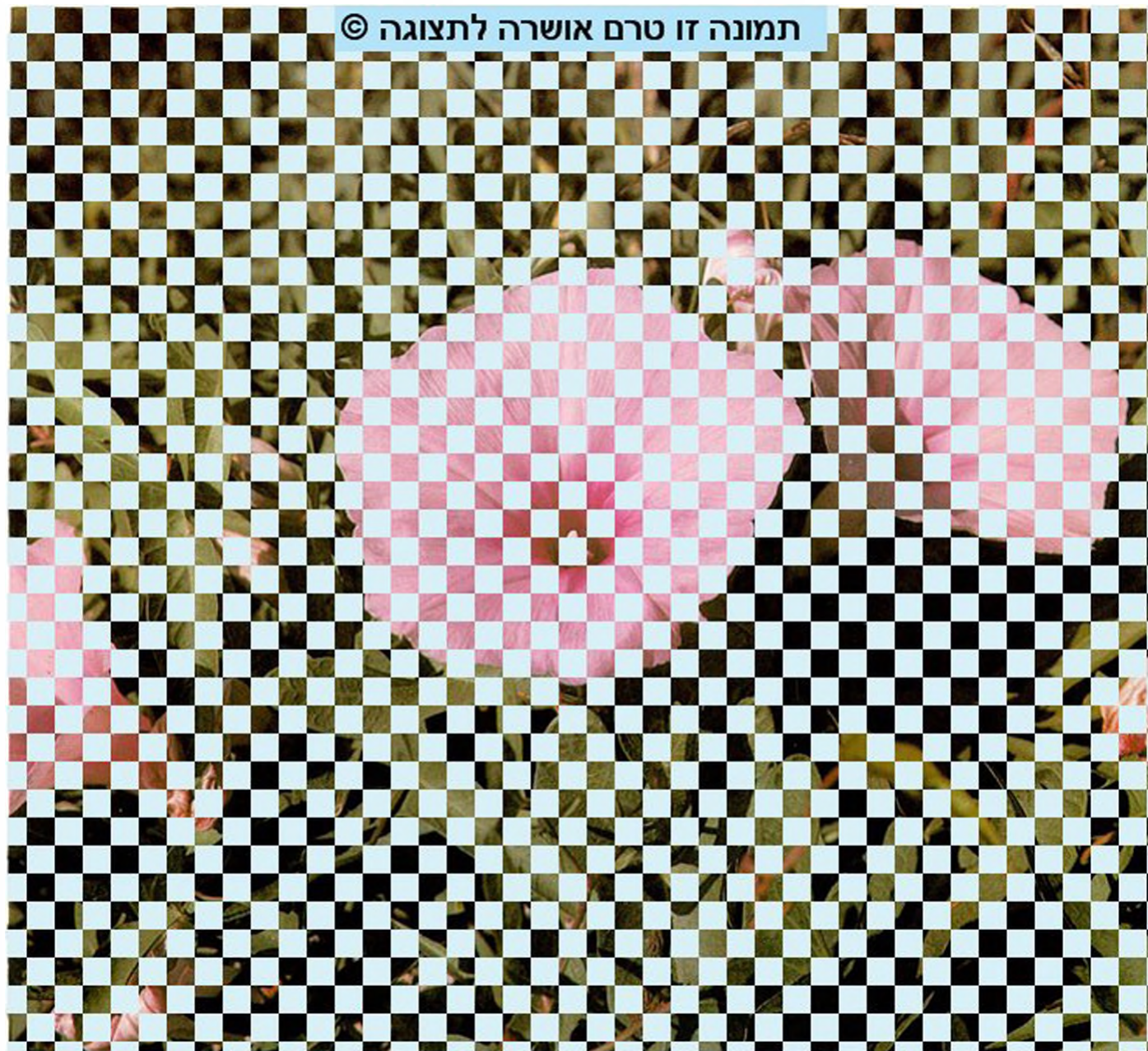
הפריחה: בקיץ. התפרחת היא שיכולת צפופה של פרחים קטנים, לבנים או צהובים. הפרי הלקט דמוי ביצה המכיל 1-2 זרעים ונפתח ב־2 או 4 קשוות. ניכרים הבדלים גדולים בין הפרטים באוכלוסייה. יש ביניהם המכוסים בפרחים ויש הנותרים בשלב הוגטטיבי. ניכר שוני גם בכושר יצירת הזרעים: בשנים מסוימות נוצרים זרעים רבים, ואילו בשנים אחרות כמעט ואין למצוא זרעים.

הזרעים שומרים על חיוניותם במשך שנים רבות, ונביטתם מהירה וטובה, בתנאי לחות וחום מתאימים. זמן־מה לאחר הנביטה מפתח הנבט קנה־שורש, המשמש גם כאבר־רבייה וגטטיבי.

קני השורש מעמיקים עד כדי 1 מ' בהתאם לטיב הקרקע. חלקי הנצר העל־אדמתיים מתים במרוצת החורף.

הסוג מונה 5 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים החמים של העולם.

יואב ויול



ט. 10

למפית החיצים

I. cairica

گلک کولی

למפית כפנית

צמח נדיר בבר אך שכיח בתרבות כמטפס, בעיקר על גדרות. גדל כצמח בר בעמק גינוסר וכצמח תרבות במרבית המחוזות בארץ. העלים מחולקים ככף היד ל-5-7 אונות. קוטר הכותרת 5-6 ס"מ, צבעה לילך-ארגמן. הפריחה נמשכת כמעט כל השנה.

I. sagittata

למפית החצים

צמח בר נדיר המעדיף בתיגידול לחים, בעיקר בצות. רוב העלים דמויי חץ וצרים, בלתי מחולקים, קוטר הכותרת 6-8 ס"מ, צבעה ורוד-לילך. הפריחה: בקיץ ובסתיו (בחודשים יוני-אוקטובר). הורעים לבידים.

ביוך רובין

למפית כפנית

ט. 10

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חבלבל החוף

Convolvulus secundus

חבלבל החוף

בן־שיח שענפיו מרובים ושרועים. עצת הענפים אינה קשה ביותר והם כפופים וגמישים.

תפוצתו משתרעת בלבנון ובארץ ישראל, מאכלס אדמות חוליות ומעדיף גבעות כורכר פריך מחוף הגליל ועד לאזור אשקלון. גדל באזור הרסס של מי היס־התיכון, אך גם בגבעות המרוחקות מהשפעת הרסס. בדרום אזור תפוצתו נפגשות אוכלוסיותיו עם אלו של המין חבלבל צמיר, מין המאפיין חולות מדבריים. באזורי המפגש של שני המינים מצויים טיפוס־ביניים, הרומזים אולי על הכלאות ביניהם.

העלים שעירים וצרים, מוארכים ומתחדדים כלפי ראשם, בסיסם עובר בהדרגה לפטוטרת. 2-5 הפרחים (באורך 2.5-2 ס"מ) יושבים בצפיפות בצידו האחד של ענף הפריחה. גון העלים החיים צהבהב, ולאחר התייבשם הם נעשים צהובים עד חומים, עקב השינויים בצבע השערות.

צבע הכותרת: צהוב־חיוור.
הפריחה בחודשים אפריל-אוגוסט.

C. lanatus

חבלבל צמיר

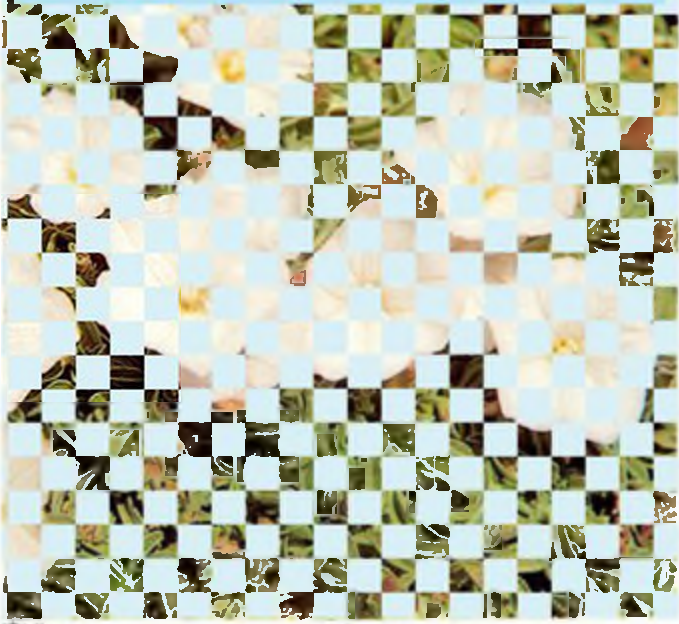
ياس، برحمان، بياض، برحمان

שיח כדורי המאכלס חולות מיוצבים במדבר. תפוצתו משתרעת במזרחו של האזור הסהר־ערבי. בנגב ובדרום עמק החוף הוא גדל כמרכיב בחברות הנשלטות בידי לענה חד־זרעית. גובהו: 20 עד 50 ס"מ, צורתו משתנה בהתאם לבתי־גידולו. בחורף הוא מצמיח ענפים שעליהם גדולים מעלי הקיץ. העלים צרים בבסיסם.

הענפים הצומחים בחורף מסיימים את התפתחותם לקראת אמצע הקיץ, או כאשר כמות המים בבית־הגידול מגיעה לסף מסוים (שלא נחקר עדיין).

בחיק העלים העליונים נישאת קבוצות בנות 2-5 פרחים לבני כותרת (קוטרה 2.5-2 ס"מ).
הפריחה בחודשים אפריל-יוני.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חבלבל הלבנון

חבלבל Convolvulus لبلاب لبلاب

סוג המונה כ־250 מינים, שתפוצתם משתרעת בעיקר באזורים הממוזגים והסוב־טרופיים.

רובם עשבים רב־שנתיים בעלי שורש עבה או חד־שנתיים, ומיעוטם בני־שיח.

לרבים מהם גבעולים מתפתלים המשתרעים או נכרכים ומטפסים לגובה לא רב.

השם העברי מתאר את הגבעולים הארוכים דמויי החבל הדק, האופייניים למינים אחדים. השם המדעי נגזר מלטינית והוא לקוח ממראה הגבעולים המטפסים של מינים אחדים.

פרחים יחידים יושבים בחיקי העלים, ויש שהם מקובצים בתפרחות מסוימות, צפופות וחיקיות. לרוב הפרחים גדולים למדי. קוטרים: 1-6 ס"מ. עליה־גביע אינם מאוחדים, אך עליה־כותרת מאוחדים כליל, ולפי סימן־היכר זה אפשר לזהות את הסוג.

הכותרת פעמונית או דמוית משפך, מקופלת בניצן ב־5 קפלים; לאורך 5 הפסים הבולטים כלפי חוץ ערוכות שערות. בפרח הפתוח מלווים הפסים גם בגוון שונה של הכותרת, וכך הם יוצרים מעין כוכב שבמרכזו ערוכים האבקנים והצללק. שפת הכותרת תמימה או בעלת 5 אוונות. האבקנים חבויים בתוך הכותרת. עמוד־העלי יחיד, שער או קרח, ובראשו קבועה צלקת דו־אוניתית. ההאבקה נעשית על ידי דבורים קטנות.

הפרי – הלקט כדורי לרוב, לעיתים מוארך, ובראשו קבוע חוד ארוך, שריד לעמוד־העלי. בהלקט מצויות 1-2 מגורות ובהן 1-4 זרעים קרחים או שעירים. ההלקט נפתח ב־2-4 קשוות.

החבלבל הוא הסוג החשוב במשפחתו, והוא היקנה לה את שמה המדעי ואת שמה העברי כאחד. במשפחה כלולים 55 סוגים ובהם 1650 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים טרופיים וממוזגים. מינים אחדים משמשים כצמחי־נווי.

20 מינים של חבלבל גדלים בארץ בכל החבלים.

העלים מוארכים וצרים ונעשים צרים עוד יותר כלפי בסיסם, עד שהם יוצרים מעין פטוטרת מוארכת. הפרחים ורודי-כותרת ונישאים קבוצות-קבוצות על עוקצים בראשי ענפים מעוטי עלים. הצמח מעוצה בבסיסו, וממנו מבלבלים מדי שנה ענפים שאינם מאריכים ימים יותר משנה. הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

מינים אחדים הם עשבים רב-שנתיים של החבל היס-תיכוני:

C. doryenium

חבלבל השיח

בניגוד למשתמע מתואר המין העברי של צמח זה, הריהו עשב רב-שנתי.

תפוצתו משתרעת במזרחו של האזור היס-תיכוני וחודרת למערבו של האזור האירו-טורני. מעדיף בתות יס-תיכוניות יובשניות, אך גדל בארץ בכל החבל היס-תיכוני.

בסוף הקיץ ובתחילת החורף ענפיו הדקים מתים ויבשים, ורק ההלקטים היבשים שעליהם מאפשרים לזהותו. לאחר הנשמים הראשונים מתפתחים מצוואר השורש ענפים צפופי-עלים. לעלים שערות הדוקות והם הולכים ונעשים צרים כלפי בסיסם המתמשך לפטוטרת. לקראת האביב מסתעפים מענפים אלו ענפים מעוטי עלים, כמעט רותמיים.

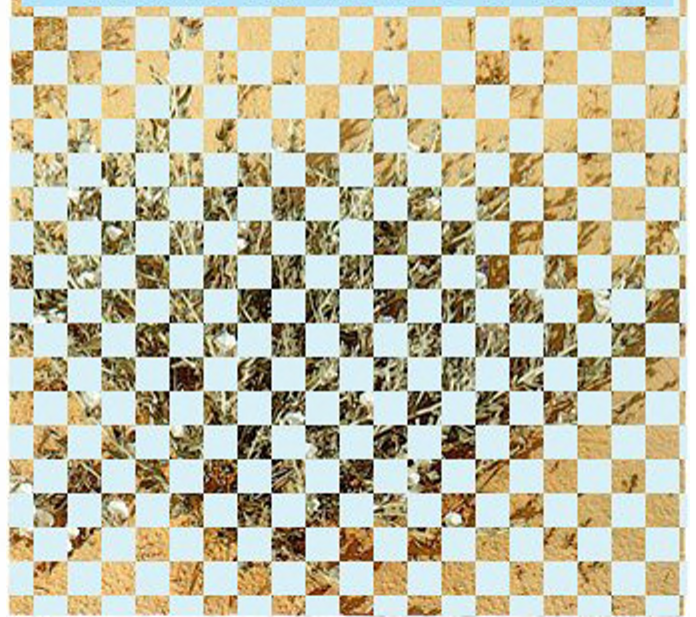
בקצות הענפים מתפתחים בחודשים אפריל-יולי הפרחים ורודי הכותרת שקטרים כ-2.5 ס"מ, על עוקצים ארוכים-יחסית. עד אמצע הקיץ מבשילים הפירות, וכל חלקי הצמח העל-אדמתיים מתייבשים. בכל פרי מצוי זרע יחיד ושעיר.

חבלבל השיח

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חבלבל צמיר

לקראת סוף הצמיחה מתעצבים הענפים, ואם הצמח גדל בתנאים של עקת מים, מתעצה קצה הענף לדמות חוד. בשנה הבאה מביאה בליית ענפי השנה שעברה, שהתעצו, לחשיפת החלק המעוצה והמתודד, והדבר משווה לצמח מראה קוצני.

בגנב הצפוני ובחוף הנגב וכן בצפון סיני אין הצמיחה פוסקת בבת-אחת, כבמדבר הקיצוני. על כן אין הצמח קוצני שם. באזורים אלה יש לשורש השיפודי קליפה עבה המגינה עליו גם כאשר הוא נחשף, ולכן שולט הצמח בשטחים של חול נודד במערב-הנגב, והוא עמיד בפני יובש אף יותר משאר בני-השיח העמידים בפני חשיפת שורשיהם מחול.

C. spicatus

חבלבל משבל

בן שיח מדברי שענפיו וקופים. גדל במסלע מוגדר מאוד: על קרקע הנוצרת מבלית אבני חול ניאוגניות במישור רותם-ימין, בעמק שבין ירוחם לדימונה, ליד ערד וברמת עבדת. תפוצתו משתרעת במזרח האזור הסהרובי.

העלים שעירים ביותר, השערות פשוטות. הענפים וקופים ורכים. העלים מוארכים, נעשים צרים כלפי בסיסם ומתמשכים לפטוטרות ארוכות. בשנות בצורת אין הצמח פורה, ועליו אז קטנים ושעירים. הכותרת לבנה ומלווה בגוון ורוד לאורך חמשת הפסים השעירים. הפריחה: בחודשים מרס-יוני.

C. oleifolius

חבלבל זיתני

בן שיח המשיר את עליו בעונת היובש ומצמיח ענפים ועלים חדשים בעונת הגשמים. עליו וענפיו מכוסים בשערות הדוקות ומכסיפות המשוות להם גוון של עלי זית.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס-תיכוני.

גדל בארץ בבתות-הספר של החבל היס-תיכוני, בדרום שפלת יהודה וכן בסדקים של סלעי גיר קשים בהר הנגב ובמדבר יהודה. בין באר-שבע ללהב גדל הצמח על מורדות של נבעות אבניות כמרכיב בחברות של צומח הערבות ובתות הספר.

בתיגידולו השכיחים בכל החבל היס-תיכוני, ואף בנגב, הם שטחים חקלאיים. גדל גם בצידי דרכים על אדמות כבדות, שהצומח החורפי רוסס בהם בקוטלי עשבים. הפריחה: בחודשים מרס-נובמבר.

חבלכל מגב

C. glomeratus

מטפס רבי-שנתי הגדל בקרבת מעיינות או על-גבי סלעים. גדל בארץ בעיקר בבקעת ים-המלח ובעמק הירדן התחתון. מאכלס במיוחד נדרות ועצים בעין גדי. תפוצתו משתרעת באזור הסודני.

ענפיו נראים חיים כל השנה – כנראה משום שאין בתיגידולו עונה קשה לגידול, שכן המים זמינים שם ומידות החום גבוהות. עליו צרים ודמויי-לב בבסיסם. הגבעולים מכוסים בשערות פשוקות. הפרחים לבני-כותרת, קוטר הכותרת פחות מ-15 מ"מ. הפריחה: בחודשים אפריל-אוגוסט. מצויים פרטים החורגים מעונת הפריחה.

הצמח נראה תמיד כמכוסה תפרחות יבשות המקובצות בקבוצות קטנות לאורך הענפים, ומכאן נגזר תואר מינו – מנובב.

חבלכל רמאי

C. scammonia

حمودة، سوقية מחמודיה, סוקומיה

מין רבי-שנתי קרת שעליו דמויי-רומח בבסיסם. המיץ המופק משורשיו היה מקובל בעבר ברפואה העממית. תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס-תיכוני וחודרת למערב האזור האירנו-טורני.

גדל בארץ בגבולות החורש, בקרחות וכן בשדות וטושים בליל, ככרמל, בשומרון ובגולן. גדל בשפע על קרקעות רנדוינה. ניכר בפרחיו הגדולים (קוטר הכותרת 2.5 - 4 ס"מ) שצבע כותרתם תם זהוב-חיוור, וסגול לאורך חמשת הפסים. הפריחה: בחודשים אפריל-יוני.

דומה במידה מסויימת לקודמו, אך שערות הגבעול והעלה שלו ארוכות יותר ופשוקות, הענפים זקופים והפרחים נישאים בקבוצות בנות 3-4 על עוקצים ארוכים, היוצאים מחיק העלים העליונים של הגבעול. העלים מוארכים, התחתונים שבהם הולכים ונעשים צרים כלפי בסיסם עד לפטוטרת שאורכה כמעט כאורך הטורף. צבע הכותרת ורוד. בפרי מצויים 2-4 זרעים שעירים.

תפוצתו משתרעת באזור היס-תיכוני וחודרת לאזור האירנו-סיבירי ולמערב האזור האירנו-טורני. מעדיף בתות וגרינות, במיוחד על קרקעות רנדוינה המתפתחות מקירטון חווארי בהרים הגבוהים והלחים של החבל היס-תיכוני. הפריחה: בחודשים אפריל-יולי.

המינים שלהלן ניכרים בעליהם דמויי-הלב או דמויי-החץ בבסיסם, הנישאים על-גבי פטוטרת ניכרת ונפרדת.

חבלכל השדה

C. arvensis

مليد، غلبق ميدد، עוליק

עשב רע שכיח ביותר. ניכר בעליו הקרחים. גדל בשדות ובנינות מושקות בקיץ, ובאדמות כבדות אף בשדות בעל. קשה להילחם בו, מפני שגבעוליו הרב-שנתיים חודרים לקרקע עד לעומק של 2 מ' ויותר, ואף המחרשה המעמיקה ביותר אינה פוגעת בהם. חלקיו העל-קרקעיים רכים ומתייבשים בסתיו. העלים דומים לחץ, לרומח או ללב בבסיסם, ובצמח אחד אפשר למצוא צורות עלים שונות. העלה צר יחסית ומוארך. הכותרת לבנה או ורודה ועליה מותוים 5 פסי-אורך שצבעם מודגש, והם יוצרים צורת כוכב.

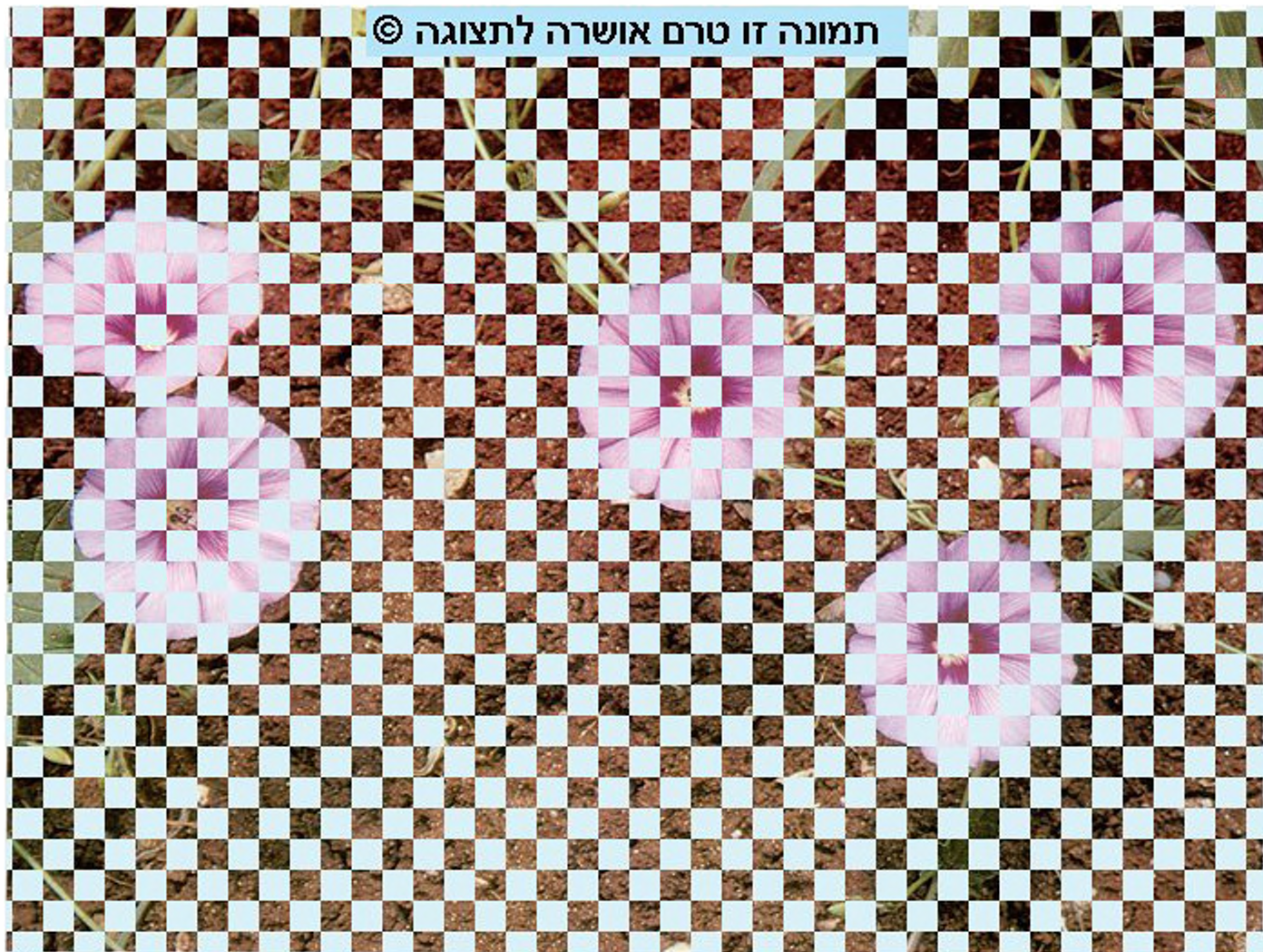
תפוצתו משתרעת באזורים ממוזגים עד טרופיים משני צידי קו-המשווה בכל היבשות.

קשה למצוא בארץ בתיגידול שהוא גדל בהם בכר. יתכן שבאדמות כבדות הוא עשוי לגדול גם אם השטח לא נחרש, אך

חבלכל השדה



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. אסון

חבלבל כפני

חבלבל מעבב

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



במעלה הנבעול כן הולכים ונעשים העלים משוונים וגזורים יותר. תפוצתו משתרעת באזור הים-תיכוני וחודרת גם לאזורים האירוני-טורני והסהרוערבי. מאכלס בארץ קרקעות מעובדות, שדות נטושים, ערוצי נחלים כמדבר וצידי דרכים בכל החבלים, מהר הנגב צפונה.

C. palestinus

חבלבל ארצישראלי

צמח רבי-שנתי שכתרתו צהובה. עליו שעירים, דמויי-לב בבסיסם, ושפתם משוננת. תפוצתו משתרעת במזרח האזור הים-תיכוני. מאכלס בארץ שדות מעובדים ונטושים. גדל באדמות כבדות בצפון. הפריחה: בחודשים אפריל-יוני.

C. heterocifolius

חבלבל שיעיר

מין שכיח למדי בארץ בכל החבל הים-תיכוני, מאכלס שדות מעובדים או מושקים בקיץ, בולט בעליו הרחבים השעירים, דמויי-לב בבסיסם, ובפרחיו לבני הכותרת (לעיתים צבעה קרם). תפוצתו משתרעת במזרח האזור הים-תיכוני.

C. althaeoides

חבלבל כפני

פרחיו ורודי הכותרת מתפתחים בחודשים מרס-יוני. ניכר בעלים העליונים של נבעולו, הנזורים ככף יד לאונות סרגליות (מכאן נזור שמו). העלים התחתונים דמויי-לב בבסיסם, וככל שמתקדמים

כִּשּׁוֹת Cuscuta

كشوث، شَعْر العجائز כשות', שער אלענ'אאיי

סוג המונה כ־170 מיני טפילים דמויי־חוטים, חסרי־כלורופיל ומגור־וניעלים.

יש בהם מינים אנדמיים לדרום־אמריקה, למזרח־התיכון או למזרח־הרחוק, ויש רבים שתפוצתם נרחבת וקוסמופוליטית. בין האחרונים מצויים מינים שנפוצו עם התפשטות הציביליזציה החקלאית, בסיוע האדם. רבים הרכיבו את גבולות התפשטותם עם פונדקאיהם.

השם העברי קדום ונזכר מן השם הרומי, כנראה כבר בימי קדם. נזכר בספרות התלמודית (תלמוד ירושלמי) וזיהויו עם הסוג הנדון כמעט ודאי.

כשות אינה כשותנית – *Humulus* ("כשות" מן התוספתא); הסוג האחרון שייך למשפחת הקנבוס – *Cannabidaceae*, ומשמש לתעשיית הבירה.

הנבעולים ולעתים גם הזרעים של מינים מסויימים (כשות איוופי, כשות הקורנית) שימשו ביחוד באירופה ברפואה העממית; עיקר חשיבותם הכלכלית של מיני הכשות בנוק החמור שהם גורמים לגידולי תרבות, ביחוד בשדות ירק.

הצמח בנוי מנבעולים דקים, לבנים או צבעוניים מעט, הרגישים למגע כמו קנוקנות ומשתרגים־מתפתלים על עופי הפונדקאי. כיוון הפיתולים – נגד תנועת מחוגי השעון. העלים חסרים או שוותרו מהם שרידים – קשקשים זעירים. הנבעולים שיצרו מגע הדוק עם הצמח שולחים מציצות, החודרות עד לצינורות ההובלה של רקמת הפונדקאי ויונקות משם את מזונן.

הפרחים קטנים, ערוכים בתפרחות קטנות וצפופות, לרוב דמויות קרקפת כדורית. בפרח מופרש צוף. נראה שאפשרות האבקה עלידי חרקים קטנים, קצרי חדק. מספר עליהגביע – 4 או 5; הם מאוחים בבסיסם. עליהכותרת מאוחים, מספר אונות הכותרת 4 או 5.

צמח הדומה למין חבלבל כפני, אך האונות של עליו העליונים מעוגלות והעלים אינם מחולקים ככף היד, לאונות צרות, סרגליות. צבע כותרתו ארגמן עז; קוטר הכותרת: 2–3 ס"מ. תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני.

מאכלס בארץ שדות מעובדים ונטושים, בעיקר בחבל היס־תיכוני וי וכן בנגב הצפוני ובהר הנגב.

הפריחה: בחודשים אפריל–מאי.

חבלבל עדין

C. pentapetaloides

השכיח במינים החד־שנתיים הגדלים בארץ. ניכר בכותרתו התכולה ש־5 אונותיה המתודדות בולטות. שונה בכך מרבים מבני סוגו, שאין אונות כותרתם ניכרות בשפתה. צבעו של משפך־הכותרת צהבהב או לבן. העלים המוארכים הולכים ונעשים צרים כלפי בסיסם.

הפריחה: בתודשים אפריל–מאי.

הגביע וההלקט קרחים. עוקצי הפרחים ארוכים פי כמה מאורך הפרח.

תפוצתו משתרעת בעיקר בצפון האזור היס־תיכוני.

גדל בארץ בבתות ובשדות בחבל היס־תיכוני וכן בערוצי נחלים במדבר.

חבלבל גלוני

C. humilis

מין הדומה לקודמו, נבדל ממנו בהלקט ובנביע השעירים, ובעוקצי הפרח הקצרים. פורח באותה תקופה כקודמו ואף תפוצתו דומה. אינו גדל במדבר.

בארץ גדלים עוד 5 מינים, שתפוצתם מצומצמת והם נדירים יחסית.

אבינעם דנין

כשות נס

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©





כשות השדה

Cuscuta monogyna

כשות נס

הנבעולים עבים, בפרחים 5 אונות, קוטרם כ-5 מ"מ. האבקנים אינם בולטים מן הפרח. שני עמודי-העלי מאוחים לעמוד-עלי אחד.

תפוצתו העולמית משתרעת בעיקר באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני. נטפל בארץ בכל האזורים, ביחוד בעמקים, לצמחים מעוצים, בעיקר לשיחים ולעצים, בבר ובתרכות. הפריחה: בין חודש אפריל לחודש ספטמבר; התפרחות דלות, דמויות-שבולת.

כצידה הפנימי של הכותרת ערוכים קשקשים זעירים. גם מספר האבקנים הוא 4-5, לעיתים רחוקות מספרם קטן יותר; וזריהם קבועים על צינור הכותרת. מספר עמודי-העלי 2 או 1 מאוחה, והם נושאים – בהתאמה – 2 או 1 צלקות שצורתן מוארכת או כדורית. השחלה עילית, ובה 2 מגורות דו-ביציות, והיא מתפתחת להלקט בשרני או לרוב יבש; ההלקט נפתח בעינול רוחבי בחלקו התחתון או נקרע בדרך בלתי סדירה. הזרעים מעוטי אנדוספרם. הפסיגים מנוגים או חסרים. העובר חוטי כפוף ומפותל ומוקף באנדוספרם. הזרעים נובטים על-פני הקרקע, שולחים שורשון קצר ומצמיחים גבעול ירקרק המתארך לכיוון הפונדקאי ומטפס עליו. משהצליח הגבעול להיטפל – נעלמים חלקיו הירוקים ומתנוון חלקו התחתון שקשר אותו לקרקע. נבט שלא מצא אחיזה בפונדקאי יתנוון וימות. מיני כשות אחדים נטפלים רק למין מסויים או לקבוצת מינים; מינים אחרים קשורים לצורת חיים מסוימת (מעוצים, או עשבוניים); יש מינים שמשרעת טפילותם נרחבת. בארץ גדלים כ-11 מינים.

כשות כנרת – *C. gennesaritana* הוא מין אנדמי לארץ-ישראל ולסוריה; **כשות הפסחה** – *C. epilinum* הוא מין נדיר ביותר. שני מינים מזוהים בקלות: המין **כשות נס** מייצג תת-סוג מיוחד בסוג כשות (*Monogyna*); המין **כשות השדה** מייצג סקציה שרבים ממיניה מצויים בעולם החדש, והוא נמנה עם תת-הסוג *Grammica*.

שאר המינים דומים זה לזה ורק בעיון מדוקדק אפשר להבדיל ביניהם. מיעוטם שייך לסקציה *Epistigma*, ורובם – לסקציה *Cuscuta*.

C. palaestina

כשות ארץ-ישראל

צבע גבעוליו הדקיקים אדמדם. הפרחים יושבים בתפרחות כדוריות צפופות, אורכם עד 2 מ"מ, צבעם אדמדם והם מכוסים לרוב כנגבשושיות קטנות. מספר אונות הנביע והכותרת – 4; לעתים 3 או 5. אורך אונות הנביע כמעט כאורך צינור הכותרת. תפוצתו: במזרחו של און היס-התיכון.

הפריחה: בחודשים מרס-יוני. נטפל לשיחים ובנישיח בבתות יס-תיכוניות. **כשות הקונית** – *C. epithymum*, דומה לכשות ארץ-ישראל, תפוצתו יס-תיכונית; נטפל לבנישיח בבתות יס-תיכוניות. **כשות בבלי** – *C. babylonica*, הוא מין נדיר, הגדל על שיחים בקרקעות אלוביאליות בעמקים חמים.

C. pedicellata

כשות העקצים

מין שכית מאוד, הנוטל לבנישיח ולעשבוניים רב-שנתיים וחד-שנתיים, במיוחד לקטניות. לפרחיו עוקצים ברורים ותפרחות מבודרות, דמויות סוכך.

כשות קוטשי – *C. kotschyana*, גדל רק בחרמון, ופריחתו חלה רק בקיץ, בחודש ספטמבר.

רוב המינים פורחים באביב ובראשית הקיץ (מחודש מרס עד חודש יוני או חודש יולי).

Cuscuta campestris

حشيش الكرنج חזיק אלכסנדר

כשות השדה

גבעוליו צהבהבים; לפרחיו 5 אונות. קוטרם כ-3 מ"מ. התפרחות כדוריות (קוטרן 10-12 מ"מ). האבקנים בולטים מן הפרח. 2 עמודי-העלי נושאים צלקות כדוריות.

נראה שהמין הגיע ארצה בראשית המאה ה-20 מארצות-הברית. הוא מוסיף להתנחל בארצות אירופה והיס-התיכון. בארץ הובחן בהתפשטותו הרבה רק בשנות ה-50. היום הוא מצוי באזורים רבים, ביחוד בעמקים מעובדים. נטפל לצמחים עשבוניים במקומות לחים וכן בשדות מושקים.

הפריחה: מן האביב ועד הסתיו.

משפחת הויפניים

BORAGINACEAE

حِمِيَّات המחמיאת

לרוב חלים שינויים בצבע הכותרת של הפרחים יום-יומיים לאחר התחלת הפריחה, כתוצאה משינויי pH בתאי הכותרת. משערים ששינויי הצבע משמשים לחרקים הבאים כסימן מכון אילו פרחים כדאי לבקר ואילו לא. נראה שמערכת פיתוי "הוגנת" זו מסייעת לפרחים הצעירים למשוך חרקים מבלי לסבול מתחרותם של הפרחים הוותיקים, שכבר הואבכו.

הפרחים לרוב דו-מיניים, מאותי עלי-כותרת, לרוב נכונים ולעיתים לא נכונים (בארץ – מיני העכנאי ובר-עכנאי). האבקנים יושבים לרוב על צינור הכותרת. לפעמים, במיני לשון-הפר למשל, סוגרים קשקשים את פתח צינור הכותרת בפני חרקים קטנים, שודדי צוף, שאינם מסוגלים לסייע להאבקה מפאת ממדי גופם הקטנים, שכן אינם נוגעים במאבקים בעת התיפוש אחר הצוף. במינים שפריחיהם לא נכונים כולטים האבקנים החוצה, מעבר לכותרת, ומצויים בצידו התחתון של הפרח, ואילו קצותיהם כפופים כלפי מעלה. כאשר בא החרק למצוץ צוף מפרח העכנאי ומחדיר את ראשו לתוך צינור הכותרת, מתלכלכת בטנו באבקה.

השחלה עילית, מוקפת לרוב בטבעת צופן. היא בנויה משני עלי-שחלה המתפתחים בצעירותה לשתי מגורות ובבגרותה לארבע מגורות. בכל מגורה ביצית אחת, ומספר האגוזיות המתפתח מכל שחלה הוא 4 או פחות, הכל לפי יעילות ההפריה. בבסיס האגוזיות מצויה מעין טבעת, המחברת אותה אל מצעית הפרח, והיא מכונה בשם areole. קליפת האגוזיות קשה, ובתוך הטבעת מצוי חומר שומני-חלבוני, המשמש כפיתוי לגמלים. הנמלים אוספות את האגוזיות, אוכלות את התוספת ומותירות את האגוזיות קשות-הקליפה בלא פגע. במינים רבים יש התאמה בין צבע האגוזיות לצבע הקרקע. אגוזית שלהם הנופלת על הקרקע קשה לאיתור. בארץ גדלים 26 סוגים, המונים 62 מינים.

מינים רבים מצויים בהרכב של הצמחיה התד-שנתית הגדלה במדבר. (מיני ארובית וצמרורה) ובכתות החבל היס-תיכוני (סינפיטון ומיני זכריני).

לכני המשפחה לא נודע תפקיד כלכלי חשוב, מינים רבים חביבים על הגונים בזכות הצבע הכחול של פריחיהם, שאינו שכיח ביותר במשפחות אחרות.

גם את נוף הארץ צובעים הויפניים במרבדים כחולים רחבי-ידיים. אבינעם דוין

משפחה המונה כ-100 סוגים ובהם כ-2000 מיני עשבים חד-שנתיים ורב-שנתיים ובני-שיח וכן – לעיתים נדירות, באזורים טרופיים – עצים, מטפסים ושחים. המשפחה משתייכת לסדרת הצנוראים Tubiflorae – בעלי הפרחים הצינוריים.

בני המשפחה גדלים באזורים טרופיים וממוזגים. בארץ בולטים נציגיה בנופים שחונים-למחצה, שהרעייה והכריתה שכיחות בהם במיוחד. במקומות אלה הם מוגנים משיניהם של בעלי-חיים עלידי זיפים וחומרים כימיים רעילים, הגורמים לאוכלים מהם מחלות כבד. השם העברי של המשפחה ניתן לה משום שמרבית מיניה מכוסים בויפים קשים ודוקרניים. הויפים מרחיקים מן הצמחים בעלי-חיים, אם כי יש גם מינים קרחים (בארץ – הדוגנית). השם המדעי נגזר מלטינית, על שם הסוג בורגו – Borago, שהוא המוכר ביותר מבני משפחתו הגדלים באירופה, מאחר שהוא משמש שם כצמח נוי ומרפא כבר מתקומת קדומות.

העלים מסורגים לרוב, חסרי עלי-לוואי. בסוגים רבים הם יוצרים תחילה שושנת-עלים. לעיתים העלים התחתונים נגדיים והעלים העליונים מסורגים.

התפרחת מתפתחת ממרכזה של שושנת-העלים או כהמשך לגבעול הראשוני; לרוב היא מסיימת ענפים. התפרחת העקרבית היא השכיחה ביותר במשפחה. תפרחת זו נושאת פרחים לאורך הגבעול, אך רק מצידו האחד.

לפני הפריחה מגולגל הגבעול כסליל, והצד הפנימי שלו חסר פרחים. חלק זה הולך ומתארך, ובאותו זמן הוא גם מתיישר שלב אחר שלב. בקטע המתיישר נפתח הפרח. הפריחה מתקדמת מתחתית התפרחת לקראת ראשה.

מקובל להניח שמוצאה של תפרחת כזו בתפרחת מסוימת, היינו: שכל פרח מהווה בה סיום של ציר התפרחת (קטע הגבעול שעליו הוא יושב), ומחיק העלה הסמוך לו יוצא קטע נוסף, המסתיים גם הוא בפרח.

הורמוזקה מטבכת



בזורה מורחית



הפריחה: במהלך עונת הקיץ, מתחדש מאי עד חודש אוקטובר. בכך דומה העץ לעצים אחרים ממוצא סודני. בבתי גידול יבשים או בשנים שחונות אינו מצמיח עלים, והקודמים נושרים ברובם, ומשכבה העונה הנשומה או עונת הצמיחה שלאחר השנה הנשומה, הוא מתחדש. בארצות מוצאו עומד העץ יבש במשך עונת הקיץ ורק בסופה, עם רדת הנשמים, הוא מצמיח עלים ותפרחות.

הסוג מונה כ-250 מיני עצים ושיחים, הגדלים באזורים טרופיים וסוב-טרופיים משני עברי קו־המשווה. מספר מינים שכחים בסאונות המתייבשות חלקית במשך השנה. מין אחד, הידוע בשם *C. mixa*, הובא ארצה כעץ תרבות.

אבינועם דוין

עֵקֶץ-הַעֲקָב

Heliotropium

رَقِيبُ الشَّمْسِ، حَلَانِيَّة رَقِيب (אל)שמש, חלאניה

סוג המונה כ-250 מינים, הגדלים באזורים טרופיים, סוב-טרופיים וממוזגים משני עברי קו־המשווה.

בארץ מצויים 11 מינים: 4 מיני בני־שיח, הגדלים במדבר; כן־שיח אחד, הגדל בגבול המדבר; ו־6 מינים חד־שנתיים, הגדלים כעשבים רעים בשדות וטושים או בסלעים ובתות יס־תיכוניות. כולם מצטיינים בתפרחת עקרבית. קצה התפרחת (שפרחיו – סגורים) כפוף, ואילו בהמשך הפריחה הוא מתיישר. מכאן נגזר השם העברי, שכן צורת התפרחת מזכירה עוקץ עקרב. משמעות השם המדעי קשורה באמונה, בלתי מוכחת, שהתפרחת נוטה (טרופיזם) לכוון תנועת השמש (הליוס).

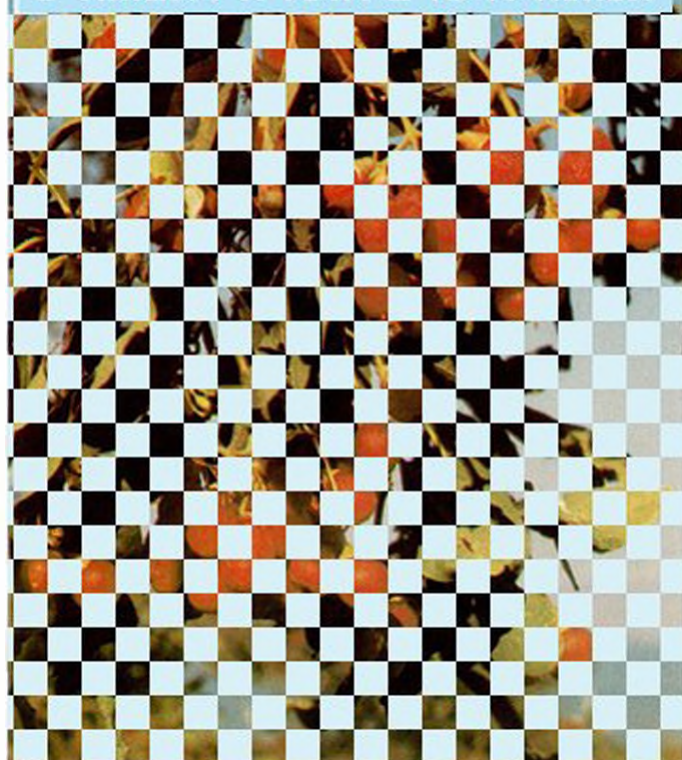
הכותרת מאוחת־עלים, והאבקנים יושבים על צינור הכותרת. ההאבקה – על ידי דבורים קטנות. עמוד העלי קצר ובראשו צלקת דמוית חרוט גדול, המכסה על השחלה; זו מתפתחת לארבע הפרודות של הפרי. הפרודות חלקות או מנובשות, לרוב צבען אפור או חום, ובנפלן על הקרקע קשה לזהותן.

עוקץ־העקרב האירופי

ט. שוב



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. שוב

ערף המדבר: פרי

ערף־המדבר

Cordia sinensis

سَجِيل الغَرْف سونيل אלערף

הצמח היחיד ממשפחת הזיפניים שהוא עץ, גדל בסביבת עין־גדי בקרבת המעינות. פירותיו הצהובים־דביקים נאכלים ומופצים על־ידי ציפורים.

שמו המדעי של הסוג נקבע לכבוד בוטנאי בן המאה ה־15. השם העברי קרוב בצלילו לשם הערבי.

משרעת תפוצתו: באזור הסודני, באפריקה הטרופית ובהודו. גדל בארץ רק בבקעת יס־המלח בין עין־גדי לנחל צאלים. הוא מאכלס באזור זה בתי־גידול שאינם מלוחים, בקרבת מעיינות או בשטחים מושקים. במוצא נחל ערוגות גדלים עצים אחדים בגובה 4-5 מ'. העץ עשוי להגיע גם לגובה של 8 מ'. לעיתים קרובות אפשר למצוא בשמורת עין־גדי נבטים או עצים צעירים של ערף למרגלות עצים אחרים המשמשים כמקום חניה לציפורים, שכן אלה מעבירות את זרעי הצמח דרך מערכת העיכול שלהן ומגדילות בדרך זו את כושר הנביטה של הזרעים.

עלי הצמח מסורגים, רחבים ודמויי ביצה, מחוספסים בצידם העליון ושעירים בצידם התחתון. מחיק העלים העליונים, בענפים המכוסים עלים, מצמיח העץ תפרחות עקרביות מרווחות, הנושאות פרחים לבני־כותרת, שאורכם 8 מ"מ. האבקנים יוצאים מצינור הכותרת, וכמותם בולטות החוצה גם ארבע הצלקות הסרגליות המוארכות. לגביע שיניים קצרות ובבסיסו הוא עוטף את הפרי דמוי הביצה שקוטרו 1 ס"מ וצבעו צהוב־כתום; טעמו של הפרי מתוק מעט, וציפתו הבשרנית רירית. הפרי נאכל על־ידי צפורים אך טוב גם למאכל האדם.

עק־העקרב עגלי־העלים *Heliotropium rotundifolium*

בן־שיח לבן־פרחים הגדל בעיקר בבתות־הספר היס־תיכוניות, בשטחים שהרעייה בהם חזקה. במין זה נמצאו חומרים אלקלואידים הפוגעים בכבד של יונקים. מנגנון הגנה כימי זה דוחה אוכלי עשב, וכך מתפתח הצמח ומתרבה באזורים שהרעייה חזקה בהם. בן־שיח זה מאכלס גם בתות יס־תיכוניות, וכן ערוצים ובתי־גידול לחים בהר הנגב. פורח מאפריל ועד ספטמבר.

H. maris-mortui

עק־העקרב יס־המלח

מין אנדמי לבקעת יס־המלח. קרוב מאוד לקודמו, וכמוהו פרחו לבנים ועליו רעילים. לשניהם עלים עגולים המכוסים לבד של שערות פשוטות ורכות. לעוק־העקרב עגול־עלים כותרת שאורכה 4-6 מ"מ, והיא קרחת מבפנים; ואילו לעוק־העקרב יס־המלח כותרת שאורכה 7-9 מ"מ, והיא שעירה מבפנים. כפי ששמו מעיד עליו, מצוי מין זה בבקעת יס־המלח, שם הוא מאכלס בעיקר בתי־גידול חדשים, כמו 2-3 קווי חוף של יס־המלח הנסוג, צידי דרכים ותשתית של נחלים המתחדשת עקב פעולות הסחיפה. פריחתו קצרה, ממרס עד מאי.

H. bacciferum

עק־העקרב הגלוי

צמח שרוע, שנובהו 20-40 ס"מ. גדל בערוצים של הנגב הדרומי, בערבה ובבקעת יס־המלח. כותרתו לבנה, ארכה 3-4 מ"מ; עליו ירוקים ומחוספסים. פורח כקודמו.

H. digynum

עק־העקרב הצהב

בן־שיח שענפיו קשיחים ועליו המחוספסים קשים ומכוסים בשערות כוכביות קשות. גדל בחולות נודדים בנגב הצפוני־מערבי, בערבה ובסיני. משרעת תפוצתו: סהר־ערבית. פרחיו צהובים.

H. arbainense

עק־העקרב המדברי

رحاح, قفره, وخامح, קופרה

גדל בערוצים של עמק הערבה, הנגב הדרומי, הרי אילת וסיני. משרעת תפוצתו סהר־ערבית, והוא גדל בעיקר באזורים חמים.

עוק־העקרב המדברי



כותרתו הסגורה בניצן ירוקה, ובהיפתחה – צבעה צהוב לימוני. לאחר שעות אחדות או למחרת היפתחה – היא מלבינה. מין זה קרוב לקודמו, וגם הוא מכיל בענפיו ובעליו חומרים אלקלואידים רעילים ולכן אין הוא נאכל על־ידי אוכלי־עשב למיניהם. הפרחים מושכים אליהם חרקים, הנהנים מן הצוף ומאביקים את הפרחים.

המינים החד־שנתיים גדלים בשדות החבל היס־תיכוני כעשבים רעים קיציים. עליהם רכים ורחבים, פרט לעק־העקרב הארס־צובאי – *H. myosotoides*, שעליו צרים, קשים וזיפניים. הוא גדל בכסי קרקע שבמשטחי סלע.

עק־העקרב האירופי – *H. europaeum*, הוא המין השכיח ביותר בחבל היס־תיכוני. פורח מחודש מאי עד חודש אוקטובר. הוא מתפתח לגובה 20-50 ס"מ כעשב רע בשדות־בעל או בשדות מושקים בקיץ.

עק־העקרב השעיר – *H. hirsutissimum*, דומה לו, אך כותרתו תו שעירה מבפנים ושערות הנבעול שלו ארוכות ופשוטות. עק־העקרב הריחני – *H. suaveolens*, אינו שעיר כקודמו; פרחיו ריחניים, צלקתו דמוית החרוט קצרה (גובהה כקוטר בסיסה), בעוד שבעוק־העקרב האירופי גובה החרוט כפול מקוטר בסיסו.

אבינעם דוין

לשון־הפלב הכרתית *Cynoglossum creticum*

لسان الكلب, ליסאן אלכלב

עשבוני דו־שנתי זקוף (גובהו 50-80 ס"מ), מסתעף מבסיסו. ניכר בציור העורקים שעל פרחיו ובפרודות־פריו, הנדבקות לצמר ולבגדים בשל זיפיהם המאונקלים.

שם הסוג הוא תרגום השם הלטיני; מקור השם בצורתו ובחספוסו של טרף העלה.

תפוצתו משרעת באזורים היס־תיכוני והאירנו־טורני.

גדל בארץ במפוזר, כפרטים יחידים, בשטחים פתוחים בחבל היס־תיכוני.

בשנתו הראשונה מפתח הצמח שושנת עלים מוארכים, בעלי פטוּר־ת. רק בשנתו השניה הוא זקף את גבעוליו ועושה פרחים ופירות. יתכן שלעתים הוא רב־שנתי. הגבעולים נושאים עלים יושבים, חובקים, והם הולכים ומתקצרים כלפי ראש הנבעול. העלים מכוסים בשערות זעירות מהודקות המשוות להם גוון מאפיר ומגע מחוספס.

הכותרת פרושה, דמוית משפך עד גלגלית, לועה חסום ב־5 קשקשים. האבקנים אינם בולטים מצינור הכותרת.

צבע הכותרת תכול חיוור (בהיותה בניצן צבעה אדמדם), מעורק ברשת יפה ומורכבת של עורקים בצבע כחול־כזה.

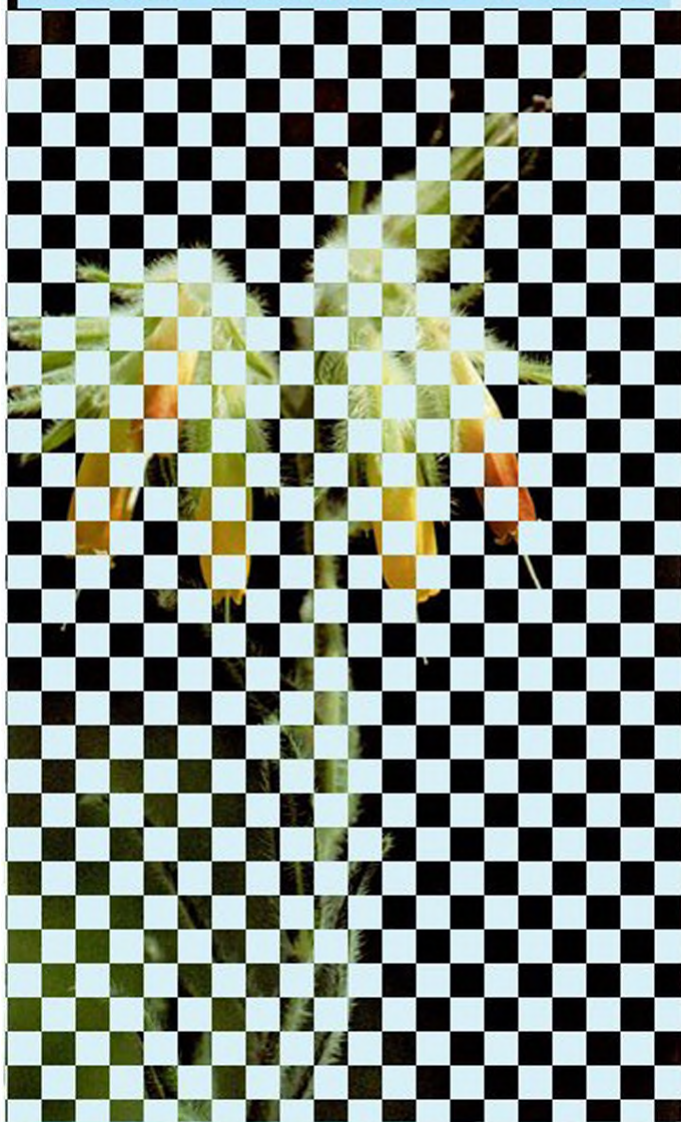
פרודות הפרי גדולות, דמויות ביצה, מכוסות בצפיפות בויפים שראשם כפוף, בעזרתם נאחות הפרודות ביעילות בצמר של בעלי־חיים או בבגדים. קוטרן 4-5 מ"מ.

הפרודות נותרות על הצמח היבש ואינן ניתקות ממנו בנקל. הסוג מונה 50-60 מינים שתפוצתם משרעת בכל היבשות, חלקם נחשב רעיל.

עוד מין, נדיר בארץ, גדל בחרמון.

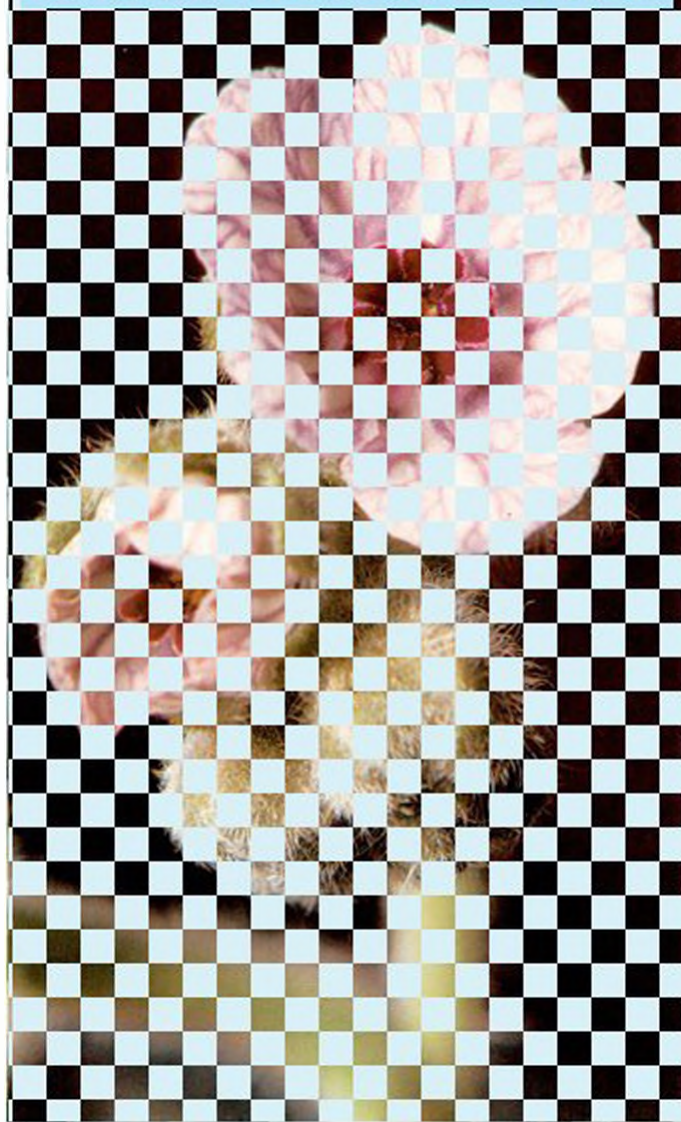
אבישי שמידע

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



סומקן מעוצה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לשון-הכלב הכרתית

הכתרת דמוית צינור רחב וארוך. אונות הגביע צרות וארוכות. אונות הכותרת קצרצרות, דמויות שיניים ואינן יוצרות אונן של ממש. לוע הכותרת (פתחו העליון של הצינור) פתוח, חסר קשקשים. בבסיס הצינור יושב צופן דמוי-טבעת. תחום גוני הכותרת משתרע בעיקר מצהוב חיוור ולבן לצהוב ועד אדמדם-סגול. הצבע של הפרחים במינים רבים משתנה במהלך הפריחה, בשל השינוי החל בדרגת החומציות כמוהל התאים.

זירי האבקנים מעורים בבסיסם באמצע צינור הכותרת. המאבקים מוארכים מאוד, בסיסם דמוי-חץ ובראשם קבוע חוד קרומי. ראשי המאבקים מגיעים בערך לקצה צינור הכותרת, לעיתים בולטים מעט ולעיתים שקועים מעט. עמוד-העלי ארוך; לרוב ראשו בולט מעט מצינור הכותרת. הפרי כן 4 פרודות וקופות, דמויות ביצה, שבסיסן שטוח. לרוב פניהן חלקים-מבריקים, ולעיתים הם מנובששים בעדינות.

משרשיו של מין ידוע באירופה (*O. echinoides*) הפיקו צבע ששימש לצביעת מאכלים ומשקאות.

בארץ גדלים 5 מינים.

סמקו Onosma

סוג המונה כ-150 מיני עשבים רב-שנתיים או בני-שנה, שנבעוליהם ועליהם מכוסים זיפים דוקרים; כותרת פריחה דמוית-צינור. השם העברי רומז לוטייתם של פרחי מינים אחדים ל"הסמיק" בסוף הפריחה, היינו: לשנות את צבעם מצהוב או מלבנון בתחילת הפריחה, לתום-אדמדם בסופה. פרוש שמו המדעי – ריח חמור, כנראה אהוב ריח הצמח על החמורים.

התפוצה משתרעת בעיקר באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני. מרכז התפוצה: במזרח התיכון, בעיקר בערבות ובחבל ההררי שבמזרח-תורכיה, בצפון-עירק ובצפון פרס ובמערבה, והיא מגיעה להרי ההימליה ולסין.

לרוב העלים פשוטים, תמימים, מוארכים עד סרגליים, חסרי פטוטרת. הגבעולים, העלים והגביע מכוסים בזיפים נוקשים.

עשבוני רבי־שנתי הגדל בארץ בספר של החבל הים־תיכוני; תפוצתו משתרעת במערב האזור האירנו־טורני. מסתעף מעט מבסיסו ומעלה 2-4 גבעולים זקופים לגובה של כ־35 ס"מ. בראש הגבעולים עולים, מאוחר באביב, הפרחים בתפרחות דלילות. צבע כותרתו לבן עד צהוב חיוור; הצופן, שהוא הקשקש בבסיס צנור הכותרת, ריסני.

סמקן ענקי

O. gigantea

גדל אף הוא בספר של החבל הים־תיכוני. הוא נדיר יותר וגדול יותר, גובהו כ־80 ס"מ. בסיס הזיפים מעובה ומכוסה שערות כוכביות, בעוד שבסומקן דוקרני בסיס הזיפים קרחים. הכותרת צהובה ומגיעה לאורך 2 ס"מ; הצופן קרח. פריחתו מאוחרת באביב, בחודשים אפריל–יוני.

סמקן מעצה

O. frutescens

גדל בסלעים ובמצוקים בחורש ים־תיכוני לח, בעיקר בכרמל ובגליל העליון. בסיסו מעוצה מעט ומסועף מאוד, הכותרת צהובה בצעירותה ומסמיקה־מאדימה בהמשך פריחתה. הצופן קרח.

שני מינים, המצומצמים בארץ לאזורים שמעבר למדינת ישראל היום, הם: סמקן החרמון – *O. rascheyana*, הגדל במרומי החרמון, וסמקן אהרונסון – *O. aaronsohnii*, הגדל במואב ובאדום.

אבישי שמידע

מציע סורי

Podonosma orientalis

مُصَيص مَوْصِيص

עשבוני רבי־שנתי, ירוק־עד, הגדל במצוקים, בכתלים, בסלעים, בפתחי מערות, ואף בסדקים שאין בהם כמעט אדמה. פורח כל השנה בגוונים עדינים. שמו הערבי מרמז על כך, שהוא משמש כמקור למוץ ממנו צוף (לדבורים). משורש ערבי זה נגזר גם השם העברי, אך אפשר לדרוש את השם גם כרמז לכך שהצמח מציץ מבין הסלעים.

משרעת תפוצתו: במורח האזור הים־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני.

הוא משתלשל מקירות סלע זקופים בקניונים. הריח הייחודי של ענפיו ועליו נודף במקומות אלה. זהו גם הצמח השכיח ביותר בחומות עתיקות, שהרווח בין אבניהן צר מאוד, כמו למשל בחומות ירושלים ובכותל המערבי. הוא נובט בגומות הזעירות בסלעים ומחדיר את שורשיו לנקודות הסידוק בסלע. עם השנים מרחיב הצמח את בית השורשים, ושורשיו הנרקבים מותירים בוקבי הסלע רקבובית, המאפשרת את התפתחותו. ענפיו הרכים, היוצאים מבסיס מעוצה, יוצרים גוש הבולט כדי 20-50 ס"מ מעל פני התשתית.

עליו מסורגים, צרים ומארכים, לעיתים גלויים בשפתם, שעירים־זיפניים ומחוספסים; גוון ירוק כהה, ונוטה, במבט כללי, כמעט לשחור. בראשי הענפים נישאים, בתפרחות עקרביות, הפרחים הצינוריים; 5 אונות אונן הכותרת של הפרחים קצרות

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מציע סורי

וכפופות לאחור. צבע הכותרת משתנה מכחול, בחבל הים־תיכוני, לצהוב עד לבנבן, באוכלוסיות המדבר. יש אוכלוסיות שהחצי התחתון של הכותרת של פרחיהן תכול וחציו העליון צהוב. אורך הפרח – 10-15 מ"מ.

תקופת הפריחה העיקרית: מחודש דצמבר עד חודש יוני. פרטים מעטים פורחים במשך כל עונות השנה.

הסוג מונה 3 מינים, שמשרעת תפוצתם במורח הים־התיכון ובאזורים מדבריים במצרים ובסוריה.

אבינעם דוין

דוֹנְגִית ארצי־ישראלית

Cerintho palaestina

עשבוני חד־שנתי גדול (גובהו: 50-100 ס"מ), קרח, שאינו שכיח ביותר, אך במקומות גידולו הוא צומח בכתמים צפופים ונרחבים. זהו צמח יוצא־דופן במשפחת הזיפניים: מרבית קרוביו זיפניים, כפי שמורה שם המשפחה, ואילו הוא קרח. במקום כסות זיפים, כקרוביו, הוא מוגן בכסות שעווה, המשווה לו גוון כחלחל. עם זאת, פרחיו ופירותיו אינם מותירים כל ספק שראוי הוא להיכלל במשפחה אחת עם הסומקן, המציץ והסינפיטון הזיפניים. בימי קדם חשבו, אולי בגלל כסות השעווה ואולי בשל גוון השעווה של הפרחים, כי דבורים מפיקות מן הדוֹנְגִית את הדוֹנְגִין שלהן, ומכאן נגזר השם העברי והלועזי של הצמח.

משרעת תפוצתו העולמית מוגבלת למורחו של הים־התיכון בלבד. גדל בארץ בשרון, בגליל, בכרמל ובגולן.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



עכנאי שרוע

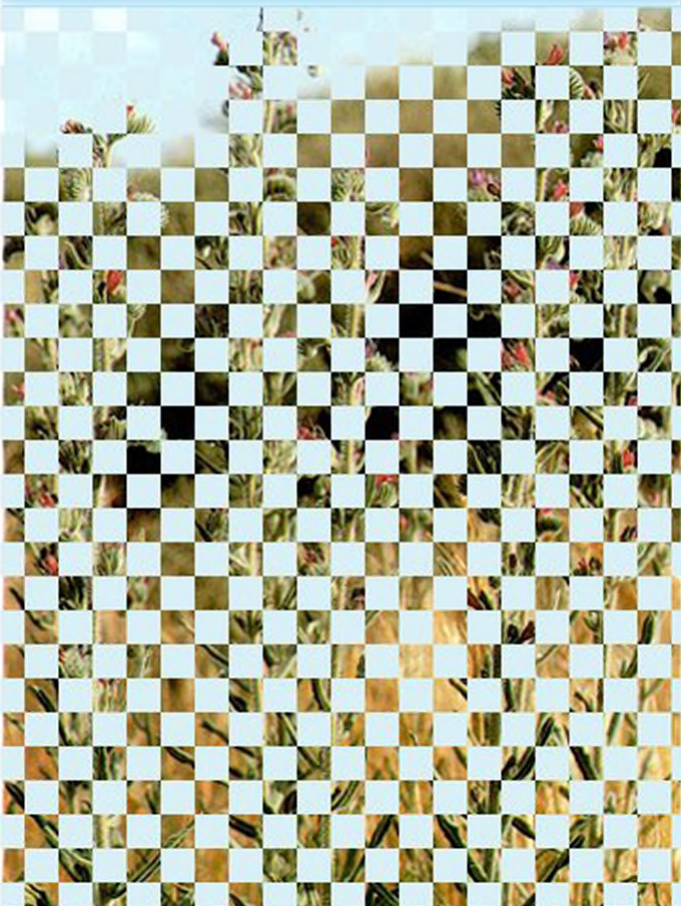
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דונית ארצישראלית

עכנאי זיפני

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מאכלס שדות, מעובות ומקומות מוצלים; גדל בקרקעות גירניים על גבי סלעי איאוקן או סנון, ובקרקעות בולת. העלים עגולים או דמויי-ביצה רחבה, לופתים את הגבעול, וגוראים לעתים כחרוים עליו. צבעם ירוק-חלחל, מנומר בכתמים לבנים אופייניים. באביב מלבלבים פרחים, שצבעם צהוב חיוור, מנומרים בנקודות סגולות בין האונות. כמעט כל הפרח הוא צינור רחב וארוך (2.5 ס"מ), מאוחה עלי-כותרת. אונות הכותרת קצרות ומופשלות לאחור. להבלטת הפריחה תורמים גם העלים העליונים והחפים, שצבעם תכופות ארגמן-סגול. הפרחים משולשלים כלפי מטה, ואבקניהם מבשילים לפני הצלקת. כך נמנעת האבקה עצמית. מין יחיד בסוגו בארץ. בעולם כולל הסוג 10 מינים, כולם גדלים בארצות היס-התיכון ובאירופה.

רויטל הימן

עכנאי שרוע

Echium angustifolium

زهرة الأفعى، حنا الضبع והרת אלמפא, חנא אול(צבע

צמח רב-שנתי שכית שרוע או זקוף, פרחיו הם בין התורמים העיקריים של הצבע הכחול לנוף הפריחה בארץ.

מראה הפרח כמראה פה פעור של נחש, ומכאן נגזר שם הסוג הלטיני, ואף תרגומו העברי (עכנאי – משמעו נחש). הצלקת, השסועה כלשונו של נחש, והאבקנים הכפופים כשיניים, מוסיפים אף הם לרושם זה.

משרעת תפוצתו: מזרח ים-תיכונית. מאכלס בארץ חולות עצורים ושטחים נטושים של חול חמרה בנבעות הכורכר שברצועת החוף, וכן שדות בור באיזור ההר היס-תיכוני ובבתות הספר. שכיח בעיקר בצפון הארץ ובמרכזה.

עֲכָנַי יְהוּדָה Echium judaeum

لِسَانُ الْعَقَلِ לִסָּאן אלעסל

צמח חד־שנתי זיפני שכית, גדל תכופות במרבדים צפופים, הבולטים בצבעם הכחול בגוף הפריחה של סוף האביב. גדל הן בבתה והן במדבר, ברוב אזורי הארץ (רק במישור החוף תפוצתו מצומצמת), מן הנגב עד לחרמון. אנדמי לארץ ישראל ולדרום סוריה־לבנון.

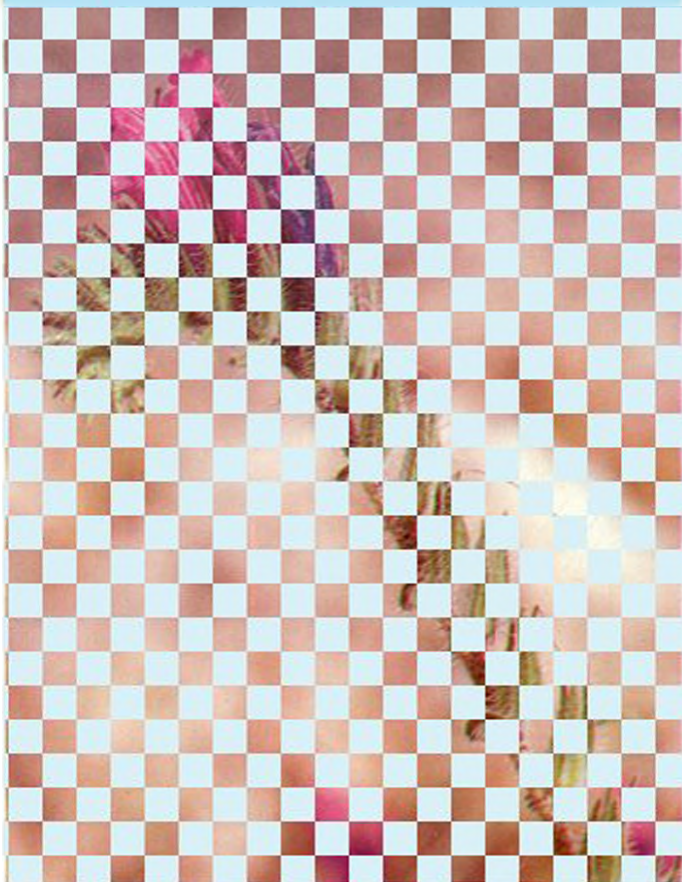
גבהו מגיע עד 50 ס"מ, והוא מכוסה בצפיפות בשער קצר, ובוזפים ארוכים, דלילים, שבסיסם מוגבה. הגבעולים זקופים, מסתעפים. העלים מוארכים, התחתונים דמויי מרית ובעלי פטוטרת, והעליונים סרגליים־אומלניים יושבים.

התפרחות עשירות בפרחים, מתארכות בפריחה. הכותרת גדולה, בלתי נכונה, ארכה 25-35 מ"מ, רוחבה 10-15 מ"מ, צורתה כשופר, לועה כלועה הפעור של נחש (- עכן, מכאן שם הסוג). צבעה אדום בראשית הפריחה, הופך במהרה לכחול, ולארכה עורקים סגולים כהים. עמוד העלי וזירי האבקנים סגולים. הפרחים מואבקים על ידי דבורים גדולות ובינוניות. יש דעה שגון הפרחים באוכלוסיה מושפע במשהו מחומציות הקרקע.

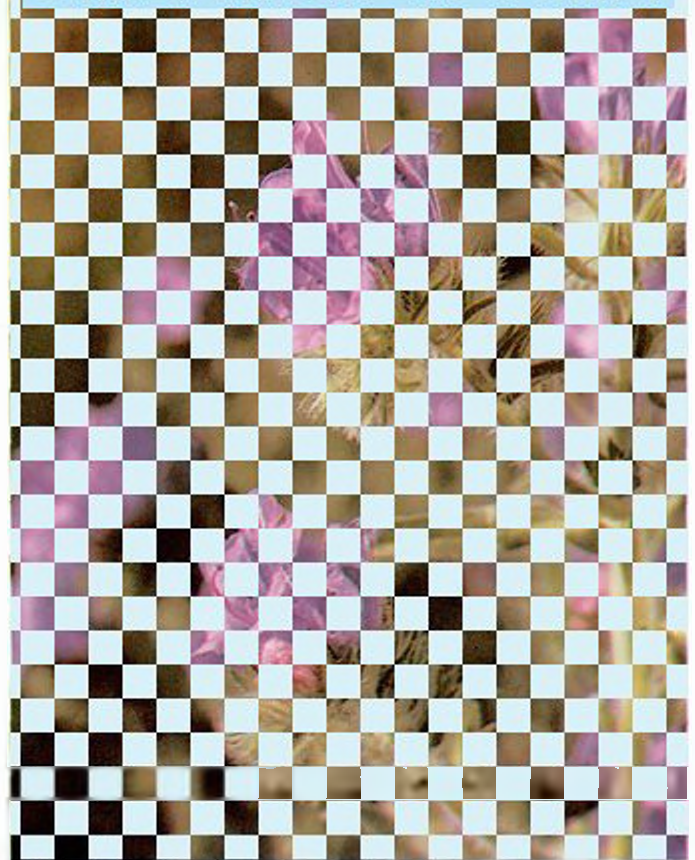
הפרי – אגוזית בגודל 2x3 מ"מ, שפתיה מנובששות. מבחינים בון נפרד שאגוזיותיו חלקות, ובצורה שפרחיה לבנים. מיכה לבנה

עכנאי יהודה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



עכנאי יהודה

הצמח מסתעף בעיקר מבסיסו וגובהו 30-80 ס"מ. כל חלקי הצמח מכוסים בויפנים בעלי בסיס מוגבה וכן בשערות צפופות קצרות. העלים סרגליים דמויי אומל, תמימים ויושבים. התפרחת שבולת חד־צדדית. הפרחים גדולים (2 ס"מ), דמויי שופר, כותרתם בלתי נכונה ומונה 5 אונות. כותרת הפרח הצעיר אדומה־זרודה, משורטטת בפסי אורך כהים. צבע הכותרת הופך לכחול לקראת תום עונת הפריחה. שינויי הצבע נובעים משינויים החלים בחומציות התאים של עלי הכותרת; למאביק הם אולי סימן המבדיל בין הפרחים הראויים לביקור לבין אלו שחלה בהם כבר ההפריה. לפרח 5 אבקנים בלתי־שויים באורכם. האבקנים, וכן אבקתם, כחולים. עמוד העלי נושא צלקת אחת שסועה. ההאבקה – בידי דבורים בינוניות ודבורים גדולות.

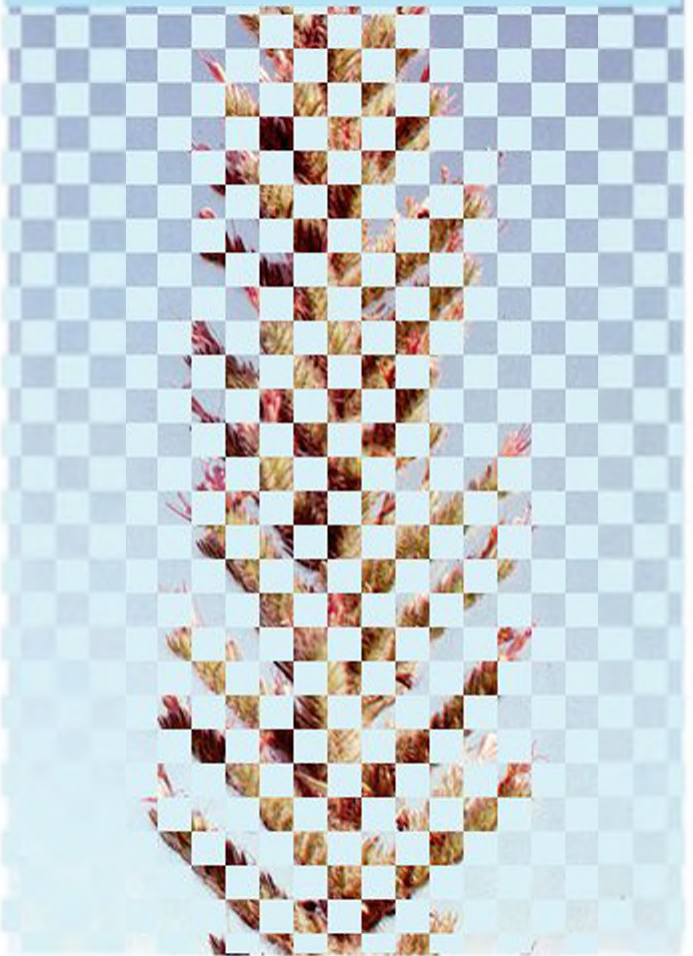
הפרי מורכב מ־4 פרודות (אגוזיות) או פחות, הוא אפרפר, מבריק ומגובשש. בבסיס הפרי מצוי גוף שומני צהוב, המושך נמלים ומסייע בכך לפיזור הזרעים.

הפריחה ממושכת, מאמצע עונת החורף ועד סוף עונת הקיץ. שיא הפריחה חל בחודש מאי, ואז מתכסים שדות במרבדים כחולים נרחבים.

אוכלוסיית החוף של היס־התיכון מהווה אקוטיפ* מיוחד, שרוע ועמיד בפני רסס. תכונות השריעות באקוטיפ זה היא תורשתית. האוכלוסיות של פנים הארץ הן זקופות, אולם, צמחים המועתקים מפנים הארץ לקרבת הים צורתם נעשית שרועה, באורח זמני.

הסוג עכנאי מונה כ־40 מינים, רובם ים־תיכוניים. בארץ גדלים 5 מינים, אחד מהם מדברי. כן מגדלים מינים אחדים כצמחי נוי. יאב וייל

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



© תמונה

עכנאי מנכב

נבעולי הפריחה הבולטים, צנועים הפרחים ואינם בולטים לעין כגונם ובגודלם. הם יושבים בחיק החפים שעל ציר התפרחת; אורך הגביע כאורך החפה או פחות ממנו. הכותרת דמויית שופר, אורכה 10-20 מ"מ. צבעה לבן-ורוד חיוור, והיא שעירה מבחוץ; האבקנים בולטים החוצה מפתח הכותרת, זיריהם צבעוניים וקרחים.

האנוזיות אפורות (2x3 מ"מ), מבריקות, מנובשות. הפריחה: בחודשים אפריל-יולי. בעת הפריחה נראה הצמח אפור וקמל. לאחר הבשלת הזרעים נפוצות האנוזיות, עמודי התפרחת היבש נותר במקומו, זקוף וגבוה, כשהוא בולט בנוף, עד אמצע החורף הבא.

אבינעם דנין

אלקות הצבעים *Alkanna tinctoria*

كحلا، لبيد، حنا الغول، كحلا، ליבד, חנא אלע'ול

עשב רב-שנתי ששורשיו אדומים, עליו וגבעוליו מכוסים זיפים רכים, פרחיו כחולים-סגולים והוא גדל בקרקעות חוליות של עמק החוף.

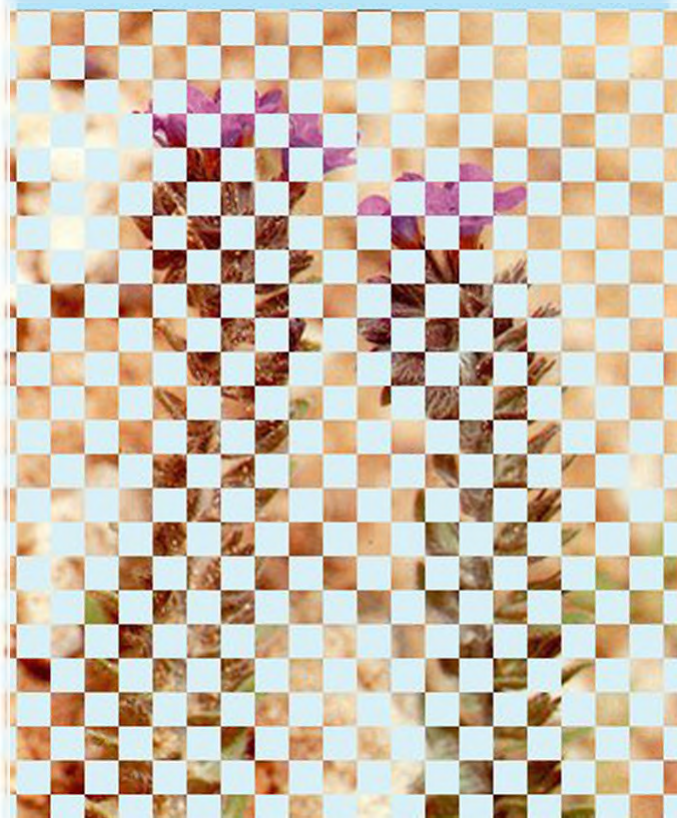
מקור השם העברי, כמקור השם המדעי, בשם הערבי: אליחנא, אשר שובש עלידי האירופים. הוא שאוב מחומר הצבע האדום המצוי בשורשים, ששימש לצביעה, בדומה לצבע המופק היום מכפר לבן (*Lawsonia alba*).

תפוצתו משתרעת באזור היס-תיכוני. גדל בארץ בכל החופים מן הגליל עד לצפון-הנגב.

אלקות הצבעים

© תמונה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



עכנאי מגנב

Echium glomeratum

حنا الغول חנא אלע'ול

עשב רב שנתי או דו-שנתי בולט מאוד בנוף הארץ. בעל שושנת-עלים וגבעולי-תפרחת ויפני מלבין המתנשא לפעמים עד לגובה של 2 מ'.

תואר המין ניתן לו על שום תפרחתיו הצפופות, המצויות בחיק העלים שעל ציר התפרחת העיקרי.

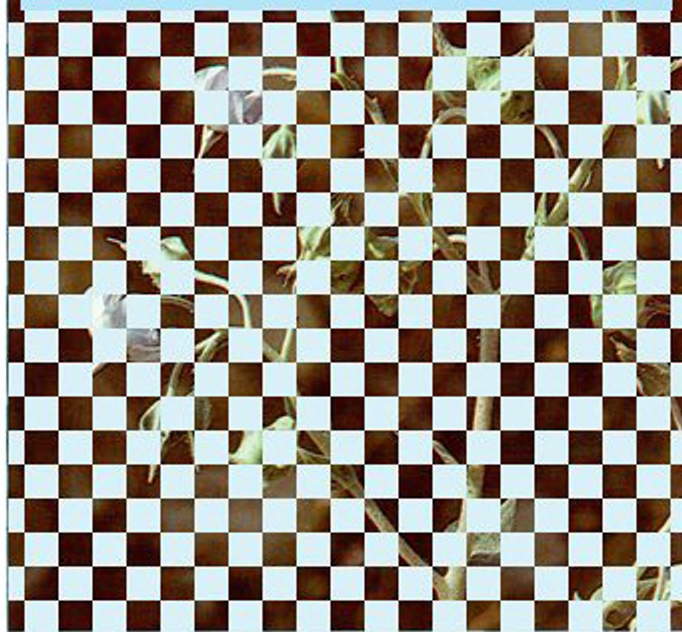
תפוצתו משתרעת במזרחו של האזור היס-תיכוני.

גדל בארץ באדמה כבדה וברנדזיונה כהה על קירטון קשה, ברוב החבל היס-תיכוני, במיוחד בצפון.

צמיחתו מתחילה בראשית החורף, אז מתפתחת בבסיסו שושנת-עלים ארוכים וצרים. כל העלים והצמח מכוסים בצפיפות בשערות פשוטות קצרות ובוזיפים לבנים בעלי כסיס מעובה. כאביב מתחיל לעלות גבעול תפרחת עבה, שעליו הולכים וקטנים לקראת חלקו העליון.

נהגיע הגבעול כמעט לגובהו המרבי, יוצאים מחיק החפים סעיפים קטנים נושאי פרחים הערוכים בתפרחות עקרביות. אורך התפרחות שבבסיס עמוד התפרחת קטן מאורך העלים שהתפרחות יוצאות מחיקם. התפרחות העליונות ארוכות מהעלים. לעומת

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

צמרורת בואסייה

צִמְרוֹרָה אֲפְרִיקָנִית
Trichodesma africana
 شوك الضبع شوك (אל) צבע

עשבוני חד-שנתי או רב-שנתי, הכל לפי תנאי גידולו, מאפיר או ירוק בהיר, מכוסה בזיפים דוקרניים. פרחיו כהירים. צומח במדבר ובנאות-מדבר באזורים חמים. גובהו: 20-80 ס"מ. השם המדעי מבטא את שעירותו הויפית של הצמח, והשם העברי מתבסס גם הוא על תכונה זו. משרעת תפוצתו הכללית: סהר-ערבית וסודנית. הצמח גדל גם באפריקה הטרופית ובדרום-אפריקה. צומח בארץ בבקעת ים-המלח, במדבר יהודה, בנגב ובעמק הערבה.

מאכלס לרוב ערוצי נחלים ונאות מדבר. הון הנפוץ בארץ ניכר בענפיו ובעליו האפורים. הצבע אפור, בשל השערות ההדוקות לגבעול, נוסף לזיפים המכסים בדלילות את הצמח. במכתש הגדול נמצא פעם גם הון הטרופי, שעליו וגבעוליו ירוקים מפני שאינם מכוסים בשערות הרכות וההדוקות. העלים נגדיים או מסורגים בחלקם, דמויי אומל, מתחדדים כלפי ראש העלה וכלפי בסיסו. מתיק העלים העליונים יוצאות תפרחות עקרביות קצרות. פרחיהן משתלשלים כלפי מטה. קוטר הפרח 12-10 מ"מ.

צבע הכותרת: כחול בהיר. בכל עלה כותרת טבוע כתם צהוב קרוב לצינור הכותרת. לאבקנים תוספת עליונה שאורכה כשליש מאורך המאבק. תוספות אלה יוצרות צינור, שבעדו מוצצות דבורים ביוניות את הצוף ולוקטות את האבקה. הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

בפרודות החומות של הפרי קבועה שורת ווים, אגוליים בשפתם, המסייעים להידבקות ולהפצה על-ידי בעלי-חיים שעירים. הסוג מונה 35 מינים, הגדלים באזורים טרופיים וסובטרופיים של העולם הישן. בארץ צומחים עוד 2 מינים:

מאכלס בתי-גידול חוליים בעמק החוף. אינו גדל בחולות נודדים. עם יצוב החול הנודד הוא מהווה מרכיב חשוב בחברות שבשלטון לענה חדי-רעית או שמשון סגלגל. גדל גם בחברה החופית של החורב ואלת המסטיק על קרקע חולית יציבה, וכן בקרקע חול-חמרה.

השורש הרב-שנתי המעוצה מכוסה בקליפות יבשות מתות. מתחתיה, סמוך לחלקו המעוצה החי, מצויה שכבה המכילה חומר צבע אדום.

מצואר השורש המעוצה מתפתחים מדי שנה ענפי צמיחה בלתי-מעוצים. הענפים שרועים. גובה הצמח: 10-40 ס"מ. הענפים והעלים מכוסים זיפים רכים שבבסיס כל אחד מהם יש בליטה לבנה. הענפים בלתי-מסועפים. העלים רכים, מוארכים, דמויי-אומל. העלים התחתונים מתחדדים כלפי בסיסיהם; העליונים מעוגלים בבסיסיהם, עד כי הם חובקים חלקית את הגבעול.

התפרחת עקרבית, והיא מתפתחת בקצות הגבעולים. הפרחים יושבים בחיק חפים הדומים לעלים, ואורכם עולה על אורך הגביע. עוקצי הפרחים קצרים; אורך הגביע כאורך צינור-הכותרת, ולו שיניים צרות וארוכות המתחדדות כראשן והצומחות בפרי הבשל עד לאורך של 1 ס"מ. אורך הכותרת: כ-1 ס"מ, היא קרחת, אוגנה פרוש וקוטרו כ-8 מ"מ. צבעה כחול עמוק (לעיתים נדירות לבן) והיא והובה מתחת לפתחה.

הפריחה: בחודשים פברואר-אפריל.

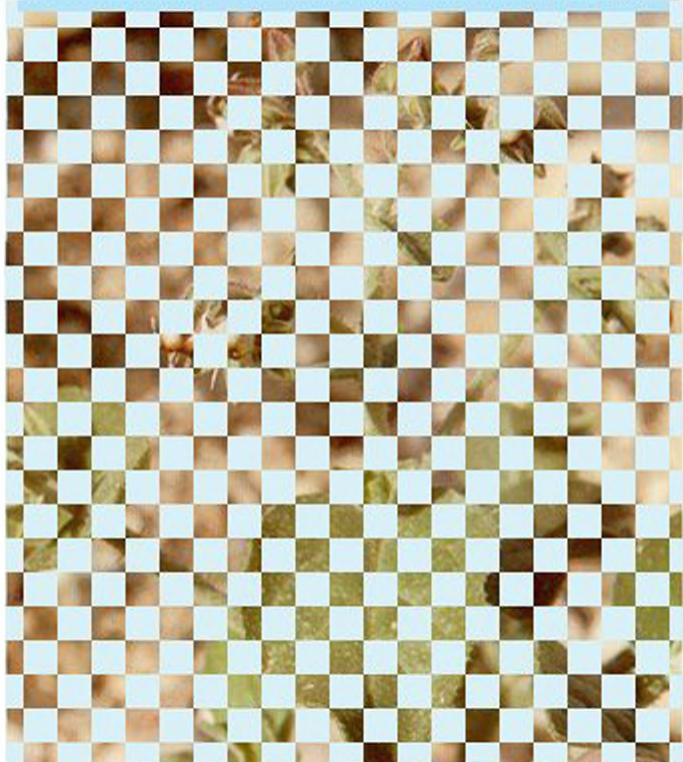
הפרי - אנוויות כהות, דמויות-ביצה, מגובששות בחלקן העליון וצרות בחלקן התחתון.

הסוג כולל כ-30 מינים, רובם ים-תיכוניים, בארץ 4 מינים: פרט לאלקנת הצבעים צומחת בכותרת אלקנה סמורה - *A. strigosa*, שצבע פרחיה תכול, ובגליל - אלקנת הגליל - *A. galilaea* (אינה נפוצה). בחרמון ובסיני צומחת אלקנה מזרחית - *A. orientalis*, שצבע פרחיה צהוב.

אבינועם דיין

צמרורה אפריקנית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מין אנדמי* לבקעת ים־המלח ולבקעת הירדן; מאכלס בעיקר בתי־גידול בלתי־יציבים – ערוצי נחלים חצויים, שתתיתם מתחדשת תדירות, ומפלות אדמה וחצץ במתלולים, שם אין לצמח מתחרים רבים. הוא מתפתח לשיח שקטרו עד מטר וגבהו 50-70 ס"מ, פרחיו תכולים וגדולים משל הצמורה האפריקנית.

צמורות ארנברג

T. ehrenbergii

מין הצומח בנגב הדרומי, בסביבת אילת ולאורך מפרץ־אילת. משרעת תפוצתו: סודנית. העלים רחבים, מעוגלים בראשם, הכותרת קצרה (1 ס"מ) וצבעה סגול בהיר.

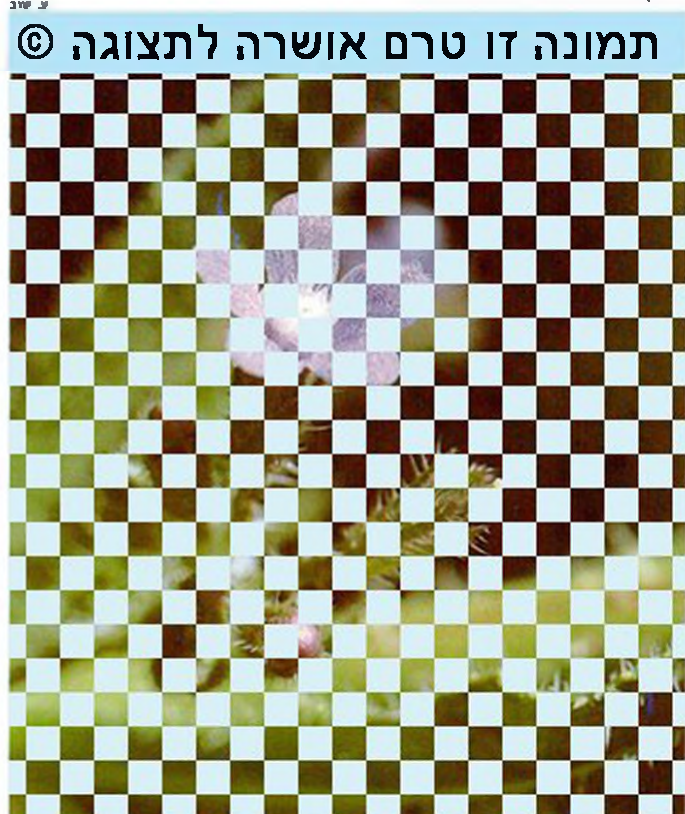
אביועם דוין



סוג המונה כ־50 מינים חד־שנתיים, דו־שנתיים ורבי־שנתיים בלתי־מעוצים.

משרעת תפוצתם ים־תיכונית ואירנו־טורנית. עליהם מוארכים, מכוסים בויפים, וכותרת פרחיהם סגורה בקשקשים טיפוסיים. השם העברי של הסוג מקורו בשם הערבי, המדמה את העלה

לשון־הפר הסמורה (פרת בורד)



ע. שוב

המוארך והמחוספס ללשון של פר. השם המדעי נגזר מיוונית ומשמעותו – שאפשר להכין מן הצמחים צבע אדום. משערים שהכינו חומרי צבע ממיני לשון־הפר (שאינם צומחים באזורנו). בארץ גדלים 3 מינים רבי־שנתיים ו־3 מינים חד־שנתיים. הם ניכרים בכותרתם, שצבעה סגול, כחול־כהה, תכול, ורוד, לבן או צהבהב: הכותרת מאוחת עליהם, ובפתח צינורה ערוכים 5 קשקשים טיפוסיים, המונעים חדירת חרקים "שודדי־צוף" אל בסיס הצינור. יכולים להגיע לצוף רק חרקים ארוכי חזק, שבמהלך חיפוש הצוף מתכסה חזקם באבקה מהאבקנים הקבועים על צינור הכותרת. הפרי כולל 4 פרודות. כל פרודה קליפתה קשה ובבסיסה קבועה טבעת שלמה. הפרודה מחוברת למצעית בעזרת רקמה, ההופכת לגופיף מזון שנמלים ניזונות ממנו; כיוון שאין הן יכולות לפתוח את קליפת הפרודה עצמה, מופצים הזרעים בעזרתן למרחקים של עשרות מטרים מצמח האם.

מסוג זה הופרד לאחרונה המין לשון־הפר המנובבת, והוגדר כסוג בפני עצמו – ה**רמוזקיה** – Hormuzakia. ההפרדה מתבססת על כך, שהטבעת הקבועה בבסיס הפרודה מופרדת כאן לשתי קשתות.

Anchusa undulata

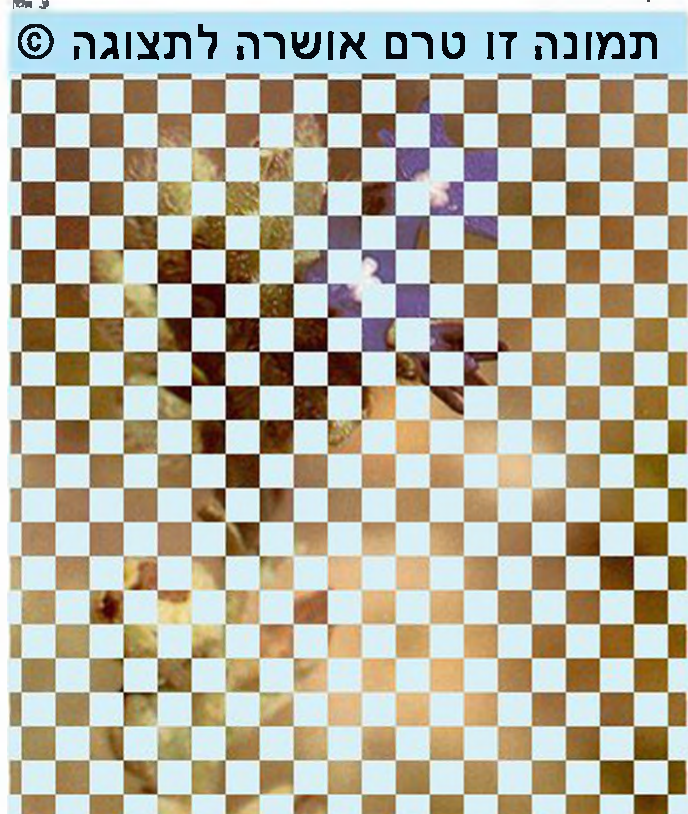
לשון־הפר המצויה

עשב חד־שנתי או דו־שנתי, הגדל בכתות ובשטחי צומח עשבוני בחבל הים־תיכוני, על קרקעות טרה רוסה וקרקעות המתפתחות על בזלת. בתחילת החורף הוא מפתח שושנות עלים מחוספסים ומוארכים, ההולכים ונעשים צרים בבסיסם. שערותיהם אינן כה זיפיות וקשות כמו של מינים אחרים. שפת העלים גלונית, ומכאן נגזר השם המדעי של המין.

באביב מפתח הצמח גבעול תפרחת (גובהו: 20-50 ס"מ), המסתעף בראשו. עלי הגבעול קצרים בהרבה מעלי השושנות והם חובקים את הגבעול בבסיסם.

לשון־הפר המצויה

ע. שוב





ט אסן

לשון־הפר האיטלקית

טיפוסים של לשון־הפר הסמורה שצבע כותרתם – כחול־שמים בהיר. אצל אחריהם הכותרת לבנה. לעלי הגביע עורק מרכזי בולט, המכוסה לאורכו בטור זיפים יחיד. גם שפות עלי הגביע ויפניות, וכך ערוכים בכל עלה גביע 3 טורי זיפים. ההאבקה – בידי דבורי־דבש, וכן דבורים ביוניות וגדולות. מתוך 4 עלי השחלה עשויות להתפתח פרודה אחת עד ארבע. במהלך הקיץ מתייבש גבעול התפרחת. שושנת עלים חדשה מתפתחת בעונת החורף.

A. italica

לשון־הפר האיטלקית

بوغلض ايطالي בועלצן איטאלי

דומה מאוד למין הקודם, אך נבדל ממנו בזיפיו הנוקשים פחות, ובכתיגידולו הלחים יותר, כגון קרקעות חרסיתיות. מאבלס מורדות וקרקעות עמקים במרכז החבל היס־תיכוני. מין זה ניכר גם בגביע שלו: כל הגב של עלי הגביע מכוסה בזיפים, שאינם ערוכים בטורים כלשהם. הפריחה בחדשים מרס–מאי.

A. aegyptiaca

לשון־הפר המצרית

شيط، ديون شوبييت، ديون

השכיח במינים החד־שנתיים. גובהו: 10–40 ס"מ. משרעת תפוצתו: באזור הסהר־ערבי, חודר לאזור היס־תיכוני והאירנו־טורני. צבע פרחיו צהוב בהיר. ההאבקה – בידי פרפרים וזבובי־פרחים. מתפתח בחורף ובאביב בבתות יס־תיכוניות על קרקעות בהירות, בבתות ספר, יחד עם צומח הערבות, ובערוצים במדבר. הפריחה בחדשים פברואר–מאי.

התפרחת עקרבית. לפרח הפתוח כותרת שצבעה סגול או כחול כהה, אורכה כ־15 מ"מ. כבסיס הכותרת נאגר צוף רב, המושך דבורים ביוניות ודבורים גדולות. יש ילדים הקוטפים את הכותרת כדי לטעום מן הצוף.

הפריחה בחדשים מרס–מאי.

אצל אוכלוסיות אחדות הובחנו טיפוסים בעלי עמודי עלי באורך שונה (הטרוסטיליה?); מנגנון זה מונע הפרייה עצמית. המין אינו הומוגני, ובו זנים אחדים, שאיתורם בישראל דורש מחקר נוסף. לאחר הבשלת הפרי מתנפת הגביע. באוכלוסיות הגולן גדולים ממדי הגביע מממדיו באוכלוסיות של הרי יהודה.

A. strigosa

לשון־הפר הסמורה

حجيم الحما

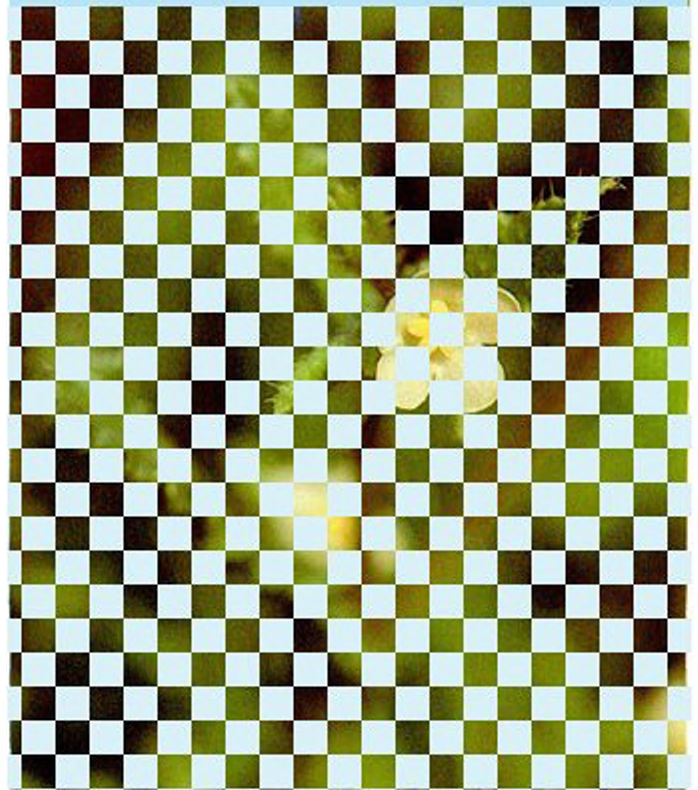
עשב רב־שנתי הגדל במורת האזור היס־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני.

בתיגידולו: בתות־ספר, בתות יס־תיכוניות ושטחים שהרעיה בהם חזקה במיוחד. עיונים וכבשים אינן טועמות ממנו, מפני שהוא מכוסה זיפים קשים ומכיל חומרי רעל (אלקלואידים) הדוחים את אוכלי העשב. כיוון שאינו מעוצה הוא מוגן מפני הבדווים, הכורתיים באזורי מחייתם כל צמח מעוצה. לפיכך הוא מגיע לשלטון בבת־הגידול שנוכרו.

במהלך הקיץ ובתחילת החורף ניכר הצמח בשושנות של עלים מוארכים, מעוגלים בראשם, ועליהם כסות צפופה של זיפים מלבינים. הזיפים ננעצים בקלות באצבעותיו של מי שקוטף עלה. הפריחה בחדשים מרס–יוני.

התפרחת מתפתחת כאביב ומגיעה לגובה של 40–100 ס"מ. יש

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

לשון־הפר המצרית

A. milleri

לשון־הפר המדברית

כחל כחל

מין כולט בנופים הסלעיים של הר הנגב, בנגב הדרומי, בערבה ובהרי דרום סיני. צבע כותרת הפרת שלו סגול־בהיר עד לבן. מין זה אינו חודר לחבל היס־תיכוני ותפוצתו משתרעת כאזור מורת סהר־ערבי ובאזור האירו־טורני. הפריחה בחדשים מרס–אפריל.

A. ovata

לשון־הפר המזרחית

מין חד־שנתי הצומח בליל ובעמק יזרעאל בשדות מעובדים. כר־תרתו כחולה ושפתה התחתונה לבנה. לעיתים רחוקות לבנה כולה. הפריחה בחדשים מרס–מאי.

אבינעם דוין

סינפיטון ארצישראלי
Symphytum palaestinum

עשבוני רב־שנתי לבן־פרחים; אופייני לסלעים. תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני. גדל בארץ בעיקר במקומות צל, בתחתיות סלעים ומצוקים, בחורש ובמדרונות של גדות־נחלים בהרים שבצפון ובמרכז, משני עברי הירדן.

הצמח מסתעף מבסיסו לגבעולים אחדים, זקופים עד אלכסוניים. עליו זיפניים מעט אך רכים; גונם ירוק־כהה, והם נישאים לאורך הגבעול כולו. הפטוטרת ארוכה והטרף גדול ורחב. העלים חביבים מאוד כמזון לחיפושיות עלים; ומשום כך נראים לעתים קרובות מאוד העלים מחוררים כתהורה.

מחיקי עלים בחלקו העליון של הגבעול יוצאות תפרחות עקרביות. הפרח צינורי, לבן; אורכו 2 ס"מ. הצינור מורחב מעט בחלקו העליון, חסר אונן. שיני הכותרת קצרות ורחבות. האבקנים חבויים בצינור הכותרת. בין כל שני אבקנים מצוי קשקש צר ומחודד. ההאבקה מתבצעת על ידי דבורים גדולות וכינוניות. בתום הפריחה מתארך עמוד־העלי והכותרת נושרת. הפרחים משתלשלים כלפי מטה, כיאה לצמח הפורח בעונת הגשמים, וסכנת הרטבה נשקפת לאבקתו.

הפרודות זקופות ומלובסנות מעט, מגובששות בעדינות בין הקמטים.

הפריחה: בחודשים פברואר–אפריל.

צמחים שפרחיהם כחולים עד סגולים בהירים עולים בגולן ובעמק הדן; אלה נמנים עם זן נפרד.

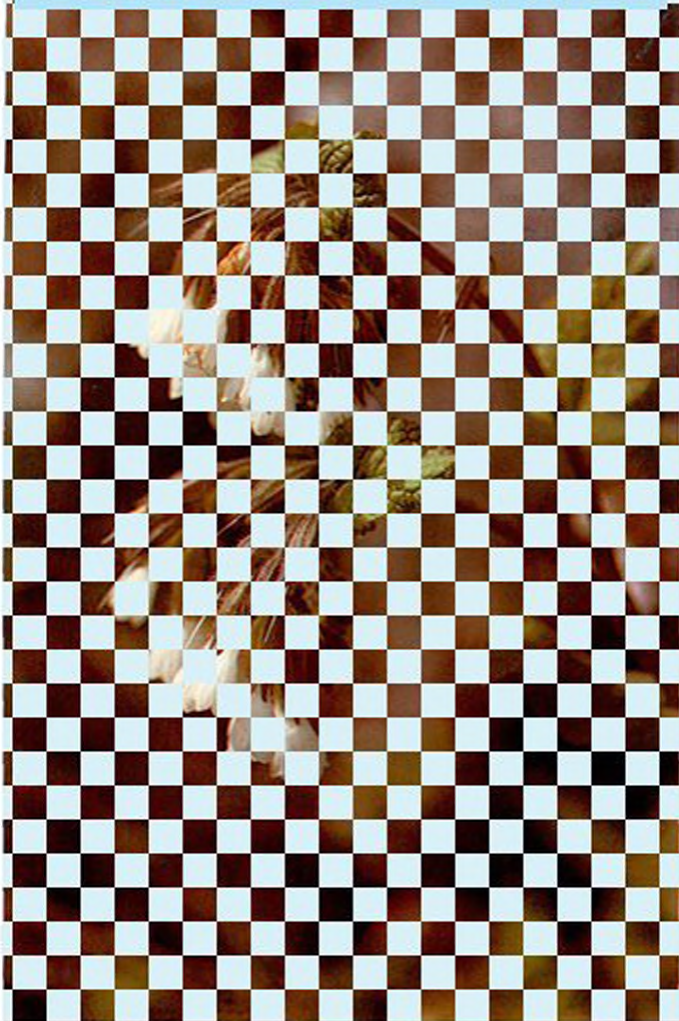
הסוג מונה 25 מינים, רובם עשבוניים, הגדלים באזורים ממוזגים של העולם הישן, בעיקר ביערות ובבתי־גידול מוצלים.

אבישי שמידע

סינפיטון ארצישראלי

י. שוורץ

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



זכריני מאנקל *Myosotis uncat*

עשבוני חד־שנתי נדיר ועדין; נובהו 5-20 ס"מ. הפרח התכול של מיני הסוג מקובל באירופה כמוכרת־אוהבים, ושמו העממי בלשונות רבות הוא – "אל תשכחני".

השם המדעי של הסוג שאוב מיוונית, ופירושו – אוני עכבר, רמו לעלים הקצרים והרכים של מינים אחדים.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני.

נדל בארץ בחורש של אלון מצוי ואלה ארצישראלית בכל אזורי ההר שאקלימם יס־תיכוני, משני עברי־הירדן.

הצמח קטן וזקוף, בלתי־מסתעף או מסתעף רק מעט, מבסיסו בלבד. שערותיו רכות ועדינות. עליו דמויי־ביצה הפוכה, יושבים או עוברים בהדרגה לפטוטרות; צבעם ירוק בהיר. התפרחת עקרבית, כמו התפרחת של עוקץ־העקרב, צופה בפריחתה ומתארכת מתרווחת בפרי. עוקצי הפירות מאונקלים ומטים את הפרי הצידה או כלפי מטה.

הפרח דמוי מסמר, נכון, תכול, לפעמים מנוקד בצהוב, קוטרו: 2 מ"מ. האבקנים אינם בולטים מצינור־הכותרת. הלוע סגור על־ידי 5 קשקשים. הגביע דמוי־פעמון. הפרי מכיל 4 פרודות חלקות דמויות ביצה, פחוסות מעט וכולטות מצינור הגביע. הפריחה: בחודשים מרס–מאי.

הסוג מונה כ־50 מיני עשבוניים חד־שנתיים או רב־שנתיים, שתפוצתם באזורים הממוזגים של העולם הישן.

בארץ גדלים עוד שני מינים נדירים, האחד בצפון הגולן והשני במדבר החרמון.

מין נוסף, זכריני היערות – *M. sylvatica*, מגדלים בנינות־נוי. אבישי שמידע

זכריני משולשל



נונאה קהה *Nonea obtusifolia*

עשבוני חד־שנתי נמוך (10-30 ס"מ), שרוע למחצה; ניכר בפרחיו התכולים ובעליו המכוסים בכתמים צהבהבים־לבנים.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני.

שכיח בארץ במפוזר בחבל ההר היס־תיכוני.

פרוש התואר המדעי של המין – קהה־עלים. שם זה תורגם גם לעברית. עלי הצמח מוארכים, ערוכים לכל אורך הגבעול. העלים שעירים־זיפניים ובהם קבוצות שערות, שבבסיסן נקודות בקוטר 1-2 מ"מ בצבע לבן־צהבהב (נקודות דומות יש גם בעלי לשון־הפר המצרית, אך זו נבדלת מהמין הנדון בפרחיה הצהובים).

הפרח דמוי מסמר, תכול, קוטרו כ־5 מ"מ, בלוע צינור הכותרת 5 קשקשים מצויצים או שעירים, שאינם חוסמים אותו.

הפריחה בחודשים ינואר–אפריל.

הפרי כן 4 פרודות. קוטר הפרודה 2 מ"מ, בסיסה שקעורית ומוקף בטבעת המחורצת לרוחבה. הפרודה חלקה ומבריקה; אורכה גדול מרוחבה, ראשה קטום במלובסן; משחירה בהשילה.

הסוג מונה 35 מינים, רובם יס־תיכוניים ואירו־טורניים. בארץ גדלים 4 מינים, אחד מהם שכיח:

N. philistaea

נונאה פלשתיית

נדל באדמות כבדות בעיקר באזור החוף ובחבל הספר. צבעם של הפרחים צהוב־חיוור או לבן; מתחת לאונן הכותרת ישנה מעין בוך. רוחב הפרודה גדול מאורכה; פניה מעוטרים ברכסים. עם הבשלת הפרי מתנפח הגביע.

הפריחה בחודשים מרס–אפריל. אבישי שמידע

נונאה קהה



משפחת הורבניים VERBENACEAE

ורבנה רפואית

Verbena officinalis

رعي الحمام רעי אלחמאם

שיח רבי־שנתי זקוף (30-80 ס"מ) שגבעולו מרובע ועליו ננדיים, משוונים או שסועים ומוצצים פעם אחת. גדל כמעט בכל חלקי הארץ בפתגידול לחים, בגדות־נחלים, בבצות ובשולי־מעיינות, ובעיקר בצידי דרכים ושדות בור.

משרעת תפוצתו: רב־אזורית, בעיקר בחצי־הכדור הצפוני. הצמח פורח באביב ובקיץ, ותפוחותיו הן מעין מכבדים רפים (5-15 ס"מ), המתארכים אחרי הפריחה. הפרחים זעירים (4-5 מ"מ) והם חסרי ריח. לגביע 5 שיניים קצרות. הכותרת צינורית, צבעה לילך, האונן דו־שפתני ובעל 5 אונות. הפרי יבש, ועשוי 4 פרודות התבויות בגביע.

הסוג ורבנה מונה כ־250 מינים שתפוצתם באמריקה הטרופית והממוזגת ורק שניים או שלושה מהם מופיעים בעולם הישן. השם נגזר מן המלה הקלטית Ferfaen שפירושה: להרחיק אבן. מקור השם באמונה בכוחו של הצמח להרחיק אבנים משלפוחית־השתן.

הרומאים קראו בשם ורבנה לכל צמחי־המובת, והכמרים השתמשו בצמח להקרב־קרבות; לכן כונתה הורבנה גם בשם "הצמח הקדוש". הרומאים האמינו בכוחו של הצמח לעזור אהבה וקידשו אותו לזנוס. כן היה קשור בהצלחות בקרבות ומלחמות, האמינו בכוחו לרפא פצעי־מלחמה ולהעניק נצחיות לניבורים. האגדה מספרת שהצמח התגלה על גבעת־הטלגתא, שם נצלב ישו, וסייע לרפא את פצעיו. לכן מצטלבים הנוצרים בשעת איסופו

של הצמח ומאמינים בכוחות ריפוי. בדורות שונים הוא שימש לגירוש־רוחות רעות מהבית.

ברפואה העממית מקובל עד היום להשתמש בצמח החלוט כחה להורדת־חום ולהרגעת כאבי־ראש, נדודי־שינה ועצבנות. כן מכינים מן הצמח תחבשוות לריפוי דלקות עיניים ואוזניים, פצעים וכאבי־ראש.

הצמח מכיל גליקוזידים, שהפעילים שבהם נקראים בשם ורבנלין וורבנין. לחומרים אלה נודעת השפעה על מערכת־העצבים. בארץ גדל עוד מין חד־שנתי, ורבנה שרועה – *V. supina*, שתפ־רחתו שיכולת בודדת.

זהרה יויב

לפיה זוחלת

Phyla nodiflora

قرط الخيل، حلاوة بهائم קרט אלח'יל, חלאוות בהאים

עשבוני רבי־שנתי, זוחל, המאכלס מישורים בוציים. שמו המדעי נקרא בעבר על־שם דר' ליפי, חוקר טבע בן המאה ה־17 שנהרג באתיופיה בשנת 1703. באחרונה התברר, כי מין זה אינו נבדל ממין שתואר על־ידי החוקר לינה וכונה בשם אחר. ולפי החוק תקף השם שנתן לינה. לכן תוקן השם המדעי, אך בעברית נשמר השם ליפיה. משרעת התפוצה: באזורים ים־תיכוניים, מערב־אירנו־טורניים וטרופיים.

גדל בארץ במישור החוף, בעמק הירדן – מים־המלח עד מקורות הירדן – וגם בהרי יהודה ובמערבו של הנגב. מאכלס אזורים בוציים שטוחים בגדות נחלים, במקוי מים ובבצות. הוא יוצר חברת־אחו, יחד עם תלתן הבצות, דוחן זוחל ואחרים. הוא עלול לחדור גם לשטחים מעובדים שאינם מנוקים היטב.

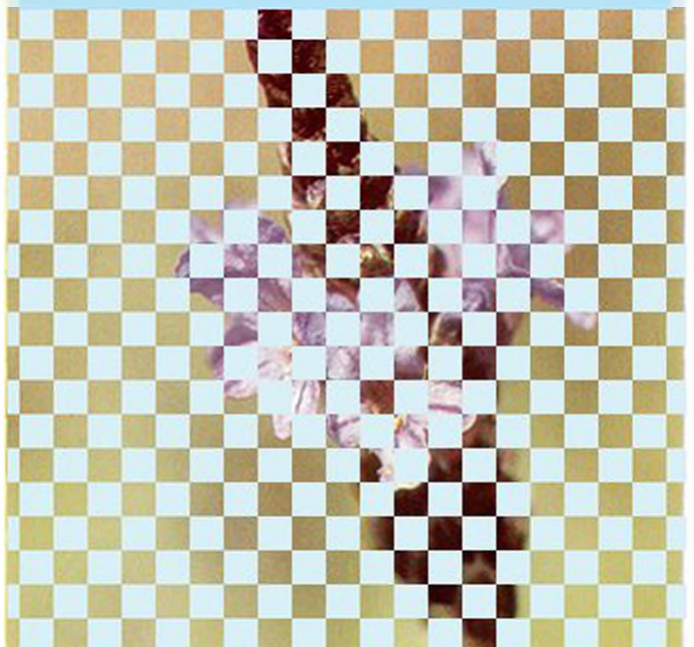
ליפיה זוחלת

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ורבנה רפואית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אילון

שית-אברהם מצוי

השחלה העילית בת 4 המגורות. הפרי – בית-גלעין יבש, כדורי וריחני.

הזרעים מכוסים בקליפה קשה, המכילה חומרים מעכבי-נביטה, ורק לאחר שהזרע נשטף במים רבים הוא יתחיל לנובט. מן הזרעים הפיקו בעבר חומר, שהאמינו בכוחו להפחית את המשיכה המינית בין גברים לנשים. לכן הוא נקרא באנגלית "פלפל הנזירות" או "עץ הצניעות" (Chaste tree). נראה שגם שמו המדעי נגזר משם זה. בפירותיו משתמשים לתיבול מאכלים, ומפיקים מהם תרופות לריפוי מחלות עיניים ולשיכוך כאבים במערכת העיכול. כן הם משמשים כמקור להפקת צבע צהוב.

מין נוסף, **שית-אברהם קנף** – *V. pseudo-negundo*, מצוי לחופי הכנרת, בעמק החולה ובמקורות הירדן. שיח זה גבוה יותר מבן-סוגו השכיח אך קשה להבדיל ביניהם בבטחון ויתכן ששניהם צורות של אותו המין.

הסוג מונה כ-250 מינים, שיחים ועצים, רובם גדלים באזורים טרופיים וסוב-טרופיים.

בזכות יפי פריחתם וצמיחתם המהירה, מגדלים את בני הסוג בנינות-נוי.

רויטל היימן

הצמח משתרע, מתפשט, מהיר גדילה. ממפרקיו השרועים מתפתחים שורשים אחדים, ועל כן יש המגדלים אותו בתרבות כצמח מדשאה וכצמח כיסוי. העוצר סחף קרקע של מדרונות בוציים. עליו נגדיים, בשרניים מעט, מכוסים שערות לבוננות הדוקות, דמויי יתד או דמויי מרית, מחוסרי פטוטרת כמעט, שפתם משוננת בחלקה העליון.

התפרחות כדוריות, צבען ורוד-לבנבן, קוטן 6-10 מ"מ, מרועפות בחפים, נישאות על עוקצים ארוכים. בכל תפרחת – פרחים רבים וצפופים הנראים כקרקפת.

הפרח זעיר (1 מ"מ קטרו, 3 מ"מ אורכו), מאוחה-כותרת, צינורי. אונן הכותרת קטן, דו-שפתני, דמוי משפך. 4 האבקנים חבויים בתוך צינור הכותרת.

הפריחה: מחודש אפריל עד חודש ספטמבר, כמקובל בבית-גידולו. הפרחים בקרקפת מבשילים כלפי מעלה, וככל שמתקדמת הפריחה, כן מתארכת הקרקפת ונעשית גלילית. גון הפרחים, תחילה, כמעט לבן, ואחר-כך משתנה הצבע לארגמן-סגול. הפרי בית-גלעין יבש, נפרד לשתי פרודות ביצניות וחלקות. הסוג מונה 10 מינים; רובם גדלים בצפון-אמריקה ובמרכזה.

רויטל היימן

שית-אברהם מצוי

Vitex agnus-castus

الغار، حشيشة ابو شبح, אלע'אר, חשישת אבו-שיח

שיח גבוה, המאכלס בעיקר נחלי אכזב, המושכים מים רבים בעונת החורף וערוציהם יבשים בעונת הקיץ.

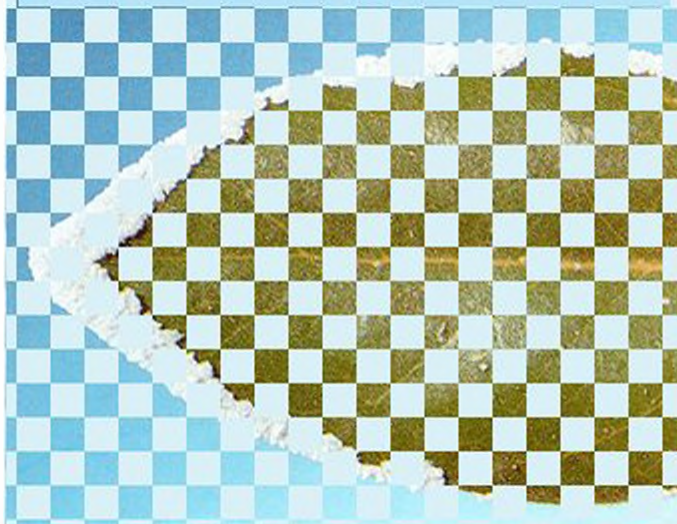
מקור שמו – במסורת כי הוא השיח שבו נראה לאברהם, בעת עקדת יצחק, איל נאחו בקרניו.

משרעת תפוצתו: יס-תיכונית; תודר גם לאזור האירנו-טורני. גדל בכל אזורי הארץ חוץ מן הנגב. הוא מאכלס גדות של נחלי-איתן, אך בטל שם בשישים כשפע הצמחים האחרים. בגדות נחלי אכזב, בעיקר בערוצים אבניים וסלעיים, הוא מגיע לשליטה בלעדית, ובולט לאורכם בקיץ בפריחתו הסגולה. בעונת החורף השיח עירום ועומד בשלכת. ענפיו הגמישים והחזקים מחזיקים מעמד בשטפונות, ותכוונותיהם אלה עשו אותם מקובלים גם כחומר למעשה מקלעת. שורשיו העמוקים של השיח מסייעים לו להעגן בקרקע בשטפונות החורף, ולקלוט מים מתחת לשכבות החלוקים היבשות בעיצומו של הקיץ. ואכן, בקיץ נראה השיח כמי שאינו צמא: עליו רעננים, רכים ואינם מכוסים בשכבת מון מפני התאיידות, כדרכם של צמחי קיץ אחרים; פרחיו פורצים אז בהמוניהם. מקצב חייו הוא כשל צמח גדות. השיחים הומים בקיץ מזוהים חזקים הבאים למוץ צוף, ובעיני הכוורנים הוא צמח דבש חשוב בעונה שמעטים בה פרחי הבר.

גובה השיח: 1-3 מ'. ענפיו הצעירים לכידים וחתכם רבוע. עליו נגדיים, מאוצבעים, כלומר: 5-7 עלעלים מוארכים דמויי אומל ונפרדים יוצאים מנקודה אחת. גונם ירוק כהה למעלה ולכיד-לבנבן בצד התחתון.

הפרחים סגולים, ערוכים במכבדים ארוכים מרובי פרחים, הנישאים בקצות הענפים. הפרח דו-שפתני, אורך הכותרת כ-8 מ"מ, היא מאוחת-עלים ובקצה 5 אונות – 2 יוצרות את השפה העליונה ו-3 את התחתונה. צבע הכותרת סגול בהיר, או לילך. 4 האבקנים קבועים על צינור הכותרת ובולטים החוצה. עמוד העלי ניצב בראש

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



אביצניה ימית: מלח מופרש בשפת העלה

שמו שאוב משמו של המלומד הערבי אבן סינא (בלטינית – אביסנא) שחי במאה ה־10 לסה"נ וכתב רבות על השימוש הרפואי בו.

הבדואים בסיוני מלקטים את הענפים והעלים למאכל לגמליהם. העלים גלדניים, ירוקים בצידם העליון וצמירים־מלבינים בצידם התחתון. הם נגדיים, מוארכים ותמימים או אליפטיים עד דמויי ביצה הפוכה. הפרחים קטנים ולהם גביע בן 4 עלים וכותרת כתומה בת 4 אונות. גם מספר האבקנים הוא 4. הפרחים ערוכים בצפיפות בתפרחת דמוית קרקפת ונישאים בתיקי העלים העליונים על עוקץ קצר ועבה.

הפרי – הלקט דמוי פול, קוטרו כ־2.5 ס"מ, נפתח בשתי קשוות, מכיל זרע גדול. פסיגי העובר ירוקים גם בהימצאם בזרע. הפריחה: בעיקר בחורף, בחודשים ינואר–פברואר, אך היא נמשכת רוב עונות השנה.

הזרעים מסוגלים להתחיל בגביטה בתוך הפרי בעודו מצוי על העץ. עם זאת, באזור הניאות והשפל נושר לרוב הפרי הבשל והגביטה חלה על קרקעית הים. לנבטים כושר עמידות בפני הצפה של מיהים.

לצמח שורשי אויר מיוחדים, המתפתחים כלפי מעלה מתוך השורשים האופקיים הרגילים ובולטים בעת השפל מעל לכוץ. שורשים אלה מסייעים באספקת החמצן, הדרוש לאברי הצמח הטבולים כתשתית הבוצית ששוררים בה תנאים אל־אווירניים. חדירת האויר לרקמות האיוורור של השורשים נעשית על־ידי תת־לחץ הנוצר בהן בעת הנאות כתוצאה מנשימתן. עמידותם הגבוהה של העצים בפני המלח נובעת משילוב של מנגנוני הימנעות ממלח ומנגנוני סבילות למלח. הצמח מפריש מלח מתוך בלוטות מיוחדות המצויות משני צידי העלה. הפרשת המלח היא תהליך פעיל ומבחינים בה במחזוריות יומית. מנגנון ההפרשה מביא להפחתת כמות המלח בעלים ותורם לעמידותו של הצמח בפני מלח. עומד המנגרובים מהווה סביבת־חיים עשירה הן לדגים ולשאר יצורי המים המתקיימים בין השורשים והענפים התחתונים, והן לעופות־ים החיים על העצים ומקננים בהם.

הסוג כולל 14 מינים של אזורים טרופיים חמים, והם המהווים את היסוד לצומח המנגרוב (ראה כרך 8).

יואב ויזל

אביצניה ימית (=רפואית)

Avicennia marina (= *A. officinalis*)

شورة שורה

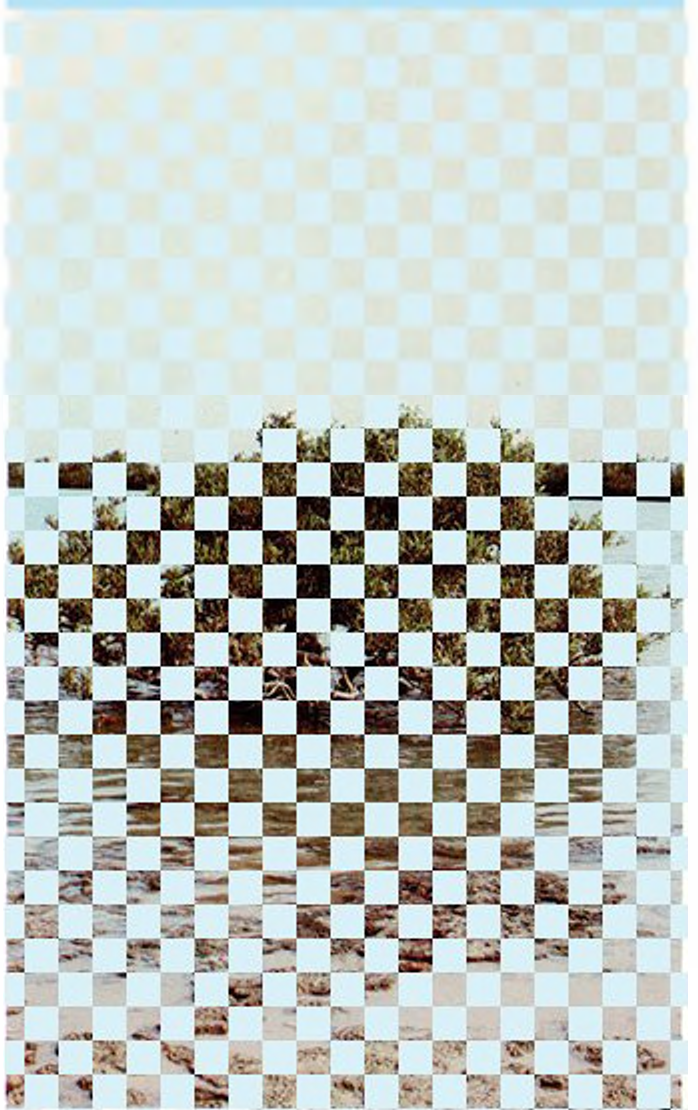
עץ ירוק־עד הגדל בתוך מיהים בדרום־סיוני ומתנשא לגובה של כ־10 מ'.

תפוצתו משתרעת במרבית אזורי המנגרובים של העולם הישן. העץ מופיע כצמח חלוץ ובכמה מקומות הוא משמש כחנורה קיצונית כלפי הים וכלפי היבשה כאחת. עם זאת הוא מסוגל להתקיים שנים רבות גם בחופים חוליים שמחוץ לתחום הגיאות והשפל, אך במצב של ניוון.

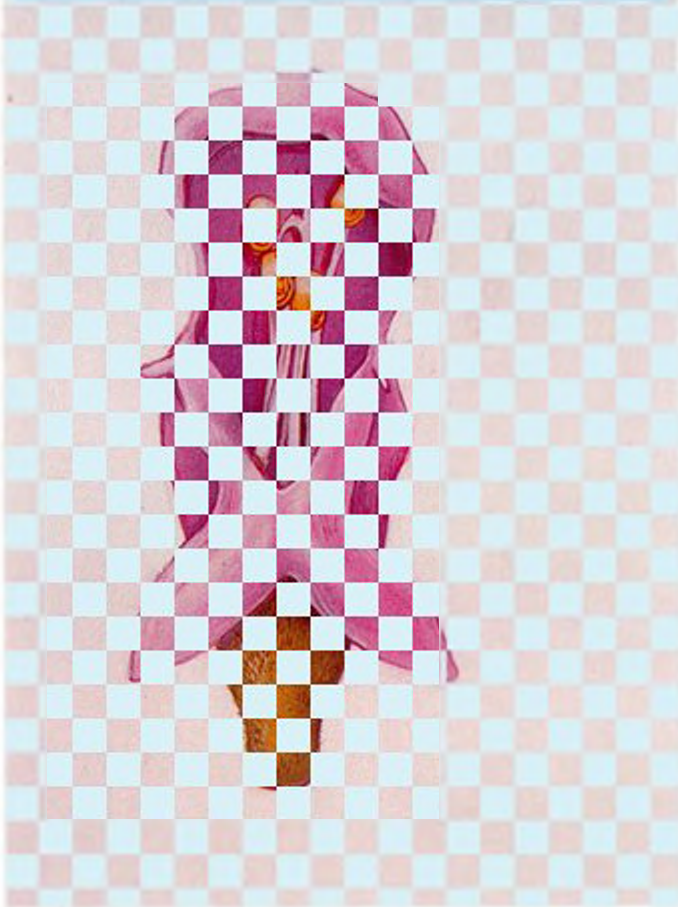
העץ מהווה מרכיב חשוב של חברת המנגרובים – תצורת הצומח של עצים ושיחים בחופי הימים הטרופיים, בעיקר בלגונות. הוא גדל ב־4 מקומות בחופי מפרץ־אילת: בראס מוחמד ובשלושה אתרים בסביבות נבק. בסיוני מתקיימים העצים במי הים אך גם במים מלוחים יותר.

אביצניה ימית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



צילום: ס. קרן

דגם פרח של משפחת השפתניים

אלו נראות לא פעם תפרחות השפתניים, כאילו הן מורכבות מקרקפות. זו מעל זו, כמו בזוטה, שלהבית, מרובי, ברולון, בענות הכדורים או באשבל. אלא שסדר הפריחה של הפרחים מסגיר את העובדה, שקרקפת זו מדומה בלבד.

הפרחים נקראים בשם פרחים פעורים או פרחים שפתניים, שכן, כותרתם המאוחדת – ובמידה פחותה גם הגביע – מזכירים ברוב הסוגים לוע מוארך, פחות-ארוך, ששפתיו פעורות. יוצאים מכלל זה שני סוגים: הסוג חד-שפה, שכשמו כן הוא, ושפתו העליונה מנוונת כמעט לחלוטין בחלק ממיניו; והסוג נעדה, שכל חמש אונות הכותרת שלו משויכות כלפי מטה ויוצרות שפה תחתונה גדולה. בכל הסוגים אפשר להבחין בין צינור הכותרת – הארוך במיוחד בסוג קערורית ונפית – לבין שפתי הכותרת, המפותחות במיוחד בסוג מרווה.

נוסף להבדלים בגודל היתסי של חלקי הפרח, שונים מיני המשפחה גם בגודלו המוחלט של הפרח. הפרחים הקטנים ביותר מצויים בסוג זוטה ובדומים לו; הגדולים ביותר בצמח, בשלהבית ובמינים אחדים של מרווה.

לפרח 4 אבקנים, חוץ מן הסוג רוזמרין – *Rosmarinus*, שהוא סוג תרבותי בארץ – והסוגים מרווה ואבונית, שיש להם רק שני אבקנים. הפריחה בשפתניים היא פרוטאנדרית*, משמע האבקנים מבשילים לפני הצלקות, ועמוד העלי זקוף או נטוי לאחור תחילה, אחר כך הוא נוטה קדימה, רק אחרי שהאבקנים התרוקנו מנגירי האבקה.

במרבית סוגי השפתניים צמודים האבקנים ועמודי העלי אלי השפה העליונה של הכותרת, ונוגעים בנבו של חרק הבא לבקרם כדי

משפחת השפתניים LABIATAE, LAMIACEAE שפתניים שפוייחת

השפתניים היו מוכרים היטב כמשפחה זמן רב לפני שנוכשה החלוקה המקובלת למשפחות. ואכן, המשותף לכל בני המשפחה רב מאוד: מראם הכללי, מבנה הגבעול וסידור העלים עליו, התפרחות, הפרחים והפירות. אמנם, בכל חלק מחלקי הצמח נמצאו סטיות ניכרות אצל מין זה או אחר. הזיקה בין סוגי השפתניים אינה מובנת, כמובן, למורפולוגיה שלהם, והיא באה לידי ביטוי גם באנטומיה. במבנה נגירי האבקה, בתחום הצבעים של הפרחים ובמיוחד בחומרים הריחניים הנפוצים כמשפחה – במיני אבון, נענע ובמינים אחרים. אלה זיכו את השפתניים במקום של כבוד אצל אוהבי התבלינים והתה, ברפואה העממית ובגינות רית המועדו להנאתם של עיוורים.

המשפחה כוללת 180 סוגים וכ-3500 מינים שתפוצתם קוסמופוליטית. המזרח התיכון הינו מרכז התפוצה החשוב ביותר. רוב השפתניים הם עשבוניים, שיחים, או בניישי; מעטים הם המטפסים והעצים. גבעוליהם מרובעים, עליהם נגדיים, פריים מורכב מארבע אנוויות – חוץ מן הסוג פרסיון. השפתניים נמנים עם המשפחות בעלות הייצוג הנרחב ביותר בצמחיית ארץ-ישראל. יש בהם מינים המרכיבים חברות צומח שיחניות, ואפילו שולטים בהן (מרווה משולשת, צתרה, צתרנית, אוביון דגול) ויש המאפיינים בתי גדול מסויימים (מיני נענה, אבון מצוי).

התפרחת הפשוטה ביותר אצל השפתניים כוללת פרח אחד בחיק כל חפה. במרווה דגולה ובאוביון דגול אנו עדים לתופעה מיוחדת: החפים העליונים של התפרחת גדולים, וצבעם אינו ירוק כי אם כחול עד סגול. החפים בולטים לעין יותר מן הפרחים והם יוצרים מעין דגל, המסייע להבליט את התפרחת בנוף, לעינינו ולעיני החרקים המאביקים.

בסוג אבון התפרחות קצרצרות עד שהקרקפות כדוריות כמעט, ובהן 4 טורי פרחים. כל פרח יושב בחיקו של חפה. במרבית מיני השפתניים יושבת בחיק כל חפה קבוצת פרחים, הבנויה כך: מתחת לפרח הראשי וישאים שני סעיפים, המסתיימים בפרחים (פרחים מן הסדר השני). מתחת לפרחים אלה שוב מסתעפים סעיפים, המסתיימים בפרחים (מן הסדר השלישי), וכך הלאה. ההתפתחות של הפרחים אינה תמיד סימטרית לחלוטין. כתוצאה מהסתעפויות

מרווה צמירה: פרח אופייני למשפחת השפתניים



חד־שפה מצוי

Ajuga chia

مسككة، سمسك مسيכה، סמסיכ

עשבוני רבי־שנתי, בעל ריח אופייני, כותרת חד־שפתנית ועלים דמויי יתד המתחלקים בראשם ל־3 אוונות. גדל בטרשים, בכתות ים־תיכוניות, במרומי החרמון ובסדקי סלעים קשים במדבר.

שם הסוג על שום השפה היחידה בפרחו. כך מודגש ההבדל בין סוג זה לבין רוב בני משפחתו האחרים, שפרחם בעל שתי שפתיים. יחד עמו נכללת באותה בת־משפחה גם הנערה, שלכותרתה מבנה דומה, אך עם שפה המתחלקת ל־5 שיניים, בעוד שלחד־שפה 3 שיניים בכתרת.

משרעת תפוצתו: באזורים הים־תיכוני והאירנו־טורני. צומח ברוב חלקי הארץ.

בבתות הים־תיכוניות הוא גדל לרוב בכיסי קרקע קטנים בסלעים קשים או בבתי־גידול מופרעים. בשני בתי־הגידול הוא מוגן מפני תחרות. בהר הנגב, במדבר יהודה ובצפון סיני הוא גדל בכיסי קרקע בסלעי גיר קשים.

למוץ מן הצוף, המופרש על־ידי הצופן המצוי בבסיס השחלה. אולם, יש סוגים שהאבקנים ועמוד העלי חוסים אצלם בשפה התחתונה: כך, למשל, בנדונית – Coleus. אחד מצמחי הבית השכיחים ביותר בארץ, וכך גם בריחן – Ocimum basilicum, שבני עדות המזרח מרבים לגדלו בזכות ריחו העו.

אחד ממנגנוני ההאבקה המשוכללים ביותר מצוי במינים מסויימים של הסוג מרוה. כאן בנוי האבקן בצורה מיוחדת, המזכירה מעין מנוף. החרק המבקר בפרח דורך על דושה, מפעיל את המנוף ומצמיד בדרך זו את גרנירי האבקה אל גבו. ראוי להזכיר שיש מיני מרוה, כגון מרות יהודה וכן כמה מיני נוי, שמנגנון זה אינו פועל בהם. הפרי בשפתניים מורכב על פי רוב מארבע אגוזיות, כל אחת מכילה זרע יחיד. בסוג פרסיון קליפתן עסיסית בחלקה. הגביע גדל לאחר תום הפריחה, ובמינים מסויימים הוא מסייע בשמירה על הזרעים ובהפצתם.

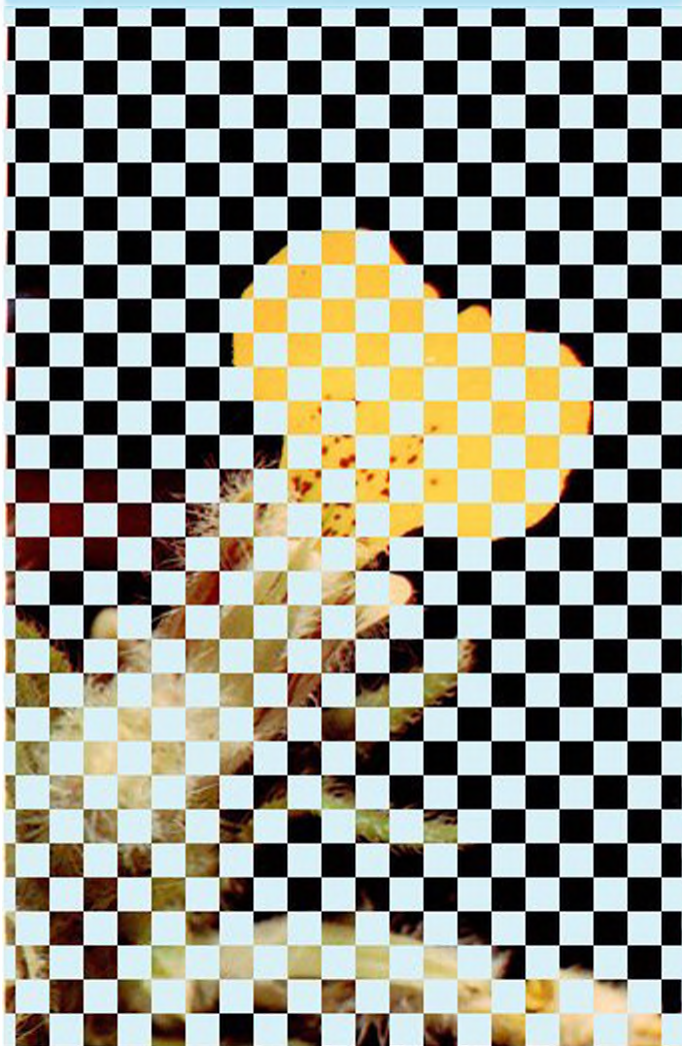
הצמחים שעירים, והם נושאים שערות כלטיות או כלוטות אפידרמליות המפרישות חמרים הנותנים את הריח האופייני. מכאן גם השימוש בצמחים אלו להפקת שמן תמרוקים, תבלין ועוד. יש במשפחה סימוי קרבה למשפחת הורבניים מצד אחד וללווע־ניתיים מצד שני.

יעקב לור

ת. למונה

חד־שפה מצוי

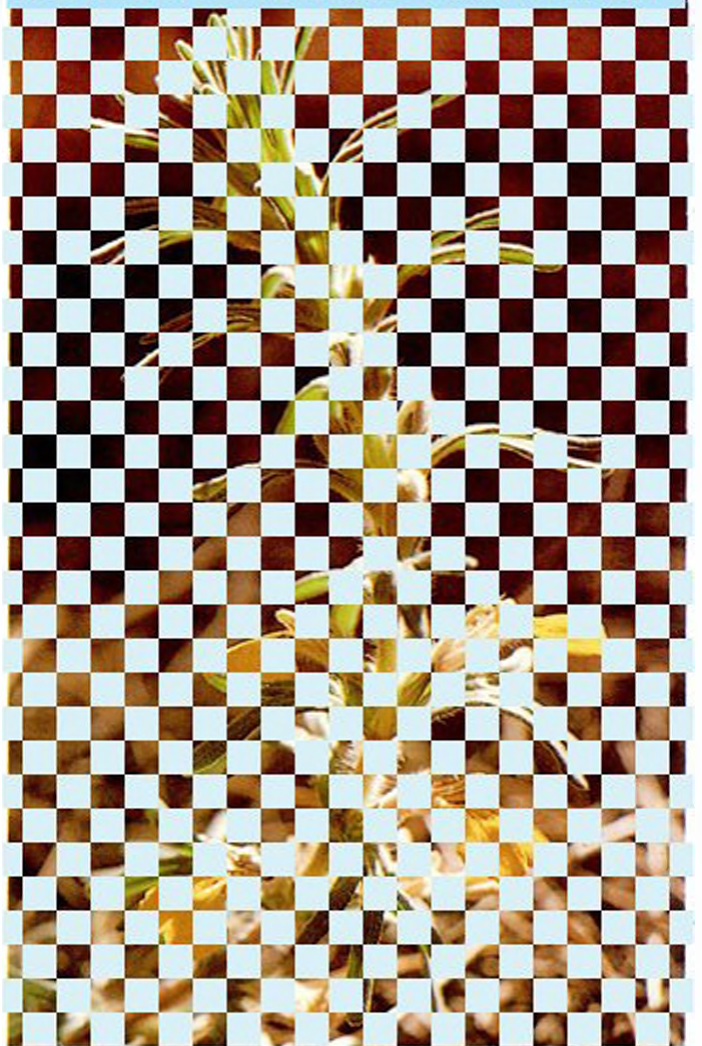
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. שור

חד־שפה מצוי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©





מ. לבנה

נעדה מורחית

T. spinosum

נעדה קוצנית

עשבוני חד־שנתי, קוצני, הצומח על קרקעות עמוקות חרסיתיות – הן מעובדות והן בלתי־מעובדות.

משרעת התפוצה: ים־תיכונית. גדל מסביבות קרית־גת עד לגליל העליון ולגולן, באדמות המיוחדות לו. מסועף מבסיסו לענפים נגדיים המשווים לו מראה כדור או אליפסה, בקוטר 20–40 ס"מ. על הענפים ערוכים זונות של זיפים קצרים וקוצניים, המלווים את הפרחים. העלים קטנים, דמויי־ביצה, ארוכים: 20–5 מ"מ, והם משוונים בעיקר בראשם. אורך הפרחים: 7–8 מ"מ. לנביע אונה עליונה רחבה ובעלת קוץ קטן בראשה, ארבע השיניים הנותרות צרות, דמויות מרצע ודוקרניות. הכותרת לבנה, בולטת מעל הנביע. הפריחה: בחודשים מאי–אוגוסט.

T. parviflorum

נעדה זעיר־פרחים

עשבוני רב־שנתי שפרחיו כחולים, ועליו מחולקים־מוצצים לאונות צרות. צומח באדמות כבדות, ותפוצתו מצפון הארץ עד דרום הרי יהודה.

גובהו 30–60 ס"מ, והוא מכוסה כולו בשערות הדוקות, המשוות לו צבע אפור. מצמיח בחורף שושנת עלים, עמודי תפוחית באביב, ובקיץ – מתייבש. משרעת תפוצתו: מערב אירנו־טורנית; חודר גם לאזור הים־תיכוני. ניכר בפרחיו הנישאים יחידים על עוקצים ארוכים בחיק עלים. אורך הפרחים: 7–8 מ"מ. אורך הנביע: 5 מ"מ. הכותרת בולטת מעל הנביע ושעירה בצידה החיצוני. הפריחה: בחודשים מאי–יוני.

והו צמח שרוע, גובהו 5–20 ס"מ. העלים שעירים, צידם התחתון אדום־סגול. בבתות־הספר של מדבר יהודה מצויים טיפוסים שעירים ביותר.

בחיק העלים שבראשי הנבעולים נישאים פרחים, שכותרתם בולטת בצבעה: צהוב לימוני בלוויית נקודות אדומות בבסיס הכותרת. בהרי דרום סיני גדל תת־מין מיוחד (ssp. tridactylites) שכותרתו ורודה וענפיו שבירים. במרומי החרמון גדלים שני הזנים, ואולי אף זן שלישי שכותרתו צהובה חוורת, זה בצד זה. ההאבקה – בידי דבורים קטנות.

הפריחה: מחודש ינואר עד חודש מאי. הפרי – ארבע פרודות המתפתחות בנביע הפרח. נפוצות בקרבת צמח האם, או יחד עם ענפיו המתייבשים בקיץ, ועשויות לעוף ברוח.

הצמח מייצר אקדיונים – חומרים הדומים להורמוני הנשל של חרקים. אכילת הצמח על ידי חרקים אוכלי עשב יכולה להביא לנשל מוקדם שלהם, ולפיכך נמנעים רוב החרקים מלאכלו. לצמח שימוש רפואי בהקרשת הדם ובריפוי פצעים.

הסוג מונה 45 מינים, רובם גדלים באזור האירנו־טורני. בארץ – מצויים 3 מינים.

אבינעם דנין

נעדה
Teucrium
جعدة نعده

סוג המונה 300 מינים עשבוניים חד־שנתיים, רב־שנתיים ובני־שיח, הנדלים ברחבי העולם, רבים מהם באזור הים־תיכוני ובאזור האירנו־טורני. חלקם ריחני וחלקם חסר ריח. בארץ גדלים 11 מינים, מהם 2 מינים עשבוניים חד־שנתיים, 5 מינים עשבוניים רב־שנתיים ו־4 בני־שיח, רובם צומחים בחבל הים־תיכוני – בחורשים, בבתות, בשדות ובערבות.

הסוג ניכר במבנה המיוחד של פרחיו, להם רק שפה אחת וחמש אונות. המינים השונים מואבקים בעיקר על ידי דבורים קטנות, בינוניות וגדולות.

השם העברי נגזר מערבית והוא מתאר את העלים, הנראים מסולסלים עקב שינונם. השם המדעי נגזר משמו היווני של הצמח, ונקבע כנראה לזכרו של טויוקר (Teucer), מלך טרויה – שהשתמש בו לראשונה כצמח מרפא.

Teucrium stachyophyllum

נעדת החרש

מין חד־שנתי, גדל בחורשים וביערות של האזור הים־תיכוני בארץ־ישראל, בלבנון, בסוריה ובדרום־תורכיה. זהו צמח הניכר בתפוחי תיו הצפופות, הדומות לשיבולים צפופות גם זמן רב לאחר שהתייבשו. ענפיו אינם מסועפים ביותר. גובהו: 20–50 ס"מ. הוא מכוסה שערות פשוקות, ועל כן גווו הכללי אפור. העלים רכים, בעלי פטוטרת ניכרת, אורכם 4–7 ס"מ והם חרוקים בשפתם (השיניים מעוגלות ומסתיימות בחוד קטן). לנביע שיניים שונות: העליונה גדולה מחברותיה, שתי הצדדיות מעוגלות ושתי התחתונות צרות וחדות. הכותרת לבנה ואינה בולטת ביותר מן הגביע.

הפריחה: בחודשים מאי–יוני. לרוב מתייבש הצמח בקיץ, אך פרטים ממשיכים להתקיים לעתים במשך שנה נוספת.

נעדה קפחת

T. procerum

נעדה מפשקת

T. divaricatum

كاندية كمأندרה

בן־שיח נמוך, הגדל בארץ בבתות יס־תיכוניות ובצל חורש, באזורי ההרים. גם תפוצתו הכללית היא יס־תיכונית. גובהו: 20-40 ס"מ. עליו קשים, כלתי מנוצים, קרחים בצידם העליון או שעירים, ולכן צבעם ירוק כהה או ירוק בהיר־אפרפר. טרף העלה מעויין ומשונן בשתי צלעותיו העליונות. בולט בקיץ בירקותו ובחדשים אפריל-יולי בפריחתו. אורך הפרחים: 14-16 מ"מ. כותרתם בולטת בחציה מן הגביע, צבעה: סגול ארגמני.

עשבוני רב־שנתי קרח או מקרח שגובהו 50-80 ס"מ; גם הוא, כקודמו כחול־פרחים ומונצה עלים. גם מקצב־צמיחתו השנתי דומה לשל קודמו. גדל בבתות על כורכר או חול־חמרה בשרון ובעמק עכו, ועל הרי־גשש הבנויים אפר וולקני בצפון הגולן. משרעת תפוצתו: יס־תיכונית ואירו־טורנית. ניכר בפרחיו הגדולים, שאורך כותרתם 12-15 מ"מ; אורך הגביע: רק 5 מ"מ. בולט בפרחיו הגדולים ובתפר־חותיו הצפופות בראש הענפים המסועפים. הפריחה בולטת אף יותר בחודשים אפריל-יולי, עונה שבה מתייבשים רוב הצמחים החד־שנתיים.

נעדה מאבקת

T. pruinosum

נעדה מצויה

T. polium

جندل نעדה

בן־שיח אפור־עלים, זקוף ענפים או שרוע, הגדל בבתות יס־תיכוניות, וכן בסלעים ובערוצים במדבר, ואף במרומי החמון. משרעת תפוצתו: יס־תיכונית, אירו־טורנית. תפוחותיו צפופות לרוב ככדורים. ריחו טיפוסי; עליו החלוטים כמים (כמו תה) משמשים להכנת תרופה עממית המקילה כאב־ראש וכאבי בטן. הפרחים לבנים וקטנים ומאביקות אותם, פרט לדבורים, גם נמלים. שכיח. רב־טיפוסים, הנבדלים זה מזה בגוון, שעירותם, ריחם ועוד תכונות.

עשבוני רב־שנתי אירו־טורני נדיר, הגדל בגולן על אפר וולקני. גובהו: 30-50 ס"מ. זהו צמח שעיר ואפור, הדומה בממדי פרחיו לנעדה קפחת, אך נבדל ממנה באונות הגביע הכפופות לאחור כאנקולים. פרחיו כחולים ועליו מנוצים לאונות צרות.

נעדה כרתית

T. creticum

زينة وיתה

בן־שיח גבוה (80-150 ס"מ) ורוד־פרחים, שמשרעת תפוצתו במזרח היס־התיכון. בתיגידולו בבתות יס־תיכוניות על קירטון חווארי וחוואר. צומח בהרי יהודה, בשומרון, בכרמל ובגליל. ניכר בעליו הכהים, הסרגליים והצרים, בלתי־מנוצים, המזכירים בצורתם עלי רוזמרין. לעלים אין ריח טיפוסי. הפרחים נישאים על חלקיהם העליונים של הגבעולים הרבים ובולטים ככותרתם הורודה והארוכה (15 מ"מ). הפריחה: בחודשים מאי-נובמבר. השיחים הפורחים בעונת הסתיו נדלים בעיקר בבתי גידול מופרעים, שם לא נוצלו המים במשך עונת הקיץ.

מינים נוספים הם:

נעדה מלכינה – *T. leucocladum*, בן־שיח הגדל בערוצי נחלים בסלעים המגמתיים ליד אילת. ענפיו דוקרניים וקרקפותיו קטנות.
נעדת הסלעים – *T. montbretii*, עשב רב־שנתי נדיר, הגדל במצוקי סלעים בהרי שומרון ובהרי יהודה.
נעדת הכצות – *T. scordioides*, עשב רב־שנתי נדיר הגדל על גדות כצות ונחלים שמימיהם מתוקים בחבל היס־תיכוני.
אבינעם דיני

נעדה כרתית

ע. שוב

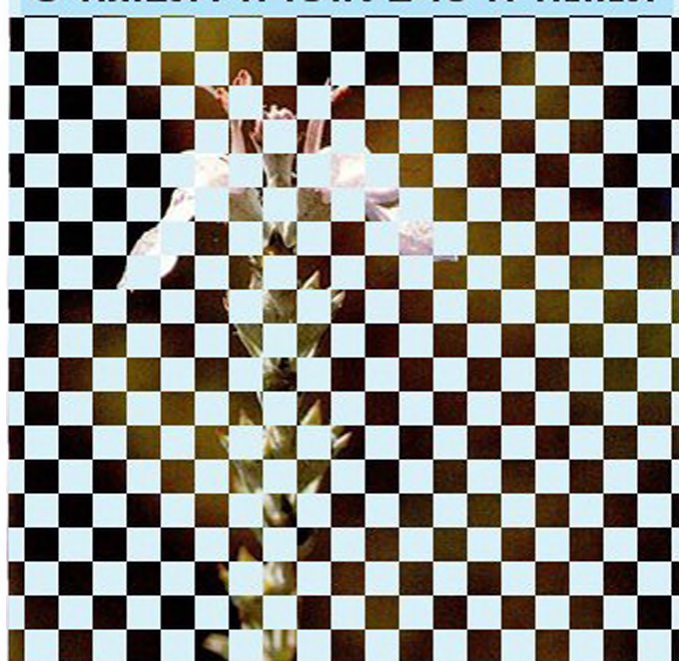
נעדה מצויה

ע. שוב

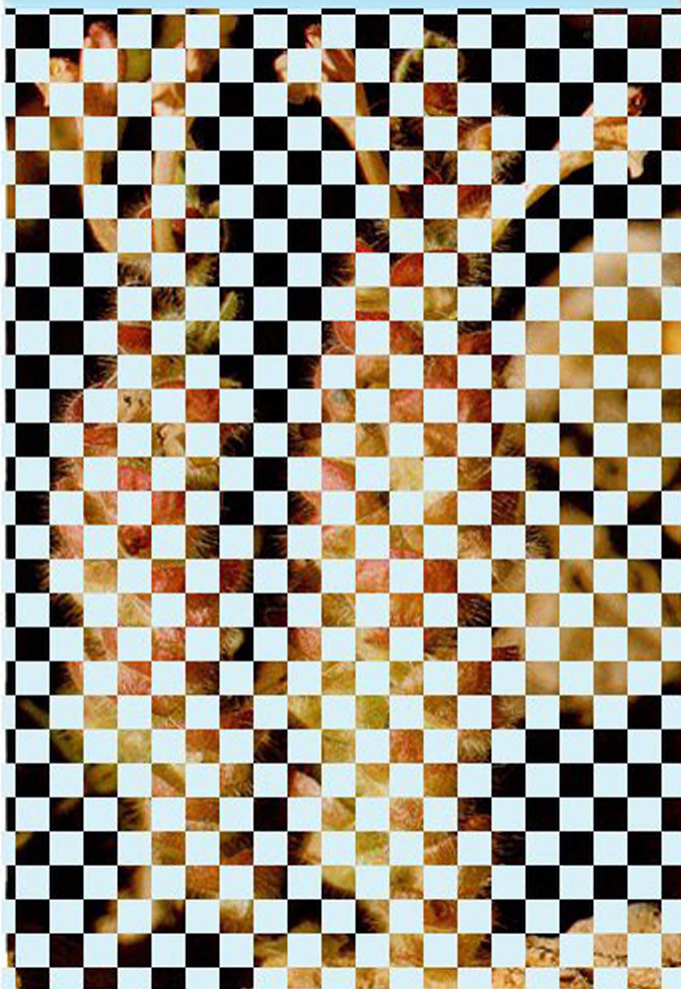
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קערורית נאדית

קערורית Scutellaria

دَرْقَه دُرْקَة

סוג גדול ורחב-תפוצה. התפוצה של 300 מיניו משתרעת ברחבי האזור הפלארקטי, אך מרכזו נראה בסביבות היס-התיכון, בדרום-אירופה ובמערב-אסיה.

שמותיו, העברי והלטיני, מציינים תכונה אופיינית לפרח: בגב השפה העליונה של הגביע מתפתח קשקש מעוגל ושקעוררי כקערה. מתוך הגביע המזויר בוקע צינור כותרת ארוך מאוד, ואילו אונן-הכותרת דו-שפתני, כרגיל במשפחה; השפה התחתונה פרושה כמשטח נחיתה, העליונה – קצרה יותר, דמויית קובע וחופה על 4 אבקנים. לוע הכותרת חסום בבליטות והוא נפתח משמופעל עליו לחץ מצידיו. חרק אינו מסוגל ללחוץ מן הצדדים, ונראה שהוא מנצל מגוון אחר לפילוס דרכו אל הצוף. המאבקים ריסניים, הפרודות כדוריות כמעט, מגובששות לרוב.

הכותרת בנויה מצינור ארוך שבראשו שפתים קטנות. בארץ גדלים 4 מינים, כולם רב-שנתיים ומעוצים, לפחות בבסיסם.

פרסיון גדול Prasium majus

شوفل شوفل

מטפס או בן-שיח המאכלס חורשים ובתות יס-תיכוניות. פרחיו לבנים, פריי עסיסי ומופץ באמצעות ציפורים.

מין יחיד בסוגו, שתפוצתו באזור היס-תיכוני. גדל בארץ בחבל היס-תיכוני בחורשים ובבתות, בגדות נחלים ועל משוכות וגדרות אבן. אוכלוסיה מבודדת, המונה כמה עשרות פרטים, מצויה בסביבת נחל אלות בהר הנגב. בצל עצים ושיחים הוא משתרע, ובבתה הוא גדל כבן-שיח.

לרוב הוא מטפס על צמחים, ובמקרים רבים צומח בצל שיחים ועצים, בזכות הפצת זרעיו באמצעות ציפורים, העומדות על שיחים ועצים אלה.

גובהו: 50-150 ס"מ, בהתאם לבית גידולו.

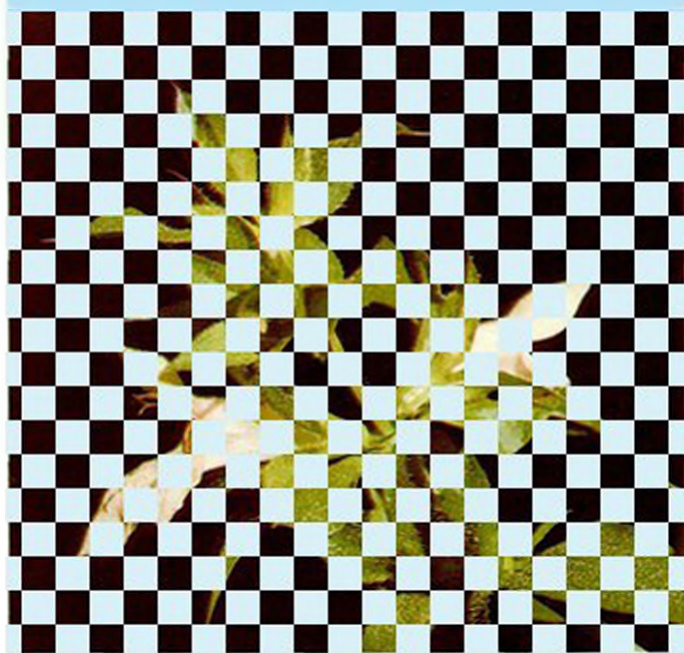
בניגוד לרוב השפתניים, שסימנם המובהק הוא גבעולם המרובע וכלומר – חתך-הרוחב שלו ריבועי, הרי גבעולו של הפרסיון – עגול, או לפחות קשה להבחין בצורתו הריבועית.

בקיץ הוא משיר את עליו ומחדש אותם בתחילת החורף. העלים וגדיים, דמויי ביצה. אורכם: 1.5-4 ס"מ ולהם פטוטרות. העלים לרוב קרחים, אך יש גם טיפוסים שעירים מעט. שפת העלה חרוקה או משוננת. בחיק העלים העליונים של הגבעולים נישאים הפרחים בוגות; אורכם כ-20 מ"מ. הגביע ירוק והכותרת דו-שפתנית לבנה, שתי שפות הכותרת שוות כמעט באורכן. ההאבקה – בידי דבורים ביוניות. האנוניות עסיסיות ומבריקות, ובהבשילן – צבען שחור, קוטרן 3 מ"מ. ההתעססות היא תופעה יוצאת דופן במשפחת השפתניים, בה יש למרבית הסוגים והמינים אנוניות יבשות. יחידת ההפצה היא האנונית או הגביע הפורה, המכיל עד 4 אנוניות. הפריחה: בחודשים ינואר-יולי.

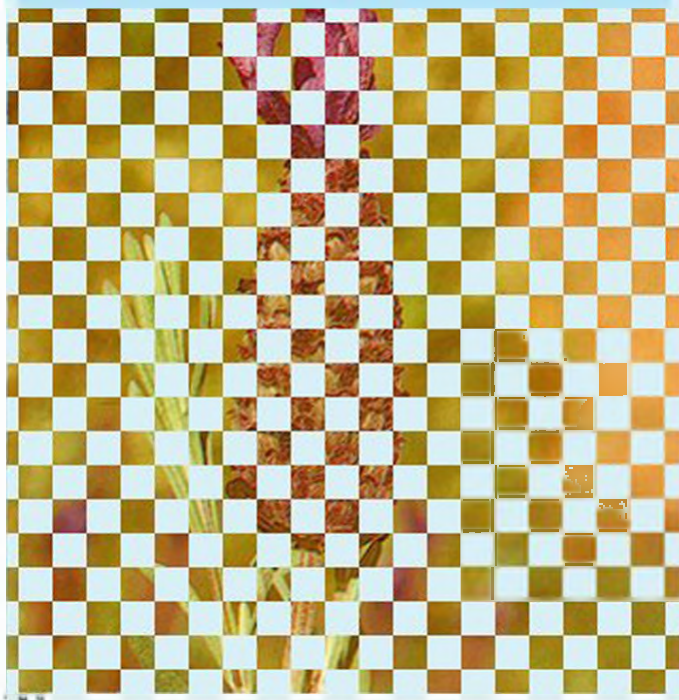
אבינעם דנין

פרסיון גדול

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



אזוביון דגול

Scutellaria subvelutina

קערורית סגלה

המין השכיח בארץ. עשבוני רב שנתי, שגבהו 20-70 ס"מ, גדל בחבל היס-תיכוני ומאכלס סלעים בבתה ובחורש. תפוצתו יס-תיכונית ומשתרעת מתורכיה בצפון עד אדום בדרום. העלים דמויי-ביצה רחבה; שפתם משוננת בשיניים מעוגלות, אסימטריות בשיני משור. צבע הכותרת סגול, תכופות נעשה לבן בהדרגה כלפי הבסיס, הכותרת בעלת שערות ארוכות ושערות בלוטיות, אורכה 1.5-2 ס"מ. התפרחת ערוכות בחצאי דורים מסורגים. הפריחה: בחודשים אפריל-יולי.

S. lanietosa

קערורית שיחית

צמח נדיר יותר בארץ, הגדל בחבל הספר, במורדות ההרים המשתפלים כלפי בקעת-הירדן משני צידיה; מאכלס קרקעות גירניות. תפוצתו משתרעת במערב האזור האירנו-טורני, מאירן דרך מורח-תורכיה וסוריה עד ארץ-ישראל בלבד. ניכר בפרחיו הצהובים, תכופות דו-צבעוניים. השפה התחתונה של הכותרת נוטה לארגמן. הכותרת בעלת שערות רכות ושערות בלוטיות. הפרחים ערוכים בדורים שלמים. הפריחה: בחודשים מאי-יוני.

S. galericulata

קערורית הבצה

צמח רב-שנתי נדיר, שסכנת כליה מאיימת עליו בארץ עקב חיסול בית-גידולו – בצות החולה. בעל קנה שורש; הגבעולים מאדימים; הכותרת כחולה או לבנה, ולה שערות רכות. תפוצתו אירנו-סיבירית, והיא חודרת גם לאזור היס-התיכוני ולאזור האירנו-טורני. הפריחה: בסתיו.

S. auriculata

קערורית נאדית

גדל בארץ רק במרומי החרמון, מרום של 1500 מ' ועד לפסגה, ברום קרוב ל-3000 מ'. שכיח שם בין טרשים ובדרדרות אבנים. הגבעולים מעוצים, משתרנים בסדקים שבין הטרשים. צבע הפרח צהוב-חיוור. כל שפתו התחתונה מותווית בשרטוט עדין ומורכב, בקווי ארגמן. אחרי הפריחה מתנפח הגביע מאוד (מכאן נגזר שם המין), ויוצר יחידת הפצה קלה ונפוחה, הנישאת ברוח בנקל למרחקים גדולים.

אבישי שמידע

אזוביון דגול

Lavandula stoechas

ضرم، شينة צורם, שוניה

יש הסבורים כי צמח זה הוא "אזוב כותל", הנזכר במשנה כאחד המינים הקרובים לאזוב.

מינים שונים בסוג, אך בעיקר האזוביון הרפואי, משמשים להפקת "ריח לבנדר" (השם קשור בשם הלטיני של הסוג), המשמש בעיקר בתעשיית הקוסמטיקה (סבון, טלק), וכן לתיבול סלט, צלי ולפתן, וגם ברפואה – להרגעה וחיטוי. "אין אוכלין אזוביון בשבת לפי שאינו מאכל בריאים" (שבת, יד ג').

בימי קדם השתמשו בו גם לריפוי פצעים ונכישות, להרגעה ולגורור, להרחקת כינים, כסם ממריץ, כמעורר השתנה וכאבקת עיטוש. ייתכן ששני המינים האחרים הגדלים בארץ, ואשר ריחם דומה לריחו של האזוביון הרפואי, ראויים לשמש לאותן מטרות. משרעת תפוצתו: כלל יס-תיכונית.

גדל בארץ בבתות בעמק החוף ועל קרקע שבלתה מאבן חול נובית בין מגדל-שמש לברכת-ים. בשני המקומות סבל הצמח בשל הפיתוח החקלאי המונבר, שפגע ברוב בתי גידולו. היום צפויה לו סכנת הכחדה.

גובהו: 30-60 ס"מ, ענפיו מעוצים בחלקיו התחתונים. עליו השעירים צרים וסרגליים; אורכם: 1-2 ס"מ; שוליהם כפופים לאחור, וכשממוללים אותם נודף מהם ריח טוב.

בין החודשים פברואר-מאי מתפתחות בראשי הענפים תפרחות צפופות ומאורכות, שאורכן 2-3 ס"מ וקוטרן 1 ס"מ. בראש התפרחת ערוכה לרוב קבוצה של 3-5 חפים (אך לעתים הם חסרים) ארגמניים-סגולים כהים, המסייעים למשיכת מאביקים (דבורי דבש ודבורים בינוניות). הפרחים עצמם ארגמניים-כהים, והם חבויים בחיק החפים בתפרחת צפופה, ואורכם 5-6 מ"מ. הגביע שעיר מאד וקצר מהכותרת. לאחר הבשלת הזרעים מתפוררת התפרחת, והזרעים נפוצים במהלך עונות הסתיו והחורף יחד עם הגביע. המין משמש לפעמים גם כצמח נוי.

הסוג מונה 30 מינים יס-תיכוניים, סהר-ערביים ואירנו-טורניים, מהם גדלים 3 מינים בארץ – שני המינים הנוספים גדלים במדבריות.

מרוביון מצוי Marrubium vulgare كربحة كريחה

עשב רב-שנתי (30-60 ס"מ גודלו). נבעוליו רבים, מסועפים לעתים ומכוסים בשיער לביד, לבן וצפוף. עליו עגולים, ביצתיים, שעירים ומשוונים. בחיקם של העלים העליונים יושבים פרחים לבנים וצפופים, בדורים מרוחקים זה מזה, בני 6 עד 10 פרחים שריחם חזק. הגביע בעל 10 שיניים שוות, לביד ובעל שערות כוכביות, כל שן מסיימת באנקול דוקרני. הכותרת לבנה, לבידה, השפה העליונה חתוכה לשניים.

המרוביון פורח באביב ובתחילת-הקיץ ונפוץ ברוב חלקי-הארץ בצידי-דרכים, במעוזות ובחלקות נטושות (בעיקר באדמה גירית). זהו צמח יס-תיכוני ואירו-טורני המצוי מעט גם באירופה. שם הסוג מבטא את מרידותו הרבה של הצמח. יש סוברים שהשם Marrob מקורו עברי ופירושו מיץ מר (וכנראה שיבוש של "מרור"). ואכן מכיל הצמח חומר הנקרא מרובין, וכן שמן אתרי וטנינים. הקדמונים האמינו שהוא אחד מחמשת מיני המרור הנאכלים בפסח.

כהני'הדת במצרים הקדומה קראו לצמח בשם "דם השור" ו"זרע הורוס" והשתמשו בו כתרופה נגד הרעלות. הצמח נזכר כבר בכתביו של היפוקרטס, 500 שנה לפני סה"ל, כצמח-רפואה. מאז נודע כסם מחזק, מעורר, מנכיר השתנה, יעיל במיוחד נגד מחלות של דרכי-הנשימה, אסתמה ושיעולים, כמוזר את המחזור החודשי של האשה, ומקל על חבלי-לדה.

הערבים בארץ השתמשו במיצו המר כתרופה נגד קדחת. המרוביון מקובל היום ברפואה העממית כאחד המרכיבים השכיחים ביותר בתרופות צמחיות, בסוכריות נגד שיעול, וכתה מרגיע לסובלים מהתקררויות, בשל פעולתו כמכית.

כמו ביתר 40 מיני הסוג, נעשית ההאבקה במין זה על ידי דבורים או בדרך של האבקה עצמית. בארץ עוד 2 מינים נוספים.

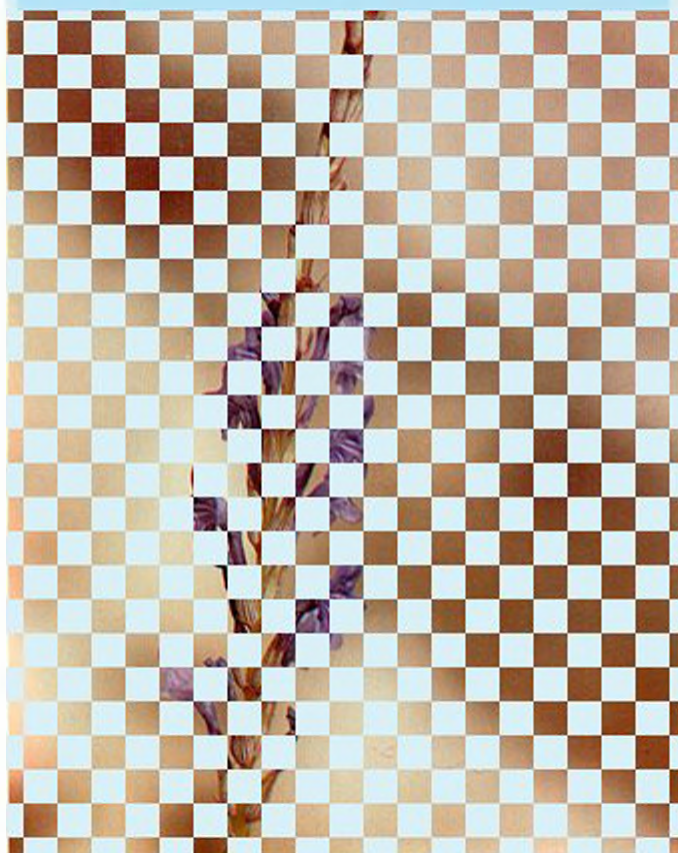
זהרה יניב

צמר מפצל Eremostachys laciniata

צמח רב-שנתי שכל חלקיו גדולים: עליו הענקיים משתרעים על גבי הקרקע, עמוד הפריחה שלו נבון ובלתי מסתעף, ופרחו השפתני נמנה עם הגדולים במשפחתו. הצמח גדל בארץ בעיקר בשולי החבל היס-תיכוני, אך הוא מצוי גם במקומות חרבים בתחום החבל, כגון במחוז הקרקעות הקלות של עמק החוף. הוא גדל בעיקר בחברת עשבים רב-שנתיים המיקרופטופיטיים*. מדי שנה מתחדש הנצר העל-אדמתי מניצנים היושבים על הנבעול הקצר והמעובה, סמוך לפני הקרקע. בסוף העונה קמל הנצר, אך בחיקי העלים היבשים שעל הנבעול, סמוך לפני הקרקע, נותרים ניצנים רדומים חדשים; אחדים מהם יתעוררו בעונה הבאה.

בעונת החורף מתפתחים עלים גדולים (אורכם 25-40 ס"מ) היושבים על הנבעול המקוצר, ויוצרים שושנת עלים. העלים השרועים על הקרקע כמעט קרחים, צבעם ירוק עז, הם מנוצים לאונות רחבות. העורק הראשי עבה ועסיסי.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. יניב

אזוביון מדברי

L. coronopifolia

אזוביון מדברי

ז. יניב

בן-שיח שגבעוליו הירוקים ופרחיו הכחולים בולטים על רקע סביבתו המדברית.

משרעת תפוצתו: באזורים הסהרובי והסודני. גדל בארץ בערוצי נחלים ובנאות מדבר בבקעת ים-המלח, בעמק הערבה, בנגב הדרומי ובדרום סיני.

דומים להם כתי גידולו של אזוביון שעיר L. pubescens – העמיד פחות ממנו ליושב.

הצמחים בני שני המינים מתנשאים לגובה של 40-100 ס"מ. עליהם הצעירים מדיפים ריח טיפוסי, כאשר ממוללים אותם. העלים גזורים לאונות מוארכות, שרוחבן כ-2 מ"מ. באזוביון המדברי העלה קרח ומנוצה פעם אחת. באזוביון השעיר העלה שעיר ומנוצה פעמיים. בראשי הענפים של האזוביון השעיר מתפתחות תפרחות קצרות, צפופות וחסרות רוחים. תפרחותיו של האזוביון המדברי מוארכות ומרווחות. אורך הפרחים כ-8-10 מ"מ, ולהם צינור כותרת ארוך, היוצא מתוך הגביע הצינורי, והם מואבקים בידי דבורים בינוניות. הכותרת כחולה. גוון של פרחי האזוביון המדברי כהה לרוב יותר מזה של פרחי האזוביון השעיר.

שני המינים בונים חברות ערוצים במדבר הקיצוני, במיוחד באזורים החמים. אזוביון מדברי, העמיד יותר ליושב, שולט בערוצים של סלעים מגמתיים בסביבות אילת ובסיני. אזוביון שעיר שכיח פחות בצמח שולט, ומאכלס כתי גידול לחים וחמים בנאות מדבר.

אבינעם דנין

הסוג צמר מונה כ־60 מינים, שתפוצתם משתרעת באזור האירוני־טורני, בעיקר במערב אסיה ובמרכזה. אלכסנדר אינ נילה מין נוסף הגדל רק בעבר הירדן.

רוחמה ברלינר

שלהבית Phlomis

ضرس الشايب، زهيره צירס אל(שאַיב, זהירה

סוג המונה 100 מיני שיחים, בני־שיח ועשבים רב־שנתיים, שעליהם לרוב בלתי מחולקים, אך פניהם מקומטים, שעירים או לבידים. הפרחים גדולים, מרובים וצפופים, צהובים ברוב המינים וזוהרים למרחקים כשלהבות. מכאן נגזר השם העברי. מוצא הסוג מן הערבות הרמות של מרכז־אסיה, שם גדלים עד היום רוב מיניו. תפוצתו משתרעת באזורים האירוני־טורני והים־תיכוני. בארץ גדלים 6 מינים, כולם בני־שיח או שיחים, מהם 2 מינים אנדמיים*.

עם ראשית עונת האביב עולה עמוד התפרחת ממרכז שושנות העלים. העלים המלווים את גבעול התפרחת הולכים וקטנים במדותיהם בהדרגה, וגם חלוקתם ושינונם הולכים ופוחתים, עד שהחפים עצמם קטנים מ־1 ס"מ ואינם מחולקים־מנוצים. גבעול התפרחת בעל 4 מקצועות ברורים ומודגשים, והוא מתנשא עד לגובה 1.5 מ'. בשלב זה מכוסה הצמח בשער צמרי העוטה את הגבעול ואת גביע הפרח. הכסות הצמרית אינה אלא מעטה שעוות אפידרמליות, צפופות וארוכות, המשוות לחלקי הצמח מראה אפרפר מכסיף, המנוגד לירק הרענן של שושנות העלים.

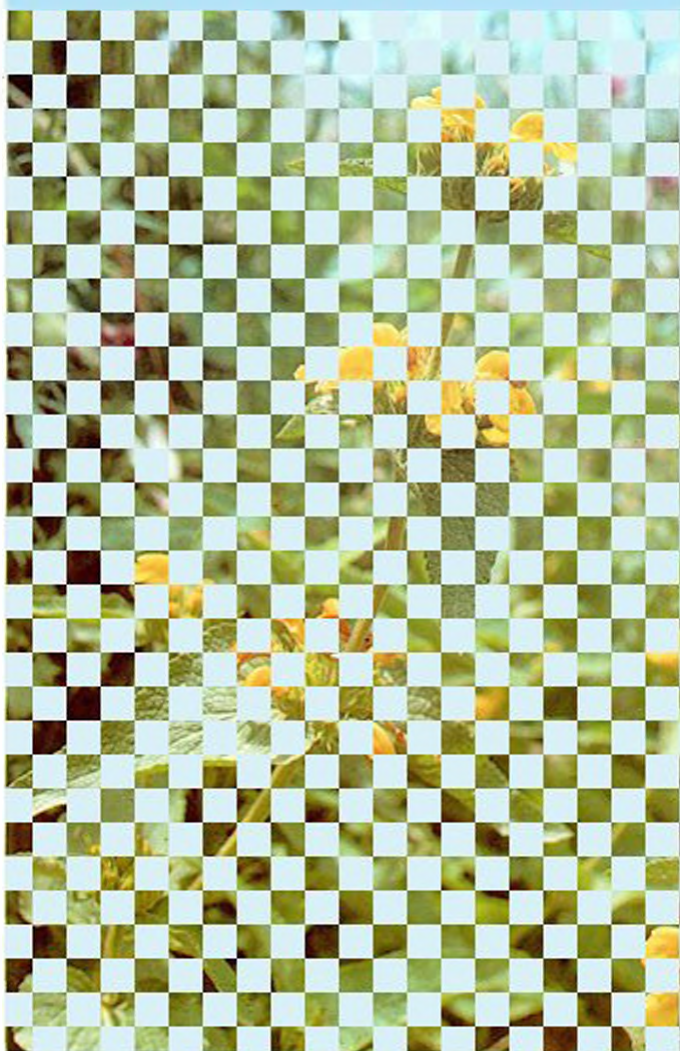
הפרחים יושבים בדורים צפופים של 10-20 פרחים. גודל כל פרח 2-4 ס"מ. לגביע צורת צינור המכוסה בכסות שעוות צפופה, ובקצהו 5 שיניים קטנות וקוצניות. הכותרת השפתנית בולטת מן הגביע. השפה התחתונה שסועה ל־4 אוות – שתיים בכל צד. צבעה צהוב בראשית הפריחה, והיא נעשית תומה־ארוגמנית בהמשכה. השפה העליונה של הכותרת דמוית־קובע, צהבהבה ושעירה, והיא מכסה את 4 האבקנים ואת העלי. המאבקים – דבורים גדולות. הפרי מתפתח לאחר ההפרייה ל־4 פרודות תחבויות בתוך הגביע, ומתפרק רק לעת ההבשלה.

הפריחה בחודשים פברואר–אפריל. משך חייו של הצמח שנים אחדות.

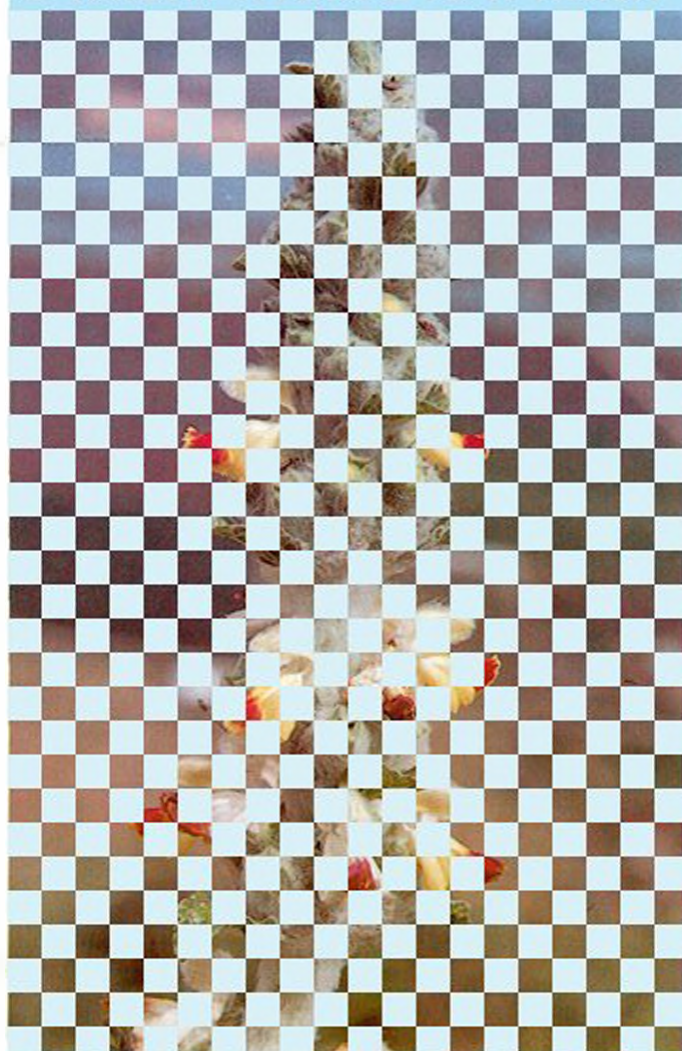
שלהבית דביקה

צמר מפוצל

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



צמח רב-שנתי שגובהו 30-50 ס"מ, אנדמי למדבר או לערבות סלעיות בארצנו. יוצר חברת צמחים הקרויה על שמו. גדל גם בדרום השפלה ובהרי יהודה. העלים צמידיים מאד וצהבהבים; דמויי-לב בבסיסם, חוץ מן העלים המלווים את התפרחות. שיני הגביע קצרות, איזמלניות-משולשות עד דמויות-כיפה.

הפריחה בחודשים אפריל-יוני.

אבישי שמידע

נזמית לופתת

Lamium amplexicaule

غالبسيس، قم السمك ع'אלבסיס, פום אל(ל)סמב

חד-שנתי נמוך (גובהו: 10-30 ס"מ). בכל תפרחת נפתחים פרחים אחדים והאחרים נותרים סגורים כניצן.

השם העברי של הסוג – עקב דמיון הפרח לנוס. לופתת – משום שהעלים העליונים לופתים את הגבעול כצוארון.

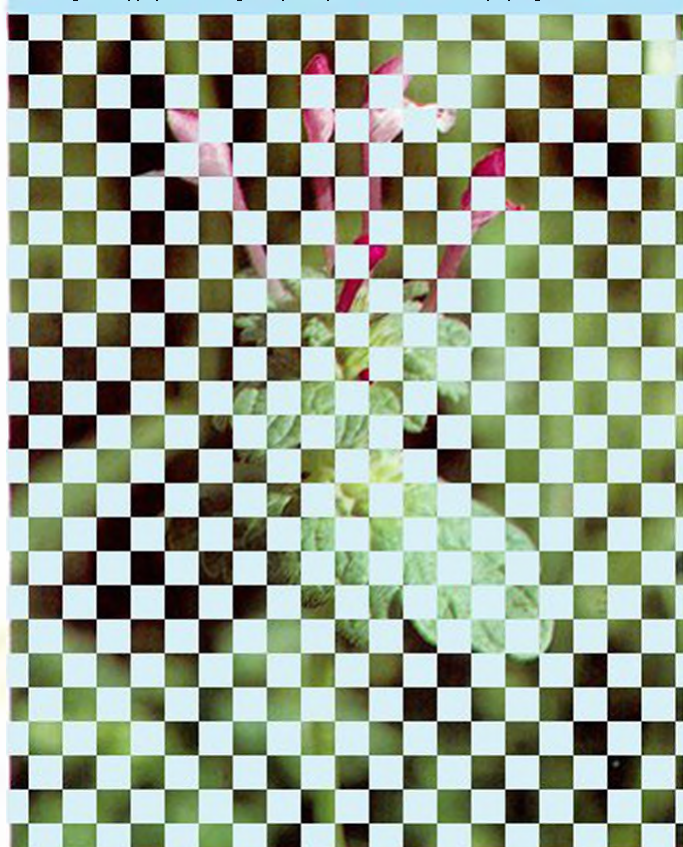
תפוצתו משתרעת באזורים היס-תיכוני, האירנו-טורני והאירנו-סיבירי.

גדל בארץ בעיקר בחבל היס-תיכוני, אך גם בצפון הנגב, ובכתי נידול שמשק המים שלהם משופר – אף בהר הנגב. פרטים ננסיים שכחים למדי במרומי החרמון, שם מין זה הוא אחד המינים היס-תיכוניים המעטים.

נזמית לופתת

3. אלון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



העלים פשוטים, שפתם תמימה או משוננת קלות. הטרף עבה, אך אינו בשרני או גלדני ממש. העורקים מודגשים מאוד, במיוחד בצידו התחתון של העלה, והם ניכרים חרף כסות הלבד. פני העלה נראים מלמטה כמחולקים למעין מלבנים-מלבנים.

הפרחים יושבים, ערוכים בדורים בחלקם העליון של הענפים. בתוך כל דור ערוכים הפרחים בצפיפות, אך בין דור לדור נותר רווח ניכר.

הגביע גדול (10 מ"מ ויותר, לרוב), דמוי-צינור או פעמון, צינורו שעיר מבפנים, מחורץ לאורכו ב-5 או 10 חריצים. 5 שיני הגביע קצרות, אוגן-הגביע דרשפתי ונראה תכופות כקטוע.

הכותרת גדולה, דרשפתית, שפתה העליונה שעירה מאוד, קצרה, פחוטה ומעוגלת מאוד, דמוית-קסדה; צינור-הכותרת אינו בולט מן הגביע. השפה התחתונה תלת-אונתית; 4 האבקנים חבויים מתחת לשפה העליונה. סימן המייחד את רוב בני הסוג הוא תוספות דמויות וזו בבסיס הזירים של שני האבקנים העליונים. העלי מתפצל, האונה העליונה של הצלקת ארוכה בהרבה מחברתה. במרכז צינור הכותרת מצויה טבעת שיער. הכותרת אינה נושרת אחרי הפריחה. ההאבקה בידי דבורים בינוניות ודבורים גדולות. הפרי אופייני למשפחה: 4 פרודותיו אליפסואידיות וניכרת בהן נטייה ל-3 מקצועות.

ההאבקה מותאמת לחרקים גדולים וחזקים, בעיקר דבורים. השפה התחתונה גדולה, רחבה ופרושה ומשמשת שדה-נחיתה נוח לחרק. מכאן מתקדם המאביק אל תוך לוע-הכותרת. הדרך פנימה חסומה בטבעת של שערות, המונעת מחרקים קטנים את הנישה לצוף. תוך כדי ההתגברות על מכשול זה נוגע גבו של המאביק במאבקים או בצלקת (בהתאם לשלב ההבשלה של הפרח).

יחידת התפוצה היא לרוב הפרת השלם. היינו: הפרודות עם הגביע הפורה העוטף אותן. הכותרת, הנושרת במקומה אף כשהיא קמלה, הופכת לקרוםית-חומה ומשמשת כעין כנף.

כיאה לסוג ערבתי במוצאו, הרי 5 מבין 6 מיניו הגדלים בארץ אופייניים לחבל הספר, באזור המעבר מן החבל היס-תיכוני לחבל המדברי. יש בהם השכיחים מאוד בתחומם ומהווים מרכיב ראשי בחברות-צמחים הנקראות על שמם.

Phlomis viscosa

שלהבית דביקה

שיח שכיח שגובהו 70-100 ס"מ ואף יותר.

המין היחיד בארץ שתפוצתו מזרח יס-תיכונית טיפוסית. מהווה מרכיב נכבד ומובהק של שכבת השיחים הנמוכים בגריגה ובחורש ההרי היס-תיכוני.

בתוך הכסות הצמירה של גבעוליו, של עליו ושל גביעי-פרחיו פזורות גם שערות בלוטיות-דביקות. דורי הפרחים מעטים, ומרחק די ניכר חוצץ בין דור לדור. הפרחים בכל דור מרובים.

חפים רבים מלווים את הפרחים והם ערוכים בוונות או בשלשות. אורך החפים כאורך הגביע והם דמויי-מרזב וחדים בקצותיהם, כפופים פנימה, ריסניים.

הגביע גדול, אורכו כ-2 ס"מ. הכותרת צהובה ואורכה כפול מאורך הגביע.

הפריחה: בסוף האביב, בחודשים מאי-יוני.

P. pungens

שלהבית הגלגל

צמח רב-שנתי שגובהו עד 60 ס"מ, המאכלס שדות באדמות אלוביאליות או בזלתיות. הפך לעשב רע בשדות. פרחיו לילכיים ואורכם 1.5 ס"מ. חפיו נימיים, אורכם כאורך הגביעים.

הפריחה בחודשים מאי-יוני.

L. moschatum

נזמית לבנה

צמח חד־שנתי גבוה יותר, גם הוא אופייני לצידי דרכים ומעוזבות. עליו דמויי ביצה או כמעט משולשים; בסיסם דמוי לב, ואין הם לופתים את הגבעול. רב דמיונם לעלי סרפד צורב. צבע הכותרת לבן, ועל פי רוב לבן גם צבע העלים העליונים, במיוחד בבסיסם.

L. garganicum

נזמית מקוות

מין רב־שנתי נדיר של הנליל העליון, הגולן והחרמון. גדל בעיקר בצל כבד של חורש או יער (שם הוא לפעמים כמעט מין יחיד). אך גם בסלעים ובביתה. הכותרת ורודה, מקווקוות לאורכה בעורקים כהים יותר, צינורה מורחב מאד בחלקו העליון. על העלים יש לפעמים ציור ירוק־בהיר במרכז, וזה מתבלט בנכול חד על רקע הקף ירוק־כהה.

אכילעם דנין

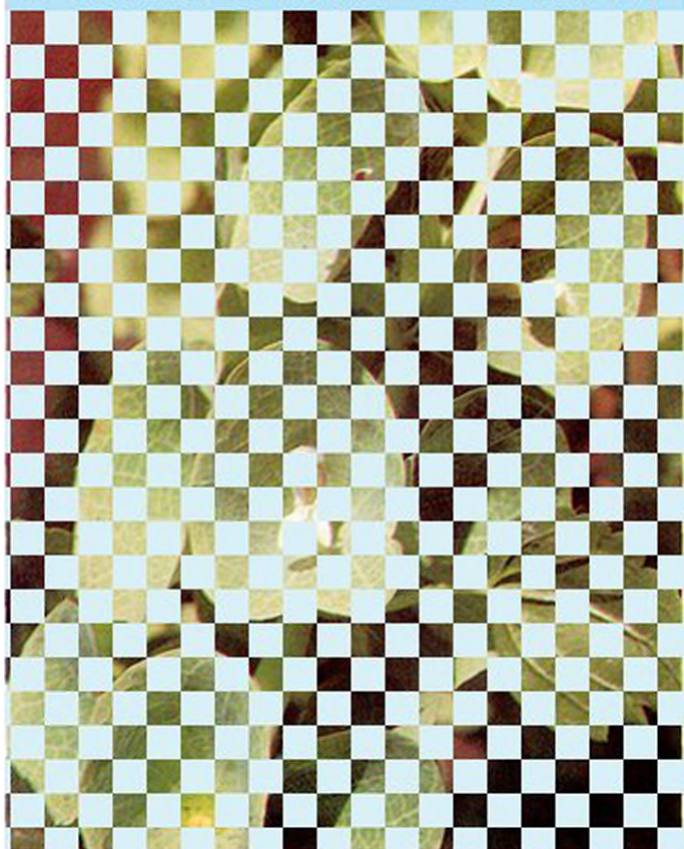
בר־גביע חלק Moluccella laevis

עשבר־ע חד־שנתי קיצי, זקוף ואשון של שדות בעל קיציים, הבולט בנביעים הגדולים של פרחיו, ועל שמם נקרא הסוג. תואר המין ניתן בניגוד למין אחר שגביעיו קוצניים.

בר־גביע חלק

א. שלם

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



נזמית מקוות

מאכלס בתות עשבוניות, שדות וגינות חורף. אוכלוסיות גדולות וצפופות במיוחד עולות בשדות ירק־מספוא קיצי רב־שנתי, שם משלים הצמח, שפריחתו מוקדמת, את מחזור־חיו לפני תחילת קצירי הקיץ.

הצמח שעיר או מקריח, מסתעף מבסיסו. לגבעוליו 4 מקצועות ולרוב הם זקופים. העלים וגדיים, התחתונים שבהם בעלי־פטרות ודמויי־לב בבסיסם, העליונים יושבים ולופתים את הגבעול. שפת העלה משוננת בשיניים בלתי־שוות, מעוגלות בראשן.

הפרחים יושבים בראשי הגבעולים בקבוצות צפופות העטופות בחלקן התחתון עלידי העלים העליונים. לגביע 5 שיניים מחודדות, אורכו 5-7 מ"מ.

הכותרת דו־שפתנית, סגולה לרוב. פרטים שפרחיהם לבנים נקבעו עלידי הבוטנאי אינג כזן בפני עצמו. צינור הכותרת מורחב מתחת ללועו כצוואר השקנאי. השפה העליונה של הכותרת שעירה, והיא חופה על 4 האבקנים. השפה התחתונה קרתה, בהירה־ורודה, ועליה זרועות וקודות כהות. ההאבקה – בידי דבורי דבש ודבורים בינוניות.

מראה הפרח הסגור ככובע סגול, קטן וקמור, הסותם את פתח צינור הגביע ואינו בולט כלל מבין שיניו. בתוך פרח סגור וזעיר זה מבשילים האבקנים והעלי ומתבצעת האבקה – האבקה עצמית חבויה (קלייסטוגמיה), כמובן – ואף נוצרים זרעים פוריים.

אחוז הפרחים הקלייסטוגמיים בתפרחת – שונה באוכלוסיות שונות ובעונות שונות: באשפתות, בצידי דרכים ובגינות – מעטים הפרחים הקלייסטוגמיים; אולם בשדות ובשטחים פתוחים הם מרובים. כן מרובים יותר הפרחים הקלייסטוגמיים אצל פרטים המקדימים לפרוח, כעיצומה של עונת הגשמים.

הפריחה מוקדמת, תחילתה בחודש דצמבר, והיא נמשכת עד חודש אפריל.

הסוג מונה 40 מינים, שתפוצתם משתרעת בחצי־הכדור הצפוני. בארץ גדלים 3 מינים.

עשבוני חד־שנתי קיצי וקוף, אשון ובלתי מסתעף. גביעי־פרחיו דו־שפתניים, השפה העליונה מסתיימת בקוץ ארוך, והתחתונה – ב־7 קוצים קצרים יותר, שונים באורכם.

תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני.

נדל במעזבות, בשולי דרכים ושדות ובשדות בור.

פריחתו קיצית, בחודשים אפריל–אוגוסט.

בהתייבש הצמח אין גביעיו נושרים כגביעי המין הקודם, אך דפנותיהם מתפוררות ונותרים רק העורקים, הערוכים כרשת ציורית. לכן חביב הצמח על מלקטי קוצים לנוי.

הסוג כולו כולל רק שני מינים.

מיון רובין

בלוטה גלונית Ballota undulata

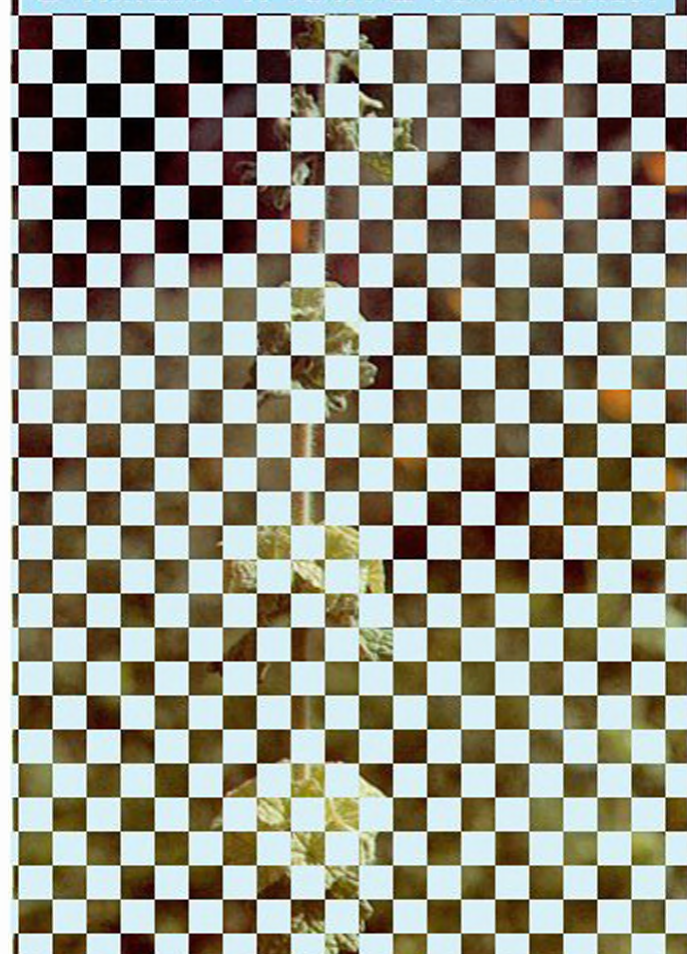
اسغان، سَمُوَة אסע'אן, סמוזה

בן־שיח שעיר, השומר על ירקותו במשך רוב עונות השנה. ניכר בגביעי פרח גדולים, משפכיים, מאוחים כליל, המסייעים להפצת הזרעים ברוח.

בלוטה גלונית

ע. וילן

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לצמחים ריח אופייני. מן הזרעים מפיקים חומר (לקטין ספציפי) האחראי להתקשרות חלבונים מסויימים אל הרב־סוכרים של דפנות התאים בבעלי־חיים.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני וחודרת גם למערבו של האזור האירנו־טורני.

גדל בארץ בכל האזורים שאקלימם יס־תיכוני: כהר, בשפלה, בעמקים, בבקעת הירדן וממזרח לירדן, ואף בצפון הנגב.

מאכלס שדות וקרקעות סחף, בעיקר שדות בעל.

הצמח קרח. גבעולו מרובע, נוקשה, ממעט להסתעף, גובהו: עד 80 ס"מ. העלים נגדיים ופטוטרם ארוכה. צורת הטרף סגלגלה, רוחב הטרף: 2-5 ס"מ, שפתו משוננת עד חרוקה והשיניים מעוגלות.

בחיקי העלים מתפתחים קוצים שאינם אלא עלי־לואי.

הפרחים ערוכים ברורים – 6 בדור, ויוצרים שיבולת ארוכה. עלי־

הגביע מאוחים כליל למשפך גדול, שאורכו 3 ס"מ. המשפך מעט אי־

סימטרי, שפתו כמעט חלקה ורק 5 חודים זעירים מבצבצים ממנה,

זכר לשיני־הגביע. הגביע מרושת בעורקים בדרג אופייני, והוא

מאפיל בגודלו על הכותרת הדו־שפתנית, שכמעט אינה בולטת

מתוכו. נווה חיזור, לבן עד ורוד־סגול רך.

הפריחה: בראשית הקיץ, בחודשים אפריל–יולי.

בהבשלה נעשה הגביע קרומי ומסייע לתפוצת הפרודות הכלואות

בו ברוח. כושר הנביטה של הזרעים נשמר שנים רבות, ורובם אינם

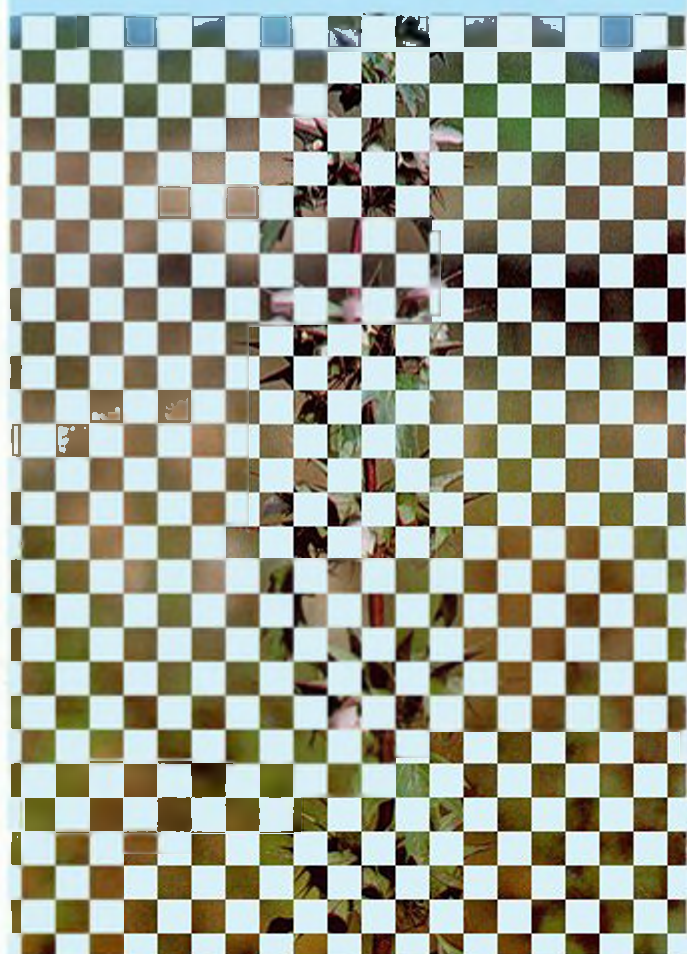
נובטים מייד. זוהי אחת מן ההתאמות המקובלות בקרב עשבים

רעים.

ברגביע קוצני

שח

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



השם המדעי של הסוג הוא שמו היווני של אחד המינים הנדלים ביוון. (בעברית אין לו משמעות). המין קרוי על שם השפה הגלונית של העלה ושל הגביע.

משרעת תפוצתו: ים־תיכונית, אירו־טורנית וסהר־ערבית. מאכלס בתות בשולי החבל הים־תיכוני, וכן בתי־ידול שחונים, כגון גדרות או גלי אבנים, בחבל הים־תיכוני. שכיחות הצמח במרבית כתות־הספר באה לידי ביטוי בכך, שכינוייה המדעי של סדרת כתות־הספר בישראל ניתן על שמו – *Ballotetalia undulatae*. בכיסי קרקע של סלעים ובערוצים במדבר מקבל הצמח כמות מים הדומה לזו שבמורדות של בתות הספר. זהו איפוא אחד הצמחים הטיפוסיים גם לצומח הסלעים של הר הנגב ומדבר יהודה. גובה הצמח: 30-80 ס"מ, והוא מעוצה בבסיסו. הוא מלבלב בתחילת החורף מבסיס הענפים שנשא פרחים ופירות בשנה שעברה. העלים ננדיים, וכאשר מועכים אותם הם מדיפים ריח טיפוסי, הנודף מן השערות הבלוטיות שעליהם. עלי הגבעול מעוגלים או דמויי כליה, חרוקים־גלונים, ובעלי פטוּרת. בחיק העלים העליונים יושבים פרחים מרובים בתפרחות דו־ברדיות צמופות הנראות כדוריות. הפרחים ניכרים בנביעיהם. צורת הגביע כפעמון או משפך רחב; קוטרו כדי 10-15 מ"מ, הוא עשוי 5 אונות שוות זו לזו ומאוחות כמעט כליל, שפתו גלונית. הכותרת דו־שפתנית, אורכה 15-18 מ"מ וצבעה לבן־ורוד חיוור. הפריחה: מחודש אפריל עד חודש אוקטובר. בעת הפריחה בקיץ מתייבשים רוב העלים.

הנביעים הפוריים נפוצים ברוחות של תחילת החורף, עם הפרודות.

הסוג בלוטה מונה כ־35 מינים הנדלים בעיקר באזור הים־תיכוני, בארץ עוד 3 מינים.

בלוטת הסלעים

B. saxatilis

כ־שיח שעיר ונמוך, הגדל בסדקי סלעים ובמצוקים בחבל הים־תיכוני.

תואר המין בעברית ניתן על שום בית גידולו הטיפוסי – הסלעים. הוא מוגבל לבתי־ידול טבעיים והרריים בחבל הים־תיכוני, בעיקר בסדקים של סלעי גיר קשה במצוקים ובסלעים.

בלוטת הסלעים



משרעת תפוצתו: מורח ים־תיכונית, תודר גם לאזור האירנו־טורני.

אוכלוסייה מבודדת באזורנו מצויה במרומי ההרים של דרום סיני על סלעי גרניט וגיר קשה, לשם הגיע המין בתקופה שאקלימה היה לח יותר מן האקלים הנוכחי. בהשוואה לשפתניים אחרים אין ריחו של הצמח ניכר.

גובהו: 30-60 ס"מ.

עליו בעלי פטוּרת; הטרף דמוי ביצה ובסיסו דמוי לב, שפתו חרוקה ואינה גלונית. העלים העליונים ארוכים יותר מן הפרחים הרבים שבחיקם. הפרחים המרובים ערוכים בתפרחות דו־ברדיות. אורך נביע הפרח 6-8 מ"מ, פתחו צר והוא מאופיין על־ידי 10 שיניים שוות ו־10 עורקים בולטים. אורך הכותרת הדו־שפתנית – כ־12 מ"מ, צבעה סגול־בהיר. צינור הכותרת כלוא כולו בצינור הגביע. הפריחה בחודשים אפריל–יולי.

בסוף עונת הקיץ ובתחילת עונת החורף עלוות הצמח מועטת כתוצאה מנשירת חלק ניכר מן העלים.

בלוטה פלשתית

B. philistaea

גדלה בחולות החוף בצל עצים ושיחים, בעיקר בחברת חרוב ואלת המסטיק. אנדמית לאזור החוף.

הנביע בעל 5 שיניים, והן ממושקות בזמן ההבשלה.

אבינעם דיין

אשבל Stachys

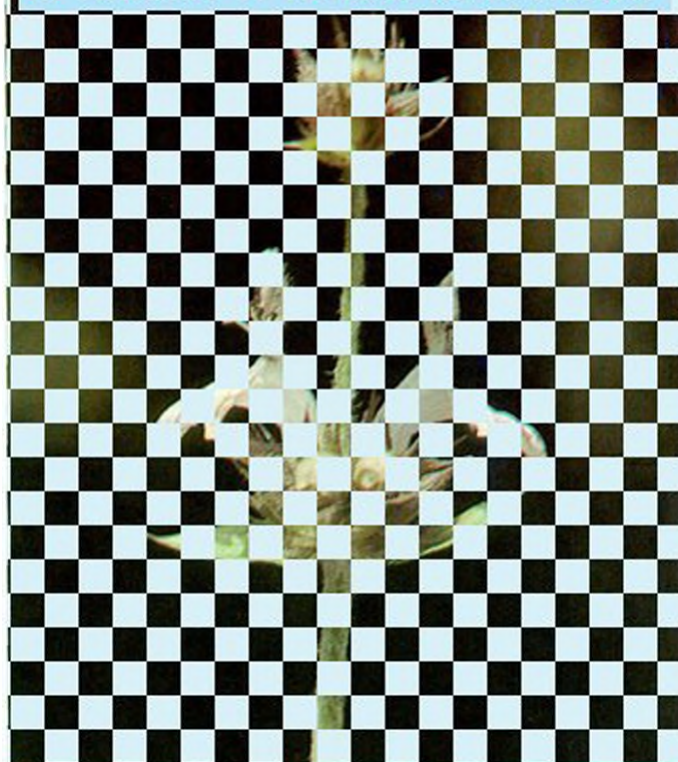
سَبَلَة قَطِيَّة סונבולה קוטנייה

סוג המונה כ־300 מינים שתפוצתם משתרעת משני צידי קו המשווה; מיני האשבל נדלים במיוחד באזורים שאקלימם ים־תיכוני, כמו אזורנו, וכן בדרום־אפריקה ובצ'ילי. בארץ מונה הסוג 11

אשבל מצרי



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

אשבל מופסק

קצרות והדוקות ואינם נושרים במשך כל עונות השנה. חתך הרוחב של הענפים כמעט עגול, שלא כמו רוב בני משפחת השפתניים. העלים יושבים על הגבעול, ללא פטוטרת, וחובקים מעט את הגבעול בבסיסם; הנמוכים שבהם מוארכים והעליונים קצרים ודומים למשולש.

הפרחים ערוכים בקבוצות בנות 4-6 פרחים בחיק העלים העליונים, בדומה למתואר באשבל מצרי. אורך הנביע: 6-8 מ"מ, ואורך הכותרת: 8-10 מ"מ. צבע הכותרת סגול בהיר עד כהה. הפריחה: בחודשים אפריל-ספטמבר.

S. distans

אשבל מפקס

צמח סלעים רבי־שנתי, גובהו 30-100 ס"מ, גדל בכרמל, בגליל ובגולן, אך אינו גדל ביהודה ובשומרון. משרעת תפוצתו: ים־תיכוני; נית: גדל בישראל ובלבנון.

בעוד ששני צמחי הסלעים שנוכרו קודם לכן מעדיפים משטחי סלע חלקים, גדל האשבל המופסק במורדות סלע ובסלעים קשים, המתבלים והופכים לנוף של טרשים. מין זה מאכלס סלעים חשופים וסלעים הנמצאים בצל לא כבד בחורש. ענפיו מסתעפים מן הבסיס ונושאים בחלקם התחתון עלים באורך 4-2 ס"מ, בעלי פטוטרת, שטרפס דמוי ביצה ושפתם משוננת. העלים העליונים דומים, אך פטוטרתם קצרה. הפרחים מקובצים בקבוצות גדולות ויוצרים מעין דורים צפופים, מרוחקים זה מזה ומכאן שם המין בלועזית ובעברית.

הפריחה: בחודשים מאי-יוני.

S. cretica

אשבל כרתי

עשב רבי־שנתי; גובהו: 60-100 ס"מ; גדל בבתות ים־תיכוניות, בעיקר בקרקעות המתפתחות על קירטון, גבעוליו וענפיו אפורים, משום שהם מכוסים בשערות צפופות, דקות ומסולסלות.

בתחילת עונת החורף מפתח הצמח שושנת עלים מוארכים וחרוקים בשפתם, ולקראת עונת האביב הוא מצמיח מספר ענפים זקופים ובלתי מסועפים. אורך עלי הבסיס של הגבעול 10-15 ס"מ ורוחבם 1-2 ס"מ; הם הולכים ונעשים צרים כלפי בסיסם למעין פטוטרת ארוכה. העלים העליונים קצרים וצרים. בחיקם יושבות תפרחות דמויות דורים צפופים. הדורים מרוחקים זה מזה. אורך הפרחים 12-15 מ"מ וכותרתם לילכית.

הפריחה: בחודשים מאי-יוני.

S. longispicata

אשבל ארץ־השבלת

עשבוני רבי־שנתי הגדל ליד מים מתוקים. אורך עלי השושנת שלו 3-7 ס"מ. התפרחת ארוכה, צפופת דורים וחסרת עלים לאורכה, כך שהצמח נראה כבעל שיבולת אחת ארוכה של פרחים שעירי וביע, שצבע כותרתם הקטנה – סגול.

הפריחה: בחודשים מאי-אוקטובר.

S. viticina

אשבל הבצה

עשבוני רבי־שנתי, השכיח בין מיני האשבל הגדלים ליד מים בארץ. אורך עלי השושנת שלו 15-20 ס"מ. דורי הפרחים מלווים בעלים שאורכם עולה על אורך הפרחים. הדורים מרוחקים זה מזה. אורך הגביע 5-7 מ"מ, ואורך הכותרת 10-15 מ"מ; צבעה סגול עד לילך. שיני הגביע הפורה זקופות ומסתיימות בחוד שאינו מוקשה. הפריחה: מחודש יוני עד חודש אוקטובר.

מינים, ש־4 מהם חד־שנתיים והם גדלים בחבל הים־תיכוני, 3 רבי־שנתיים עשבוניים וגדלים בסלעים, 3 מינים הם צמחי בצה ובתי גידול של מים מתוקים ומין אחד – צמח של בתות ים־תיכוניות. השם המדעי נגזר ממלה יוונית המתארת תפרחת של שבולת; השם העברי הוא תרגום של שם זה.

הסוג ניכר בפרחיו: גביעיהם דמויי פעמון או צינוריים; להם 5 שיניים שוות מחודדות עם 5-10 עורקים על צינור הגביע. הכותרת דו־שפתנית וצבעה לבן עד סגול (צבעי הביניים: ורוד ולילך). האבקנים חבויים בשפת הכותרת העליונה והקמורה.

Stachys aegyptiaca

אשבל מצרי

בן־שית, גובהו 20-60 ס"מ, גדל בסלעי הנגב וסיני. זהו מין סהרני ערבי הגדל על סלעים גירניים ודולומיטיים ובכיסוי הקרקע שבהם, וכן בערוצי נחלים שתשתיתם חצוצית. הצמח מכוסה עלים כל ימות השנה. העלים צרים וארוכים, תמימים בשפתם, מכוסים בכסות שערות כוכביות צפופה, המצויה גם על הגבעולים. בחיק העלים העליונים יושבים פרחים בקבוצות בנות 4-6 (ולעתים גדירות – 2); הגביעים המלכיונים הם בני 5 אונות שוות באורך (10-12 מ"מ). הכותרת שעירה, צבעה אדמדם (תמונה בע' 69).

הפריחה: בחודשים פברואר-מאי.

S. palaestina

אשבל ארץ־ישראלי

בן־שית ים־תיכוני, גובהו 20-60 ס"מ; גדל בסלעי החבל הים־תיכוני של הארץ. בתי גידולו: סלעי גיר, דולומיט או שכבות נארי על קירטון. מין זה נמנה עם הליתופיטים (צמחי הסלעים) האמיתיים, היינו צמחים הנובטים בגומות קטנות בסלע ומחדירים את שורשיהם לתוך הסלע ממש. העלים מכוסים בשערות לבנות.

מרוה Salvia

ناعمة، قريسة، ناعيمه، קוריסה

הגדול בסוגי משפחת השפתניים; מונה כ-700 מיני עשבוניים חד-שנתיים ורב-שנתיים, בנישיח ושיחים, שתפוצתם קוסמופוליטית. מגוון המינים הגדול ביותר נדל באזור האירואסיאני, אך קבוצה אחת גדלה גם בדרום-אפריקה (כנראה יסוד עתיק) וקבוצה אחרת בצפון-אמריקה (כנראה חדרה לשם לפני זמן לא רב).

בארץ גדלים כ-22 מינים; כתריסר מינים נוספים מגדלים כצמחי-נוף. השם העברי קדום, מופיע בתלמוד. במינים אחדים, במיוחד במרנת יהודה ובמרנת ירושלים, מסתעפים לפעמים ענפי התפחתת בצורה הדומה מאוד למנורת בית-המקדש. לכן יש הרואים בצורת המרוה את מקור ההשראה לעיצובה של המנורה, ודורשים את השם מרוה כאילו נגזר מן השם מוריה, הוא שם הר בית ה'. השם המדעי של הסוג הוא לטיני עתיק, משמעו להיות בריא והוא מרמו על התכונות הרפואיות של כמה מינים.

תכונה המייחדת את מיני המרוה היא מבנה מתוחכם של מנגנון ההאבקה. באמצעות אבקניהם: שני האבקנים התחתונים מנוונים, דמייקשקש (סטמינוד) או חסרים; וזריהם של שני האבקנים העליונים קצרים, ואילו הקונקטיב* ארוך, חלקו מעורה בזיר; הקונקטיב נושא בראשו לשכה אחת של אבקה פוריה, וכתחתיתו לשכה שנייה שאבקה לרוב מנוונת. החרק הבא אל הצוף שבבסיס הכותרת (1) לוחץ על הלשכה התחתונה כעל דוושה, וכך הוא מפעיל

S. neurocalycina

אשבל מערק

חד-שנתי שכית, קטן, שגובהו 30-5 ס"מ והוא מסתעף מעט. גדל בכתות היס-תיכוניות. לפרחיו גביע ששיניו מתקשות, וכוותרת סגולה. אורך הכותרת: 12-15 מ"מ.

S. spectabilis

אשבל נאה

צמח רבי-שנתי של מעיינות ונחלים. נדיר. גדל רק בגליל העליון, בעמק דן ובגולן. אורך עלי השושנת: 10-15 ס"מ, הם דמויי לב בבסיסם ובעלי פטוטרות. שיני הגביע הפורה פשוקות ומסתיימות בחוד נוקשה.

הפריחה: בחודשים אוגוסט-ספטמבר.

S. arabica

אשבל ערבי

צמח חד-שנתי, שגובהו 40-80 ס"מ, השכית מבין המינים הגדלים בקרקעות כבדות. התפיות המלוות את הפרחים ועירות או חסרות. אורך הכותרת של פרחיו הלילכיים בהירים: 20-25 מ"מ.

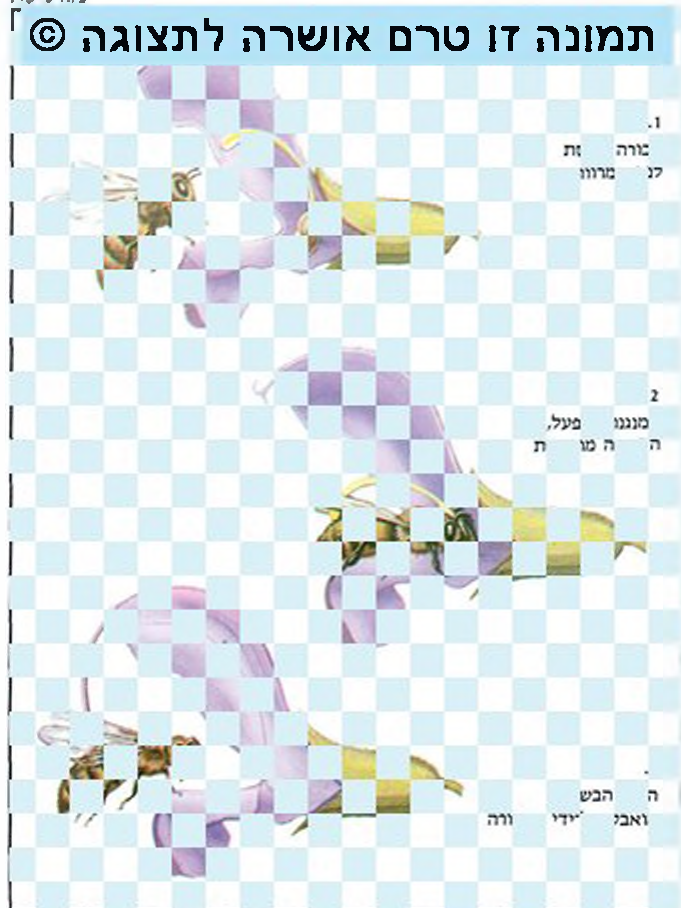
אשבל זהרי – *S. zoharyana*, חד-שנתי נדיר יחסית של אדמות כבדות ושדות. בין הפרחים יש 4 תפיות שאורכן 7-10 מ"מ.

אשבל השדה – *S. arvensis*, חד-שנתי של אדמות כבדות ושדות, שפרחיו קטנים ואורך כותרתו – 6-8 מ"מ; בין הפרחים – תפיות ועירות. יש שהתפיות חסרות.

אביעם דנין

מנגנון ההאבקה במרוה

צילום: ט. טרין

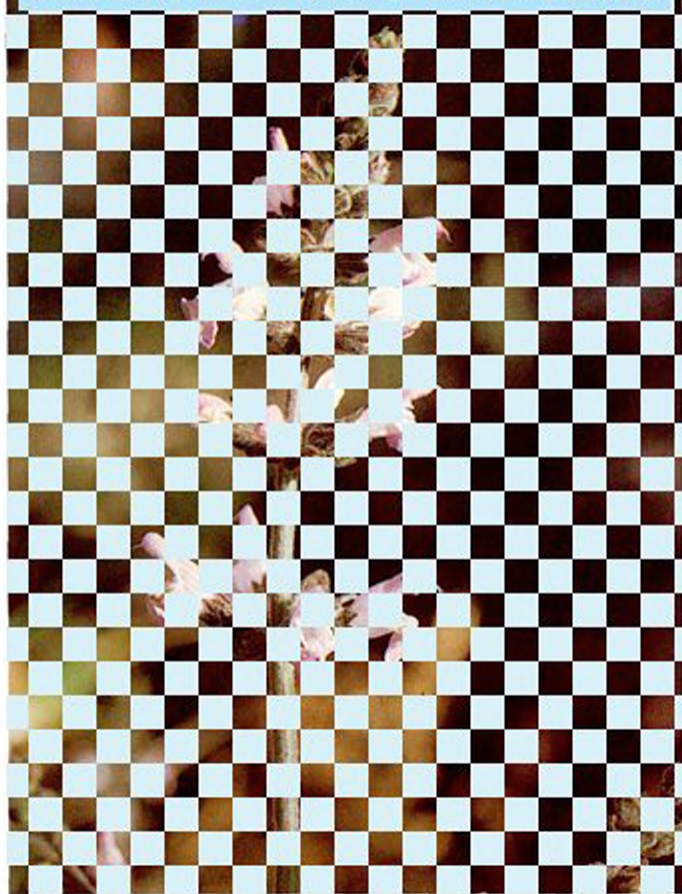


אשבל זהרי

ט. טרין



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מרווה משולשת

משווקים באירופה "ליקר כרמל" מתובל בעלי מרווה. עפצים המתפתחים על גבי הצמח נאכלים בצעירותם, אחרי קילוף. העלים פשוטים עד תלת-אונתיים (מכאן נגזר שם המין בעברית). כאשר העלה תלתני – קטנות האונות הצדדיות בהרבה (פי 4) מן האונה המרכזית. גדל בחברות גריגה וחורש בהרי יהודה ושומרון ובצפון הארץ. תפוצתו משתרעת בארצות שבמזרח הים-התיכון ובמרכזו. הפריחה: בחודשים מרס-יוני; הפרחים גדולים (2 ס"מ) וחורים, צבעם סגול-לילך.

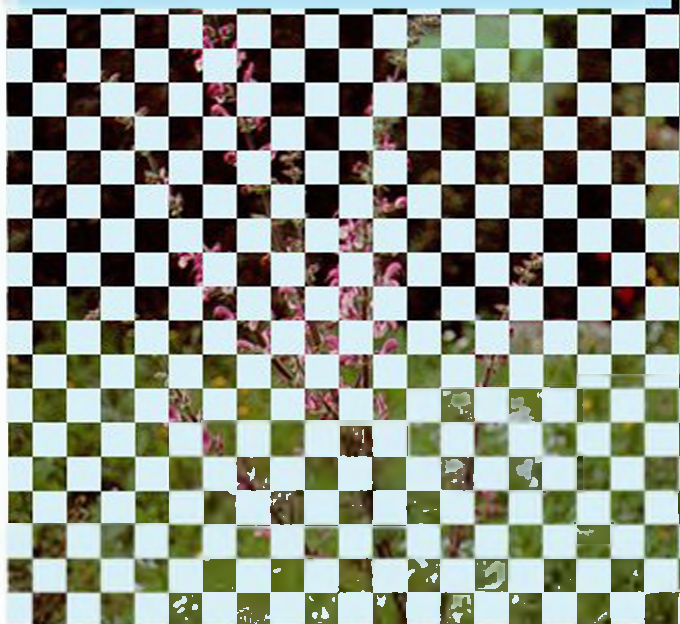
S. multicaulis

מרווה רחבת-גביע

بردفوس بردקוס

בן-שיח המתייחד בגביעו ובאופן צמיחתו. גובהו 25-50 ס"מ וקוטרו עשוי להגיע עד 5 מ"מ, אולי כתוצאה מרביה וגטטיבית. תפוצתו משתרעת במערב האזור האירנו-טורני. נדיר ביותר מערבה לירדן (רק פרט אחד נאסף בהרי יהודה); שכיח יותר בעבר הירדן מזרחה, וכן בחרמון, ברם 1600 - 2000 מ'. אוכלוסיה מבודדת ידועה במרומי דרום סיני. לפרחים גביע בולט ביותר, רחב, דמוי-פעמון, איסימטרי מעט וצבעו סגול עז. השיניים קצרות ומעוגלות. הכותרת בולטת מתוך הגביע וצבעה כחול, אך לעומת צבעו הבולט של הגביע, אין הכותרת מושכת את העין מרחוק. הגביע הפורה משמש ככנף או כמצנע לפרודות הפרי. הפריחה: בחודשים מרס-אפריל (בחרמון – מאי-יוני).

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מרווה ירושלים

מנוף הבנוי מן הקונקטיב. המנוף מוריד את הלשכה העליונה אל גב החרק וזורה עליו אבקה (2). העלי מבשיל מאוחר יותר, וראשו מתכופף כלפי מטה, כך שהצלקת נוגעת בחרק הנכנס לפרח (3). המאביק הטיפוסי הוא דבורים, ולכל מין של מרווה יש דבורים מאביקות המותאמות לגודלם של הפרחים. בסוג כה עשיר במינים ניכר, כמובן, גיוון בפרטי המנגנון. יש מינים שנותרו בהם 4 לשכות פוריות בשני קצות הזירים; יש מינים שקיימת בהם רקמת מפרק מיוחדת במקום הקשר של הקונקטיב אל הזיר. בכמה מינים מופיעים בקצה התפרחת חפים צבעוניים המוסיפים להבלטת הפריחה.

משאר הבחינות זהו צמח אופייני למשפחתו: לנבעולים יש 4 מקצועות (חתך הרוחב שלהם הוא ריבועי); העלים וגדיים; כבסיס צינור הכותרת מצטבר צוף; אוגן הכותרת דו-שפתני, שפתו התחתית נה פרושה כמשטח נחיתה, ואילו השפה העליונה חופה על האבקנים; הפרודות מבשילות בנביע הבלתי נשיר; כל חלקי הצמח הירוקים מפרישים שמנים אתריים המדיפים ריח נעים למרחקים.

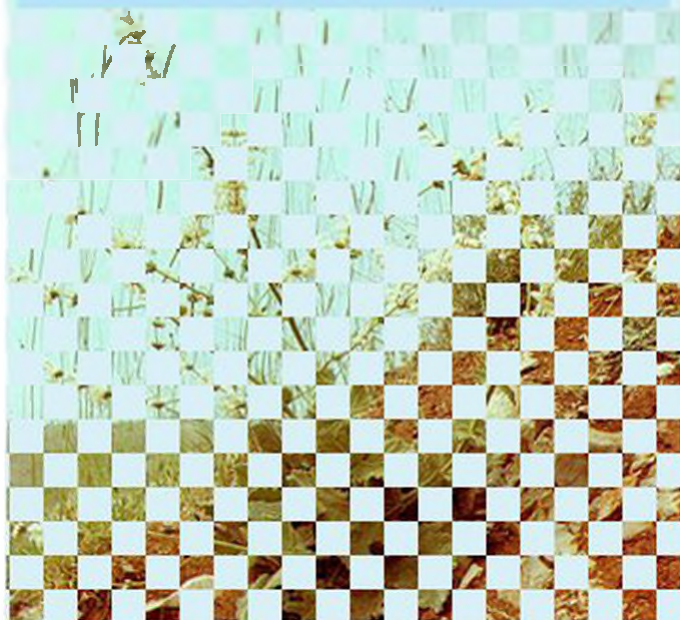
Salvia fruticosa

مرج مریمیہ

מרווה משולשת

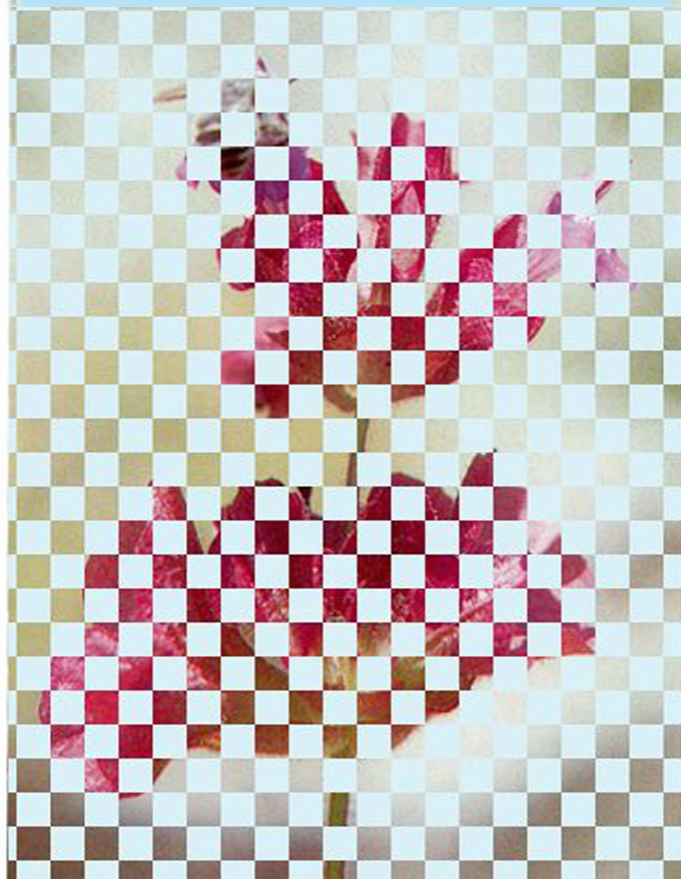
שיח זקוף, מאפיר ולביד, ריחני ושכיח, מקובל מאוד כתרופה, כמשקה וכתבלין. אסור בקטיפה לצרכים מסחריים. השם הערבי של המין – מרימייה, היינו המבורכת – שאוב מן הסיפור על מרים, אמו של ישו: היא חסתה בצל הצמח כבורחה מפני הורדוס, התרעננה בנגבה את פניה בעליו, וברכה אותו. שימושי רבים ברפואה העממית: תה העשוי מעליו משמש כתרופה למחלות במערכת הנשימה ובמערכת העיכול; מים שוטבלו בהם עלי מרווה משמשים להחיצת תינוקות; עלים לעוסים מרעננים את הפה; יש שמניחים אותם על-גבי פצע, לחיטוי ולהחלמה; עלים המונחים על גבי נחלים מפיצים ריח נעים בבית; עלים המושרים במייבסה משווים ריח נעים לכבסים; יש המניחים עלים בתוך הנעליים בחורף לחימום הרגל ולחיתויה. בעבר נחשב תה מתובל בעלי מרווה כמשקה מתאים לחג ולכיבוד אורחים. נזירי הכרמל

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



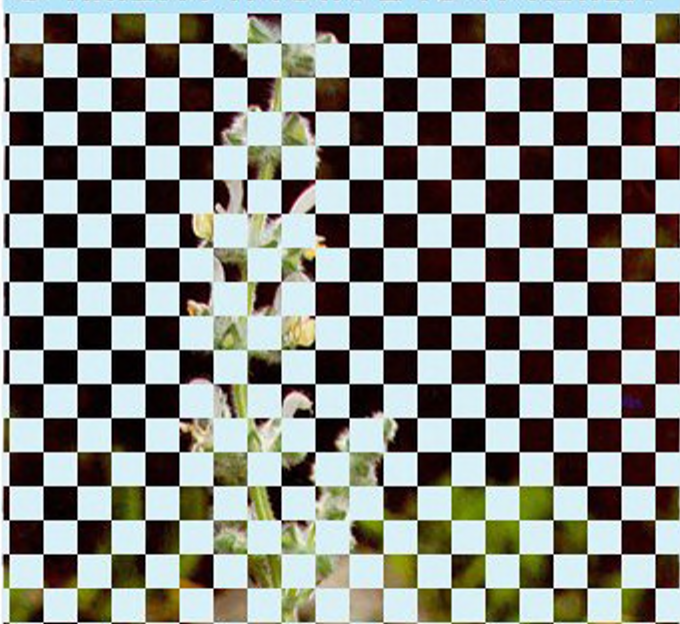
מרווה בוצינית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מרווה רחבת'גביע

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מרווה ריחנית

S. spinosa

מרווה קוצנית

دولون جبل دهن ربل

עשבוני רב־שנתי, הנתק כיחידה אחת בהתייבשו ומתנלגל ברוח. נדל בשדות לס בבקעת באר־שבע – ערד; העלים המלווים את הפרחים מסתיימים בחוד קוצני, וכן קוצניות הן שיני הנביע. הכותרת לבנה. הפריחה בחודשים אפריל–יוני.

מרווה מלבינה – *S. samuelssonii*, היא עשבוני רב־שנתי הגדל בחבל הספר. גם הוא צמח־נלגל. מכוסה שיער מלבין ושערות בלוטיות קצרות. כותרתו בצבע קרם.

S. palaestina

מרווה ארצישראלית

خرقة حרות

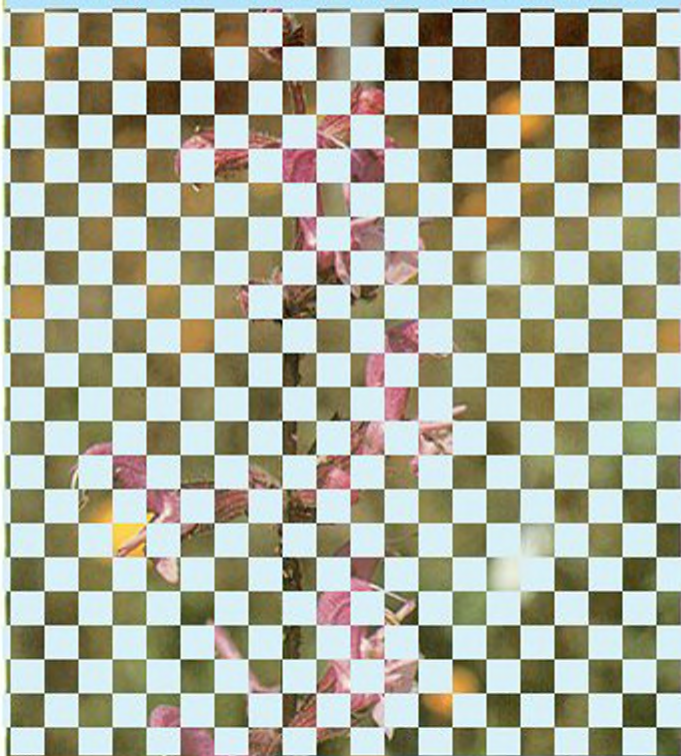
עשבוני רב־שנתי, המדיף בעת פריחתו ריח לימון. תפוצתו משתרעת באזור המזרח יס־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני. נדל בארץ באזורים רבים בכתה, בשדות בור ובמדבריות, מעמק יזרעאל עדומה. הפרחים לבנים או ורודים, וכן לבנים או ורודים העלים המלווים את דורי הפרחים, לפחות במרכזם (תכופות נותרים בשוליהם פסי־אורך ירוקים). הפריחה בחודש אפריל.

S. dominjca

מרווה ריחנית

בן־שיח מסועף, אופייני לחבל הספר ולקרקעות גיריות דלות; מדיף ריח דומה למין הקודם, אך חזק ממנו בהרבה. גם שימושיו דומים, הן השימושים בעלים (במינון זהיר יותר) והן בעפצים. הנביע מכוסה צפופות בשערות לבנות ארוכות וכן בבלוטות יושבות. הפרחים מקדימים להופיע, הכותרת גדולה, 1.5–2 ס"מ, צבעה קרם, והשפה העליונה צהובה. הפריחה: בחודשים פברואר–מאי.

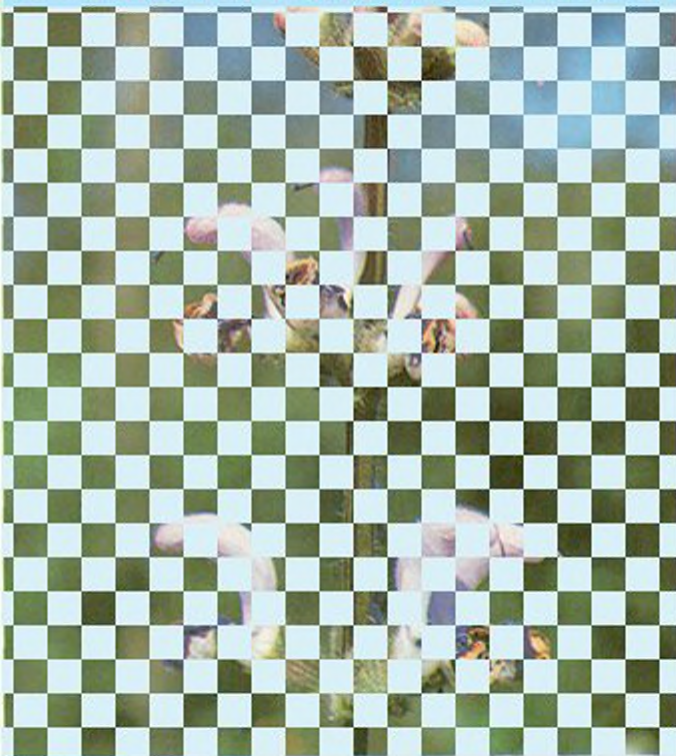
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אסון

מרוות ירושלים

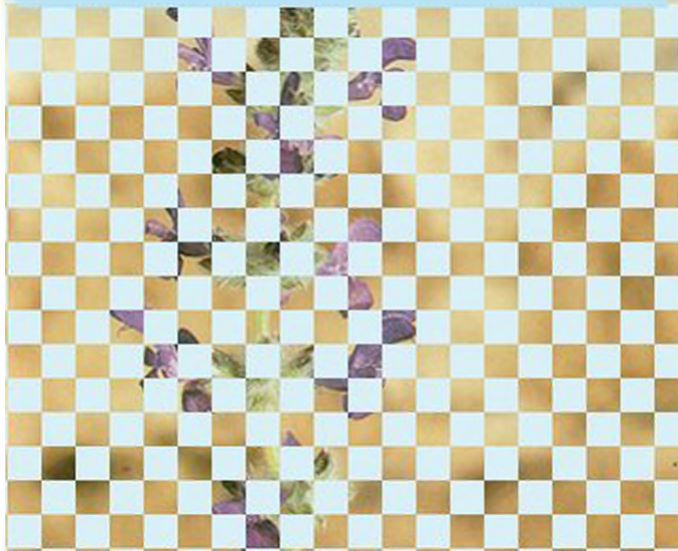
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אסון

מרווה כחולה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אסון

מרווה צמירה

כותרתו גדולה (עד 25 מ"מ), צבעה כחול עד סגול עמוק. הגביע ארגמני, בעיקר בראשו.

תפוצתו משתרעת בדרום האזור היס-תיכוני ובאזור הסהר-ערבי. גדל בארץ בצברים בחוף השרון והשפלה, על גבי כורכר או חול מיוצב.

זן נפרד גדל בקרקעות חול, לס וניר במדבריות, בנגב ובמדבר יהודה. פרחיו של זן זה קטנים מעט יותר וכל גביעו ירוק. הפריחה: בחודשים פברואר-מאי.

S. indica



מרוה כחלה

היפה במיני המרוה הגדלים בארץ. עשבוני רב-שנתי זקוף ונבוה, המתנשא עד 150 ס"מ.

תפוצתו מזרח יס-תיכונית ומערב אירנו-טורנית. נדיר בארץ וגדל ביהודה, בשומרון ובגליל. שכיח מעט יותר בגולן ובחרמון.

הפרח גדול (30 מ"מ ומעלה), והוא מואבק בידי דבורים גדולות. צבע שפתו העליונה כחול עמוק, שפתו התחתונה תכולה ומוכתמת בציור מעניין בצבעי ארגמן וחום. הפריחה: בחודשים אפריל-מאי.

S. hicrosolymitana

لسان الثور (סאן אולת'ור)

מרות ירושלים

עשבוני רב-שנתי זקוף, המתנשא עד לגובה של 100 ס"מ. תפוצתו מצומצמת לארץ-ישראל, ללבנון ולסוריה. מאכלס בארץ חורשים לחים בחבל היס-תיכוני, בעיקר בהרים, משני עברי הירדן.

צבע הכותרת אדום עמוק עד ארגמן. בצפון הארץ גדל זן שפרחיו חיוורים, וצבעם לילך-זרוד. ההאבקה – בידי דבורים גדולות.

הפריחה: בחודשים אפריל-מאי.

S. lanigera

عجم، نعبه عרים, ועמיה

מרוה צמירה

עשבוני רב-שנתי או כן-שיח יפה-פרחים, מכוסה כולו שער צמרי ארוך ולבן.

בן־שיח מסועף מאד, שכיח במדבר. גובהו 20-30 ס"מ, עליו קטנים, סרגליים, מטממים בצידם העליון. הכותרת קטנה (כ־6 מ"מ) צבעה לילך או כחול חיוור. השערות הבלוטיות שעל הגביע – ארוכות.

מרות המדבר – S. deserti היא מין דומה למרוה מצרית הגדל באזורים היבשים ביותר, בסביבות אילת. ניכר בגביע הפרח ששערותיו לבנות וצפופות, ארוכות ומפושקות, ואילו השערות הבלוטיות קצרות ויושבות.

עשבוני רב־שנתי וקוף, ביוני בגובהו (40-80 ס"מ). ניכר בעמודי פריחתו הסגולים, המסתעפים כמנורת בית המקדש. גם הגביע סגול כעמודי הפריחה, וצבעו בולט לעין יותר מצבע הכותרת, שאף היא סגולה אך גונה עמום יותר. הפרח שונה מן הדגם ה"קלאסי" של הסוג: השפה התחתונה מפותחת יותר, והאבקנים בעמדה תחתית, כלפי נחוו של המאביק. ההאבקה נעשית כאן בידי דבורים שונות ואף פרפרים, ואין התאמה ספציפית בין הפרח למאביק מסויים.

הפריחה בחודשים אפריל–יוני. תפוצתו מצומצמת לארץ־ישראל, ללבנון ולסוריה; גדל משני עברי השבר הסורי־אפריקאי. גדל בארץ בבתות ובשדות בור כחבל היס תיכוני, ובעיקר בחבל הספר.

עשבוני רב שנתי מסתעף, גבעוליו שלוחים לצדדים לאורך של 30-50 ס"מ. צומח בחרמון (תמונה בע' 73). הפרחים גדולים, צבעם לבן או קרם. הפריחה בחודשים יוני–אוגוסט.

אבישי שמידע

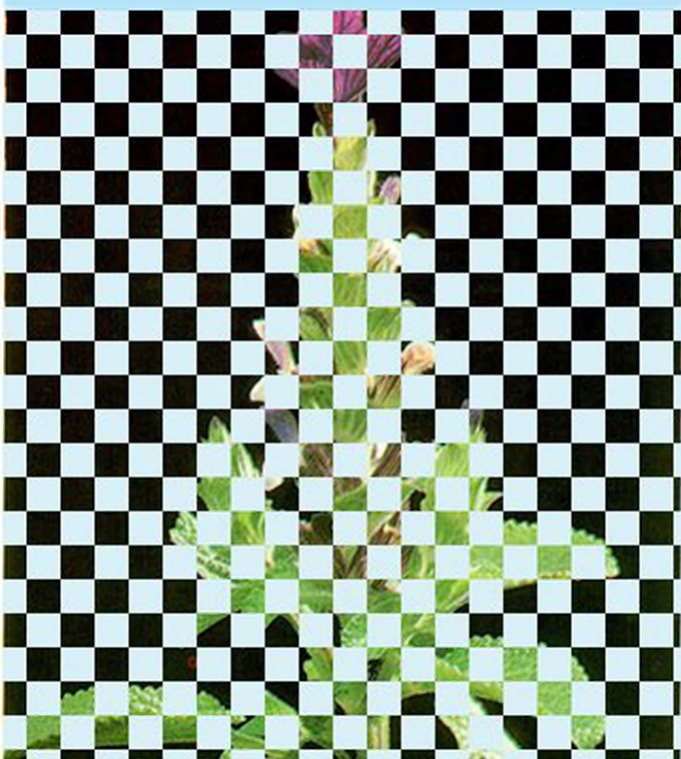
מרות יהודה

ש. לכיוון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. סיוב

מרוה דגולה

חד־שנתי שכיח, הנושא בראש עמוד־הפריחה שלו "דגל" העשוי מעלים אחדים, דמויי־חפים סגולים רחבים (מכאן שם המין). באוכלוסיות מסויימות חסר ה"דגל".

תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני וחודרת מזרחה לאזור האירנו־טורני.

גדל בארץ בשדות ובבתות כרוב החבלים, הן בחבל היס־תיכוני, הן בחבל המדברי־למחצה; מעדיף כנראה קרקעות מסויימות ועולה בהן בצברים צפופים.

לרוב מכוסה כל הצמח בשער לבן ובבלוטות יושבות. הפרחים ערוכים על הגבעול בדורים המרוחקים זה מזה. בכל דור מקובצים 4-6 פרחים והוא עטוף בשני עלים רחבים, יושבים. בראש הגבעול הולכים ונעשים העלים דקים וקרומיים, וצבעם סגול־עז ובולט למרחקים; הפרחים שבחיקם עקרים ומנוונים. הגביע ירוק או ארגמני. הכותרת סגולה כחפים העליונים אך חיוורת מהם בהרבה. כלפי בסיסה מחוורה הכותרת בהדרגה, וציוורה לבן, פחות או יותר. ההאבקה – בידי דבורים ביוניות.

משמבשיל הפרי נוטה הגביע הפורה כלפי מטה, נצמד לגבעול, ושפתיו נקפצות וסוגרות על הפרודות. רק בהרטב הגביע ועוקצו בגשמי החורף הבא הוא מודקף לעמדה אופקית, פושק את שפתיו ומפזר את זרעיו.

הפריחה: באביב, בחודשים פברואר–מאי.

מרוה ירקה – S. viridis היא מין הדומה מאוד למרוה דגולה, עד כי יש הכוללים את שניהם במין אחד. אין לו "דגל" של עלים סגולים. צבע הכותרת אחיד, סגול חיוור. מעדיף קרקעות לחות יותר, וגדל כפרטים יחידים פזורים ולא בצברים צפופים.

בכל תפוחית – פרחים רבים. לרוב הפרחים לבנים אך יש אוכלוסיות שפרחיהן ורודים מעט יותר. הפרח קטן ואינו מושך תשומת לב. הנביע צר, דמוי צינור, דו־שפתני במקצת, ולאורכו נמשכים 13 עורקים בולטים. הכותרת דו־שפתנית, שפתה העליונה קצרה וזקופה והשפה התחתונה מפותקת ושסועה ל־3 אוונות רחבות. אלה מעוטרות לעיתים בפסים צבעוניים לילכיים, המסמנים לחרק המאביק (ובובי רחף) את המסלול אל הצוף. הצוף חבוי בבסיס צינור הכותרת. בחלק מן הפרחים – 4 אבקנים. ובחלקם – רק 2. במאבק – לשכה אחת בלבד.

הפריחה: בגל הפריחה האחרון בחרמון, בחודשים יולי–אוגוסט.

הסוג כולל מעל 30 מינים שתפוצתם יס־תיכונית ומתרכזת יותר במרכז אסיה; בארץ גדלים 3 מינים. במרומי סיני גדל מין אחר של אבובית, חד־שנתי, שהבדואים מחבבים במיוחד את טעמו כתבלין. המין החד־שנתי השכיח בארץ, אבובית מקורקפת – *Z. capitata*, אינו בר־שימוש.

אבישי שמידע

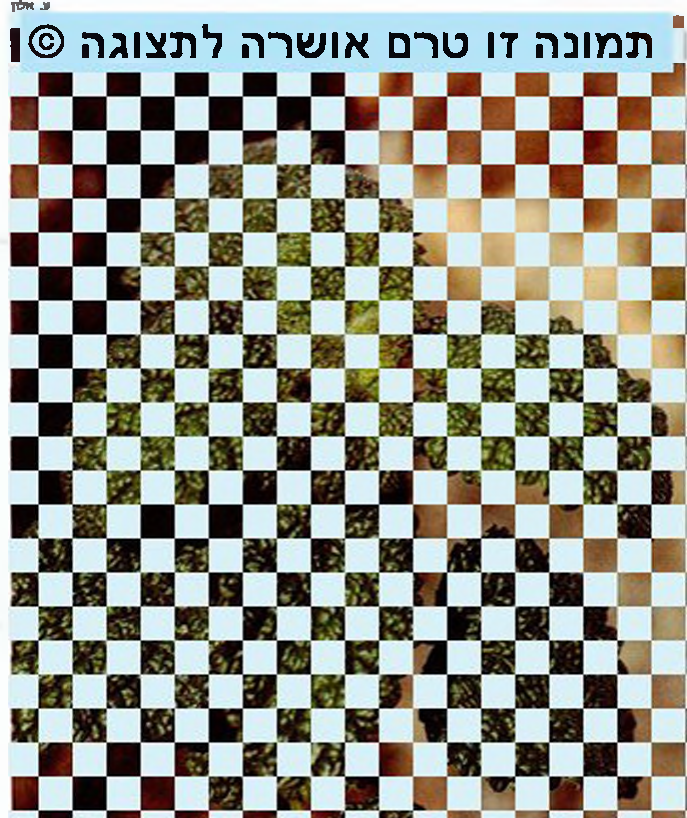
מליסה רפואית *Melissa officinalis*

ثُرَيْبَجَان، حشيشة النحل
חרמון'אן, חשישת אולאחל

עשבוני ריחני רב־שנתי, מסועף, שגובהו כ־1 מ'. שימושו נרחב ברפואה העממית.

שם הסוג נגזר מיוונית: דבש – *Meli*, על שום היותו צמח דבש, החביב על דבורים. עליו מכילים שמן אתרי שריחו לימוני עדין.

מליסה רפואית



מ. לבנה

אבובית החרטומים

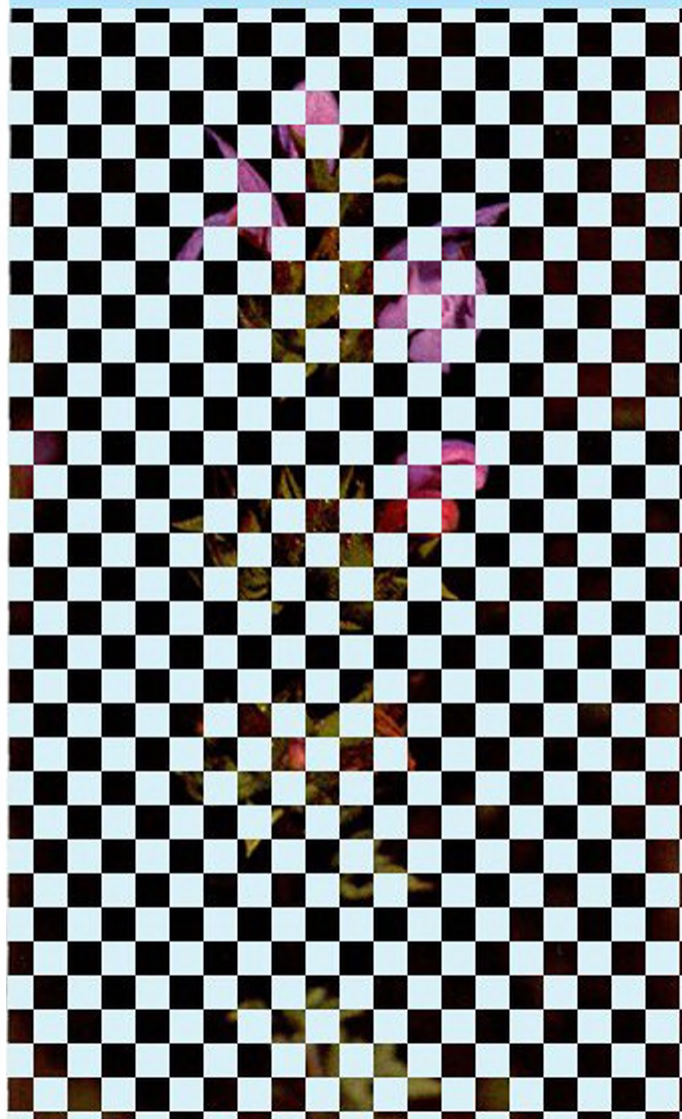
אבובית החרטמים *Ziziphora clinopodioides* حبق عطشان חבק עטשאן

בן־שית נמוך מאוד, שרוע וצמוד לקרקע. גדל במרומי החרמון. תפוצתו משתרעת משלשלת טיין־שן, בלב אסיה, דרך ההרים הגבוהים של אפגניסטן, פרס ותורכיה – עד להרים בדרום־מזרח חצי־האי הבלקני. דגם תפוצה זה אופייני לצמחים רבים הנדלים בהרים הגבוהים והצחיחים של מרכז אסיה ומערבה. החרמון מהווה גבול תפוצה דרומי שלו באזור המזרחי של הים־התיכון. בחרמון גדל הצמח רק בחגורת הצומח הכרקוצי*, מרום של 2000 מ' עד 2800 מ'. הוא שולט בבתי־גידול מוכי רוח, במדרונות הבנויים סלעי דולומיט וגיר, שמקמם – גבישים גסים, דמויי־סוכר. סלע זה ניכר בחרמון בגווני הצהבהב, ובבלייתו הוא מותיר סלעים מחוררים ומעוגלים וחצץ נס.

ענפי הצמח המעוצים שרועים ומתפתלים בין גרגרי החצץ, ואף הגבעולים החד־שנתיים, הוקופים, נושאי התפרחות, מתרוממים מעל לקרקע רק כדי ס"מ ספורים. צורת גידול זו מותאמת היטב לתנאים השוררים במקומות מוכי הרוח. בית־הגידול נחשף משלג פעמים אחדות בעונת החורף, והסופות החדשות עלולות להכות בצמחים המרימים את ראשיהם ולפגוע בניצנים הרדומים. הצמח מתאים לתיבול תה ומשמש אף כתבלין לבשר. כשממוללים את עליו מרגישים מייד בריח דמוי מנתה, נעים וחזק במיוחד, שמקורו בשמנים אתריים המופרשים מבלוטות בעלה.

הצמח יוצר מעין גוש מעוגל ושטוח, שקוטרו עשוי להגיע כדי 50 ס"מ וגובהו – כדי 3-7 ס"מ. עליו מכוסים בצפיפות בשערות לבנות זעירות, המשוות לו מראה אפרפר מלבין, דמוי־קטיפה. בקצות הענפים מקובצים הפרחים בקרקפות מעוגלות, והעלים העליונים של הגבעול עוטים אותו כמעטפת.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



צ. שיר

צתרה ורודה

הצמח מחליף עלי חורף רחבים ייחסיית בעלי קיץ צרים וקטנים יותר. הנוף מותאם להפחתת האידוי בקיץ, כדי לחסוך מים. עקב טעמו החרוף כמעט שאינו נאכל על ידי הצאן. גובה הצמח: 30-50 ס"מ; הוא זקוף, דחוס ומרובה גבעולים. כל חלקיו מדיפים ריח תריף מבלוטות שמן אתרי. אורך העלים 0.5-1.7 ס"מ, הם ביציים-מוארכים, מחודדים בראשם וצרים בבסיסם. הכותרת דו-שפתנית, ורודה-סגולה (לעתים רחוקות – לבנה), ארבה כפלים מאורך הגביע. הפרחים ערוכים בדורים דחוסים היוצרים שבולת לארצופה. הגביע דמוי פעמון (6-8 מ"מ), ולו 5 שיניים כמעט שוות. האבקא – בידי דבורי דבש. הפריחה: בחודשים מרס-ספטמבר.

הסוג מונה – לדעת חוקרים אחדים – כ-200 מינים. לעומתם יש חוקרים המצמצמים את מספר המינים עד 30; תפוצתם משתרעת באזורים החמים והממוזגים. בארץ גדלים 3 מינים. המין צתרה תרבותית – *S. hortensis*, ידוע כצמח תבלין המגודל בתרבות לצרכים מסחריים (*Summer savory*).

אמץ דפני

הודות לתכונה זו שימש מימי קדם כצמח מרפא (ומכאן נגזר שם המין) וכתבלין. תמצית או משרה ("תה") שהוכנו מהעלים, לעתים בתוספת דבש, נחשבו ברפואה העממית כשיקוי מעורר הזעה ומפיג חום, כמשקה מרגיע, המקל על כאבי ראש ופותר בעיות עיכול. זנים (ומינים) המצטיינים בריחם מגודלים בתרבות בארצות שונות כתבליני עלים ולהפקת השמן הריחני ("*Oil of Balm*"). המשמש בתעשיית המשקאות, וכן בתעשייה הקוסמטית וברוקחות.

בעבר הפליגו בערכו של הצמח: ביוון ריפאו בעזרתו עקיצת עקרב ונשיכת כלב שוטה, ובימי הביניים השתמשו בו כתרופה נגד דכאון, חלומות רעים, קלות דעת, מחלת נפילה, פחד גבהים וכד'. משרעת תפוצתו: ים-תיכונית, אירנו-טוראנית ודרום אירופי-סיבירית.

גדל בארץ בעיקר בחבל הים-תיכוני: בשפלה, באזורי-ההר, בעמקים הפנימיים ובגולן. מאכלס בתי-גידול לחים ומקומות מוצלים בבתה. לעיתים מצוי בבתי גידול משניים, במקומות נטושים וכמשוכה בנבול חלקות מעובדות.

עלי הצמח נגדיים, דמויי ביצה רחבה או לב, אורכם 2-6 ס"מ, בעלי פטוטרת קצרות ושפתם חרוקה-משוננת. הפרחים שפתניים, קטנים וחיוורים ואינם בולטים במיוחד לעין. הם ערוכים בדורים מדומים של 6-10 פרחים בחיקי העלים, לאורך הגבעולים, ויוצרים תפרחות מרובות פרחים. הגביע שעיר, בעל 13 עורקים, דו-שפתני, שפתו העליונה רחבה ושטוחה ובה 3 שיניים קצרות ובתחתונה 2 שיניים ארוכות ומתודדות יותר.

הכותרת לבנה, לעיתים בעלת גוון לילכי קל, דו-שפתנית ואורכה 15-18 מ"מ, שפתה העליונה זקופה, בת 2 אונות, והתחתונה רחבה ומפושקת, בת 3 אונות. צינור הכותרת ארוך וכולט מתוך הגביע. 4 האבקנים חבויים תחת השפה העליונה, הזוג הפנימי ארוך מן הזוג החיצוני. העלי מפוצל בראשו לשתי אונות שוות כמעט. הפרי מחולק ל-4 אגוזיות חלקות התבויות בגביע. הפריחה: בסוף עונת האביב ובעונת הקיץ.

הסוג מונה 4 מינים, שתפוצתם ים-תיכונית ומתפשטת עד מרכז אסיה; רק מין אחד גדל בארץ.

יעקב מתתיה

צתרה ורודה

Satureja thymbra

زَعْتَر رُومِي، زَعْتَر فَارِسِي، זעתר רומי, זעתר פארסי

בן-שיח ריחני, הגדל בהרים ומאכלס קרקעות גירניות. שם הסוג העברי נגזר משמו הלועזי. ברומא הקדומה שימש הצמח הגדל בתרבות כסם אהבה. יש הסבורים ששמו המדעי של הסוג קשור בדמויות מן המיתולוגיה – הסטירים. משקה דמוי תה המופק מן העלים משמש, בכפר הערבי, לפתיחת דרכי הנשימה, לריפוי הצטננות וכסם משלשל. השמן המופק מן הצמח משמש לחיטוי פצעים. במים שהורתחו בהם עלי הצמח משתמשים להכנת תחבושות הנכרכות סביב רגליים נפוחות. משרעת תפוצתו: בעיקר מזרח ים-תיכונית, אך מגיעה עד ספרד, סרדיניה ואיטליה. גדל בארץ בגליל העליון והתחתון, בכרמל, בשומרון, בהר יהודה. שכיח למדי. הצמח מעדיף לגדול על תשתית גירנית רכה (קירטון) ותוואר באזור ההרים הים-תיכוני. קרקע גירולו היא, לרוב, טיפוסים שונים של ננדזינה.

מין הדומה בעליו לזוטה המעורקת, אך גביעיו חסרי שערות ארוכות, אינם נישאים ברוח כהבשילם, ונותרים על הצמח במשך חודשים רבים. דורי הפרחים צפופים מאד וכמעט יושבים, רחוקים זה מזה. זהו צמח שכיח בכתות וגרונות ובצל סלעים ומצוקים. אביעם דוין

זוטה לבנה

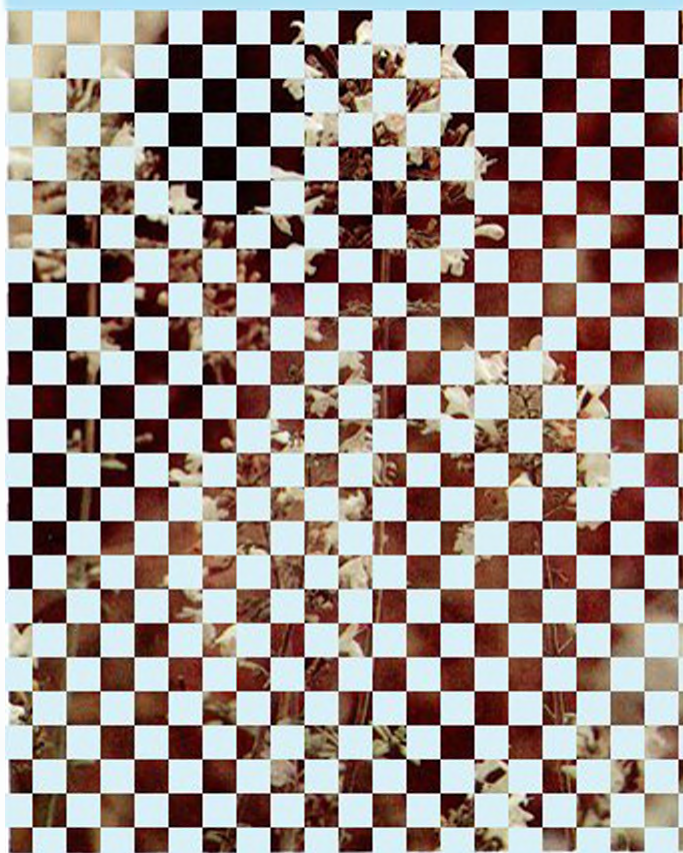
Micromeria fruticosa (= *M. serpyllifolia*)

عشب الشاي، نعنعة البلاط (עשב (אול)שאי, נענעת אלבלט

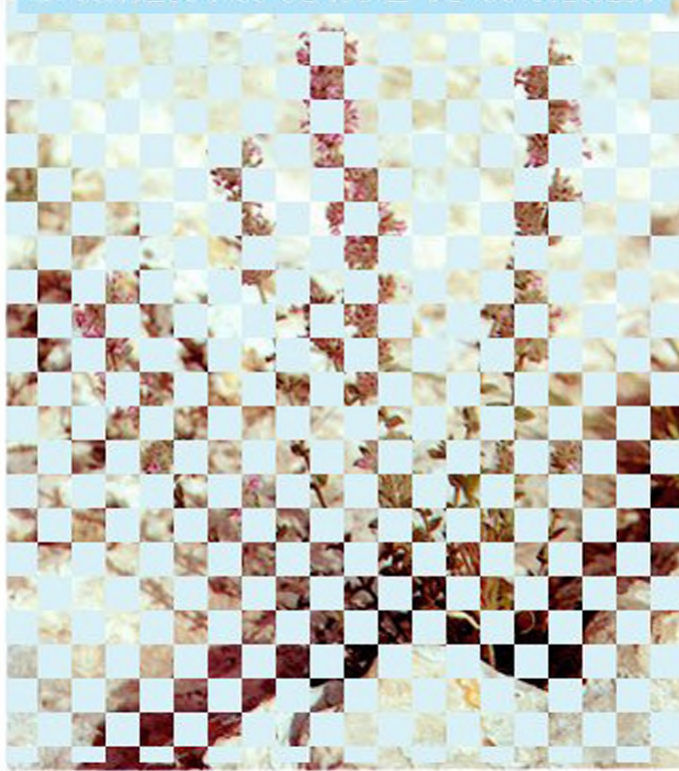
בן־שיח עדין (40-100 ס"מ), מסועף, המדיף ריח עז דמוי־נענה ומשמש לתבלין משובח, ולתה. נקרא בערבית "עשב התה" על שום שימושיו של הצמח (ראה להלן), וגם "נענת הסלעים השטוחים", בגלל דמיון הצמחים לנענה בריחם ובטעמם, ובשל בית־גידולם. משרעת התפוצה: מזרח ים־תיכונית; גדל בבלקנים, בתוכיה, בסוריה ובלבנון. צמח שכיח בארץ: בשרון, בגליל העליון ובגליל התחתון, בתבור, בכרמל, בעמק יזרעאל, בשומרון, בשפלה, בהרי יהודה, בעמק הירדן העליון. גדל לרוב בדרגשי סלע שטוחים של גיר קשה ועל פני קרומי נארי, המופיעים על קירטון בתנאים ים־תיכוניים, בצמח גלוי לחברות צמחי הסלעים (חברת כתלה חריפה וחברת אוזב מצוי). מעדיף בתי גידול מוארים.

זוטה לבנה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



זוטה מעורקת

זוטה מעורקת

Micromeria nervosa

בן־שיח נמוך, המאכלס סלעים גירניים בחבל הים־תיכוני. פרחיו קטנים ווורודי כותרת.

בעברית ובלטינית ("קטן אברים") קרוי הסוג על שם הפרחים והעלים הקטנים של מספר מינים (זוטא משמעו קטן).

משרעת תפוצתו: ים־תיכונית, גדל בארץ בחבל הים־תיכוני בקרקעות גירניות. בקרקעות שהתפתחו מסלע קירטון או על קירטון חוארי בלוי המכוסה במעט אדמה גדל הצמח בכמות קטנה. בסלעי נארי, שם מכוסה הסלע בשכבה קשה, מחדיר הצמח את שורשיו דרך הגומות שבסלע ומקבל מים ומינרלים מתוך השכבה הרכה של הסלעים. הוא גדל גם בסדקים שבסלעי גיר ודולומיט קשים, אולם הוא נדיר באבן חול, ואינו גדל בקרקע חרסיתית עמוקה או בקרקע סחף.

גובה הענפים: 15-40 ס"מ. בקיץ מתייבש חלקו העליון של הגבעול, שנושא פרחים. גם העלים בחלקו התחתון של הגבעול נושרים בעונת הקיץ, ובעונה זו ירוקים ענפיו של הצמח רק בחלקם התחתון. לאחר הגשמים מלבליים מבסיסו ניצנים, הנושאים עלים תמימים, דמויי ביצה, שאורכם 5-8 מ"מ. העלים חסרי פטוטרת. בחיק העלים העליונים יושבים פרחים רבים כדור, ויוצרים שבולת קצרה. כותרתם דו־שפתנית ורודה, ארכה 5-6 מ"מ. גביעיהם מכוסים בשערות ארוכות. הפריחה: בחודשים פברואר-מאי. לאחר הבשלת הזרעים נישא הגביע הפורה ברוח במהלך עונת הקיץ. הסוג זוטה מונה 100 מינים שתפוצתם קוסמופוליטית, מהם גדלים 4 מינים בארץ.

בחבל היסתיכוני, באזורי ההר ובצפון בקעת הירדן. חודר לבתות הספר במדבריות יהודה ושומרון. מאכלס בעיקר סלעי גיר וקרקעות גירניות, במיוחד בהירות.

גובה כ־20-50 ס"מ. כל חלקיו, ובמיוחד העלים, מכוסים בצפיפות בשערות מאפירות מלבינות. הגבעולים מעוצים בחלקם התחתון, מסועפים ושרועים. העלים נגדיים, עגולים או דמויי-ביצה, אורכם 0.5-1.5 ס"מ, ולהם פטוטות קצרות. שפתם תמימה או חרוקה במקצת.

הפרחים נישאים בחיקי העלים בדורים של 2-6 פרחים על עוקצים קצרים, מסועפים במקצת, ויוצרים תפרחת דלילה. הגביע דו־שפתני, ובו 13 עורקים. לשפתו העליונה 3 שיניים משולשות, לשפה התחתונה 2 שיניים ארוכות ומחודדות יותר. הכותרת דו־שפתנית, צבעה ורוד־ארגמני, אורכה כפול כמעט מאורך הגביע, פנים צינורה חלק, השפה העליונה שטוחה ומפורצת במקצת לשתי אוונות, לשפה התחתונה 3 אוונות, שהאמצעית בהן ארוכה ורחבה מן הצדדיות. זוג האבקנים הקדמי (החיצוני) ארוך במקצת מן האחורי. העלי מפוצל בראשו ל־2 אוונות בלתי שוות. הפרי – ארבע אגוזיות חלקות, דמויות ביצה. הפריחה: בסוף עונת האביב ובעונת הקיץ.

הסוג מונה 6 מינים, שתפוצתם משתרעת ממערב אירופה עד מרכז אסיה. בארץ גדל רק מין אחד.

יעקב מתתיה

הגבעולים זקופים, שבירים, לבנבנים ומכוסים שיער קטיפתי. העלים ביציים, מוארכים (1-3 ס"מ), ותמימים. העלים התחתונים מעוגלים יותר מן העליונים. הפרחים דו־שפתניים. הגביע קטן (2.5-3 מ"מ), לביד וצינורי. אורך הכותרת עד 10 מ"מ. צבעה לבן לילך, והיא מנוקדת בלילך כהה.

הפריחה: בחודשים מרס–דצמבר. מכל חלקי הצמח מכינים "תה" עתיר ניחוח, שטעמו וריחו עדינים ומשובחים משל הנענה, וכן טוב הוא כתוספת לתה. ערביי הארץ משבחים מאוד משקה זה כתרופה נגד כאבי בטן ושיעול, לחיטוי פצעים, לחיטוי הפה ולהקלת הצטננות. רית הזוטה מעורר, לדבריהם, לכן מריחים את הצמח בשמחות כדי שלא להרדם. עלי הזוטה משמשים להוספת ניחוח לתאנים המתייבשות; יש השמים את העלים בארונות כדי לבשם את הבגדים.

אמוץ דמי

כַּלְמִנְתָּה אִפְרָה Calamintha incana

زَعْتَمَنِي، زَعْتَمَنِي ועתר מני, ועתמני

בְּרִשִׁיח מאפיר־שעיר, שעליו מכילים שמונים אתריים ריחניים. שם הסוג נגזר מיוונית: נאה, טוב – calos, נענה – minth, היינו נענה נאה ומשובחת. העלים הריחניים שימשו כבר מתקופה קדומה כתבלין וכתרופה עממית. הערבים בכמה מאזורי הארץ רואים בכלמנתה צמח "זעתר" (אזוב) ומוסיפים לו שם לוואי: "זעתר מני" – אזוב המן, ובקיצור "זעתמני"; כן הם מכנים אותו בשם "זעתר סידנא מוסא" – אזוב משה רבנו, לציון תכונותיו המשובחות. ואכן מזכירים עליו בצורתם, בשעירותם ובצבעם את עלי האזוב, אך ריחם שונה. רוח השימוש בעלים חיים בעיקר כתבלין לבישול ולהכנת משרה או כתוספת לתה נגד כאבי בטן.

משרעת תפוצתו: מזרח יסתיכוני; גדל בסוריה, בלבנון, בישראל ובלוב. חודר מעט לאזור המערב אירוניטורני. גדל בארץ

אֲזוֹב מְצוֹי Majorana syriaca

زَعْتَر ועתר

בְּרִשִׁית שכיח, ריחני ביותר, מקובל כתבלין. שימש לטיהור המזבח בבית־המקדש.

אבותינו קראו לסוגי צמחים שונים בשם אזוב, והבחינו בהם לפי שם־הלוואי: אוזביון, אוזב כתלים, אוזב רומי, אוזב מדברי.



עונתית: בעונת החורף עליו רחבים וצמריים, ובעונת הקיץ עליו קטנים ובעלי שערות צפופות. תופעה זו מתהווה, לפי ההשערה, מתוך התאמה למשק הכים.

גובה הצמח: עד 60 ס"מ. הענפים עגולים בחתך (בניגוד לענפיהם של רוב בני משפחתו); הנצרים הצעירים אדמדמים ושעירים. העלים (2x1 ס"מ) אפרפרים-ירוקים ושעירים, אליפטיים-ביציים או מעוגלים עד מוארכים. עלי החורף גדולים מעלי הקיץ. הפרחים קטנים (כ-4 מ"מ), לבנים, מופיעים בתפרחת צפופה דמויית שבולת. שתי שפות הכותרת כמעט שוות. 4 האבקנים ממושקים לצדדים. הפרחים מואבקים בידי חרקים שונים: צרעות, זבובים, נמלים, חפושיות, פרפרים ודבורים קטנות. הפרודות קטנות, דמויות ביצה וחלקות.

הפריחה ממושכת; בחודשים אפריל-ספטמבר.

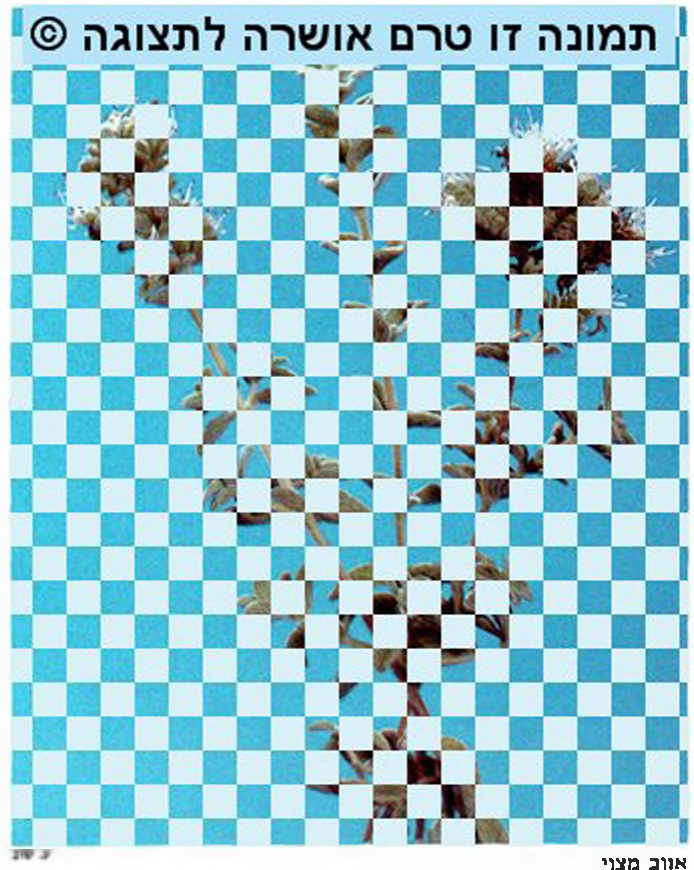
הסוג אזורב מונה 6 מינים, שתפוצתם יס-תיכונית ואירנו-טורנית. בארץ גדל רק מין אחד. סוגים נוספים במשפחת השפתניים, שטעמיהם וריחותיהם קרובים לאלה של האזורב (בערבית נקראים גם רבים מהם בשם ועתר) הם אוזבית, בן-אזורב – Hyssopus (אינו צומח בר בארץ), קורנית וכת-קורנית – Thymus. כן מקובל בכישול מין נוסף של אזורב, שמוצאו בפורטוגל.

אמץ דפני



סוג המונה 10-20 מינים, שמשרעת תפוצתם מן הים התיכון ועד מרכז-אסיה. 3 המינים הצומחים בארץ הם בני-שיח נמוכים, הגדלים בסלעים ופורחים בקיץ. לעליהם ריח חריף (מין אחד, שאינו גדל בר בארץ, מוכר כתבלין בשם אורנו או מיון).

אוזבית הרמון



אזורב מצוי

גבעוליו של האזורב מעוצים, ולכן כנראה התייחסו אליו הקדמונים כאל עץ, הקטן בעצים. כשרצו לציין, כי שלמה המלך חיבר משלים על כל העצים, מגדול ועד קטן – כתבו: "וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזורב אשר יוצא בקיר" (מלכים א' ה' י"ג). פסוק זה הביא לטעות מקובלת, כאילו המדובר בצמח הגדול ביותר עד לצמח (ולא העץ) הקטן ביותר. לכן סברו שאזורב הוא שם המתייחס לטחבים.

אבותינו השתמשו באזורב לצרכים שונים: להנאת הדם בעת הקרבת הקורבנות (במדבר י"ט, 18-19), לחיטוי (תהילים נ"א, 9) ולטיהור מצורעים (ויקרא י"ד, 6,4). השימוש באזורב להזאת הדם מקורו פאמונה, שרב כוחם של עלי האזורב למנוע את קרישת הדם. השומרונים משתמשים עד היום באגודות אזורב בעת הקרבת קורבן הפסח. הוכח כיום שאין העלים מונעים קרישת דם.

האזורב ידוע ביותר כמרכיב העיקרי של תבלין הזעתר. תבלין זה מורכב מעלי אזורב כתושים עם עלי קורנית, פירות אוג הבורסקאים, שומשום ומלח. עקב קטיפה מופרזת, לצרכים מסחריים ואף לייצוא, הוכרו האזורב כצמח מוגן.

ערביי הארץ משתמשים במי שלקים של אזורב לטיפול בהצטננות וכמשקה סגולה להבהרת הזכרון ולשיפור החשיבה. הכפריים הערביים נוהגים לרפד את ועליהם בעלי אזורב בחורף, כסגולה לחימום הרגליים ולחיטוי. אצל יהודי תימן משמש תה, העשוי מעלי אזורב, להקלת צירי לידה. עלי האזורב מכילים שמנים אתריים (תימול וקרנקרול) שנתגלו כפעילים נגד חיידקים מסויימים; כך מוסברת השפעתם הרפואית.

תפוצתו של האזורב המצוי מזרח יס-תיכונית. גדל כמעט בכל חלקי הארץ. זהו מין אופייני, המאכלס בתות, גרינות, טרשים, וגדל במיוחד על גבי קרומי נארי ועל רנדוינה הנוצרת מהם. בבתי-גידול חרבים הוא גדל כצמח סלעים. האזורב מצטיין בדו-פרצופיות

אורך הפרחים: כ"ד-14 מ"מ. הם מופיעים זוגות-זוגות. הכותרת לבנה, דו-שפתנית, בולטת מן הגביע, שעירה בצידה החיצוני, וכשהיא סגורה, בתוך הגביע בפרחים צעירים – צבעה צהוב.

O. ramonense

אזובית הרמון

בן-שיח נמוך. אנדמי להר הנגב הגבוה. גדל רק ברום של 800 – 1000 מ', בין הר אריכה, ראש תורשה, נחל לוי ומצוקי לוי. אפשר להכין מעליו תה בעל טעם עדין, שריחו דומה לריח התה של אזובית המדבר. דומה בצורתו ובמחזור חייו לאזובית המדבר, אך נבדל ממנה בשעירות הרבה יותר של עליו וענפיו, לכן צבעו אפרפר. לפרחיו הסגורים בגביע כותרת ורודה ולא צהובה, והם קטנים מאלו של אזובית המדבר. הפריחה: בחודשים מרס-נובמבר.

אבינעם דוין

קורנית מקרקפת *Coridothymus capitatus*

زعتر فارسي זעתר פארסי

בן-שיח דחוס המסתעף מבסיסו, קוטרו: 10-50 ס"מ; גדל בקרקעות דלות. פריחתו עשירה ומאוחרת, ריחו עז, ועליו משמשים לריפוי ולתיבול. הסוג מונה מין אחד בלבד. השם העברי קדום, ונזכר במקורותינו. אבותינו גידלו את הקורנית והשתמשו בה לתיבול ולהסקה, ככתוב "חשב עליו כעצים הרי הוא כעצים, כגון הסיאה האזוב והקורנית" (שביעית, ח', א'), ובמקום אחר "חבילי האזוב הסיאה והקורנית אם הכניסו לעצים ולמאכל בהמה, אוכל מהם בשבת" (תוספתא, שבת י"ד, י"ג).

השם העברי של הסוג מציין את קרבתו לאזוב ויש חוקרים המציעים לאחד את שניהם לסוג אחד. השם המדעי הוא יווני קדום. הבדלת מיני הצמחים הריחניים בני משפחת השפתניים, שריחם קרוב לזה של האזוב, העסיקה כבר את חכמי המשנה, שהכירו מספר מינים (נגעים י"ד 6): "מצוות אוזב לא אוזב יוון, לא אוזב כותלי, לא אוזב רומי, לא אוזב מדברית ולא כל אוזב שיש לו שם לווי". שני מינים הצומחים בארץ גדלים במדבר; בל'בל חלאל שבצפון-סיני גדל מין שלישי. אלה 3 מינים אנדמיים לשטח מדברי קטן-יחסית. הם מאכלסים כיסי קרקע במשטחי סלעי-גיר ודולומיט חלקים, או מצוקים של משטחי הסלע, שאינם סופגים את מי הגשמים, ולכן ניגרים המים אל כיסי הקרקע ומרווים את הצמחים. הם צומחים גם בערוצים קטנים סמוך למשטחי הסלע.

Origanum dayi

אזובית המדבר

בן שיח נמוך הצומח רק בשטח מצומצם בדרום מדבר יהודה ובהר הנגב הצפוני (בין בני-נעים ועין-גדי בצפון, נחל צין בדרום, קו שבטה – ערוער – תל קריות במערב, והרי המכתש הקטן ומצוק ההעתקים הגובל בבקעת ים-המלח ממזרח). הצמח גדל בסלעי גיר, דולומיט וצור.

אפשר להכין מעליו תה חריף בעל תכונות רפואיות, או לתבל את התה בעלים אלה.

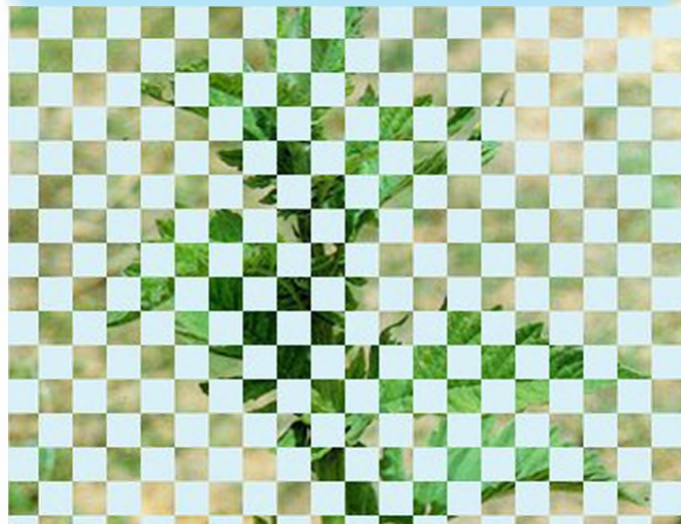
גובה: 20-50 ס"מ. הוא מלבלב בחורף מבסיס ענפיו המעוצים, מצמיח ענפים שאורכם כ"ד-20 ס"מ. על הענפים יושבים – ללא פטוטרת – עלי-חורף, דמויי ביצה או עגולים, שאורכם 8-20 מ"מ. העלים מכוסים בבלוטות הערוכות בגממות קטנות שבעלה, ומעליהן פרושות מעט שערות לבנות וארוכות. לקראת חודש מאי יוצאים מחיק העלים העליונים סעיפים קצרים, הנושאים פרחים ועלים קטנים. במהלך הפריחה (מחודש מאי עד חודש ינואר) מתייבשים עלי החורף ובחיקם מתפתחים ברכיבלסטים* נושאים עלי קיץ קטנים. בעזרת זכוכית מגדלת קל לראות על עלי הקיץ את השערות הבלוטיות המזהיבות בשמש.

קורנית מקרקפת

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

כף־הזאב האירופית

משרעת תפוצתו רחבה באזורים ממוזגים: אירופה, אסיה, אמריקה, ים־תיכונית ואירופה הדרומית.

גדל בארץ באזורים רבים, בעיקר בחבל הים־תיכוני, סמוך למקומות שזורמים בהם מים נקיים גם בעונת הקיץ, בעיקר בתשׁ־תית חולית או סלעית. הפרחים לבנים, זעירים (כ־3 מ״מ), דמויי פעמון, שבקצהו קבועות 4-5 שיניים קטנות, כמעט שוות בגודלן זו לזו. התפרחת כדורית, צפופה, קטנות, יושבות בחיקי העלים. הפריחה אינה בולטת לעין, ובכל זאת מרבית חרקים (במיוחד דבורים קטנות) לבקר בפרחים ולמוץ את הצוף, המופרש ליד בסיס השחלה. צינור הפרח קצר דיו כדי לאפשר לזבובונים ולשאר חרקים קטנים וקצרי־חדק להוות מן הצוף. לפרח שני אבקנים פוריים, בולטים מהפרח, המבשילים לפני הצלקות ובכך נמנעת האבקה עצמית. בצידם ערוכים שני אבקנים עקרים, החבויים בתוך צינור הכותרת. בשלב הזכרי קצר עמוד העלי, ואחר הוא מתארך ויוצא אל מחוץ לכותרת. רק אז פעילות הצלקות. נהגו להפיק מעליו וגבעוליו של הצמח צבע שחור, ששימש לצבענים לצביעת פניהם.

הסוג מונה כ־10 מינים, הנדלים ליד מים באזורים הממוזגים בחצי הכדור הצפוני. מין אחד הגיע גם לאוסטרליה.

רויטל היימן

נְעָנָה מְשַׁבֶּלֶת
Mentha longifolia
نعنع بري נענע ברי

עשבוני רב־שנתי שגובהו כ־40 ס״מ; בעת הפריחה מתנשאים גבעולי הפריחה לגובה של 1 מ' ויותר. סימני ההכר שלו: שלוחות תת־קרקעיות ועל־קרקעיות, גבעולים שעירים, פרקים ארוכים (עד 10 ס״מ), עלים ירוקים, אומליים, עגלגלים בבסיסם ובעלי שעירות משית, ותפרחת מוארכת.

השם המדעי של הסוג שאוב מן המיתולוגיה היוונית, משמה של הנימפה Minthe, שנהפכה לצמח ע״י אשתו החשדנית של פלוטו.

השמן המופק מהקורנית משמש ברפואה העממית לריפוי שיעול, לחיטוי, כתרופה נגד עוויתות ובסם מחזק. אצל יהודי תימן מקובל למצוץ עלי קורנית כתרופה נגד כאב שיניים; בתערובת עם ענבים – כסגולה לקרישת דם, ויחד עם זרעי דלעת – כנגד תולעים; עלים כתושים של הצמח שימשו לריפוי כוויות ועקיצת עקרב. בימי תיאופרסטוס נחשב כצמח בושם, ומקובל היה להחמיא לנערה ולאמר לה ״ריתך כריח הקורנית״. פלניוס ממליץ למלא את הכר בעלי קורנית כתרופה נגד מרה שחורה.

בזכות פריחתו המאוחרת והעשירה נחשב כן־שיח זה כצמח דבש חשוב. הדבש המופק מפרחיו מצטיין בצבעו הענברי־אדמדם ובטעמו המשובח. מהצמח מפיקים שמנים אתריים (תימול וקורקול) המשמשים כתומרי גלם ברפואה ובקוסמטיקה. ברפואה העממית הערבית מקובל ״תה״ קורנית נגד הצטננות ולהורדת לחץ הדם. משתמשים בו כתחליף או כתוספת לאזוב לצורך הכנת ועתור.

משרעת תפוצתו: סביב הים התיכון.

גדל בארץ באזורים שאקלים ים־תיכוני.

בית גידולו: קרקעות המתפתחות על תשתית גירית של קירטון וחואר באזור ההר, ובמישור החוף – על גבי כורכר. כמו כן מופיע בבתות ספר במדבר יהודה ובשפלה הדרומית. דרישותיו התזונתיות נמוכות, קצב צמיחתו איטי, אולם התארכות השורשים מהירה ביחס להתפתחות הגוף העליון. בקרקעות רדודות של רנדזינה ובכורכר, ביחוד בגבעות החשופות לרוח הים, מתחרה הצמח היטב בסירה קוצנית והוא מהווה מרכיב ראשי בבתות הגירניות. בקרקע טרה רוסה (בהן מסוגל אמנם הצמח לשגשג) הוא נדחק על ידי הסירה הקוצנית, שצמיחתה רבה יותר בתנאים הנוחים יותר של קרקע זו. בחוף הים ובמקומות חשופים לרוח מופיע הצמח בצורה שרועה, בעוד שבתנאים נוחים יותר הוא פחות־אדיר וקוף.

הענפים מעוצים. העלים פשוטים (2-8 מ״מ), סרגליים, נוקשים ומחודדים, מכוסים בלוטות שמן אתרי ושעירות זיפניות פזורות. הפרחים ערוכים בקרקפות צפופות וביציות שקוטרן 1-1.5 ס״מ, הכותרת דו־שפתנית, צבעה – ורוד־סגול, והיא שעירה ובעלת בלוטות. הגביע דו־שפתני וריסני.

מועד הפריחה: בחודשים מאי–אוקטובר. המאבקים – דבורי דבש, דבורים בינוניות וזבובי רחף.

בצמח ניכר חילוף עונתי של עלי קיץ בעלי חורף. כך מוקטן הגוף הקיצי. במשך עונת הקיץ פוחת הגוף הירוק כדי 70 אחוז לעומת הגוף החורפי. צורת הכר שלו מקורה בצורת הצמיחה החילופית של ענפים קצרים (ברכיבלסטים) וענפים ארוכים (דוליכוכלסטים) ובהתייבשות חלק מן הענפים.

אמוץ דפני

כף־הזאב האירופית
Lycopus europaeus
رجل الذئب ריגל אל(ד)יב

עשבוני רב־שנתי וקוף, הגדל על גדות נחלים, מעיינות ובצות. בתוך הצומח הצפוף והגבוה של גדות הנחלים אין צמח זה בולט במיוחד. הוא נמוך־יחסית (60-100 ס״מ), ואינו מסתעף הרבה. גבעולו המרובע ועליו הגדדים מעידים שהוא בן למשפחת השפתניים. ריחו אינו נודף במיוחד. עליו, השסועים־משוננים שינון עמוק, עשויים להזכיר עקבות זאב. מכאן נגזר שמו המדעי, שתורגם כלשונו לערבית.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



נענת המים

מקור השם העברי – בשם הערבי. במשנה ובתלמוד ירושלמי נקרא הצמח בשמו היווני, מינאת, וגם בשם דודנה. הערבים בארץ מכנים את כל מיני הכר של הנענה בשם בארי, ואת המינים התרבותיים – בשם ג'ווי. רק הנענה קטנת-העלים – *M. microphylla* זכתה לשם מיוחד – חבק. ביוון ורומא השתמשו בצמח לטיהור האויר וכמסחה לבישום הידיים. בהודו, ובמזרח בכלל, מרובה במיוחד השימוש במין זה, המהווה מרכיב הכרחי בתערובות של תבלינים, לייצור ממתקים וכתרופה נגד קשיי נשימה.

בעלים, הירוקים והיבשים, משתמשים להכנת תה, למשקאות למיניהם ולבישול. השמן האתרי, חסר צבע עד צהבהב חיוור, מהווה 1%-2% מן העלים ומכיל עשרות חומרים (ביניהם – מנטול, מתיל אצטט, מנטון, צינאול, לימוןן) שצורפם מניב את הארומה המיוחדת. השמן האתרי משמש בתעשיות הממתקים, משחות השיניים, הסבונים, הקוסמטיקה, הליקרים והתכשירים הרפואיים. בעולם מגדלים מין זה בעיקר כתחליף למין נענה חריפה (*M. piperita* – peppermint) מאחר שיבוליו גדולים. אין הוא רגיש, יחסית, למחלות קרקע והתאמתו החקלאית אקולוגית רחבה. תפוצתו משתרעת ברוב חלקי העולם, ובעיקר באגן הים-התיכון; מקובל להניח שמוצאו מן המזרח-התיכון. במרכז אסיה ובאירופה מעדיף הצמח בתיגידול רטובים ולחים, כגון גדות נחלים, פלגים ומעינות.

גדל בארץ ברוב האזורים הנשומים, בגבעות השרון, בהרי יהודה, בגליל העליון, בעמק החולה ובעמק דן, כגולן ועוד, כבתי גידול לחים, יחסית.

מבחינה מורפולוגית וכימית מוכרים במין זה עשרות טיפוסים. הפרחים סגולים, קטנים (כ-5 מ"מ), ערוכים בשיבולים ארוכות וצפופות המופסקות רק בבסיסן. הגביע קטן ודמוי-פעמון. הכותרת כמעט שוות-אונות, שעירה בחוץ וקרחת בפנים. 4 האבקנים בולטים מן הפרח. הפריחה: מחודש יוני עד חודש אוקטובר. הריבוי מורעים קשה לרוב, אך הוא קל משלוחות תת-קרקעיות ומשלוחות על-קרקעיות. קיומה של אפשרות נוחה לריבוי הווגטיבי חשוב במיוחד כונים תרבותיים שהם תוצרי הכלאות, הכפלת כרומוזומים או מוטנטים מלאכותיים.

הסוג מונה 25 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים הצפוניים הממוזגים וכן בדרום-אפריקה ובאוסטרליה. בארץ גדלים 3 מינים, שני המינים האחרים מעדיפים פינות רטובות או מקומות סמוכים למים.

אלי מטייבסקי

משפחת הסולניים SOLANACEAE

אָטָד
Lycium

عوسج
עוסאג

סוג המונה 80 עד 90 מינים, שתפוצתם משתרעת באזורים ממוזגים וסובטרופיים. כמחצית המינים גדלים בדרום-אמריקה. בארץ מונה הסוג 4 מיני שיחים סבוכים וקוצניים, המשרים את עליהם בעונת הקיץ ופורחים, לעיתים ללא עלים, לפני בוא הגשמים.

שמו המדעי ניתן לו על שם החבל ליקיה שבתורכיה. השם העברי – תנכי ("תצא אש מן האטד", משל יותם, שופטים ט', 14-15), אך זיהוי זה שנוי במחלוקת.

אטד: פרח



אַטד רב־פֿרחים – *L. depressum*, מין נדיר יחסית, הגדל בעיקר במדבריות, ונבדל מקודמו בריבוי הפרחים (3-8) בתפרחתו; לאטד הערבי, המאכלס בתיגידול דומים, יש 1-2 פרחים הפורחים יחד. הפריחה: בעונת האביב; הפירות אדומים-כתומים.

אבינעם דיין

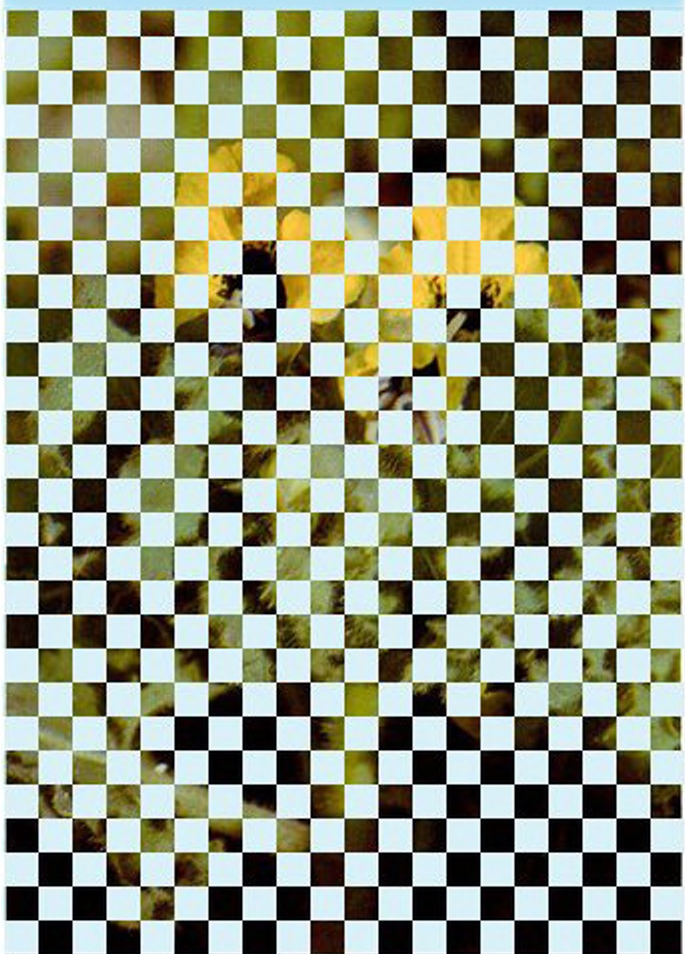
שכרון זהב
Hyoscyamus aureus
سكران שכרון

עשבוני רב־שנתי הגדל במצוקי קניונים, על מחשוףי סלע, כפתחי מערות, כתומות ובקירות של בתי אבן. צמח נפוץ, מצוי באזורים שונים בארץ, הן בחבל היס־תיכוני והן במדבר.

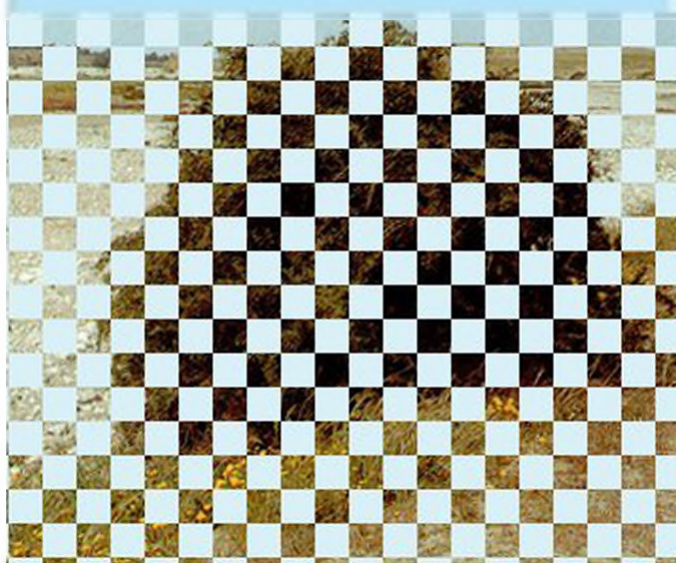
השם העברי, הערבי והלטיני, של הסוג מורים כולם על תכונותו הרעילה המשכרת. שכן, הצמח מכיל אלקלואידים הנורמים לערפול החושים של הטועם – במאכל או כמשקה – מחומרי הרעל שבו. החומרים המשכרים שבצמח מסוכנים לבני־אדם גם ככמות קטנה, ודי בחלק מצמח כדי לגרום למוות, אם אין מטפלים בנפגע במהירות.

שיכרון זהב

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה



אטד אירופי

Lycium europaeum

אַטד אירופי

מין שכיח בחבל היס־תיכוני בארץ. גובה השיח 1-4 מ'; מאכלס בעיקר גדרות של שדות, שטחי ישוב נטושים וגדות נחלים. זהו מין השולט בנגב הצפוני כערוצים שבאדמות לס. בעונת הקיץ עומד לרוב הצמח בשלכת ולקראת סופה – בחודשים אוגוסט-ספטמבר, מבלבלים פרחיו, שריחם עדין, על הענפים הקצרים, המסתיימים בחוד, או בבסיסיהם. לפרחים כותרת צינורית שאורכה מעל 1 ס"מ, בעלת אוגן מורחב; צבעה סגול בהיר. אורך הגביע עולה על 2 מ"מ. הפריחה נמשכת אל תוך עונת הנשמים. במשטר מים טוב מוציא הצמח ענפים חדשים וקשתיים, שעליהם מוארכים, בשרניים מעט ומעוגלים בראשם. מחיקם של חלק מן העלים יוצאים ענפים קצרים ומעוצים, המסתיימים בחוד; לעיתים קרובות מכוסים העלים בעפצים. הצמח נושא פירות (ענכות קטנות) רק לעיתים רחוקות, צבע הפירות המעוגלים – אדום. הצמח משמש לחניית ציפורי התוקן, המשפדות את טרפן על קוציו.

L. schweinfurthii

אַטד החוף

המין השכיח בחולות המיוצבים של עמק החוף, ובמישור ימין שבקרבת דימונה. גובהו: 1-5 מ'. מחזור חייו של מין יס־תיכוני זה דומה למחזור החיים של האטד האירופי, אך הוא נבדל ממנו בפירותיו השחורים ובבית־גידולו החולי. בעמק החוף מופיע הצמח לרוב בחורש מפותח ושמור, ובסביבות קיסריה הוא אף מטפס על עצי חרוב. לעיתים הוא גדל כשריד לחורש שנכחד.

L. shawii

אַטד ערבי

המין השכיח בנגב הדרומי, בעמק הערבה, בבקעת ים־המלח ובסיני. משרעת תפוצתו: סהר־ערבית וסודנית. הצמח נבדל מן המינים האחרים בשעירות של ענפיו הצעירים, של העלים ושל גביעי הפרחים. גובה השיח 1-2 מ'; ענפיו דקים יחסית; צבע קליפתם לבן־שנהבי מבריק. בית גידולו העיקרי: ערוצים סלעיים או סדקי סלעים. הפריחה: בחודשים נובמבר-ינוי; פירותיו אדומים.

כלפי מעלה ומאפשרים לחרק (דבורי דבש, דבורים ביוניות ופרפים) לחדור מעליהם אל בסיס הכותרת, למוץ שם את הצוף ולהתלכלך בבתנו כאבקה. המאבקים סגולים או מלבינים. עיקר הפריחה: ממרס עד יוני, אך אפשר לראות פרחים ברוב עונות השנה. הנביע הפורה דמוי פעמון צינורי, אורכו 1.5-3 ס"מ, הוא אינו מוקשה וכולל בתוכו את ההלקט בעל הזרעים החומים-כהים והקטנים כזרעי הפרג.

הסוג מונה 20 מינים; תפוצתם: אירופי-סיבירית, ים-תיכונית, אירנו-טורנית וסהרוערבית. בארץ גדלים 5 מינים.

H. desertorum

שכרון המדבר

شجر، سكان نجر، سكران

עשבוני חד-שנתי רעיל, דביק, משחיר בהתייבשו. פרחיו צהובים כהירים; נובט בערוצי נחל לאחר שטפונות. המטייל במדבר חייב להכיר את הצמח ולהתרחק ממנו. זרעיו או חלקים אחרים ממנו, החודרים לעיניים, פוגעים בשרירים, המפעילים את האישון, למשך מספר ימים. נסיונותיהם של תיירים להשתמש בצמח כתחליף לחשיש נרמו להם למחלה ואף למוות. משרעת תפוצתו: במדבריות הסהרוערביים. בארץ הוא צומח בעיקר בערוצי נחלים, לאחר שטפונות: בנגב, בעמק הערבה ובבקעת ים-המלח.

הוא נובט בחורף ומתרומם לגובה של 15-50 ס"מ. עליו וגבעוליו מכוסים בצפיפות בשערות בלוטיות, ארוכות או קצרות, ולכן הוא דביק למגע. צורת העלים אינה אחידה, לרוב הם דמויי ביצה או מוארכים, ולעיתים משוגניים. העלים התחתונים בעלי פטוטרת, העליונים – קטנים ויושבים. הגבעולים לרוב אינם מסועפים. בראש הגבעול נישאת תפרחת עקרבית, שנביעה נותרים וקופים לאחר הפריחה. אורך הכותרת: כ-3 ס"מ, צבעה: צהוב בהיר, מלווה בכתמים ארגמניים בפתח צינור הכותרת. הזירים, המאבקים הצהובים ועמוד העלי בולטים מתוך הכותרת. אורך הנביעים הפוריים: 1-3 ס"מ; אורך העוקץ שלהם משתנה מפרט לפרט ואף לאורך ציר התפרחת עצמו.

הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

שכרון סיני – H. boveanus, אינו צומח מצפון לאילת.

שיכון המדבר

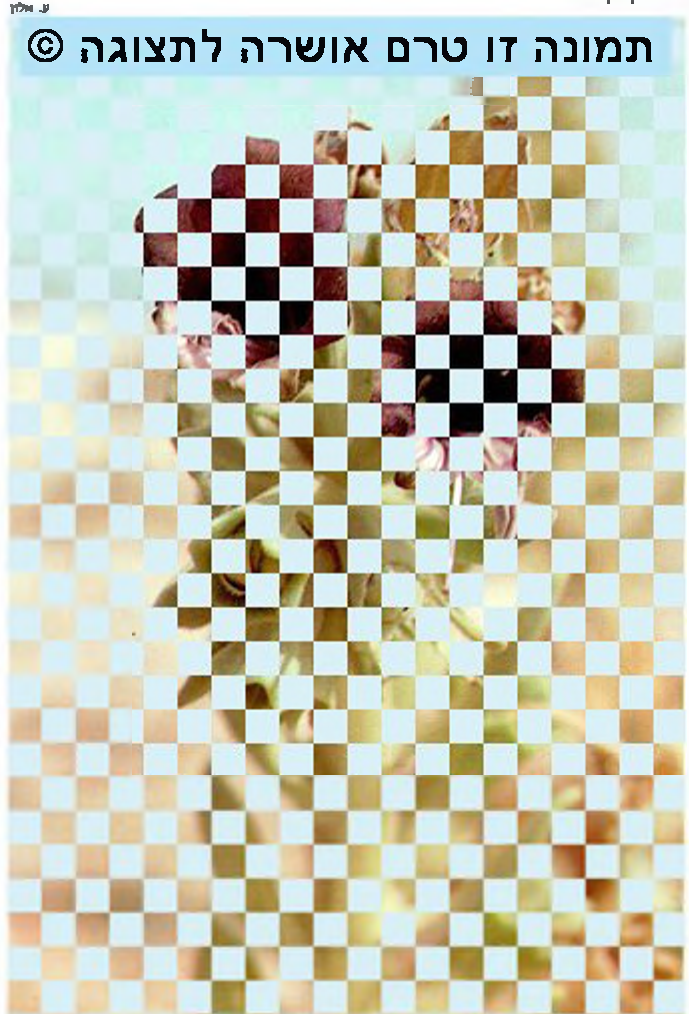


משרעת תפוצתו: באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני. זהו צמח-סלעים (ליטופיט) אמיתי, היינו צמח ששורשיו חודרים אל תוך הסלע ממש ומפלים להם נתיב אל מישורי החולשה שבתוכו. השורשים הנרקבים מגדילים את החללים באבן ובעקבותיהם את קיבול המים של הסלע. כך יכול הצמח להתפתח ולהתרחב. הוא נובט ומתפתח על סלעי גיר ודולומיט קשים, וגם על סלעי נארי בחבל היס-תיכוני. בסלעים רכים המכוסים שכבה דקה של נארי, הרי לאחר שחדר מבעד לשכבת הסלע הקשה, עוברים שורשיו בתוך שכבה רכה, האוצרת כמות מים גדולה בהשוואה לסלע הגיר הקשה. כמו כן הוא גדל במשטחי סלע ובמצוקים בהרי הגב ובמדבר יהודה, ובמידה מסויימת גם על מחשופי קירטון קשה כמדבר יהודה. הוא אחד הצמחים השולטים בקירות האבן של בתים עתיקים ובחומות, כמו בחומות ירושלים. בכותל המערבי הוא אחד הצמחים העקריים.

גובה הצמח: 20-50 ס"מ. הוא מכוסה בשערות בלוטיות וארוכות, אשר מגען דביק. הגבעולים עשויים להשתלשל מקירות וממצוקים או להתוות צורת שיח, כדור-כמעט, על הקרקע או על סלע אופקי. העלים בעלי פטוטרת והטרף דמוי-ביצה או עגול, משונן בשפתו ודמוי-לב בבסיסו.

בראשי הענפים נישאות תפרחות עקרביות, ובהן נישאים הפרחים על עוקצים. אורך הכותרת: 2.5-3 ס"מ וצבעה הכללי צהוב חיוור מאוד עד זהוב (מכאן נגזר שם המין הן בעברית הן בלטינית). בצוואר הכותרת כתמים ארגמניים-סגולים כהים. האבקנים נוטים

שיכון קה



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



שיכון מרושת

ויתניה משכרת *Withania somnifera*

سم الفار، غُبَب س-אלמאר, עובעוב

שיח זקוף ושעיר, שענפיו רכים. פירותיו האדומים עשויים להרעיל בני-אדם, אך הם נאכלים על-ידי ציפורים המפיצות את הזרעים. שורשיו משמשים כתרופה.

הצמח גדל בעיקר באזורים היבשתיים והאירנו-טורני, וכן באזורים טרופיים של אסיה ואפריקה, ואף בדרום-אפריקה. בארץ הוא מאכלס בתי-גידול מופרעים בידי בני-אדם, צידי דרכים שאינם מרוססות בקוטלי עשבים, כפרים חרבים ונינות וטושות בשטחים עירוניים ובקרב אשפות. במרבית האזורים. הפצת זרעיו נעשית באמצעות הציפורים, ולכן מניע הצמח לבתי-גידול לחים חדשים, כמו סביבות ברזים נוטפים או דליפות של צינורות מים מתוקים.

גובהו: 80-150 ס"מ. עליו ונבעוליו שעירים ושעירותיו כוכביות. הענפים גליליים, מעוצים בחלקם התחתון, עצתם רכה והם נשברים בקלות. לעלים פטוטרת והטרף דמוי ביצה, תמים. אורכו: 3-10 ס"מ. העלים העליונים נוטים להיות נגדיים, אך שאר העלים מסורגים. בחיק העלים העליונים יושבות לרוב קבוצות צפופות של פרחים בעלי גביע ירוק ולביד, שאורכו 15-20 מ"מ, והוא נפוח בעין שלפוחית. בתוך הגביע מצויה כותרת, ירוקה גם היא, הבולטת רק מעט.

II. reticulatus

عُذْرَة، سكران עורווז, סכראן

שיכון מרשת

עשבוני חד-שנתי או דו-שנתי, הגדל כעשב-דך בשרות תבואה בנוב הצפוני ובמדבר יהודה, בעיקר באדמות לס. צמח רעיל, הגורם מדי קיץ להרעלה של ילדים בדואים המנסים לאכלו.

מחרשת המסמר הבדווית אינה פוגעת בשורשו הקשה, וכך הוא מתפתח יפה, חרף החריש. הוא נדיר למדי בקרקעות שאינן מופרעות על-ידי אדם. בחברות של צומח טבעי כמעט שאינו גדל.

תפוצתו העולמית: מערב אירנו-טורנית.

לאחר שלב לב משורשים עבים בני השנה שעברה, או לאחר שנוב במשך החורף, מפתח הצמח בתחילת החורף שושנת עלים. בעונת האביב מתפתחים נבעולים מסועפים, שגובהם 30-50 ס"מ. אלה נושאים בקצות סעיפיהם תפרחות עקרביות. העלים והנבעולים שעירים, מכוסים שערות בלוטיות דלילות או שהם מקריחים. העלים מוארכים ושסועים לאונות עמוקות. עלי השושנת והעלים שבבסיס הנבעול הם בעלי-פטוטרת, ואילו שאר עלי-הנבעול יושבים.

אורך הכותרת: 2-3.5 ס"מ; צבעה סגול-בהיר, והיא מעוטרת ברשת צפופה של עורקים סגולים (מכאן נגזר שם המין).

אורך הגביע הפורה: כ-3 ס"מ, שיניו דוקרניות והעורקים הערוכים עליו בולטים. בתוך הגביע נמצא הלקט, הנפתח במהלך הקיץ כתוצאה מפגיעה מכנית, או במהלך החורף עם הרקבות הגביעים הבלתי נשירים, או כתוצאה מהמכות של טיפות הגשם.

אבינועם דוין

סולנום
Solanum
مَعَد מעיד

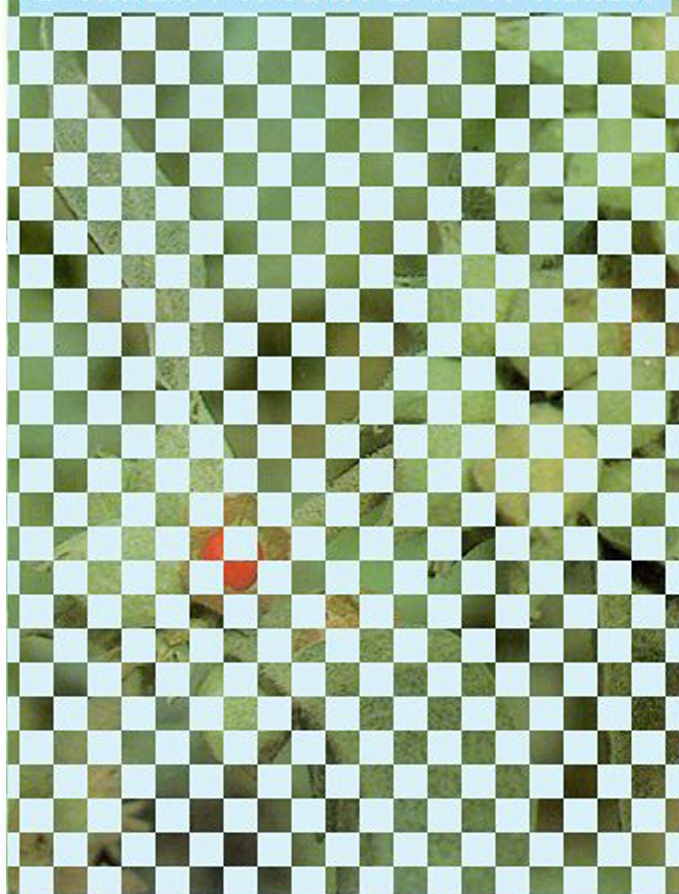
סוג ענק המונה כ-1,700 מינים של צמחים עשבוניים, שיחים או עצים ולעיתים מטפסים. תפוצתם משתרעת באזורים הממוזגים והטרופיים, במיוחד בדרום-אמריקה.

שמו המדעי של הצמח הוא השם הלטיני של הסולנום השחור, הגדל גם כיבשת אירופה.

הסולנום מצטיין בפרחים שכתרתם גלגלית או דמוית פעמון קצר, לרוב בעלת סימטריה רדיאלית, ולה 5 אוונות. המאבקים נמצאים בלוע הכותרת וצמודים סביב לעמוד העלי בצורת קונוס, הם נפתחים על ידי נקב או שסע בקצהו העליון של המאבק. הזירים קצרים; הפירות לרוב ענבות כדוריות.

קבוצת המינים השכיחה ביותר בסוג כוללת את הצמחים לבני הפרח ורכי העלים. המינים הגדלים בארץ נמנים על קבוצה זו, ומאכלסים בתיגידול מופרעים בחבלי הארץ השונים. שני מינים נוספים הם סגולי פרחים, קשי עלים וקוצניים, ומין אחד, נד שהתאורח בארץ בשנים האחרונות, הוא צהוב-פרחים וקוצני. הסוג חשוב ביותר לאדם, כולל צמחי-מאכל כתפוח-אדמה וחציל (ר' כרך 12). בעבר נחשבו על סוג זה גם העגבניה והפלפל, שהופרדו בינתיים לסוגים נפרדים.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



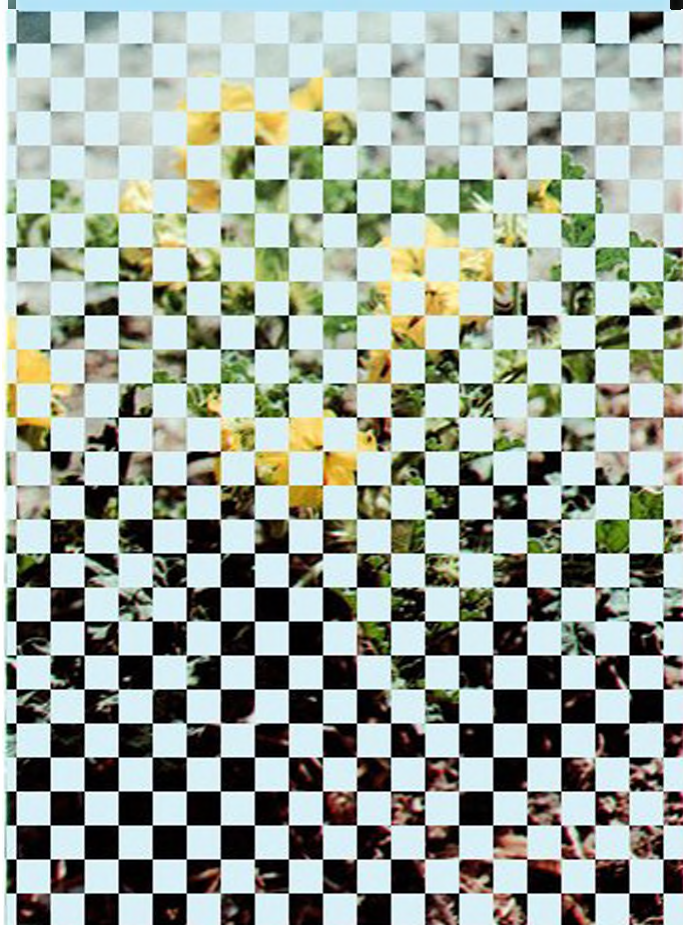
ע. אלון

ויחיה משכרת

ב. הכנרת

סולנום המקור

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



הפריחה בעיקר בעונת הקיץ. אחריכך מבשילים הפירות, הדומים לעגבניות אדומות קטנות, שקוטרו כ-5 מ"מ. הפירות נשארים על הצמח עד האכלס, ובמהלך הזמן מתפורר הנביע העוטף אותם, למחות באופן חלקי. הצמח מכוסה בעלים כל השנה. כל חלקי הצמח מכילים אלקלואידים ומספר רב של לקטונים סטרואידים בשם ויטנולידים.

מחקרים שנעשו באחרונה מגלים כי הויטנולידים ובעיקר ויטפרין A, הם בעלי פעילות אנטי סרטנית, ומכאן שנודעת להם חשיבות אפשרית במחקר מחלת הסרטן. כן הוכח שלחומר המופק מן העלים תכונות אנטיביוטיות ואנטיוראליות.

הצמח ידוע מזה שנים רבות כצמח רפואה כהודו ובקרב השבטים בדרומה של אפריקה ובמזרח. בהודו משמשים שורשיו המיובשים כתרופה נגד מחלת שחפת וכסם מהפנט ומרדים, הפעיל במקרי כפיון (מחלת הנפילה) ומשמש גם לשיכוך כאבי בטן ולריפוי כיבים וכד'.

האלקלואידים מקבוצת הטרופנים הם האחראים להשפעה הנרקוטית ולהשפעה המרעילה במינון מופרז. סימני הרעלה, לאחר אכילה מחלקי הצמח, ניכרים בצמאון, בכאבי-ראש וחום, בעליה בלחץ-הדם, בעוויתות ובמקרים קיצוניים – גם באיבוד הכרה ובמות.

בסוג 10 מינים שמשרעת תפוצתם באזור היס-תיכוני, הסהרוערבי, האירו-טורני, בדרום-אפריקה ובמזרח ובדרום-אמריקה.

אבינעם דנין וזהרה יניב

סולנום שחר

Solanum nigrum

شجرة، عنب التعلب, סניוה, ענב אולח'עלב

גובה הצמח: 30-60 ס"מ; לרוב הוא קרח, ואם יש עליו שערות, הן מהודקות ולא פשוקות. העלים דמויי ביצה ובעלי פטוטרות ניכרות. שפת העלה תמימה או בעלת אונות רחבות.

בחיק העלים העליונים יש ענפי פריחה קצרים, הנושאים 5-10 פרחים. כותרת הפרח לבנה, קוטרה 5-8 מ"מ, והמאבקים צהובים. הפרי שחור, קוטרו כ-8 מ"מ.

הפריחה: בעונות האביב והקיץ. הפרי, כמו יתר חלקי הצמח, רעיל לאדם אך נאכל עלידי כולבולים וצפורים אחרות, והזרעים מופרשים יחד עם קליפתו. למרות רעילות הצמח נאכלים העופים הצעירים בכמה ארצות כירק סלט. המעבר במערכת העיכול של הציפור מזרז את הנביטה. מספר הכרומוסומים 2n=72. מין זה אוחד, לאחרונה, עם המין הבא:

S. luteum

סולנום שיער

גבול מקודמו בעליו ובענפיו, המכוסים בצפיפות בשערות פשוקות וארוכות. צבע הפרי הבשל – אדום בהיר בלווית גוונים צהובים. הפריחה: במועדים זהים לאלה של המין הקודם. מספר הפרחים בתפרחת מגיע ל-3-6. גם הסולנום השעיר גדל בבתי גידול עשירי חנקן, בנינות, באשפות, בחורבות ובצידי דרכים, אולם בית גידולו הראשוני בארץ אינו כה ברור כבית גידולו של הסולנום השחור, לכן יש לשער שהתפשט בארץ בעקבות בנייהאדם. זרעיו מופצים עלידי צפורים. מספר הכרומוסומים הוא 2n=48.

סולנום סיני – *S. sinaicum* – בן שיח מדברי, נדיר בישראל. גובהו: 30-60 ס"מ. ענפיו מעוצים בבסיסם. מאכלס ערוצי נחלים במזרח סיני ובנגב הדרומי ליד אילת. לעליו אונות ברורות, פרחיו לבני כותרת; פירותיו כגודל אפון, שחורים ועסיסיים.

עשבוני חד-שנתי או רב-שנתי המאכלס בתי גידול עשירים בחנקן, כגון אשפות. שכיח כעשכנץ בשדות שלחין קיציים. ידוע בשמו העממי "ענבי-שועל".

נראה גדל בארץ מאז ומתמיד, שכן בעמק החוף הוא מאכלס בית גידול טבעי וייחודי: הוא גדל בצל שיחים של רותם-המדבר בקרקעות חוליות, רק במקומות שקרקעם התעשרה ברוקבובית הוותם במידה מספקת. משערים כי הוותם, שהוא צמח ממשפחת הפרפרניים, קושר חנקן, והרוקבובית שלו עשירה במיוחד. הצמח מצוי בקביעות גם בצל חרובים בחוף. הוא גדל בבתי גידול משניים ברוב חלקי הארץ אך במיוחד בחבל הים תיכוני. משרעת תפוצתו הכללית ים-תיכונית ואירו-סיבירית.

סולנום שחור



סולנום שיער



הצמח מלבלב בתחילת הקיץ מניצנים שבגובה פני האדמה או מעליה, מצמיח עלים מוארכים וצרים שצבעם מכסיף. על גבי הגבעולים והעורק המרכזי, בצידם התחתון של העלים, ערוכים קוצים צהובים ישרים וארוכים. הפרחים נישאים בקבוצות בקצות הענפים; קוטר כותרתם הסגולה כ־3 ס"מ. המאבקים הצהובים אינם הדוקים לעמוד העלי, (שלא כמו בסולנוס החדק) והם כפופים. בדרך זו הם מאביקים את בטנם של חרקים. זהו המין היחיד בסוג סולנוס בארץ, שפרחיו אינם בעלי סימטריה רדיאלית מלאה.

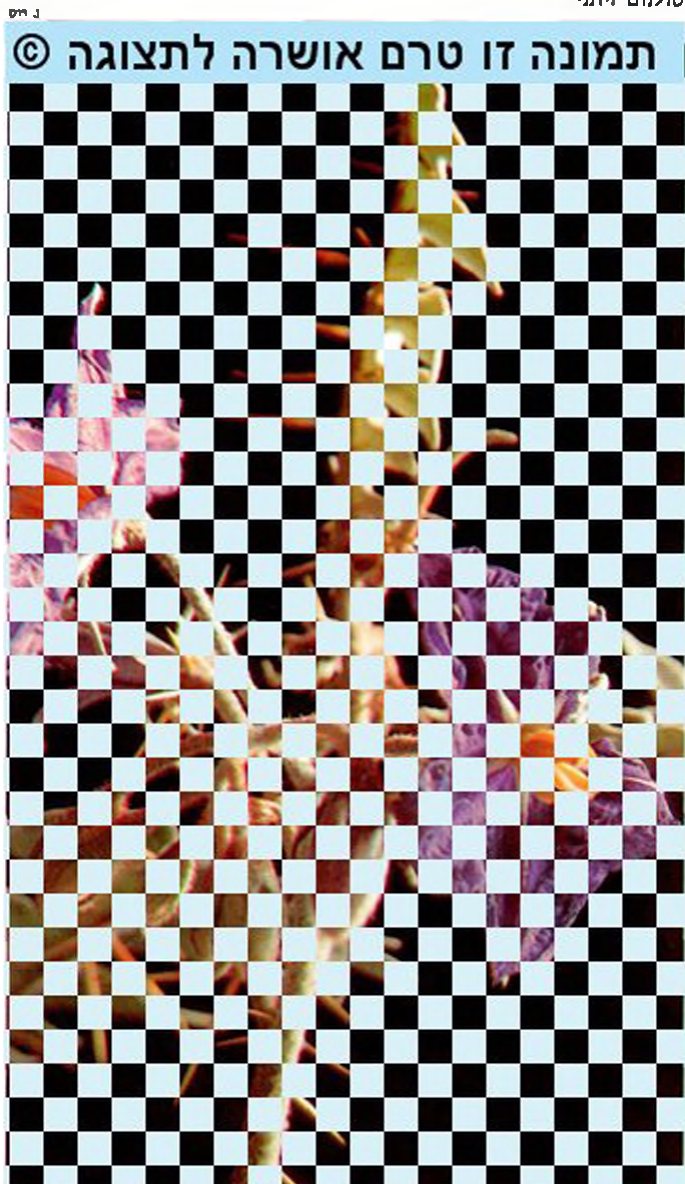
S. cornutum

סולנוס המקור

מין חד־שנתי שחדר לארץ לפני כ־20 שנה ומאו התפשט, אך אין הוא שכיח כמו הסולנוס הזיתני. נבדל משאר המינים הנדלים בארץ בפרחיו צהובי־הכותרת ובקוצים הצהובים והדקים במחטים, המכסים את כל חלקיו. עלי הגביע מכוסים בקוצים בולטים וכמוהם גם העורקים הצדדיים בצידו העליון והתחתון של העלה.

אכילת דגן

סולנוס זיתני



סולנוס החדק

S. incanum

סולנוס החדק

حديق، كدرمياص، جين دق، كدرمناق، نیبین

שיח של נאות מדבר. שמו הערבי סייע לזיהוי הצמח עם ה"חדק" הנזכר בספר משלי.

משורעת תפוצתו הכללית: סודנית. מאכלס בארץ נאות מדבר חמים, בעיקר בבקעת ים־המלח ובעמק־הירדן התחתון.

גובה השיח: 60-150 ס"מ, גבעוליו ועליו מכוסים בקוצים צהובים, הדומים לקוצי הוורד או לקוצי הצלף, שכן הם כפופים מעט ומורחבים בבסיסם. העלים והגבעולים מכוסים בצפיפות בשערות כוכביות. העלים גדולים, בעלי פטוטרוט ואינם סימטריים, אך צורתם הכללית דומה לביצה, והם מכוסים בקוצים לאורך גבם של העורק הראשי ושל הפטוטרוט. הפרחים נישאים בקבוצות על עוקצים קצרים בחיק העלים העליונים. הם ניכרים בכותרתם הסגולה, שקוטרה 2-2.5 ס"מ, וכן באבקים צהובי מאבקים, שבינו תם מבצבץ עמוד העלי. ההאבקה – בידי דבורים גדולות מן הסוג Xylocopa. הפרי – עונה צהובה וכדורית, וקוטרו: 2-2.5 ס"מ. הפרי רעיל ומכיל כמות רבה של אלקלואידים, ולפיכך אינו נאכל על־ידי בעלי־החיים. מסיבה זו הוא נושר וזרעיו נפוצים בקרבת צמח האם או נשטפים במורד הנחל.

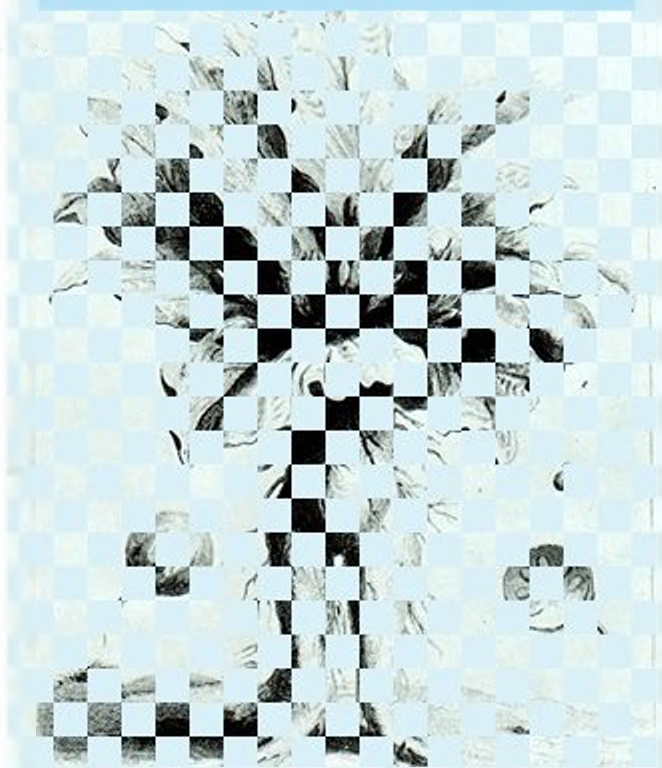
S. elaeagnifolium

סולנוס זיתני

עשבוני רב־שנתי, גר בארץ; מוצאו מאמריקה הטרופית; חדר ארצה ולארצות הים־התיכון בעשרות השנים האחרונות, ומאו הוא מתפשט בעיקר בעורת האדם. כיוון שהחל להופיע בארץ בקרבת לולים או רפתות, יש לשער שחדר אליו באמצעות המזון המיובא לבעלי־החיים.

גובה הצמח: 40-60 ס"מ. פעיל בקיץ. מאכלס בתי גידול מופרעים: שדות חרושים וצידי דרכים וגיונות; יוצר משטחי פריחה נאים בעונה היבשה. באזורי הארץ החמים פעילותו ממושכת מזו שבאזורים הקרים.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



1. Blanchard & Barre 1859

דודאים בדמות אדם

דודא רפואי

Mandragora autumnalis

ثَمَّاح المَجَانِين، يروح ثوفاح אלמ'אנין, יברוח

עשב רבי-שנתי שסביבו מהלכות אמונות ואגדות מני קדם. בולט בנוף הארץ בעונת החורף.

שם הסוג העברי נזכר כבר בתנ"ך. פירותיו, הדודאים, הם סגולה לאהבה לפי המסופר בבראשית (ל', 14-17); ובשיר השירים (ו', 14). השם המדעי של הסוג ניתן לו בידי היפוקרטס כרמו לסכנות ההרעלה הצפונה לבקר האוכל ממנו.

תאור סגולותיו המאגיות ואופן השימוש בו מפורטים גם בכתבי יוסף בן מתתיהו (מלחמות היהודים, ז', ו', ג'). נראה שהיכרוחי, הנזכר בתלמוד הירושלמי (שבת פ"ג, מ"ח) הוא הדודא.

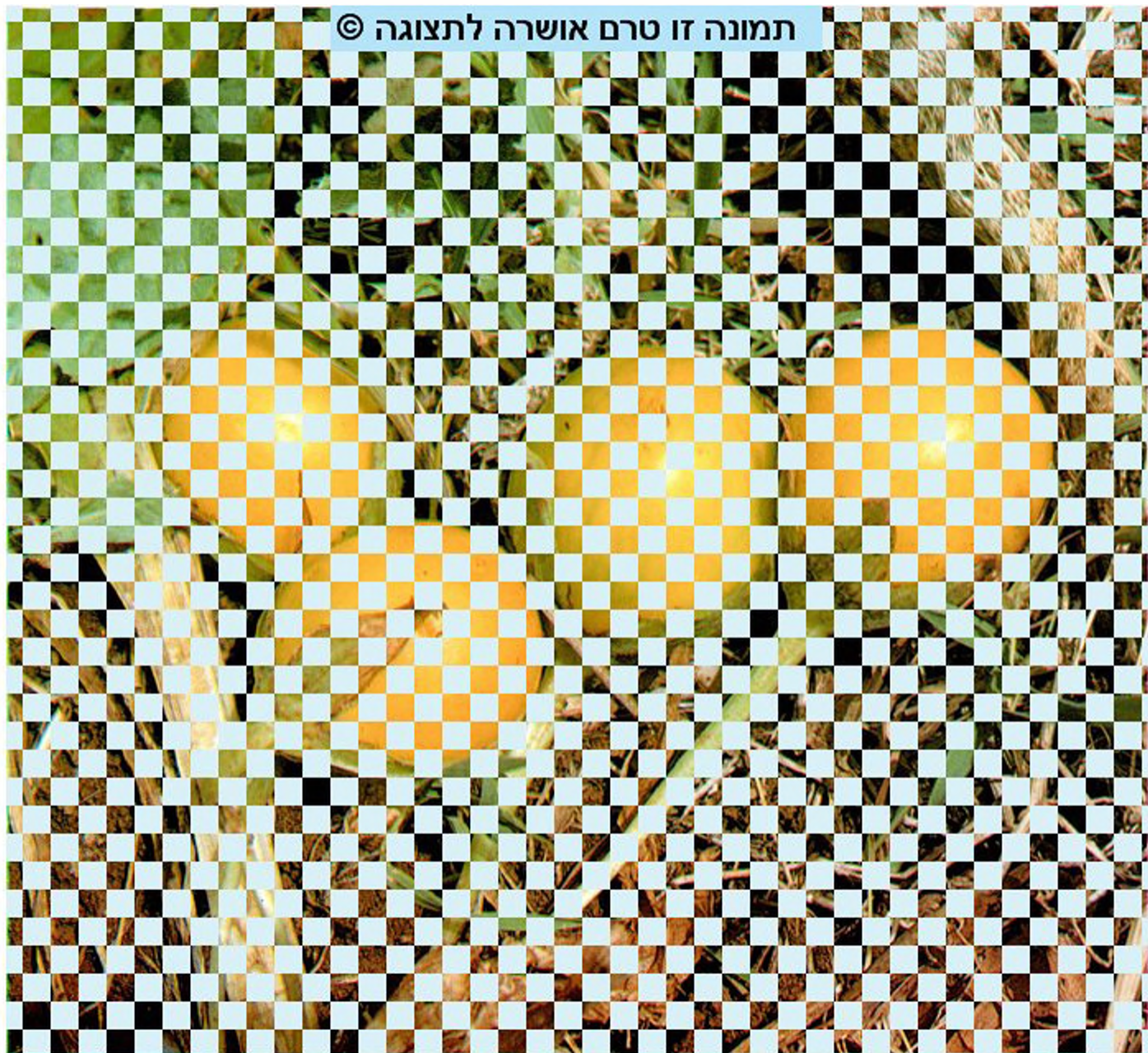
בספרות האירופית שכיחים מאוד תאורי הצמח וסגולותיו הפלאיות, הטובות לרפואה ולבישול, והם נזכרים מכתבי דיוסקורידס במאה הראשונה לפני סה"נ עד סמוך לימינו. בעיקר רווחו אמונות אלה בימי הביניים. נראה שבמצרים הקדומה גידלו את הצמח בתרבות, שכן זרעיו נמצאו בקברו של תות'אנח'אמן. כן נמצאו קישוטים ועדוים שצורתם כצורת פרי.

כל חלקי הצמח רעילים, ואיום נאכלים עלידי הצאן והבקר. טעמם של העלים מתוק, וידוע על ילדים שהתפתו לאכלם ונהנו, ולאחר-מכן סבלו מהרעלה חמורה. בעבר השתמשו בצמח כשיקוי אהבה (יש סבורים שמכאן נגזר השם: דודאים – דודים), כסם מרדים, כסגולה לפיריון, נגד שדים ורוחות ולצרכי כישוף, והכינו

דודא רפואי: מריחה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©





ע. אלון

דודא רפואי: פירות

הפרחים יוצאים ממרכז שושנת העלים: כל פרח נישא בנפרד על עוקץ ארוך, 5 עליהנביע מאוחים בבסיסם. הכותרת דמוית-פעמון, צבעה סגול ובה 5 אוונות. הצלקת צהובה-ירוקה, מבשילה לפני האבקנים. ההאבקה – בידי דבורי-דבש.

הפרי – ענבה בשרנית כדורית, קוטרה 3 ס"מ, צבעה ירוק, ובהבשילה הופך צבעה לצהוב-כתום. הפרי עטור בנביע, נודף ריח נעים. עליו, ולא על הפרח, נאמר בשיר השירים: "הדודאים נתנו ריח".

פריחתו של כל פרט ממושכת מאוד, ראשיתה כבר בחודש דצמבר, והיא נמשכת עד לאביב. אז נראים על הצמח פרחים ופירות. אלה בצד אלה. הפרחים הנפתחים באביב חונטים פירות בימי קציר החיטים, כמסופר בתנ"ך על הדודאים שמצא ראובן.

הסוג מונה 4-6 מינים, שתפוצתם ים-תיכונית ואירנו-טורנית. בארץ רק מין אחד.

אמץ דמי

ממנו תרופות כנגד חולאים ומדווים. ואכן, מתברר שהצמח מכיל סקופולאמין והיוסצין, המשמשים גם ברפואה המודרנית. הערבים בארץ הכירו את הסכנה שבדודא ולא השתמשו בו לריפוי חולים, אך סיממו בעזרתו תרנגולות דוגרות, לבל יישברו הביצים.

תפוצתו משתרעת באזור הים-תיכוני, מן הארץ מערבה עד ספרד. גדל בארץ בכל החבל הים-תיכוני, ומאכלס בתי-ידול מגוונים, בעיקר בתות פתוחות.

השורש שיפורי ועבה, אונר מזון וארוך, ומעמיק בקרקע עד 2 מ'. בימי הביניים נהגו לצייר שורש זה כמתפצל פעמיים, בהתווות דמות אנושית, כביטוי לכוח הכישוף הגנוז בו. יש מחברים מאותה עת הכותבים כי הדודא חציו אדם וחציו צמח. בזכות המזון האונר בשורשו הוא מקדים ללבלב ואף לפרוח בראשית החורף.

העלים גדולים (20-30 ס"מ), מקומטים מאוד, ערוכים בשושנת סמוך לקרקע וגונו ירוק-כהה ורענן. הם מבלבלים כבר בחודשים אוקטובר-נובמבר, וקמלים בימי השרב של חודש מאי.

דַטוּרָה נְטוּיַת־פְּרִי Datura innoxia (=D. metel)

بَقَم، داتورة بقم، داتורה

צמח חד־שנתי גבוה וזקוף. רעיל. נראה אפרפר בגלל שערותיו. ניכר בפרחיו הלבנים והענקיים.

שם הסוג נגזר מערבית או מהודית.

משרעת תפוצתו: בחבל הים־תיכוני ובהודו. מוצאו מאמריקה הטרופית, ובעולם הישן הוא נר (אדבטיבי). בארץ נאסף לראשונה בשנת 1898. מגדלים אותו כצמח תרבות.

ידוע כבעל סגולות מרפא. הזרעים מכילים אלקלואידים (היוסציאמין, היוסצין וסקופולאמין), רעילים מאד אך משמשים במיון מתאים לטיפול במחלות רבות, משיתוק וקצרת ועד למחלות בדרכי הנשימה.

נדל בארץ בגליל התחתון, בעמק יזרעאל, בעמק עכו, בכרמל, בשרון, בשפלת פלשת, בהרי יהודה, במדבר יהודה ובהר הנגב. זהו צמח של צידי דרכים, החודר באחרונה לשדות כותנה, במיוחד בגליל המערבי ובעמק זבולון. מופיע במשרעת קרקעית רחבה, לרוב בשולי דרכים ובשדות מושקים. בשל הדמיון במחזור החיים בינו לבין הכותנה, יש לצפות להתפשטות נוספת שלו בשדות הגידול. לזרעיו יש כושר תרדמה והשתמרות בקרקע למשך תקופה ממושכת.

גובה הצמח: 0.6-1.5 מ'. הוא מכוסה בשערות אפורות, קצרות ורכות. העלים רכים, בעלי פטוטרת ארוכה. הטרף דמוי ביצה, בעל שערות בלוטיות. מכל חלקי הצמח נודף ריח לא נעים. הכותרת

צינורית, לבנה וארוכה (12-19 ס"מ). הפרח זקוף בתחילה, ובהמשך גידולו הוא נוטה כלפי מטה. הפרי – הלקט מעוגל וקוצני, קוטרו כ־5 ס"מ. עוקצו פונה כלפי מטה. קוציו נלכדים בצמרם של בעלי חיים, וכך הוא מופץ לפעמים. ההלקט הבשל נפתח באופן לא סדיר בסדקי אורך, והזרעים מתפזרים מתוכו. הפריחה: בחודשים יוני–נובמבר.

דַטוּרָה זְקוּפַת־פְּרִי

نقير نفي

D. stramonium

ניכרת בפרחיה הקטנים יותר (5-10 ס"מ) ובהלקט הזקוף והקוצני שלה, הנפתח בארבע קשוות.

זהו צמח של צידי דרכים ומעובות, הצומח בגליל העליון, בהרי יהודה, בעמק דן ובחולה.

גם הוא נר בארץ ומקורו בדרום־אמריקה. בארץ נרשם לראשונה ב־1912. משרעת תפוצתו היא קוסמופוליטית.

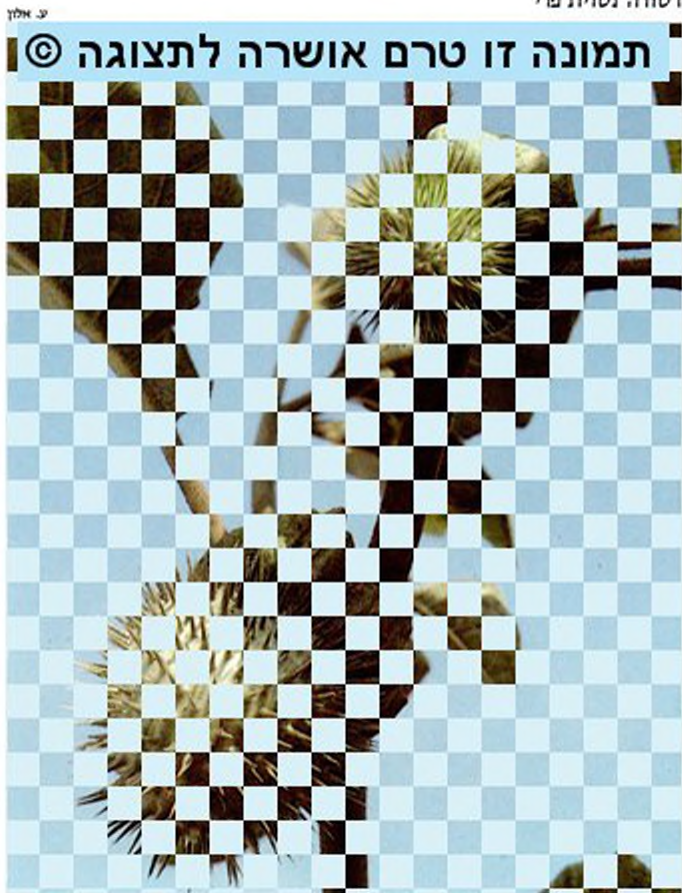
הצמח רעיל מאד, יש המגדלים אותו כצמח מרפא. מכיל נוסף לאלקלואידים (היוסציאמין והיוסצין) גם אטרופין, שפעולתו על מערכת העצבים גורמת להזיות ומרחיבה את אישוני העיניים. ייתכן ששימש ביוון העתיקה את האורקל ואת הקוסמים.

בארצות בהם מגדלים את הכוסמת גדלים צמחי הדטורה כעשבים רעים בשדות. מחזור חייהם מתאים למחזור הגידול וזרעיהם דומים לפירות הכוסמת ואף נבללים בהם (מימוזיס).

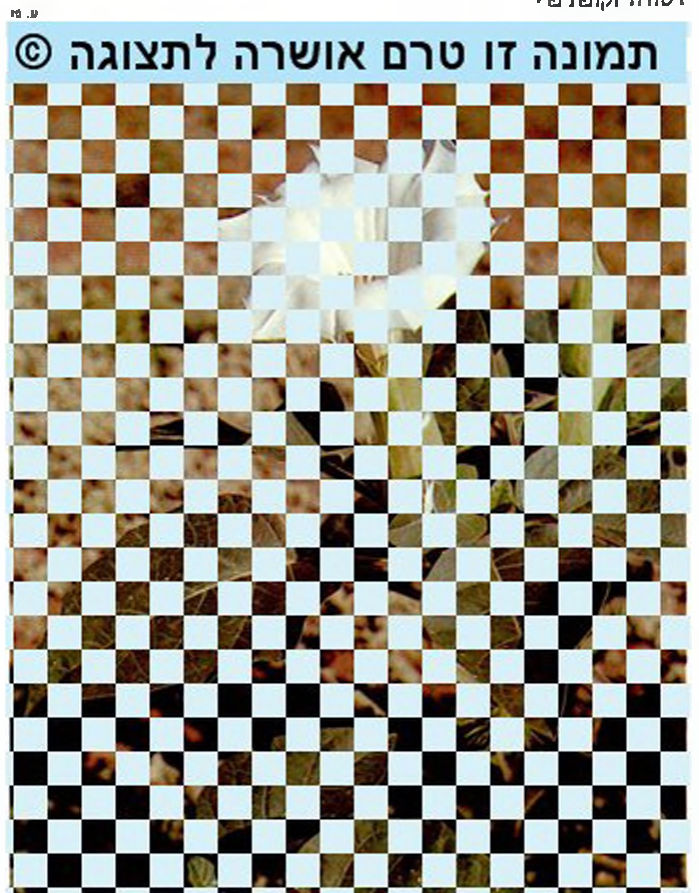
הסוג מונה 10 מינים הנדלים בארצות הטרופיות או בארצות התמות של שני תצאי כדור הארץ.

אמוץ דפני

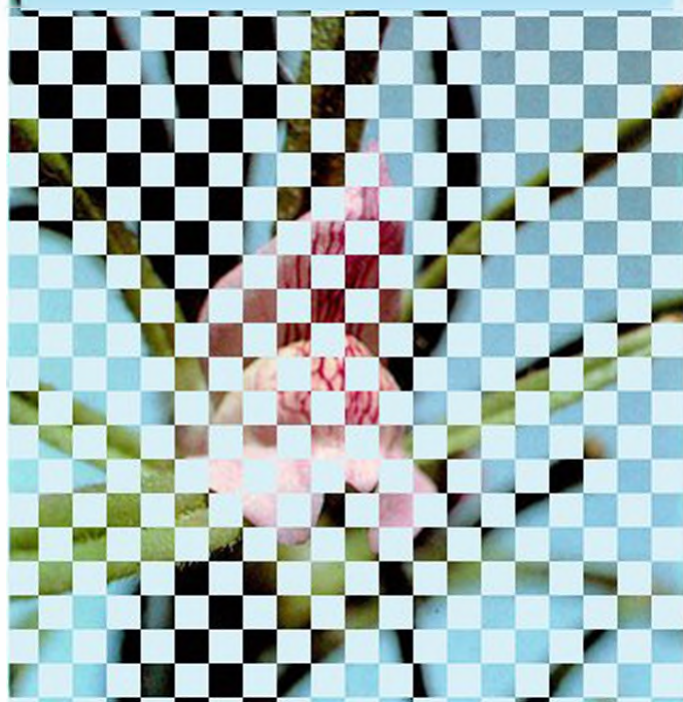
דטורה נטוית־פרי



דטורה זקופת־פרי



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לועית קטנה ולועית הארי הקטן

משפחת הלעיתיים SCROPHULARIACEAE

خنازیرات ת'אזיריאת

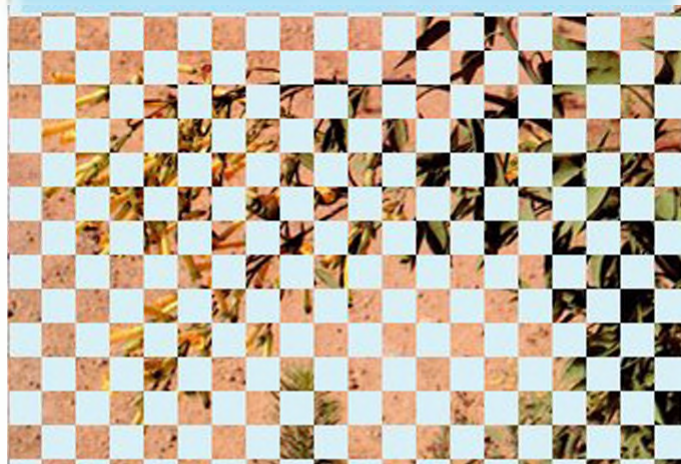
משפחה המונה כ-200 סוגים ובהם כ-3000 מינים של צמחים עשבוניים, חד-שנתיים ורב שנתיים, שיחים נמוכים ובני-שיח, וכן טפילים למחצה. אלה האחרונים – שורשיהם נטפלים לשורשי הפונדקאים, ואילו גבעוליהם ועליהם ירוקים ומטמיעים.

בארצות אחרות יש במשפחה זו גם עצים, וכן מטפסים, טפילים מוחלטים וצמחים החיים על חלקי צמח נרקבים (ספרופיטים*).

שמה של המשפחה נקבע על שם הסוג האופייני – לוענית. המשפחה משתייכת לסדרת הצינוואים, ומראה קרבה למשפחות הבינוניים והעלקתיים. לרוב העלים מסורגים, לפעמים הם נגדיים או ערוכים בשושנות. לעיתים משתנה הסידור באותו צמח עצמו. העלים פשוטים, תמימים או גזורים לאונות, ללא עלי-לוואי. התפרחות מסויימות או לא מסויימות, לעיתים נדירות הן סוככיות. הפרחים דו-מיניים, לפעמים נכונים או כמעט נכונים (בבוצין). ולרוב בלתי-נכונים. הכותרת מאוחדת עלים, בעלת צנור קצר או ארוך. האונן דו-שפתני, השפה העליונה דו-אונתית והתחתונה תלת-אונתית. בכל דור יש 4-5 אברים, אך יש סוגים (כמו ברוניקה) שמספר אבקניהם רק 2. הצופן טבעתי או נקודתי; השחלה עילית ולה 2 מגורות; עמוד-עלי 1; הצלקת דו-אונתית ולעיתים ישנה רק צלקת אחת, דמויית-כיפה.

רוב הפרחים במשפחה הם מואבקי-חרקים. הפרי – הלפט, הנפתח לרוב בראשו על-ידי נקבים, או בעזרת עפעפים בצידו, לפעמים על-ידי קשוות. פרי שהוא ענבה עסיסית מצוי אצל כמה מבני המשפחה שאינם גדלים בארץ. בארץ גדלים 14 סוגים המונים כ-63 מינים, ביניהם צמחי רעל ורפואה.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



א. דנין

טבק השיח

טבק השיח
Nicotiana glauca

تَبَاك، تَبَغْ أَحْوَى تومباک، تبغ' אחווא

שיח גבוה (2-4 מ') בעל גזעים מעוצים וזקופים. מוצאו מדרום-אמריקה – מארגנטינה ומבוליביה. משרעת תפוצתו: בארצות היס-התיכון, באוסטרליה ובארצות-הברית. גדל כמעט בכל חלקי הארץ, במעוזות ובצידי דרכים, וכן על סלעים ובחומות עתיקות.

מין אדנטיבי (גר) זה נרשם בארץ ישראל לראשונה ב-1898 ליד יפו. מאז התפשט, במיוחד בצידי דרכים ובמעוזות, בכל חלקי הארץ. ראוייה לציון הופעתו כצמח מתנחל בשלבים ראשונים של סוקצסיה* במחצבות בכרמל ובגליל. הצמח מייצר אלפי זרעים זעירים, הנפוצים למרחקים, וזו, כנראה, אחת הסיבות לתפוצתו הנדולה, במשרעת רחבת של תנאים אקולוגיים, ובמיוחד בבתי-גידול פתוחים ומופרעים.

מנדלים אותו גם כצמח נוי.

העלים מכילים אלקלואיד (Anabasin) היעיל נגד כנימות. הוא נחשב כצמח רעל, המסוכן במיוחד לבקר.

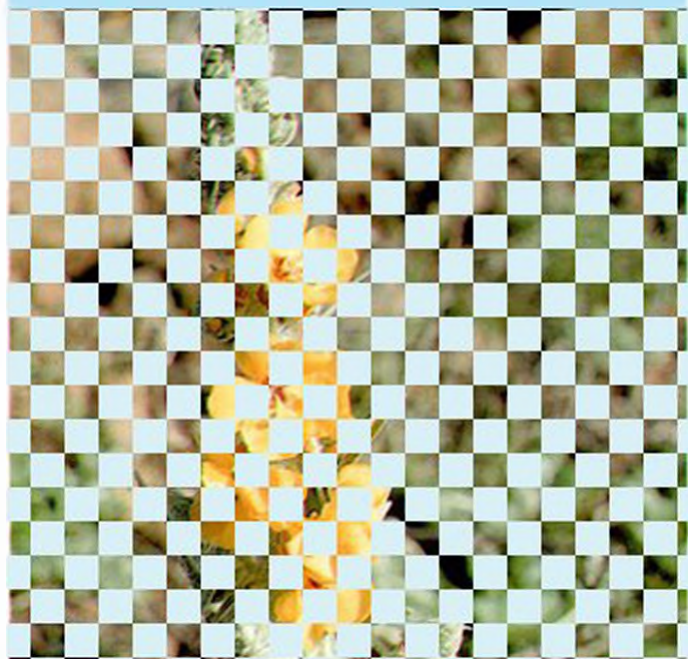
עליו מסורגים, כחולים-ירוקים, נישאים על פטוטרת שאורכה כאורך הטרף. דמויי ביצה, מכוסים בשכבה של מעין אבקה לבנה. הפרחים נישאים יחד במכבד רפה על ענפים חסרי עלים. הכותרת ארוכת צינור (כ-3 ס"מ), צהובה-ירקרקת, בעלת 5 שיניים קצרות שעירות בצידן החיצוני. הפריחה ממושכת, במשך כל עונת הקיץ, מחודש מרס עד חודש אוקטובר. הפרי – הלפט חבוי בתוך הגביע.

הסוג נושא את שמו של ג'ון ניקוט, דיפלומט צרפתי ששלח במאה ה-16 זרעי טבק לצרפת.

הסוג מונה 21 מינים שתפוצתם באוסטרליה ובפולינזיה, ועוד 45 מינים טרופיים, שתפוצתם בצפון-אמריקה ובדרומה. אחד ממינים אלה, טבק אמת – *N. tabacum*, נפוץ כגידול תרבות, שעליו משמשים לייצור טבק. הוא גדל כצמח חד-שנתי ועליו נאספים ומיובשים בקפדנות. בארץ נידולו מסחרי בעיקר במשק החקלאי הערבי.

מין אחר, טבק גס – *N. rustica*, משמש לייצור טבק הרחה. אמוץ דפני

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



בוצין הנליל

מבין עליהבסיס יוצא גבעול תפוחת זקוף, (לעיתים יוצאים גבעולים אחדים), הנושא עלים קטנים יותר, וכן תפוחת, שמידת הסתעפותה שונה במינים השונים.

הכותרת צהובה, גדולה לרוב (קוטרה 8-40 מ"מ) פרושה לרווחה (גלגלית), מאוחת-עלים, ורק סמוך להקפה ניכרות 5 אונות. האונות בלתי-שוות במקצת, אך הפוח נכון (סימטרי) יותר מרוב בני משפחתו. במרכזו בולטים 4-5 אבקנים שוני-אורך, שזיריהם ניכרים בשערות ארוכות, צהובות וסגולות.

ההלקט אופייני, דמוי-ביצה, מחודד ונפתח בראשו – לרוב בחריץ ולא במכסה. לעיתים נורקים הורעים קבוצות-קבוצות מתוך החריץ, כאשר הגבעול הנוקשה נע ברוח או נוגע בבעלי-חיים. לרוב נותרים הורעים כלואים בהלקט, עד שהוא נרקב ומתפורר. הורעים קטנים, שחורים ומקומטים. במינים אחדים, למשל בבוצין מפורץ, מצוי מגוון מיוחד הגורם לנשירת הכותרת בפרחים שהואבקו, ואולי מועיל הדבר במניעת תחרות על מאביקים.

הפרחים נפתחים לפנות ערב וקמלים למחרת, לקראת שעות הצהריים. בשעות הבוקר, כשהכותרת עודנה רענונה, אפשר להיווכח בתופעה מוזרה: אם מגרדים, קוטמים, פוצעים או כווים (בסיגריה בוערת, למשל) חלק מן הכותרת או את האבקן – אין רואים תחילה כל תגובה, אך לאחר כ-30 שניות ניתקת לפתע כל הכותרת ונופלת ארצה. הגביע, הנסגר בבת-אחת, הוא ה"זורק" את הכותרת. פרטים רבים במגוון זה אינם מובנים עדיין.

קבוצת מינים חסרי שערות כוכביות, שבפרחיהם מצויים רק 4 אבקנים, נחשבה בעבר כסוג נפרד, **בוצינית** – *Celsia*, ורק באחרונה הוכללה כסקציה בסוג בוצין.

Verbascum fruticosum

בוצין שיחני

בני-שיח מסועף וסבוכ, שעלי הבסיס שלו גלוניים מאוד. פרחיו ערוכים יחידים לאורך הגבעול; מחיק כל חפה עולה פרח אחד גדול. קוטר הגביע של הפרח כדי 7-15 מ"מ, קוטר הכותרת 25-40 מ"מ. כל 5 זירי האבקנים מכוסים בשערות סגולות.

הגדול בסוגים בארץ הוא **הבוצין**, המונה 17 מינים; מינים אלה גדלים בחבלים שונים ובלטים בשערותיהם הכוכביות. 4 סוגים אחרים מונים כל אחד 9 מינים; הבולט בהם הוא הסוג **לוענית**, שרוב מיניו הגדלים בארץ הם רבי-שנתיים וחלקם דו-שנתיים. מבני הסוג פשתנית גדלים בארץ רק מינים חד-שנתיים. לפרחיהם דרבן ושפע של צבעי כותרת.

הסוג **קיקסיה** הופרד מן הסוג פשתנית על יסוד העפעפים הנפתחים בצד ההלקט, לעומת הנקבים שבראש ההלקט של מיני הפשתנית. הסוג **קיקסיה** מונה צמחים רבי-שנתיים שבסיס ענפיהם מעוצה – כמה מהם בני-שיח המאכלסים בתות-ספר ומדבר, וכן קבוצת מינים חד-שנתיים הגדלה באדמות כבדות בחבל היס-תיכוני.

עם הסוג **ברוניקה** נמנים בארץ בעיקר עשבים חד-שנתיים המאכלסים בתות יס-תיכוניות ונופי צומח חד-שנתי, המתפתח בחבל היס-תיכוני, במקומות שהעצים והשיחים נכרתו בהם. המינים הרבי-שנתיים גדלים בעיקר בבתי-גידול לחים, כגון מעיינות וגדות נחלים המושכים מים מתוקים, ובמרומי החרמון.

ברילע סיני – *Lindenbergia sinaica* הוא בני-שיח המגיע לצפון תחום תפוצתו בהרי אילת. עליו מכוסים שערות בלטייות המכילות חומצות, ואלה רוחות בעלי-חיים אוכלי עשב. שני מיני **עלקוק** ומין אחד של **עלוק** גדלים כצמחים טפילים למחצה.

הסוג **לעיהארי** מיוצג בצמחית הארץ על ידי כמה מינים הגדלים בר.

בנינות-הנוי גדלים עוד כ-20 סוגים.

במשפחה אין צמחי תועלת רבים. צמח רפואה חשוב ביותר הוא **אצבעונית** – *Digitalis*, המכיל חומרי רעל. אלה נמנים עם הגליקוידים המשפיעים על פעולות הלב. מפיקים מחומרים אלה תרופות כנגד מחלות לב. **פאולובניה** – *Paulownia* – צמח נוי נדיר בארץ – מקובל מאוד כמזרח הרחוק, זהו עץ מהיר צמיחה שאשכולות פרחיו סגולים וגדולים.

אבינועם דנין

בוצין

Verbascum

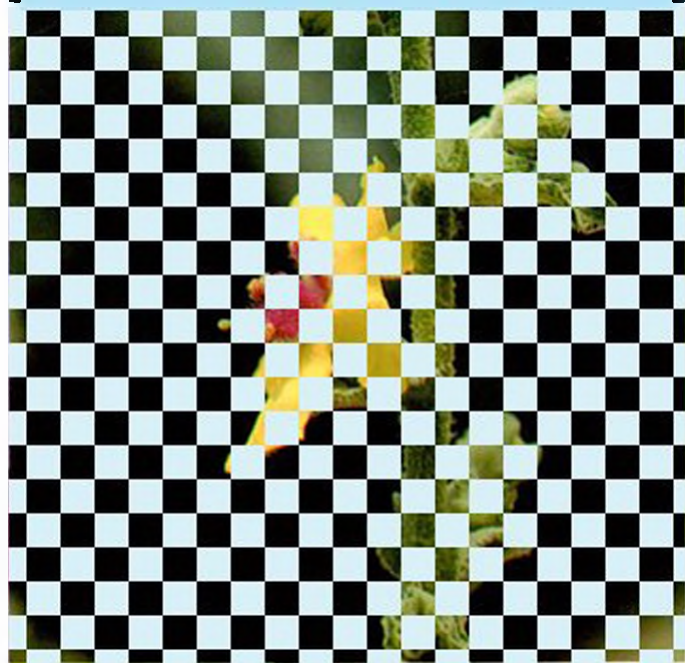
عورور، بوصير، اذان الدب عورور، بוצין، أدیان (אל)دب

סוג מורח-תיכוני גדול, המונה כ-350 מינים, רובם עשבים רב-שנתיים ומיעוטם בני-שיח או עשבים חד-שנתיים. בארץ גדלים 16 מינים.

שמו העברי נגזר ממלה ארמית שפרושה נר, על שום גבעוליו הזקופים הנושאים בראשיהם פרחים צהובים כשלהבות. תפוצת המינים משתרעת בעיקר באזורים היס-תיכוני והאירוני-טורני. מרכז התפוצה – בהרים של מרכיתורכיה, באקלים שחון למדי. נראה שמוצא הסוג מאזור זה, ושם חלה גם התמיינות נמרצת של מיניו. התמיינות זו נמשכת גם בימינו. תופעה זו מעמידה כמובן קשיים רבים כאשר באים לתחום גבולות ברורים בין המינים.

רוב המינים מצמיחים בבסיס שושנות-עלים גדולים (אורכם כדי 40-100 ס"מ), שרועים, מקומטים; תכופות שפת העלים גלונית. העלים והגבעולים מכוסים בצפיפות בשערות כוכביות נוקשות, כמעט זיפיות, לא-נעימות למגע. מגען של שערות אלה מסוכן לעיניים (גורם נזק), ומכאן נגזר השם הקדום של הצמח – **עווירא** (המעורר), שנשתמר עד ימינו בשינוי קל בפי הערבים.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



בוצין מפרץ

הצמח מכוסה שער אפור-צהבהב ועלי הבסיס שלו מפורצים פחות או יותר. העלים סורחים על הגבעול ויוצרים לאורכו כנפיים. הפרחים צהובים ומרכזם ארגמני (בזכות השערות הארגמניות שעל זירי 5 האבקנים); קוטרם 2-2.5 ס"מ. הפריחה ממושכת, בחודשים אפריל-אוקטובר.

V. orientale

בוצין מזרחי

לשעבר בוצינית מזרחית. צמח חד-שנתי וקוף (גובהו 40 ס"מ), שכיח למדי. גדל במפוזר בחבל היסתיכוני ובספר המדבר. פרחיו מכילים 4 אבקנים. פריחתו מוקדמת, במרס-אפריל.

מינים נוספים, מהם יפריחה כבוצין הגליל – V. galilaeum ו**בוצין קיסרי** – V. caesareum (על שם קיסריה פיליפי, היא בואס) נדירים יותר, או שתפוצתם בארץ מצומצמת.

אבישי שמידע

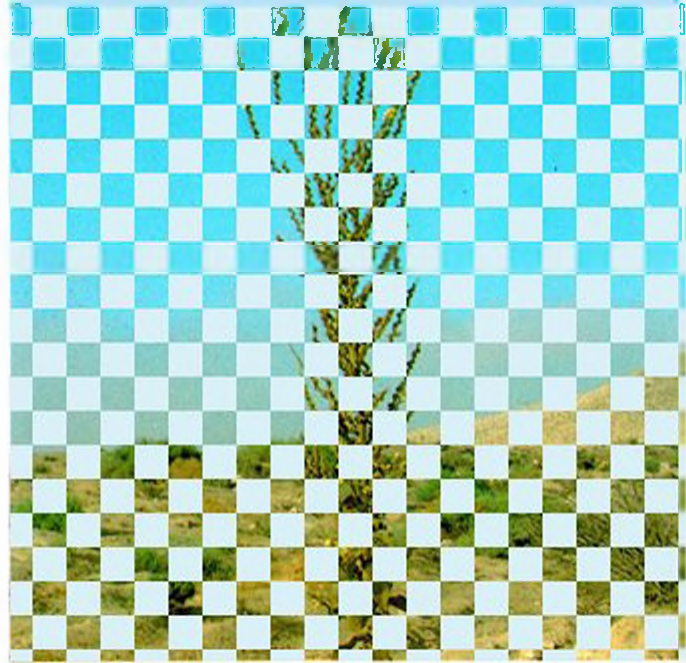
קיקסיה Kickxia

ضربشة، عشب الدَّثَبْ צוריישה, עשבת אל(ל)ד"אב

סוג המונה כ־25 מינים, שמשרעת תפוצתם בעיקר באזורים היסתיכוני, הסהרוערבי והסודני. דומה לסוג פשתנית; הופרד ממנו לאחרונה בגלל ההבדלים באופן פתיחת הפרי.

בארץ גדלים 5 מינים רב-שנתיים, הנפוצים בעיקר במדבריות ופורחים בעיקר באביב, ו־4 מינים חד-שנתיים שבית גידולם באדמות כבדות ובשדות בחבל היסתיכוני; ופורחים בעיקר בקיץ. האחרונים ניכרים בפריחתם בעלי הדרבן הארוך ובהלקט הנפתח בשני העפעפים שבצידיו.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



בוצין סיני

תפוצתו מערב אירו-טורנית. שכיח בארץ באזור הספר, בערבות ובמדבריות, כמזרח השומרון וביהודה, בנגב ובעמק הערבה, בבקעת ים-המלח ובדרום בקעת הירדן. גדל בקרקעות ניר ולס, בעיקר בערוצים במדבר. נראה שמין זה נמצא בימינו בארץ בתהליך התפצלות: 3-4 מינים (ושמא רק זנים או תת-מינים שלו), גדלים במקומות שונים לאורך הגרדינט* האקלימי הנמשך מן הערבה (בוצין המדבר – V. eremobium), דרך בקעת-הירדן (בוצין שיחני) ומכאן אל ספריה-המדבר (בוצין הירדן – V. jordanicum). ההבדלים בין המינים מודגים, וניכרים טיפוסי מעבר. הפריחה בחודשים אפריל-יולי.

V. sinaiticum

בוצין סיני

خرمة، اذان العرب، خيرة حדרمة، اذان العير، ثيحية

צמח דו-שנתי גדל ממדים, תואר בראשונה מאזור ההרים הרמים שבדרום סיני; גדל גם בחרמון ברום בינוני (1000 - 2000 מ') וכן בהרים בנגב, בהרי ירושלים ובעבר הירדן.

תפוצתו נמשכת צפונה עד תורכיה ודרומה עד אפריקה הטרופית. אורך עליהבסיס שלו מניע עד מחצית המטר ויותר, וגובה גבעול התפרחת שלו – עד 2 מ'. גבעול התפרחת זקוף מאוד, נושא עלים קטנים יותר, מסתעף בחלקו העליון. פרחיו ערוכים בחיקי תפים, בקבוצות של 2-7. ניכר ב־5 זירי האבקנים הכתומים, ששערותיהם רוכן לבנות ומעוטן ארגמניות.

V. sinuatum

בוצין מפרץ

خروء حرم

צמח דו-שנתי, שכיח מאוד בארץ בחבל היסתיכוני והאירו-טורני, במיוחד בצידי דרכים ובאשפות. מאכלס בתי גידול אלה אפילו במדבר.

תפרחתו מסתעפת, דמויית מגורה. יש מניחים כי צמח זה, על ענפיו המסתעפים ועל פרחיו הצהובים, היווה דגם למגורת המקדש.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. סוב

קיקסיה רבת־פרחים

גובה: 10-50 ס"מ, מצטיין בפרחיו הצפופים מאד. כותרת הפרחים צהובה, דרבנה דק, אורכה: 11-15 מ"מ. אין היא נושרת לאחר ההאבקה, אך היא מאבדת את צבעיה, נותרת קרומית וכוללת בתוכה את הפרי (הלקט) שאינו נפתח, ובתוכו כ־6 זרעים. יחידת ההפצה היא הכותרת עם הפרי שבתוכה, והיא נפוצה במהלך הקיץ והחורף הבא עם התפוררות הצמח. הפריחה: בחודשים מרס-אוגוסט. בכתיגידול מופרעים אפשר למצוא פריחה כמעט בכל עונות השנה.

K. aegyptiaca

קיקסיה מצרית

حلاوة خلاوة

בן־שיח, שמשרעת תפוצתו באזורים הסהר־ערבי והים־תיכוני. מאפיין בתות ספר או בתות ים־תיכוניות על תשתית קירטונית. שני תת־מינים צומחים באזורנו: תת־המין הטיפוסי הוא צמח שרוע, הגדל בערוצים חוליים בלִיני, ולשערותיו הבלוטיות דבוקים גרגרי חול; תת־המין הארצישראלי – subsp. palaestina הוא בן־שיח (גובהו: 20-60 ס"מ) שענפיו הבוגרים מוקשים ועליו מכוסים שערות רכות, המשוות לצמח מראה אפור.

הפרח צהוב, אורכו: 12-15 מ"מ, השחלה כדורית, נישאת בהבשילה בין 5 עלי הגביע הפשוקים. לאחר ההבשלה ניתק ההלקט הבשל על 2-4 זרעיו ונפוץ כיתידה אחת. על צמח בוגר ויבש אין למצוא שרידי הלקטים, אלא אם כן נפגעו ההלקטים על־ידי חרקים שמנעו את ההתפתחות התקינה של השחלה. קוטר הזרע: 1.5 מ"מ. הפריחה: מחודש פברואר עד חודש יוני.

K. acerbiana

קיקסיה אשונה

עשבוני רב־שנתי שעיר שענפיו נשברים בקלות. גדל בחופים קדומים של ים־המלח, בערוצים ובשטחים של סלעים גדולים במדבר. בצל הסלעים מלווים ענפיו לרוב את התבליט של השטח. הזרעים זעירים. קוטרם: 0.5 מ"מ. נפוצים עם היפתח ההלקטים שאינם ניתקים, נותרים על ענפי הצמח. הפריחה: מחודש מרס עד חודש יוני.

K. judaica

קיקסית יהודה

בן־שיח אנדמי, השולט במצוקי הקניונים שבין נחל קדרון לנחל תרצה.

הפרחים צהובים, העלים מכוסים שערות בלוטיות יושבות. הענפים קשוחים. לעתים מתפתחים הפרחים גם כשאין הצמח מכוסה עלים. הזרעים הזעירים (0.4-0.5 מ"מ קוטרם), מופצים מתוך ההלקט מרובה הזרעים. הצמח הזה זוהה בעבר עם שני קודמיו, ותואר כמין לעצמו רק בשנת 1977.

K. lanigera

קיקסיה צמירה

K. spuria

קיקסיה עגלת־עלים

שני מינים חד־שנתיים הניכרים בשפה העליונה של הכותרת שצבעה סגול, וכן בעוקצי הפרח שאורכם אינו עולה על אורך הפרח. למין הראשון יש עלי גביע צרים וארוכים, ואילו המין השני ניכר בעלי גביע שאמצעיתם רחבה ובסיסם דמוי־לב.

לשני מינים חד־שנתיים אחרים כותרת צהובה ועוקצי פרח נימיים, הארוכים בהרבה מאורך הפרח:

הסוג קרוי על־שם רוקח בלגי בן המאה ה־18 אשר חקר צמחים ירודים.

הפרח דו־שפתני, בעל דרבן היוצא מבסיס שפתו התחתונה. השפה העליונה קטנה מן השפה התחתונה ויש בה שתי אוונות מעוגלות. לשפה התחתונה 3 אוונות. 4 האבקנים והצללקת סגורים וחבויים בקפל של השפה העליונה. חרקים (דבורים קטנות ודבורי דבש), הפותחים את השפתיים ומחדירים את חדקם לצוף שבדרבן, קולטים אבקה בחלק העליון של ראשם. לגביע – 5 אוונות כמעט שוות. צבע הכותרת השכיח בסוג הוא הצבע הצהוב, אך יש גם צמחים בעלי כותרת לבנה, המנוונות בכתמים סגולים.

Kickxia spartioides

קיקסיה גדולת־פרחים

היפה בין המינים הרב־שנתיים. בן־שיח קרח ונמוך. גדל במדבר החם מקו מכת־שירמון – הצבה ודרומה, בעיקר בערוצי נחלים. משרעת תפוצתו: באזורים הסהר־ערבי והסודני, מצוי גם באיים הקנריים, שם נאספו הפרטים הראשונים, ועליפיהם תואר הצמח.

גובהו 25-60 ס"מ, עליו ירוקים וסרגליים. הפרחים ניכרים בכותרת צהובה, שאורכה 15-20 מ"מ, ובעוקצי־פרח נימיים. עיקר הפריחה בחודשים ינואר-אפריל, אך יש שיחים הנושאים פרחים גם שלא בעונת הפריחה העיקרית. בשנות בצורת פורח הצמח אף ללא עלים על גבעוליו, או מצמיח עלים זעירים.

K. floribunda

קיקסיה רבת־פרחים

עשבוני שעיר מאד ואפרפר, רב־שנתי.

משרעת תפוצתו – סהר־ערבית.

גדל בארץ בערוצי נחלים במדבר שתשתיתם חלוקים. במקומות אלה נסחפו הצמחים המתחרים. באורח משני גדל לצידו דרכים בונב, ושם בית גידולו השכיח ביותר עתה.

קיקסיה שרועה

K. sieberi (=K. elatine)

צמח של אדמות כבדות, בורעיו גממיות קטנות המשוות לפניהם מראה של חלת דבש. עוקצי הפרחים שעירים או קרחים. רק העלים העליונים ביותר דמויי רומח.

קיקסית הקנקנות

K. cirrhosa

מכונה עלידי פרופ' מיכאל והרי, במגדיר החדש, בשם קיקסיה מגובששת. צמח בתות וחורשים. נבעוליו נימיים ושרועים, מגיעים לגובה 50 ס"מ ויותר. עוקצי כל הפרחים שלו קרחים וכל העלים דמויי רומח. הורע מגובשש.

אבינעם דנין

הפרחים מגוונים בנתיבי צוף המורים לחרק המאביק את דרכו אל הצוף. חדק החרק החודר לדרבן עובר על פני האבקנים הצמודים אל שפתה העליונה של הכותרת ומתכסה באבקה. נטייתם של פרחי הפשתנית לשילובי צבעים עליונים, וצורתו המעניינת של הפרח, הביאו לכך שונים תרבותיים של מיני פשתנית, שמוצאם ממערבו של אזור הים התיכון (פורטוגל, מרוקו). מקובלים מאוד בנינותיו בארץ.

המינים החדשנותיים ניכרים בניצנים המצויים בחיק הפסינים וצומחים לענפים נוספים הנושאים עלים שונים לרוב בצורתם ובגודלם מעלי הצמח הרגילים. מיני הפשתנית נחלקים לשתי קבוצות: קבוצת "קטני הפרחים", שאורך הכותרת והדרבן שלהם אינו עולה על 10 מ"מ, וקבוצת "ארוכי הפרחים" שאורך פרחיהם יותר מ-15 מ"מ.

פשתנית ססגונית

Linaria haclava

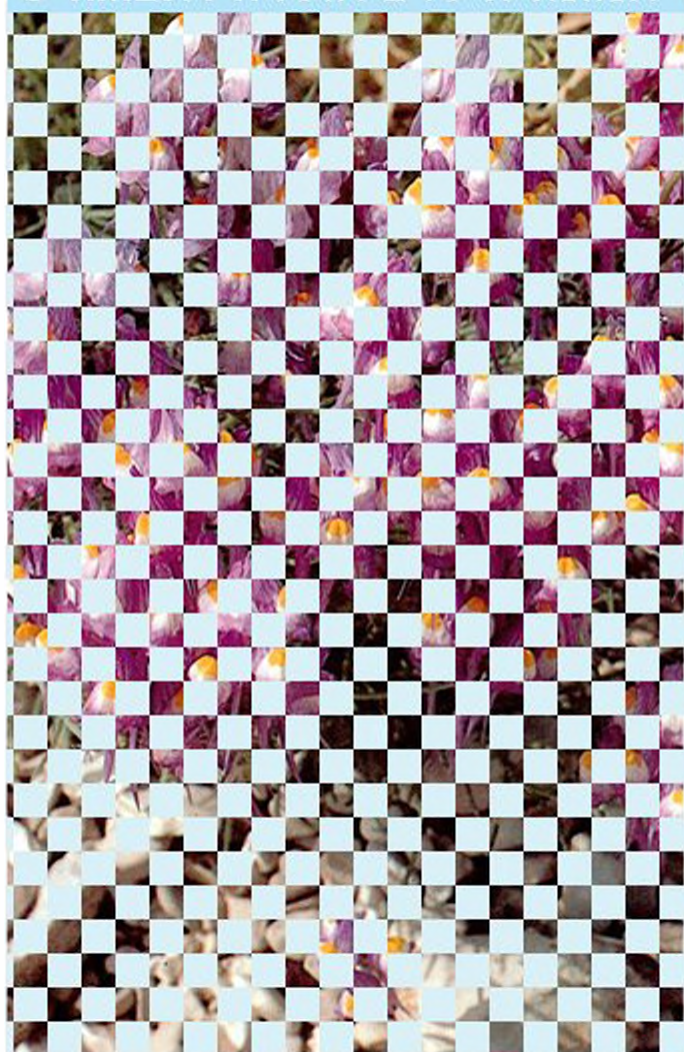
غوار, صغرد نموار, צופירה

המין המרשים ביותר מבין גדולי הפרחים. גובהו 20-5 ס"מ, עליו צרים (1-2 מ"מ) וארוכים (1-3 ס"מ). תפרחותיו הנישאות בראש הענפים נראות גדולות יחסית לצמח כה נמוך. אורך הכותרת 15-25

פשתנית ססגונית (מופע סגול)

פ. אלון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



פשתנית Linaria كثانية, כותאניה

סוג המונה כ-150 מינים, שתפוצתם משתרעת באזורים הים-תיכוניים והאירופיים. השם המדעי של הסוג נגזר מיוונית ומציין את דמיון העלים של הפשתנית לעלי הפשתה. באותה דרך נגזר גם השם העברי.

בארץ גדלים 8 מינים חדשנותיים, נמוכים, הניכרים בכותרת דו-שפתנית צבעונית מאוד (לרוב, ניכר בה שילוב צבעים עדין, כמו צבע סגול עם צבע צהוב וצבע לבן). בבסיס הכותרת דרבן ארוך. חלק מן המינים גדל במדבר וחלק בחבל הים-תיכוני. בעבר נכללו בסוג פשתנית מינים נוספים שהופרדו באתרוונה לסוג קיקסיה.

הפרי של הפשתנית הוא הלקט, הנפתח בראשו ב-4-6 קשוות דמויות שיניים, ואילו הסוג קיקסיה כולל מינים שפירותיהם נפתחים בווז עפעפיים בצד הפרי, או שאינם נפתחים כלל. בשני הסוגים יש לכותרת וזן שפתיים הדוקות; בהמשכה, סמוך לבסיסה, יוצא כלפי מטה דרבן ארוך, בו נאגר הצוף.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



L. tenuis

פשתנית אשקלון

מין קטן־פרחים, שתפוצתו הכללית היא סהר־ערבית. גדל בחולות החוף והנגב. למין זה כותרת באורך 8-10 מ"מ, צבע הכותרת צהוב ולה פתח צהוב כהה יותר. החוקרת פיינברון, ב"פלורה" (1978) מכנה את המין בשם פשתנית דקה, ואת הון הקרח, הגדל בעמק החוף ובנגב, בשם זן אשקלון – *L. tenuis* var. *ascalonica*, היינו: המין פשתנית דקה כולל עתה את שני הטיפוסים שנכללו בעבר בפשתנית אשקלון.

L. albifrons

פשתנית מלבנה

צמח קטן־פרחים, המאכלס בתות, ערבות ושדות. לצמח מראה קרח ומכחיל, העלים דמויי אומל. אורך הכותרת של פרחיו: 6-8 מ"מ, צבעם לבן; לפרחים דרבן סגול ופה צהוב. ורעיו הזעירים של הצמח כדוריים או דמויי־ביצה, מגוממים כחורים זעירים טיפוסיים.

L. micrantha

פשתנית זעירה

מין הגדל גם הוא בבתות ובערבות. אורך כותרתו: 3-5 מ"מ, צבעה לרוב כחול, ולעתים לבן, הדרבן קצר ביותר ועלי הנביע מכוסים בשערות בלוטיות ארוכות. הזרעים פחוסים ודמויי דיסקוס, והמלח הרחב שבשפתם חלק. משרעת תפוצתה: ים־תיכונית ואירנו־טורנית.

אבינעם דנין

לעהארי הגדול Antirrhinum majus

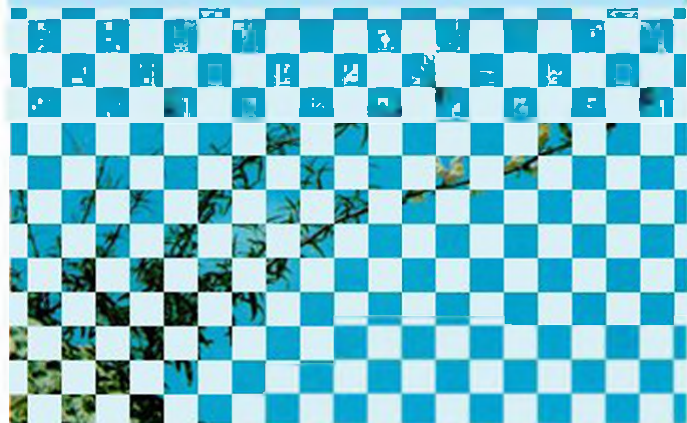
أنف العجل، نسييم، أنف ألعجل، سيس

עשבוני רב־שנתי זקוף וגבוה (עד 100 ס"מ), בולט בפרחיו הארגמניים. עליו מוארכים־אומלניים, נגדיים או ערוכים בקבוצות של 3. הפרחים דו־שפתניים וגדולים (3-4.5 ס"מ) מכוסים שערות בלוטיות, נישאים באשכולות קיצוניים ארוכים (20-30 ס"מ). בחזיתתה של שפת הפרח התחתונה בולט גבון צהוב־לבן. בסיס

לעהארי הסיצילי

©

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מ"מ, צבעה משתנה באוכלוסיות השונות. הצבעים השולטים הם – סגול וצהוב. באזורי המדבר החמים – עמק הערבה ובקעת ים־המלח – שולט הטיפוס שכותרתו סגולה ברובה, ובשפתו התחתונה קבוע כתם צהוב במקום המיפגש עם השפה העליונה. בחודשים מרס–אפריל הוא יוצר מרבדי פרחים סגולים, במיוחד בחוף ים־המלח. באוכלוסיות אלה יש טיפוסים, שכולט בהם כתם לבן בהמשך של השפה התחתונה. כתם זה משווה לפרח גוון בהיר יותר. יש גם "לבקנים" שכותרתם לבנה כולה, ואך הכתם הצהוב ניכר בהם במיפגש השפתיים. יש שם גם פרטים שכותרתם צהובה בהירה, ולכתם במפגש השפתיים צבע צהוב חזק יותר. בהר הנגב הטיפוס הצהוב הוא השכיח ביותר. הפרטים הצהובים של הפשתנית הססגונית גדלים כיחידים בהר הנגב, ואילו בבקעת ים־המלח הם יוצרים מרבדים בשלטונם הצפוף. משרעת התפוצה הכללית: סהר־ערבית.

L. joppensis

פשתנית יפו

מין הדומה בצבעי פרחיו לטיפוס הסגול של הפשתנית הססגונית; העלים צרים וארוכים. הפרטים גבוהים (20-50 ס"מ). הצמח גדל בקרקעות חול־חמרה, בעיקר בעמק החוף; אנדמי לחבל היס־תיכוני של הארץ. ההבדל בינו ובין פשתנית ססגונית הוא בכך, שבמין זה הכתם הבהיר בקרבת מקום־המפגש של השפתיים הוא לבן ולא צהוב. הזרעים ובדלים בשרטוט שעליהם, ורוחב הכותרת של הצמח קטן מרוחבה של כותרת הפשתנית הססגונית. הפריחה: בחודשים מרס–אפריל.

L. pelisseriana

פשתנית ריסנית

מין סגול־פרחים, שעליו צרים וארוכים; צמח נדיר הגדל באדמות חוליות בעמק החוף. אורך פרחיו: 15 מ"מ (אורך הדרבן – חצי מאורך הפרח). נבדל מפשתנית יפו בכך, שנביע הפרח קרח והזרעים פחוסים, עד שצורתם כעין דיסקוס שבשפתו מלל ריסני. תפוצתו של מין זה היא ים־תיכונית, אך הוא חודר גם לאירופה, ועל כן אינו אנדמי לארץ. הפריחה: בחודשים מרס–אפריל.

L. triphylla

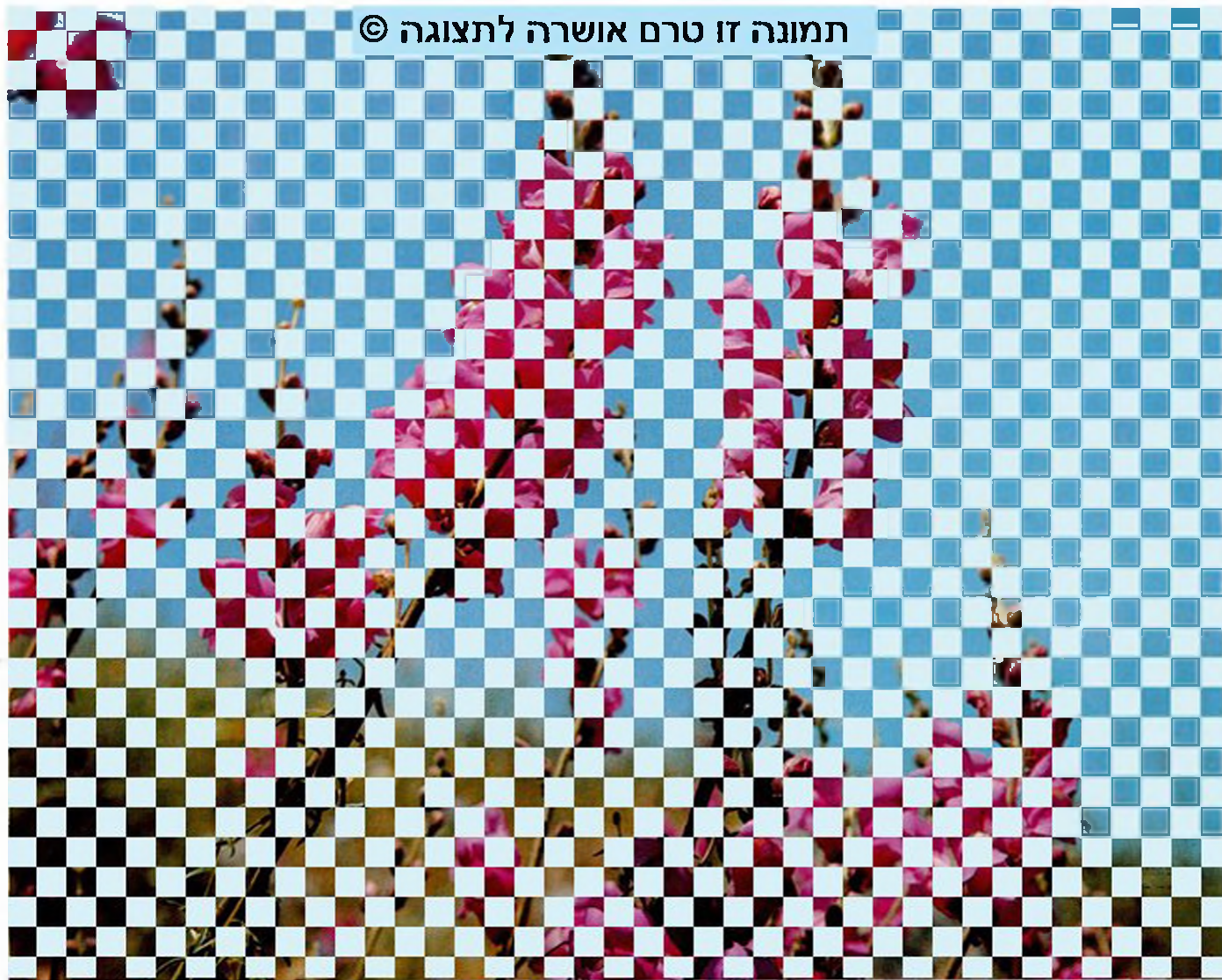
פשתנית משלשת

צמח של שדות מעובדים הניכר בעליו הרחבים, דמויי־הביצה, הערוכים בדורים בני שלושה (מכאן נגזר שם המין). הפרחים נישאים בקבוצות בראש ענף בודד. צבע הכותרת צהוב בהיר עד סגול בהיר, והיא מוכתמת בכתם צהוב על השפה התחתונה, במקום מפגשה עם השפה העליונה. לזרעים 4 צלעות והם מווקדים בשרטוט טיפסי. הפריחה: בחודשים מרס–מאי.

L. chalcensis

פשתנית ארם־צובא

עשב רע המתפשט בשדות של אדמה כבדה בחבל הים תיכוני. גדל גם באזור האירנו־טורני. הצמח קרח, גובהו: 10-15 ס"מ; עליו צרים וארוכים, והפרחים נישאים בחיק העלים העליונים ומסתרים מעט על־ידיהם. הכותרת לבנה; אורכה: 25 מ"מ, מזה 15 מ"מ הוא אורך הדרבן הארוך והצר. הפרחים עדינים, ועלי הנביע, הארוכים כאורך הדרבן, גם הם צרים ועדינים.



לועהארי הנדול

שנתיים ובמוטציות לצבעים חדשים בפרחים (במיוחד לצבעים לבן, ורוד ואדום־כהה).

הסוג מונה כ־40 מינים, רובם גדלים במערבו של אגן הים־התיכון ובדרום־מערב ארצות־הברית. בארץ גדלים בר עוד 2 מינים:

A. siculum

לע־הארי הסיצילי

צמח רב־שנתי הגדל בעיקר על חומות ועל קירות ישנים. צבע פרחיו צהוב בהיר, צהוב־תוויר או לבן; אורך כותרתם 2-2.5 ס"מ. נראה שחדר לארץ בתחילת המאה ה־20.

A. orontium

לע־הארי הקטן

עשבוני חד־שנתי, שכית בארץ בעיקר באדמות מעובדות ובשדות בור, כמעט בכל האזורים. כותרתו ורודה; אורכה: עד 1.5 ס"מ. במנדיר החדש מכונה הצמח לעית קטנה – *Misopates orontium* (תמונה בע' 93).

דניאל זהרי

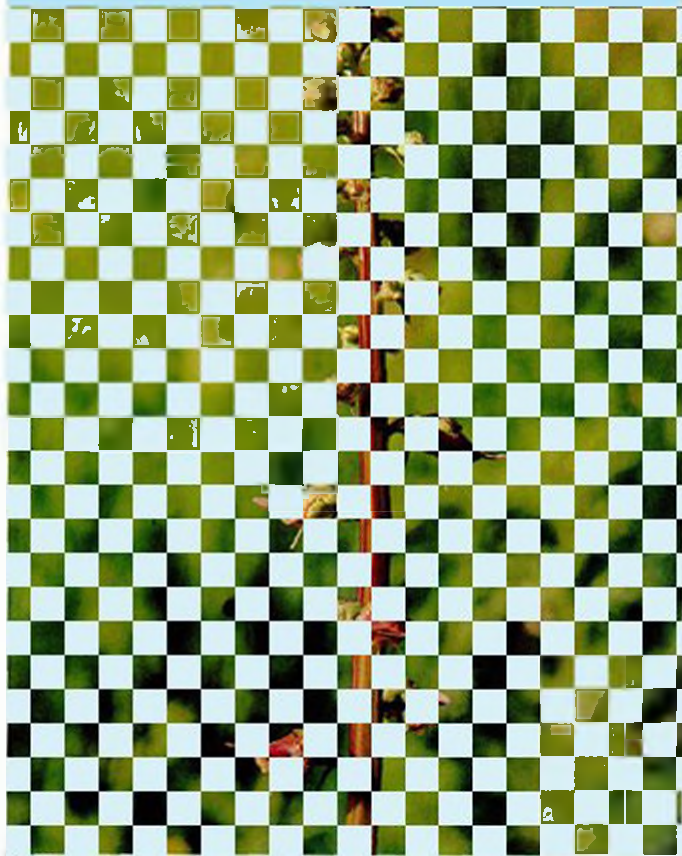
צינור הכותרת מורחב מצידו התחתון. הפרי – הלקט דמוי־ביצה (10-13 מ"מ), מכוסה שערות בלוטיות או קרח. הזרעים השחורים והמרוכים מתפזרים אחרי הכשלתם דרך 2 (לפעמים 3) נקבים קטנים או "עפעפיים" הנפתחים בצידו העליון של ההלקט.

הפריחה: בעיקר בסוף האביב, בחודשים אפריל-מאי. פרחים מעטים אפשר למצוא כמעט במשך כל השנה. ההאבקה הדדית, מבוצעת בעיקר על־ידי דבורים גדולות, המסוגלות להרים את השפה העליונה ולהגיע לצוף המופרש בבסיסי האבקנים ומצטבר בבסיס צנור הכותרת.

תפוצתו של המין מתפרשת על פני כלל אגן הים־התיכון. בית־גידולו הראשוני הוא מדרגות סלע ומצוקים; מאכלס גם בתי־גידול משניים כגון חומות עתיקות, אשפות ומקומות מופרעים. גדל בארץ במפוזר בגליל העליון, נדיר יותר בגליל התחתון, למרגלות החרמון ובגולן, נדיר מאוד בכרמל. אוכלוסיה מפותחת מצויה במפל התנור ליד מטולה ואחרת – בנחל כויב. אוכלוסיה מרשימה נוספת התבססה אחרי סלילת הקטע החדש של כביש ירושלים-תל־אביב במחשופי סלע מול הכפר אבו־נוש, בעקבות זריעה של אנשי מחלקת העבודות הציבוריות.

צמח־הבר היה מקור לטיפול זניזוני באירופה. הזנים המבויתים נבדלים ממנו בפרחים הגדולים והמנושמים יותר, בנטייתם לחד־

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לוענית גדולה

S. hypericifolia

לענית החולות

צמח רותמי כמעט, הגדל בחולות החוף והמדבר. תפוצתו סהרר ערבית. העלים המסורגים קטנים, כשרניים וכמעט תמימים. מצטיין בעמידתו הן כנגד כיסוי בחול והן כנגד חשיפה מחול. שורשיו הארוכים מעמיקים לחדור בקרקע כדי מטרים אחדים, עד לשכבות לחות. הפריחה בחודשים מרס-אפריל.

S. rubricaulis

לענית גדולה

צמח דו-שנתי גבוה, שעליו גדלים, נוזרים לאונות גדולות, שסועות. שכיח מאוד, בעיקר בשולי אשפות ובמקומות לחים. תפוצתו מורח יס-תיכונית, גדל רק בארץ ובסוריה-לבנון. טון צבע פרחיו – ארגמן-ירקרק תיזור ואורכם 8-15 מ"מ. הפריחה בחודשים פברואר-אפריל.

S. macrophylla

לענית גדולת-עלים

צמח גדול המתנשא עד לגובה של 2 מ', מאכלס שולי מים מתוקים בצפון הארץ; גדל סמוך למים, בחטורה הראשונה של צמחי הגדות. תפוצתו מזרח יס-תיכונית ומערב אירנו-טורנית. עליו פשוטים ורחבים, משוננים או חרוקים, ופרחיו חיוורים וגונו ארגמן-ירוק עד צהוב.

פריחתו ממושכת, ממאי עד ספטמבר.

אבישי שמידע

לענית

Scrophularia

خنازيرة، جُرْطُم، حنازيريه، نورس

סוג המונה כ-300 מיני עשבים או בני-שית, קרחים לרוב, שפרחיהם דו-שפתניים קטנים.

תפוצתם משתרעת בעיקר באזורים היס-תיכוני והאירנו-סיבירי, אך תריסר מינים גדלים גם בצפון-אמריקה ובאמריקה הטרופית. מינים רבים גדלים במצוקים ובסלעים.

בארץ גדלים 10 מינים. זהו הסוג האופייני במשפחתו, ושמותיה, העברי והמדעי, נוזרים משמו.

כמה מינים רעילים, במיוחד לבקר, ושימשו ברפואה העממית. גידולים מסויימים על שורשי הלוענית שימשו באירופה ברפואה העממית כתרופה נגד גידולים בגוף בגיהאדם; משמם הרומי של גידולים אלה נגזר השם המדעי של הסוג.

לרוב מסתעפים הצמחים בצורה דו-בדית. העלים מחולקים לרוב, גנדיים (לפחות התחתונים שבהם), גונו ירוק-מכחיל כהה.

צבע הכותרת אדום-כהה לרוב, לעיתים צבעה חום-חרדל או ירקרק. צינור הכותרת דמוי-כד נפתח, ולועו צר (מכאן נגזר השם העברי). אונן הכותרת דו-שפתני, השפה העליונה בת 4 אונות וקופות, השפה התחתונה בת אונה אחת, ממשקת או גלולה לאחור. הצלקת מבשילה לפני המאבקים. כפרח 2 אבקנים קצרים ו-2 אבקנים ארוכים, היושבים על צינור הכותרת, ועוד אבקן מגוון (סטמינוד) דמוי קשקש, מעורה בשפתה העליונה. הפרח מותאם להאבקה על-ידי חרקים, בעיקר דבורים קטנות ודבורי-דבש. הנביע בן 5 אונות, ואינו גדל עם הבשלת הפרי, אלא נושר.

הפרי – ההלקט בן 2 מגורות, ובראשו שריד דק של עמודי-העלי. ההלקט נפתח לאורכו ב-2 סדקים. הזרעים מרובים, קטנים, שחורים, מקומטים לרוחבם.

Scrophularia xanthoglossa

بروك بروك

לענית מצויה

עשבוני רב-שנתי או בן-שיח מסועף, שכיח בשטחים פתוחים ובכתות בחבל היס-תיכוני והאירנו-טורני. ניכר בסטמינוד, שרוחבו גדול מאורכו וצבעו לבן. העלה גזור לאונות חרוקות. התפרחת חרוטית דמוית אשכול ואינה מסתעפת.

הפריחה במרס-אפריל. הפרחים ארגמניים, אורכם 4-7 מ"מ.

S. peyronii

לענית מפשקת

בן-שיח הדומה למין הקודם. גדל בעיקר בבתות-ספר ובצידי דרכים ותפוצתו דומה לזו של המין הקודם. מסתעף מאוד, בעיקר בחלקו העליון ובתפרחתו. הסטמינוד שלו דמוי רומח, רוחבו שווה לאורכו. עלי הצמח גזורים פעמיים לאונות סרגליות. הפריחה בחודשים אפריל-יוני.

S. deserti

زيتي، قوسه، زيتي، קורצה

לענית המדבר

עשבוני רב-שנתי הגדל בערוצים במדבר ותפוצתו מזרח סהרר ערבית. צמח כמעט רותמי; גבעוליו ירוקים ועליו קטנים, מעטים, שסועים, שפתם לבנה.

הפריחה ממרס עד מאי.

ברוניקה Veronica

زهرة الخواشي זרת אלחואשי

סוג המונה כ-300 מיני עשבים, שיחים ועצים, שתפוצתם משתרעת בעיקר באזורים הממוזגים של חצי הכדור הצפוני. שם הסוג – לכבודה של ורוניקה הקדושה, שליוותה את ישו למקום הצליבה וניגבה את פניו במטפחתה. השם העברי הינו צורה משונאת של השם הרומי, כשם אחותו של המלך אנריפס. כמו בסוגים צפוניים רבים, ניכרת גם בסוג זה נטייה ליצירת מינים חד-שנתיים ככל שהוא מתקדם כלפי האזור היס-תיכוני. העלים נגדיים לרוב בחלקו התחתון של הצמח ומסורגים באזור התפרחת. הכותרת גלגלית. צינורה קצר והאוגן פרוש, מרכו מאוחה העלים והיקפו מתפצל ל-4 אוניות: האונה העליונה רחבה קצת משתי הצדדיות, ואילו התחתונה צרה מהן וצורתה כלשון שלוחה. לרוב צבע הכותרת כחול, ולפעמים הוא לבן או ורוד. לפרח רק 2 אבקנים, הבולטים ממישור הכותרת, המאבקים דמויי-כליה או חץ. הצלקת תמימה, לא מחולקת. הפרי – הלקט בן שתי מעורות, לרוב פחוס מצדדיו ומפורץ בראשו, בין 2 המעורות.

Veronica syriaca

وبرونقة سورية וירוניקה סוריה

חד-שנתי נמוך וכחול-פרחים. שכיח מאוד, גדל באוכלוסיות צפופות. שמו העברי הוא תרגום שמו המדעי, אך שמו העממי המקובל הוא "ברוניקה ציונית", שכן זהו פרח ארצישראלי אופייני ושכיח, שצבעיו כצבעי הדגל הלאומי. תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס-תיכוני.

ברוניקה סורית



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

גדל בארץ בכל החבל היס-תיכוני.

שכיח באדמות כבדות, בשדות, בשולי שדות, בשדות בור ובקרעות מוצפות-למחצה בחורף.

הצמח זקוף ומסתעף (גובהו 10-30 ס"מ), מכוסה שערות בלוטיות. העלים התחתונים נגדיים, נישאים על פטוטרת, דמויי-ביצה או רומח, משוננים קלות, העלים התיכוניים נגדיים, יושבים; העלים העליונים מוארכים, מסורגים. גם הענפים מסתעפים בדרך דומה: התחתונים נגדיים והעליונים מסורגים.

הפריחה בתפרחת חלה בהדרגה – כלפי מעלה (תפרחת בלתי-מסויימת), והתפרחת קצרה בראשיתה ומתארכת רק בסופה. הצמח נושא אפוא בהתמדה משטח-פריחה בחלקו העליון. תכונה זו מבליטה אותו בנוף, בהצטרפה לתכונות נוספות: נטייתו של הצמח לגדול באוכלוסיות צפופות ונרחבות, פריחתו המוקדמת, החל בעיצומו של חורף (ינואר-אפריל), וצבע פרחיו הבלתי-רגיל.

הכותרת ברובה בצבע כחול-שמים עז, רק אוניות הכותרת התחתונות, נה, הצרה, לבנה. כן מלבניים פסים צרים סמוך לה בשולי האוניות השכונות. לוע הכותרת והוב, וזהו אף צבע המאבקים. לאורך אוניות הכותרת נמשכים עורקים, שצבעם כהה קצת יותר מצבע הרקע. הפרחים מואבקים עלידי זכובי פרחים וזכובונים. עוקצי הפירות מפושקים, ההלקט פחוס והשנץ שבין המעורות עמוק.

V. cymbalaria

ברוניקה לבנה

צמח זעיר וקטן פרחים (קוטר כותרתו: 5 מ"מ). תפוצתו משתרעת בכל האזור היס-תיכוני, ואף חורגת ממנו צפונה ומזרחה. זהו המין החד-שנתי היחיד בסוגו בארץ שכותרתו לבנה כליל. שכיח בכל חלקי הארץ שמצפון לבקעת באר-שבע. מאכלס שטחים מעובדים, במיוחד גינות, וכן הוא גדל במצוקים ובין אבנים, אף בין אבני מרצפת או בקירות ישנים. הפריחה: מחודש ינואר עד חודש אפריל.

ברוניקה קרחת



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

צמח נמוך, קטן-פרחים (קוטר כותרתו כ-6 מ"מ) הנפרש באור השמש, ונסגר במהרה כשמתכסים השמים בעננים. אוגן הכותרת כחול, ועליו נמשכים עורקים רדיאליים בכחול עז יותר. לוע הכותרת וצינורה שעירים ולבנים-ירוקים.

תפוצתו הנרחבת משתרעת באזורים האירוסיבירי, היס-תיכוני והאירנו-טורני.

שכיח מאוד סמוך למשכנות בני-אדם, וגדל בדשאים, בגינות ובשדות בכל חלקי הארץ שאינם מדבריים. הפריחה: מחודש ינואר עד חודש אפריל.

ברוניקת המים

V. anagallis-aquatica

عشب المروة، نجيل المروة، عشب אלמיה، לבח' אלמיה

עשבוני רב-שנתי הגדל במים מתוקים רדודים, וורמים. שמו המדעי, שתרגומו יהא כרוניקת מרגנית המים, מצביע על דמיון מסויים, בעקר בצבע, בין הסוגים מרגנית וברוניקה, אף שאין ביניהם כל קרבה. גם השם העממי "עין התכלת" מוצמד לעתים לפרחיהם של מינים משני סוגים אלה.

כרבים מן הצמחים של בתי גידול לחים, הולכת תפוצתו ומצטמצמת כיום עם כליאתם של מקורות המים המתוקים, אך עדיין זהו צמח שכיח למדי, הנפוץ בבתי גידול מתאימים בכל אזורי הארץ שמצפון לבקעת באר-שבע.

הצמח עשוי להגיע לגובה ניכר (15-80 ס"מ). רבייתו הווגטטיבית קלה, באמצעות קנה-השורש המשתרש שלו. הגבעולים בעלי 4 מקצועות.

התפרחות רבות-פרחים, הערוכים באשכול רחב. הפרח קטן, גונו תכול-ורדרד חיוור.

אבישי שמידע ומיכה לבנה

עלקלוק דביק

Parentucellia viscosa

עשבוני חד-שנתי ירוק, טפיל-למחצה, מכוסה שערות בלוטיות דביקות.

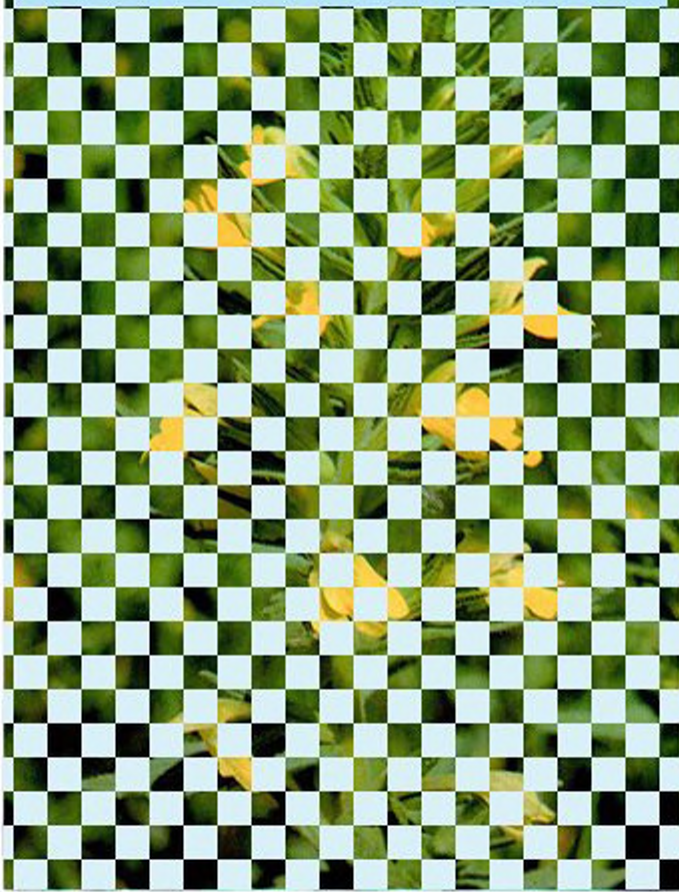
השם העברי של הסוג מציין את היותו טפיל, מלשון עלוקה. משרעת תפוצתו: יס-תיכונית, חודר גם לאזור האירוסיבירי. חדר לקליפורניה. גדל באירופה בבתי-גידול לחים, באזורי מרעה או במקומות חוליים.

בארץ גדל הצמח לאורך שפלת החוף, בגליל, בכרמל, בעמק יזרעאל, בעמק דן, בגלבע ובגולן. מאכלס שדות, בעיקר באדמות אלוביאליות.

גבעולו של הצמח ריבועי, פשוט או מסתעף מעט מאוד, מבסיסו בלבד; גובה הגבעול: עד 70 ס"מ. העלים ננדיים, יושבים, צורתם איזומלית-מוארכת; אורכם: 2-4 ס"מ, שוליהם חרוקים-משוננים מאוד.

התפרחת דמויית שכולת מוארכת, מלווה בעלים. כותרת הפרח צינורית, דו-שפתנית; צבעה צהוב, אורכה – 1.5-2.5 ס"מ. שפתה העליונה קצרה מן התחתונה, שלמה או מפורצת מעט ודמויית קובע, לשפה התחתונה – 3 אונות.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט אלון

עלקלוק רחב-עלים

הפרי – הלקט מוארך או אומלי; גודלו כ-1 ס"מ, לחוץ מעט מן הצדדים ונפתח בשתי קשוות; שערות מכסות את חלקו העליון. הזרעים זעירים ומרובים. הפריחה בחודשים מרס-יוני. לבד משורשי הרגילים שולח הצמח גם שורשים הנצמדים לשורשי צמחים אחרים ויונקים מהם מזון.

הסוג מונה 4 מינים, שתפוצתם משתרעת מאירופה האטלנטית דרך אזור הים התיכון עד מרכז אסיה. בארץ גדלים 2 מינים.

עלקלוק רחב-עלים (= ע' צהב-פרחים) P. flaviiflora

צמח טפיל-למחצה, נמוך יותר מקודמו (גובהו: עד 30 ס"מ). גבעוליו עדינים ופשוטים, מכוסים שערות רגילות ושערות בלוטיות. אורך עליו: עד 1 ס"מ, והם דמויי ביצה עד מוארכים. בארץ פרחיו צהובים כנפרית, באירופה הם אדמדמים-ארגמניים, ולעיתים רחוקות לבנים. גודל הפרחים – עד 1.3 ס"מ, אורך שפת הכותרת התחתונה כאורך השפה העליונה. במין זה נשארת הכותרת גם אחרי תום הפריחה, לעומת העלקלוק הדביק שבו היא נשירה. ההלקט קרח.

זהו צמח כתות וערבות, שתפוצתו משתרעת הן בחבל הים-תיכוני והן בחבל האירנו-טורני. גדל בארץ בשורן, בשפלה, בגליל העליון, בהרי יהודה, במדבר יהודה, בעמק הירדן התחתון, בגולן ובעבר הירדן.

פריחתו מחודש מרס עד חודש אפריל.

דוד הלר

או יותר מן הגביע, מכוסה שערות בלוטיות רכות. השפה התחתונה של הכותרת רחבה, בעלת 3 אונות וארוכה מן השפה העליונה. זו האחרונה דמויית קובע. צבע הכותרת לבן והיא מוכתמת בארגמן וצהוב.

ההלקט שער, דמוי ביצה ובעל חוד; אורכו כאורך הגביע וזרעיו זעירים ומרובים, בעלי צלעות לאורכם. הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

הסוג מונה 3 מינים יס' תיכוניים. בארץ גדל רק מין אחד.

דוד הלר

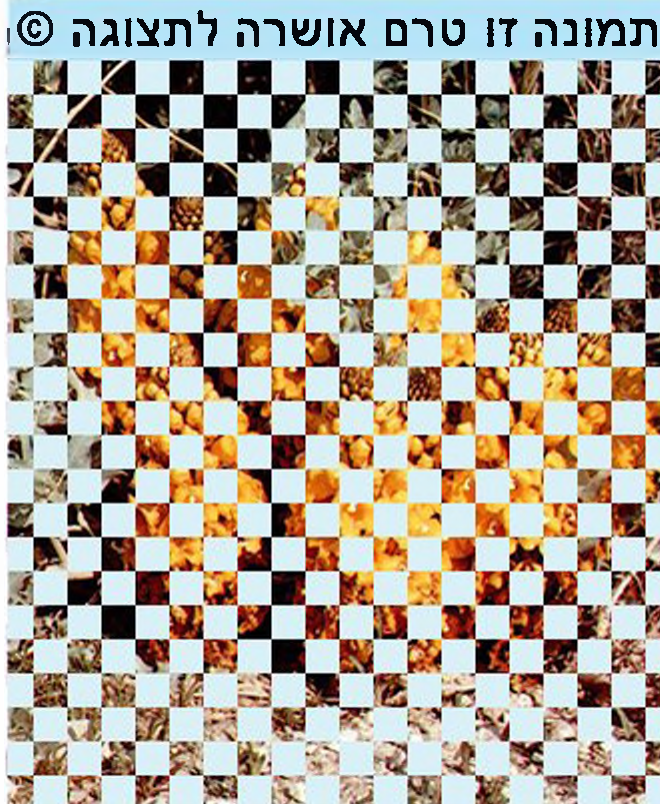
משפחת העלקתיים OROBANCHACEAE

יחנוק
Cistanche

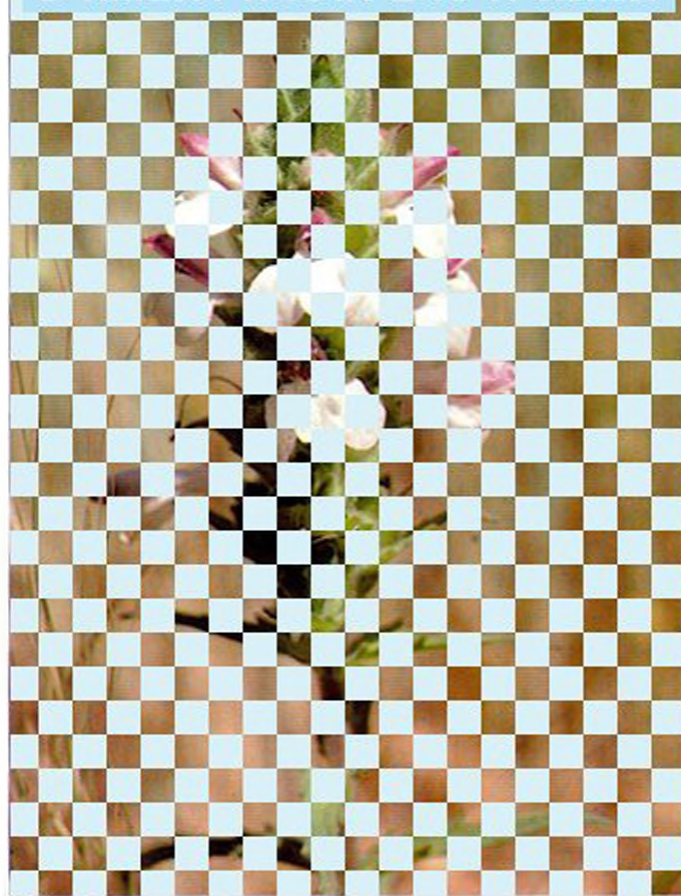
ذنون، هلوك د'זון, הלוק

סוג המונה 16 מיני צמחים עשבוניים טפילים, הגדלים באזורים האירנו-טורני, הסהרו-ערבי והים-תיכוני. בארץ שני מיני יחנוק, הנטפלים לשורשיהם של שיחים מדבריים; תפוחותיהם העבות, צפופות הפרחים, פורצות מן הקרקע, ללא עלים ירוקים, ופורחות בשפע באזורים שחונים ביותר. שמו נגזר מטפילותו, החונקת כביכול את הפונדקאי.

יחנוק המדבר תחת מלוח



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



עלוק מצוי

עלוק מצוי
Bellardia trixago

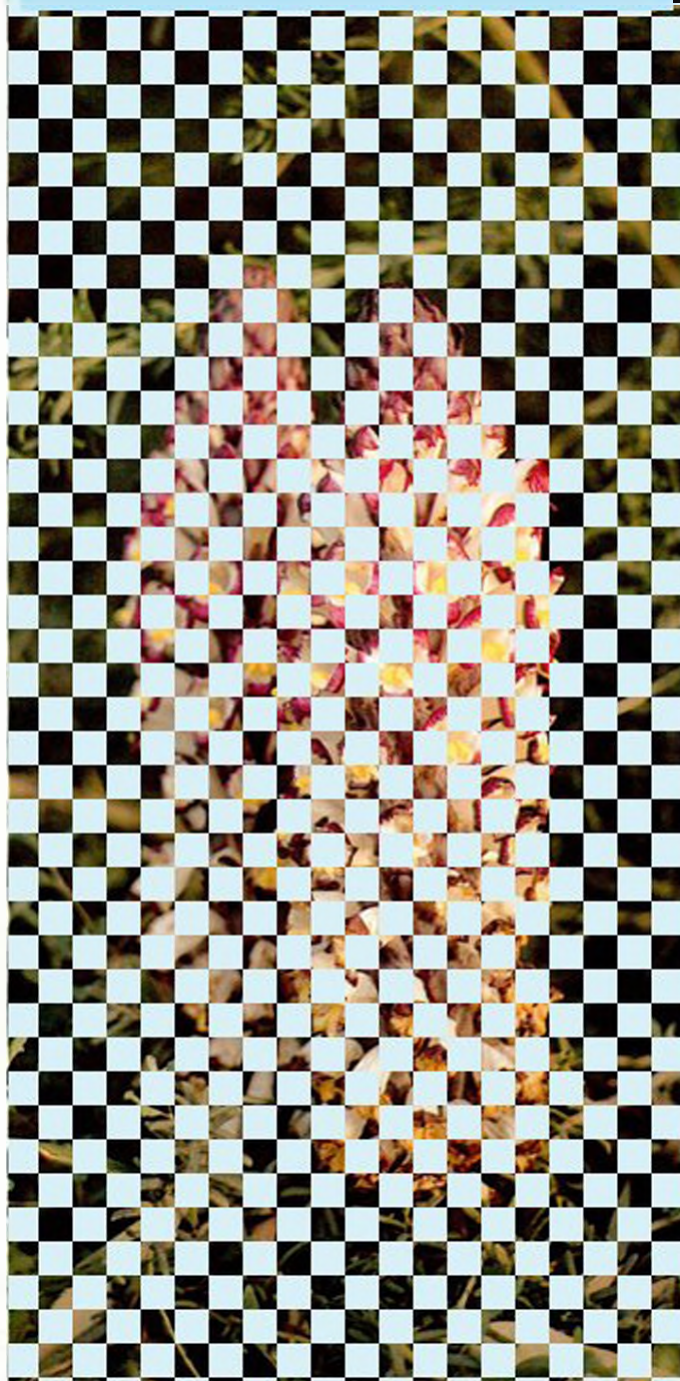
עשבוני חד-שנתי ירוק, טפיל-מחצה, בעל שערות בלוטיות דביקות.

השם המדעי ויתן לצמח על שם בוטנאי איטלקי, בלארד. השם העברי של הסוג מבטא את טפילותו, מלשון עלוקה. מאכלס שדות באדמות חוליות ואלוביאליות כמעט בכל אזורי הארץ חוץ מאזורי הארץ הדרומיים ובקעת הירדן. משרעת תפוצתו: כלל יס' תיכונית, חודרת גם אל מערבו של החבל האירנו-טורני. המין חדר גם לקליפורניה.

זהו צמח זקוף ונוקשה, שנבעולו ריבועי, מחוספס ושעיר. גובה הגבעול: עד 60 ס"מ, והוא מסתעף בצורת מכבד; יש שאין הגבעול מסתעף. נוסף לשורשיו הרגילים שולח הצמח שורשים בעלי מציצות הנצמדים לשורשי צמחים אחרים ויונקים מהם חלק מן התזונה האורגנית. העלים יושבים, לפעמים חובקים את הגבעול, וצורתם אומלית-מארכת עד סרגלית; אורכם: עד 9 ס"מ, והם משוננים במפוזר בשוליהם. התפרחת דמויית שבולת צפופה, מלווה בחפים דמויי עלה, המכוסים גם הם בשערות בלוטיות, שוליהם תמימים.

הפרחים גדולים למדי ומושכים עין בלבונם המוכתם בארגמן. הכותרת צינורית, דו-שפתנית, ארוכה 2-2.5 ס"מ, גדולה פי שניים

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



יחנוק המלחות

הנבעול מכוסה בקשקשים אפורים. אין בצמח כל זכר לנוון ירוק, והוא מקבל את כל הדרוש לו מן הפונדקאי. הגבעולים עבים ובשרניים (3 עד 5 ס"מ קטרם), והקשקשים שבראשם – קרחים. אלה מסייעים למעבר התפרחת דרך הקרקע היבשה, ומגוננים על הפרחים שבחיקם מפני פגיעה ומפני חיכוך בקרקע. בחודשים מרס–אפריל נפתחים הפרחים הגדולים בחיק הקשקשים, ואורך התפרחת הצפופה עשוי להגיע אז ל-60-100 ס"מ. הכותרת צהובה (לעתים שוליה סגולים), אורכה: 35-45 מ"מ, והיא כפופה מעט קדימה. הכותרת דו־שפתנית ולה צינור ארוך. לפתח הצינור – 5 אוניות מעוגלות, אשר 2 מהן יוצרות את השפה העליונה ו־3 – את התחתונה. האבקנים כלואים בתוך צינור הכותרת ומאבקייהם שעירים. סביב השחלה יש צופן טבעתי; הצוף הרב המופרש ממנו מושך אליו חרקים ארוכי חזק. הצלקת רחבה וגדולה. ההלקט מכיל אלפי זרעים זעירים הנפוצים ברוח או בעזרת זרמי מים. לאחר הבשלת הזרעים מתייבש הצמח.

C. salsa

יחנוק המלחות

דומה באורח חייו ובצורתו ליחנוק המדבר, אך נבדל ממנו בכמה תכונות: צבע פרחיו סגול־בהיר; צינור הכותרת לבן. גב החפים מכוסה בשערות. משרעת תפוצתו: אירנו־טורנית. מין נדיר בהשוואה ליחנוק המדבר. נטפל לשורשי צמחים רב־שנתיים מכני משפחת הסלקיים, כגון: יפרוק המדבר, חמדת השיח, מלוח ומלחית. ניכר גם בריח העדין של פרחיו. כמו קודמו, גם הוא מתייבש בחלקיו העל־אדמתיים לאחר הבשלת הזרעים.

אבינעם דנין

עֵלֶקֶת Orobanche

تَرْثُوث، ذَان الْجَن تרת'ות, ד'אן אלג'ין

סוג המונה כ־140 מיני טפילים עשבוניים חסרי כלורופיל, בדרך כלל חד־שנתיים, הנטפלים לשורשיהם של צמחים רחבי־עלים. יש מינים הנטפלים לפונדקאי אחד בלבד. מינים אחרים נטפלים לכמה מיני צמחים.

שם הסוג מציין את טפילותו, מלשון עלוקה. זהו הסוג הגדול ביותר במשפחתו, הכוללת 14 סוגים, שכל מיניהם טפילים מוחלטים.

תפוצתו הנרחבת משתרעת בעיקר על־פני אזורים חמים ויבשים יחסית. הצמח נפוץ במהירות רבה מאוד ומויק לחקלאות בכל ארצות הים־התיכון ובכל הארצות שבין מזרח הים־התיכון להודו. הוא מויק חמור גם בארצות רבות שאינן שוכנות לחופו של הים־התיכון.

נבעול הפריחה חסר־עלים. הפרחים ערוכים בשבולת או במכבד. כל פרח יוצא מחיק חפה, המלווה לרוב בשתי חפיות. הגביע צינורי או פעמוני. הפרח בלתי־נכון, דומה לפרחי משפחת הלועניתיים. הכותרת דו־שפתנית, בעלת 5 אוניות. בשפה העליונה הזקופה מצויות 2 אוניות, ובתחתונה – 3 אוניות. לפרח 4 אבקנים, שחלה עלית ומגורה אחת.

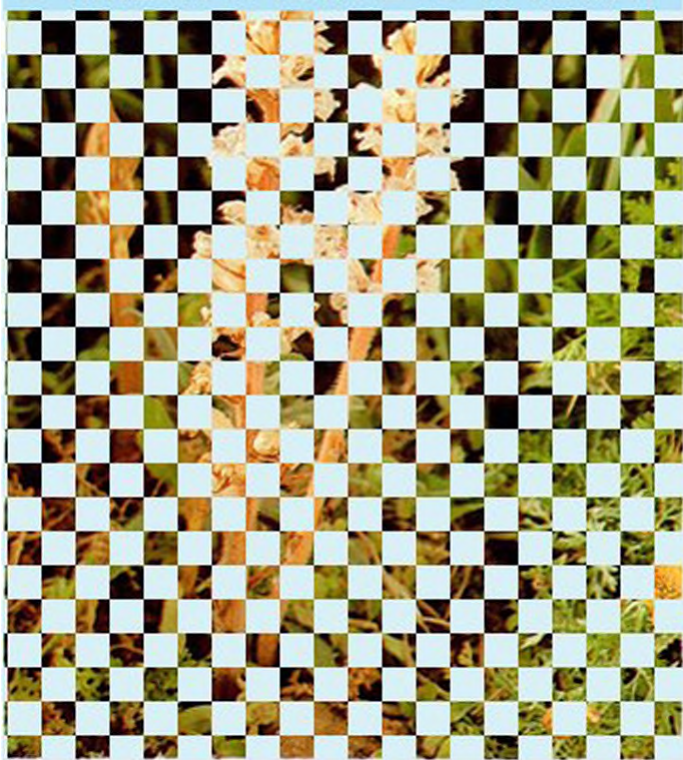
הפרי – הלקט, ובו זרעים זעירים שצורתם אנסית ואורכם 0.2-0.3 מ"מ. צמח אחד מייצר עשרות אלפי זרעים, וזרעים אלה שומרים על חיוניותם בקרקע אף יותר מעשר שנים. המינים המזיקים ביותר הם

Cistanche tubulosa

יחנוק המדבר

עשבוני חד־שנתי או רב־שנתי, ששורשיו נטפלים לרוב לשורשים של צמחי מלוח, אשל או זוגן. משרעת תפוצתו: סהר־ערבית, אירנו־טורנית וסודנית. הצמח נאכל בצעירותו על־ידי הבדואים בסהרה. השורש הקלוי מוכר גם בקרב הבדואים של סיני כצמח מאכל. בתחילת החורף בוקעות מן הקרקע תפרחות חדשות בקרבת צמחים שפרחו בשנה שעברה ויבשו.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. שוב

עלקת חרוקה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ר. יעקובסון

עלקת מצרית על גור

O. crenata

עלקת חרוקה

جفتيل مغرّص و'עפיל מוגרצ

המין השני בשכיחותו, ובמידת הנוק שהוא גורם. תפוצתו משתרעת על פני אזורים רבים. צבע פרחיו לבן-צהוב או לבן-סגול, ולהם עורקים סגולים מודגשים. לרוב אין גבעול התפרחת מסועף, ויש שהוא מסתעף בכיסו בלבד. בתנאי גידול טובים הוא עשוי להתנשא עד לגובה של 50 ס"מ ויותר.

O. cernua

עלקת נטויה

ذان القاذر ד'אן אלעאדיר

המין השלישי בחשיבותו. צבע פרחיו לבן, וקצות עליהכותרת סגולים. הפרחים יחידים, קטנים יחסית ונוטים כלפי מטה. גבעול התפרחת אינו מסתעף או מסתעף מבסו בלבד ועשוי להתנשא לגובה של 50 ס"מ. תפוצתו משתרעת על פני שדות של גידולים חקלאיים בגליל התחתון, בעמק יזרעאל, בבקעת הירדן ובערבה. נמצא על שורשי לענה חד-זרעית בחולות ובנבעות כורכר ליד נתניה ואשדוד.

O. mutellii

עלקת מוטל

המין הפחות בחשיבותו מבין 4 המינים החשובים. פרחיו דומים לאלה של המין עלקת מצרית, אך הם קטנים יותר. גבעול התפרחת צורת מכבד. טפיל התוקף את גידולי תפוחי-האדמה בגולן. פרטים מעטים נמצאו לציד המין עלקת מצרית. יש הרואים אותו כתת מין בלבד של המין עלקת ענפה - O. ramosa.

ראובן יעקובסון

אלה הוטפלים לא למין אחד של צמחים, אלא למינים אחדים. כפונדקאים לעלקת עשויים לשמש צמחים ממשפחות הסולניים, הקטניות, הסוככיים, המורכבים, המצליבים והדלועיים.

הזרע מוגר לנביטה על-ידי חומרים המופרשים משורשי הפונדקאי, אולם הוא ינבוט רק במרחק של 2-3 מ"מ מפני השורש. הזרע הנובט שולח נחשון נביטה - מצץ (מציצה, haustorium) לעבר שורש הפונדקאי. עם היווצרות המגע בין המצץ לשורש מתחילה במקום המגע חלוקת תאים מהירה ומתחיל שלב הטפילות. לא כל צמח ששורשיו מעוררים את הזרעים לנביטה - מתאים לשמש כפונדקאי. הצמח נצמד לשורשי הפונדקאי גם בעומק של 30 ס"מ, וכבר לפני הצצתו הולך ונבנה בקרקע גוף בעל מסה צמחית ניכרת, המתפתחת על חשבון הפונדקאי.

התפשטות הצמח מתאפשרת על-ידי כל גורם, המסיע קרקע מאולחת בזרעיו ממקום נוגע, כגון על ידי סחף של מים, כלי רכב, כלים חקלאיים ואולי גם סחף של רוח. הזרעים מופצים על-ידי הרוח וגם, בעיקר, על-ידי תוצרת חקלאית, כגון: שחת קטניות חורפיות, שחת אנוזי אדמה, או יחד עם זרעים של גידולי תרבות. מקור הפצה חשוב עשוי להיות זבל אורגני. בישראל גדלים 9 מינים. 4 מינים ידועים כמזיקים לגידולי חקלאות.

רוב המינים פורחים בתנאי בר בחודשים פברואר-יוני, ובגידולי תרבות כמעט כל ימות השנה.

Orobanche aegyptiaca

עלקת מצרית

جفتيل مصري و'עפיל מצרי

המין שכיח ביותר, ולכן נזקיו הם הכבדים ביותר. תפוצתו משתרעת על פני אזורים רבים. צבע פרחיו סגול, אורכם עד 3.5 ס"מ. גבעול התפרחת מסתעף ולרוב אינו גבוה יותר מ-25 ס"מ. הפריחה בעיקר בחודשים פברואר-מאי, אך יש פריחה גם בעונות אחרות.

משפחת הנאדידיים LENTIBULARIACEAE

נאדיד Utricularia

וגמשכת חלקיק שניה. לאחר־מכן נסגר השסתום ומתחילה הפרשה נמרצת של מיצי עיכול מבלוטות מיוחדות. לאחר העיכול מרוקנות את השלפוחית בלוטות מיוחדות לכך המצויות בדופנה. בלוטות אלו "שואבות" יונים מחלל השלפוחית, ובעקבות היונים זורמים החוצה גם המים. כך מתרוקנת השלפוחית ומוכנה למלא את תפקידה מחדש.

הפרח – דומה לפרחי משפחת הלועניתיים.
הפרי – הלקט הנפתח בעזרת שסע.

Utricularia australis

נאדיד המים

צמח טבול או צף הגדל במים עמוקים יחסית שזרימתם איטית, או אף במים עומדים. תפוצתו משתרעת על פני כל העולם הישן. בעבר היה ידוע מאגם החולה ומבצות בשרון. נעלם עם ייבוש הבצות.

U. gibba

נאדיד עדין

היה מצוי בעבר בבתי־גידול דומים לאלה של נאדיד המים, וכמהו נחשב לצמח נכחד עם ייבוש בתי־גידולו. בשנת 1977 נתגלה מחדש ליד גוון. בית־גידולו: במים רדודים או בבצה לחה. מבין מיני הנאדיד הוא השכיח בעולם. תפוצתו של התת־מין הגדל בישראל U. g. exoleia כוללת את החבלים הטורפיים של אפריקה ואסיה, צפון אוסטרליה וחצי האי האיברי.

הנאדיד העדין שונה במספר תכונות מנאדיד המים: מספר השלוחות רב יותר (כ־10), התפצלות העלים מועטה ושלפוחיות הלכידה קטנות מאלו של נאדיד המים (1.5-0.75 מ"מ); גם עמוד תפרחתו נמוך יותר (2-8 ס"מ) וכן מעטים הפרחים שעל עמוד התפרחת (1-3 פרחים). וקטנים יותר (6-8 מ"מ).

הפריחה ממושכת, מתחילה בחודש אפריל ומסתיימת בחודש אוקטובר.

לפרח העדין גביע דו־שפתני זעיר. הכותרת צהובה, מחולקת לשתי שפות בלתי־שוות. השפה התחתונה אופקית, גודלה כ־5 מ"מ, ולה דרבן בבסיסה. בראשו 2 גבנונים המכסים את פתחו ובלטים כלפי חוץ. השפה העליונה קצרה יותר (4 מ"מ) וזקורה, 2 מאונותיה ארוכות וצרות, ואילו השלישית מורחבת במרכז. בבסיס אונה זו מצויה שקעורונית ובה – אברי הרבייה. במרכז השקעורונית בולטת השחלה, הדומה לבקבוק מורחב וכמעט חסרה עמוד־עלי. הצלקת דו־אונתית, אונתה הקדמית ארוכה בהרבה מן האחורית. בצידי השחלה שני אבקנים זעירים. ביקורי חרקים בפרחים נדירים, ואף־על־פיכך חניטת ההלקטים מלאה, כתוצאה מהאבקה עצמית, המתבצעת משמתכופפת אונת הצלקת הקדמית מטה כלפי האבקנים שמתחתיה.

ההלקטים עגולים ומכילים כ־10-25 זרעים. ההלקט הבשל נפתח בשני סדקים ומשחרר את הזרעים אל המים. הזרעים קטנים (כ־1 מ"מ) ופחוסים. עובר הזרע עטוף ב"כנפיים" בלתי שוות. "כנפיים" אלו עשויות תאים גדולים וחלולים ובעזרתם עשוי הזרע לצוף במים ימים אחדים. הנביטה מתחילה כשבוע לאחר ששהה הזרע במים, הן בזרעים ששקעו, והן באלו הצפים עדיין.

כבר מן היום החמישי לנביטה נושאים הצמחים החדשים שלפוחית אחת לפחות המוכנה ללכידה, וזו מתמלאת אמנם מיד בבעלי־חיים זעירים. בצמחים בוגרים אין רוב השלפוחיות פעילות (עקב כרסום היופים על־ידי בעלי חיים והדבקה באצות) ונראה שתשיבותה של הטריפה לנאדיד מרובה בעקר בשלבי חייו הראשונים.

יריב עמי

היחיד מבין צמחי ארצנו הטורף בעלי־חיים. כואת "מופר" כביכול הסדר המקובל בטבע, ומוטרף – הופך הצמח לטורף.

הנאדיד נמנה עם הצמחים הטורפים באופן פעיל, תוך כדי תנועה של חלק מן הצמח באמצעות מנגנון רגיש, המביאה ללכידת הטורף. הטריפה מסייעת לצמחים טורפים להתקיים בבתי־גידול קשים במיוחד, כגון בתי־גידול מוצפים וחסרי אוורור, או במקומות שחסרים בהם מינרלים חיוניים כחנקן וזרחן ומינרלי קורט.

ידועים כ־120 מיני נאדיד, הגדלים בעיקר בחבלים הטורפיים והממוזגים של כדור הארץ. מרבית מיני הנאדיד טבולים או צפים חופשית במים, אך מצויים גם מינים שמרבית חלקיהם נמצאים מעל לקרקע הלחה ואף מינים הגדלים על צמחים אחרים (אפיפיטים). אך אינם טפילים עליהם, אלא רק נאחזים בהם.

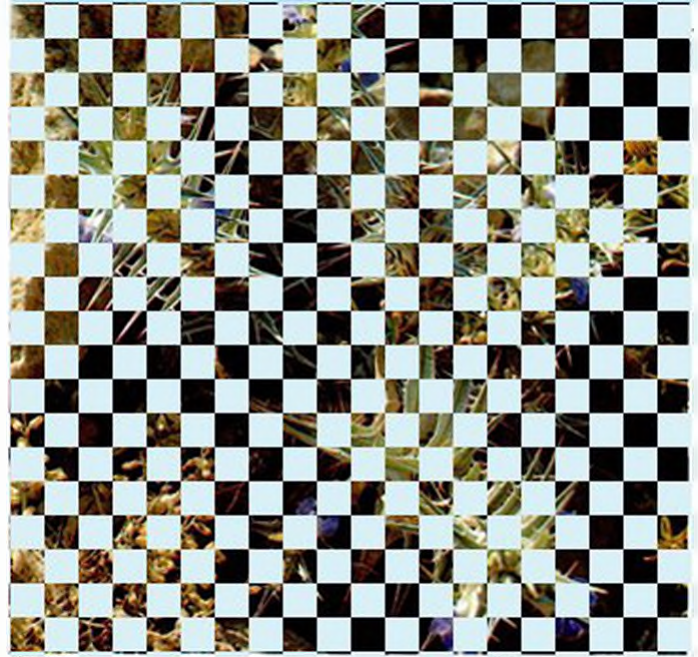
כמו בצמחי מים טבולים רבים אחרים כך גם בנאדיד קשה להבחין ברקמות ובאברים מוגדרים כבצמחי היבשה. משום כך מכונים חלקי הצמח בשמות דומים. אצל הנאדיד מכונים חלקי הנצר הדומים לשורשים בשם ריזואידים. הריזואידים מעטים או אף חסרים במינים רבים. חלקי הצמח הדומים לגבעולים מכונים בשם שלוחות (סטולונים). השלוחות נושאות עלים, המסתעפים, כמו בצמחי מים רבים, לאונות נימיות רבות. על־גבי העלים מתפתחים אברי הלכידה, העשויים בדמות שלפוחיות קטנות. באמצעותן לוכד הצמח בעלי־חיים זעירים, כגון חד־תאיים, סרטנים זעירים וגלגיליות.

השלפוחית היא גלגול של העלה או של אחד מקטעיו. היא חלולה וצורתה עגולה או ביצית. בקצה קבוע שסתום המצוייד כלפי חוץ במספר זיפים רגישים. בשלב שלפני הלכידה ריקה השלפוחית באופן חלקי ושורר בה תת־לחץ. נגיעה בזיפים הרגישים גורמת לפתיחת השסתום כלפי פנים ולשאיבת זרם המים; יחד עמו נושאב לתוך השלפוחית היצור שנוגע בזיפים. הפעולה בולה מהירה מאד,

נאדיד המים



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ריסן נאכל

משפחת הקוציציים ACANTHACEAE

ריסן נאכל

Blepharis ciliaris

شوك الذب، صَحِي شוכ (אלדב, צחא

אחרי עונת היובש מתחדש הצמח ועשוי ללבלב מכל חלקיו: מבסיסו, מכל אורכם של נבעולי התפרחת או מראשם. אחרי שנה דלה בנשמים הוא מתחדש רק מבסיסו. האוכלוסיות שונות זו מזו. מונים בארץ 7 טיפוסים (אקוטיפים) ואף יותר.

הצמח פיתח מערכת מורכבת ויעילה להפצת זרעיו, המבטיחה את קיומו בתנאים הקשים של בית-גידולו, בעיקר בשלב הרגיש של הנביטה וההתבססות. אם ינבוט הזרע אחרי גשם קל – ייתכן שלא יעמדו לרשותו די מים להתבססות בתקופת היובש שלאחר הגשם, כפי שקורה תכופות במדבר. לכך מכוונים המנגנונים, לאפשר לזרע לנבוט רק אחרי גשם חזק וממושך, שהותיר בקרקע לחות מספקת לא רק לנביטה אלא גם להתבססות.

המנגנון הראשון מורכב משני עלי-הנביע הגדולים, העליון והתחתון. אלה סוגרים על ההלקט היבש. לאחר הרטבה רצופה וממושכת מתפשקים עלי-הנביע בשיעור של 5 מ"מ; משך הזמן הדרוש להתפשקות שונה: 10-12 דקות הרטבה בהלקטים משנים קודמות, 25-160 דקות בהלקטים שהבשילו השנה.

רק משורטב ההלקט מופעל המנגנון השני. מנגנון זה מופעל על-ידי דפנות ההלקט ומחיצתו, שהורעים כלואים ביניהם. המחיצה בנויה משני חלקים. עם הבשלת ההלקט והתייבשותו נוצר ביניהם מתח, והם מותזקים מחוברים בעזרת "רקמת מנועול", המשתררת אותם רק בהירטבה, ואז נפתח לפתע ההלקט בשתי קשוות, "מתפוצץ" ויוורה את הזרעים למרחק מטרים אחדים. לשם כך דרושה הרטבה ממושכת. אחרי רבע שעה של הרטבה מתפוצצים 5 אחוזים מן ההלקטים, ואחרי 3 שעות – כל ההלקטים שנותרו מן השנים הקודמות, וכן מחצית ההלקטים מן השנה הנוכחית. כך מבטיח הצמח שלא כל זרעיו יופצו וינבטו בבת-אחת ויחשפוהו לסכנות, אלא שחלק מהם יישמר כמלאי, להבטחת קיומה של האוכלוסיה לשנים הבאות, במקרה של יובש לאחר הנביטה.

משורטב הזרע הוא נצמד לפני הקרקע בעזרת השערות המכסות אותו, המזדקרות בהירטבן. כך מתרומם הזרע ועומד בזווית של 45 מעלות לפני הקרקע והשורשון חודר לתוך האדמה. זרע שהוסרו שערותיו – אינו מצליח לרוב להחדיר שורשון לאדמה. השורשון עשוי להתארך במשך יממה אחת כדי 5 ס"מ. בשעת חדירתו המהירה נענן הזרע לקרקע בריר דביק הנפרש מקצות השערות.

משנופל הזרע לתוך מים – מתעכבת נביטתו, בעזרת ריר שהוא מפריש, אשר יוצר סביבו שכבה אטומה בבואו במגע עם המים. שכבה זו מונעת זרימת חמצן, ובאין חמצן – אין נביטה. אך כושר נביטתו אינו נפגע, ועם רדת פני המים הוא מסוגל לנבוט אם צד אחד שלו מונח על קרקע לחה. כך מנן המנגנון על זרעים המופצים באמצעות זרמי מים לבל ינבטו בתוך הזרם. אין ריר כזה לאוכלוסיות הגדלות במדרונות במדבר יהודה, שזרעיהן אינם נקלעים לרוב לזרמי מים. (ריסן דק-עלים)

מנגנון תפוצה זה מבטיח שהזרעים יהיו מגונים על ידי עלי הנביע וההלקטים הקשים בפני אוכלי זרעים, עד סמוך מאד לזמן הנביטה (מספר שעות). הדבר חשוב במיוחד במדבר, בו חסר מזון, ובו נאכלים יותר מ-70% מן הזרעים על ידי נמלים ובעלי חיים אחרים. הפריחה: בעונה שמצויים בה מים בקרקע; בתנאים נוחים חלה הפריחה כמעט במשך כל חודשי השנה, אך בעיקר בחודשי הקיץ מאי-דצמבר.

הסוג מונה 100 מינים, רובם גדלים באזורים הטרופיים של העולם הישן. בארץ גדל עוד מין אחד, ריסן דק-עלים – *B. attenuata*, והוא אנדמי למדבר השומרון ולמדבר יהודה.

יצחק טטרמן

צמח קוצני רבי-שתי מדברי, המאכלס בתי-גידול חמים ויבשים ביותר, ומצטיין במנגנונים מיוחדים להבטחת ההצלחה של הנביטה וההתבססות בתנאים שאין בהם ודאות במשקעים.

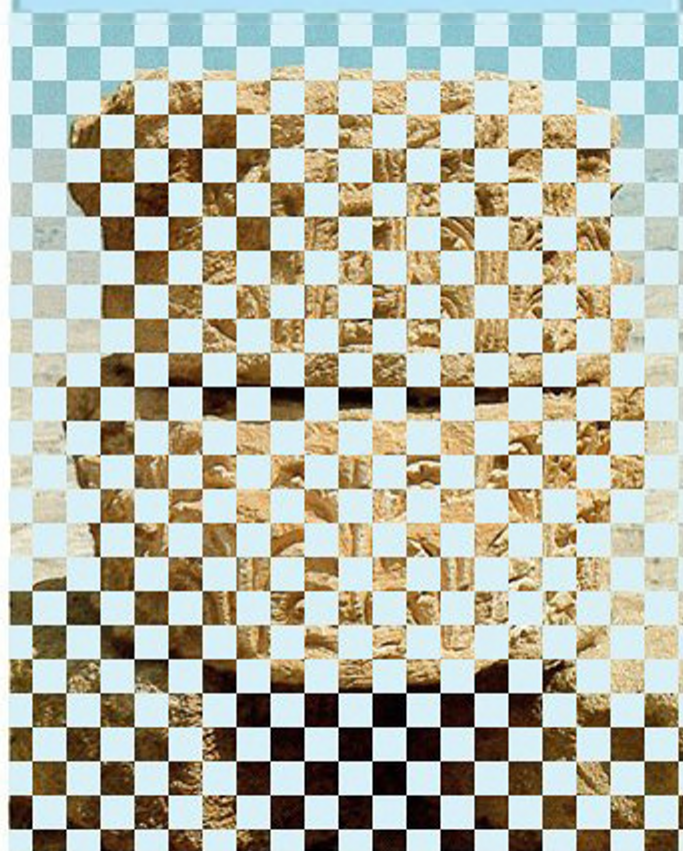
תפוצתו משתרעת במזרח האזורים הסהרירי והסודני.

גדל בארץ בערוצי נחלים בעמק הערבה ובעמק הירדן התחתון; במדרונות של מדבר יהודה והשומרון; בעמק בית-שאן; בחולות ובערוצי נחלים בנגב ובסיני.

גובהו: 20-40 ס"מ; מסתעף מבסיסו לנבעולים אחדים. עלי-השושנת שלו תמימים או קוצניים מעט בשוליהם. הם גובלים במהירות, וכל תפקיד ההטמעה עובר לחפים. הנבעולים אשונים, בלתי-מסתעפים, נושאים חפים קוצניים, מרזביים, נוקשים מאוד. אורכם 5 ס"מ, והם ערוכים לאורך הנבעול ב-4 טורים, כדורים (מדומים). החפים משווים לנבעול מראה ריבועי-פירמידלי במקצת. התפרחת – שכולת צפופה. בחיק כל חפה יושב פרח, ולו 4 עלי-גביע; 2 עלי-הנביע הצדדיים הם קטנים, והעלים העליון והתחתון – גדולים. הכותרת חד-שפתנית, אורכה 25 מ"מ, צינורה קצר. לרוב צבעה תכלה, והיא מעורקת לאורכה בקווים כהים יותר; יש שצבעה סגול, צהבהב ואף לבן. 4 האבקנים ערוכים בשני זוגות לא שווים, וזריהם מעובים ושעירים. הפרח מואבק בידי דבורים ביוניות.

הפרי – הלקט דו-זרעי, המתפתח משחלה דו-מגורתית; בכל מגורה מצוי זרע אחד.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

עלי קוציץ בעיטור כותרת בארמון הורדוס במצדה

מונחה פעם או פעמיים. אורך העלים של השושנת עשוי להגיע עד 60 ס"מ; צבעם ירוק רענן, והם מכוסים בשערות ארוכות ודלילות. לעתים יש לעורק הראשי של העלה גוון אדמדם-סגול. השוליים המשוונים של הטרף המחולק מסתיימים בקוצים חדים.

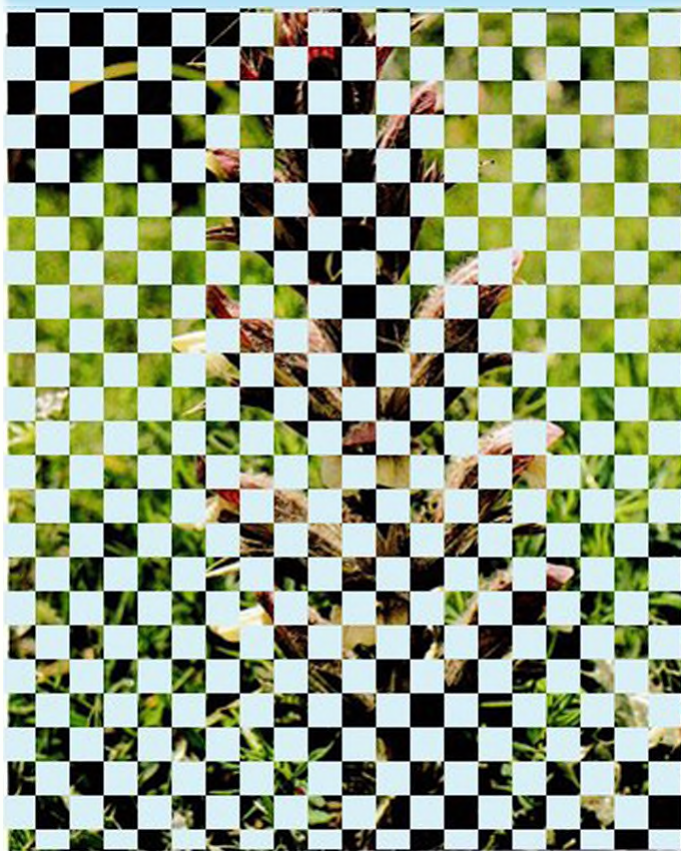
בראשית עונת האביב מתרומם בלב השושנת גבעול יחיד, זקוף ובלתי מסתעף, נושא פרחים. הן התפרחת כולה והן הפרח היחיד מיוחדים ומרשימים במראהם; העלים הלופתים את הגבעול הם בעלי ממדים הקטנים בהדרגה, בכיוון לראשו. החפים המלווים את הפרחים קוצניים אף הם. הפרחים יושבים על הציר המרכזי ומסודרים בארבעה קווי אורך במעין שכולת.

הפרח גדול (עד 5 ס"מ) וזיגומורפי* בצורתו – בעל סימטריה בילטרלית – תכונה המדמה אותו לפרחי משפחת השפתניים. צינור הכותרת הקצר חבוי בתוך הגביע, ואילו אונן הכותרת בולט. השפה התחתונה של הכותרת היא בעלת שלוש אוונות, ובמקום השפה העליונה, החסרה, מפותחת השפה העליונה של הגביע, שצבעה סגול. צבע הכותרת לבן-קרם. ארבעת האבקנים יושבים על לוע צינור הכותרת, וזיריהם העבים נושאים מאבקים צמיחים בעלי לשכה אחת לכל מאבק. ההאבקה – על ידי דבורים גדולות. בשחלה שתי מגורות, ובכל אחת – שתי ביציות. היא תתפתח להלקט בן ארבעה ורעים. ככל זרע – עובר גדול חסר אנדוספרם. עמוד-העלי הוא בעל צלקת השסועה לשתי אוונות קצרות. הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

כ־20 מיני קוציץ נפוצים במזרח אגן הים-התיכון ובקדמת אסיה, וכ־30 מינים נוספים צומחים באזורים טרופיים וסובטרופיים של העולם הישן.

רוחמה ברלינר

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



י. יסרואלי

קוציץ סורי

קוציץ סורי *Acanthus syriacus* أفتا אקחא

עשבוני רב־שנתי, בעל עלים וחפים קוצניים. גובה עמוד התפרחת שלו: 40-70 ס"מ.

עליו של צמח זה הם שנתנו את ההשראה לעיטורי הכותרות בעמודים הקורינתיים, עיטורים שהיו מקובלים ביוון ונפוצו עם ההלניזם והתרבות הרומית בכל רחבי האימפריה הרומית. אמנם קשה לזהות בעיטורים מסוגניים אלה את מקור ההשראה, אך מקובל להניח שהעיטורים נועדו לייצג את עלי הקוציץ וסידורם על הצמח. שמו העברי והמדעי (המקור – יווני) נגזר מן הקוצים הרבים, המלווים את שולי העלים והחפים.

חלקים שונים של הצמח, כגון הגבעולים הצעירים, טובים למאכל. באחרונה מרבים לגדל מיני קוציץ בנינות נוי, בעיקר את הקוציץ הרך – *A. mollis*, הגדל בר בדרום-אירופה. מין זה מצטיין בעלים ענקיים ובעמוד תפרחת גבוה, ונושא פרחים גדולים. משרעת תפוצתו: בארצות המזרח-התיכון, מחוץ לתחומי המדבר ולאזורים השחונים. בארץ הוא גדל בחבלים היס-תיכוני והאירנו־טורני, בעיקר בבתות עשבוניות פתוחות ושטופות שמש.

החלק הרב־שנתי של הצמח הוא גבעול מעובה, הטמון קרוב לפני הקרקע ונושא את הניצנים. בעונת החורף מתפתחים ממנו עלים, הערוכים בסידור ננדי בשישנת גדולה, סמוך לפני הקרקע. העלה בעל פטוטר ארוכה, הנמשכת לעורק ראשי, וטרף העלה מחולק-

מיני הלחך מאכלסים בתי-גידול מגוונים: מקומות לחים, ערבות ומדבריות, שדות-בור ובתות, חולות חוף ומלחות. לחלק מן המינים משרעת תפוצה נרחבת מאד. שנים מן המינים אנדמיים לארץ ישראל.

העלים של רוב המינים פשוטים, צרים וארוכים (סרגליים או אזמליים), הגבול בין הטרף לפטוטרט ממושטשט, ואין להם עלי-לוואי.

הפרחים קטנים וחסרי צבע, ערוכים בשבולים או בקרקפות צפופות; כל פרח נישא בחיק חפה. הפרחים דו-מיניים ולהם 4 עלי גביע ו-4 עלי כותרת, המאוחים לצינור שבראשו פרוש אוגן בעל 4 אונות קרומיות. ל-4 האבקנים זירים דקים וארוכים ומאבקים גדולים, המכילים שפע אבקה יבשה. השחלה בנויה מ-2 עלי שחלה מאוחים ובה 2 מגורות. עמוד-העלי ארוך ושעיר בתלקו העליון, הצלקתי, המתנשא מעל לאוגן הכותרת.

הפרי – הלפט קרומי, שראשו נפתח כמכסה וניתק עם חלק מצינור הכותרת והאוגן היושב מעליו.

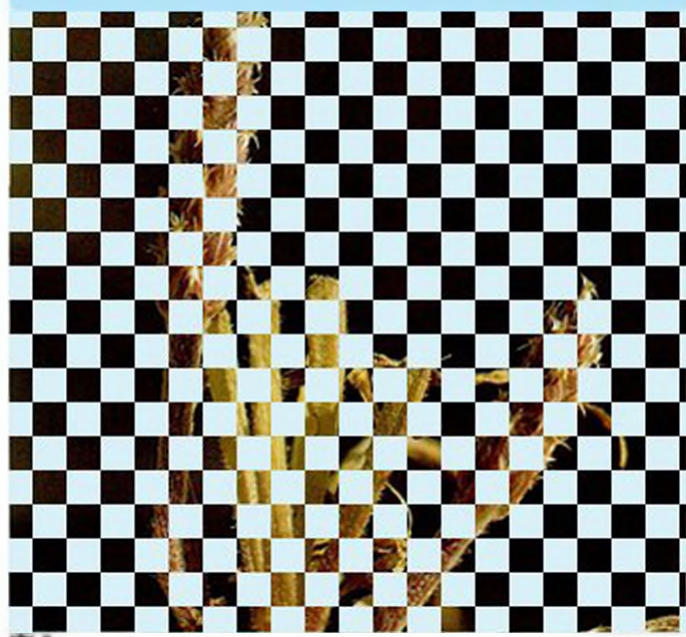
ברוב המינים הגדלים בארץ מכילה השחלה שני זרעים, אחד בכל מגורה. הזרע – אליפטי או מוארך כסירה, שטוח או קעור במקצת; צבעו, לרוב, חום בגוון עוברי עד ורדרד. הזרע מכיל עובר ישר הטבוע באנדוספרם בשרני.

רוב המינים הגדלים בארץ פורחים בסוף עונת החורף ובעונת האביב. המינים המדבריים, כמו לחך סגלגל ולחך שסוע, מקדימים לפרוח, החל מן החודשים ינואר-פברואר. צמחי המקומות הלחים, כגון לחך גדול, לחך אזמלי ולחך המלחות, פורחים עד סוף עונת הקיץ. מבנה הפרח ותכונותיו (דהיינו: הכותרת הזעירה והקרומית, האבקנים הארוכים, האבקה הרבה והיבשה והצלקת השעירה) מעידים על התאמה להאבקה באמצעות הרוח. גם התקבצות הפרחים לקרקפות או לשבולים קשורה בהאבקת רוח, כמו בדגניים. ואמנם, מיני לחך רבים מזכירים בתפוחתם את הדגניים, במיוחד בעת הפריחה, כשוירי האבקנים הארוכים והמאבקים התלולים בקצותיהם נעים ברוח. עם כל זאת יש מינים המואבקים גם על ידי חרקים, כגון דבורי-דבש. הפרחים, לרוב, פרוטוגיניים* (החלק הנקבי מבשיל לפני החלק הזכרי כאמצעי למניעת האבקה עצמית). בשלב הראשון, הנקבי, מתארך עמוד-העלי – דמוי הויף השעיר והבולט – מתוך הפרח כבר לפני פתיחתו. לאחר מכן נפרשת הכותרת,

לחך מצוי



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לחך שסוע

משפחת הלחכיים PLANTAGINACEAE

לחך

Plantago

لسان الحمل ליסאן אלחמל

סוג המונה כ-260 מיני עשבים חד-שנתיים או רב-שנתיים, שפרחיהם ערוכים בשיבולים או בקרקפות. תפוצתו קוסמופוליטית. 20 מינים גדלים בארץ. לבד מסוג זה כלולים במשפחת הלחכיים רק עוד שני סוגים ועירים, ובהם 4 מינים בלבד. השם המדעי של הסוג מוצאו מלטינית: טביעת כף הרגל – Plania, להוביל – agere. השם ניתן לו, כנראה, בשל דמיון העלים, הצמודים לקרקע בכמה מינים, לטביעות כף הרגל. השם העברי קשור כנראה בהיותם של אחדים ממיניו צמחי מרעה מועדפים, שהבקר והצאן מחבביםם ללחך מהם. מינים אחדים, במיוחד לחך בלוטי ולחך סגלגל, גדלים בתרבות כצמחי מרפא ותעשייה, ומקליפות הזרע שלהם מפיקים ריר (מציגל), המשמש כחומר גלם לתרופות נגד עצירות כרונית, כיבים ודלקות דיוטריות. משתמשים בריר או בזרעים השלמים. אלה האחרונים עוברים דרך צינור העיכול, ואילו הריר פועל על רירית המעי כחומר סיכה מרכך ומרגיע. כיוון שהוא חומר קולואידלי, סופג הריר רעלים וחיידקים. גם בתעשיית הנייר, המזון והקוסמטיקה משתמשים בריר, והוא משמש אף כחומר להקשיית אריגים. ברפוא העממית והוג להניח עלה לחך על שלפוחיות ברגליים; רסק עלים נחשב למסייע באיחוי העצמות אחרי שבר, למסלק טפילי עור, מונע והום פצעים, מרפא כוויות ומונע דלקת. מירתח מרוכו – נגד עקיצות ונשיכות של בעלי חיים, ומדולל – כטפט עיניים. כן משתמשים בו הטבעונים נגד: שלשול, כיב קיבה ודימומים פנימיים, הפרעות בכבד ואף נגד מחלת הנפילה.

P. ovata

לחץ סגלגל

جنيحة، لفحة التعلجة، نبييمة، لوكמת انلاعيرة

חד־שנתי שכיח מאוד באזורים המדבריים. תואר המין העברי והמדעי נגזרו ממראה תפרחותיו דמויות הביצה. מתואר חייו הקצר, עליו הצרים והשעירים והריר הרב הנאגר בקליפת הזרעים, מותאמים לאזורי גידולו הצחיחים.

P. albicans

לחץ מלבין

خبيثة التعلجة، خبيثة انلاعيرة

רב־שנתי שגובהו כ־30 ס"מ. מאכלס קרקעות חול במישור החוף וחול־לס באזורים המדבריים. תואר המין העברי והמדעי ניתנו לו על שום שערות הצמר המלבינות המכסות את כל חלקיו ומגינות עליו מפני קרינה ואיבוד מים. עמודי התפרחת גבוהים ונושאים שבולים דלילות ומוארכות. נחשב לצמח מרעה טוב.

P. major

לחץ גדול

لسان الكلب، ورق صابون، ليسان אלכלב، ورق صابون

רב שנתי שגובהו 25-70 ס"מ. גדל בקרבת מקווי מים ובצות. לצמח שושנות עלים אליפטיים או ביצניים, שבסיסם דמוי־פטוטרת ומוצר בפתאומיות. התפרחות – שבולים גליליות, ארוכות וגבוהות. נבדל משאר בני מינו בזרעיו הקטנים, שמספרם בהלקט – 10-30.

לחץ גדול

מתארכים הזירים ונפתחים המאבקים; או מתפורת האבקה ברות. בשלב זה תיתכן עדיין הפרייה עצמית, אם לא התבצעה האבקה הדדית (זרה) קודם לכן. שיטת האבקה זו מעודדת הפרייה הדדית, אך מאפשרת, כמוצא אחרון, גם הפרייה עצמית.

קליפת הזרע מכילה חומרי צמג (מוצילג) יבשים. בהרטבה סופגים חומרים אלה מים ותופחים, והזרע מתכסה במעטה רירי צמיג. לריר נודע תפקיד בנביטה: הוא מצמיד את הזרע לחלקיקי הקרקע ומסייע לחדירת השורשון; הוא אף שומר על הלחות בסביבת הזרע. הדבר חשוב במיוחד במינים המדבריים הגדלים על קרקעות חול ולס, כגון: לחץ מלבין, לחץ סגלגל ולחץ לופת, אך הוא קיים גם במינים אחרים.

מיני הסוג נחלקים לשתי קבוצות:

תת־הסוג לחץ – Subgen. *Plantago* – כולל צמחים שעליהם מסורגים וערוכים בשושנת. הגבעול הנושא עלים קצר, וכמעט שאינו מתארך מעל לפני הקרקע. רק התפרחות נישאות על עוקצים ארוכים.

תת־הסוג בלוטי – Subgen. *Psyllium* – כולל צמחים המצמיחים גבעול ארוך הנושא עלים ננדיים. התפרחות נישאות על עוקצים קצרים יותר בחיקי זוגות העלים העליונים.

עם תת־הסוג לחץ נמנים המינים:

Plantago lagopus

לחץ מצוי

ودانة، ويدنة

חד־שנתי שגובהו 10-30 ס"מ. גדל ברוב אזורי הארץ, ומאכלס בתות, שדות בור וצידי דרכים, נפוץ בכל האזור היס־תיכוני. עליו השעירים דמוי־אזמל. התפרחות – שבולים צפופות, סגלגלות עד מוארכות. עוקץ התפרחת מחורץ לאורכו ומתנשא עד לגובה העולה פי שניים ויותר על אורך עלי השושנת. כל חלקי הפרח מכוסים בשערות משי.

P. cretica

לחץ כרתי

חד־שנתי קטן, שגובהו כדי 3-10 ס"מ.

שכיח מאוד בבתות וכשדות בור ברוב אזורי הארץ. מכוסה בשערות ארוכות וצפופות. קרקפות הפרחים הקטנות נישאות על עוקצים קצרים ועבים.

לצמח מנגנון הפצה היגרוכסטי: עם התייבשותו מתהדקים החפים ועלי הגביע סביב ההלקטים. עוקצי התפרחות וגללים כקפיץ ומטים את הקרקפות כלפי הקרקע. במצב מונן זה נשמרים הזרעים על השלד של צמח האם המת במשך עונת הקיץ. בהרטבם מנשמי הסתיו, מתיישרים העוקצים ומתפשקים החפים ועלי הגביע. טיפות הגשם "מתיזות" את מכסי ההלקטים ומפיצות את הזרעים, הנובטים סמוך להפצתם.

P. coronopus

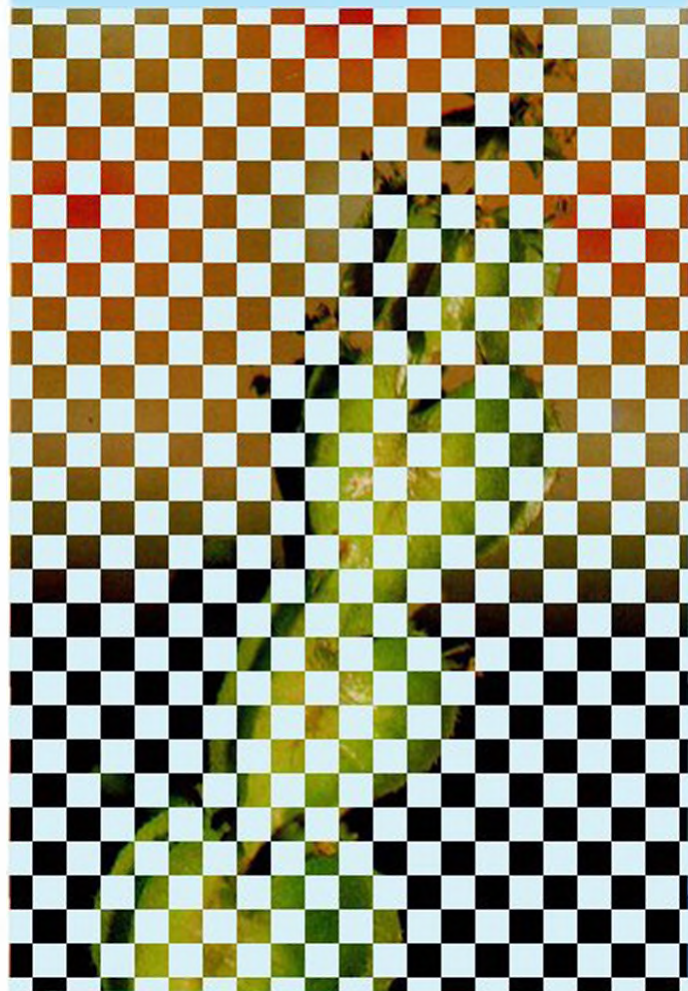
לחץ שסוע

كرينة الجدي، كريسنة אלג'די

חד־שנתי וריאבילי מאוד ורחב תפוצה, שזונו גדלים בקרקעות בוציות ומעובדות או בקרקעות יבשות באזורים צחיחים. עליו צרים ושסועים לאונות צרות, ויש שהם משוננים. התפרחות – שבולים מוארכות. עוקצי התפרחות העבים מתקשים בהתייבשם ונושאים את השבולים על פירותיהן במשך עונת הקיץ. גם למין זה מנגנון הפצה היגרוכסטי: כמו למין הקודם.



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דבקנית הפרקים

משפחת הפואתיים RUBIACEAE

פואנית איטלקית *Putoria calabrica*

בן־שיח ירוק־עד, הגדל על קרקעות המתפתחות מקירטון חווארי בחבל היס־תיכוני; בולט בענבותיו האדומות. מין יחיד בסוגו בארץ. שמו העברי ניתן לו על שום קרבתו למואה. השם המדעי של הסוג מקורו בלטינית, ופרושו: ריח רע, על שום ריחם של העלים. תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני וחודרת מעט למערב האזור האירנו־טורני.

גדל במבודד בארץ בהרי יהודה, השומרון והגליל וכן בבקעת החולה ובגלן.

בית־גידולו הטיפוסי הוא על קירטון חווארי מגיל קנומן או טורון. כאן הוא גדל בחברות בתה של קורנית מקורקפת, צתנית משובלת ולטמית ערבית או בקרחות של חורש קטלב מצוי.

P. lanceolata

לחך אומלני

רב־שנתי, שגובהו עד כ־60 ס"מ. מאכלס קרקעות סחף כבדות המוצפות בעונת החורף. דומה במראהו הכללי ללחך מצוי, אך הוא קרח וגדול ממנו. עליו אומלניים רחבים. בעמודי התפרחת הארוכים ניכרות צלעות אורך. במרומי החרמון גדל ון ייחודי של מין זה שתפרחתיו קצרות וכדוריות.

עם תת־הסוג בלוטי נימונים המינים:

P. afra

לחך בלוטי

قطعة كوتنة

חד־שנתי שגובהו 10-40 ס"מ.

המין השכיח ביותר ברוב אזורי הארץ; גדל בבתות, בשדות בור ובצידי דרכים. כולו מכוסה בשערות בלוטיות צמפות. עליו הננדיים סרגליים. בחיקי העלים העליונים, על עוקצים שאורכם כמעט כאורך העלים, נישאות קרקפות שצורתן כדורית עד ביצנית.

P. sarcophylla

לחך בשרני

חד־שנתי המאכלס חולות וכורכר וגדל לאורך מישור החוף והנגב המערבי. עמיד במידת־מה בפני מליחות בקרקע ובפני רסס מ־הים. עליו צרים ובשרניים. תפרחתיו כדוריות ומעוטות פרחים.

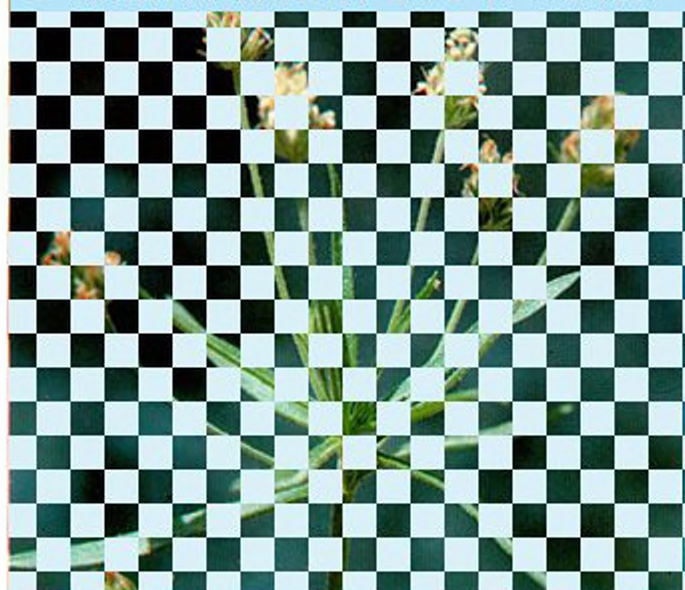
לחך החוף – *P. squarrosa*, מין קרוב ודומה למין הקודם. גדל בחלקו הצפוני של מישור החוף. קרקפתיו מארכות יותר מקרקפת המין הקודם ומספר הפרחים בהן רב יותר.

לחך הנגב – *P. chamaepsyllium*, ולחך ים־המלח – *P. maris-mortui*, הם מינים קטנים ואנדמיים. המין הראשון גדל בחולות הנגב המערבי והמין השני – על אבן חול גובית בסביבות ים־המלח.

יעקב מחזיה

לחך בלוטי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ענפי הצמח שרועים לרוב על הקרקע, ואם הוא גדל על קיר אבנים או מדרון תלול הם משתלשלים, כנראה בשל רכות הענפים. כל עונות השנה, ואף בקיץ, מפתיע הצמח בירקותו ובחיוניותו. עליו גלדניים-בשרניים מעט, וגדלים, מוארכים-איזמלניים עם שוליים כפופים מעט אחורה ושיניים קטנות המשוות לשפת העלה מגע מחוספס. העלים משחירים בהתייבשם. התפרחות נישאות בראשי הענפים ובהן מקובצים פרחים צפופים יחסית. לפרח נביע קצר ירוק וכתרת ורודה-ארגמנית באורך 10-12 מ"מ.

הפריחה מתרחשת בקיץ, בחודשים מאי עד אוגוסט, ומושכת את העין על רקע הבתה המתייבשת מסביב. הפרי – ענבה מוארכת, אדומה כהה ועסיסית שקוטרה 6-8 מ"מ. הגביע מעטר את ראש הפרי, המכשיל בסוף הקיץ או בסתיו. הסוג מונה 3 מינים, שתפוצתם משתרעת במערב האזור היס-תיכוני.

אבינעם דנין

פואה מצויה *Rubia tenuifolia*

فوة موه

מטפס אפייני של החורש היס-תיכוני. נאחז בעצי-חורש בעזרת ענפיו המתפתלים וכן בזיפים או שיניים קטנות הקבועות על עליו ועל גבעוליו הצעירים.

שם הסוג העברי נזכר בתנ"ך (כשם פרטי) ובמשנה, שם כתוב: "וממין הצובעין הפואה והרכפא" (שביעית, ז', ב). מקור השם המדעי – לטיני, ואף הוא מתאר את הצבע האדום (rubra) שהפיקו משורשי פואת הצבעים – *R. tinctorum*. (בעבר גידלו מין זה כנידול חקלאי; היום הוא צמח נדיר הנדל באזורנו בעיקר בהרים שממזרח לירדן).

תפוצת המין פואה מצויה משתרעת באזור היס-תיכוני. גדל בארץ בחורשים וביערות, ביהודה, בכרמל, בגליל, בגולן ובחרמון, שם הוא

פואה מצויה

ש. גליל



מטפס שכית ביותר. הוא גדל גם ללא נוכחות עצי חורש בסביבה, על נדרות אבן ובבתות על קרקע טרה-רוסה. זהו אחד המינים היס-תיכוניים המעטים הגדלים גם במרומי החרמון.

בחורשים דלילים ובבתות הנובלות בהם מצוי הצמח מתחת לכל שיח שקומתו גבוהה מקומת הסירה הקוצנית והלוטם.

זהו מטפס או שיח רב-שנתי שרוב עליו מתייבשים בקיץ, אך חלקם נותר ירוק. לרוב הם ערוכים בדורים בני 6 עלים, אך לעתים גם בדורים בני 4-8 עלים. לרוב יש ניצני צמיחה רק בחיק שניים מתוך כל העלים שבדור. העלים גלדניים, לרוב סרגליים מוארכים, אך יש גם עלים דמויי-ביצה. לעלים חוד קצר בראשם ושפתם משוננת. השיניים זעירות אך קשות, ומרגישים בהן היטב כאשר מעבירים את האצבע על שפת העלה. גם על הגבעול הצעיר ערוכים טורי שיניים המופנות כלפי מטה ומסייעות לו להיאחז בענפי העץ. בחיק עלה אחד או שני עלים שבכל דור מתפתחות תפרחות קצרות. הפרחים כותרתם ירקוקה-צהובה וקוטנם אינו יותר מ-5 מ"מ. אף כי אינם בולטים הם מואבקים על-ידי חרקים, בעיקר זבובונים ונמלים.

הפריחה ממרס עד מאי.

הפרי – ענבה כדורית קטנה שקוטרה 5-8 מ"מ. בהבשילה צבעה שחור.

עונת ההבשלה העיקרית היא אוגוסט עד אוקטובר. הציפורים מפיצות ביעילות את הזרעים. בעונת ההבשלה מופיעים כתמי לשלשתן הסגולה על סלעי החורש, על גזעי העצים או על מרצפות הגינות של ישובים הגובלים בחורש. הצבע הכהה של הפרי אינו מתפרק במעי הצפור והיא מפרישה את הזרעים שלא עוכלו יחד עם קליפת הפרי וחלק מתוכנו. בחודש אוקטובר צובע הפרי בסגול גם את גלליהם של השועלים בחרמון.

הסוג מונה כ-60 מינים הגדלים באסיה, אירופה, אפריקה ואמריקה.

אבינעם דנין

שרדיה מצויה *Sherardia arvensis*

חד-שנתי נמוך (20 ס"מ), שכית; פריחתו אביבית, לילכית עד סגולה. לפרח 4 אוונות כותרת, ובכל זאת לא יטעה איש לזהות אותו כבן משפחת המצליבים. שכן, תכונות רבות מסגירות את שייכותו של צמח צנוע זה למשפחת הפואתיים: הגבעול רבוע בחתך רוחב; העלים ערוכים בדורים של 4-6, ועלי הכותרת מאוחים בבסיסם לצינור ארוך.

העלים פשוטים ותמימים, דמויי אזמל ומחודדים, אורכם 1 ס"מ. העלים התחתונים דמויי ביצה הפוכה וגדלים (2 בדור), ומעליהם דורים בני 4 עלים. הדורים העליונים – בני 6 עלים. התפרחת נראית כעין קרקפת ובה 4-8 פרחים, עטופים במעטפת של חפים ירוקים, המאוחים זה לזה בבסיסם. החפים ארוכים מן הפרחים, ועל כן אין התפרחת הצבעונית בולטת כל-כך לעין. צידם העליון של חפים אלה – ארגמני לפעמים. הנביע מאוחה בבסיסו לצינור נפוח מעט, שלועו מוצר, ו-6 אוונותיו ארוכות, דמויות מרצע ושפתן משוננת. מספר עלי הגביע של הפרח שונה איפוא ממספר עלי הכותרת. הכותרת מוארכת, צינורה דקיק וארוך (5 מ"מ) והאונן קטן (קוטרו 3

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חספסנית הלבנון

חספסנית כדורית – A. glomerata, הינו כְּיִשִּׁיחַ נמוך, הגדל בחרמון מעל רום 2300 מ'; צבע פרחיו: צהוב־קָרָם.

A. libanotica

חספסנית הלבנון

עשבוני רב־שנתי הגדל בחורש בגליל העליון. גובהו 30-100 ס"מ, עליו דמויי ביצה, ערוכים 4 בדור. פרחיו לבנים.

מיכה לבנה

דבקה Galium

غاليون، عَثْمَة، بَسِيَّسَة
ע'ליון, עת'מה, בסיבסה

סוג גדול, המונה כ־400 מינים, רובם עשבוניים; גבעוליהם ועליהם של מינים רבים נדבקים לבגדים באמצעות זיפים דמויי־קָרָסִים. מכאן נגזר השם העברי.

מקור השם המדעי ביוונית – gala – חלב, כי בעבר שימש הצמח להקרשת חלב ולהכנת גבירה.

התפוצה קוסמופוליטית. מרכז התפוצה העיקרי – בעולם הישן, עם זיקה טרופית. מרכזי התפוצה המשניים: בדרום־אירופה ובאגן הים־התיכון.

הגבעול מרובע, לאורכו ערוכים עלים בדורים בני 4-6 עלים (לעיתים רחוקות – 2, או 7-10 עלים בדור). הפרחים קטנים, דו־מיניים, לרוב צבעיהם אינם בולטים, ירקרקים, צהבהבים או לבנים, והם מואבקים בעיקר על־ידי דבורים, זבובים ונמלים, הנמשכים לריח ולצוף המופרש על משטח השחלה. הכותרת נלגלית, צינורה קצר מאוד, 4 אונותיה פרושות. הגביע חסר. השחלה תחתית, ההפרייה לרוב עצמית. הפרי דו־זרעי יבש, פרודותיו כדוריות או מוארכות, ובהן זרע אחד או שניים.

בארץ גדלים 20 מינים שתפוצתם משתרעת ככל האזורים וחדורת אף למדבר. 7 מינים הם רב־שנתיים.

Galium judaicum

דבקה יהודה

עשבוני חד־שנתי עדין ונמוך (10-20 ס"מ), שכיח בחגווי סלע. תפוצתו מצומצמת לארץ־ישראל, לסוריה וללבנון. גדל בארץ בסלעים ובבחתות של סירה קוצנית ברחבי החבל הים־תיכוני ובחבל הספר.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



שררדיה מצויה

מ"מ), בן 4 אונות. יש פרטים שצבע כותרתם סגול ויש פרטים (באותה אוכלוסיה עצמה) שצבעם לילך.

הפרי בנוי מ־2 פרודות ובראשן מתנוססות שיני הנביע ככתר. כל פרודה בעלת 3 שיניים בראשה.

זהו מין יחיד בסוגו, שתפוצתו רחבה למדי בכל חבלי הארץ הים־תיכוניים, משני עבר־היַרְדֵּן. הוא גדל במקומות פתוחים, בשדות ובבתה ופורח בעונת האביב.

תפוצתו העולמית משתרעת על פני האזור הים־תיכוני ועל־פני מערב של האזור האירנו־טורני, אף חודרת לאזור האירו־סיבירי. הצמח פלש לדרום־אמריקה וגדל שם כגר.

מיכה לבנה

חספסנית השדה Asperula arvensis

جَوَّ بَسِيَّسَة نَوּיִסְיَاה

צמח שדות חד־שנתי; מן המעטים שצבע פרחיהם כחול יפה. שכיח בשדות בכל אזורי הארץ חוץ מן הערבה ומדרום־הנגב ומרכזו. משרעת תפוצתו מקיפה את האזור הים־תיכוני ואת מערב של האזור האירנו־טורני, וחדרת אף לאזור האירו־סיבירי.

הגבעולים זקופים (10-40 ס"מ), צורת חתך הרוחב שלהם היא ריבועית. הצמח מסועף, קרח (חוץ מאזור התפרחת). העלים מוארכים, ערוכים בדורים של 6-8. התפרחת היא קרקפת, עטופה בחפים בלתי־שווים הארוכים מהקרקפת, מוארכים ומצויידים בריסים ארוכים. הפרחים חסרי גביע כמעט לחלוטין; לכותרת צינור ארוך (8 מ"מ) ו־4 אונות כותרת. הפריחה: בחודשים מרס-אפריל. פרודות הפרי כמעט מעוגלות, חומות וכמעט חלקות.

הסוג מונה מעל 100 מינים שעיקר תפוצתם באזורים הים תיכוני והאירנו־טורני.

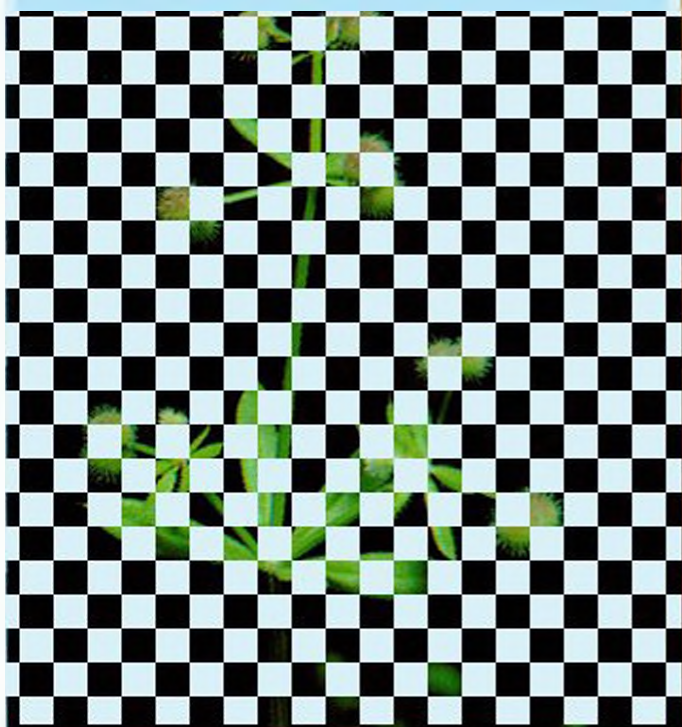
עוד 3 מינים בני סוג זה גדלים בארץ, אך הם נדירים יותר:

A. setosa

חספסנית החרמון

חד־שנתי נמוך (6 ס"מ) הגדל בחרמון ברום 1900-2300 מ', בכתמים בני מאות פרטים. פרחיו קטנים ולבנים בתוספת שמץ ברק תכלכל. הפרחים מואבקים על ידי דבורים קטנות. זהו הצמח החד־שנתי היחיד הגדל גם בשלוגיות החרמון.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דבקה זיפנית

G. pisiferum

דבקה האפונים

עשבוני חד־שנתי גבוה (עד 100 ס"מ), שכיח בבתה, בחורש ובסלעים, עולה לעתים בנושים צפופים. תפוצתו מצומצמת לארץ־ישראל, לסוריה, ללבנון ולקפריסין. גדל בארץ בכל רחבי החבל היס־תיכוני. דביק ומטפס בזכות זיפים מאונקלים קצרים. הפריחה: באביב. הפרחים קטנים, לבנים כחלב. חלק גדול מהם – פרחים זכריים. הפרי דמוי אפון, כדורי, חלק, גדול (קוטרו 3-6 מ"מ), לרוב חד־זרעי (הזרע התאום מנוון).

G. setaceum

דבקה דקיקה

עשבוני חד־שנתי עדין מאוד, הגדל בבתות ובחבל הערבותי וכן בסלעים במדבר. אבריו (הנבעולים, העלים, עוקצי התפרחות) דקיקים. גם הפרח קטן והפרי זעיר (קוטרו כחצי מ"מ). הפריחה: באביב; הפרחים סגולים.

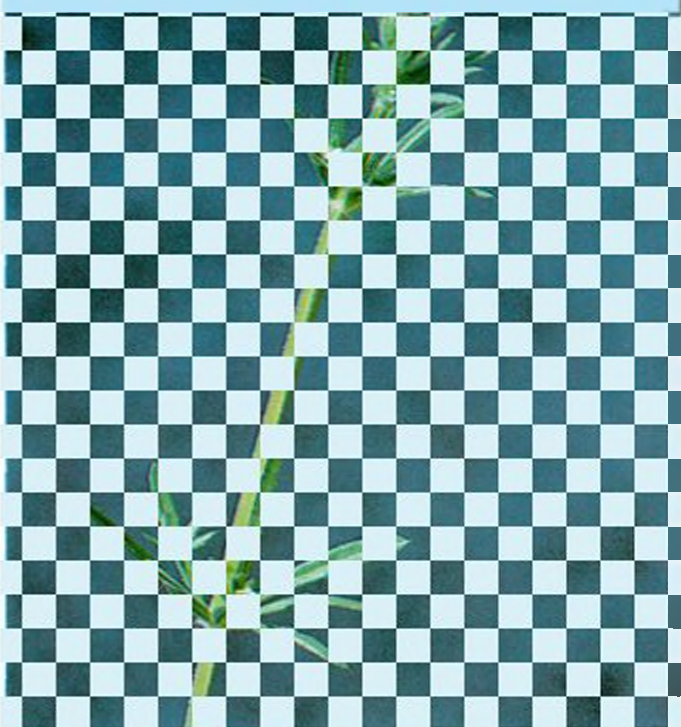
G. rivale

דבקה הנחלים

עשבוני רב־שנתי גבוה (עד 100 ס"מ ויותר), מטפס על סבך בגדות נחלים. תפוצתו אירופי־סיבירית בעיקרה. גדל בארץ רק בארץ־מקורות־הירדן ובגלעד. נותר ירוק בהתיבשו. נבדל מרוב המינים האחרים בכותרתו שצינורה ארוך, כמעט כאורך האונן, אך האונן פעמוני ואינו פרוש לרווחה. הפריחה: בקיץ ובסתיו. הפרח לבן. הפרי כדורי־קרח: קוטרו כ־1 מ"מ.

אבישי שמידע

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דבקה משולשת

הצמח מסתעף מבסיסו, מחוספס מעט אך לא דביק־זיפני ממש, כמינים אחרים בסוגו. נותר ירוק בהתיבשו. הפריחה: באביב, הפרח זעיר, צהוב־חיוור.

G. tricornutum

דבקה משלשת

עשבוני חד־שנתי גבוה (עד 60 ס"מ), שכיח כעשב רע. תפוצתו הנרחבת משתרעת באזורים היס־תיכוני, האירופי־טורני ומעט גם באירופי־סיבירי. גדל בארץ בשדות תבואה, באשפות ובצידי דרכים בחבל היס־תיכוני ובחבל הספר. זרעיו מתערבים בזרעי החטה וכך שבים לשדה גם בשנה הבאה, וכן גורמים לטעם רע בלחם. שרידי זרעיו נמצאו בחפירות ארכיאולוגיות בשכבות מתקופת הברונזה הקדומה, ממחציתו הראשונה של האלף השלישי לפני הספירה. נראה שכבר אז היה שכיח כעשב־רע בשדות תבואה. הנבעול ושולי העלים עטורים בזיפים מאונקלים, המסייעים לצמח לטפס על שכנו. הפריחה: באביב, כותרת הפרח לבנה־ירוקה. הפרי קרח, מנובשש בצפיפות כפטמות זעירות.

G. aparine

דבקה זיפנית

עשבוני חד־שנתי גבוה (עד 100 ס"מ), משתרע־מטפס. שכיח בגדות אבן, בצידי דרכים ובין שיחים. צמח דביק מאוד בזכות זיפיו המאונקלים העוטפים את פני הנבעול ואת שולי העלים. דומה למין הקודם, אך נבדל ממנו בפירותיו המכוסים בזיפים מאונקלים היוצאים מבסיס גבשושית מעובה. תפוצתו נרחבת, דומה לתפוצת המין הקודם.

במיני מורן אחדים משמשים הפירות למעשי־מרקחת עממיים, אך פירותיו של מורן החורש משמשים רק למאכל ציפורים. גדל בארץ בסתרי חורשי האלון המפותחים. עד כה נודעו רק פרטים מעטים, הגדלים בכרמל, בנוש הרי מירון ובחבל תפן שבגליל העליון. הנוסע החוקר בן המאה ה־19, טריסטרס, צפה בצמח לפני כמאה שנה גם בהר תבור. ייתכן, איפוא, שהיה שכיח בארץ יותר כאשר שרר כאן אקלים קריר ולח, אך עם ההתיישבות וההתחממות שפקדו את האזור – נסוג צפונה, ובארץ נותרו רק פרטים אחדים, מרוחקים זה מזה.

הצמח אינו גדל בר בתורכיה, אך הוא גדל בדרום אירופה ובדרום־מערבה, וכן בצפון אפריקה.

עליו פשוטים, וגדיים וערוכים לאורך הענף כולו. כשהוא גדל בסבך מוצל מפורים העלים בדלילות ומנעם רך. בשיחים הגדלים באור־מלא העלווה צפופה, צבעה ירוק־כהה יותר מאשר בצמחי סבך, והעלה גדל למגע. העלה גדול (אורכו עד 8 ס"מ), ביצני מוארך, ושוליו מקופלים מעט לאחור.

בראשית האביב מתכסה הצמח בפרחים ריחניים, המכונים בתפרחות דמויות מכבד או סוכך. התפרחות מתפתחות בקצות הענפים. כאשר כפתורי הפרחים צעירים וסגורים – צבעם ארגמן, אך עם היפתחם מתגלה צבע הכותרת הלבן. קוטר הפרח 6–9 מ"מ, והוא בעל נביע ועיר וכותרת נלגלית בעלת צינור ואוגן. בכל פרח אבקנים ועלי, אך לעתים קרובות פרחי התפרחת ההיקפיים אינם פוריים, הם גדולים משאר הפרחים ומיבנם אסימטרי. צורתם המוגדלת מדגישה את לובן התפרחת על רקע העלווה הכהה.

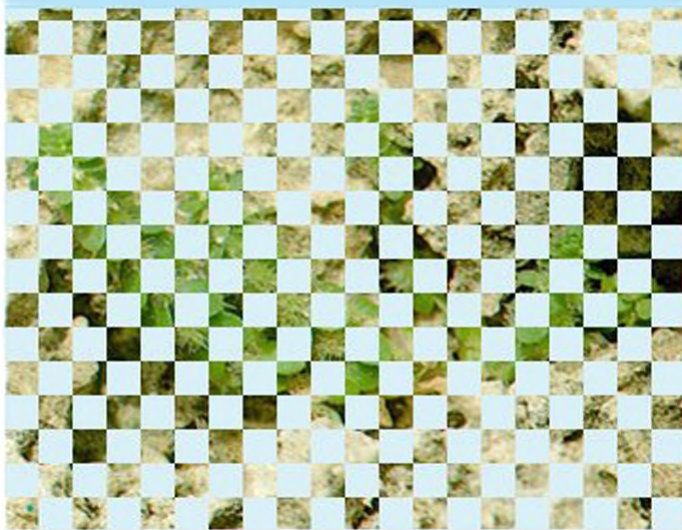
לאחר ההפרייה מתפתח הפרי – ענבה שחורה דמוית ביצה המכילה ורע אחד.

הסוג מונה כ־200 מינים. רובם גדלים ביערות שבאזור הממוזג־החם באסיה, באירופה, בצפון אמריקה ובדרומה.

רוחמה ברלינר



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. שרד

חגנית שעירה

חגנית שעירה

Valantia hispida

חד־שנתי קטן (5–30 ס"מ), גדל בחגווי סלעים.

דומה מאוד לדבקה, אך נבדל ממנה בפרי, שפרודותיו מוארכות, כפופות כקשת, וכנפיים דמויות כרובולות משוננות עוברות לאורכן. שכיח מאוד בחגווי סלעים, בחומות ובקירות ובכיסי קרקע קטנים. תפוצתו יס־תיכונית ומערב אירנו־טורנית. ניחן בכושר לואריאביליות פנוטיפית בהתאם לממדיו של כיס־הסלע. הצמח מסתעף לרוב רק מבסיסו. פרטים בלתי מסתעפים נודלים 5 ס"מ, ואילו פרטים גדולים, מסועפים, אורך ענפיהם עד כ־30 ס"מ. הצמח שעיר־מלבין, אך לא ויפני. העלים ערוכים בדורים, 4 עלים בדור, והם בשרניים מעט.

הפריחה: בחודשים פברואר–אפריל. הפרחים יושבים בקבוצות, ירקרקים־צהבהבים וזעירים.

הסוג מונה 3–4 מינים בלבד, שתפוצתם יס־תיכונית ומערב אירנו־טורנית. בארץ גדל עוד מין אחד, נדיר.

אבישי שמידע

משפחת היערתיים

CAPRIFOLIACEAE

מורן החורש

Viburnum tinus

ויבורנום גארי ויבורנום ע'ארי

שיח נדיר, ירוק עד, שנובהו 2–5 מ', הצומח בר בחורש לח. הוא שכיח יותר בצמח־נוי תרבותי בגינות באזור ההררי. כן מגדלים בגינות מינים נוספים מבני סוגו, שהם גרים בארץ.

יערה איטלקית

Lonicera etrusca

سُلطان الجَبَل سולטאן אלג'בל

מטפס מעוצה, נשיר, הניכר בעליו הנגדיים ובפרחיו הריחניים ארוכי הצינור.

השם המדעי ניתן לו על שמו של בוטנאי גרמני בן המאה ה־16. בשפות האירופיות ידוע הצמח בשם "יונק הדבש", בזכות הצוף הרב הנצבר בצינור כותרתו, ואשר ילדים נוהגים למוץ אותו כהנאה. תפוצתו משתרעת באזור הים־תיכוני.

גדל בארץ בכל אזורי ההר מצפון לבקעת באר־שבע, משוני צירי בקעת־הירדן, וכן בשרון.

מעדיף צל של עצי חורש ים־תיכוני, וגדל גם ליד נדרות־אבן כהרים ובין סלעים בכתה וואו הוא מופיע כשיח, לא כמטפס.

בתחילת האביב מתארכים הענפים ונכרכים על־ידי הצמח הסומך אותם. הענפים הצעירים שעירים. במשך השנים מתעבים הענפים ומתעצבים; קוטרם מגיע אז ל־2-4 ס"מ וקליפתם מתקלפת לאורכה. העלים הנגדיים אליפסיים רחבים והם מכילים מעט; העלים התחתונים נושאים על גבי פטוטרת קצרות; העלים העליונים יושבים, מאוחים עם בן־זוגם וחרוזים על הגבעול. העלים מלבביים בחורף ומתייבשים בקיץ.

כאביב (בחדשים אפריל-מאי) מתפתחות תפרחות צפופות כקרקפות הנישאות על עוקצים ארוכים. הכותרת לבנה או צהובה

בהירה, דו־שפתנית, בעלת צינור ארוך (3-4 ס"מ). האבקנים ועמוד־העלי בולטים מצינור הכותרת. המאבקים פונים בזווית ישרה לזריהם, והצללקת נטויה בזווית ישרה לעמוד־העלי. הפרח מואבק על־ידי רפרפים ודבורי־דבש, והוא פורח במשך כשלושה ימים. בראשית פריחתו כפוף עמוד־העלי כלפי השפה התחתונה, והחרק הבא למוץ מן הצוף, המצטבר בתחתית הצינור, נוגע בבטנו במאבקים הניצבים בפתח הצינור ופתוחים כלפי מעלה. לאחר יום רפים זירי האבקנים וצונחים כלפי השפה התחתונה. אז מודקף עמוד־העלי, וחרק הבא עתה למוץ צוף נוגע בבטנו בצלקת. בשלב זה משתנה צבע הכותרת לצהוב־חיוור־צהבהב. התפרחות כוללות איפוא פרחים בשני גוונים, דבר המוסיף להן לוויית־חן. לאחר 3 ימים נובלת הכותרת.

הפרי מבשיל בקיץ. הוא עונה־עיסית וצבעו כתום־אדום, קוטרו פחות מ־1 ס"מ. הוא נאכל על־ידי ציפורים, המפיצות בלששתן את זרעיו.

יערה ענלת־עלים

L. nummulariifolia

שיח הגדל בחגורה התיכונה בחרמון, ברום של 1200-1900 מ'. פרחי קטנים יותר ועליו עגולים כמטבעות.

הסוג יערה מונה כ־200 מינים שתפוצתם משתרעת באיראסיה ובצפון־אמריקה.

מינים אחדים מקובלים כצמחי נוי.

אבינעם דנין ומיכה לבנה

יערה איטלקית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



משפחת הולריניים VALERIANACEAE

ולרינה איטלקית *Valeriana italica*

ناردین، سنبل، وادین، سونبول

עשבוני רב־שנתי גבוה, הנדל בסלעי ההרים, בחבל היס־תיכוני. פרחיו ורודים או סגולים, ערוכים בתפרוחת כדורית, והאגוזיות שלו מצויצות.

השם הלטיני של הסוג נגזר, כנראה, מן הפועל *Valere* – להיות בריא; השם מרמז על השימוש הרפואי בצמח, כסם המרגיע מחלות עצבים. לדברי החוקר לינאוס נקבע שם הסוג לכבוד המצביא הרומי ולריאנוס. לא ברור מדוע כינה החוקר למרק את המין בשם "איטלקי" שהרי אין הוא נדל כלל באיטליה.

ולרינה איטלקית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תפוצת המין מזרח יס־תיכונית והוא חודר גם למערב האיזור האירנו־טורני. בית גידולו השכיח בארץ הוא כיסי קרקע, בין טרשי ניר קשה ובצוקים נירניים, במפנים צפוניים לחים יחסית. הצמח נדל מעט גם בצל חורשים, שצמחייתם מכסה את גוף הסלעים.

קנה השורש שלו עבה וקצר, קבוע בעומק 10-15 ס"מ מתחת לפני הקרקע או בתוך הסלע; ממנו יוצאים שורשים עבים, המשמשים לאגירת מוֹן. החלקים התת־קרקעיים של מין אחר, שאינו נדל בארץ, משמשים להפקת חומרים רפואיים ידועים (ולרין). גם המין שלנו מדיף ריח של ואלריאן, בעקב מקנה־השורש, אך נסיון להפיק ממנו תרופות לא עלה יפה.

במשך עונת הקיץ יבשים החלקים העל־אדמתיים של הצמח. לאחר הגשמים הראשונים מבלבלים עלים, ואלה יוצרים שושנת עלים בתחילת החורף. עלי־השושנת קרחים, בעלי פטוטרת ארוכה וצורתם כינורית. בעונת האביב מתפתח נכעול, הנושא עלים נגדיים שפטוטרתם קצרה, הנזורים לאונות צרות איזמליות. הענפים וקופים, אורכם 30-60 ס"מ, ובקצותיהם נישאות תפרוחת כדוריות דמויות סוכך צפוף, רבות־פרחים. אורך הפרח: 9-10 מ"מ, ולו 3 אבקנים וכותרת צינורית פתוחה כמשפך, שצבעה סגול־לילך. לאחר הפריחה מתארכים חלקי התפרחת נושאי הפרחים, והתפרחת מתבדרת. בראש השחלה התחתית מתפתחת ציצית שעירה, שמקורה בנביע, וזו מסייעת לתפוצת הפרי ברוח. הפריחה: בחודשים פברואר–אפריל.

הסוג מונה כ־200 מינים. משרעת תפוצתו באזורים הממוזגים של העולם הישן והעולם החדש, ובעיקר באמריקה.

אבינעם רזין

חד־אבקן ארץ־פרחים *Centranthus longiflorus*

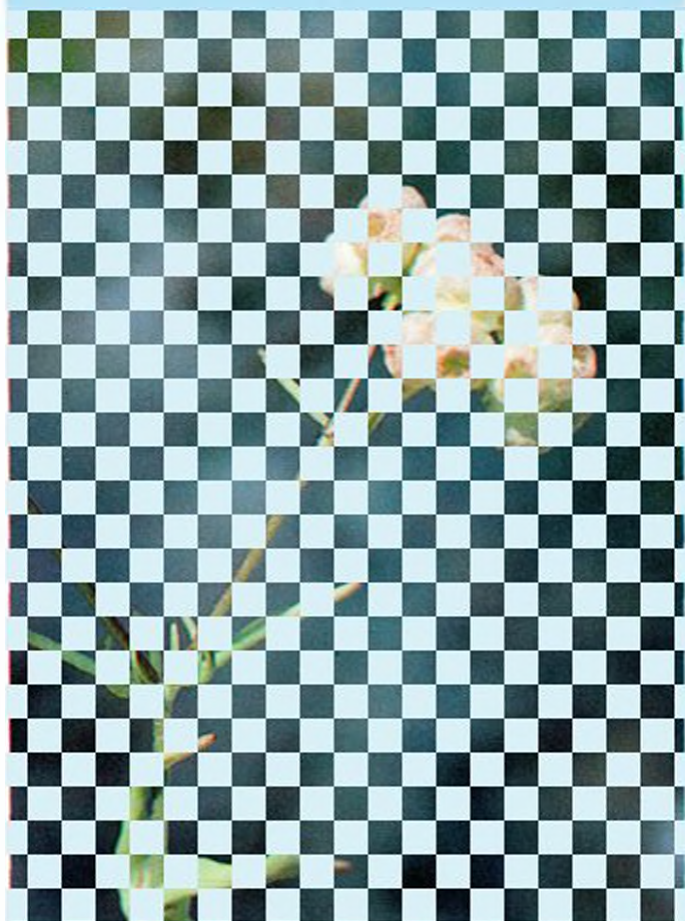
עשבוני רב־שנתי זקוף ומסועף, הבולט בקיץ בחרמון בפריחתו הצפופה שצבעה ורוד־עז.

זרעיו שימשו בימי קדם כחומר גלם למלאכת החניטה. תפוצתו משתרעת מאירופה עד דרום־מערב אסיה. נדל בארץ בין סלעים ובצידי דרכים ברום של 1600 - 1800 מ' בחרמון.

עולה בנושים נרחבים, רבי־נבעולים. נראה שכל נוש כזה אינו אלא פרט אחד שהתפשט באמצעות קני־שורש. קנה־השורש מדיף ריח מתוק. הגבעולים זקופים, אינם מסתעפים הרבה, נובתם כ־80 ס"מ. העלים והגבעולים מכילים־מאפירים. העלים נגדיים, תמימים.

התפרחות צפופות ועשירות, ערוכות בקרקפות בקצות הגבעוֹלִים. הפרחים מדיפים ריח מתוק. הם מואבקים על־ידי דבורים כינור ופרפים שחדקם ארוך. החרקים באים אל הצוף הנפרש ונאנר בקצה הדרכן. הפרח דמוי־מסמר, צינורו דק וארוך (10 מ"מ ויותר), ובקצהו קבוע דרכן ארוך (10 מ"מ ויותר), הנראה כהמשכו של צינור הכותרת. הגביע קצר, 5-25 שיניו הסרגליות גלולות פנימה ומת־פתחות עם הבשלת הפרי לציצית מנוצה. אוגן הכותרת פרוש, דו־שפתני. השפה התחתונה חד־אונתית והשפה העליונה ארבע־אונתית. לפרח אבקן אחד בלבד, הבולט מאוד מתוך לוע־הכותרת. השחלה תחתית.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ג. אלון

ולריינית משולחנת

נובה הצמח לרוב 10-20 ס"מ, לעתים רחוקות הוא מגיע אף ל-40 ס"מ.

הנבעול שעיר בבסיסו. העלים ננדיים, מוארכים ושטוחים. שפתם תמימה או בעלת אונות מוארכות ומרוחקות. השינון בולט לרוב בעלים העליונים. התפרחת דמוית-קרקפת צפופה, ומסודרת בצורה דו־בדית.

מספר התפרחות של הצמח תלוי במידת התפתחותו. הכותרת דמוית-משפך, בת 5 אונות, בלתי-נכונה מעט. צבעה לילך או כחול, ובה 3 אבקנים. קוטרה 2-3 מ"מ. הפרי מתפתח משחלה תחתית, אורכו 2-4 מ"מ ובראשו עטרה בת 5 אונות, המתפתחת מן הגביע. כל אונה כפופה בקצה כאנקול ומסייעת ליחידת ההפצה להלכד בגופם של בעלי-חיים שעירים.

הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

V. vesicaria

ולריינית משולחנת

צמח נמוך, הגדל כמעט בכל אזורי הארץ בבתות ובשדות. קל לזהותו לפי הפירות הדומים לשלפוחיות או לכדים כדוריים שעירים שקוטנם 5-7 מ"מ. שש השיניים שבראש הפרי כפופות כלפי פנים.

הסוג מונה 80 מינים חד־שנתיים קטנים, שתפוצתם משתרעת בעיקר באזורים היס־תיכוני והאירנו־טורני. בארץ גדלים 12 מינים.

אבינעם דנין

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ג. אלון

חד־אבקן ארְי־פרחים

הפרי – אנווית חד־זרעית בלתי נפתחת, הנראית כזרעון הנושא ציצית.

הסוג מונה 12 מינים, שתפוצתם משתרעת בעיקר באזור הים־תיכוני.

מינים אחדים מקובלים בגינות כפרח־נווי, בעיקר חד־אבקן אדום – *Centranthus ruber*. הגדל גם כפליט־תרבות בחומות ובסדקים של רצפות אבן בירושלים. באנגליה הוא ידוע כפליט־תרבות בבתי־ינידול דומים.

מיכה לבנה

וֹלְרִינִית עֵטוּרָה
Valerianella coronata

حَشِّشُ النَّعْجَةِ חֶשׂ אולאנעג'ה

חד־שנתי נמוך, שפרחיו ועירים ופריו עטור בראשו בגביע, הדומה בצורתו לכתר. מכאן נגזר תואר המין העברי והמדעי.

שמו המדעי ושמו העברי של הסוג נגזרו מקרבתו לסוג ולרייניה. תפוצת המין משתרעת באזורים היס־תיכוני, האירנו־טורני והאירו־סיבירי. גדל בארץ בהרי החבל היס־תיכוני, בבתות ובחורשים וכן בבתות־הספר. מאכלס לרוב בתות יס־תיכוניות, גדל על קרקע דלה, לכן פרטיו קטנים.

משפחת השלמוניים

DIPSACACEAE

دبسیات رنسا سیات

הפרחים דו־מיניים, פרוטאנדריים*, מאבקים על־ידי חרקים שתגמולם הצוף, הנאגר בבסיס הכותרת.

הסוגים העיקריים הם: שלמון (65 מינים), תנית (80 מינים), קנאוטיה – Knautia (60 מינים) ונוציץ (25 מינים).

אלה גם הסוגים המיוצגים בארץ. כאן גדלים מינים מעטים, 12 במספר, אם כי יש ביניהם הבולטים בכסות הצומח של הארץ – בשדות ובצידי דרכים, כגון המינים תנית קיצית, תנית מצויה ושלמון יפואי. שלמון סורי הוא עשב רע שכיח מאוד בשדות המעובדים בשיטות פרימיטיביות.

למשפחה אין כמעט שום ערך כלכלי. כמה מינים הוכנסו לתרבות כצמחי נוי. בקרקפות הפירות של המין קוד תרבותי – *Dipsacus salivus*, השתמשו לסירוק צמר. מין קרוב לו, קוד שסוע – *D. laciniatus*, גדל בארץ עד סוף שנות ה־20 בבצות של השרון והחולה.

קלרה חן

שלמון יפואי *Cephalaria joppensis*

עשבוני חד שנתי אשון, זקוף וגבוה (1-1.5 מ', לפעמים עד 3 מ'), בולט בקיץ בצידי דרכים.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני. שכיח בארץ באוכלוסיות צפופות בצידי דרכים בכל החבל היס־תיכוני. בית־גידולו הראשוני הוא גדות־נחלים גבוהות, או החגורה החיצונית, המרוחקת, בחינוך הצומח סביב מקורות של מים מתוקים.

בחורף נובט הזרע ומפתח שושנת־עלים מנוצים, רכים; האונה הקיצונית גדולה פי 4 ויותר משאר האונות. שולי האונות משוננים כמשור. נאזרח באביב עולה גבעול, מחורץ לאורכו, כמעט בלתי מסועף, הנושא עלים נגדיים ההולכים וקטנים כלפי מעלה;

משפחה שתוארו בה רק 10 סוגים המונים 250 - 270 מינים, בעיקר עשבוניים חד־שנתיים או רב־שנתיים. תפוצתם משתרעת רק בעולם הישן, רובם גדלים באגן היס־תיכון ובמזרח־התיכון.

לדעת רוב הבוטנאים משתייכים השלמוניים לסדרת השלמו־נאים יחד עם היערתיים, הולריניים ועוד. מניחים שמשפחות הסדרה קרובות ביותר, מצד אחד, לסוככיים מבין מפורדי עלי־הכותרת, ומצד שני לפואתיים מבין מאוחי עליהכותרת.

במבט ראשון דומים בני המשפחה עד מאוד למורכבים: הפרחים מקובצים בתפרחות צפופות – קרקפות; פרחי ההקף בקרקפת גדולים תכופות מפרחי המרכז, והם משמשים גם בתפקידי ראוה; השחלה תחתית; מספר עליהכותרת 5 והם מאוחים; הפרי – זרעון. אולם הדמיון חיצוני בלבד. שכן, מוצא השלמוניים שונה ממוצא המורכבים. הדבר בא לידי ביטוי במורפולוגיה שלהם (גביעון, אבקנים חופשיים ועוד); בחומרי התשמורת (במורכבים – אינולין, בשלמוניים – סוכרוז באברים הוגטיביים, ושומנים שונים בורעים); באלקלואידים שלהם, ועוד.

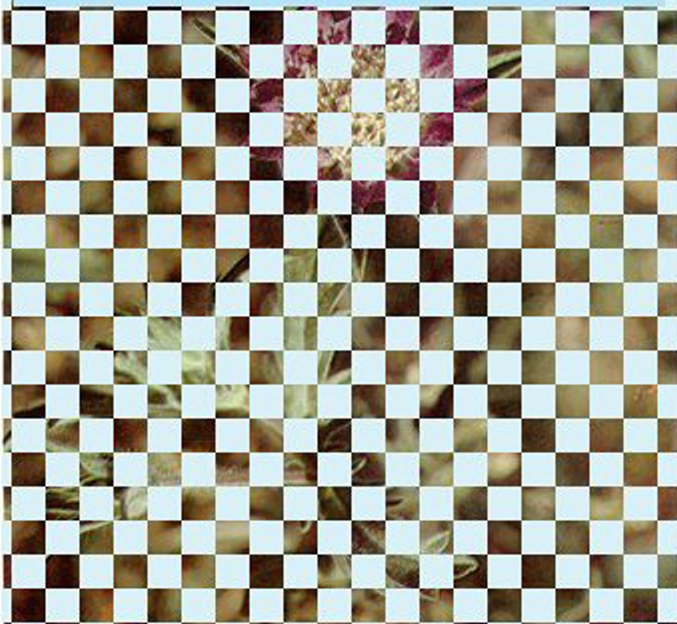
העלים נגדיים. הפרחים ערוכים בצפיפות בקרקפות. השחלה תחתית, בת 2 עלים, ובה ביצית יחידה. האבקנים חופשיים (בלתי מאוחים) מספרם – 4 (לעתים רחוקות 2-3) בולטים ושווים באורכם. פרחי הקרקפת שונים לרוב בצורתם, פרחי ההקף בלתי־נכונים ואונות הכותרת הפונות כלפי חוץ ארוכות יותר. פרחי המרכז נכונים. עליהכותרת מאוחים ומסתיימים ב־4-5 אונות חופשיות. מספר עליהגביע – 4-5, והם זיפניים לרוב. בבסיס הפרחים מצוי גביעון, ההופך בסוגים רבים לעטרה קרומית דמוית־משפך או לציצית הנישאת בראש הזרעון. הזרע היחיד הנוצר בפרי נפוץ ברוח עם כל הפרי הודות לגביעון, או באמצעות בעלי־חיים – הודות לגביע הויפני הנותר בראש הזרעון.

שלמון יפואי

תנית מצויה: פירות



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



נוצץ מנוצה

P. brevis

נוצץ עטוף

חד-שנתי זקוף (נובהו 10-40 ס"מ), המסתעף לעתים לענפים ננדיים. מכוסה בשערות בלוטיות צפופות ובשערות ארוכות בלתי בלוטיות.

שכיח בבתה, בשדות-בור, בערבות ובחמדות. גדל ברוב אזורי הארץ שמצפון לבקעת באר-שבע.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס-תיכוני ובמערב האזור האירנו-טורני. פרחי ההקף שבקרקפת גדולים ועקרים; צבעם סגול-חיוור עד לבן; שוליהם עוברים לגוון סגול-ארנמני עז. לגביע 12 זיפים מנוצים, ארוכים מן המעטפית. הפריחה: בחודשים מרס-יוני.

מיכה לבנה

תגית מצויה Scabiosa prolifera

زهرة الجرب، كعب الغزال זהרת אלג'רב, كعب אלע'זאל

חד-שנתי הגדל בצברים צפופים וגרחבים, ומרבדי פרחיו פרושים בשלהי האביב ומכסים בנון לבן-צהוב שטחים גדולים.

משרעת תפוצתו מזרח יס-תיכונית.

צמח זה גדל במקומות רבים בארץ – בכל תחומי החבל היס-תיכוני – אך הוא שכיח בעיקר במעוזות או בשדות בור פתוחים. כיוון שהצמח אוהב שמש, אין הוא גדל בחורש הסבך או בצל בניי השית בבתה. הוא דורש תנאים נוחים בבית גידולו, כגון קרקע עמוקה ופוריה ומים ומינים כל העת. בתנאים נוחים פחות הוא מפנה מקום למיני תגית אחרים, שדרישותיהם צנועות יותר.

במשך החורף מפתח הנבט זוגות עלים ננדיים, היושבים על נבעול קצר (בעל פרקים קצרים) סמוך לפני הקרקע. העלים רכים,

שוליהם משונונים פחות. רק בראשו מתפצל הגבעול פעמים אחדות לענפי תפוחת אחדים דקים וארוכים, שכל אחד מסעיפיהם נושא קרקפת-פרחים. הקרקפת עגולה, קמורה, קוטרה 1 ס"מ. למעטפית (גביע נוסף, מחוץ לגביע הרגיל) יש מקצועות ו-4 חריצי אורך ברוכים, ובראש המעטפית 4-8 שיניים ארוכות. לכותרת צינור ארוך ואוגן פעמוני; צבעה לבן, לעיתים ורדרד, אך התפוחת נראית תכלכלה בזכות המאבקים הגדולים, הבולטים מצינוריהכותרת, שצבעם תכול-אפרפר.

הפריחה נמשכת כל הקיץ, מחודש מאי עד חודש ספטמבר.

הסוג מונה כ-60 מינים הגדלים בשני ריכוזי תפוצה: באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני, ובדרום-אפריקה. בארץ גדלים 4 מינים.

C. syriaca

שלמון סורי

חד-שנתי הגדל כעשב רע בשדות תבואה, וזרעיו מתערבים בזרעי התבואה ושבים עמהם לשדה מדי שנה. גדל גם באדמות כבדות בחבל היס-תיכוני ובספר המדבר, לא שכיח. בולט בפרחיו התכולים, בקרקפתיו הגדולות יותר מאלה של קודמו ובעליו התחתונים שאינם מחולקים.

אבישי שמידע

נוצץ

Pteroccephalus

סוג המונה 25 מיני עשבוניים חד-שנתיים, רבי-שנתיים ובני-שית. תפוצתם משתרעת בעיקר באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני. מינים אחדים גדלים בהרים גבוהים באסיה ובאפריקה מחוץ לתחומים אלה.

בארץ-ישראל גדלים 5 מינים, מהם 3 מינים רק בעבר הירדן המזרחי.

השם המדעי נגזר מיוונית ופרושו קרקפת מכונפת, על שום הקרקפת הפורה המכוסה בכעין נוצות. מתכונה זו נגזר השם העברי. העלים פשוטים, כינוריים או גזורים-מנוצים.

הקרקפת מרובות-פרחים ועוקציהן ארוכים. עלי המעטפת ארוכים. הכותרת צינורית עד פעמונית, בת 5 אוונות. זיפי הגביע קשים, מנוצים לסעיפים דכים-מוכיים. בגביע החיצון – 8 צלעות, אונו מצומצם לשיניים ועירות או לזר קצר.

Pteroccephalus sanctus

נוצץ קדוש

כנישית דביק שפרחיו ורודים. גובהו עד 30 ס"מ. תואר המין המדעי נגזר מלטינית ופרושו קדוש. התואר העברי הוא תרגום השם המדעי.

נמצא בראשונה במרומי דרום סיני, באזור הר סיני המקודש. כיונתיים התברר שהוא גדל גם במרומי הרי אדום. אנדמי לשני מקומות אלה. מאכלס מדרגות סלע וגדל לרגלי משטחי סלע ובצל אבנים גדולות.

הכותרת ורודה. לגביע 20-24 זיפים מנוצים. פריחתו ממושכת, בחודשים אפריל-דצמבר.

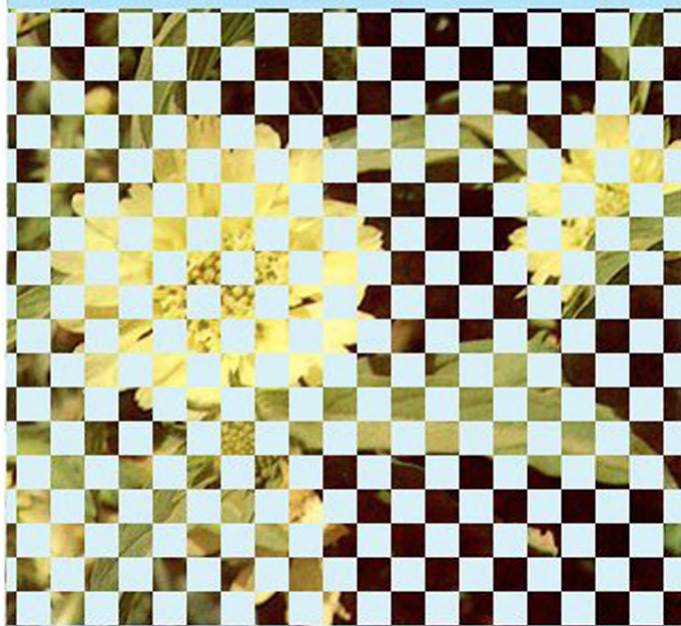
משפחת הדלועיים CUCURBITACEAE قربيات كدوئيات

משפחת המונה כ־110 סוגים ובהם כ־640 מינים (לדעת בוטנאים אחדים מגיע מספר המינים ל־850), עשבוניים חד־שנתיים או רב־שנתיים, מטפסים או שרועים, הנכרכים בעזרת קנוקנות על הסמוכה. תפוצתם משתרעת באזורים הטרופיים והסובטרופיים. אינם גדלים בקווי רוחב גבוהים, שאקלימם קריר. מספר המינים בעולם הישן ובעולם החדש – דומה. אין סוגים המונים מינים רבים.

המשפחה יחידה בסדרה שהיא נכללת בה. יחסי הקרבה של המשפחה למשפחות אחרות עדיין שנויים במחלוקת. בארץ גדלים 5 סוגים, הכוללים 7 מינים, מרביתם עשבים רב־שנתיים.

הפרחים חד־מיניים, הצמחים חד־ביתיים או דו־ביתיים. לנבעולים יש תכופות 5 צלעות, אך יש גם גבעולים עגולים. העלים מסורגים, במקרים רבים הם גזורים ל־5 אונות, בדמות כף יד. בכל אונה עובר עורק עבה, ומסתעף בה. הקנוקנות מסועפת או פשוטה. יש מינים, כמו ירוקת החמור, שאין בהם פטוטרת, ויש מינים חסרי עלי־לואי.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תגית מצויה

צבעם ירוק רענן, והם מכוסים בשיער קצר ורך. לאחר שנפסקים הנשמים ומידות החום מתחילות לעלות, מתרומם הגבעול לגובה של 15–60 ס"מ. עתה מבנהו קשיח יותר, פרקיו ארוכים, והעלים הנגדיים המתפתחים עליו הולכים וקטנים ככיוון לראשו.

בראש הגבעול נישאת תפרחת שצורתה קרקפת וקוטרה 3–4 ס"מ. הקרקפת ערוכות בתפרחת דו־בדית. הקרקפת שבראש הגבעול יושבת על עוקץ קצר מאוד ובה מסתתרים הגבעול, אך מתחתיה מתפתחים שני ניצנים נגדיים, היושבים בחיקי העלים, לשני ענפים. גם אלה יסיימו בכוא העת את צמיחתם בקרקפת פרחים, ומתחתיהן עשויים להתפתח ענפים נוספים.

הפרחים הקטנים מקובצים יחדיו בצפיפות. לכל פרח יש גביע משלו, העטור בציצית שערות ובתוכו כותרת צהבהבה־לבנה בעלת לוע. בפרחים ההקפיים של הקרקפת גדולות אונות הכותרת הפונות החוצה הרבה יותר מאשר אונות שאר הפרחים, או אפילו יותר מן האונות הבלתי־הקפיות שבאותו הפרח. הדור החיצוני, שלפרחיו אונן כזה, דמוי לשון משוננת, מגדיל ומכליט בהרבה את שטח התפרחת הצבעוני. השחלה תחתית, אך שלא כמו בכני משפחת המרכבים, בהם יש לכל עמוד־עלי שתי צלקות, יש בתגית, ובכני משפחתה, רק צלקת אחת בכל פרח.

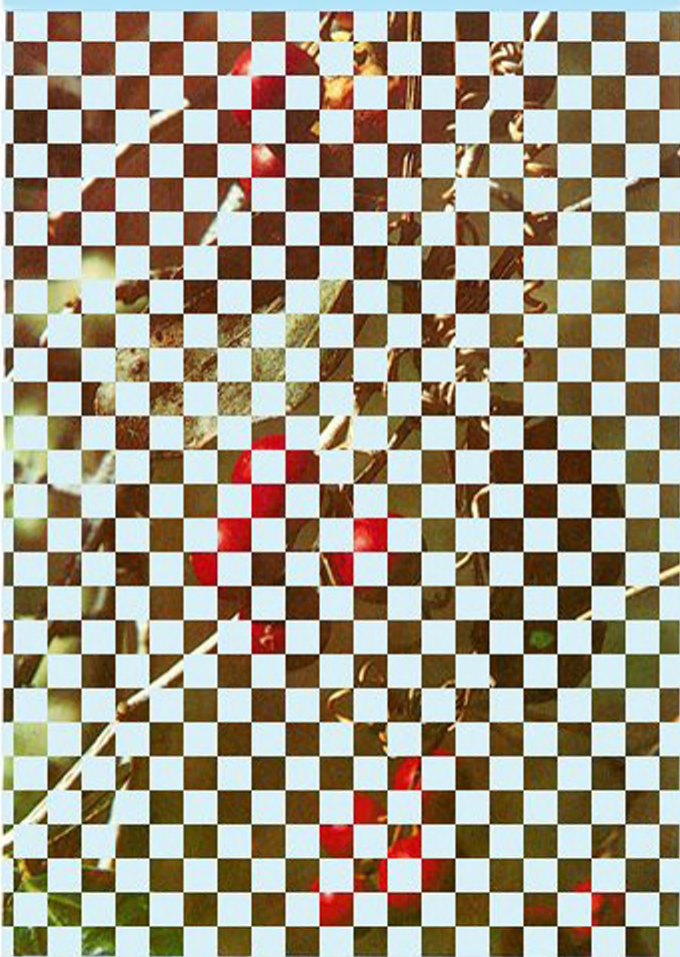
חרקים רבים, בעיקר דבורים כינוניות ופרפרים מבקרים את פרחי התגית ומסייעים בהאבקתם. לאחר ההפרייה מתפתח הפרי – זרעון, הנושא בראשו גזר קרומי (ומכאן נגזר השם תגית: תג – כתר, גזר). כל הזרעונים קשורים תחילה בכסיסם, וכך הם יוצרים כדור שקוטרו סנטימטרים אחדים. רק בתום תהליכי ההבשלה מתפרק הכדור האווירי ליחידות תפוצה בנות פרי אחד, והגזר שבראש כל זרעון משמש לו כעין מצוח, המסייע לו להנשא הרחק מצמח האם. הכדור המורכב מפירות יבשים משמש תכופות לקישוט כזר פרחים יבשים. קרובי התגית מצויים לעת קיץ בנינות הנוי בפרחים פורחים וכינויים העממי הוא "ברך הגמל".

הסוג מונה כ־100 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים הממוזגים של איראסיה, הים־התיכון וההרים של מזרח אפריקה ודרומה. בארץ גדלים 7 מינים.

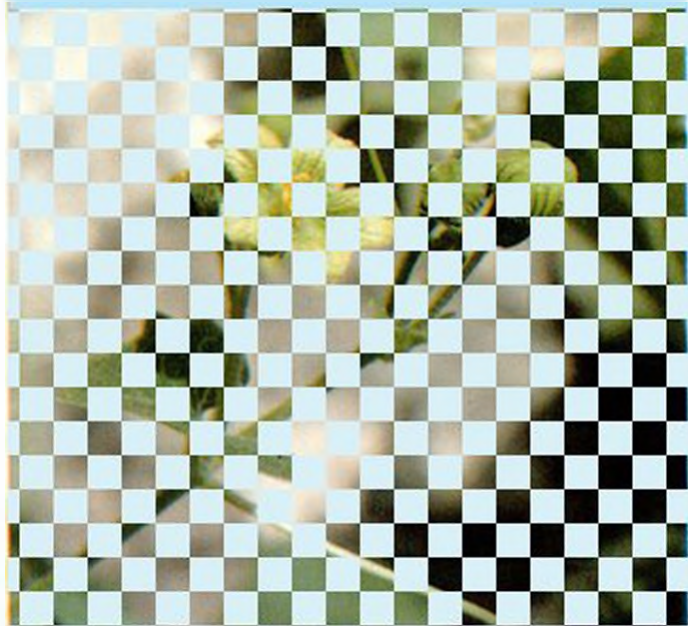
רוחמה ברלינר

לדעת־הנחש המצויה: פירות

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דלעת הנחש הסורית

אחד מאחד בחיקי העלים, ואילו הפרחים הזכריים ערוכים באשכול בן 3-15 פרחים. הפרי ענבה כדורית בשרנית שקוטרה 9-12 מ"מ, צבעה תרנג. זהו צמח של מזרח הים-התיכון, כלומר של ארץ-ישראל, סוריה, לבנון ודרום תורכיה. הצמח מאכלס קרקעות מאווררות ומחומצנות.

זהו מטפס מאפיין של חורש אלון מצוי, הגדל על פני קרקעות טרה רוסה מאווררות. אינו גדל בקרקע חומה, עם אלון התולע, ולא ברנדיזיות, עם קטלב מצוי. ריבוי פריטים בני מין זה מאפיין קרקע טרה-רוסה קאוליניטית המגדלת חברה של שעורת הבולבוסין וחלבוב מנובשש; לעיתים מאכלס הצמח גם חורש דליל של אלון מצוי ולבנה רפואי, שם הוא מטפס על גדרות אבן ועל סלעים.

הוא גדל גם בחברת אלה אטלנטית ושקד קטן-עלים במורדות של הרי נפתלי, ומצוי אף על בזלת תחתונה, פריכה וסדוקה, במזרח הגליל התחתון. על קרקעות רנדזיונה אפורה גדל הצמח יחד עם החורש, לאחר שהקרקע הופכת לקרקע בוגרת, מכילה חומר אורגני ומאווררת.

דלעת הנחש המצויה

B. cretica

מטפס הניכר בעליו השסועים עמוקות והמאוצבעים ל-5-7 אונות, דומים לעלי גפן.

הפרחים העליוניים (הנקביים) ערוכים באשכולות בחיקי העלים, כמו הפרחים האבקניים. הפירות דומים לאלה של המין הקודם אלא שצבעם אדום בהבשלה. דרישות הצמח למים רבות יותר מדרישות דלעת הנחש הסורית, ולפיכך הוא שכית יותר במפנים צפוניים ובאזורים גבוהים ולחים.

זהו מין מזרח ים-תיכוני הגדל באזור החוף, באזור ההרים, בעמק יזרעאל ובעמק הירדן.

הצמח מכיל את האלקלואיד בריונין, הנמצא גם בשורשיו, והם הפירות רעילים מאוד. בעבר היה מקובל כצמח מרפא, וגידלו אותו למטרה זו במיוחד.

פריחתו בחודשים מרס-יולי.

אביבה רבינוביץ

התפרחות בנות פרח יחיד, או שמקובצים בהן פרחים אחדים. התפרחות חיקיות, הפרחים נכונים. לגביע 5 אונות. צבע הכותרת צהוב-חיור, או צהוב, או ירקרק ולה 5 אונות; לרוב היא פעמונית. בפרחים הזכריים יש 5 אבקנים הסדורים לסירוגין עם אונות הכותרת. המאבק נפתח בשסע ארוך. יש סוגים שבהם 4 מבין 5 האבקנים יוצרים שני זוגות של מאבקים מאוחים, היוצרים כאילו שני אבקנים שלכל אחד מהם שתי לשכות. במקרים מורכבים יותר ניכר איתוי חקקי, וקשה להבחין בזרים המאוחים. בסוג דלעת – Cucurbita ערוכים הזירים במעין שתי טבעות, המתחברות לבסיס הכותרת. לעיתים קרובות אפשר למצוא שרידים של שחלה בפרחים הזכריים.

לפרחים הנקביים יש עמוד-עלי אחד (לעיתים נדירות 3), שחלה תחתית הכנויה מ"3, 4 או 5 עלי-שחלה, ובראש עמוד-העלי מוצאים צלקות שמספרן כמספר עלי-השחלה.

לצלקת יש 2 אונות. הפרי הוא לרוב ענבה, ולה דופן רכה (כמו במין ירוקת-החמור) או קשה (כמו במין אבטיח הפקועה). יש שהפרי נפתח ויש שאינו נפתח, הזרע חסר אנדוספרם, והמזון נאגר בפסיגים; הזרעים של כמה מינים שתורבתו משמשים למאכל.

למיני דלועיים אחדים נודעת חשיבות כלכלית מרובה בארצות גידולם: דלעת, והמינים קשוא, מלפפון, מלון ואבטיח – Citrullus. יש הכוללים אותם בסוג Cucumis. מיני דלעת רבים משמשים גם לגידול פירות לקישוט, ובאזורים רבים – ככלי קיבול למים. מגדלים אותם בארץ כגידולי קיץ או גם כגידולי חורף, באזורים חמים ובחממות ליצוא. באזורים חמים משמשים מינים אחרים גם כצמחי נוי, כמו למשל הסוג לופה – Luffa, אשר רשת הסיבים הקשה שבפירותיו שימשה בארץ במשך שנים רבות כספוג לרחצה. לעוסית מטפסת – Momordica balsamina, הוא מטפס חד-שנתי, נדיר, שהתאזרח בפרדסי הדרים באזורי הארץ החמים. מוצאו מן האזורים הטרופיים באפריקה ובאמריקה.

אבינעם דוין

דלעת הנחש

Bryonia

عنب الحية، تفاح الحية, عنب الحية, توفאח אלחיה

מטפסים עשבוניים רב-שנתיים בעלי פקעות.

הצמח מטפס בעזרת קנוקנות. בניצן מסובבת הקנוקנות כסליל, אך עם צמיחתה היא מתיישרת ומגששת דרכה בחלל. כאשר היא נוגעת בחפץ יציב היא נכרכת סביבו. במרכז הקנוקנות קבועות נקודות היפוך אחדות, שכיוון הפיתול שלהן משתנה, היינו מתחת לנקודה כזו מתפתלת הקנוקנות עם כיוון השעון ומעליה – בכיוון מנוגד לכיוון השעון, או להפך. הפרחים (כארץ) חד-מיניים, ולכל צמח פרחי זכר ופרחי נקבה כאחד (צמח חד-ביתי). צבע הפרחים ירוק-לבנבן או צהוב-חיור, והם מואבקים בידי דבורי דבש, זבובים, נמלים ודבורים קטנות.

הנצר העל אדמתי מתייבש כעונת הקיץ, וצומח במהירות עם תחילת הגשמים; הוא מגיע תוך מספר שבועות לאורך של מטרים אחדים. הסוג כולל כתריסר מינים שתפוצתם משתרעת באירופה ובאזורים הים-תיכוני והאירנו-טורני. בארץ גדלים שני מינים:

Bryonia syriaca

דלעת הנחש הסורית

קל לזהות מין זה, כי עליו כמעט שלמים, בעלי 5 אונות קצרות. שני מיני הפרחים מצויים על אותם הענפים, פרחי הנקבה ערוכים

אבטיח הפקועה *Citrullus colocynthis*

حَنْظَل، طاطور חנטל, טאטור

עשב רבי-שנתי, מעמיק שורש, הגדל כחולות ובערוצים מדבריים. פירותיו כדוריים, מרים מאוד; גודלם כתפוז, והם נפוצים בזרמי מים באפיקי הוודיות.

אחד מתלמידיו של הנביא אלישע מצא "נפן שדה, וילקט ממנו פקועות שדה מלא בנדו, ויבוא ויפלח אל סיר הנוזד, כי לא ידעו. ויצקו לאנשים לאכול, ויהי באכלם מהנוזד והמה צעקו ויאמרו: מות בסיר, איש האלוהים. ולא יכלו לאכול" (מלכים ב', ד' 49-50). מקובל להניח כי הכוונה שם לאבטיח הפקועה. שימושים בפקועה כמקור לשמן למאור נזכרים פעמים אחדות במשנה. הפרי משמש כתרופה משלשלת שהשפעתה חזקה.

בסוף המאה הקודמת ובראשית המאה ה-20 היה המסחר באבטיחי פקועה ("חנטל") עיסוק מקובל בדרום הארץ. אספו ומכרו אותם לצרכי רפואה, וכמה מן הסוחרים היהודים של יפו ועזה ריכזו בידם את המסחר הזה.

המין אבטיח הפקועה נפוץ בעיקר באזור הסהר-ערבי. הוא גדל בארץ כחולות עמק החוף והנגב הצפוני ובערוצי נחלים כמדבר. זהו צמח הפעיל בעיקר בקיץ, ובחורף קר עלולים ענפיו למות. שורשיו מעמיקים חדור לתוך האדמה, ואם התשתית מתאימה, עולה מהם צמח גדול, שעליו הנדולים והירוקים בולטים על רקע סביבתו השחונה. ענפיו שרועים על הקרקע, ואורכם עשוי להגיע

ירוקת החמור *Ecballium elaterium*

قثاء الحمار קת'אא אלחמאר

צמח רבי-שנתי שרוע, מאכלס בעיקר מעוזבות, אשפות ובתי-גידול לחים הסמוכים ליישובים, גדל גם כעשבי-דגל בשדות-בעל קיציים. מיץ הפרי רעיל, טעמו מר מאוד, והוא משמש ברפואה הערבית לריפוי מחלת הצהבת ולזירוז שלשול והפלה. עבר השתמשו בשורשים לטיפול נגד ראומטיזם, שיתוק ומיימת.

גבעולי הצמח בשרניים ועבים, מכוסים בשערות זיפניות נסות. אורכם – 100-30 ס"מ. לעלים טרף ארוך (אורכו 10-6 ס"מ), משולש ולבוב בבסיסו. העלים נסים ומחוספסים מצידם העליון, מכוסים בצפיפות בשערות מלבינות מצידם התחתון; שוליהם גלוניים, משוננים או בעלי אונות.

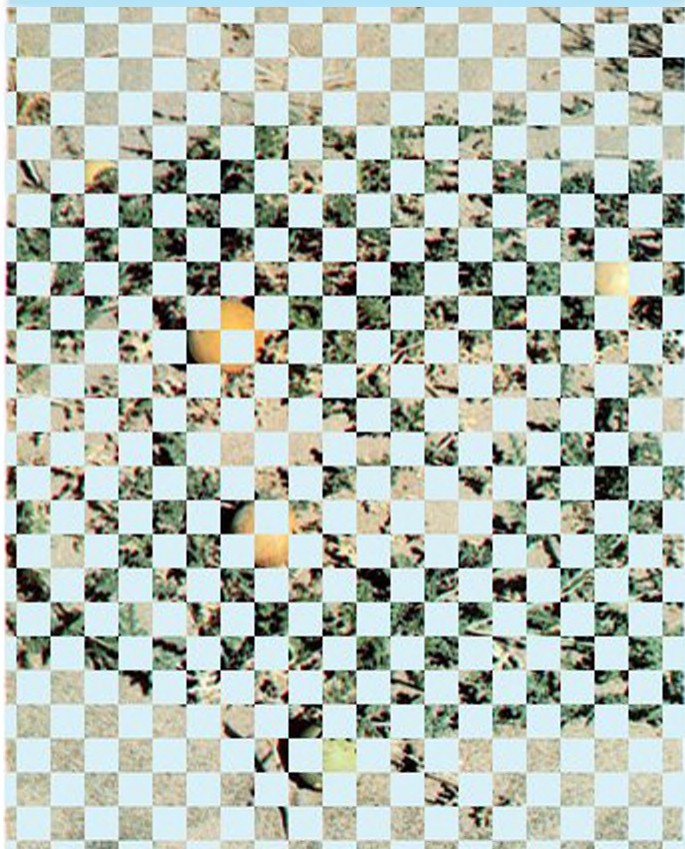
הפרחים ירוקים-צהובים, חד-מיניים, קוטרם 2-2.5 ס"מ. הפרחים הנקבים דמויי-פעמון ויושבים יחידים בחיקי עלים. הפרחים הזכריים מקובצים באשכולות. הפרי – ענבה עסיסית, מכוסה זיפים, רבת-זרעים, צורתה ביצית-מוארכת (3-5 ס"מ), נטויה בהבשילה כלפי מטה. עם ניותוק הפרי מן העוקץ, בעת ההבשלה, ניתזים הזרעים עם מיץ הפרי, כבהתפוצצות, למרחק של מטרים אחדים. הזרעים חומים כהים, דמויי ביצה.

הפריחה: בחודשים מרס-אוקטובר. מין יחיד בסוגו, שתפוצתו ים תיכונית ומערב אירנו-טורנית. אכזר דפני

אבטיח הפקועה

א. שידר

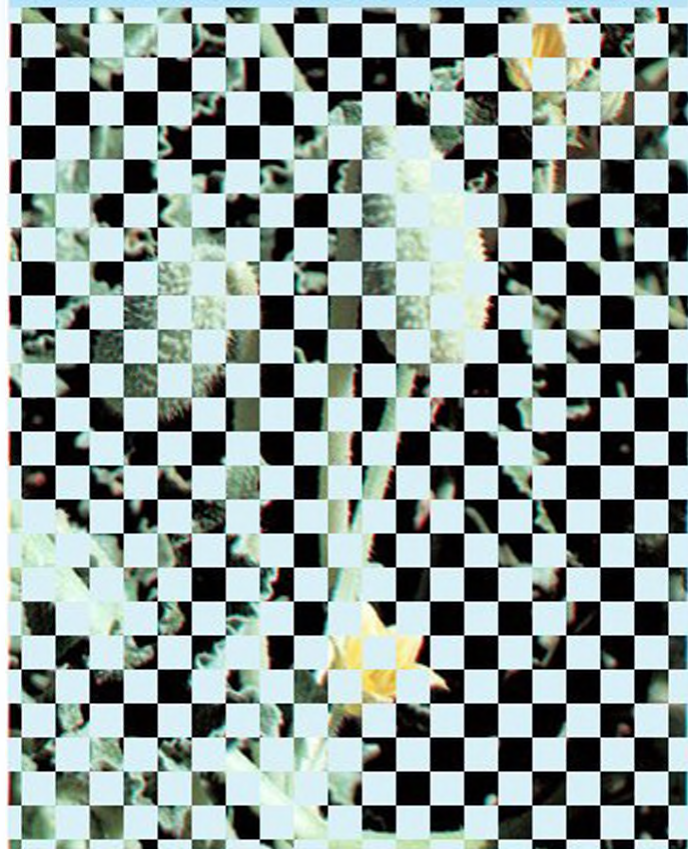
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



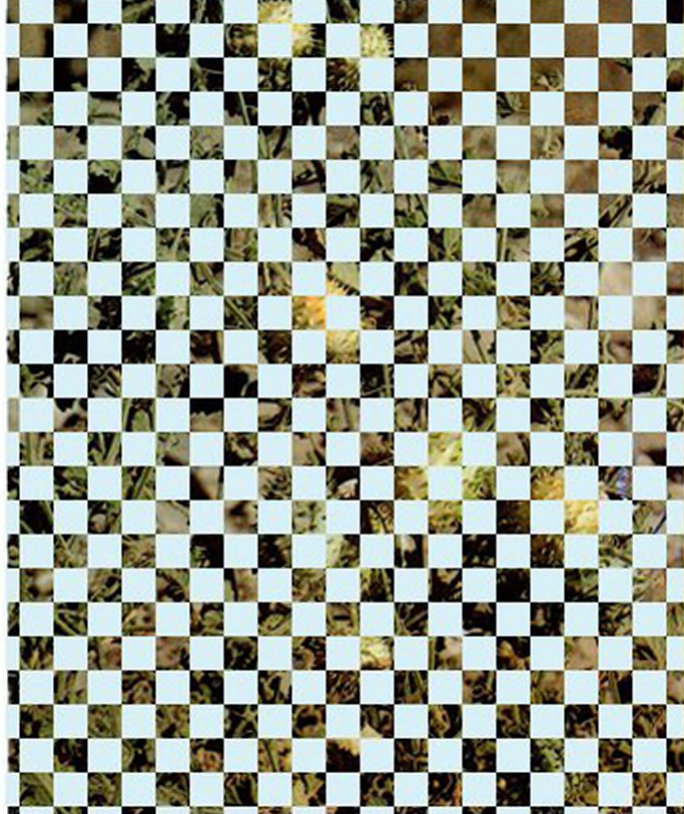
ירוקת החמור

ב. ארז

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קישוא הנביאים: פרי

C. callosus

קישוא משלש

מצוי כעשב רע בשדות מעובדים, מושקים ובצתיים, נחשב כאחד מאבות הבר של הקישוא התרבותי. מאופיין בפרי חלק וחסר שיכים.

הסוג מונה 25 מינים הנדלים באפריקה, באסיה ובמזרח אן הים־התיכון. בארץ נדלים 2 מינים.

אכילעם דנין

משפחת הפעמוניתיים CAMPANULACEAE

פעמונית
Campanula

جُرَيْس נֹרִיִּים

סוג המונה כ־300 מיני צמחים חד־שנתיים או עשבוניים רב־שנתיים; מינים מעטים הם בני־שיח או מטפסים. הפרחים דמויי פעמון (לעתים, לא בארץ, הכותרת פרושה, גלגלית). השם המדעי ותרגומו העברי מציינים את צורתו האופיינית של הפרח.

תפוצתם של בני הסוג משתרעת בכל רחבי חצי הכדור הצפוני, בעיקר באזור היס־תיכוני ובהרים שבאזור הטרופי.

ל־100-150 ס"מ. הענפים והעלים מחוספסים בנייר וזכית. לטרף העלה צורת משולש, דמוי לב בבסיסו, והוא גזור ל־5-7 אוונות עמוקות, המשוננות בשפתן הגלגלית. בבסיס העלה יש קנוקנות קצרות.

הצמח חד־ביתי, פרחים זכריים וישאים בו על עוקצים קצרים, ופרחים נקביים – על עוקצים ארוכים יותר. צבע הכותרת צהוב. הפריחה: בחודשים מאי–אוגוסט.

הפרי כדורי, קוטרו עד 12 ס"מ. תחילה הוא מנומר כתמים בהירים על רקע הגוון הירוק של קליפת הפרי. לאחר ההבשלה מתייבש הפרי, קליפתו מתקשה ומתעצה, וצבעו נעשה חום־צהוב. פרי יבש נותר על הענף שנים אחדות, אך במשך הזמן ויתקים הזרעים שבתוכו מן הרקמה העוטפת אותם. רקמה זו מונעת את תנועתם כתוכו כל עוד היא טרדה. לאחר שניתקו הזרעים עשוי הפרי לשמש כרעשן של תיווקות או ככלי נגינה הדומה לכלי נגינה אפריקניים או אמריקניים. הטעם המר מגן על הצמח ועל הפרי מפני אוכלי עשב ומוזיקים. ריסוק הפרי משחרר אבקה שטעמה המר דבק בידים ובנחיריים למשך ימים אחדים. כך לומדים בעלי־החיים (לרבות בני־האדם) להמנע מנגיעה בצמח.

הפצת הזרעים נעשית בין היתר בזרמי נחלים. הזרע נובט בת־שנית שמימיה מרובים בעומק הקרקע. בדיקות שנעשו בפסיכולוגיה של הצמח הראו, כי בשעות היום החמות קרים עלי הצמח בהרבה מן האוויר, בעקבות דיות נמרץ המוריד את מידות החום של העלה.

הסוג אכטיח מונה 3 מינים, שמשרעת תפוצתם בחלקים השחונים של אפריקה, באזור היס־תיכוני ובאזור האירנו־טורני. ממין אחד פותח האכטיח התרבותי.

אכילעם דנין

קישוא הנביאים

Cucumis prophetarum

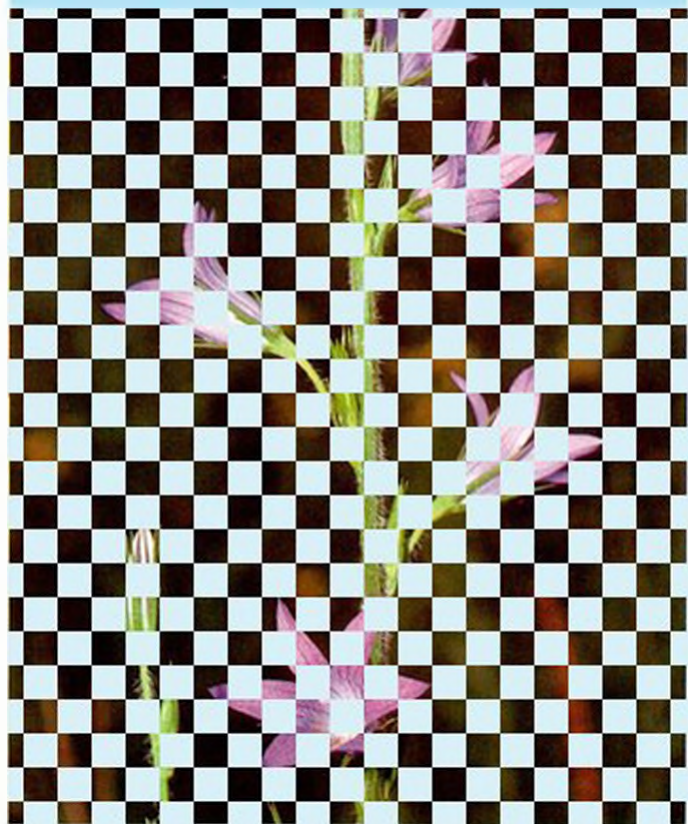
حَنَظَلَان، حَنْظَلَان، حَنْطَلَان، حَنْطَلَان، حَنْطَلَان

עשבוני רב־שנתי מדברי שרוע, שפריו צהוב ומכוסה זיפים. הקישוא נזכר במקרא כירק, שאכלו בני ישראל במצרים. כמו כן הוא נזכר פעמים רבות במשנה. על שמו נקרא הסוג. המין נקרא על שם הנביאים, תלמידי אלישע הנביא, שאכלו פקועות שדה (כיום סבורים רבים, שהכוונה שם לאכטיח הפקועה⁹). החוקר לינה, שהעניק לצמח את שמו, סבר שהכוונה בתנ"ך למין זה. ההווה מוטל בספק.

משרעת תפוצתו: סהר־ערבית והוא חודר גם לאזור הסודני. מאכלס בארץ אזורים חמים, בעיקר בנאות מדבר ובערוצים שחונים, אך נדל גם בשרון, בגליל התחתון, בדרום הגולן ובבקעת החולה.

שורשו – שיפודי מעמיק. הגבעולים והעלים מחוספסים. לכל עלה 3-5 אוונות, הפטוטרת ארוכה. קנוקנות נימיות קצרות מאד מאפשרות לצמח לטפס על צמחים אחרים. לעתים אין העלה שסוע לאוונות. הפרחים דומים לפרחי מלפפון או קישוא, צהובים, חד־מיניים; הזכריים קטנים, בודדים או בקבוצות, אורכם כ־1 ס"מ; הנקביים גדולים מעט יותר, בודדים, אורכם 2-3 ס"מ. השחלה – תחתית ומכוסה בזיפים. הפרי דמוי ביצה, אורכו 3-4 ס"מ, הוא צהוב בהבשילו, ומכוסה זיפים קשים, הערוכים בשורות אורך. טעם הפרי הבשל – מר; ההפצה – בעיקר באמצעות זרמי מים. הפריחה בחודשים מרס–מאי.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



פעמונית קיפחת

Campanula rapunculus

عصا بعلب عצה يعقوب

פעמונית קפחת

עשבוני חד־שנתי או דו־שנתי, אולי גם רב־שנתי. נוקשה, זקוף, גבוה (עד 120 ס"מ) ודק (מכאן נגזר תוארו העברי). כמעט בלתי מסתעף.

תפוצתו הנרחבת משתרעת באזורים האירו־סיבירי, היס־תיכוני והמערב־אירנו־טורני.

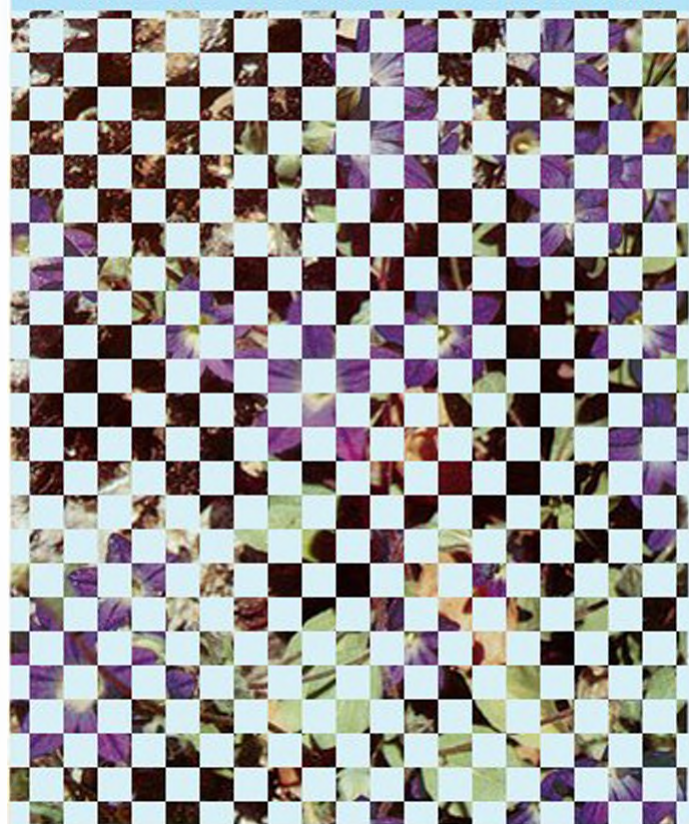
שכיח בבתה, בחורש ובמדרונות סלעיים באזורים רבים בארץ מצפון לבקעת באר־שבע.

השורש העסיסי והעלים בצעירותם – נאכלים בשעת הדחק, חיים או מבושלים. באירופה נהגו לגדל את הצמח למטרה זו. השורש דמוי פלך. הגבעול בעל מקצועות, זקוף ונוקשה. הפרטים נבדלים מאוד זה מזה הן במידת שעירותם והן באורכם של עוקצי הפרחים.

הפרחים יוצאים ממחציתו העליונה של הגבעול וערוכים בתפרחת גדולה, לא־צפופה ביותר, דמויית שיבולת או אשכול. הכותרת גדולה (15-20 מ"מ ארוכה), סגולה בהירה, חרוטית עד פעמונית צרה, גזורה עד מחציתה לאונות, ארוכה בהרבה מן הגביע.

הפרח פרוטאנדרי*. האבקתו מיוחדת במינה: האבקנים מבשילים, נפתחים ומפזרים את אבקתם בעוד הפרח סגור. האבקה נושרת על השיער הדביק המכסה את עמוד העלי (הצללקות עדיין אינן מסוגלות לקלוט אבקה). משנפתח הפרח מצפה האבקה לחרקים על שערתיו של עמוד־העלי ולא על האבקנים שכבר קמלו. עמוד־העלי מבשיל זמן מה אחרי פתיחת הפרח. הצוף מופרש מדיסקוס מיוחד בצינור הכותרת ומוגן על ידי בסיסהם

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



פעמונית ירושלים

מינים רבים הם צמחים של סלעים ומצוקים. בארץ גדלים 14 מינים. 7 מינים אנדמיים לארץ־ישראל ולשכנותיה (רובם גדלים רק בארץ ישראל ובסוריה, 2 מינים גדלים גם בסיני ובמצרים). מצויים בבתי־גידול פתוחים: בתות, שדות וחורש מופרע.

מרבית המינים בארץ הם חד־שנתיים, אחד דו־שנתי, ורק שני מינים נדירים – רב־שנתיים.

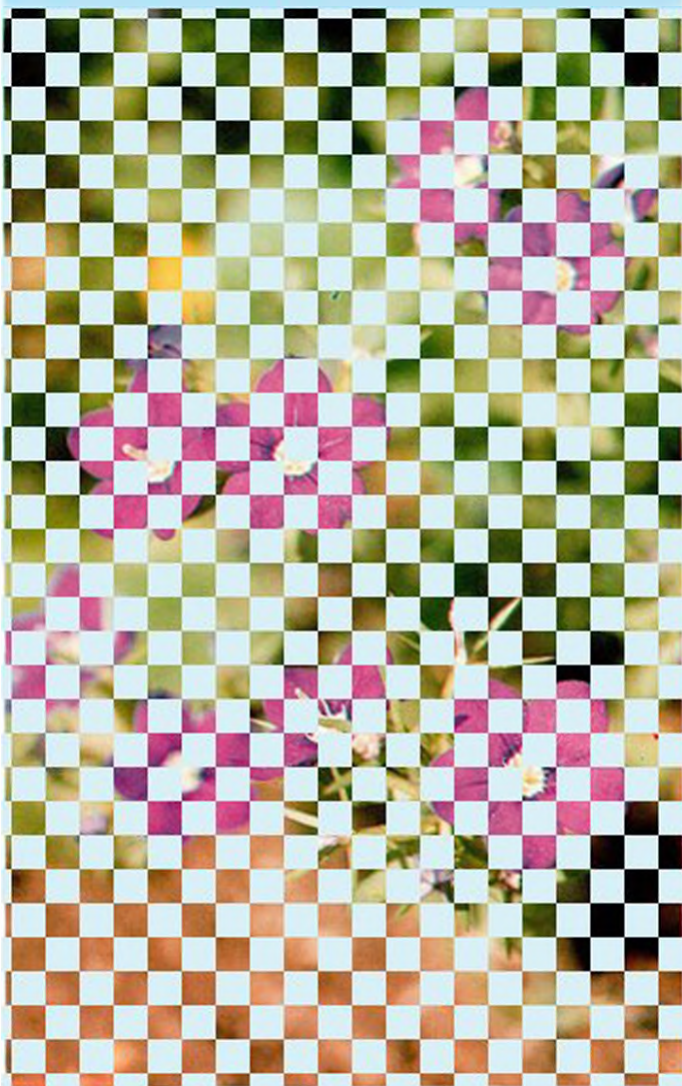
העלים פשוטים, מסורגים. תכופות שונים העלים התחתונים מן העליונים. הפרחים נישאים יחידים או ערוכים בתפרחת בצורות שונות.

הגביע מאוחה־עלים בבסיסו. אונותיו ארוכות. בסיס הגביע מעורה בשחלה התחתית, אונותיו שאירות בפרי ויושבות בראש ההלקט. תכופות צומחות תוספות כפופות לאחור, מעין 5 אונות נביע ווספות, כמפרצים שבין אונות הגביע. לרוב הכותרת פעמונית ובה 5 שיניים, צבעיה משתנים לפי המינים השונים: כחול, סגול, צהוב, לילך; הצבע הלבן נדיר.

מספר האבקנים 5, וזיריהם מעורים בבסיס הכותרת, חלקם התחתון מורחב ועוטף את העלי. עמוד־העלי מכוסה שערות דביקות, מתפצל ל־3 אונות נימיות (נדירות, לא בארץ, מספרן 5), מקושטות או מסתלסלות. ההאבקה נעשית על־ידי דבורים קטנות ודבורי דבש.

הפרי – הלקט כדורי, או חרוטי, או דמוי ביצה או מוארך. אורכו לכל היותר פי 3 מרוחבו. סימן הכר זה מבדיל את הפעמוניות מן הסוג הקרוב – אספקלריה, שפריו מוארך יותר. בהלקט של הפעמונית 3-5 מעורות, והוא נפתח בצדדיו, באמצעו או בראשו ב־3-5 נקבים. הזרעים קטנים ומרובים. מתפזרים רק בענווע חזק של הצמח. בארץ מקובלים כמה מינים כצמחי־נוי.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



אספקלריה מחומשת י. שוורץ

אספקלריה Legousia

סוג קטן הדומה לסוג פעמונית⁹. מונה רק 4 מיני צמחים חד-שנתיים נמוכים (15 40 ס"מ) וזקופים.

תפוצתם משתרעת בעיקר באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני. כולם גדלים בארץ.

השם העברי של הסוג הוא תרגום השם המדעי הקודם (Specularia), והמלה העברית אספקלריה (ראי) אף היא מוצאה מיוונית.

הכותרת גלגלית, מאוחת-עלים; 5 אונותיה חופשיות כדי חצי מאורכה; צבעה כחול, סגול או לבן. עלי הגביע דמויי-מרצע. השחלה תחתית, סרגלית, נראית כאילו היא המשך עוקץ הפרח. הפריחה – באביב.

הפרי – הלקט סרגלי ישר או כפוף כחרמש, אורכו פי 5-8 מרוחבו, בעל מקצועות נפתח סמוך לראשו ב-3 קשוות.

המורחבים של זירי האבקנים. אם הצלקות אינן מואבקות עלידי חרקים, הן מסתלסלות עד שהן נוגעות בשערות שעל עמודי-העלי, כך מתבצעת האבקה עצמית. צורה מיוחדת זו של האבקה נפוצה במיני משפחת הפעמוניותיים כולה, ואופיינית לה. הפריחה: בסוף האביב ובראשית הקיץ.

C. strigosa

פעמונית זיפנית

חד-שנתי גדל-פרחים, שעיר. גביעי פרחיו זיפניים. שכיה למדי בשדות ברוב חלקי הארץ, מצפון לבקעת באר-שבע.

תפוצתו משתרעת כמורח האזור היס-תיכוני ובמערב האזור האירנו-טורני.

הגבעולים זקופים (אורכם עד 30 ס"מ), בעלי מקצועות. מבין כל 2 אונות של הגביע יוצאת מעין אונה נוספת, המקופלת לאחור ומכסה על צינור הגביע. אונות הגביע מסתיימות בחוד ניכר. הכותרת סגולה, פעמונית, גדולה (2-3 ס"מ, כפליים ויותר מאורך הגביע), קרחת לרוב. הפריחה: באביב.

C. sulphurea

פעמונית גפורה

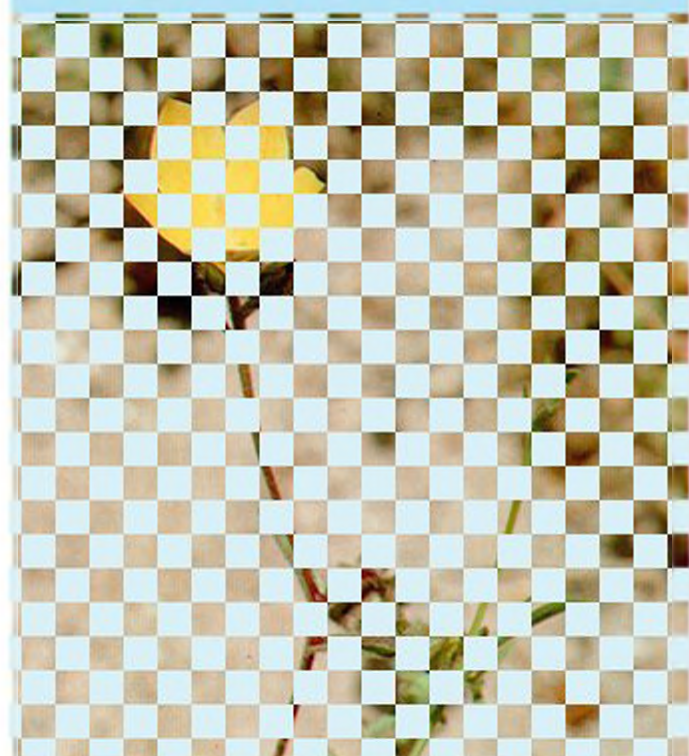
חד-שנתי של קרקעות חוליות, מין יחיד כמשפחת הפעמוניתיים בארץ שפרחיו צהובים. גדל במישור החוף ובצפון הנגב.

תפוצתו מצומצמת לחופים של לבנון, ארץ-ישראל, סיני ומצרים. גדל במורח האזור היס-תיכוני וחודר במקצת לאזור הסהר-ערבי. הצמח דומה בצורתו הכללית לפעמונית זיפנית. הפריחה: באביב.

מיכה לבנה

פעמונית גפורה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מיטויה פעמונית *Michauxia campanuloides*

مِشْوِيَّة مِيسוּיَا

עשבוני נדיר, דו־שנתי או רב־שנתי, זקוף וגבוה (1-2 מ'), זיפני. בולט ביותר בפרחיו הציוריים הגדולים.

מספר אונות הנביע והכותרת ומספר האבקנים והצלקות שבהם הוא 8-10.

נאסף בראשונה במחצית השניה של המאה ה־18 על־ידי הבוטנאי אנדרה מיטו (Michaux) שערך מסעות איסוף במוזח־התיכון, ונקרא על שמו.

אנדמי לסוריה, ללבנון ולארץ־ישראל.

נדל בארץ בין סלעים ולרגלי מצוקים בגליל העליון, בחרמון ובארץ מקורות הירדן, לרוב בחברת לוֹעִיה־ארי הגדול.

בבסיס הצמח שרועה שושנת־עלים מוארכים, נוזרים־כינוריים, המלבלבים בראשית החורף. מביניהם עולה הנבעול באכזב. לאורך הנבעול יושבים עלים דומים לעלי־הבסיס, חסרי־פטרות, והם הולכים וקטנים במעלה הנבעול, חובקים אותו למחצה.

הנבעול אשון ובלתי־מסתעף בחלקו התחתון. בחלקו העליון מסתעפים ענפי־פריחה.

התפרחת מסועפת, נושאת 15-50 פרחים, כל פרח יחיד נישא על עוקץ מלוכסן. הפרח הקיצוני נפתח ראשון, ואחריו, לפי הסדר, שאר הפרחים מקצות ענפי התפרחת כלפי בסיסהם.

הפרח מוזר במראהו, גדול (קוטרו עד 8 ס"מ), לבן, משתלשל כלפי מטה. הנביע בן 8-10 אונות, בין כל 2 אונות קבועה שן הכפופה לאחוריה. הכותרת מאוחדת רק בבסיסה. אונותיה הסרגליות משוכות אחורה, ואף מספן הוא 8-10. אורכה של אונת

מין לא שכיח קצת יותר בארץ, בעיקר בשדות החבל היס־תיכוני. עלי־הנביע ישרים, קצרים מן הכותרת או שווים לה באורכם. הכותרת גדולה מזו של יתר המינים, נודלה 15-25 מ"מ. ההאבקה נעשית על־ידי דבורים קטנות.

אספקלריה מחמשת

L. pentagonia

מין נדיר הגדל משני עברי־הירדן בשדות מעובדים ובשדות־בור ברוב חלקי החבל היס־תיכוני. ההלקט משונך בקצהו העליון. משום מה זכה מין זה להקרא בפי חוקר הטבע לינאוס בשם "ראי־נוס".

אספקלריה נאה

L. speculum-veneris

מין נדיר בארץ, הגדל בשדות הגליל, בסביבות ירושלים ובחרמון. עלי־הנביע ארוכים כמעט פי שניים מן הכותרת הקצרה, אך קצרים מן הפרי. העלים צרים, גלויים, חסרי פטרות וחובקים מעט את הנבעול.

אספקלריות הכלאים

L. hybrida

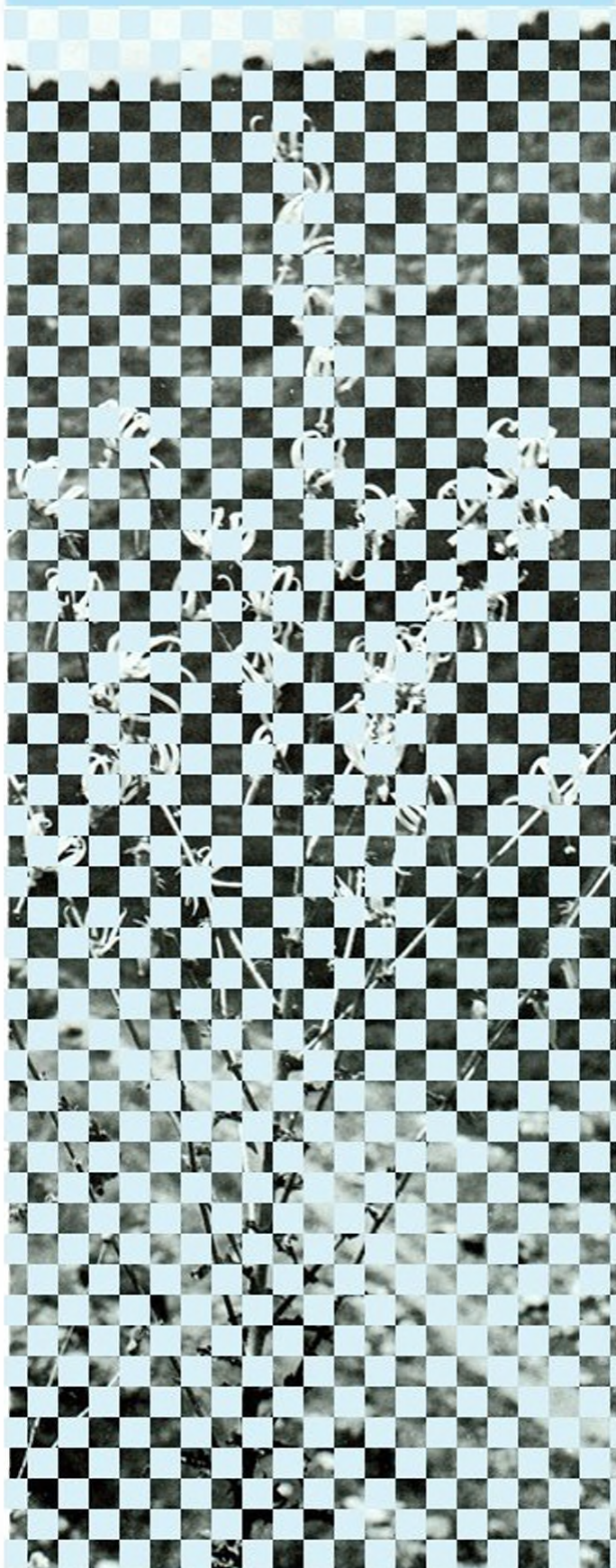
אבישי שמידע

מיטויה פעמונית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



צילום: אילן

מישויה פעמונית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



צילום: יואב בן-דוד, על-פי המדינת הלב

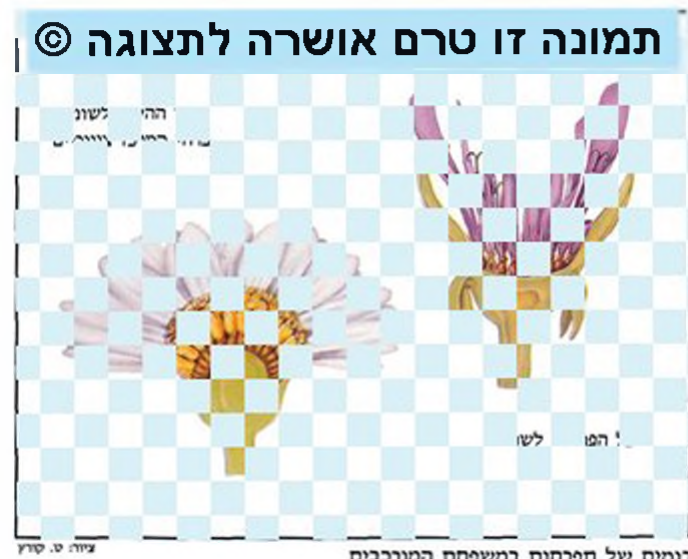
מישויה פעמונית: מפת תפוצה

הכותרת – 4 ס"מ; צבעה לבן אך צידה התיצוני (הנראה לעין בעיקר בניצן) מכוסה בצפיפות בזיפים ירוקים או סגולים. מספר האבקנים 8-10; אורכם 3-4 ס"מ. בסיס הזיר מורחב; המאבק סרגלי, ארוך כדי מחצית מאורך הזיר, והוא מסתלסל אחרי פתיחתו. עמוד העלי מתפצל בקצהו ל-8-10 צלקות נימיות, ומתחתן הוא עטוף במברשת שיער צפופה. השחלה בת 8 מגורות והיא מבשילה להלקט הנפתח בבסיסו ב-8 קשוות.

הפרח פרוטאנודרי*, האבקנים נפתחים בעוד הפרח בניצן ומפורים את אבקתם על מברשת עמוד העלי. המאבק הבא למוץ צוף מתעלת הצוף המקיפה את השחלה, מחדיר את חדקו בסדק הצר שבין בסיסיהם המורחבים של האבקנים, נוגע תוך כדי כך במברשת ומתכסה באבקה. בהתרוקן האבקנים הם מסתלסלים כלפי בסיסיהם. משנפתחות הצלקות אין הן כאות במגע עם האבקה שעל המברשת, והן מוכנות לקבל אבקה מפרח אחר, צעיר יותר, בשלבו הזכרי. בתום הפריחה מתכופפות הצלקות לאחור עד שהן מתוות מעגל מלא ונוגעות במברשת. הדעות חלוקות אם אכן זהו "אמצעי חרום" של הפרח להביא לידי האבקה עצמית, כאשר לא בוצעה ההאבקה במועדה.

הפריחה: בסוף האביב, בחודשים אפריל-יוני. הסוג מונה 7 מינים; תפוצתם משתרעת במזרחו של האזור היס-תיכוני ומגיעה עד פרס; מינים אחדים אנדמיים לאי כרתים. נראה שמוצא הסוג הוא יס-תיכוני עתיק, ומינוי הם פליאויאנודמיים במקומותיהם.

אבישי שמידע



ו"מגיש" אותה לחרק המבקר. מנגנון דומה מופיע גם בסוגים נוספים. חרף ההתאמות להאבקה הדדית, ידועים מקרים רבים של האבקה עצמית, ונפוצה "האבקה שכנים" – בין פרחים בני גילם שונים באותה קרקפת. יש המחלקים את המורכבים לכמה משפחות, אולם רוב החוקרים נוטים להתייחס אליהם כאל משפחה יחידה, בשל התכונות המורפולוגיות, האנטומיות והכימיות הרבות המשותפות לכל המינים.

מקובל לחלק את המורכבים לשתי בנות-משפחה:

צנוריים ASTEROIDEAE (TUBULIFLORAE)

הפרחים צינוריים בלבד או הגם לשוניים בהקף וצינוריים במרכז. רוב החוקרים כוללים בה את רוב השבטים המקובלים במשפחה. לפרחים הלשוניים יש 3 שיניים בלבד, נרגירי האבקה קוצניים לרוב על-יפני כל שטחם. לרוב המינים שמנים אתריים ולמיעוטם מיץ חלבי.

לשוניים LACTUCOIDEAE (LIGULIFLORAE)

כל הפרחים לשוניים בלבד. לכותרתם 5 שיניים. נרגירי האבקה חלקים או בעלי שדות קוצניים מוגדרים. לרובם מיץ חלבי.

החלוקה לשבטים נעשית לפי צורת הצלקת, התוספות של המאבקים, העדרן או קיומן של חפיות על-יפני המצעית, עמדת העלים ועוד. יש בוטנאים המבחינים במשפחה בין 12 ל-14 שבטים, או אף יותר.

זוהי אחת המשפחות המפותחות ביותר מבין צמחי הזרע, הודות לצרוף של תכונות מתקדמות וגוונות רבות: עשבוניות; תפרחת משוכללת, שקיימת בה "חלוקת עבודה" בין פרחי ראוה לפרחים פוריים; שחלה תחתית חד-זרעית; פרחים בלתי-נכונים; איחוי אברי הפרח: כותרת, מאבקים; התאמות מיוחדות להאבקה חרקים ולהפצת הזרע.

לא ברור מהי משפחת המוצא של המורכבים, אם כי נהוג להכלילה כסדרת הפעמוניתאים – Campanulales. יחד עם משפחת הפעמוניתיים. חוקרים רבים חושבים שהמשפחה הקרובה ביותר אליהם היא משפחת הפואתיים.

משפחת המורכבים COMPOSITAE (ASTERACEAE)

מרכיבים מורכב

משפחה של דו-פסיניים המונה יותר מ-1000 סוגים (ויש הסוברים שמספרם מגיע עד ל-1400) ובהם כ-13,000 מינים. רובם צמחים עשבוניים חד-שנתיים או רב-שנתיים ומיעוטם שיחים ועצים. יש בהם אף צמחים דמויי-קטוס, אגורי מים (למשל, בסוג סביון), אך חרף הרבגוניות הגדולה במבנה האברים הוגטיביים ניכרת אחידות רבה בדגם של מבנה התפרחת, שהוא המאפיין את המשפחה.

משפחת המורכבים נחשבת לגדולה במשפחות של מכוסי הזרע. תפוצתה משתרעת ברוב אזורי העולם וברוב בתי-הגידול (אף כי מספר נציגיה קטן-יחסית ביערות הטרופיים).

התפרחת של המורכבים היא בלתי מסויימת, והפרחים ערוכים בה בקרקפת הדומה לפרח: הבוגרים בהקף, הצעירים במרכז. הקרקפת עטופה בדור אחד או במספר דורים של עלי-מעטפת ("חפי הפרחים"), דמויי עלים ירוקים או קרומיים או קוצניים. פרחי התפרחת הם בני שני טיפוסים: פרחים לשוניים, בעלי כותרת דמוית לשון בת 3 או 5 שיניים; ופרחים צינוריים, בעלי כותרת נכונה או בלתי-נכונה, מורכבת מצינור ומאונן בן 5 שיניים. הקרקפת עשויה להכיל פרחים לשוניים בלבד, פרחים צינוריים בלבד או פרחים לשוניים בהקף ופרחים צינוריים במרכז.

תכונה אופיינית למשפחה היא שלא תמיד כל הפרחים בקרקפת הם אנדרוגניים, ולפעמים חלקם זכריים או נקביים בלבד. לעתים קרובות מלווים הפרחים בחפיות על-יפני המצעית. לפרחים אין גביע והם מלווים במוצים, בשערות או בקשקשים הנמצאים במקום הגביע ומשמשים עם הבשלת הפירות כאבר תעופה, שבעזרתו נפוצים הזרעונים ברוח.

מספר האבקים 5, המאבקים מאוחים ויוצרים צינור סביב עמוד-העלי; הם נפתחים כלפי פנים. הצלקת עשויה לרוב משתי אוונות, והאזור שעליו נובטים נרגירי האבקה נמצא כלפי פנים, במקום ששתי האוונות נפרדות זו מזו. השחלה תחתית, בת 2 עלי-שחלה וביצית יחידה. בפרי נוצר זרע חסר אנדוספרם, שקליפתו מעורה לרוב בקליפת הפרי. זהו הזרעון. זרעוני ההקף שונים לעתים מזדעוני המרכז בצורתם, בגודלם, בצבעם או כאבר התפוצה שלהם.

הזרעונים נפוצים לרוב ברוח. במקרים רבים ההפצה היא אפיוואורית, כלומר: שיכים שעל-יפני הפרי נאחזים בגופם של בעלי-חיים שונים.

הפרחים מואבקים לרוב על-ידי חרקים, הנעזרים בתכונות הקרקפת, המכילה לרוב פרחים רבים ומהווה יחידת האבקה גדולה, שכל פרח בודד בה הוא בעל צופן המפריש כמות צוף קטנה. המינים מואבקי-הרוח מעטים, למשל בסוגים לכיד, ולענה.

הפרחים פרוטאנדריים – האבקים מבשילים זמן רב לפני הצלקות, והאבקה נערמת בצינור המאבקים על-גבי עמוד-העלי. אחר-כך, לפני שבשלו הצלקות, נדחפת האבקה החוצה על-ידי עמוד-העלי. הצלקות מסוגלות לקלוט נרגירי אבקה רק בשלב הבא, כאשר קצות עמודי-העלי מתפשקים וחושפים את אוונות הצלקת. מנגנונים מיוחדים לכך מאפשרים את דחיפת האבקה אל מחוץ לצינור המאבקים בעת ביקור החרק. מעניין במיוחד (אך לא שכיח) הוא המנגנון של בני הסוג דרדר. שם גורם מגע החרק להתכווצותם של זירי האבקים, ועל-ידי כך להתקצרות האבקן לעומת עמוד-העלי. עמוד העלי נשלף מבין המאבקים עם האבקה

הצמח מגיע לגובה של מטר וחצי והוא מעוצה בבסיסו. עליו מגלים שונות רבה, חלקם מחולקים לשלושה עלעלים, הצדדיים קצרים הרבה מן המרכזי, ושפתם חרוקה־שסועה באורח בלתי סדיר. הענפים ארוכים וגמישים, גוון לעתים אדמדם מעט. צבע הפרחים לבן עד ורוד־לילך־סגול חיוור; כולם צינוריים, דו־מיניים, דמויי משפך. ההופעה הכללית של הפרחה היא כשל מברשת מסועפת ורכה בגון סגול חיוור. כמו כל צמחי המים והגדות פורח גם האבפטוריון בעונת הקיץ – מחודש יולי עד חודש אוקטובר. הפרי – זרעון בעל 5 מקצועות וציצית לבנה. אינו שכיח, גדל בגדות נחלים ובצות בעמק החוף, בעמק יזרעאל, בעמק הירדן מים המלח צפונה, בכרמל, בגליל ובגולן. תפוצתו העולמית באזורים האירופיים, היס־תיכוני ובמערבו של האזור האירופי־טורני.

חוקר הטבע פליניוס כתב לפני קרוב אלפים שנה, כי חומרים המופקים מצמח זה משמשים כסם נגד הרעלות. הראשון שהשתמש בכך, לדבריו, היה אבפטור מיתרדת מלך פונט, ועל שמו קרא לינאוס לסוג. השם המדעי של המין ניתן לצמח על שם דמיונו של עליו לעלי הקנבוס. לבד משימושו ברפואה העממית משתמשים באבפטוריון הבצות גם להפקת צבע שחור וצבע כחול. רויטל היימן

חֲנִיַּית הַבֶּתָּה Bellis silvestris

لؤلؤة صغيرة لואלוایה צעירה

עשב רב־שנתי נמוך, שתפרחותיו הלבנות־זרודות מקשטות בעיצומו של החורף את נוף הבתה. פירוש השם המדעי – "חננית היערות". כיוון שבארץ־ישראל הוא מאכלס בעיקר בתות – לא תורגם לעברית תואר המין כלשונו.

חיננית הבתה



למשפחה זו תרכובות כימיות אופייניות: חומר התשמורת, בעיקר בשורשים, הוא אינולין (רב־סוכר המורכב מיחידות של פרוקטוז) ולא עמילן (שהוא רב־סוכר שכיח בהרבה). אופייניים למיניה גם ססקו־טרפן־לקטונים (האופייניים גם לסוככיים), שמנים אתריים המקנים למינים רבים את ריחם המיוחד. חומרים שונים משמשים להגנה מפני חרקים. הידוע ביותר בהם הוא פירתרין, המצוי בריכוז גבוה בסוג בן־חרצית.

בשים לב לגודל המשפחה אין למיניה חשיבות כלכלית בולטת. כמה מן התרכובות הכימיות המאפיינות אותה ניתנות להפקה בכמויות תעשייתיות ממינים אחדים. בשנים האחרונות נודעת חשיבות מיוחדת להפקת מדביר־חרקים פירתרין מבן־חרצית ומשנן. יש נסיונות להפקת קאוטשוק מפרתניון – Parthenium, וכן מופקים מיני אלקלואידים וטרפנים. בתרופות שונות משתמשים במינים של בבונג, אכילאה, בן־חרצית, ואחרים. הלענה משמשת כתרופה וכתוספת למשקאות. צמחי המאכל העיקריים הם החסה (עלים), קנרס (תפרחות), עולש (תמצית האברים הוגטיביים), תמונית (זרעונים ופקעות), הרדופין (שורשים). שמן מופק מן החמנית ומן הקורטס (מן האחרון מופקים גם צבעי מאכל). השימוש העיקרי בסוגי המשפחה הוא לגוי. בין המינים הנפוצים – דליה, חרצית, ננניה, קוסמוס, ציניה, טגטס, צפרני־תחול, דס־המכבים ורבים אחרים.

בארץ גדלים בר יותר מ־150 מינים הנכללים ב־98 סוגים. רבים מהם בולטים בנוף, בעיקר כצמחים קוצניים שכיחים (גדילן, ברקן, דרדר, חות, קוצן ורבים אחרים). מינים חדשים חדרו לארץ בשנים האחרונות, ביניהם מיני פלגית, אסתר, סביון וכו'.

מיני המשפחה שכיחים בארץ בבתי־גידול רבים ושונים, במיוחד בבתי־גידול פתוחים, בקרקעות מופרעות, בשדות, במעובות, וכן בבתי־גידול טבעיים מיוחדים, כגון: מדבר, בצה, חולות, סלעים. מינים מעטים בלבד מגיעים למעמד של חשיבות בנוף הארץ בבתי־גידול בלתי מופרעים. חשיבות ניאובוטנית כלשהי יש למיני לענה, אכילאה, טיון, סביון.

רוב הסוגים מיוצגים בארץ על־ידי מין יחיד או על־ידי מינים מעטים בלבד, אולם יש גם יוצאים מכלל זה, כגון הסוגים קחון, דרדר, ניסנית, פילגון, תוחן, והרדופין.

קלרה מן

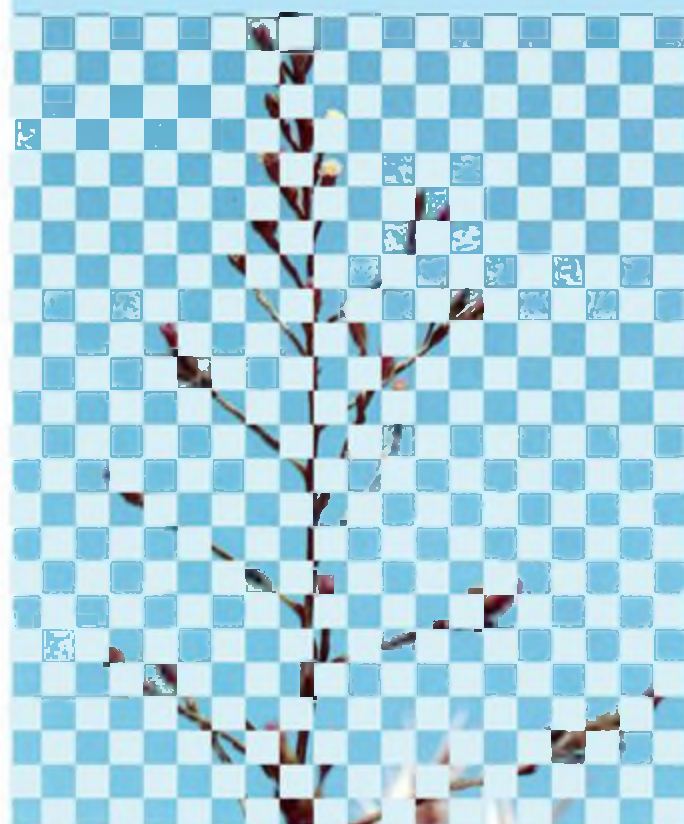
אבפטוריון הבצות Eupatorium cannabinum

غافية ع'אפת'ייה

שיח של גדות נחלים.

במבט ראשון קשה להבחין, כי אכן שייך אבפטוריון הבצות למשפחת המורכבים, הן בגלל עליו הנגדיים (הרוב הנדול של המורכבים בארץ – עליהם מסורגים או ערוכים בשושנות) והן בגלל תפרחותיו: הקרקפות קטנות (5-7 פרחים צינוריים בקרקפת), וכל קרקפת נראית לכאורה כפרח אחד, ואילו עשרות קרקפות ערוכות יחד באשכול־סוכך מורכב, שאינו עטוף במעטפת משותפת: לכל קרקפת 10 חפי מעטפת. ואכן – אבפטוריון הבצות הוא נציגו היחיד בארץ של שבט שלם במשפחת המורכבים, השונה במדה רבה מתשעת השבטים האחרים, המיוצגים בארץ בסוגים רבים יותר. שבט האבפטוריים כולל ששה סוגים, וביניהם הסוג אבפטוריון, סוג ענק שבו כ־1000 מינים, רובם באמריקה, ורק מעטים מהם בעולם הישן.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



על אסתר

אסתר מרצעני

A. subulatus

אסתר מרצעני

אסתר נגימיה

צמח חד-שנתי קיצי שהגיע אלינו מיבשת אמריקה – כנראה בשנות ה-50 של המאה הנוכחית – ומאז הוא נפוץ במידה ניכרת בכל חלקי הארץ.

בשנים האחרונות היה למטרד קשה לתקלאים בגלל קשיחות שורשיו והקושי לעקרו ולהשמידו בקוטלי עשבים. הוא נדל בבתי גידול מופרעים שנוצרו בידי האדם, אך חודר גם לגדות נחלים מלוחים מעט.

לצמח שושנות עלים חורפית והוא מפתח בעונת הקיץ גבעולים זקופים המתנשאים לגובה 1 מ'. פרטים אחדים עוברים אל עונת החורף ולפיכך הם הופכים לדו-שנתיים או לרב-שנתיים, אך לרוב הצמח הוא חד-שנתי קיצי. הוא ניכר בגבעוליו המאדימים ובעליו המוארכים, החובקים בבסיסם את הגבעול. לתפרחות, שקוטן עד 1 ס"מ, פרחים לשוניים זעירים, כחלחלים-לילכיים.

כל פרחי התפרחת יוצרים ורעים, ומכאן יש להניח כי מתקיימת בהם הפרייה עצמית. תכונה זאת מקנה לו, כלשאר ה"מתנחלים", יתרון ביולוגי אם הגיעו זרעיו למקומות שם אינו יכול להגיע להפרייה הדדית. כל צמח מייצר אלפי ורעונים זעירים, הנפוצים ברוח בעזרת ציציות. הפריחה ממושכת, מאפריל עד נובמבר.

הסוג אסתר מונה 500-600 מינים, הנדלים ברחבי העולם. ריכוז המינים הנדול ביותר נמצא בצפון-אמריקה. מינים רבים גדלים בבתי-גידול מלוחים.

אכילס דוין

תפוצתו יס-תיכונית וחודרת למערבו של האזור האירנו-טורני. גדל בארץ בחבל היס-תיכוני, בעיקר בהרים. מיהודה עד הגליל. בקיץ ונבלים העלים, ומן הצמח נותרת בקרקע ציצת שרשים. בתחילת החורף מבלבב הצמח מתוך ניצן במרכזה של ציצת-השורשים, בקרחת שבין שיחי הסירה הקוצנית. כל העלים ערוכים בשושנות בבסיס הצמח. העלים מוארכים (כ-7 ס"מ), דמויי-מרית, חסרי פטוטרת; הטוף הולך וצר בהדרגה לקראת בסיס העלה. הצמח מכוסה שער אפור, כמעט קטיפתי. מתוך שושנות העלים מתרוממים גבעולים זקופים אחדים, חסרי עלים לחלוטין, לגובה של 10-25 ס"מ. כל גבעול נושא בראשו קרקפת שקוטרה כדי 2-3 ס"מ.

הפרחים הפנימיים צינוריים, צהובים, והפרחים החיצוניים לשוניים ונולטים; צבעם לבן-ורוד בצידם הפונה כלפי מעלה וורוד-ארגמן בצידם התחתון. בערב, כאשר מתכופפים הפרחים הלשוניים אל מרכז התפרחת וסוגרים את הקרקפת, מתבלט הגוון הארגמני. ההאבקה נעשית על-ידי דבורים קטנות וזבובים. הפריחה בולטת בזכות עונתה המוקדמת – מחודש דצמבר עד חודש מרס.

הורעונים קטנים ושעירים, אך חסרי ציצית שערות.

B. perennis

חנית רב-שנתית

מין המאכלס בתי-גידול לחים יותר, במיוחד בגליל ובגולן, במשטחים לחים שנובעים בהם מי מעיינות, וכן בקרקעותיהם השטוחות של עמקים כרום-כיניים בחרמון.

דומה מאוד לקודמו, נדיר ממנו ומרכים לגדלו כצמח-נוי בגינות. שונה מקודמו בעליו שהם בעלי עורק יחיד ונעשים צרים בפתאומיות כלפי הפטוטרת.

הסוג מונה 15 מינים שתפוצתם יס-תיכונית ואירו-סיבירית. בארץ גדלים 3 מינים.

אכילס דוין

אסתר הנצות

Aster tripolium

زهرة التجمه (זהרת אול) נגימיה

עשבוני רב-שנתי קרח, הנדל בבצות מלוחות לחוף היס-התיכון בסביבות עכו. מין נדיר בארץ. הולך ונחמד בעיקר עקב התמעטות שטחי הבצות המלוחות בקירבת עכו.

שמו המדעי של הסוג מציין את דמיון תפרחותיו לכוכבים. גון הצמח אדמדם-ירוק כהה. הקרקפת הפורחת מזכירה את מיני האסתר התרבותיים, המשמשים כצמחי נוי.

משועת תפוצתו: אירו-סיבירית, יס-תיכונית ואירנו-טורנית. גם בארצות אחרות בית-גידולו הוא בצות מלוחות לחופי הימים.

גובהו: 15-100 ס"מ. העלים מוארכים, מעט בשרניים, תמימים או כמעט תמימים בשפתם. הקרקפות מתפתחות בראשי הענפים הראשיים והצדדיים. בהקף הקרקפות יש פרחים לשוניים, וכשהם פרושים מגיע קוטר הקרקפות ל-3-4 ס"מ. צבע הפרחים הלשוניים כחול, סגול או לבנבן; הפרחים הצינוריים שבמרכז צהובים, ומספרם עולה על מספר הלשוניים. אורך הציצית שעל הזרעון 8-10 מ"מ. הפצת הזרעונים נעשית ברוח.

הפריחה: בחודשים אפריל-אוקטובר.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קייצת קנדית

הפולשים לבתי-גידול חדשים שאינם מאוכלסים בצמחים אחרים. כל צמח עשוי לייצר 10,000 – 100,000 זרעונים ועירים, המצויידים בציצית, עפים ברוח, ואם הם נוחתים בבתי-גידול מתאימים, הרי ימשיכו את דורות המתנחלים.

C. canadensis

קייצת קנדית

צמח חד-שנתי קיצי, זקוף וגבוה, חדש יחסית בארצנו, כמוהו כקייצת מסולסלת וכקייצת מלבנית – C. albida. נמצא בארץ לראשונה בגדות נחל שויר בשנות ה-40 למאה הנוכחית, ומאז פלש לבתי-גידול הדומים לאלו של קייצת מסולסלת ובמיוחד לחלים שביניהם, עד להר הנגב הצפוני. הוא זקוק לבתי-גידול שיש בהם לחות מספקת בקיץ. באופן דומה פלשו מיני קייצת (שמוצאם המקורי צפון אמריקה) לכל ארצות היס-התיכון, והם נפוצים כיום כמעט בכל היבשות.

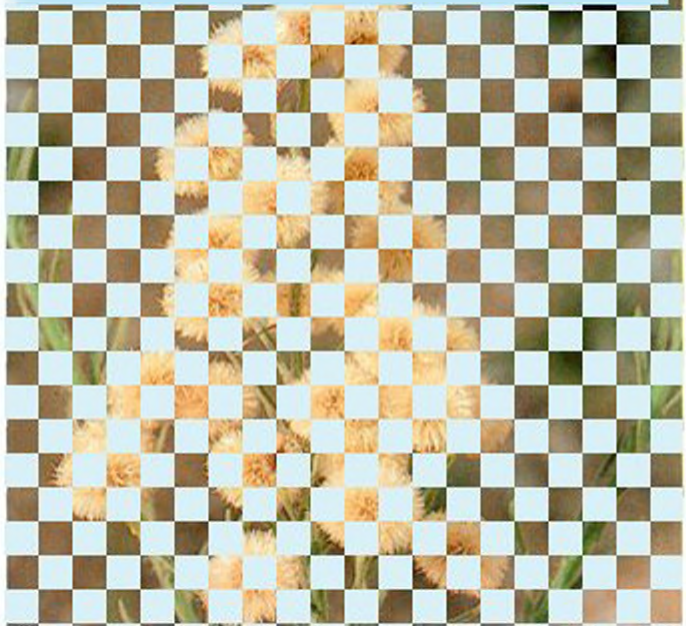
שדות מושקים בקיץ, שלא טופלו היטב, מכוסים לעתים בצמחי קייצת קנדית הנדלים בצפיפות רבה, ובהתקרב עונת הפריחה קשה להשמידם.

גבעולי הצמח ועליו מכוסים בדלילות בריסים ארוכים, והגוון הכללי של הצמח ירוק-בהיר, בניגוד לגוון הירוק-אפור של שני המינים האחרים, המכוסים בצפיפות גם בשערות קצרות. כמו שני המינים האחרים הוא נובט בסוף עונת החורף ובעונת האביב. לאחר התפתחותה של שושנת-עלים צומחים גבעולים שאורכם מגיע עד 3 מ', והם נושאים בקצותיהם תפרחות קטנות. התפרחות קטנות מאלו של קייצת מסולסלת (בקייצת מלבנית הם בעלי גודל בינוני) ולכן פרחים הקפיים לשוניים, קטנים – שגונם לבן-ורוד, ומרכיזיים – שגונם צהוב. אורך הזרעון כ-3.5 מ"מ, כולל הציצית – שהיא ארוכה מעט מהזרעון עצמו.

בסוג קייצת 60 מינים (בארץ גדלים 3-4). נמצאו בארץ בני כלאים בין המינים.

אבינועם דנין

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קייצת מסולסלת

קייצת מסולסלת Conyza bonariensis

شيخ الزبيح
סיח' אול(רביע

צמח גר בארץ. נמצא לראשונה ביפו בסוף המאה הקודמת, ומאז התפשט לכל חלקי הארץ; מאכלס בתי-גידול לחים בקיץ, שאין לו בהם מתחרים רבים. מקור הצמח – בדרום-אמריקה. הוא נמצא באירופה כבר מתחילת המאה הזו, ותפוצתו משתרעת בכל היבשות.

מיני הקייצת מתפתחים בארץ בעיקר בעונת הקיץ, ועל כן ניתן להם שמם; למין קייצת מסולסלת עלים מסולסלים, גלונים בשפתם.

במהלך השניוניים שחלו בשם המדעי, כונה הצמח במגדיר החדש של החוקר פרופ' מ. זהרי (1976), בשם פלגית מסולסלת, אך הוחזר לשם קייצת מסולסלת עלידי החוקרת פינברון (1978).

הצמח גדל בנינות; בסדקי מדרכות וחומות; לאורך נחלים וורמים, שהצומח הראשוני שלהם נפגע כשטפונות החורף; ליד "נחלי בויב"; בצידי דרכים חדשות, שם ערמו הדחפורים אדמה חדשה שאינה מאוכלסת בצמחי חורף. שטחים פתוחים ומופרעים או בעלי ניקוז גרוע מהווים מקום להתבססות צמחים חדשים. כך הוא מתלווה לעתים לטיון דביק בצידי דרכים, לשאר מיני הקייצת ולרגלית-הגינה בבתי-גידול לחים בקיץ, ולחלבלוב שרוע בסדקי מדרכות.

הצמח נובט בסוף עונת החורף או בעונת האביב, ומפתח שושנות של עלים צרים. לקראת עונת הקיץ וישאות הקרקפות על גבעולים, שגובהם 70 ס"מ. הקרקפות מרובות-פרחים (כ-100 ויותר). 10 הפרחים המרכיבים, שכותרתם צהובה, הם דו-מיניים. הפרחים ההקפיים, הבהירים, הם נקביים. הבשלת זרעונים מלאה בצמח שפרחיו ועירים וקרקפותיו קטנות ואינן מצוידות באמצעי משיכה לחרקים, מעוררת את ההשערה כי הצמח הוא בעל הפרייה עצמית; ואכן, שיטת הפרייה זו נמצאה בצמחים "מתנחלים"*,

שלהם שער. כך נמנעת כמעט לגמרי האבקה עצמית. אף שהפרחים אינם מושכים את עיני האדם, נמשכים אליהם חרקים רבים, בעיקר פרפרים, בזכות הצוף המופרש בבסיס צינור הכותרת. הפריחה נמשכת חודשים רבים בשנה, מחודש מרס עד חודש ספטמבר. לזרעון ציצית של שערות מחוספסות ארוכות, המשמשת כאמצעי יעיל מאוד לתפוצה ברוח. גון הציצית חום-עבור.

הסוג פלגית מונה כ־50 מינים טרופיים וסוב־טרופיים. המין פלגית שיחנית הוא נציגו היחיד בארץ. יש המאחדים סוג זה עם הסוג קייצת⁹.

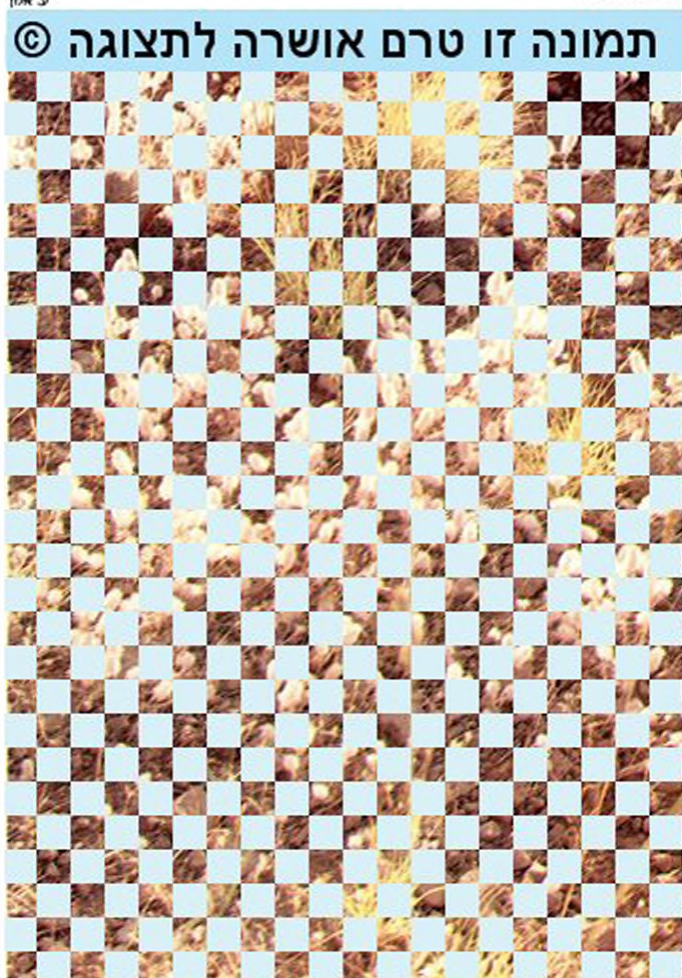
רויטל היימן

פילגון Filago

סוג המונה כ־20 מיני צמחים חד־שנתיים קטנים ולבידים, שפרחיהם כה ועירים וחיוור־גוון, עד כי אין להבחין כמעט בפריחתם.

השם הלטיני קשור באופי הצמרי של הצמחים. תפוצתם משתרעת בארצות הים־התיכון ובאזורים הסמוכים.

פילגון השדה



פלגית שיחנית Pluchea dioscoridis

دَمْسِيَّة، عَيْن الْكَتَكُوت دَمْسِيَّة، عَيْن אלכתכות

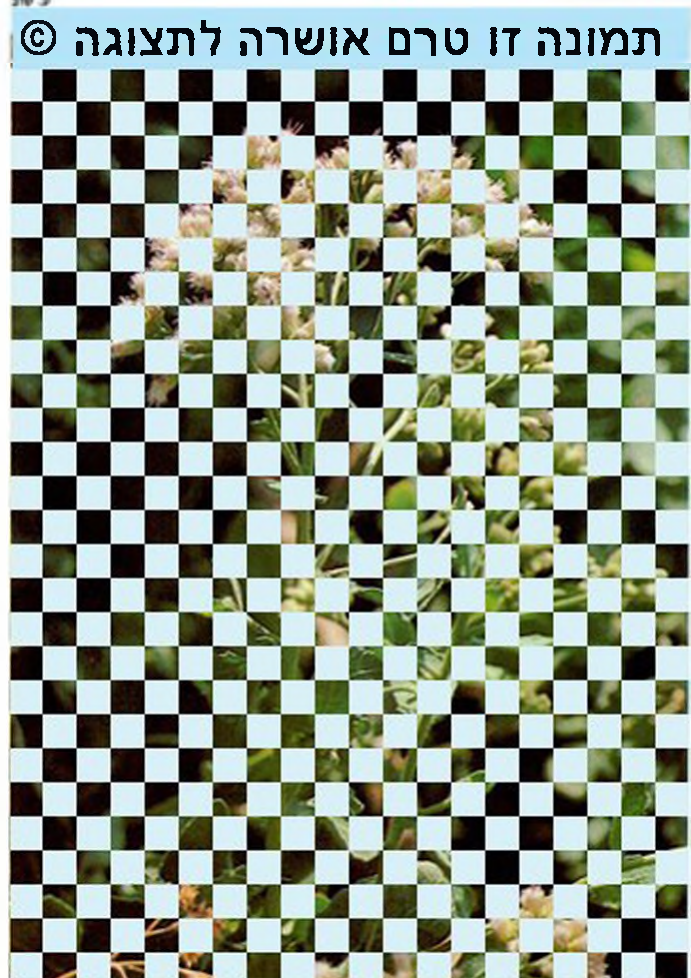
שיח גדול (1-3 מ'), המאכלס גדות נחלים. השם הלועזי של הסוג נקבע על שם חוקר־טבע צרפתי בן המאה ה־18. השם העברי מבטא את בית־גידולו.

מוצאו טרופי או סוב־טרופי; תפוצתו משתרעת על פני מזרחם של האזורים הסודני והסהר־ערבי. בארץ הוא גדל, עד כמה שנותרו לו בתי גידול מתאימים, ממקורות הירדן ועד עמק הערבה, ומדרום עמק החוף עד לגולן. אין הוא נפוץ באיזור ההרים, כיאה לצמח ממוצא טרופי.

עלי הצמח אליפטיים־מוארכים, מחודדים, משוננים כמשור, רכים ושעירים. הם דביקים מעט למגע וריחם חריף במקצת. התפרחת – אשכול־סוכך, המורכב מקרקפות רבות. המראה הכללי שלהן – כשל מברשת. צבעי הפריחה צנועים: לבן־עכור עד סגול חיוור מאוד.

החלק הצבעוני ביותר בצמח הם חפי התפרחות, שגונם נוטה לעיתים לסגול. הפרחים ועירים. אמנם כולם צינוריים, ועם זאת נבדלים פרחי המרכז מפרחי ההקף: בהקף יושבים פרחים נקביים, שאבקניהם מנוונים ועמוד העלי שלהם קרח; פרחי המרכז אנדרויניים (למעשה הם מתפקדים רק כפרחים זכריים), ועמוד העלי

פלגית שיחנית



5 המינים הנכללים בקבוצת האפרונית הם צמחים נמוכים, המסתעפים סמוך לפני הקרקע; הם גדלים באזורי הארץ היס-תיכוניים והערבתיים, ומאכלסים לרוב בתי גידול יבשים יחסית לאזורם.

מיכאל לוריא

מוצנית קטנת-פרחים *Gymnarrhena micrantha*

צמח חד-שנתי מדברי, צמוד לקרקע, אמפיקרפיה. המין יחיד בסוגו.

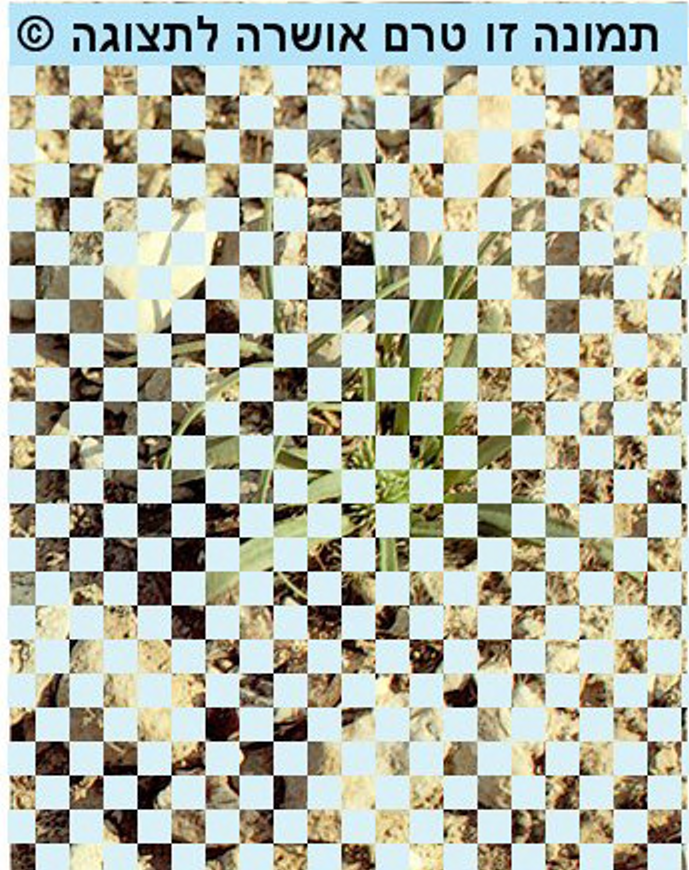
תפוצתו משתרעת בצפון-אפריקה ובמזרח-התיכון באזורים הסהרעריביים וחודרת גם לאזורים האירנו-טורניים. גדל בארץ בחבלים המדבריים – כננג, בעמק-הירדן התחתון, בעמק-הערבה ובמדבר-היהודה.

זהו צמח הבולט בקרקעות מלוחות במקצת (רג, חמדה, חוואר ולס), שם הצומח דליל, אך אינו חודר לבתי גידול לחים יותר, בשל אייכולתו להתחרות במינים גבוהים ממנו.

הצמח נמוך וכמעט אינו בולט מעל פני הקרקע. העלים קרחים, דמויי סרגל או אומל, אורכם עד 10 ס"מ, והם ערוכים בשושנות הצמודה לקרקע. הצמח מתפצל (מתחת לפני הקרקע) ל-2-3 גבעולים קצרים, הנושאים 3-8 קרקפות, המצטרפות לצבר צפוף, דמוי קרקפת.

מוצנית קטנת-פרחים

ט. אלון



העלים דמויי סרגל או מרית. הקרקפות קטנות מאוד וערוכות בצברים צפופים (כמה עשרות קרקפות בכל צבר). הפרחים צהבהבים, צינוריים, זעירים – פרחי המרכז בקרקפת אבקניים והפרחים ההקפיים עליניים ויושבים בחיק המעטפת.

הסוג נחלק לשתי קבוצות (המהוות לדעת חוקרים אחדים שני סוגים): פילגון ואפרונית. בקבוצת האפרונית (Evax) אין הזרעונים נושאים ציצית, ואילו בקבוצת הפילגון נמצאו שתי צורות פירות (הטרקרפיה*): זרעונים פנימיים – בעלי ציצית, וזרעונים הקפיים – חסרי ציצית. צורת חפי המעטפת הפנימיים והחיצוניים היא מן הסימנים החשובים להבחנה בין המינים.

בארץ גדלים 5 מינים מקבוצת הפילגון ו-5 מינים מקבוצת האפרונית.

פילגון מדברי

Filago desertorum

צמח קטן (2-10 ס"מ), שרוע ומסתעף בכיסו.

משרעת תפוצתו: סהרעריבית ומערב אירנו-טורנית.

גדל בארץ באזורים מדבריים וערבתיים: במדבר יהודה, בבקעה, כננג, בסיני ובשפלת פלשת. הצבר של קרקפות הפרחים, שקוטרו כ-1 ס"מ, כולל 6-12 קרקפות קטנות. חפי המעטפת ערוכים ב-4-6 דורים בני 5 חפים. הזרעון – גלילי ומוארך (אורכו: כחצי מ"מ). צבעו ירקרק והוא מכוסה גבשושיות לבנות. הציצית עשויה משערות מחוספסות, שאורכן כדי כפליים מאורך הזרעון. הפריחה בתודשים פברואר-אפריל. בתנאי יובש קשים ישלים הצמח את מחזור חייו במהירות, מיד לאחר שפיתח שושנת עלים וצבר בן מספר קרקפות. לעומת זאת, בתנאי לחות טובים הוא מסוגל להתפתח לכר צפוף, בן עשרות צברים. לאחר ההבשלה מתפשקים חפי המעטפת, הציצית נפרשת והזרעונים מופצים ברוח. הציצית נושרת בקלות, ואינה מפריעה לזרעון לחזור לסדקים צרים. הדור הפנימי של חפי המעטפת נותר מפושק ולעתים קרובות מצטבע בנוון סגול עז. הזרעונים ההקפיים נותרים בין החפים ומופצים עם הקרקפות בזרמי מים או ברוח, לאחר התפוררות הצמח.

שאר 4 המינים בקבוצת הפילגון הם מינים יס-תיכוניים, הגדלים בצפון הארץ ובמרכזה. הגבעול שלהם זקוף; גובהו, לרוב 10-30 ס"מ.

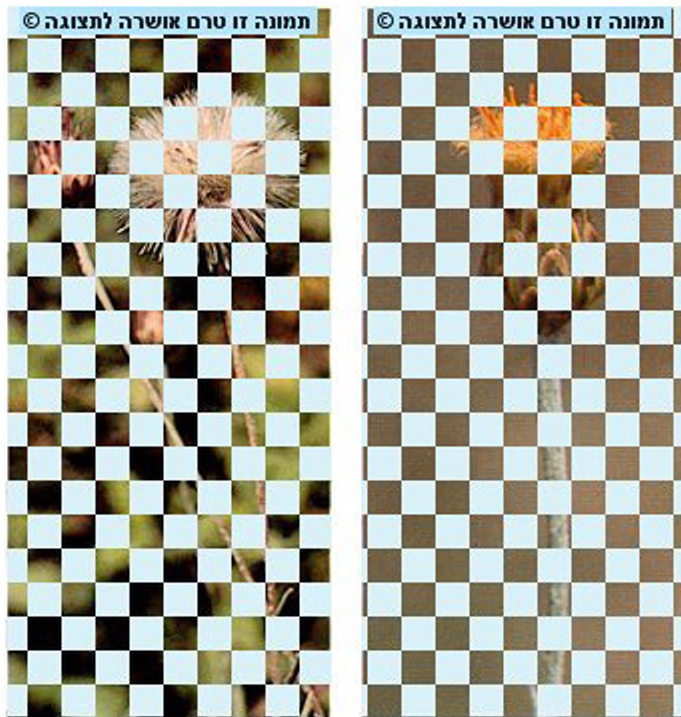
פילגון קפוצ (= אפרונית קפוצה)

F. contracta

צמח החסר לרוב גבעול ראשי ומסתעף לעתים למספר ענפים צדדיים.

משרעת תפוצתו: אירנו-טורנית, חודר לאזור המזרח יס-תיכוני. גדל ברוב אזורי הארץ לבד מן האזור המדברי. גדל, בדרך כלל, בערבה ובביתה, במקומות שהצומח שבהם נמוך ודליל. מופיע ככתמים צפופים בקרקעות מהודקות או חצציות.

אורך העלים 2-4 ס"מ, העלים ארוכים פי 3-4 מצבר הקרקפות. חפי המעטפת מרובים, ולהם שוליים קרומיים המסתיימים בחוד ארוך. לזרעונים שוליים לבנים, ואורכם כ-1 מ"מ. הפריחה בתודשים מרס-אפריל. לאחר ההבשלה מתקשות פטוטרת העלים ומתכופפות כלפי הצבר (מכאן שם המין). כך הן מינינות על הזרעונים, הנותנים בתוך צמח האם במשך עונת הקיץ. רק לאחר שירדה כמות גשם מסויימת יתפשקו הפטוטרת וחפי המעטפת, ויאפשרו לטיפות הגשם להפיץ את הזרעונים לקרקע הרטובה. שיטת הפצה זו מועילה בעיקר לצמחים הגדלים בקרקע מהודקת, הדלה באתרים המתאימים למסתור מפני אוכלי זרעים קיציים. היא מסייעת גם לנביטה בעונה הבאה.



צמרנית הסלעים: פירות

צמרנית הסלעים: תפרחת

מ"מ הוא איזור הגידול האופטימלי של הצמרנית: בתחום לח יותר מצטמצם הצמח לבתי-גידול שחונים, יחסית לסביבתו, ובהם אין לו מתחרים; בתחומים שחונים יותר הוא נוטה לבתי-גידול לחים יחסית.

הפריחה: בחודשים מרס-יוני.

התפרחות בעלות פרחים צינוריים ועירים, והם מואבקים על ידי זבובי-רחף. הזרעונים מצויצים ועשויים לעוף ברוח למרחק רב. עלי המעטפת פשוטים. כאשר הם נרטבים מעט הם נסגרים – כך מונע הצמח תפוצת זרעונים שנרטבו בטללי הקיץ, או בגשמים מאוחרים. לאחר הרטבה בגשם חזק – הם מתפשקים, ומפזרים את הזרעים.

הסוג כולל 40 מינים שתפוצתם ים תיכונית, אירנו-טורנית וסהרו-ערבית. בארץ גדל עוד מין אחד ובסיני – עוד 2 מינים.

אבינעם דוין



דַם־הַמַּכְּסִים הָאֵדֶם *Helichrysum sanguineum*

دم الغزال، بزاز العذراء דם אלע'זאל, בזאו אלעד'דא

עשבוני רב-שנתי שפרחיו "בני אלמוות" וצבעם אדום. מכאן נגזר שמו העברי. השם מתקשר באגדה, הנפוצה בצורות שונות ובארצות שונות, שעיקרה הוא: "... ובכל מקום שולגה לארץ טיפה מדמם – עלה פרח אדום, שצבעו אינו דהה...". אולם צבע התפרחות האדום, הנותר עז ורענן גם אחרי תום הפריחה, אינו צבע הכותרות של הפרחים, אלא צבעם של קשקשי המעטפת של קרקפות הפרחים. ברוב מיני הסוג, שמספרם מגיע עד כ-500, צבע הקשקשים והרוב דווקא. מכאן נגזר שמו המדעי של הסוג שמשמעו ביוונית: שמש – Helio, זהב – Chryso, היינו: "זהב השמש". שם המין משמעו בלטינית: אדום כדם.

הפריחה: בחודשים מרס-מאי. הפרחים צינוריים, קטנים וצהבהבים. הפרחים במרכז הקרקפת אבקניים והפרחים ההקפיים – עליניים. אורך הזרעונים כ-2 מ"מ, והם מכוסים בשערות ארוכות הפונות כלפי מעלה, ובראשם נישאת ציצית של זיפים ומוצים. הקרקפת האמצעית סמוכה למקום ההסתעפות של הגבעול, 1-2 ס"מ מתחת לפני הקרקע. קרקפת זו יוצרת 4-1 זרעונים, שהם גדולים בהרבה מן הזרעונים העל-קרקעיים, ואינם מצוידים בשערות ובציצית.

לאחר הנביטה נוצרים תחילה שושנות עלים וקרקפת תת-קרקעית, ורק אחריהן מתפתחות הקרקפות העל-קרקעיות. לאחר הפריחה וההבשלה מתקשים חפי המעטפת ומתהדקים סביב הקרקפות, כן מתקשים אז גם הגבעולים והשורשים. כך מוחזקים הזרעונים במשך עונת הקיץ ומוגנים מפני אוכלי זרעים.

הגשם הראשון גורם לפתיחת הקרקפות, והזרעונים מופצים ברוח לאחר שהתייבשו (ההתייבשות גורמת להתפשקות השערות והציצית שעל הזרעונים). בדרך זו מושהית הנביטה עד הגשם השני, והרי זה מעין מנגנון למדידת גשם.

הזרעונים התת-קרקעיים נובטים בתוך השלד של צמח האם. לכן נמצא לעיתים שרידים של מספר דורות שזורים זה בזה.

הזרעונים העל-קרקעיים נועדו לכבוש שטחים חדשים, ואילו הזרעונים התת-קרקעיים נועדו לשמור על האוכלוסיה הקיימת. הם נובטים רק אחרי גשם בכמות של כ-25 מ"מ.

שיטת הזרעונים התת-קרקעיים חשובה במיוחד בבתי גידול שנוצר בהם קרום קשה וחלק, שאינו נסדק כמעט, ולכן קשה לזרעים למצוא בו מסתור ואחיה נביטה. ואמנם, במקומות אלה (כמו במשטחי לס מלוחים במקצת) שולט הצמח, ורק מעט מינים אחרים מלווים אותו.

מיכאל לוריא

צמרנית הסלעים

Phagnalon rupestre

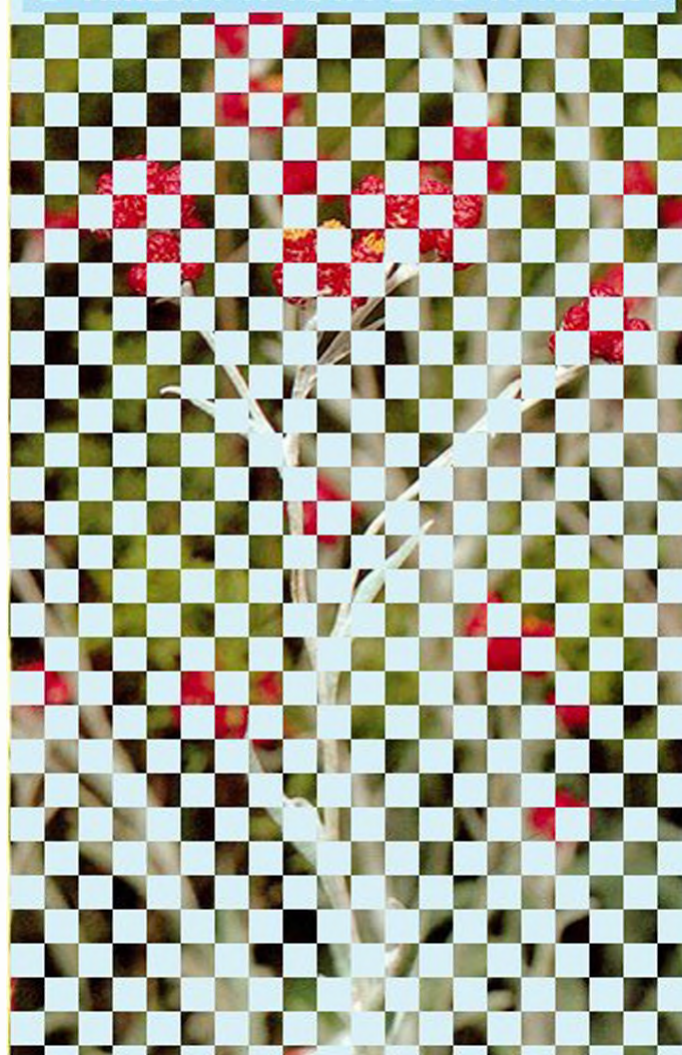
صوفان، خينة التبعة צופאן, ח'ינית אול'נעג'ה

בן-שיח נמוך (גובהו: 20-40 ס"מ) שחלקיו העליונים מתייבשים בקיץ. עלי-הקיץ שלו קטנים ומכוסים בצמר רב המשמש להגנה בפני קרינה, ועלי-החורף גדולים ושעירים, בעיקר בצידם התחתון. מכסות השיער שעל הגבעול ועל הצד התחתון של העלה, מופק חומר צמרי, ומכאן נגזר שם הסוג. בעבר הקרוב נהג כל בדואי לשאת בכיסו פיסת פלדה (ונאדה) ופתיל, העשוי מן הצמר המיובש של הצמרנית. ניצוץ קל, שהותו מן הפלדה באבן-צור, דיו היה להצית אש בפתיל.

בחבל היס-תיכוני גדל הצמח בעיקר בסדקי סלעים, ומכאן נגזר שם המין.

הצמח נפוץ בעיקר במזרח אגן היס-התיכון וצומח ברוב חלקי הארץ. בתי-גידולו משתנים בהתאם לאזורי האקלים. בארץ הוא פולש לבתי-גידול פתוחים, לצידי דרכים שנסללו בעזרת דחפורים ואין מרססים אותם בקוטלי עשבים, ולשדות או לכרמים וטושים, שגודלו על-גבי קרקעות קירטוניות. בשטחים פתוחים ונרחבים יותר הוא גדל בבתות הספר ובגבול המדבר, ומגיע לשלטון בתחומים שכמות המשקעים בהם 250-350 מ"מ, על קרקעות לס וקירטון. בתחומים שחונים יותר הוא צומח בערוצי נחלים או בכיסי קרקע שבמשטחי סלע, המספקים לו כמות גדולה-יחסית של מים על-ידי נגר עילי מן הסלע. תחום המשקעים של 250-350

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דס'מכבים האדום

ע' ש"ב

רכים, קשקשי המעטפת צמריים בבסיסם, קרומיים ושקופים למחצה בחלקם העליון, קמורים מבחוץ. צבעם משווה לקרקפת את צבעה האדום.

כל קרקפת פרחים היא קטנה (כ"ד-6 מ"מ) ואינה בולטת לעין. אולם קרקפות אחדות מקובצות לתפרחת דמוית סוכך, הניכרת למרחקים בצבעה העז.

בארץ ישראל גדל בגליל העליון, בכרמל ובהרי יהודה, גם זן נדיר שקשקשי המעטפת שלו זהובים.

הפריחה: בחודשים אפריל-מאי. הפרחים זעירים, צינוריים. הפרחים ההקפיים ביותר עליניים (נקביים) והמרכויים – דו־מיניים. צבעם צהבהב, ורק ראשי אונות הכותרת וכן צלקות העלי אדמדמים. הזרעון זעיר, כמעט גלילי. בראשו נישאת ציצית של שערות הערוכות בדור אחד. לאחר הבשלת הפירות מתפשקים קשקשי המעטפת והזרעונים הקלים נפוצים ברוח.

התפרחת וצבעיה משתמרים במצב יבש זמן רב לאחר הקטיף. לפיכך הרבו לקטוף את דס'המכבים כ"צמח אלמוות" ובעבר נשקפה לצמח סכנת התמעטות וכליה. אולם מאז הוכרו כצמח מוגן, חוזרות אוכלוסיותיו ומתרבות.

יעקב סתתיה

טיין דביק

Inula viscosa

طيون، طباق טיון, טובאק

עשבוני רבישנתי או בן־שית בלוטי־דביק, שגובהו 50-120 ס"מ וריחו חריף. שכיח מאוד בצידו דרכים, בקרקעות מופרעות, בקירטון ובחגורה החיצונית של החיגור סביב המים המתוקים. עליו משמשים להכנת אמבט אדים לריפוי רימטיזם ועקרות, וכן לחבישת פצעים ולטיפול בעור בקוע. ענפיו משמשים חומר הסקה, המתאים במיוחד לאפיית פיתות. האבקה הנעשית מהעלים היבשים משמשת לדחיית חרקים ולחיטוי הבית ממזיקים.

שמו העברי נגזר מן השם הערבי, ונדרש מלשון טין היינו: בוק, לציון בית גידולו.

משרעת תפוצתו: יס־תיכונית. מאכלס בתיגידול שנותרו בהם בקיץ עודפי מים בבית השורשים; גדל באזורים לחים, בבתות קירטוניות ובכתיגידול מופרעים, או כאלה שניקוזם גרוע. טיון דביק הוא המין המיישב הראשון המופיע (באזורים היס־תיכוניים) בצידו דרכים ובשולי מחצבות וגלי עפר, במיוחד על תשתית קירטונית. זרעיו זקוקים לאור כדי לנבט.

הנביטה חלה בעונת הסתיו. צמיחת השורשון מהירה, ולקראת סוף העונה הראשונה עשוי שורשו של הנבט לחדור לעומק של כ־25 ס"מ. דרישותיו התזונתיות של הנבט צנועות, והוא מצליח להתפתח גם על גבי תשתית גירנית מאוד שאינה אלא סלע מפורר. הנבטים גדלים יפה גם על גבי טרה רוסה, אך עקב צמיחתם האיטית אין הם עומדים שם בתחרות עם מינים אחרים ואינם מוציאים את שנתם.

הצמח כובש שטחים חדשים בסתיו הראשון שלאחר חשיפת השטח ומחזיק מעמד כ־4-8 שנים. ככל שהתשתית פורייה יותר, כן יידחק מהר יותר, במיוחד בצידו דרכים הקרובות לצומח טבעי. מאחר שיש לזרעונים כושר תפוצה למרחקים, בזכות ציצתם היעילה וכמותם העצומה, אין אספקת זרעים מהווה גורם מגביל בכיבוש בית הגידול המופרע.

המין יחיד בסוגו בארץ.

הודות לערכם כצמחים בעלי פרחי אלמוות, פותחו מינים אחדים של דס'המכבים כצמחי נוי. תפוצתם של מיני הסוג משתרעת בעיקר בעולם הישן, באוסטרליה ובדרום־אפריקה.

התפוצה הכללית של המין מזרח יס־תיכונית; הצמח גדל בישראל, בלבנון, בסוריה ובתורכיה. בארץ משתרעת תפוצתו בחבל היס־תיכוני, בבתות ובגרינות. הוא מאכלס טיפוס מסלע וקרקע שונים: סלעי גיר קשה ואדמת טרה־רוסה; גיר קירטוני חווארי וקרקעות רנדזינה באזורים ההרריים; נבעות כורכר במישור החוף, ועוד.

בקיץ, משמתייבש חלקו העל־קרקעי של הצמח, ונותרים ניצני ההתחדשות תבויים על חלקו התת־קרקעי של הנבעול, סמוך לפני הקרקע, שם הם מוגנים – מפגיעה מכנית, מחום ומיובש – תחת כסות צמירה, בחיקי העלים הקמלים.

בראשית עונת החורף מתחדש הצמח ומצמיח תחילה שושנות עלים ולאחריה מספר גבעולים נושאי עלים. העלים מוארכים, דמויי מרית או אומל. גובה הצמח: 25-60 ס"מ. כל חלקיו מכוסים בכסות צמרית לבידה.

לקראת עונת האביב מתפתחות קרקפות הפרחים בראשי הגבעולים. הקרקפת דמוית ביצה, עטופה בקשקשים רעופים

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

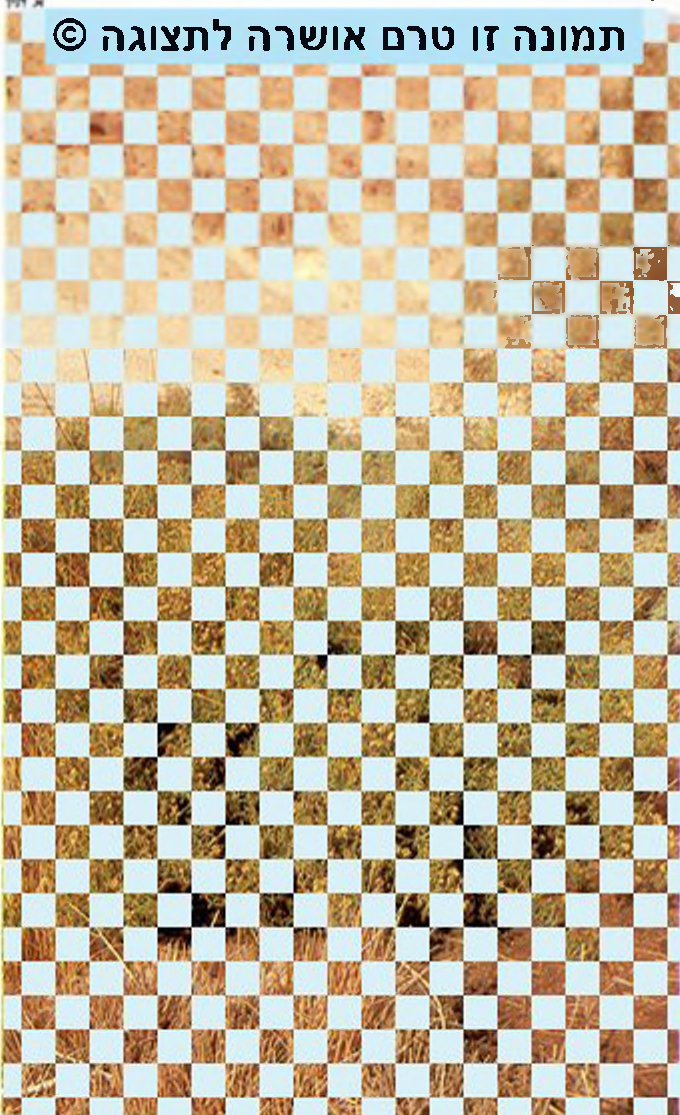


י. לנח

טיון דביק

טיון בשרני

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



א. דני

הצמח מעוצה בבסיסו. העלים אומלניים, יושבים, לופתים למחצה, משוננים מעט, ירוקים-צהבהבים, שעירים ודביקים. ריחם עז וחרוף. הפרחים צבורים בקרקפות ערוכות במכבד או באשכול ארוך וצר. קוטר הקרקפת: 1.5 ס"מ, צבעה צהוב, פרחיה המרכזיים צינוריים ופרחיה ההקפיים – לשוניים. הפריחה ממושכת: כל עונות הקיץ והסתיו, מחודש יולי עד חודש דצמבר. הסוג טיון מונה 200 מינים, הנדלים כאירופה, באסיה ובאפריקה. בארץ מצויים עוד שני מינים:

I. erithmoides

نطاف، زتون، ساءت، زتون

טיון בשרני

שיח זקוף, ירוק-עד, שגובהו עד 1 מ'. מעוצה בבסיסו. בעבר נחשבו עליו כסנולה נגד צפדינה ושימשו לטיפול בתופעות הלואי שלאחר השכרות. העלים ננדיים, בשרניים, מבריקים וקרחים. הקרקפות צהובות, נישאות על עוקצים וערוכות באשכולות. הפרחים הלשוניים ארוכים מ'1 ס"מ. הצמח מאכלס מלחות חופיות ופנימיות, לרוב מקומות שמי התהום גבוהים בהם, או את חגורת הרסס בחוף הים. העלים אכילים לאחר החמצתם. הפריחה: בחודשים מאי-אוקטובר.

I. graveolens

טיון חריף

עשבוני חד-שנתי (גובהו עד 50 ס"מ), אפור, בעל ריח חריף אף יותר מריחו של הטיון הדביק. מאכלס בעיקר קרקעות מופרעות, צידי דרכים וערמות עפר גירני, וכן בתיגידול לחים בשדות בור ובמעוזות, בעיקר בצפון הארץ. העלים קטנים, צרים מ'1 ס"מ. התפרחות קטנות, והפרחים הלשוניים כמעט שאינם בולטים מן המעטפת. הפריחה: בחודשים ספטמבר-דצמבר.

אמץ דמי

מין קרוב לקודם, גדל בסביבות אילת. כונה בעבר בשם כתלה הרית, שם שהוא תרגום ישיר של השם המדעי. מין זה נבדל מקודמו בעלי המעטפת שלו, הפשוטים והכפופים בקצותיהם כלפי מטה, ובעוקצי התפרחת הארוכים, המשווים לצמח מראה מסועף ומבודר יותר מאשר לכתלה חריפה. הפריחה: בחודשים ספטמבר–נובמבר.

שני מיני הכתלה הגדלים בארץ מקובלים על הבדואים כצמחי מרפא המקילים על מחלת השפעת ועל כאבי בטן. הסוג מונה 4 מינים, הגדלים במזרח היס'התיכון, באזור הסהרור ערבי ובאזור האירנו־טורני.

אבינעם זרין

אִפִּיוֹנָה Iphiona

صفرة البعران، عَنَّة، צפרת אלבעראן, עתונה

סוג בניישיית שעליהם חדודים; בתפרחותיהם הקטנות פורחים פרחים צינוריים צהובים.

הסוג מונה כ־15 מינים, הגדלים באזור הסהרור־ערבי, באפריקה הטרונית ובדרום־אפריקה. בארץ גדלים 3 מינים שתפוצתם במדבר, בעיקר בחבל הסהרור־טרכי.

Iphiona scabra

אִפִּיוֹנָה מחספסת

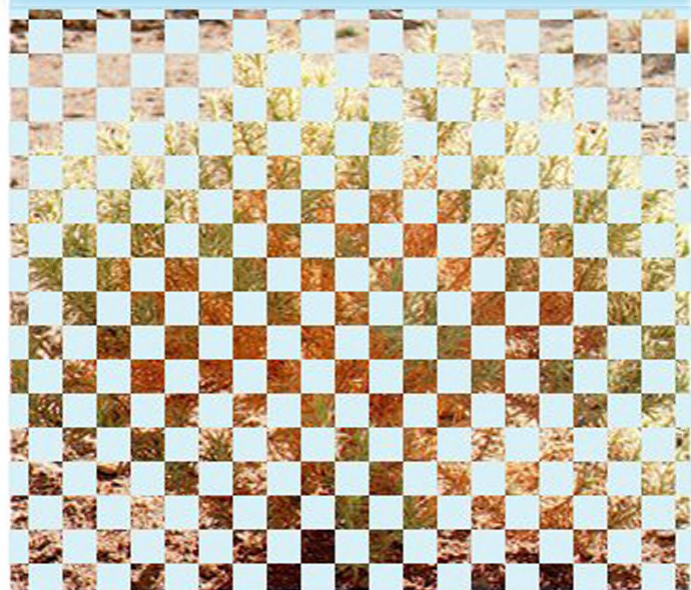
המין השכיח בארץ. כן־שית שגובהו 30–60 ס"מ, הנוטה ליצור נוף כדורי.

גדל בעיקר בדרום הערבה ובהרים המגמתיים והמטמורפיים שבסביבות אילת. כתי גידולו הטיפוסיים הם ערוצים בעלי

אִפִּיוֹנָה מחספסת

ע. שוב

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



כתלה חריפה

Varthemia iphionoides

كُنَيْدَة، سَلِيمَانِي، הוֹנִיידָה, סלימאני

צמח סלעים הגדל בכל חלקי הארץ, צומח בעיקר בקיץ. ריחו חריף ותפרחותיו צהובות.

שמו העברי נגזר מן השורש כותל, אך השם מטעה, שכן הצמח גדל בסלעים ובמצוקים אך לא בקירות בנויים. השם המדעי של הסוג נקבע לזכרו ולכבודו של וארתמיוס, בוטנאי שסייר במזרח הקרוב בסוף המאה ה־18 ובתחילת המאה ה־19.

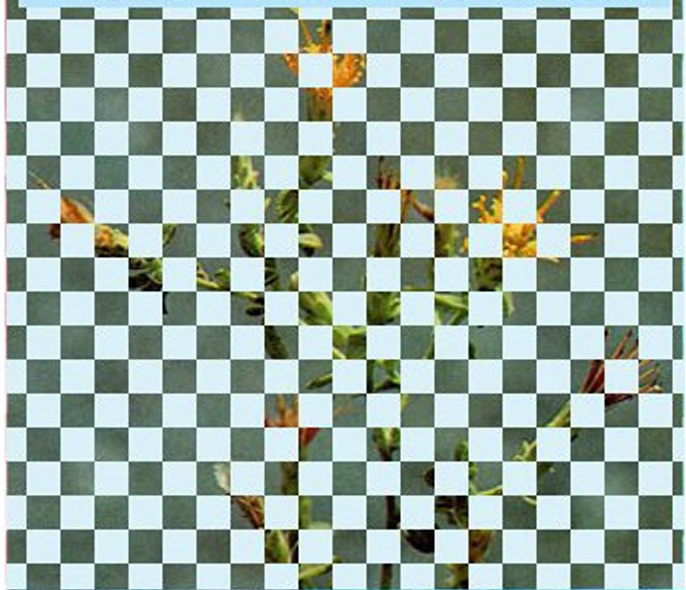
משרעת התפוצה: במזרח היס'התיכון; חודר גם לאזורים הסמוכים, מאכלס סלעי קירטון קשה וסלעי נארי המכסים סלעי קירטון. בסלעי הנארי נובט הצמח בסדקים ובנומות שבתוך שכבת הסלע הקשה, חודר לשכבת הסלע הרכה שמתחתיה ומפתח את עיקר מערכת השורשים שלו בתוך הסלע הרך. באזורים שחונים הוא גדל בכיסי קרקע שבתוך משטחים של סלע גיר קשה, וכן בתשתית חצצית של ערוצי נחלים גדולים ובצידי דרכים חדשות בהרי הנגב. מחלקת הצומח של הסלעים בישראל ובארצות השכנות קרויה על שם הכתלה, והצמח שולט בתברות רבות באזורים הגשומים והשחונים כאחד.

גובה הצמח: 40–60 ס"מ. ענפיו מתחדשים מבסיס מעוצה המצוי בתוך הסלע או מתנשא עד כדי 5 ס"מ מעל לפני הסלע או הקרקע. בתחילת עונת החורף מצמיח הצמח ענפים ההולכים ומתארכים עד לעונת הקיץ ומנועים או לאורכם המרבי. הענפים מכוסים בעלים תמימים, יושבים, שעירים וריחניים, שאורכם הולך וקטן מבסיס הצמח כלפי מעלה. אורך העלים התחתונים כ־15 מ"מ ואורך העליונים, המלווים את התפרחות, 2–3 מ"מ בלבד. התפרחות נישאות על עוקצים קצרים ויוצאות בראשי הענפים. עלי המעטפת זקופים. הפרחים צינוריים, צהובים ואורכם אינו עולה בהרבה על אורך עלי המעטפת (8–10 מ"מ). הפריחה: בחודשים ספטמבר–נובמבר. הזרעונים הזעירים נפוצים ברוחות החורף.

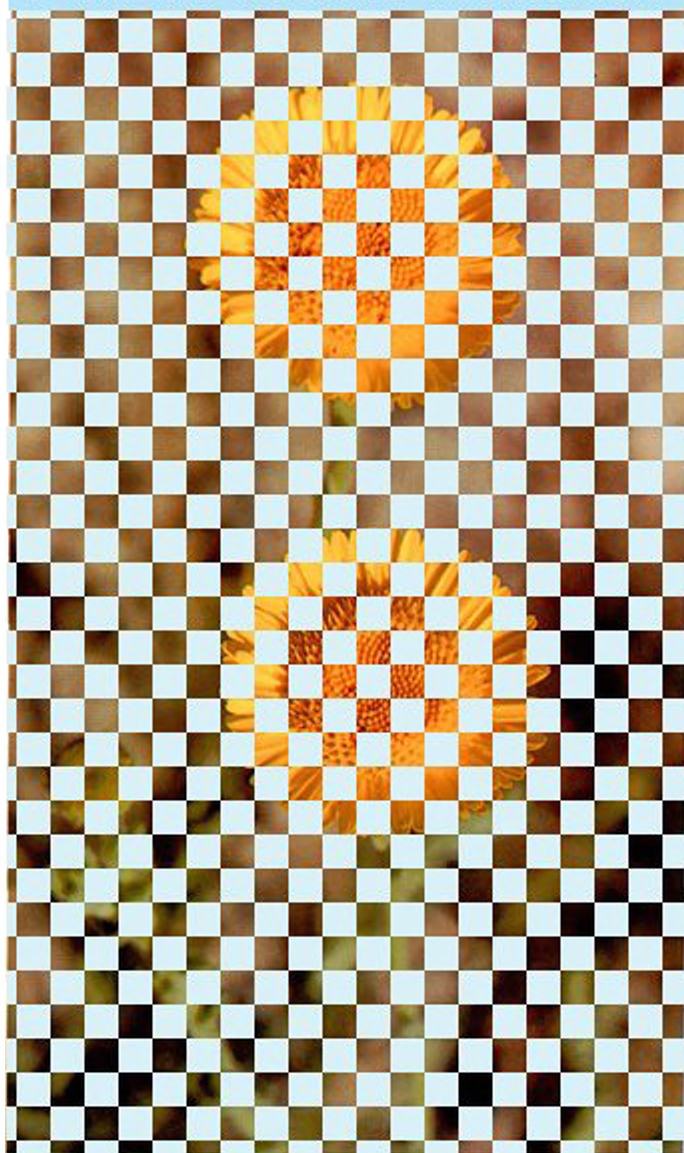
כתלה חריפה

ע. אלון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



פרעושיית גלונית

הגבעול. העלים והגבעולים מכוסים בשערות רכות שאינן פשוטות. הקרקפות נישאות בקבוצות בראשי הענפים. הפרחים ההקפיים של הקרקפת לשוניים, המרכיבים – צינוריים. קוטר הקרקפת הפתוחה: 2-1 ס"מ, וצבעה צהוב. הזרעונים מכוסים בשערות ומצויידים בציצית המסייעת לתפוצתם ברוח. הפריחה: מחודש יוני עד חודש אוקטובר.

P. desertorum (= *P. undulata*)

רגל רכל

פרעושיית גלונית

עשבוני מדברי, חד-שנתי או דו-שנתי, זקוף ורענן, גובהו 20-40 ס"מ, מאכלס מקומות במדבר הזוכים לתוספת מים, ומתפשט בעיקר במקומות שאין בהם תחרות על המים, כגון: אפיקים של נחלי-אכזב שתשתיהם נפגעת בשטפונות, קרקע חצצית, או צידי דרכים שעבר בהם דחפור. כן גדל הצמח בבתי-גידול לחים חדשים, כמו תעלות-ביוב במדבר, והוא ראוי להחשב כצמח מדברי "מתחל".

תשתית חולית-חצצית, או חצץ של סלעים מגמתיים כהים. גדל גם באזור של מחשופי אבן חול גובית בסני, בערוצים רבים שת-תיתם חולית-חצצית.

עליו שטוחים, קשים ומסתיימים בקוץ חד; הם מכוסים בשערות בלוטיות וריחם טיפוסי. בבסיס העלה יש לרוב אונה אחת או מספר אונות קוצניות. התפרחות נישאות בראשי הענפים על-גבי עוקצים קצרים. עלי המעטפת מתחדדים, אינם קוצניים ומכוסים בשערות בלוטיות. הזרעון שעיר; אורכו כ-3 מ"מ, ובראשו – ציצית. בשנים שחונות מתייבשת מרבית עלוותו של הצמח ונותרים רק ענפים בודדים נושאי עלים. הפריחה: בחודשים מרס-נובמבר.

I. mucronata

אפיונה מחדרת

בן-שיח שגובהו 10-50 ס"מ. מין נדיר מאוד בארץ, צומח רק בנוף הסלעים המגמתיים בסביבות תמנע. שכיח למדי בסני. מאכלס מחשופים חלקים של סלעים מגמתיים ואבני חול בדרום סני, וסלע גיר – בצפון סני.

עליו, שאינם קוצניים, הם בעלי אונות וציר מרכזי; העלים צרים וארוכים ומסתיימים בחוד. מכוסים בשערות בלוטיות יושבות וקצרות. הענפים דלילים, והתפרחות אינן צפופות. הזרעונים שעירים ובעלי ציצית.

הפריחה: בחודשים יוני-ספטמבר.

I. maris-mortui

אפיונת ים-המלח

מין נדיר; אנדמי לבקעת ים-המלח, גדל בסדקי סלעים ובמצוקים בתחום הבקעה. מצוי בכמות מועטה בקרבת מעיינות. מין קרוב לאפיונה המחדרת, אך נבדל ממנה באונות העלים הארוכות והגליליות, ובזרעוניו המכוסים בשערות רגילות וביניהן – שערות בלוטיות.

הפריחה: בחודשים אפריל-אוקטובר.

אבינעם דוין

פרעושיית משלשל

Pulicaria dysenterica

دمسيس دمسيس

עשב רב-שנתי גבוה, המאכלס גדות נחלים ומעיינות בחבל הים-תיכוני; תפרוחותיו צהובות.

שם הסוג, בעברית ובלטינית, מציין אמונה רווחת, או נסיון של דורות באירופה, שריח הצמח מגרש פרעושים. יש גם הנורסים שהריח העץ, הנוף מן העלים בהימנעם, כמוהו כריח פרעושים. שם המין קשור כנראה בתכונות רפואיות המיוחסות לו.

משרעת תפוצתו: אירופה-סבירית, ים-תיכונית ואירנו-טורנית. גדל בארץ בקרבת מעיינות, בצות ונחלים של מים מתוקים, בעיקר בחבל הים-תיכוני אך גם בבקעת ים-המלח. זרעוני הצמח נמצים ברוח כמו זרעיהם של צמחי מים אחרים, וחלקם מגיע אל גדות נחלים שנפתחו לאיכלוס בצמחים, לאחר ששטפונות החורף חשפו אותם.

גובהו: 60-120 ס"מ, ובעוליו זקופים. מתחדש מדי שנה מבסיסו ומצמיח עד עונת הקיץ ענפים ארוכים, המכוסים בעלים רכים ומארכים, היושבים על הגבעול. בסיסם דמוי הלב חובק את

אָנוּילָאָה מַדְבָּרִית *Anvillea garcinii*

בן־שיח מדברי נמוך, שענפיו המעוצים קשים ותפרחותיו היבשות נותרות סגורות על צמח האם כמשך שנים אחדות ומפיצות זרעונים בהירטבן בגשם.

הסוג אנוילאה מונה 4 מינים, שמשרעת תפוצתם היא סהר־ערבית. זוהי גם תפוצתו של מין זה. הצמח מאכלס חלקים חמים של הנגב, עמק הערבה ובקעת ים־המלח; גדל בערוצי נחלים ובסדקים של סלעים קשים. מצוי במדבריות בארץ ובסיני ברוב טיפוסי המסלע, לבד מקירטון וחואר שבלו והיו לקרקע מלוחה. הצמח גדל כבן־שיח כדורי שנבהו 20-50 ס"מ; ממדיו משתנים בהתאם למשטר המים המקומי. בעונת הקיץ הוא מכוסה בעלים זעירים שעירים־מלבינים. השערות המכסות את עליו דוחות את הקרינה החזקה.

לאחר גשם יעיל מפתח הצמח ענפים חדשים, שעליהם רחבים בראשם והם הולכים ונעשים צרים כלפי בסיסם. אורך העלים: 1-3 ס"מ; שפתם משוננת באופן בלתי־דגולרי.

התפרחות מסיימות ענפים ונישאות על פני מעטפת הצמח. עוקצי התפרחת מעוצים וקשיחים. לאחר ההבשלה נותרת הקרקפת במשך שנים אחדות על גבי הענף, ואינה נושרת אף עם מותו. עלי המעטפת החיצוניים מאוחים בבסיסם ודומים לעלים רגילים, אך בהתייבשם נותר חלקם הצר מעוצה וחד כקוץ, ומגן על הקרקפת. כל הפרחים צינוריים, צהובים ואינם בולטים מעל המעטפת. קוטר הקרקפת: 2-3 ס"מ.

בבתי־גידול מתאימים שולט הצמח בנוף, בירקותו הרעננה ובפריחתו הצהובה; שטחים נרחבים בדרום־מזרח סיני, העומדים שנים רבות קרחים מצמחים, מתכסים בשנים נשומות במרכזי הירק הרענן של עלוות, בצהוב פריחתו ובגלי הריח האופייני לו. הצמח משמש לחליטת משקה טעים המקל על כאבי־בטן, ולפי אמונה רווחת בקרב הכדואים הוא עשוי לשמש כמרפא גם לכאבי פרקים. מבין בעלי־החיים הגיוזנים ממנו בולט במיוחד חרדון־הצב. המין גדל בארץ במדבריות חמים: בבקעת ים־המלח, בדרום שפלת הנגב ובדרום הנגב. משרעת תפוצתו העולמית: במזרח האזור הסהר־ערבי ובאזור הסודני. פרטים הנוכטים בראשית החורף, מסיימים את חייהם לרוב בקיץ של אותה שנה, אך יש גם פרטים שאינם חד־שנתיים; אלה נובטים באביב בבתי־גידול ללא מתחרים, ועשויים לגדול כדו־שנתיים לפחות.

ענפיו המרכזיים של הצמח זקופים. ענפיו ההיקפיים שרועים. בתנאים טובים עשוי הצמח להשתרע על שטח שקוטרו 50 ס"מ. העלים מוארכים, שסועים, צמירים־מלבינים, שפתם גלונית מאוד (מתכווה זו נגזר שם המין); כסיס העלים חובק את הגבעול. קרקפות הפרחים מסיימות את הגבעולים וקוטרן – עד 2.5 ס"מ. הפרחים – צהובים־כתומים. גוש הפרחים הצינוריים שבמרכז גדול, והפרחים הלשוניים שבהיקף צפופים במיוחד. לזרע ציצית ארוכה. הפריחה שופעת וממושכת, מינואר עד יוני.

כל קרקפת מייצרת כמה מאות זרעים זעירים, הנפוצים כיעילות ברות.

הסוג מונה 50-60 מינים שתפוצתם באזורים הממוזגים והחמים של איראסיה וכן באפריקה הטרופית ובדרום אפריקה.

אבינעם דוין

אנוילאה מדברית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

העלים העליונים המלווים את התפרחות צרים, קשים ומסתיימים בחדוד דוקרני. הקרקפות מסיימות ענפים, הן שטוחות וקוטרן 2-3 ס"מ. אם תנאי הגידול טובים – מפתח הצמח סעיפים צדדיים, המסתיימים אף הם בקרקפות. עלי המעטפת החיצוניים קוצניים והפנימיים – קשקשיים.

הפרחים צהובים-כתומים; הפרחים ההקפיים לשוניים, והמרכזיים – צינוריים. הפריחה בחודשים אפריל-יוני. הפרחים ההקפיים מבשילים זרעונים פחוסים בתוספת של שתי כנפיים המסייעות לתפוצתם ברוח. שאר הזרעונים מוארכים, דמויי מנסרה (ריבועיים בחתך הרוחב) ומכוסים במעט שערות, הפונות כלפי מעלה. במהלך עונת הקיץ מתייבש חלקו העל-אדמתי של הצמח, ובתחילת עונת החורף מתפוררות הקרקפות; טיפות הגשם המכות עליהן גורמות להפצת הזרעונים. פרטים שנותרו בחיים במשך כל עונת הקיץ מצמיחים שושנת עלים חדשה מצוואר השורש. הסוג מוצית מונה 4 מינים, הגדלים באזורים היס-תיכוניים והאירנו-טורניים.

אבינעם דנין

הפריחה העיקרית: בחודשים פברואר-אפריל, אולם יש פרטים הפורחים גם בשאר עונות השנה.

לאחר הפריחה והבשלת הזרעים מתכופפים קצות עלי המעטפת הפנימיים וסוגרים על הזרעונים. גשם הגמשך כחמש דקות עשוי לגרום לפתיחת המעטפת. גשם ממושך נוסף מתיז את הזרעונים ההיקפיים, והם מופצים אל קרבת צמח האם. העצה עמידה בפני בלייה, ובני שית מתים עשויים להישאר במקומם במשך שנים רבות בלא להרקב.

אבינעם דנין

מוצית קוצנית

Pallenis spinosa

عشبة الدبوة עשבת א(ל)דבוהה

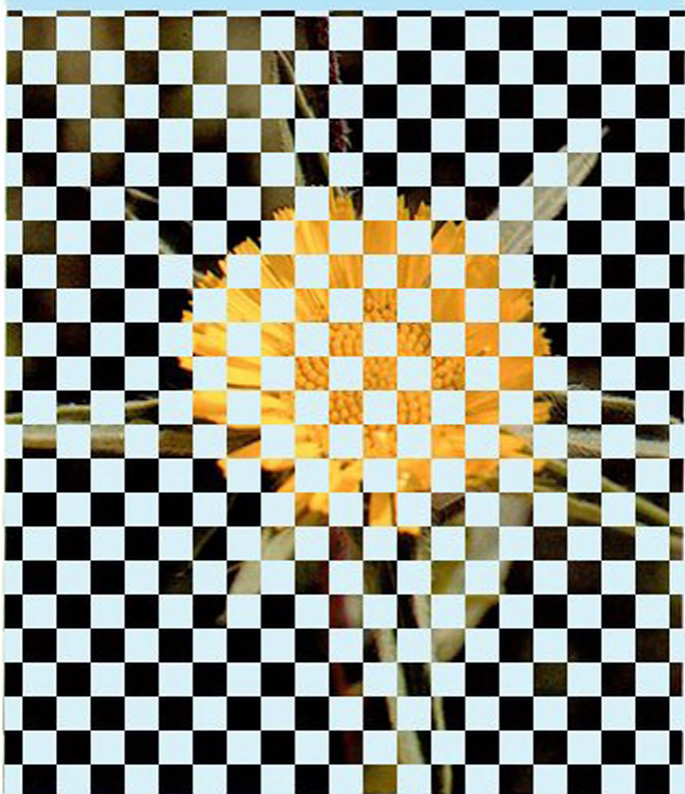
עשב חד-שנתי או רבי-שנתי, הגדל בבתות; יוצר שושנת עלים רכים בעונת החורף, ותפרחות צהובות המלוות בעלי מעטפת קוצניים בעונות האביב והקיץ.

משרעת תפוצתו: יס-תיכונית, וחודרת גם לאזור האירנו-טורני. גדל בארץ בעיקר בחבל היס-תיכוני. מאכלס לרוב בתות, שדות וטושים, ערוצי נחלים וכיסי קרקע של סלעים במדבר.

בתחילת החורף מפתח הצמח שושנת עלים רכים ושעירים, תמימים בשפתם. העלים מוארכים, דמויי אומל, ונעשים צרים כלפי בסיסם. גם הגבעולים המתפתחים לקראת עונת האביב נושאים עלים, אך ככל שהעלה נבזה יותר, כן ממדיו קטנים יותר.

מוצית קוצנית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



כוכב ננסי

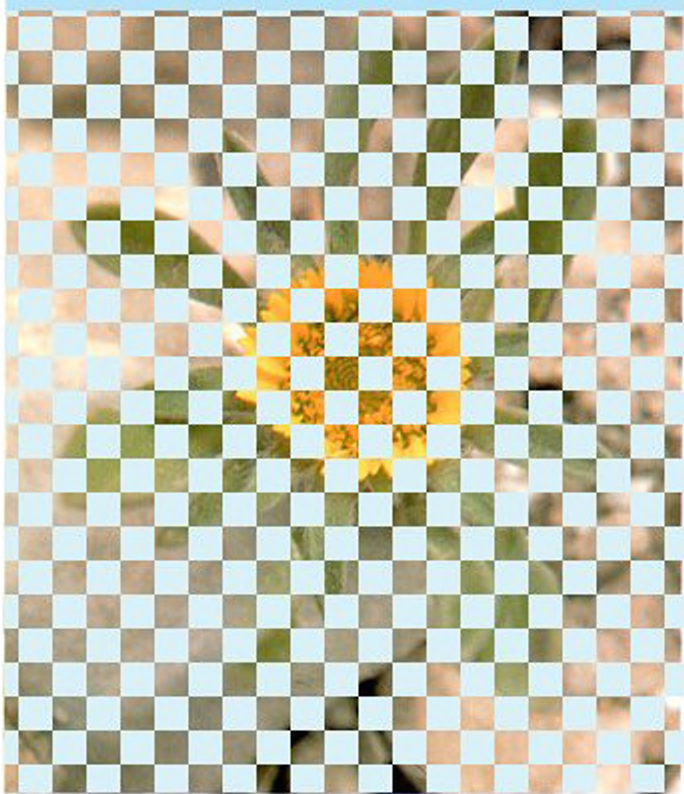
Asteriscus pygmaeus

قصاصَة كצאצה

עשב חד-שנתי מדברי ועיר, נמוך, צמוד לקרקע. לאחר מותו נותרות קרקפותיו הסגורות על פני הקרקע, מחוברות לאדמה, ונפתחות בהרטבן עלידי גשם.

כוכב ננסי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



בן־שיח מדברי נמוך, ריחני.

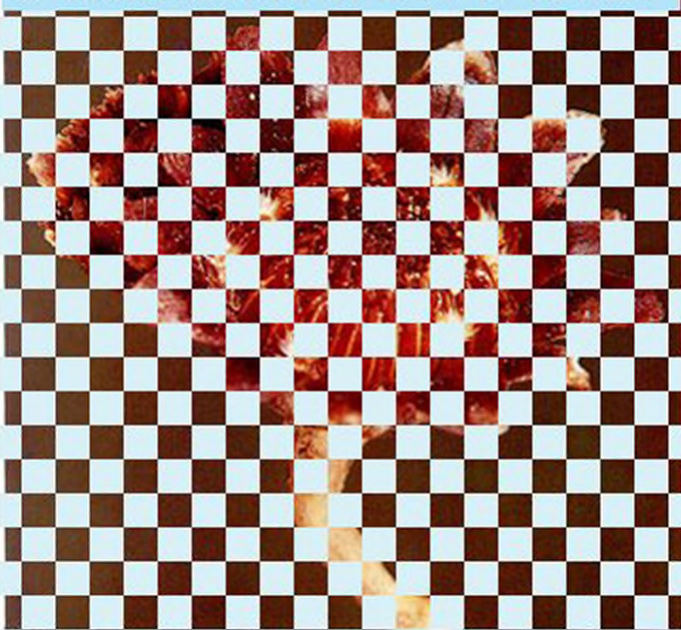
משרעת תפוצתו: סהר־ערבית; חודר גם לאזור הסודני.

גדל בארץ באזורי מדבר חמים, בבקעת ים־המלח, במזרח מדבר־יהודה, בדרום הנגב ובמזרחו וכן בעמק הערבה. מאכלס ערוצי נחלים ויוצר חברות בשלטונו, בעיקר בחלקים העליונים של הערוצים, החוצים נופים של סלעי גיר קשה, אבן חול, סלעים מגמאטיים וסלעים מותמרים (מטמורפיים); אינו מאכלס ערוצים העוברים בסלעים רכים, כסלעי חוואר וקירטון, או בחולות מדבר. הצמח אינו מאריך שנים, אלא אם כן מספקת לו כמות המים בבית גידולו. נובה: 20-50 ס"מ. ענפיו ועליו מכוסים בשערות רכות. הוא מסתעף מבסיסו; העלים מוארכים, משוננים מעט בשפתם, ורובם חובקים בבסיסם את הגבעול. כאשר ממוללים את העלים נודף מהם ריח נעים, הדומה דמיון מפתיע לריח אפרסקים. הענפים הראשיים מסתיימים בתפרחות; מתחתיהן יוצאים סעיפים חדשים, המסתיימים אף הם בתפרחות. הקרקפת צהובה, בעלות פרחים לשוניים בהיקף וצינוריים במרכז, וקוטרן 2-3 ס"מ. לאחר ההבשלה נסגרים עלי המעטפת, והזרעונים נותרים בפנים זמן רב, עד שהקרקפת מתפוררת בהשפעת המכות של טיפות הגשם. חרף ריחו הטוב אין הבדואים משתמשים בצמח, אך הוא נאכל על־ידי המקנה.

הפריחה: בחודשים מרס-אפריל.

כוכב ריחני

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



החץ

כוכב ננסי: צמח יבש

השם המדעי והשם העברי של הסוג מציינים את דמיון התפרחות, במינים רבים, לכוכב צהוב וזוהר. המין כוכב ננסי הוא מן הקטנים בסוג, ומכאן נגזר שמו, הן ברומית והן בעברית. משרעת תפוצתו: סהר־ערבית; חודר גם לחבל האירו־טורני. גדל בארץ במדבריות ומאכלס קרקעות אבניות – בעיקר גירניות – וקרקעות לס. מאכלס בעיקר את התחום שהצומח השיחני גדל בו גם על מורדות הגבעות ואינו מצומצם רק לערוצים. באזורים שתפוצתו נובלת בהם בחבל הים־תיכוני, או בתוך תחומי החבל האירו־טורני, הוא מאכלס בעיקר את המפנים הדרומיים של הגבעות, שם ההתחממות וההתייבשות חזקות. כך נודע לו יתרון על פני צמחים שאינם עמידים כמוהו בפני יובש.

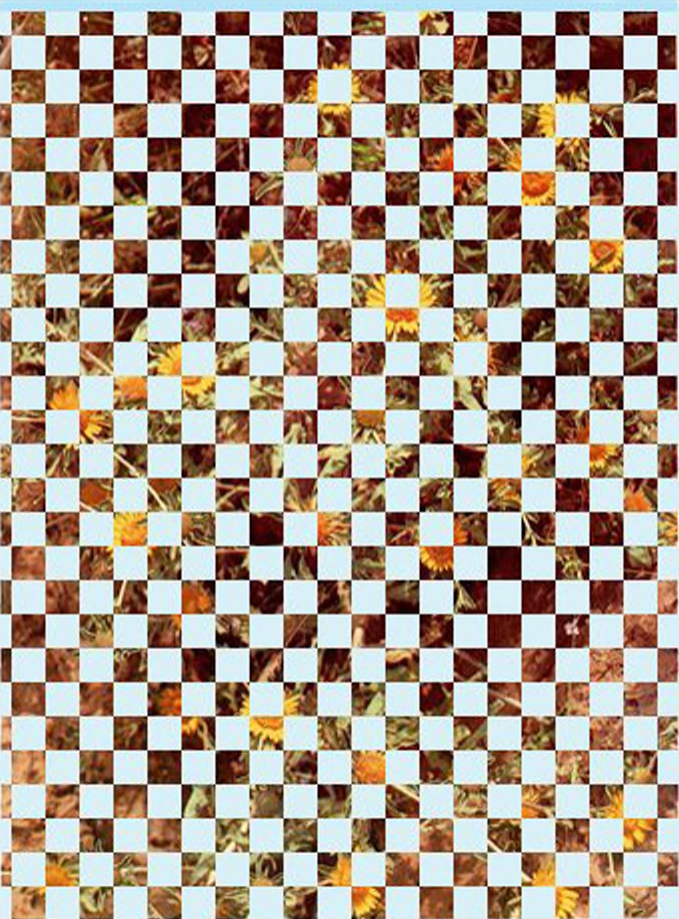
גובה הצמח: 2-5 ס"מ. ענפיו ועלי המעטפת שלו מתעצים במותו, אך גשם חזק דיו פותח את הקרקפת הסגורה של הצמח המת לאחר חמש דקות הרטבה, והגשם הבא מתזו מתוכה את הזרעונים. הזרעים נובטים בקרבת צמח האם, והקרקפת נסגרת עם הזרעונים שלא נפוצו. זרעים אלה משמשים כמאגר לשנים הבאות, אם נבטי הזרעים של אותה שנה אינם מגיעים להבשלה.

זמן קצר לאחר שהצמח מפתח עלים, מבלבים פרחיו הצהובים, (בחודשים ינואר-אפריל) והוא מפתח קרקפת אחת. אם מספיקים לו המים, יוצאים סעיפים מתחת לקרקפת, וכל אחד מהם מסתיים בקרקפת נוספת. בשנות בצורת, או במקומות דלי מים, מתפתחים צמחים קטנטנים.

עלי המעטפת החיצוניים דומים לעלים, ועלי המעטפת הפנימיים – קשקשיים. קוטר הקרקפת הפורחת: 0.5-2 ס"מ. הכל בהתאם למשטר המים המקומי. הפרחים ההקפיים לשוניים והפרחים המרכזיים צינוריים. לאחר התייבשות הצמח נשברים חלקיהם הרכים של עלי המעטפת ונותרים בסיסיהם הקשים של החפים ההקפיים והקשקשים הפנימיים, המתקשים ומתכופפים כלפי פנים.

עם הרטבם בגשם מתארך צדם הפנימי של עלי המעטפת יותר מאשר צדם החיצוני והקרקפת נפתחת. בזרעונים המותזים מתוך הקרקפת נפרשת הציצית הקטנה, והם נפוצים בעזרת הרוח וטיפות הגשם – לרוב לקרבת צמח האם.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



גדל בחבל היס-תיכוני בבתות ובאדמות כבדות המוצפות בחורף. הצמח גבוה (10-50 ס"מ) וענף יותר מבני-סוגו. קרקפותיו הנפי תחות בהירטבן כמו קרקפות הכוכב הנוסי, נישאות על גבי ענפים שאורכם 10-15 ס"מ. העלים על הנבעול תמימים, יושבים ולופתים את הנבעול.

הסוג כוכב מונה 4 מינים, הגדלים באזורים היס-תיכוני והסהרורי ערבי. 3 מהם גדלים בארץ, הרביעי בסיני.

אבינעם דנין

לכיד הנחלים

Xanthium strumarium

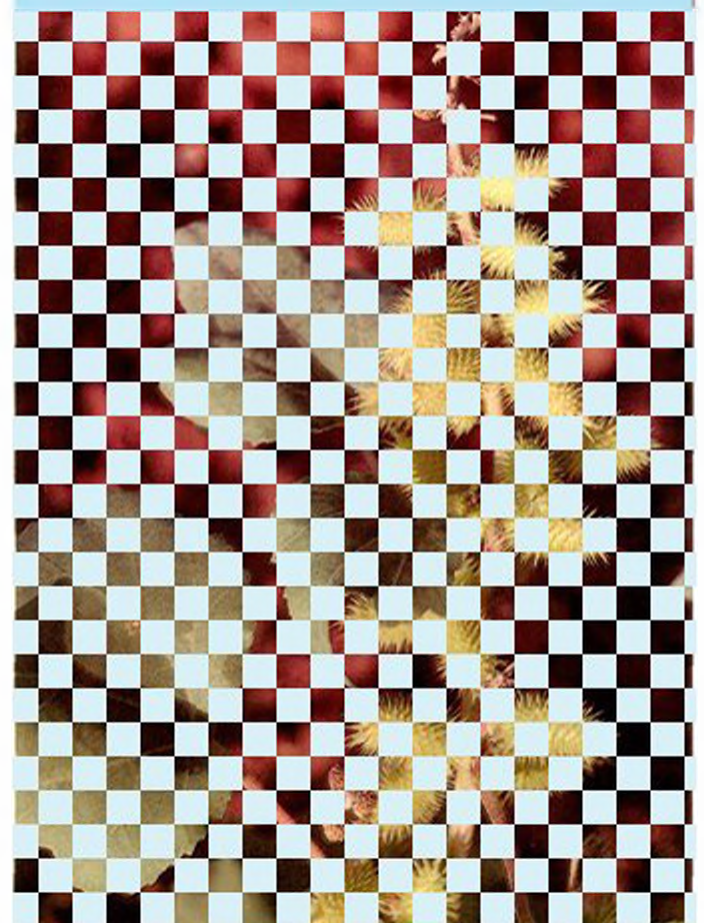
بادِجَنان طريقی بدیناں سڑکی

צמח חד-שנתי גדול, קיצי. מאכלס גדות נחלים, מעוזבות ומקומות לחים. נובט בעונת האביב ופורח במהלך הקיץ. חפי הקרקפת מכוסים בשכים קשים וארוכים המסתיימים באנקולים חדים. אלה נלכדים היטב בצמר של בעלי-חיים ואף

לכיד הנחלים

ט. שייב

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



בעור עדין, לא-צמיר. כך מופצים הפירות, ומכאן נגזר שם הסוג בעברית. שמו המדעי של הסוג נגזר מן המלה היוונית – צהוב. יש אומרים, שהיו מפיקים ממנו צבע צהוב לצביעת השערות. התפרחות, כתפרחותיהם של כל מיני הלכיד, כונו בשם "קוצי תשעה באב". שכן, בעבר היו ילדי היהודים נוהגים לזרוק בתשעה באב את יחידות ההפצה הדוקרות של הצמח על ילדים ועל מבוגרים, זכר לחורבן בית המקדש.

העלים מרים, משמשים ברפואה טבעונית לעצירת שטפי דם. משרעת תפוצתו של המין כלל טרופית. גדל ברוב חלקי הארץ ומעדיף גדות נחלים, אנמים מלאכותיים המתייבשים בקיץ אך קרקעיתם נשמרת רטובה, תעלות ביוב פתוחות, נחלים שמימיהם זוהמו, צידי דרכים ושטחים שהוכנו כתשתית לבניינים שבנייתם עוכבה. במקומות אלה הניקוז גרוע, מיהקרקע אינם מנוצלים בחורף, והם עומדים לרשות הצמחים בעונת הקיץ. הפירות נפוצים גם בעזרת זרמי מים.

הנביטה חלה בחודשי האביב. אז בוקע ובט בעל פסינים גדולים מבעד למעטה הקשה, והשורשון מעמיק. העלה גדול ושעיר מעט, צורתו משולשת ואונותיו הבלתי-רגולריות משוננות בשפתן. אורך הטרף 5-10 ס"מ, ואורך הפטוטרת בעלים התחתונים 3-5 ס"מ. הפטוטרת חסרה בעלים העליונים. קוטר הנבעולים: 5-15 מ"מ, וגובה הצמח: 30-100 ס"מ. הצמח חד-ביתי; בחיק העלים העליונים נישאות התפרחות: הזכריות כדוריות, מרובות פרחים ונישאות על עוקצים. הנקביות יושבות, דמויות ביצה ואורכן 1.5-2 ס"מ; בכל תפרחת נקבית – 2 פרחים עליונים חסרי כותרת, וחפי המעטפת המאוחים שלה מכוסים בשיכים ארוכים, מאונקלים בקצותיהם, שכל אחד מהם מכוסה בשערות קצרות כלוטיות עד כדי שני שלישים מאורכו. הפריחה קיצית – הפרחים עשבוניים וההאבקה נעשית ברוח.

X. italicum

לכיד איטלקי

דומה בבתי גידולו למין הקודם. אורך יחידת ההפצה שלו: 2.5-3.5 ס"מ. השיכים מאונקלים ומכוסים בשערות ארוכות בחלקם התחתון.

אבינעם דנין

X. spinosum

לכיד קוצני

צמח קוצני חד-שנתי זקוף וגבוה, שפרחו מצוייד בשכים מאונקלים, והוא נלכד בחזקה בצמרם של בעלי חיים (מכאן נגזר שמו). ידוע כמטרד לנזקדים, בעיקר בעת גז הכבשים. זהו צמח גר בארץ, שחדר אלינו בתחילת המאה ה-20 ולפי עדות הבוטנאי דינסמור, שראהו לראשונה בשנת 1912; לפני כן לא נצפה הצמח. נחשב לעשב רע, הנופי בשדות כותנה ודגן וכן בשטחי מרעה. נזק העיקרי – פגיעתו באיכות הצמר.

מוצאו מדרום-אמריקה. היום משתרעת תפוצתו באזורים הממוזגים של חצי הכדור הצפוני ושל חצי הכדור הדרומי.

מאכלס בארץ גדות נחלים, שולי שדות, מעוזבות וצידי דרכים. גדל בשרון, בשפלה, בהרי יהודה, בצפון הנגב, בחולה ובנוף. מתפשט בעיקר בצידי דרכים וחודר גם לשדות; הוא עלול להפוך עשב רע ומטריד.

גובה הצמח – עד מטר אחד. גבעוליו המסועפים מכוסים בשערות קצרות ומפוזרות. כתקופה מאוחרת יותר מתקרחים הנבעולים. העלים אומלניים – מוארכים או מעוינים, בלתי מחולקים או בעלי שלוש אונות; האונה המרכזית ארוכה יותר.

דושן שעיר *Bidens pilosa*

עשבוני חד-שנתי מסועף ונבזה, ההולך ומתפשט עתה בארץ כעשב רע.

השם המדעי של הסוג מקורו בלטינית, והוא נגזר ממראה שיני הזרעון, שמו העברי הוא תרגומו המדויק.

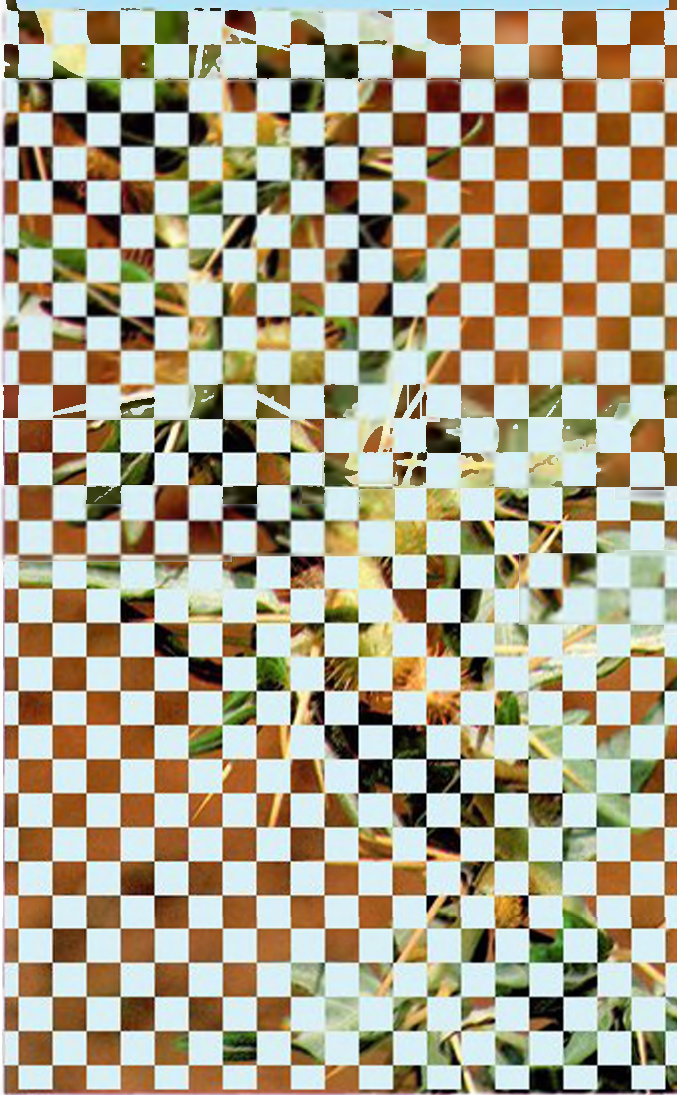
דושן שעיר נמנה עם סוג המונה 200 מינים שתפוצתם קוסמופוליטית, אך בעיקר אמריקנית; מאפיינים את כל המינים – העלים הנגדיים (בניגוד לרוב בני משפחתם), הפרחים הצהובים ושיני הזרעון.

משרעת תפוצתו של דושן שעיר היא קוסמופוליטית, והוא גדל באזורים ממוזגים וטרופיים בכל העולם.

בארץ נאסף הצמח לראשונה בשנת 1954 ליד הרצליה, ומאז הוא שכיח מאוד כמעט בכל חלקי הארץ, ובמיוחד בגינות נוי ובמדשאות. מוצאו מאמריקה הטרופית, והוא נמנה עם 100 העשבים הרעים השכיחים ביותר בעולם. הזרעונים נפוצים במהירות על ידי הצמדות לבעלי חיים ולבגדי בני-אדם באמצעות הזיפים שעליהם. הזרעים, הדורשים אור לנביטתם, עשויים לנבוט מייד או להירדם ולשמור על חיוניותם במשך שנים רבות. בתנאים נוחים צמיחתו מהירה. צמח אחד עשוי לייצר אלפי זרעים ולהקים עד 4 דורות בשנה. כיוון שצמח זה הוא עשבי-דג ממדרגה ראשונה בארצות רבות, יש לצפות לחדירתו לגידולי שלחין ולגני ירק גם אצלנו.

גובהו: עד 1.5 מ'. העלים נגדיים, מורכבים, מנוצים ל-3-5 עלעלים ביציים ומשוונים. קוטר הקרקפת כ-1 ס"מ. הפרחים ההקפיים קצרים מאוד, לשוניים ולבנים. פרחי המרכז צינוריים, דו-מיניים וצהובים. הזרעון סרגלי, מרובע ומצולע ובעל ציצית העשויה מ-2-4 זיפים (מכאן נגזר שמו). זיפים אלה נאחזים בבגדי אנשים ובפרוות של בעלי-חיים, וכך נפוצים הזרעונים. הפריחה: כמעט בכל עונות השנה.

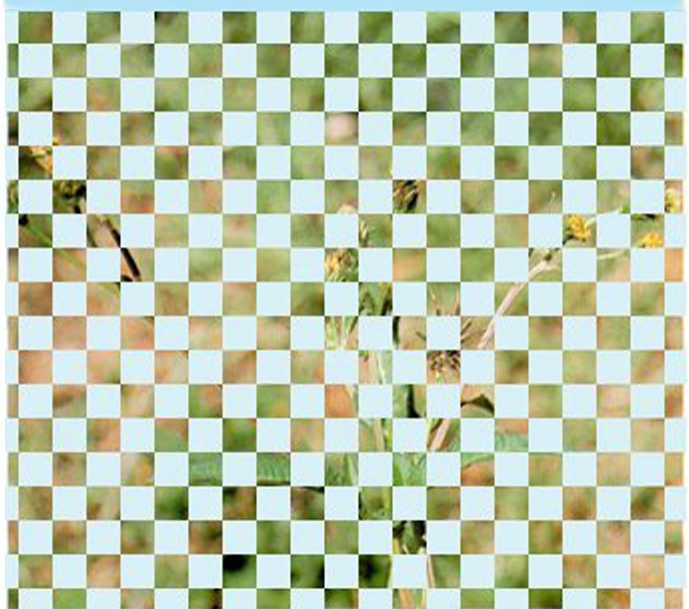
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לכיד קוצני

דושן שעיר

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



העלים קצרי פטוטרת, מכוסים בצידם העליון בשערות אפורות, צפופות והדוקות, ובשערות ירוקות בצידם העליון. העורק המרכזי מכוסה בשערות מאפירות. בבסיס העלה נישאים קוצים צהובים המחולקים ל-3.

הפרחים הזכריים ערוכים בתפרחות כדוריות שקוטן 4-5 מ"מ. קשקשי המעטפת מאוחים, עוטפים את הקרקפת הנקבית לבעין "פרי" שהוא יחידת ההפצה. העטיף שעיר, ולו מקור יחיד, או יש שהוא חסר מקור. בעטיף "הפרי" כלואים 2 פרחים נקביים מואבקי רוח.

צורת הפרי אליפטית וגודלו כ-1 ס"מ. הקוצים שעל יחידת ההפצה עדינים, כמעט קרחים ומסתיימים באנקולים. לכל אחד מ-2 הזרעים שבפרי דרישות שונות לנביטה. הנביטה חלה בעונת האביב, ובתנאי לחות מתאימים גם בעונת הקיץ. ההפצה נעשית בעיקר על ידי צמר הכבשים. הפריחה: בעונת הקיץ, בחודשים יוני-ספטמבר.

הסוג מונה כ-30 מינים הנפוצים ברחבי העולם. בארץ גדלים 3 מינים בבת-גידול דומים.

דוד הלר

מין הגדל בארץ רק בבצות החולה. זהו מין אירוסיבירי שחדר לאזור היסתיכוני והאירוטורני בעולם הישן, ולארצות הברית בעולם החדש. במקומות רבים מגדלים אותו לנוי. הוא נכדל מדוי שן שער בורעונו השטוחים הרחבים יותר, שצורתם כביצה הפוכה או דמויית יתד. פרחי הקרקפת צינוריים בלבד.

אמוץ דפני

קחון Anthemis

افحوان، فراح ام علي
איקחואן, פראח אום-עלי

סוג המונה 150-200 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים היסתיכוני, האירוטורני והסהרר-ערבי.

בארץ גדלים 20 מינים, כולם, לבד מ-2 מינים, הם צמחים חד-שנתיים מסועפים, זקופים, נוזרי עלים לרוב, המצטיינים בתפרחות

רבות. פרחי ההקף הלשוניים לבנים לרוב, ואילו פרחי המרכז צינוריים וצהובים. 5 מבין המינים החד-שנתיים – אנדמיים לארץ-ישראל, ומינים נוספים אנדמיים לארץ וללבנון או לארץ ולמצרים. חלקם מופיעים בכתמים נרחבים או באוכלוסיות צפופות.

שם הסוג העברי נגזר מן השם הערבי. השם המדעי הוא השם היווני של מינים אחדים.

המינים החד-שנתיים נובטים בחורף. הם מפתחים עלים הגזורים לרוב ו-3 פעמים לאונות סרגליות צרות.

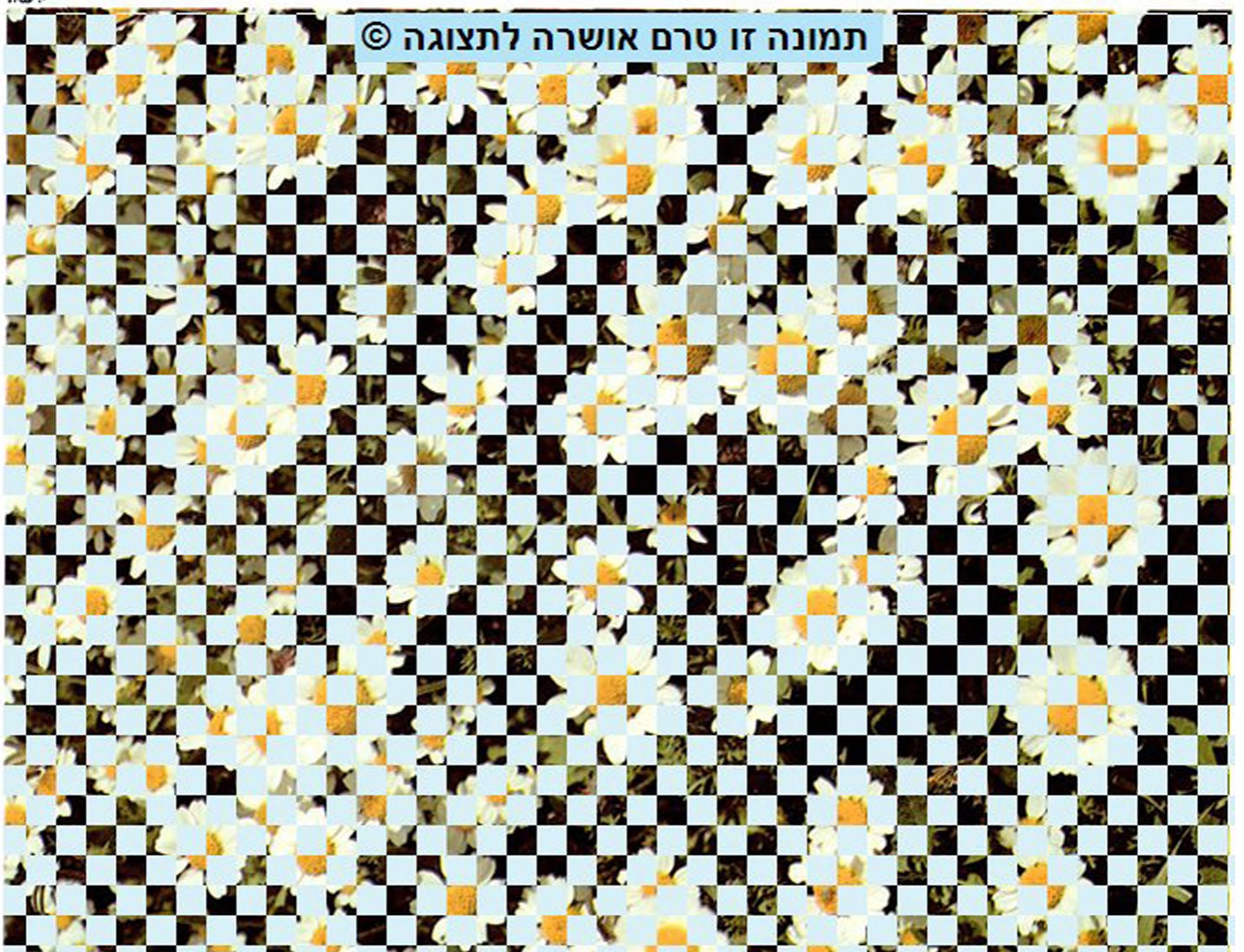
בראשי הענפים נישאות קרקפות שמעטפתן חצי-כדורית, עשויה קשקשים רעופים הדוקים. קוטר הקרקפות 10-15 מ"מ; קוטר הקרקפות הפתוחות 20-25 מ"מ.

הפרחים הצינוריים דו-מיניים, יושבים במרכז התפרחת על מצעית, בחיק חפים דמויי-אזמל, דמויי-מריח או דמויי-מרצע. הפרחים הלשוניים יושבים בהקף התפרחת, הם נקביים ולרוב פוריים, קצה הלשון של הכותרת שסוע לשלוש אונות. יש מינים שאין בהם כלל פרחים לשוניים. הפרחים הצינוריים צהובים, בעלי 5 אונות, צינור הכותרת שלהם פחוס ולפעמים נפוח בבסיסו ויש שהוא גלילי ולא נפוח.

השחלה תחתית ומבשילה זרעון דמוי-קנוס הפוך, דמוי-גליל או דמוי-יתד. לעיתים הזרעון בעל צלעות וגבשושיות. הזרעון,

קחון מצוי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



A. pseudocotula

בסום

קחון מצוי

המין השכיח ביותר בארץ. ניכר בעליו הגזורים פעמיים לאונות דקות-סרגליות ובעוקץ תפוחות, המתרחב ליד מצעית התפרחת ונעשה חלול.

תפוצתו משתרעת באזורים היס-תיכוני, האירנו-טורני והסהרני-ערבי.

גדל ברוב חלקי הארץ, בבתות ובשדות. במדבר הוא גדל בערבות בנגב הצפוני ובחלקו הלח של מדבר יהודה, ואילו בהר הנגב ובנגב הדרומי הוא מצוי בעיקר בערוצי נחלים.

עם הבשלתם נותרים הזרעונים על הקרקפת. תכופות מפלת עוקץ התפרחת הבשלה וכפוף כלפי מטה. יחידת ההפצה כוללת קרקפת מלאה בזרעונים וענף ארוך, היוצר לעיתים בהתכופפות החזקה מעגל שלם. בין הזרעונים כולטים הקצוות של הקשקשים שבחיקם הם יושבים. הזרעונים עצמם הדוקים בחזקה זה לזה ולמצעית, וקשה לפרק קרקפת פורה. זנים אחדים ובדלים מזה מזה בממדי האוונות שבראש הזרעון שלהם.

הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

A. parvifolia

קחון קטן-עלים

מין נדיר-יחסית, הדומה לקודמיו בקרקפתו, שאינה מתפרקת בהבשילה. גדל בארץ בקרקעות אלוביליות כבדות מעובדות של עמק החוף בין השרון לעמק עכו. אוונות העלים עדינות משל קחון מצוי; עוקצי התפרחת אינם נפחים בקצותיהם ואינם מתכופפים לאחר ההבשלה.

A. palestina

קחון ארצישראלי

זהו השם הראוי למינים שנקראו בעבר בשם קחון שחור-המוצים – A. melanolepis; קחון קטום-מוצים – A. amblyolepis.

התת-מין הטיפוסי ניכר בקשקשי מעטפת הקפיים קשים, הנועשים דוקרניים בהבשילם. על המצעית ערוכים מוצים שחורים המתקשים בהבשילם. הם בעלי חוד דוקרני וחופים על הזרעונים, הנותנים בחיקם זמן ממושך לאחר ההבשלה. על הזרעונים ניכרים חריצי אורך ברורים. ראשו של עוקץ התפרחת נפח וחלול, אך קשיותם של עלי המעטפת מבדילה מין זה בבירור מן המין קחון מצוי. התת-מין הטיפוסי (שנקרא בעבר קחון שחור-המוצים) גדל בחבל היס-תיכוני של ישראל, בשדות ובבתות. תפוצתו משתרעת בארץ, בלבנון, בדרום סוריה ובקפריסין. התת-מין קטום-מוצים הוא נדיר יותר, וגדל רק באזור החוף של הגליל. חפי המצעית שלו קטומים בראשם והפסים לאורך הזרעונים אינם ניכרים בבירור.

A. tinctoria

בארץ ארץ-הצבעים

קחון הצבעים

צמח רב-שנתי מסועף. גובהו 40-70 ס"מ, עליו קשים ומחוספסים, בעלי שעירות צמרית, נוזרים פעמיים לאונות צרות. חפי התפרחת לבידים והשעירות נראות כקורי עכביש. בחלק מן הפרטים (הנחשבים לזן נפרד) חסרים כליל בתפרחות הפרחים הלשוניים. הפריחה: בחודשים אפריל-יוני.

תפוצתו משתרעת באזור היס-תיכוני.

גדל בארץ בבתות, בגנינות ובחורשים בהרי יהודה ושומרון, בגליל העליון ובגולן. מעדיף קרקעות הנוצרות מבליית קירטון חווארי.

שלא כרגיל במשפחה, חסר ציצית-שער, ובראשו נישאים רק נזר או אוונות, שיעילותם בהפצה-למרחקים (בעזרת הרוח) מצומצמת. יש מינים שכותרת הפרח הלשוני שלהם מוסיפה להיות מחוברת לזרעון, ומסייעת להפצתו. ברוב המינים הכותרת נושרת. לרוב נעשית הפצת הזרעונים על ידי התפוררות הקרקפת או נפילת הזרעונים הבשלים בקרבת צמח האם, אולם יש מינים שקרקפתם אינה מתפוררת אלא נפוצה כיחידה אחת. זרעים אינם נובטים מתוך הקרקפת השלמה. לאחר שנה של חשיפה לגשם ולשינויי טמפרטורה מתחילה הקרקפת להתפורר והזרעים מתחילים לנובט. כך מושג במינים אלה פיזור הנביטה על-פני הזמן. אורך הזרעונים – 4-1 מ"מ.

בבדיקות של שיטת הזיווג כוסו קרקפותיהם של 8 מינים, מן השכיחים בארץ, כדי לגרום להאבקה עצמית. התברר כי יש אי-סבילות עצמית בפרחים: אף קרקפת אחת מן הקרקפות המכוסות לא יצרה זרעים פוריים.

מספר הכרומוסומים בכל המינים הגדלים בארץ הוא 2n-18. הבידוד בין המינים טוב, ולא נמצאו בני כלאיים, חוץ הקרבה בין פרטים של מינים שונים הגדלים באוכלוסיות מעורבות. כמה מינים הם צמחי נוי בגינות, וישנם הידועים כצמחי מרפא.

Anthemis leucanthemifolia

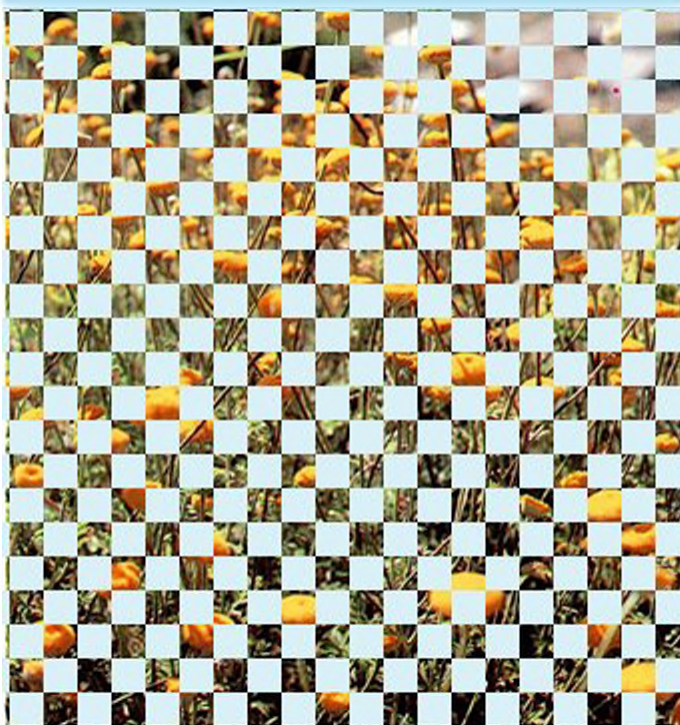
קחון החוף

מין שהזרעונים נותרים בקרקפתו זמן ממושך לאחר הבשילם, והם מוחזקים במצעית גם על ידי חפי המצעית. התת-מין הטיפוסי ניכר בעליו שאינם נוזרים. הם דמויי-יד, מתחדדים בבסיסם ורחבים ומשוננים בראשם.

תפוצתו משתרעת באזור החוף של ישראל ובדרום-לבנון בלבד. גדל בארץ באזור הרסס או בסמוך לו, לאורך החוף היס-תיכוני. באזור החוף הדרומי גדל תת-מין פלישתי, שעליו צרים וארוכים ונוזרים פעם אחת או פעמיים לאונות תמימות וצרות.

קחון הצבעים

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דומה למין קחון רב־קרניים, אך קרקפתו, זרעוניו ואזניותיהם קטנים יותר. מחליף את המין קחון רב־קרניים מדרום לשומרון. תפוצתו משתרעת במערב האזור האירנו־טורני. גדל בארץ, בסוריה ובאירן. מאכלס בארץ בתות ושדות נטושים בשפלה, בהרי יהודה, במדבר יהודה, בנגב הצפוני ובהר הנגב.

A. bornmuelleri

קחון הגליל

מין ים תיכוני שכיח בארץ. ניכר בעליו שאזניותיהם נימיות. אינו מדיף ריח משממוללים את עליו ותפרחותיו, ומציעת הפרח שלו אינה חלולה. הזרעון מנובשש, והקרקפת הבשלה מתיחדת בכך שקצות חפי־המצעית בולטים מעל הזרעונים ומשווים לקרקפת הבשלה מראה של מברשת.

A. blanchiana

קחון בלנש

מין רב־שנתי הגדל בארץ רק בחרמון. לרוב אין לו כלל פרחים לשוניים, ולעיתים יש בתפרחותיו פרחים לשוניים מעוותים ומגורונים.

בארץ גדלים עוד 3 מינים נדירים־יחסית בחבל היס־תיכוני, וכן 5 מינים בחבל הסהר־ערבי, בנגב ובמדבר יהודה. אבינעם דנין

אֶכִילֵאָה עֶרְבָתִית

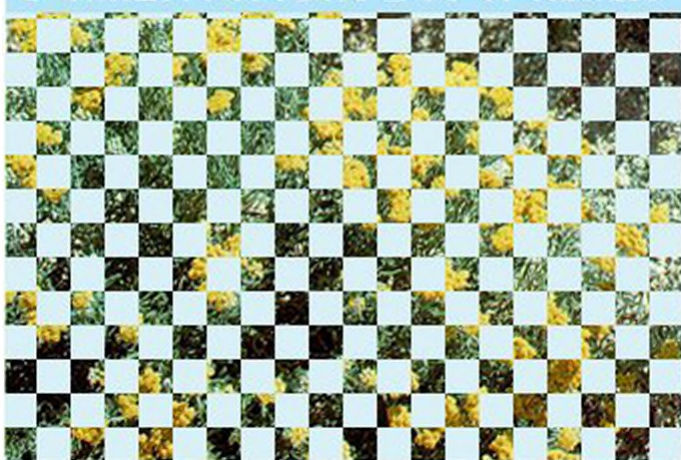
Achillea santolina

شهب، بشرين، غبيشة، شهب، بשרين، ע'זביישה

עשבוני רב־שנתי ריחני, פעיל בחורף, שקרקפתיו הצהובות קטנות, ערוכות בקבוצות מעין סוככים. שמו של הסוג מנציח את שמו של אכילס – הלוחם ללא חת במלחמות טרויה. המסורת מספרת כי בנווריו לימד אותו מורהו

אכילאה ערביתית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אשור

קחון החוף

A. hyalina

קחון שקוף

מין נדיר; זרעוניו אינם משתחררים בנקל מן הקרקפת הבשלה. ניכר בעלי־מעטפת שקופים קרומיים, ושווה בתכונה זו משאר המינים שעלי־המעטפת שלהם ירוקים. הזרעונים דמויי־פירמידה הפוכה, ובהם ניכרות 4 צלעות ברורות, צלעותיהם כמעט חלקות. תפוצתו משתרעת באזור האירנו־טורני. אוכלוסיות מעטות גדלות בארץ בבתות ובשדות נטושים בדרום הרי יהודה ליד יתיר, במדבר יהודה ליד ירושלים, ובגלן.

A. haussknechtii

קחון גולני

מין נדיר בארץ. תואר המין הלועזי ניתן לו על־שם בוטנאי שחקר את צמחיית אזורו. תפוצתו משתרעת באזור האירנו־טורני, גדל בארץ בגולן ברום של 1,200-800 מ' ומאכלס שדות נטושים. עליו דקי אונות. ניכר בשוני שיש בין הזרעונים ההקפיים המתפתחים מן הפרחים הלשוניים, לבין הזרעונים המרכזיים, המתפתחים מן הפרחים הצינוריים. בעוד שבמיני הקחון האחרים נושר העטיף של הפרח הלשוני לאחר ההבשלה, הרי בקחון גולני נושר העטיף צמוד לזרעון, ומסייע להפצתו. זהו זרעון מנובשש, שחריצי האורך בצלעותיו בולטים. הזרעונים המרכזיים, המתפתחים מהפרחים הצינוריים, נושאים בראשם אוזנית קרומית שאורכה כשליש מאורך הזרעון, וצלעות הזרעון כמעט חלקות.

A. cornucopiae

קחון רב־קרניים

דומה לקחון מצוי, אך נבדל ממנו בקרקפתו, שזרעוניה נייתקים בהבשילה, בעוקץ התפרחת שלו, שעוביו אחיד לכל אורכו, ובזרעוניו המנובששים, המצויידים באוזנית שאורכה כאורך הזרעון עצמו. תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני. גדל בארץ ובלבנון. בארץ הוא מאכלס חורשים, גרונות ובתות בגליל העליון, בכרמל, בשומרון ובעמק יזרעאל.

משמש ברפואה הכדואית לחיטוי פצעים ועינים דלוקות, וכן נגד כאב בטן ועצירות. כן הוא מנוצל כצמח בושם, להפצת ריח נעים. צמח זה פעיל בעונת הקיץ, פריחתו: בין חודש מרס לחודש דצמבר. פריחתו ארוכה יותר בשיחים שנכרתו על-ידי רועים. ריחו החריף מפחית את אכילתו על-ידי המקנה. החמורים ניזונים מן הענפים שיבשו. ריחו חריף מריחו של המין אכילאה ערביתית, הוא גבוה יותר, ענפיו קשים יותר ועליו אינם גזורים; גם הקרקפות גדולות יותר, אך אינן יוצרות סוככים צפופים.

A. biebersteinii

אכילאה קטנת־פרחים

בן־שיח הגדל בשדות נטושים ובבתות בהרי־יהודה, כשומרון, בכרמל, בגליל ובגולן. תפוצתו הצהובת־כתומות ערוכות בסוככים צפופים. עליו ריחניים כעליהם של בני סוגו האחרים.

הסוג אכילאה מונה כ־200 מינים הנדלים באזורים ממוזגים של הארצות שמצפון לקו המשווה. בארץ גדלים חמישה מינים, מהם שניים מדבריים, שניים כחבל הים־תיכוני ואחד במרומי החרמון. חמישה מינים נוספים מקובלים בארץ כצמחי נוי.

אבינעם דנין

לבנונית ימית Otanthus maritimus

בן־שיח לביד־מלבין, הגדל סמוך מאד לשפתי־הים. משרעת תפוצתו: ים־תיכונית.

מאכלס בעיקר חולות המכסים שפכי נחלים ומדרונות כורכר הפונים לים. מהווה מרכיב בחברת מדחול דוקרני ולוטוס מכסיף, וצמח חלוץ בחולות החוף.

לבנונית ימית



חירון, שהיה חצי אדם וחצי סוס, מהן תכונותיו הרפואיות של הצמח, ואומנם השתמשו בו לריפוי פצעים עד לתקופתנו. משרעת תפוצתו של המין מערב אירנו־טורנית. גדל בארץ גם בבתות הספר הים־תיכוניות הגובלות במדבר. שכיח במיוחד בצפון הנגב בשדות לס החרושים בחריש שאינו מעמיק, והנזרעים בשנים גשומות בשעורה או בחיטה (אם אין חורשים את הקרקע בשדות אלה במשך כ־5 שנים, מתנוון הצמח ונכחד, ונותר שם רק בערוצים ובשקעים רדודים); כמו כן הוא מצוי בערוצים של לס וחואר בהר הנגב; הוא גדל ללא חריש גם בקרקעות חומות בהירות של בתות הספר שאין בני־שיח גדלים בהן; במקומות אלה יוצר הצמח כתמים בשלטון. ייתכן, איפוא, שמקורו בבתי גידול לחים מעט ומהם התפשט כעשב רע בשדות הלס שמשטר המים משתפר בהם בעקבות החריש, ומכשיר את הקרקע להתפתחות. עמידותו בפני חריש במחורשה שאינה מעמיקה נובעת מכך שהוא עשב רב־שנתי, בעל קני־שורש תת־אדמתיים שאינם נפגעים מן החריש.

הצמח מלבלב לאחר הגשמים היעילים הראשונים, ומפתח מעין שושנות עלים צרים שאורכם 15-20 מ"מ, הנזורים לאונות דקות ומשוננות. העלים נודפים ריח טיפוסי, המזכיר את ריחו של צמח הנוי סנטולינה – Santolina (מכאן נגזר תואר המין בלטינית).

לאחר חודשי החורף מתארכים גבעולים, הנושאים קבוצות של קרקפות קטנות, הערוכות במעין סוככים. קוטרה של כל קרקפת 4-5 מ"מ והיא כוללת פרחים צינוריים ופרחים לשוניים קטנים, כולם צהובים־כתומים.

הפריחה: בחודשים מרס–אפריל. לאחר הבשלת הזרעים והתייבשות הצמח מתפוררות הקרקפות, והזרעונים הקטנים, העטורים נור, נפוצים ברוח.

A. fragrantissima

אכילאה ריחנית

قبرج ریحانه

צמח רב־שנתי בעל קנה־שורש הגדל בערוצים חצוצים של הנגב, מדבר יהודה, הערבה וסיני.

אכילאה ריחנית



גם כיום משמש הצמח ברפואה הטבעונית, ואפילו ברפואה המודרנית המקובלת: שיכון כאבי אזניים; ניקוי מערכת הנשימה; ריפוי דלקות עינים, פה וגרון; הסדרת מערכת העיכול; ועוד. משתמשים בקרקפות הפרחים, הנאספות בשיא פריחתן, ומפיקים מהן אדים, חולטים "תה" לשתיה ולשימוש חיצוני כאמבטיות, או ממצים מהן שמן אתרי כתלחל שריחו חריף ומרי. כל מיני הבבונג טובים לרפואה, ומגדלים לשם כך בתרבות את המין **בבונג דוֹנוֹני** – *M. chamomilla*, במיוחד באירופה ובאסיה.

הבבונג הזהוב גדל בארץ ברוב האזורים: כשרון, בעכו, בגליל, בעמק-הירדן העליון, בעמק בית-שאן, בצפון הנגב ובמרכזו, ועוד. מעדיף שדות בור, מקומות נטושים וצידי דרכים – במיוחד בקרקעות עשירות בחנקן. תפוצתו מאגן הים-התיכון עד מרכז אסיה.

הצמח מסתעף בבסיסו, גבעוליו דקים וזקופים, העלים ירוקים כהים, מנוצים פעמיים או יותר לאונות שלמות דמויות זיפים. הפרחים צהובים-זהובים, כולם צינוריים, ערוכים בקרקפות קטנות (קוטרן כ־7 מ"מ), אחת או יותר בענף. הפריחה: בתודשים פברואר-מאי. הזרעון חסר ציצית, דמוי כיצה, ובעל 3 צלעות כחלקו הפנימי. הסוג מונה 40 מינים שתפוצתם משתרעת באירופה, באזור הים-התיכון ובמערב אסיה; 10 מינים גדלים בדרום אפריקה ו־2 מינים בצפון-מערב אמריקה.

אלי מטייבסקי

גובהו: כ־40 ס"מ. הענפים – חלקם זקופים, חלקם נטויים לצדדים. העלים דמויי-ביצה או מוארכים, תמימים או חרוקים, אורכם כ־10 מ"מ. כל הצמח מכוסה בכסות שערות צפופה ומלבינה המעניקה לו הגנה טובה מפני רסס מים-הים. הקרקפת צהובה, כדורית, קוטרה כ־1 ס"מ והיא מורכבת מפרחים צינוריים בלבד. לזרעון המוארך 3-4 מקצועות ו־2 אוזניות, הוא מוקף רקמה ספוגית וחסר ציצית.

הפריחה: מן האביב עד אמצע הקיץ. ההאבקה נעשית על-ידי חרקים. הפצת זרעים – יחידים או קרקפות שלמות – נעשית באמצעות הרוח, וגם בורמי מים. המין יחיד בסוגו.

יואב ויזל

בבונג זהב

Matricaria aurea

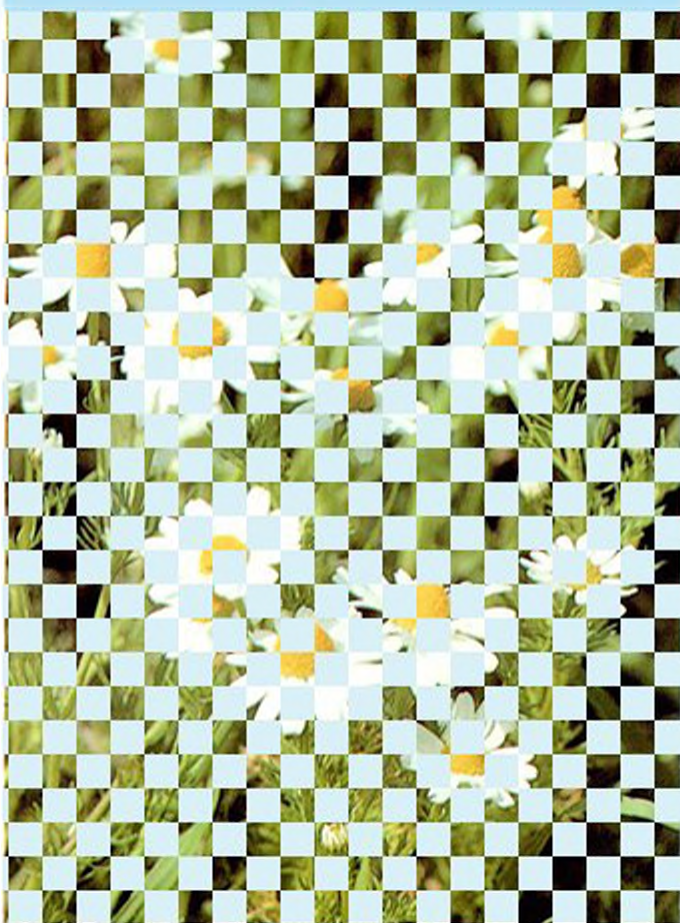
بیونج، قریعة سیدنا موسی בבونج، קריעת סידנא מוסא

צמח חד-שנתי נמוך (גובהו עד 40 ס"מ), המדיף ריח חריף. השם העברי של הסוג נגזר מן השם הערבי, והשם המדעי – מן המלה הלטינית רֶחַם (*matrix*) או אם (*matir*), רמז לשימושים רפואיים שהיו מקובלים בימי קדם.

בבונג דוֹנוֹני

ע. שדן

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



אהרונסוניה פֶּקְטוֹרובְּסקי

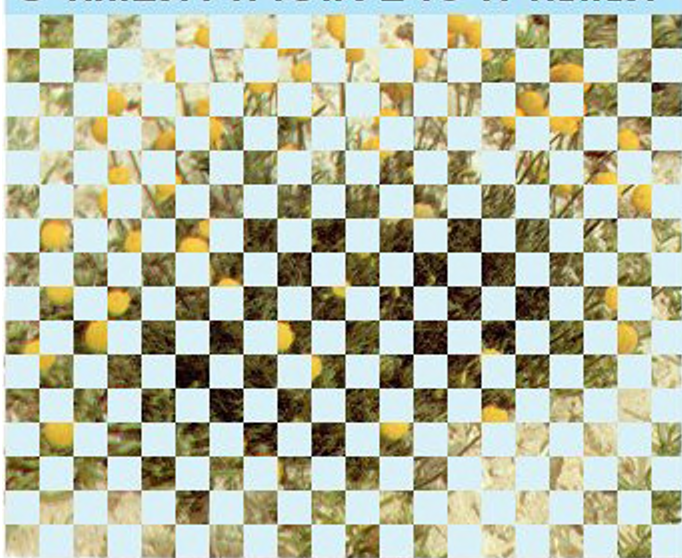
Aaronsohnia factorovskyi

עשבוני חד-שנתי זעיר הגדל במדבר בצפיפות על פני שטחים נרחבים, ובולט במרבדי פריחתו הצהובים, המונים מיליוני פרחים. הצמח מוצית בשמו את זכרם של שניים מאבות הבוטניקה הארצישראלית: אהרון אהרונסון, בן זכרון-יעקב, שגודע במחקריו

אהרונסוניה פֶּקְטוֹרובְּסקי

ע. שדן

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



האחרים, קוטרן: 5-7 מ"מ, ובניגוד לאלה יש לתפוחתו מצעית חרוטית וחלולה. כן אין לזרעונו אוזנית.

בניגוד לשני המינים האחרים, הגדלים כפרטים יחידאים, יוצר המין אהרונוסוניה פקטורובסקי מזבדים צהובים בשלטונו במדבר יהודה, בבקעת ים-המלח ובנוב המזרחי, בעיקר בקרקעות חצציות. בבוגנית אוזנה גדלה בכמות קטנה בקרקעות לס בהר הנוב התיכון, ובבוגן זהוב גדל בקרקעות עשירות בחנקן גם בתחומי תפוצתם של שני המינים האחרים.

הסוג אהרונוסוניה כולל רק מין אחד, שמשרעת תפוצתו במזרח האזור הסהרובי בלבד: בישראל, בירדן, בעירק ובערב הסעודית.

אבינעם דנין

חרצית עטורה

Chrysanthemum coronarium

صُفِير، ورد أصفر، جحوان צופייר, ورد אצפר, ג'חואן

חד-שנתי, קרח וזקוף (30-80 ס"מ), הצומח בצפיפות בשדות ובמעזבות. תפוחותיו הגדולות, שצבען זהוב-צהוב, מכסות שטחים נרחבים בעונת האביב ובתחילת עונת הקיץ, והוא מגיע במקומות רבים כמעט לשלטון יחיד.

מוצא שם הסוג מיוונית, ופירושו - פרח הזהב. זו גם משמעות השם העברי: חרוץ - זהב.

על חיתת הבר הדורגורית בתחילת המאה ה-20; ואליעור פקטורובסקי, ממניחי היסוד למחקר הבוטני בארץ, שפרסם יחד עם אלכסנדר איג בשנת 1925 "לוחות להגדרת משפחות של צמחי ארץ-ישראל". גם החוקרים שתיארו את הצמח הם מאבות הבוטניקה הישראלית: אוטו ורבורג, ממייסדי האוניברסיטה העברית, ואלכסנדר איג, מייסד המחלקה לבוטניקה באוניברסיטה העברית, שעל מחקריו נשענים מחקרים בוטניים רבים עד היום הזה.

הצמח קרח או שעיר במקצת. גובהו: 10-30 ס"מ. עליו מרוכזים בבסיס הצמח, נוזרים פעמיים לאונות סרגליות שרוחבן 1-2 מ"מ. לאחר צמיחת העלים בחורף מפתח הצמח תפוחות על גבעולים דקים ורכים. גבעולי התפוחת אינם נושאים עלים, ובראש כל גבעול נישאת תפוחת, שקוטרה 6-12 מ"מ וצורתה כחצי-כדור. הפרחים צינוריים וצהובים. הזרעונים גליליים ואורכם 1.5-2 מ"מ. בראש הזרעון קבועה אוזנית שאורכה כשליש עד שלשה רבעים מהזרעון. בצד אחד של הזרעון עוברים 15-20 פסים. בתכוך נות אלו נבדלת האהרונוסוניה מן המין בבוגנית אוזנה - *Tripleurospermum auriculatum*. הבבוגנית צומחת בהר הנוב התיכון ודומה במידה רבה לאהרונוסוניה, אולם לבבוגנית יש זרעון עם אוזנית שקופה, שאורכה כאורך הזרעון. בגב הזרעון שלה עוברים שני פסי אורך בולטים בלבד. הבדל נוסף בין שני המינים ניכר בגובה אליו מגיעים העלים לאורך הגבעול - באהרונוסוניה מגיעים העלים עד כדי שליש מגובהו, ואילו אצל הבבוגנית - עד מחצית מגובהו.

גם לבבוגן זהוב³ תפוחות צהובות וקטנות, והוא ניכר בעליו המגיעים עד לתפוחות. תפוחותיו קטנות מאלו של שני המינים

משטחי חרצית עטורה באביב בחוף ארסוף

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



בְּחֶרְצִית גָּזוֹר Tanacetum santolinoides

مَرَّ حَشِيشَةُ الدَّوْد מור, חשישת אלדוד

בְּחֶרְשִׁית מאפיר, ריחני מאוד. גדל במדרונות סלעיים בגוב ובסיני. שם הסוג העברי מצביע על קרבתו לסוג חרצית, תואר המין גזר ממראה עליו הגזורים. שם הסוג המדעי גזר מיוונית. הדעות חלוקות על פירושו. יש הסבורים שמשמעו "ארוך ומרפא" ויש הנורסים – "פרחי אלמוות". תואר המין המדעי מרמז על דמיונו לסוג קרוב, סנטולניה, השכיח בארץ כצמחיית בנינות. הצמח משמש לבדואים להכנת תה משכך כאבים, כן הוא משמש להגנה על האוהל החורפי, המקופל בקיץ, מפני עש. גדל בארץ במדרונות סלעיים במרומי ההרים במדבר: במרכז הנגב, בסיני וכן באדום ובמאב. אנדמי לארץ־ישראל ולסיני. גובה הצמח: 25-40 ס"מ; הוא מסתעף בעיקר בחלקו התחתון. ענפיו זקופים ונוקשים. העלים והנבעולים מכוסים בשערות לבנות ומסולסלות. העלים מוארכים, גזורים־מונצים פעמיים לאונות סרגליות ולאונות מעוגלות. העלים מרוכזים בעיקר בחלקו התחתון של הנבעול.

הנבעול מסתעף בראשו לסעיפים אחדים (3-7). כל אחד מהם מסתיים בקרקפת, וכך נראות הקרקפות כערוכות באשכול־סוכך קטן. הקרקפת קטנה, קוטרה 1 ס"מ וכל פריחה צהובה. פרחי הפנים צינוריים ופריחה־הקף לשוניים, אך אלה האחרונים אינם נבדלים מן הפרחים הצינוריים באורכם או בצבעם, בניגוד לפרחים בסוגים קרובים, כגון פרחי הקחון או החרצית. יתכן שמין זה כולל אוכלוסיות המהוות מין נפרד, חדש למדע, מאחר שהצמח הנושא שם זה תואר בספרות המדעית כחסר פרחים לשוניים כליל. ואמנם צמחים הנדלים במרומי דרום סיני (משם תואר המין לראשונה), חסרים פרחים כאלה. ואילו בהר הנגב וכן במרכז סיני ובצפון יש לקרקפות פרחים לשוניים בהקף.

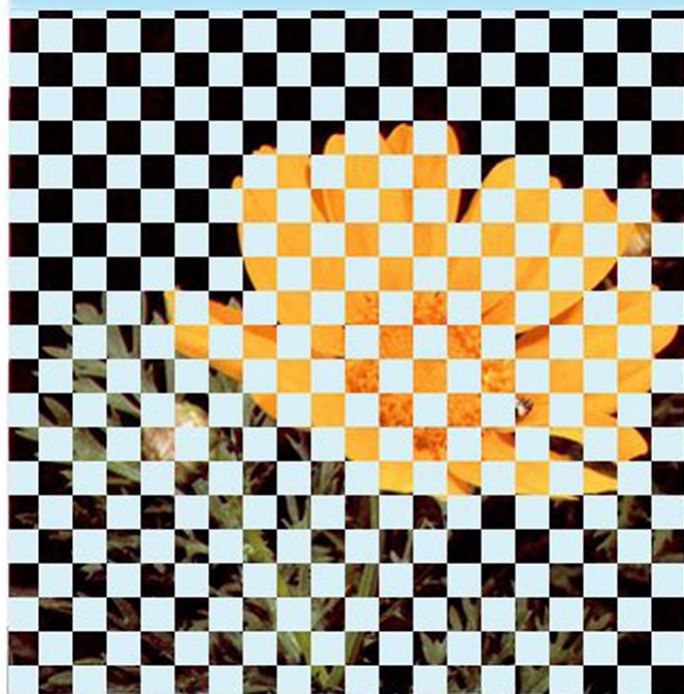
בְּחֶרְצִית גָּזוֹר

Flora Palaestina

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חרצית עטורה

תפוצתו משתרעת כמעט בכל האזור היס־תיכוני והוא חדר גם לארצות־הברית. גדל כמעט בכל אזורי הארץ, ומאכלס שדות בור ומעוזות כמעט בכל סוגי הקרקע, ביחוד קרקעות עשירות בחנקן. עולה בצפיפות רבה על חורבות ועל תלים עתיקים. בעונת הפריחה אפשר לזהות את אלה בתוך המרחב על־פי פריחת החרציות עליהם.

מגדלים מין זה גם בנינות נוי, ולפעמים הוא פליט תרבות. העלים גזורים־מונצים פעמיים ובעלי אונות סרגליות מחודדות. חלקם התחתון מוצר כדי בסיס דמוי פטוטרות ולופת מעט. חלקו השונים של הצמח מדיפים ריח אפיני, ביחוד כאשר הם נמנכים או נדרסים.

הקרקפות הגדולות (קוטרן 3.5-6.0 ס"מ) נישאות על עוקץ נופח מעט; הפרחים הלשוניים דמויי רצועה, והצינוריים – גליליים. בדרך כלל כל התפרחות צהובות ונראות כפרחים פשוטים, אך לא מעטות הן היוצאות מכלל זה: יש דרגות שונות של אלביזם – פרחים צהובים במרכז, ופרחים הקפיים בהירים מאד; יש קרקפות שפריחתן ההקפיים רבים מאד ("פרחים כפולים") וכו'. חפי המעטפת רעופים ושוליהם קרומיים־חומים.

הזרעונים חסרי ציצית, מצולעים ובעלי גבשושים קטנים בין הצלעות. זרעוני ההקף משולשים ולהם 3 כנפים; הזרעונים הפנימיים יותר פירמידליים ופחוסים מעט. הפריחה: בחודשים מרס–יוני.

זן נדיר למדי גדל במפוזר בשרון, בשפלה, בכרמל ובמרכז הנגב; צבע פרחיו הלשוניים – קרם עד לבן ובסיסם צהוב.

במובן הצר מונה הסוג חרצית 5 מינים, שתפוצתם אירוי־אסיאנית ויס־תיכונית (במובן הרחב יש הכוללים בסוג כ־200 מינים אירופאים, אסיאניים, אפריקאיים ואמריקאיים). בארץ גדלים 4 מינים.

מינים רבים של סוג זה, רובם "כפולים", גדלים בתרבות (ראה כרך 12).

אמון דמי

שימוש, אך שלושת המינים האחרים הגדלים בארץ משמשים להכנת משקה מר בעל תכונות רפואיות, שטעמו דומה לטעם התה.

השם המדעי של הסוג נקבע כנראה לכבודה של ארטמיס, אלת הצניעות והציד ביוון העתיקה. יש הסבורים כי הצמח קרוי על שם ארטמיסיה, רעייתו של מאוסולוס, מלך קריה. יש להניח כי היה זה שמו של אחד המינים ביוון או ברומא, והוא אומץ על ידי חוקר הטבע לינאוס כשמו המדעי של הסוג.

שם המין מנציח את תצפיותיו של החוקר דליל (Delile) שתאר את הצמח ומצא בקרקפותיו זרע אחד. בארץ נמצאו במקרים רבים זרעים אחדים בקרקפת.

הצמח גדל בחולות האזור הסהר-ערבי ותורד לאורך חופי הים התיכון עד עמק עכו. במקומות אלו קרויה חברת הצמחים של החולות המיוצבים למחצה על שמו. הוא נובט בחולות שתנועתם מועטה, וצמיחתו המהירה גורמת לעצירת חולות. ענפי הצמח המתכסים בחול מכים שורשים, וענפים חדשים צומחים מעל החול. השורשים הנחשפים מחמת הרוח – מוגנים מפני התייבשות בשכבת שעם.

גובה הצמח: 50-100 ס"מ. העלים בשרניים מעט, לרוב ירוקים וקרחים, לעיתים רחוקות הם גם שעירים, ואז גונם אפרפר. הצמח מסתעף מלמטה כלפי מעלה לענפים זקופים רבים ודקים, הנושאים עלים גזורים לאונות סרגליות, שרוחבן 1-2 מ"מ. רוחב העלים ובשרניותם עולים ככל שעולה הקרבה לאיזור הרסס של הים-התיכון. העלים מדיפים ריח טיפוסי בהמעכם.

הקרקפות נישאות על גבי עוקצים קצרים הערוכים על צירי תפרחת ארוכים; הן דמויות ביצה וקוטרן 2-4 מ"מ. חפי המעטפת קרחים. התפים התיצוניים בשרניים, והפנימיים קרומיים.

הפרחים קטנים, בכל קרקפת מצויים 2 פרחים נקביים ו-8-10 פרחים זכריים. מספר הזרעונים בקרקפת נע בין 0 ל-2. ההאבקה נעשית ברוח.

הפריחה: מחודש ספטמבר עד חודש דצמבר. הפצת הזרעים נעשית ברוחות החורף.

הסוג מונה כ-400 מינים, שתפוצתם מקיפה בעיקר את חצי הכדור הצפוני. בארץ גדלים 4 מינים.

אבינעם דנין

לענת המדבר *Artemisia herba-alba*

شبح، غوريبة، שיח، عذرية

בן-שית נמוך וריחני, השולט בהר הנגב ובמדבר יהודה בשטחים גירניים, ובדרום סיני – בהרים מגמתיים ברום גבוה.

שמו המדעי של המין מציין את צבעם הלבן של הגבעולים. אף כי תכונה זאת אופיינית לכל הפרטים, היא בלטה במיוחד בפרט שהחוקר הספרדי Asso תיאר לפיו את המין, במאה ה-18.

לצמח שמנים אתריים, המסייעים לו להתגונן כנגד אוכלי עשב. טעמו מר. הוא משמש ברפואה העממית כתרופה נגד כאבי בטן, כאב שיניים, הצטננות, וכן להכנת תה טעים במדבר (מעט לענה, הרבה סוכר). הוא נזכר כצמח מרפא כבר בכתבי דיוסקורידס ופליניוס. בתלמוד הוא נחשב (כשם אנדנא, שמו הארמי) כתרופה לקצרת.

הזרעון חסר ציצית, והוא נושא בראשו נזר משונן וקצר. כל הזרעונים נפוצים סמוך לצמח האם.

הפריחה: בחודשים מאי-יוני.

הסוג מונה כ-50 מינים שתפוצתם הולוארקטית, בעיקר בהרי מרכז אסיה. הוא הופרד באחרונה מתוך הסוג – *Pyrethrum*, הכולל גם הוא צמחים ריחניים (אחד מהם מגודל בהיקף מסחרי לשם ייצור תכשיר הדוחה חרקים – "פליט"). לרוב המינים פרחים לשוניים לבנים או ורודים בהיקף הקרקפת.

בארץ גדלים 3 מינים, 2 מהם גדלים רק במרומי החרמון.

אבישי שמידע

לענה חד-זרעית

Artemisia monosperma

عادر، عدة، ليليل عادر، عדה، لיליל

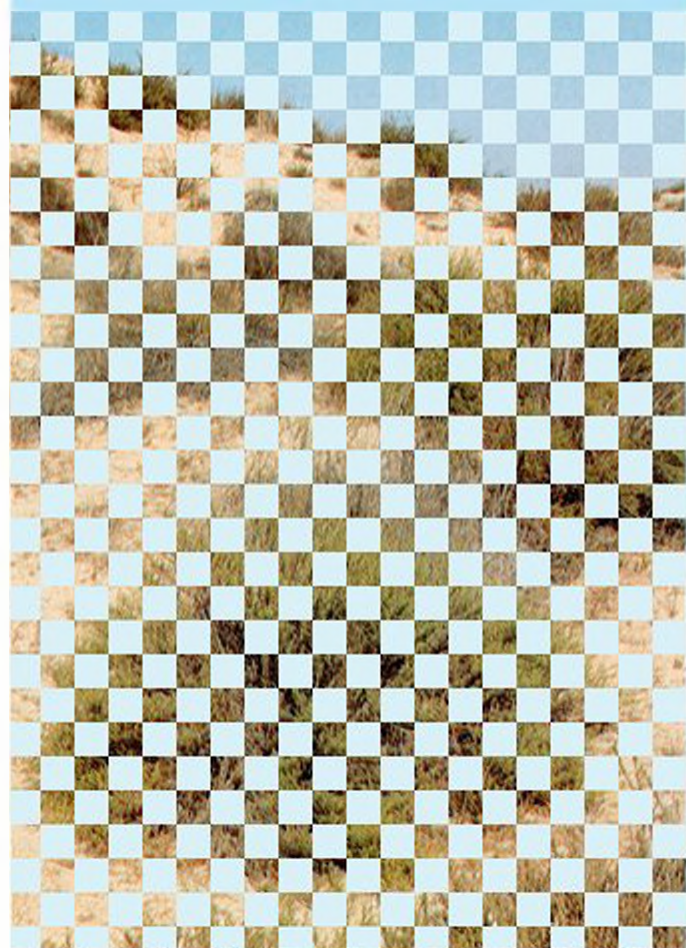
בן-שית גבוה, שעליו גזורים ובשרניים. מאכלס חולות נודדים ומיוצבים כעמק החוף ובנגב; משמש לעצירת חולות כמדבר ובחבל הים-תיכוני.

השם העברי זוהה על-ידי חוקרים שונים עם הצמח המקראי לענה, אך לדעת אחרים הזיהוי מוטעה. לענה חד-זרעית אינה בת-

לענה חד-זרעית

ט. שרם

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



הלענה מותאמת לחיים במדבר בין היתר בזכות התחלפות עלי- החורף בעלי-קץ קטנים, וכן בגלל התפצלות גזעיה, ההופכת כל ענף, יחד עם השורש המוין אותו – ליחידה עצמאית ובלתי תלויה במצבם של שאר חלקי הצמח. שתי תכונות אלה מסייעות לצמח לעמוד בפני יובש.

אבינעם דנין

לענת יהודה Artemisia judaica

بعران בעת'ראן

בן-שיח ריחני, צהוב פרחים. אין הוא גדל ביהודה. השם ניתן למין על-ידי החוקר לינאוס, בסוף המאה ה-18, על פי פרטים שהובאו כנראה מן הנגב. באותה תקופה שימש השם יהודה ככינוי לארץ-ישראל כולה. הצמח משמש ברפואה הבדואית כמרכיב בתרופות נגד כאבי בטן והצטננויות. הוא עשוי לשמש לתיבול משקאות, אך שימוש כזה אינו שכיח בקרב הבדואים.

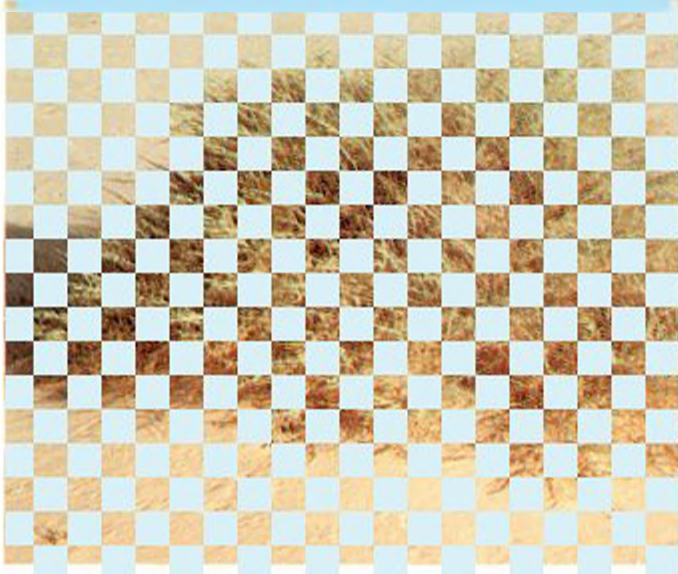
משרעת התפוצה: מזרח סהר-ערבית. גדל בנגב, בעיקר נחל פארן ובמוצאו של הנחל לערבה. בחצי-האי סיני שכיח הצמח יותר, ובתי נידולו כאן הם ערוצי נחלים, שתשתיתם חצץ של גרניט או חולית-חצצית. במקומות רבים הוא שולט בצומח של הערוצים הרחבים.

גובהו: 50-80 ס"מ. ענפיו מעוצים, עליו שעירים, מלבינים וגזורים פעמיים לאונות דקות, שרוחבן כ-1 מ"מ. עלי החורף גדולים מעלי הקיץ. בשנות בצורת מצטמצם הנוף עד לעלים ספורים בבסיס הצמח. הקרקפות נישאות על גבי עוקצים קצרים ודקים בקצות הענפים. קוטר הקרקפות – 3-4 מ"מ. עקב הצפיפות הגדולה של הפרחים הצהובים הופך צבעו של כל השיח מאפור-ירוק, לפני הפריחה, לצהוב-לימוני בעונת הפריחה. בחודשים מרס-אפריל. ההאבקה נעשית בעיקר בעזרת הרוח. הזרעים נפוצים במהלך עונת הקיץ עם התייבשות הקרקפות והתפוררותן. אבינעם דנין

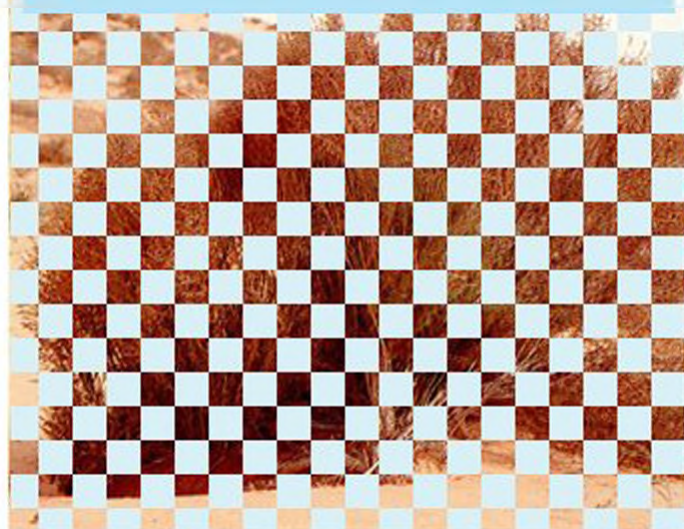
לענת יהודה

ט. לכיוון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. לכיוון

לענה חד-זרעית

צמח הלענה נזכר בתנ"ך 8 פעמים, כסמל למרירות (ולא בכדי...). וגם בכתבי בן-סירא. רבים ממיני הלענה משמשים ברפואה העממית, וכתבלינים. מין אירופאי – Artemisia absinthium, משמש לתיבול יין אבסין, הוא הורמוט (בתלמוד הבבלי – "יין מר אפסיןתי", ואולי בירושלמי "יין פסיןתון"). משרעת תפוצתו: מערב אירנו-טורנית.

גדל בארץ ברוב שטחי המדבר. הוא שולט על פני שטחים נרחבים ובוהן חברות בתחום המשקעים של 100-250 מ"מ. מחלקת הצומח של הערבות, המתפתחת בתחום זה, קרויה על שמו. כמו כן הוא שולט בבתות-הספר המתפתחות על מחשופים של סלעי קירטון רכים; גדל גם בערוצים ובכיסוי קרקע שבסלעים, בתחום שמתחת ל-100 מ"מ של משקעים, ולפיכך הוא אחד הצמחים השכיחים ביותר במדבר שלנו. במדבר הקיצוני של הנגב הדרומי ומרכז סיני הוא מופיע בערוצים יחד עם יפרוק המדבר וחמדת המדבר. בהר הנגב ובהרי צפון-סיני הוא מלווה במתן שעיר, בזוגן השיח, בערטל מדברי ובנואית קוצנית. בהרי דרום סיני הוא מלווה בערטל מדברי, בפנוניה רכה, בגופ קוצני ובבן חרצית נוור. בספרד, שם תואר הצמח לראשונה, הוא גדל בבתי נידול מלוחים, שלא כמו בארץ-ישראל.

גובה הצמח: 20-50 ס"מ, הוא מכוסה שערות בלוטיות, הגורמות לריח החזק הנודף ממנו. ריח זה משתנה מאזור לאזור בארץ ובסיני, ומחקר ראשוני הראה, כי גם ההרכב הכימי של השמן האתרי משתנה במקביל לריח.

בתחילת החורף מבלבלים ענפים חדשים מבסיס הצמח. התארכותם נמשכת עד חודש מאי. העלים גדולים ומצויים על הענפים עד לחודשי הקיץ. אורכם: 2-5 ס"מ, והם נוזרים פעמיים לאונות מוארכות שרוחבן 1 מ"מ או פחות. העלים בענפי הפריחה ("עלי הקיץ") ועירים, אורכם פחות מ-5 מ"מ ואינם כה מחולקים. הקרקפות מתפתחות בחודשים ספטמבר-דצמבר, אורכן 3-4 מ"מ וקוטרן 1-2 מ"מ. הן קטנות מקרקפותיהם של מינים דומים הגדלים במדבר, כלענת יהודה ואכילאה ריחנית, שקוטר קרקפותיהם 3 מ"מ ויותר. בכל קרקפת – 2-4 פרחים צינוריים, שכותרתם אדומה או צהובה. בצמח הפורח מכוסים החלקים העליונים של הענפים בתפרחות קטנות, וכל הצמח נראה כגוש המנוקד בתפרחות צהבהבות-אדמדמות מרובות. ההאבקה נעשית בעזרת הרוח.

סביון Senecio

صُفِيرَة، مَرِيْرَة צופיירה, מוריירה

הגדול בסוגים במשפחתו, ואחד הסוגים הגדולים בעולם הצמחים, מונה 2000-3000 מיני עשבונים חד-שנתיים, דו-שנתיים ורב-שנתיים בעיקרם, וגם מעט שיחים, מטפסים ועצים.

שמו העברי ופרוש שמו המדעי, רומזים לדמיון שבין ציצית השיער של הזרעון לבין שערה-שיבה של איש זקן וסב.

תפוצתו קוסמופוליטית, והוא כולל קבוצות שונות מאוד זו מזו, בין השאר קבוצה של צמחים מזויים, בשרניים ("קקטוסים", כביכול) הגדלים בהרים של מורחא-אפריקה; משותפים לכל המינים מבני הפרת והזרעון.

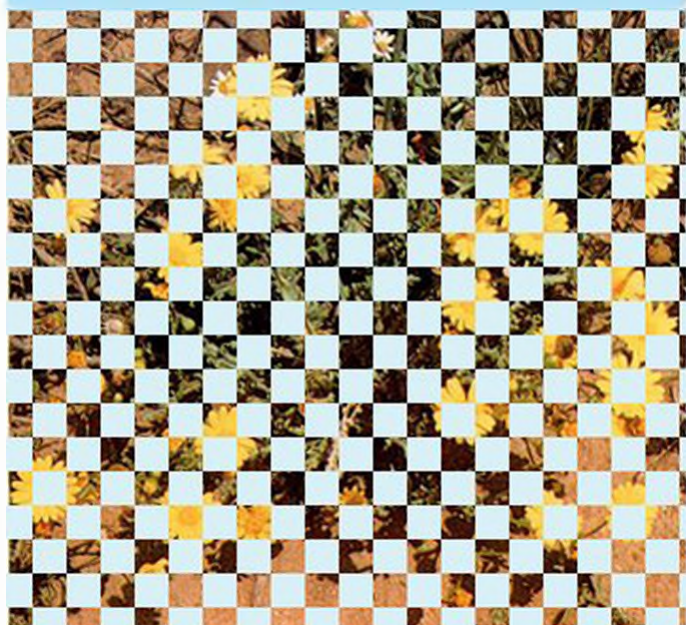
כמה מינים הם צמחי נוי מקובלים. מינים רבים מכילים אלקלואידים רעילים במיוחד לצאן ובקר ויכולים לגרום למוות. הקרקפת בנויה מפרחי-מרכז צינוריים, דו-מיניים, ומפרחי-הקף לשוניים, על-יניים. פרחי ההקף גדולים לרוב מפרחי המרכז, לעתים הם דומים להם בגודלם, ויש שהם חסרים כליל. לרוב כל הפרחים צהובים. המעטפת דמוית-גביע וחפה כפופים לאחור בהבשילה. חפי המעטפת מרובים, זקופים, ערוכים בדור אחד, לפעמים מלווים בכסיס בדור נוסף של קשקשים זעירים. המצעית שטוחה או קמורה, חשופה.

פרחי ההקף לשוניים, על-יניים, ערוכים בדור אחד. בלילה ובלחות נבונה נגללים פרחי ההקף לאחרונה, כלומר: הקרקפת (בניגוד למקובל אצל רוב הפרחים), אינה נסגרת בלילה אלא נפתחת כביכול עוד יותר. פרחי המרכז צינוריים, בראש הכותרת 5-4 שיניים. לרוב המאבקים מעוגלים בבסיסם.

הזרעונים קטנים (2x1 מ"מ). שווים בגודלם, גליליים, לאורכם נתונים חריצים וצלעות. בראש הזרעון יושבת ציצית של שערות לבנות פשוטות שאורכן שווה, הערוכות בדור אחד או שניים. בארץ גדלים 5 מינים חד-שנתיים ומין אחד רב-שנתי.

סביון ימ

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



לענה שיחנית Artemisia arborescens

شبة شجيرة

שיח ריחני מסועף, שענפיו מכסיפים עקב כסות השער שעליהם. בניגוד למיני לענה אחרים, שהם בני הארץ, הובא מין זה ארצה כנראה על-ידי הצלבנים, והוא צומח עד היום בעיקר בסביבות מבצרים צלבניים וטושים.

משרעת תפוצתו: ים-תיכונית; גדל גם בתורכיה, סוריה וירדן. כיוון שבתורכיה הוא צומח בשדות וטושים, מפתיע שעד היום מוגבלת תפוצתו בארץ לסביבות של אתרים צלבניים. מרביתם גם לגדלו בגינות כצמח תבלין. עליו משמשים להכנת תה מרי, המקובל במיוחד על יוצאי צפון-אפריקה ועל ערבים. מייחסים למשקה זה תכונות מרגיעות.

אינו נפוץ בארץ, גדל פה ושם באזורים שונים: בשרון, בשפלה, בכרמל, בגליל המערבי, בגליל העליון ובעמק-הירדן העליון.

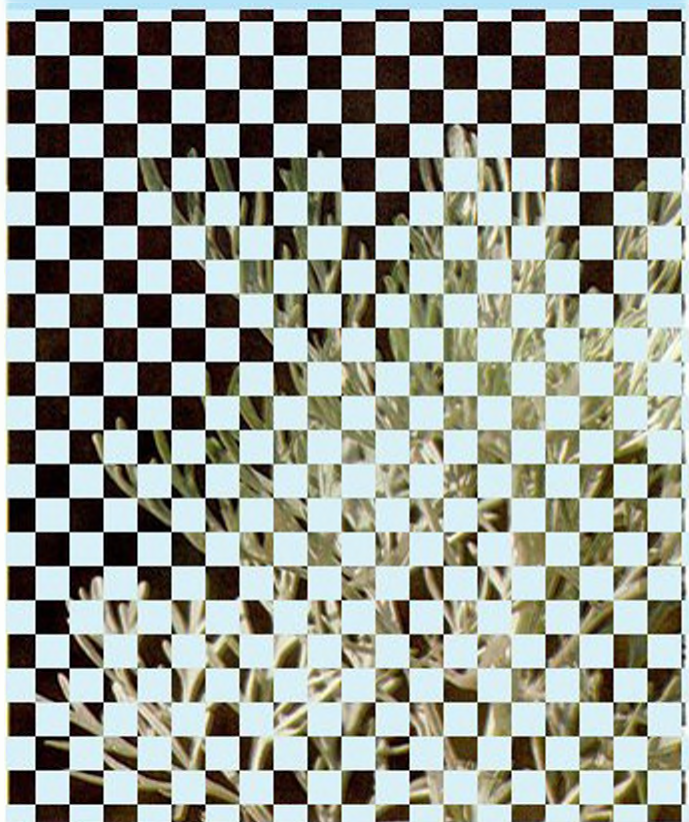
גובהו: עד 1 מ'. ענפיו זקופים, מעוצים, מכוסים בשער צפף, מכסיף. העלים לבנים-מכסיפים, גוורים 2 - 3 פעמים לאונות סרגליות. קרקפת הפרחים כדוריות, קוטרן 5-6 מ"מ, ערוכות באשכול חד-צדדי רפה. הפרחים צהובים. חפי המעטפת מאפירים, קהים בקצותיהם. החפים הפנימיים דמויי ביצה ובעלי שוליים קרומיים רחבים. הזרעונים מוארכים, דמויי יתר, ועליהם בלוטות זעירות.

הפריחה: בחודשים אפריל-אוקטובר.

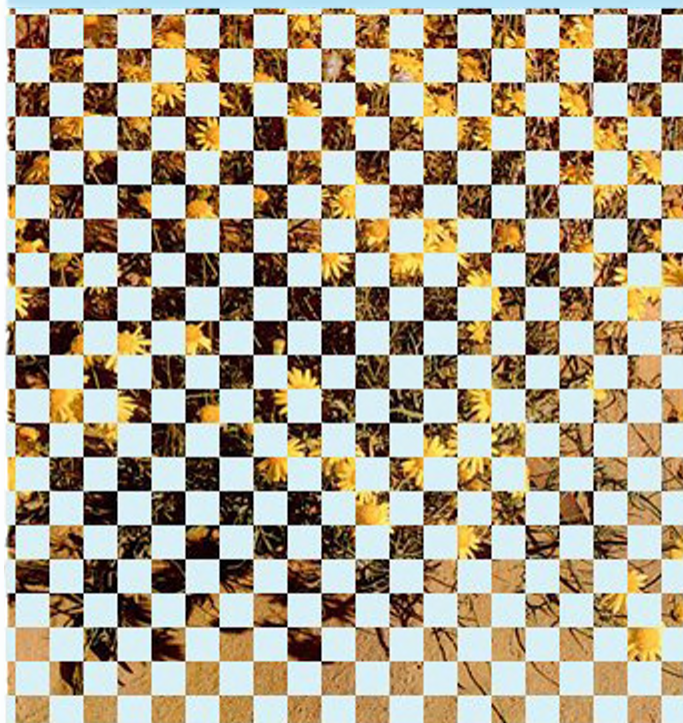
אמץ דמי

לענה שיחנית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



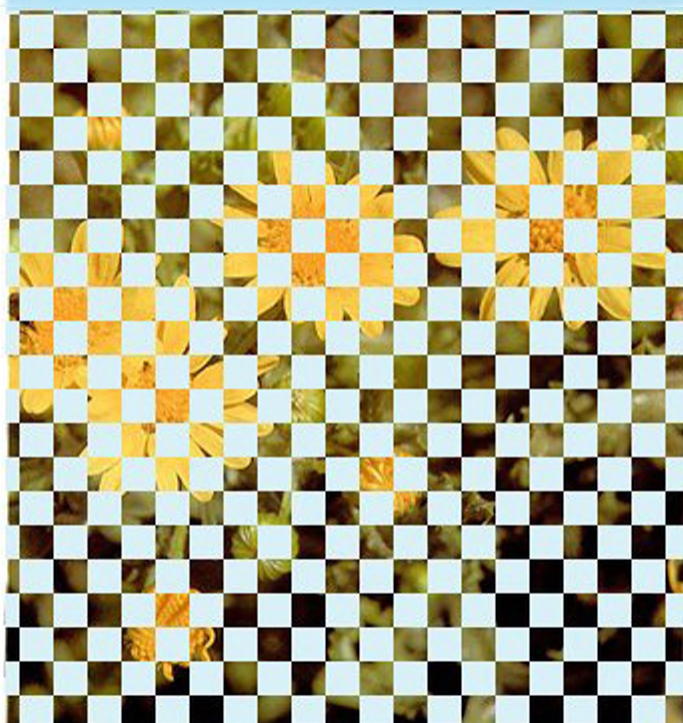
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

סביון הערבות

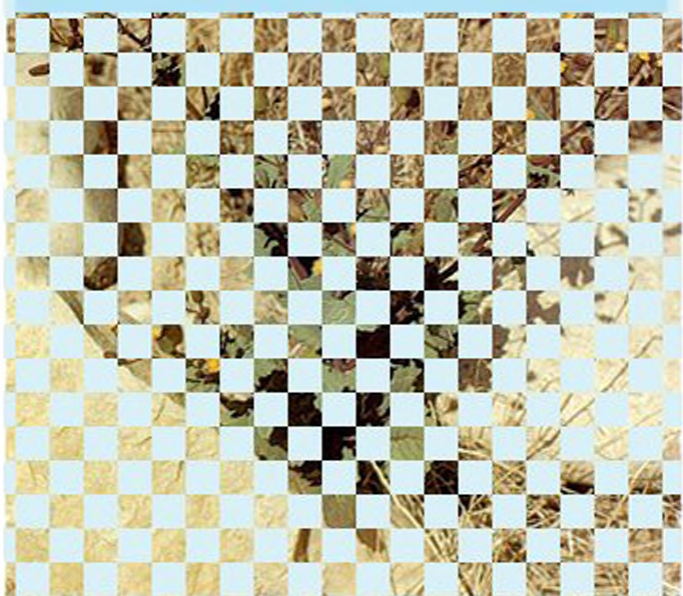
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

סביון אביבי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

סביון צהוב

Senecio vernalis

סביון אביבי

سوم بייסوس

צמח חד־שנתי זקוף, גובהו 15-25 ס"מ. שכיח מאוד בארץ בכל חלקי החבל היסודי-בוני. מרבדי פריחתו משתרעים על פני משטחים עצומים.

תפוצתו מורחבת-בונית, אך היא מתפשטת היום לעבר מרכז אירופה.

מאכלס את כל בתי הגידול הפתוחים, ובמיוחד מקומות מופרעים, כגון צידי דרכים, שדות ושדות־בר, שהוא מגיע אליהם במהרה בזכות תפוצת זרעונו היעילה.

תואר המין יאה לו אך אינו מדויק: אמנם עיקר פריחתו באביב, אך תחילתה כבר בסתיו. דווקא הפרטים הפורחים בעיצומו של החורף בולטים בנוף.

הפריחה באוכלוסיות המין נמשכת יותר מחצי שנה, מחודש נובמבר עד חודש מאי.

בצעירותו נושא הצמח שערות לבנות מעטות, דמויות קורים. בהתבגרו הוא מקרית. פרחי ההקף הלשוניים ארוכים בהרבה מפרחי המרכז הצינוריים. עלי המעטפת קרחים.

S. joppensis

סביון יפא

فرای، جرجير، קורא, ירדני

צמח חד־שנתי בשרני, מכחיל וזקוף; גובהו 10-30 ס"מ. תכופת הוא מסועף מבסיסו.

שכיח בחולות של מישור החוף בחברת לענה חד־זרעית. זהו מין ויקרי* לסביון אביבי, שהתפתח ממנו כנראה בפליסטוקן.

אנדמי למישור החוף של ארץ־ישראל וצפון מצרים, וגדל רק מאלכסנדריה עד עמק עכו.

הפריחה: מחודש ינואר עד חודש אפריל.

S. glaucus

סביון הערבות

اربان، ארביאן

צמח חד־שנתי מדברי, שעליו מחולקים לאונות צרות וענן ירוק־בהיר רענן. קרוב מאוד למין הקודם, עד שיש הרואים בשניהם תת־מינים של מין אחד. ויקרי לשני הקודמים.

גדל במדבריות בכל חלקי החבל המדברי של ארץ ישראל, משני עברי בקעת־השבר.

צפרני־החתול
Calendula

عين قنبورة، عين الشمس
עין קנבורה, עין א(ל)שמש

צמח חד־שנתי זקוף, גובהו 15-40 ס"מ.

תפוצתו סהר ערבית, חודרת לאזור הסודני.

גדל בארץ בכל חלקי הנגב, במדבר יהודה ובחבל ים־המלח. גדל בתנאי מדבר קיצוניים וחמים, בעיקר בגומחות ונחות יחסית, לרגלי סלעים ובערוצים. שונה מאוד מקודמיו: קרח, גוו מבחיל־שעוותי; צידם התחתון של העלים סגול־עז; הגבעולים חלולים, מסתעפים תכופות דו־קרנית; העלים שלמים, משוננים קלות באורח בלתי־סדיר, אליפטיים־מעוגלים. עלי הגבעול יושבים, חובקים את הגבעול באזניות עגולות; הקרקפת קטנה. הפרחים הלשוניים מעטים ולא בולטים (אורכם כאורך הצינוריים), לעתים חסרים כליל הפרחים הלשוניים. הפריחה: בחודשים מרס-אפריל.

סביון פשוט

S. vulgaris

מין נדיר למדי הגדל בשדות מעובדים ובמעובות. ניכר, בדומה לקודמו, בפרחים לשוניים קצרים או חסרים, וכן בעלים תחתונים פשוטים, לא מחולקים או בעלי אונות קצרות.

סביון חרמוני - *S. doriiformis*. עשבוני רב־שנתי, רענן וגבוה (1 מ'), הגדל בארץ רק בקרקעיות מכתשים במרומי החרמון; נדיר.

אבישי שמידע

סוג המונה כ־15 מיני צמחים, חד־שנתיים, דו־שנתיים ורב־שנתיים. מקור השם המדעי - בתכונת הצמח לפתות או לסגור את הקרקפת בהתאם לתקופת היום (calendae - ראשית החודש או בהשאלה - חודש, היינו: הצמח מורה את הזמן). שמו העברי מרמז לפירות ההקפיים במינים מסויימים, שהם מחודדים וכפופים כמו ציפורני־החתול.

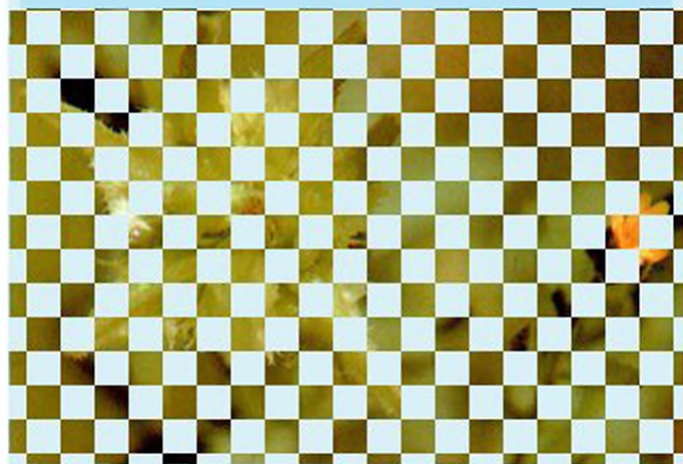
מספר המינים הכולל בסוג שנוי במחלוקת, בשל הרב־צורתיות של כמה מינים. לפי מחקרים חדשים, ציטוטקסונומיים וגנטיים, אין הוא כולל יותר מ־4-6 מינים רב־שנתיים ו־7-8 מינים חד־שנתיים. מרכז התפוצה באזור הים־תיכוני, אך המינים החד־שנתיים חודרים גם לאזורים האירופי־סיבירי, האירנו־טורני והסהר ערבי. המינים הרב־שנתיים מרוכזים (חוץ מחריגים מעטים) במערב הים־התיכון. אין כמעט ספק, שמוצא הסוג מצפון־אפריקה, שכן הוא הסוג הצפוני ביותר בתוך שבט ה־Calenduleae, שבט אפריקאי בלעדי. בצפון־מערב אפריקה נמצא ריכוז הכולל כמעט את כל המינים החד־שנתיים והרב־שנתיים.

מבנה הקרקפת אחיד בכל המינים של הסוג: בהקף - פרחים לשוניים וקביים פוריים. במרכז - פרחים צינוריים, אנדרוגניים אך בלתי פוריים, תורמי אבקה בלבד. בעוד שצבע הפרחים הלשוניים הוא תמיד צהוב־כתום, הרי פרחי המרכז עשויים להיות והים

ציפורני־החתול המצוית



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ציפורני-החתול העבות: תפרחת ופרי

בארץ גדלים 4 מינים, כולם חד-שנתיים. כולם נדירים, מלבד מין אחד:

צמרני-החתול המצויות *Calendula arvensis*

عقرب، مصلی، عیدیه، عیدیه

למין זה משרעת התפוצה הרחבה ביותר בסוג: הוא גדל בכל אזור היס-התיכון, באירופה צפונית לגרמניה, במזרח עד הודו, פרס והאזור המרכז-אסייתי של ברית-המועצות, ובדרום – עד חצי-האי ערב. תפוצה זאת באזורים פיטוגיאוגרפיים כה רבים ושונים אפשר להסביר בכך, שהצמח קשור לפעילות האדם והוא מיטיב להתפתח במקומות המושפעים על-ידי פעילותו.

זהו מין חד-שנתי נמוך שאורך גבעוליו נע בין 5 ס"מ ל-40 ס"מ. אבריו הירוקים מכוסים בשער רך או קשה או בלוטי, לעתים בתערובת של מיני שיער. העלים התחתונים, הגדולים ביותר, שונים מאוד בפרטים שונים (אורך הגדולים: כ-8 ס"מ; רוחבם: 2 ס"מ), צורתם לרוב מוארכת, רחבה למעלה וצרה ליד הגבעול; השוליים לעתים כמעט תמימים, לעתים משוננים ומופשלים.

הקרקפת מרובת פרחים, וגודלה – בין 0.5 ס"מ לקרוב ל-1.5 ס"מ (גודל הקרקפות קטן והולך בכל פרט לקראת סוף עונת הצמיחה); הקרקפות חד-גוניות או רב-גוניות. הפירות בכל קרקפת נחלקים לרוב ל-3 טיפוסים או יותר.

בני המין מקדימים מאוד בפריחתם ומוסיפים לצבע הצהוב של הסביון את הגוון הכתום שלהם כבר מחודש ינואר ועד אפריל. המין גדל ברוב אזורי הארץ, חוץ מאזורים ששוררים בהם תנאים מדבריים קיצוניים, בדרך כלל במקומות שיד אדם נעה בהם בהווה או בעבר. בחבל היס-תיכוני רוב הפרטים גדולים יחסית וקרקפות הפרחים חד-גוניות, ולכמה מפירות ההקף מקור כפוף. בדרום הארץ רוב הפרטים קטנים יותר וקרקפותיהם דו-גוניות. בכל קרקפת יש פירות דמויי תולעת, והם הפנימיים ביותר, ומחוצה להם מצויים פירות דמויי סירה. הדור החיצוני של הפירות עשוי להכיל טיפוס אחד או יותר מבין הטיפוסים הבאים: פירות בעלי 2 כנפיים, בעלי מקור זקוף או בעלי מקור כפוף.

המין רב-גוני ביותר, ומאחד בתוכו צורות רבות. הגיוון ניכר בגודל הכללי, וכמו כן בגודל האברים, בשעירות, בצבען ובגודלן של קרקפות הפרחים, ובמיוחד – בטיפוסי הפירות. על יסוד התכונות השונות תוארו מינים רבים, הנכללים למעשה במין אחד זה. מתקדים שנערכו בשנים האחרונות נילו צורות מעבר בין כל "המינים" הללו, וכן הוכחה יכולת הכלאה חופשית ביניהם. מסיבה זו אין לראות גם במין ציפורני-החתול המצויות – *C. aegyptiaca*, מין נפרד (כפי שעדיין הוא מזוהה במגדירים).

צמרני-החתול התלת-כנפיות *tripterocarpa*

מין נדיר שהתגלה בארץ רק בשנים האחרונות כנגב הדרומי ובעמק הערבה, ומעמדו כמין עצמאי נקבע במחקר ציטולוגי-גנטי.

ציפורני-החתול הארצישראליות – *C. palaestina*, הנדל גם בלבנון ובסוריה; וציפורני-החתול העבות – *C. pachysperma*, שתואר על-ידי החוקר מיכאל זהרי בשנת 1941 ממדבר יהודה – הם מינים אנדמיים לארץ ישראל, או לאזורנו, וקיימות ביניהם צורות מעבר.

מגדלים בארץ גם את ציפורני-החתול התרבותיות – *C. officinalis*, מין התרבות היחיד בסוג. מוצאו אינו ברור.

קלה חן

בצבעם לפרחי ההקף וליצור קרקפות חד-גוניות, ויש שצבעם כתום-כהה עד סגול-חום ואז הם יוצרים קרקפות דו-גוניות. הצבע הכהה בפרחים הצינוריים נקבע על-ידי נן דומיננטי יחיד. כל אחד ממניי הסוג הוא בעל פרחים חד-גוניים או דו-גוניים בלבד. (יוצא מכלל זה המין ציפורני-החתול המצויות, שיש בתוכו פרטים חד-גוניים ודו-גוניים).

בכל המינים הגדלים בארץ אין תופעה של אי-סבילות עצמית, והצמחים עושים פירות גם בתנאי בידוד, כאשר ההפרייה נעשית לרוב בין פרחי אותה קרקפת, על ידי מגע של צלקות פרחי ההקף באבקה של פרחי המרכז. במינים הרב-שנתיים מצפון-אפריקה שנבדקו קיימים לעתים מנגנוני אי-סבילות עצמית.

התכונה הבולטת בסוג היא הופעת פירות, השונים זה מזה, בתוך הקרקפת (הטרוקרפיה*). קיימות כמה צורות בסיסיות: פירות קטנים דמויי תולעת (הפנימיים ביותר בכל המינים), ופירות דמויי סירה (הערוכים ברוב המינים סביב הפירות דמויי התולעת). לפירות ההקף יש כנף אחת, 2 או 3, מקור כפוף או מקור זקוף. לכל הצורות שהוזכרו יש גם גונים רבים: דמויי הסירה עשויים להיות נפוחים במידות שונות, סגורים יותר או פתוחים, בעלי שורות שבים או חסרי שבים; לפירות המכונפים – שולי כנפיים חלקים או משוננים; מקור הפרי עשוי להיות קצר או ארוך, בעל גב קוצני או חלק, גוף עדין או מעובה. צירוף כל הצורות הללו עשוי ליצור קרקפות בעלות פירות מעשרות טיפוסים שונים, ופרטים בני אותו מין ייראו במבט ראשון כאילו הם בעלי פירות שונים מאוד. רק למינים מעטים יש צורת פרי מיוחדת ובלעדית, כגון: כנפיים במין ציפורני-החתול התלת-כנפית. אם כי קשה לעתים להבחין בהבדלים בדרך התפוצה של הפירות בעלי הצורה השונה, יש להניח שבסוג זה, כמו במקרים אחרים של הטרוקרפיה, נהנים הצמחים ממגוון הפירות המאפשר תיפקוד של חלק מהם בתנאים שונים; כמו כן הם נבדלים זה מזה בתנאי הנביטה.

מיני הסוג נחקרו באחרונה גם מבחינה ציטולוגית וגנטית ונמצאו בהם מספרים שונים של כרומוסומים, המרמזים על דרכי אבולוציה אפשריות. במינים החד-שנתיים הגדלים בארץ נמצאו $2n = 30$ כרומוסומים בציפורני-החתול התלת-כנפיות, ו- $44 - 2n$ כרומוסומים במין ציפורני-החתול המצויות. שני המינים האנדמיים* (ציפורני-החתול הארצישראליות וציפורני-החתול העבות) הם פוליפלואידים* גבוהים, ומספר הכרומוסומים שלהם הוא כ- $80 - 2n$. הועלו השערות שונות להסברת דגם כרומוסומלי זה, אך אין ספק שיש לראות בהם את המינים החדשים ביותר בסוג.

חֲמִנִית חַדְשָׁנִית

Helianthus annuus

عَبَاد الشمس السنوي عباد (א) שמס (א) סנאווי

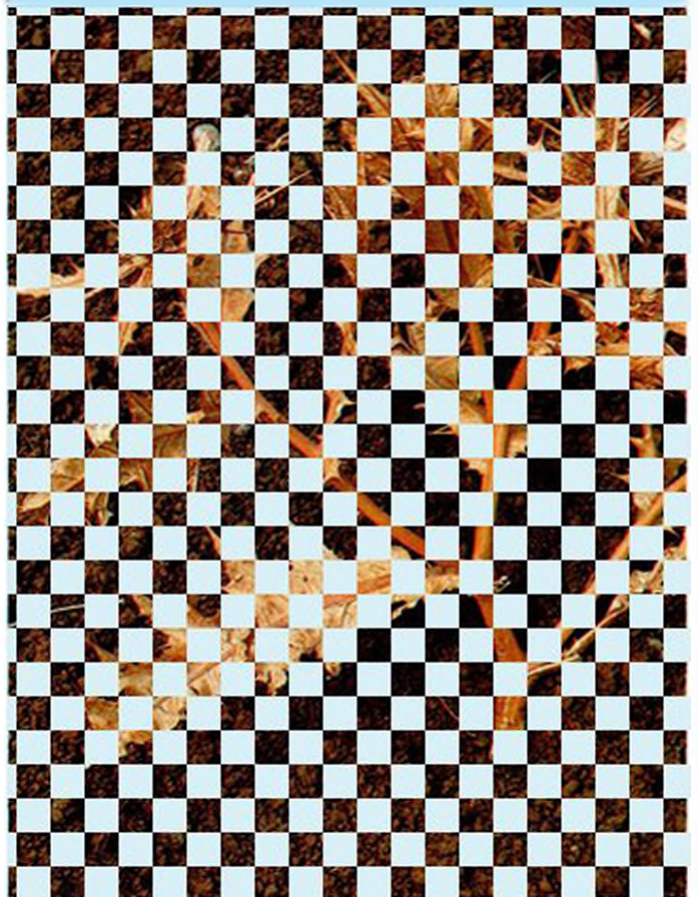
צמח חד־שנתי וקוף וגבוה, גר בארץ. תפרחותיו דומות מאוד לתפרחות החמנית התרבותית, שזרעוניה נאכלים ("גרעינים שחורים"), אך הן קטנות מהן.

המקור של השם הסוג – ביוונית, ופירושו – פרח החמה. ייתכן שהשם ניתן לו מפני שקרקפות הפרחים נוטות לכיוון השמש. לבד מנוקד המועט כעשברע, קיים חשש שצורת הכר של מין זה תיצור בני כלאיים עם זני התרבות ותגרום לירידה בטיב היבול ובכמותו.

נאסף בארץ לראשונה בשנת 1977 (אם כי ודאי גדל כאן גם קודם לכן). בשולי בריכות דגים. ברוב המקומות נראה, שמקור הזרעים הוא במזון דגים המיובא מארצות הברית. היום הוא מתפשט כצמח של צידי דרכים, וייתכן שצמחים אלה הגדלים בצידו הדרך הם פליטי תרבות, תופעה המוכרת מארצות אחרות. גובהו: עד 3 מ'. מסתעף בחלקו העליון. לגבעול שערוות קצרות ונוקשות. העלים נגדיים או מסורגים ובעלי שלושה עורקים ראשיים, הטרף דמוי־ביצה, גדול (עד 30 ס"מ). קוטר הקרקפות 6-12.5 ס"מ והן יחידות וסופיות, לפעמים – חיקיות. הפרחים הלשוניים והצינוריים צהובים. לזרעים ציצית בעלת 2 קשקשים הנושרת במהרה.

עכובית הגלגל – צמח יבש

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



הפריחה: בחודשים מאי–אוקטובר.

זני החמנית התרבותית הם בני אותו המין. זרעיהם משמשים למאכל ולהפקת שמן מאכל, ובתעשייה – לייצור סבון, צבעים ושמיני סיכה. יש זנים שמגדלים בגינות ווי. הסיבים משמשים כחומר־גלם בתעשיית הנייר. כן רווחים השימושים בהם כתחליף לקפה וכצמחי מרפא. יש זנים שמגדלים למספוא, ובאחרים משמשת הפקעת מאכל לבני אדם. זני התרבות הם גידולי־בעל חורפיים, המקובלים בארץ.

הסוג מונה כ־100 מינים, מוצא כולם מיבשת אמריקה. עליהם פשוטים, העלים התחתונים לרוב נגדיים (תופעה לא שכיחה במשפחה). הקרקפות גדולות, פרחי ההקף גדולים ועקרים. המצעיית מכוסה מוצים, הזרעונים פחוסים, חד־זרעיים, והזרע נפרד בהם מן הקליפה, בניגוד לזרעונים של רוב בני המשפחה.

אמוץ דמי

עכובית הגלגל

Gundelia tournefortii

گوب، عکوب، عکوب، عکوب

קוף רבי־שנתי, הנוחש ל"צמח גלגל" אופייני.

השם גלגל מופיע בהקשר צמחי כבר במקרא: "שיתמו כגלגל, כקש לפני רוח" (תהלים פ"ג, 14). וכן "כמץ הרים לפני רוח וכגלגל לפני סופה" (ישעיהו י"ז, 13). יש שמפרשים גלגל כצמח המתגלגל ברוח.

השם עכובית מופיע בספרות חז"ל, לעתים בסמיכות לקנרס, והוא השתמר בפי הערבים עד היום. העלים משמשים כירק לסלט ואף הזרעים הגדולים טובים למאכל. אולם שימושו העיקרי של הצמח הוא בתפרחותיו, הנאכלות כדרך שנאכלות תפרחותיו של הקנרס התרבותי (ארטישוק), ואף נמכרות בשווקים.

תפוצתו משתרעת בדרום־מערב אסיה.

שכיח למדי בארץ בשטחים פתוחים, בבור, בבתה ובערבות בכל האזורים, מן המדבר ועד למרומי החורמון (כשני בתי־הגידול האחרונים, הקיצוניים, גדל זן מיוחד שעליו צרים).

בהתייבש הצמח נותר שלד כדורי, קלי־משקל, שעליו הגדולים מתקשים ומשמשים לו כמפרשים. בבסיס הצמח מתפתחת רקמת־ניתוק (קטע חלש, שהגבעול ניתק ממנו בנקל). עם כל רוח קלה מתגלגל הצמח ברשרוש קולני ומפזר את זרעוניו לאורך דרכו. מכאן שיחידת ההפצה של הזרעים הוא הצמח כולו (ליתר דיוק – חלקו העל־קרקעי, שכן השורש הרבי־שנתי נותר בקרקע ומגדל בשנה הבאה "גלגל" נוסף).

העלים מפורצים, גדולים וערוכים בשושנות בבסיס הצמח. כל העלים בעלי עורק ראשי שגונו אדום, וקצות אונותיהם קוצניות. הגבעולים עבים, מסתעפים בחלקם העליון. הם נושאים עלים יושבים, קטנים יותר. גובה הגבעול – 50-60 ס"מ, ובראשו קרקפת מורכבת מקרקפיות רבות שקוטרה 4-8 ס"מ. כל קרקפית עטופה בעלי־מעטפת קוצניים, ורק אחד מבין 5-7 הפרחים הצינוריים שבה פורה. פנים הפרח צהוב; צבעו החיצוני ארגמני. ההאבקה – על ידי דבורים קטנות.

הפריחה: בחודשים מארס–מאי.

המין יחיד בסוגו.

אמוץ דמי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



עכביש הנולל

בקצה הגבעול מתפתחת קרקפת מורכבת, הבנויה מעשרות קרקפיות המגובבות בצפיפות על מצעית משותפת, קמורה עד כדורית. בכל קרקפית מצוי פרח אחד בלבד. לכל קרקפית יש מעטפת נפרדת (מעטפית), המורכבת מזר חיצוני של חפים המנוצים לזיפים רבים כעין מכחול, ומדורים פנימיים של חפים גלדניים, דמויי-מרצע, היוצרים קוצים חדים ונוקשים ביותר. חפים קוצניים אלה ארוכים פי 3 מן הזיפים סביבם, צבעם – ירוק-מכסיף עד סגול, והם יחד עם המשושים לקרקפת את המראה הקפודי ומקנים לה את צבעה.

בכל קרקפית מצוי פרח יחיד, גדול, דו-מיני, דמוי-מסמר. הכותרת צינורית; 5 אונותיה הקצרות – סרגליות, פרושות ככוכב או גלולות אחורה. תחום הצבעים במינים השונים משתרע מלבן עד כחול-סגול. מתוך הכותרת עולה צינור שני, סגול-חום, הנוצר מהתאחותם של זירי האבקנים, כבכל בני המשפחה. מתוכו מתרומם במשך הפריחה עמוד-העלי, העטוף בטבעת של שערות דמויות מברשת מתחת לצלקות.

בראשית הפריחה מבשילים האבקנים. אבקתם נושרת אל פנים הצינור. עמוד-העלי, שצלקותיו סגורות עדיין, מוציא באמצעות מברשת-השיער שעליו את האבקה אל ראש הפרח. רק מאוחר יותר נפתחת בראש עמוד-העלי (מעל למברשת) צלקת סגולה, דו-אונתית.

קפודין

Echinops

شوك الجمل، قُنْدَلِيَّة شوك אלג'ל, קונפוד'ייה

סוג המונה כ-100 מיני עשבים רב-שנתיים, קוצים וקופים וגבוהים שנבעולם מסתיים בצבר של קרקפיות חד-פרחיות היוצרות תפרחת מורכבת, קוצנית, כדורית, דמוית-קפוד. בבסיסם יושבת שושנת-עלים, ומתוכה עולה גבעול יחיד, קשיח אך לזיב לא מעוצה, זקוף; גובהו 60-130 ס"מ, בלתי-מסתעף או מסתעף מעט. במינים רבים הצמח שעיר. תכופות, השערות לבנות וארוכות כקורי עכביש, או אדומות ועבות.

תפוצתו משתרעת בעיקר באזור היס-תיכוני ובמזרח התיכון. השם העברי הוא תרגום השם המדעי שפרושו – דמוי-קפוד. שני השמות מתארים את מראה הצמח, שכן הוא הסוג היחיד מבין הקוצים הרבים במשפחתו, שתפרחתיו הקוצניות כדוריות ממש.

העלים יושבים ובסיסם חובק את הגבעול. הם משוונים עד מזורים-מנוצים פעם או יותר, אונותיהם צרות וקוצניות מאד. צידם התחתון לביד ומלבין לרוב, וצידם העליון ירוק-כהה וקרח.

המין הנפוץ ביותר בארץ בחבל היס־תיכוני.

שכיח מאוד בשדות כור, בצידו דרכים, בכתה ובקרקע טרשית, ובמיוחד בשטחים שמתנהל בהם מרעה פרות אינטנסיבי.

תפוצתו משתרעת בכל חלקי החבל היס־תיכוני בארץ, בסוריה ובלבנון בלבד.

גובה הצמח 50-120 ס"מ. הנבעולים חרוצים לאורכם ומכוסים בשערות לבנות, דמויות קורי־עכביש, או בזיפים ארגמניים, פשוטים או בלוטיים. הקנניים הקוצניים של הקרקפת שוות באורכן, ואין ביניהן כאלה החורגות מהיקף כדור הקרקפת שקוטרו 4-6 ס"מ. החלק העליון של הגבעול חסר שערות בלוטיות.

הפריחה: בראשית הקיץ, בחודשים יוני-יולי. בעונה זו בולט הצמח בפריחה הן משום שכיחותו והן משום ששכבו גלי הפריחה העיקריים. צבע הפרחים – כחול-סגול.

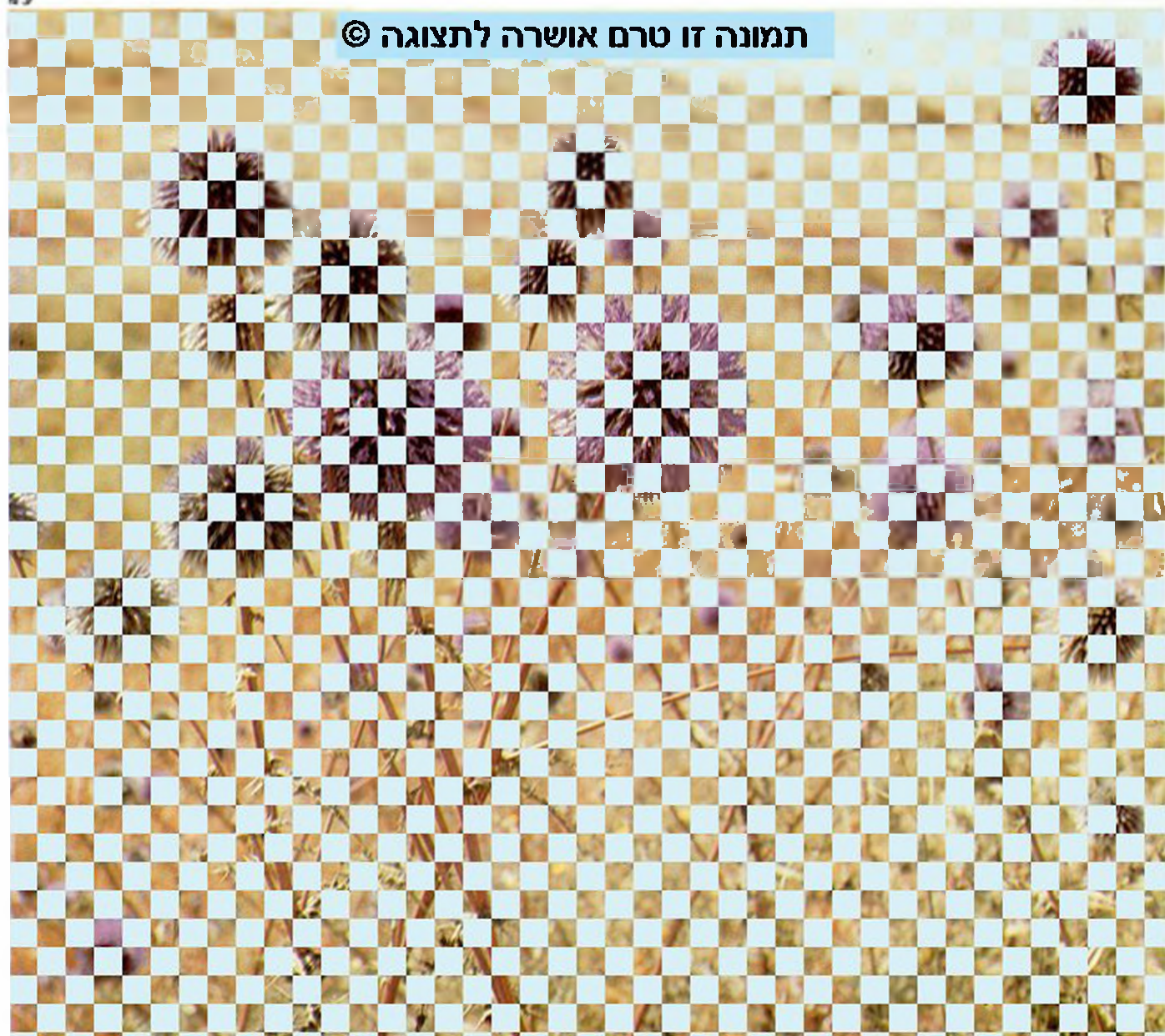
בכל פרח מבשיל זרעון אחד, הנותר בראש השלד המת של הצמח כמשך כל הקיץ והסתיו. רק בחורף, משמתפרקת הקרקפת המורכבת, נושר הזרעון עם כל הקרקפית.

יחידת התפוצה היא הקרקפית. צורתה המיוחדת מסייעת לה להקבע בקרקע. הזרעון מוארך, שעיר, בראשו מצויה ציצית העשויה מזיפים או ממוצים קצרים, לעיתים בסיסם מאוחה כנור. בפרחים מבקרים חרקים, במיוחד דבורים, שהן כנראה המאביקים העיקריים. הקרקפות נפגעות תכופות על־ידי חיפושיות ממשפחת החדקוניות, הנוברות בתוכן ונהנות ממזון וממחסה כאחד.

בארץ גדלים כ־6 מינים. לעיתים ההבחנה ביניהם קשה, אולי משום שהסוג נמצא עתה בעיצומו של תהליך ההתמיינות, ובכל אזור הולך ומתפתח מין נפרד; ולפיכך נותרו עדיין טיפוסי מעבר באזורי הביניים.

רוב המינים הגדלים בארץ הם מצומצמי־תפוצה, אנדמיים לארץ־ישראל, לסוריה וללבנון.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ניכר בשערות ארגמניות, זיפניות ובלוטיות, הנראות היטב לאורך הנבעול, בעיקר בחלקו העליון. גדל בעיקר בקרחות בחורש ובגרינה. מתפשט באנן הניקוז של הכנרת ובגולן, בחולה, ובגליל המזרחי.

תפוצתו משתרעת בארץ, בסוריה ובלבנון בלבד. צבע פרחי הקרקפת כחול-סגול; קוטרה 4-6 ס"מ. עליהנבעול לופתים אותו בבסיסם. הפריחה: בראשית הקיץ, בחודשים יוני-יולי.

קפודן סורי (=דביק)

E. syriacus (= *E. viscosus*)

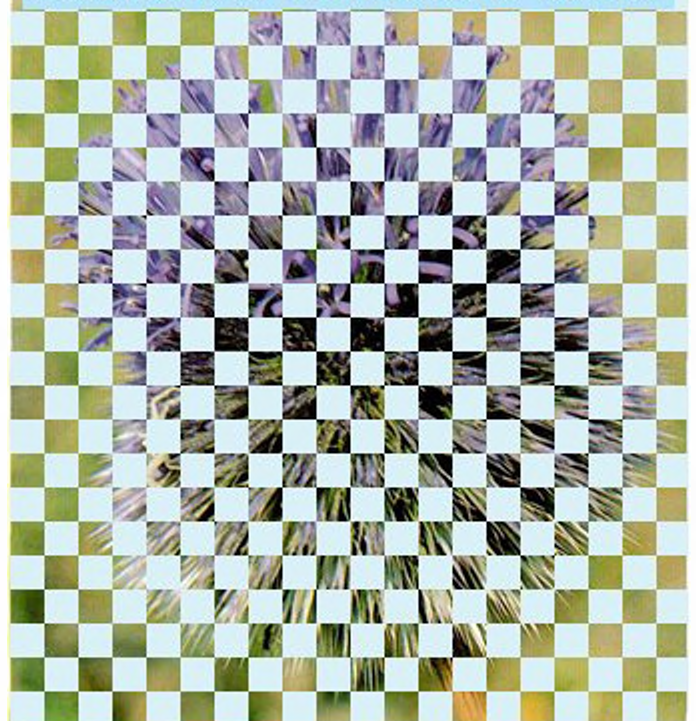
مرعربله، مرطبان מדעוילה: קרקפת

צמח גבוה (עד 2 מ') וגדול-קרקפת (קטרן 8-15 ס"מ). צבע כותרתו לבן-צהוב חיוור עד תכלת; בעת הפריחה הקרקפת בהירה, ולפני הפריחה גווה ירוק-סגול כצבע החפים הקוצניים. גדל באזור מצומצם מאד, בארץ-מקורות הירדן (צפון החולה, עמק דן, הגולן ומורדות החרמון). בקרקעות אלוביאליות ובולטיות, במיוחד בצידי דרכים ולאורך גדות נחל נבוהות ויבשות. מתפשט גם בלבנון, אך לא מעבר לו.

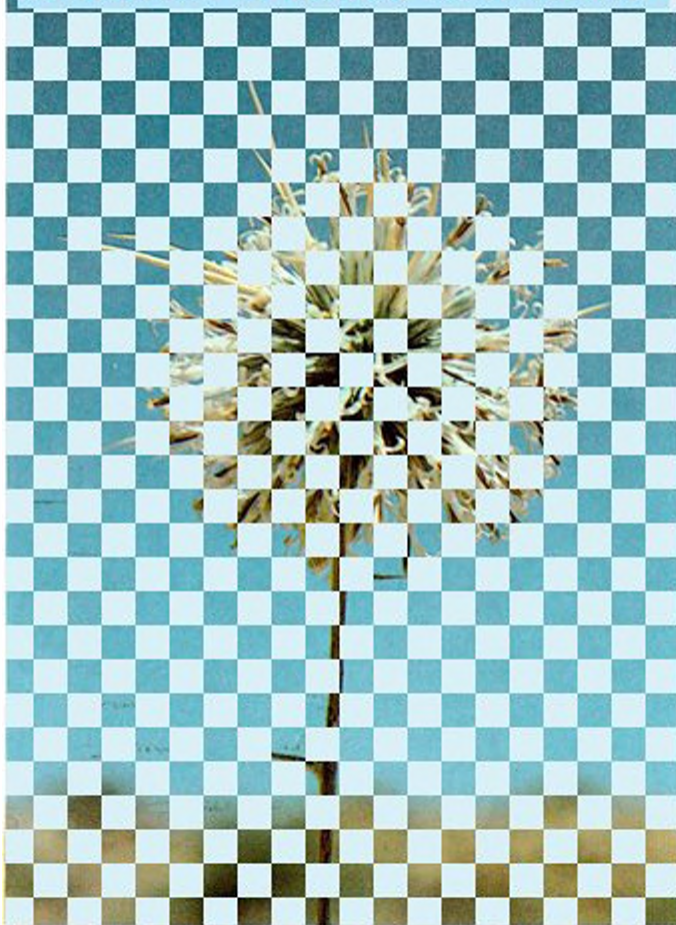
קפודן גמלא

טיפוס מיוחד שנתגלה במדרונות הסלעיים של נחל דליות בגולן, ועדיין לא הוגדר ופורסם רשמית, אף לא זכה להכרה ולשם מדעי. מצטיין בשפע שערות מוך הנראות כקורי עכביש; אלה מכסות את הנבעול ואת צידו התחתון של העלה; חסר שערות בלוטיות. העלה רחב ולא מחולק כמעט, או מחולק לאונות שאינן גזורות עמוק. הקרקפות קטנות.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קיפודן בלוש

E. polyceras

קפודן בלוש

צמח מדברי שכח, שולט במדרונות סלעיים, בערוצי-נחלים ולרגלי משטחי-סלע במדבריות לא-קיצוניים. גדל בעמק הירדן ובמורדות ההרים המשתפלים אליו משני עבריו, וכן בצפון הנגב ובמרכזו. לבד מארצנו גדל רק בסוריה. צבע הפרחים בהיר, לבן עד תכלת. המכחול (החפים החיצוניים של המעטפית) לבן צהור, בניגוד לגוונו העכור במינים האחרים. ניכר בקרקפתו, שבולטים ממנה קוצים אחדים, ארוכים מן השאר, והם למעשה קרקפות עקרות. מועד הפריחה כמו זה של מינים אחרים.

E. philistaeus

קפודן פלשתי

צמח שוכן-חולות, הגדל בדרום מישור החוף ובצפון המדבר. גזר מתוך המין קפודן בלוש כנראה בסוף הפלייסטוקן, עם חדירת צמחיה מדברית לחולות של מישור החוף שלנו. גדל בחולות מיוצבים-למחצה בחברת לענה חד-זרעית.

תפוצתו משתרעת רק בשפלת פלשת ובמישור החוף של הנגב, בצפון סיני ובמצרים.

גובהו 1-1.5 מ'. העלים בעלי קוצים קצרים ורפים. הקרניים הקוצניות הארוכות הבולטות מבין קוצי הקרקפת – מעטות מאד. צבע הפרחים לבן או סגול-חיוור; לפני הפריחה הקרקפת ירוקה. הפריחה: בקיץ, בחודשים מאי עד אוגוסט.

אבישי שמידע

קיצנית צמחת-עלים *Carlina hispanica* subsp. *galilaea*

עשב קוצני רב-שנתי הפורח בקיץ (שמו, על כן, יאה לו). עלי המעטפת החיצוניים של הקרקפת – קצרים וצפופים. מאכלס לרוב בתות-ספר עשבוניות, אך אינו נעדר גם מחורשים פתוחים ומחברות של בני שיח.

משרעת תפוצתו: במזרח הים-התיכון.

גובהו מגיע, לעת פריחה, עד ל-40 ס"מ. הצמח חי במשך שנים אחדות, ולאחר מכן מתנוון קודקוד הצמיחה שלו, הנמצא סמוך לפני הקרקע. בראשית עונת החורף מתעוררים הניצנים הרדומים על הגבעול התת-אדמתי, מבלבלים ויוצרים שושנות עלים או שושנות עלים אחדות. עלי השושנות מכוסים בכסות צמרית וכה, ולשוליהם שינון גס, המסתיים בזיפים.

בעונת האביב מתרוממים גבעולים אחדים, נושאי תפרחות, מבין עלי השושנות. כל גבעול נושא עלים קטנים, הלופתים אותו בבסיסם. בניגוד לעלי החורף הרכים, גזורים עלים אלה לאונות חדות, המסתיימות בקוצים. לעתים קרובות מסתעף הגבעול בחלקו העליון למספר סעיפיים שנושאי תפרחות. משלהי האביב ואילך מתייבשים עלי השושנות ואף העלים הלופתים את הגבעול, והצמח נראה כאילו לא נותרה בו לחלוחית. דוקא לעת הזאת נפתחות התפרחות. מראשי גבעולים הנראים יבשים נישאות הקרקפות, והן מוקפות בעלי מעטפת רבים, קצרים מאלה של הקיצנית הכרתית, מופשלים ודחוסים.

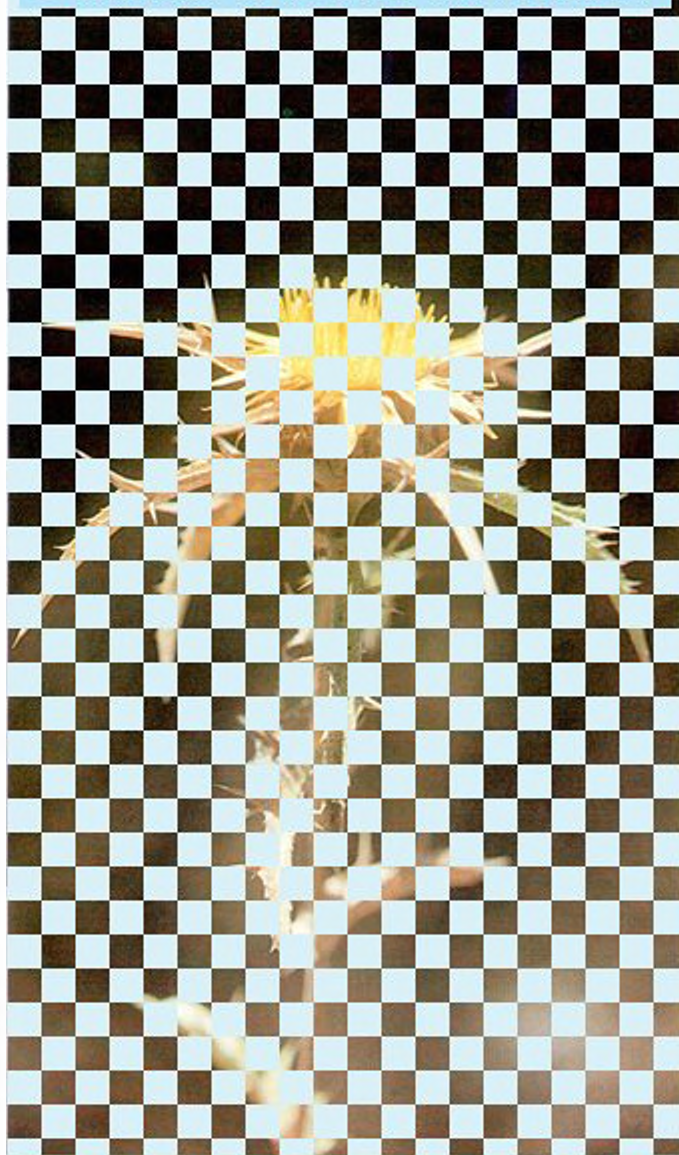
עלי המעטפת החיצוניים דומים לעלים קוצניים קטנים, אך העלים הפנימיים, הקרובים לפרחים, נראים כפרחים לשוניים, והם התורמים לתפוחת את עיקר צבעה – טון זהוב כצבע הקש.

כל הפרחים צינוריים, וצבעם צהוב. מכל פרח מופרה מתפתח זרעון נושא ציצית. הזרעון שעיר, ושערות הציצית רבות ומנוצות.

מין זה, כמו מינים נוספים במשפחת המורכבים, פעיל בשתי עונות: בחורף ובקיץ, ואילו באביב ובסתיו אינו פעיל או שוקע לכאורה בתרדמה. האטת הפעילות באביב נמשכת מעת התייבשות העלים (בחודשים אפריל-מאי) עד לעונת הפריחה (בחודשים מאי-ספטמבר), ואילו מעת הבשלת הפירות ועד לעונת הגשמים הבאה, כאשר מתעוררים הניצנים הרדומים בבסיס הנצר, שוקע הצמח בתרדמה של ממש.

בקר וצאן אינם נוהגים לאכול את הקיצנית, ולכן צומחות קבוצות צפופות של צמחי קיצנית בשטחים שהיו במשטר רעייה חזק.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

קיצנית כרתית (=עטופה)

C. acutifolia

קיצנית כרתית (=עטופה)

עשב קוצני רב-שנתי הפורח בעונת הקיץ. עלי המעטפת החיצוניים של הקרקפת – ארוכים ודלילים.

נפוץ בחברות הבתה הטיפוסיות.

מהלך חייו וצורתו דומים מאד לאלה של קיצנית צמחת-עלים אך עלי המעטפת שלו מעטים, צרים וארוכים יותר, ורובם פשוטים לצדדים ואינם מופשלים לאחר. עליה העטיפיים הפנימיים זהובים, והם המשווים לתפוחת את עיקר צבעה.

לאחר הפריחה הקיצנית ופיוזר הזרעונים נותרים גבעולי הפריחה על מקומם עוד זמן רב בטרם יתפרקו. לעתים קרובות אפשר לראות את גבעולי הפריחה מאשתקד, הנושאים עדיין את עליהם המעטפת הקוצניים היבשים, ובצידם גבעולי פריחה צעירים. גבעולים אלה נותרים במקומם בשל הרקמות המעוצות הרבות, המצויות ברוב חלקי הצמח, ומפני שקיצנית כרתית אינה נאכלת הרבה על-ידי בהמות במרעה.

רוחמה ברלינר

קיצנית Carlina

סוג המונה כ-30 מינים, שמשרעת תפוצתם באזור הממוזן: בחבלים האירוס-יבירי, היס-תיכוני והאירנו-טורני. 4 מינים גומחים בארץ. 2 מינים – קיצנית צפופת-עלים וקיצנית כרתית – שכיחים מאוד בתחום החבל היס-תיכוני, ומחלקים ביניהם את בתי-הגידול בין המזרח למערב: קיצנית כרתית גדלה בארץ ברוב תחומי החבל היס-תיכוני הטיפוסי; ואילו קיצנית צפופת-עלים נפוצה בעיקר באזור הספר היס-תיכוני, על פי רוב ממזרח לקו פרשת המים, בבתי גידול בעלי אקלים יבשתי יותר. באזורי מעבר – יש גם צורות ביניים.

המאפיין את הסוג הם חפיי-מעטפת פנימיים קרומיים, הדומים לפרחים לשוניים.

בבסיסן לטבעת. עליהמעטפת החיצוניים דומים לעלים הפנימיים: הם קשקשיים, מעוגלים כראשם וערוכים בשורות אחדות.

Atractylis comosa

شوك الغزال شوك الغزال

חרשף מצוי

קוץ רב־שנתי, הגדל בכתות ים־תיכוניות בהרים של ארץ־ישראל ולבנון בלבד. מן הקוצים היפים הגדלים בארץ. אף שמו הערבי (שוכ אל־ע'זל, כלומר: "קוץ הצבי"), ניתן לו על שום יופיו.

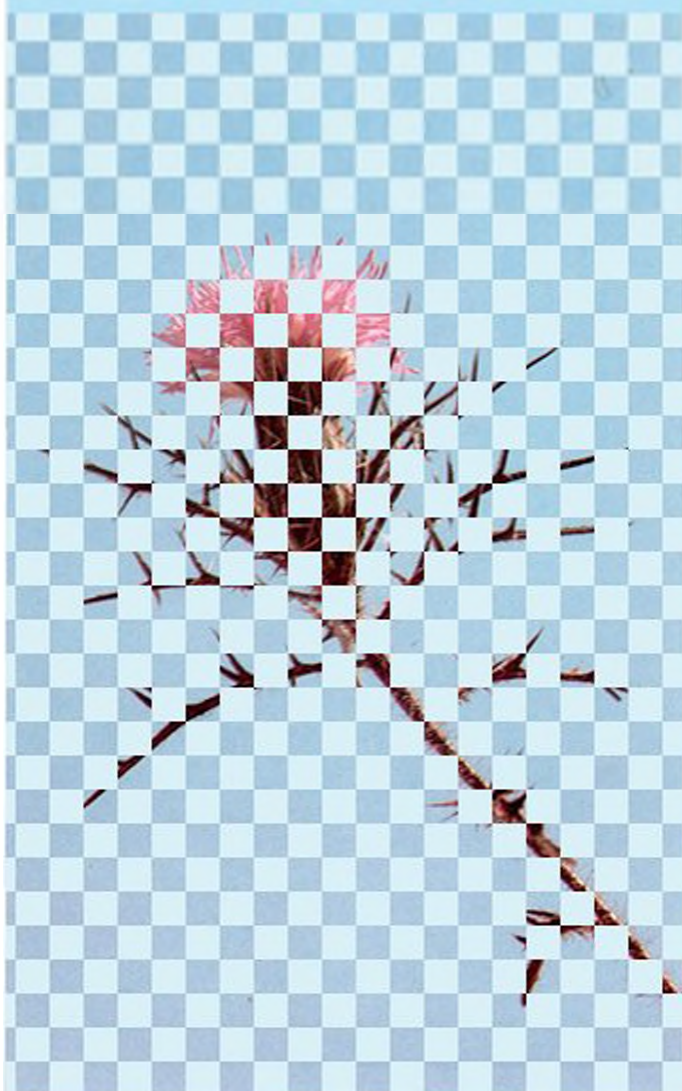
הצמח מפתח בתחילת החורף שושנות־עלים שעירים, ולקראת הקיץ הוא מצמיח מתוכם גבעול תפרחת לגובה 30-60 ס"מ. הפריחה מתחילה בחודש יולי, אך עיקרה בחודשים ספטמבר –אוקטובר. בתקופה זו העלים יבשים, ורק עליהמעטפת החיצוניים של הקרקפת ירוקים. הפריחה סגולה, בולטת ברענונותה כאשר הכל סביבה קמל, והיא ביטוי למקצב־חיים יוצא־דופן בין קוצי הארץ.

קוטר הקרקפות: 3-4 ס"מ; גם לאחר תום הפריחה הן מושכות את העין בצבע הלבן של ציציות זרעניהם.

חרשף מצויץ

31

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חרשף

Atractylis

خشروف خيشوف

סוג המונה 25 מיני צמחים חד־שנתיים או רב־שנתיים שתפוצתם משתרעת באזורים הים־תיכוני, האירנו־טורני והסהר־ערבי.

בארץ גדלים 5 מינים סגולי־פרחים ומין אחד צהוב־פרחים. הם מאכלסים בעיקר בתי־גידול שחונים.

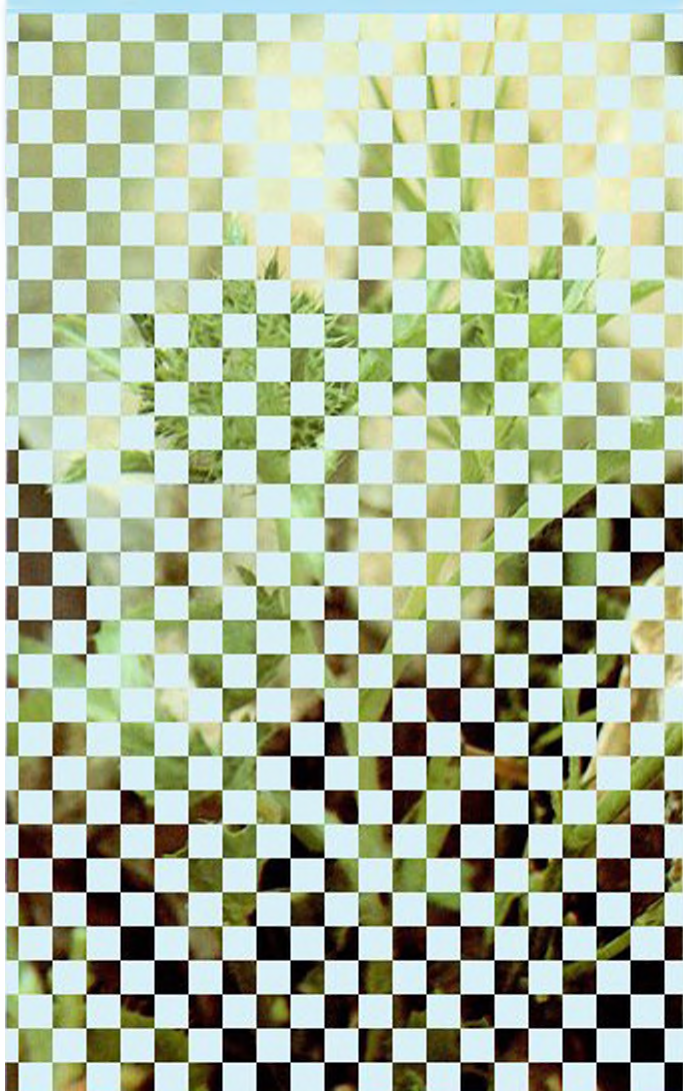
השם העברי מקורו בערבית, אך בשפה זו אין השם מצוין מין מסויים; יש מקומות שם קוראים הערבים בשם חרשוף או חורפיש לברקן או לקנרס; יש סבורים שהשם העברי חורשף יאה יותר לקנרס. השם נזכר בערבית כבר בספרות של ימי הביניים.

העלים ועליהמעטפת של הקרקפת – קוצניים. פרחי המרכז של הקרקפת צינוריים, דו־מיניים, ובהם 5 אוונות; פרחי ההקף על־יניים, לשוניים, כותרתם תלת־אונתית. בחלק מהמינים אין כלל פרחים לשוניים. הזרעונים מכוסים בצפיפות בשערות מבריקות. הציצית מורכבת משערות מנוצות, הערוכות ב־1-3 דורים ומחוברות

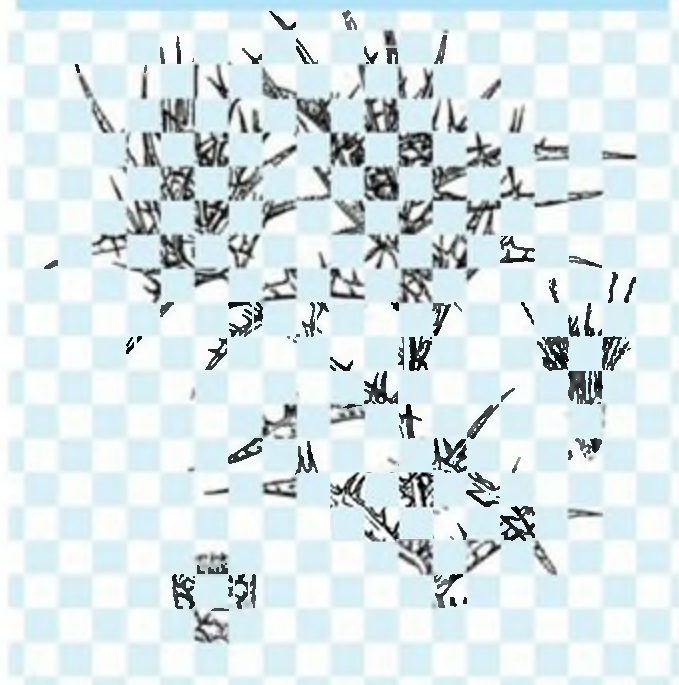
חרשף השבכה

32

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ר. סרל, פרחי פלסטריה

חרשף חום-קשקשים

A. phaeolepis

חרשף חום-קשקשים

דומה לקודמו; גדל בהר הנגב וכדרום הנגב. תפוצתו סהררערבית.

פס של שערות לבנות צפופות בשפת העלה מדניש שוליים לבנים. קוטר הקרקפת 12-15 מ"מ, ובסיסן רחב. הפריחה: בחודשים אפריל-יולי.

A. prolifera

חרשף נאה

קוץ חד-שנתי הגדל במדבר. מאכלס קרקעות לס וחול במדבר יהודה, בצפון הנגב ובמערב וכן בהר הנגב.

תפוצתו משתרעת באזור הסהררערבי.

אינו בולט בנוף עד לעונת הפריחה. גובהו: 10-20 ס"מ. בחודש אפריל הוא פורח וקרקפתיו נפתחות בשעות הצהריים. הפרחים ההקפיים לשוניים וצבעם לילך; הפרחים המרכזיים - צינוריים וצהבהבים. עלי המעטפת החיצוניים נושאים קוצים צדדיים קצרים.

A. cancellata

חרשף השבכה

קוץ חד-שנתי ים-תיכוני קטן ועדין, גובהו 5-25 ס"מ, גדל בכחות ובערבות ברוב אזורי הארץ, חוץ מדרום הנגב ועמק הערבה. לקרקפתיו אין פרחים לשוניים, כל הפרחים צינוריים וצבעם סגול. הקרקפות עטופות בעלים שקוציהם הצדדיים מסועפים, והם סוגרים על הקרקפת כשבכה עדינה וציורית מאוד. פורח בחודשים מרס-מאי.

אבינעם דוין

קוץ רב-שנתי צהוב-פרחים שגובהו 20-50 ס"מ. בשנים שחונות הוא עשוי להיות חד-שנתי. בולט בחולות החוף והמדבר ומאכלס גם ערוצים של אזורים שחונים לא-חוליים בדרום הנגב ובמדבר יהודה.

עליהמעטפת החיצוניים ועלי הנבעול באוכלוסיות המדבריות צרים מאלו של הפרטים הגדלים באוכלוסיות החוף. הצמחים באזור החוף נראים בשרניים יותר מאלה הגדלים במדבר. הטיפוס של חולות החוף הוכר באחרונה כזן נפרד. הפריחה: בחודשים אפריל-אוקטובר.

A. serratuloides

חרשף קטן-קרקפת

בן-שיח כדורי צפוף. בולט בעלים צרים אשר להם קוצים קצרים, ערוכים בשוליהם בשני טורים. העלים והנבעולים מכוסים בשערות דמויות קורי עכביש.

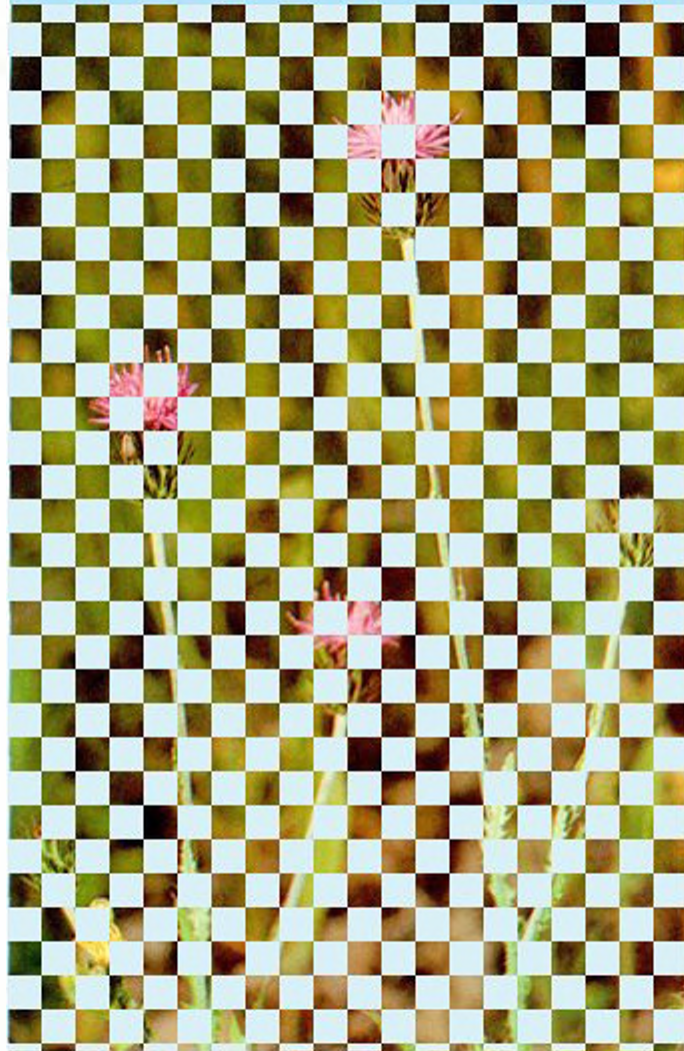
תפוצתו משתרעת באזור הסהררערבי, גדל בארץ בצפון הנגב על גבעות קירטוניות, ובדרום עמק החוף על מחשופי אבן חול. הקרקפות מרובות, צבע פרחיהן לילך. כל פרחיהן צינוריים בלבד. צורת הקרקפת כגליל מוארך, קוטר 5-8 מ"מ, היא הולכת ונעשית צרה כלפי בסיסה. הפריחה: בחודשים יוני-אוגוסט.

חרשף צהוב

ר. סרל



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. שוב

קרדה מכסיפה

קוסיניה חרמונית

Cousinia hermonis

بورليحه بوليحه

עשב קוצני רב־שנתי, שכיח מאוד בחגורה הכרקוצית* במרומי החרמון. אנדמי לחגורה זו בחרמון, בלבנון ובהרי מול־הלבנון. תואר המין הלועזי הוא עדות לכך שהמין תואר לראשונה על־פי פרטים מהר חרמון.

הצמח מצמיח שושנות עלים, וממנה עולה עמוד תפרחת (נבחה כ־40 ס"מ) המסתעף בחלקו העליון. בקצה כל סעיף נישאת קרקפת דוקרנית מאוד שפרחיה ורודים. עלי השושנות צמודים לקרקע והם מאפיינים ורכים בצעירותם, נוקשים מאוד בבגרותם. שולי העלים מצויידים בקוצים דוקרניים וארוכים, והעורק המרכזי של העלה בולט במיוחד בצבעו הצהבהב. על הגבעול ערוכים עלים אחדים, קטנים יותר, ואף הם קשים ודוקרניים מאוד; בסיסם סורח. חפי המעטפת רעופים, אשונים וקוצניים. קוטר הקרקפת כ־3.5 ס"מ, פרחיה מרובים, כולם צינוריים בצבע לילך. ההאבקה מתבצעת על ידי זבוב־דחף ודבורים גדולות.

לזרעונים צורת ביצה הפכה, הם בלתי־סימטריים וקרחים. בראשם מתפתחת ציצית העשויה זיפים מחוספסים שווי־אורך, הנושרים בנקל. ויפי הציצית של הזרעון אינם מאוחים בבסיסם לטבעת, בניגוד לזיפיהם של סוגים קרובים.

הפריחה: בחודשים יולי-אוגוסט.

הסוג קוסיניה אופייני מאוד לצומח הכרקוצי. מן ההרים הגבוהים של אפגניסטן ופרס תוארו לא פחות מ־396 מיני קוסיניה קוצניים כלפי מערב מדלדל הצומח הכרקוצי, ובאזורים ממוזגים, לחים יותר בעונת הקיץ, הוא מתחלף בהדרגה בצומח האלפיוני, הידוע מהרי אירופה. שכיחות מיני הקוסיניה מבטאת יפה מעבר זה: בתורכיה גדלים רק 38 מיני קוסיניה, בחרמון גדל רק מין אחד, ולאירופה אין הסוג חודר כלל.

אבישי שמידע

קוסיניה חרמונית

מ. לנצח

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קרדה מכסיפה Carduus argentatus

شوك فضاي شوك فيضاي

חד־שנתי שעליו קוצניים רכים, וכך גם כנפיה־גבעול וחפי התפרחות.

השם המדעי והשם העברי של הסוג נגזרו משמו העממי של הצמח בדרום־אירופה.

תפוצתו משתרעת בעיקר באזור היס־תיכוני, וחודרת במקצת גם למערב האזור האירו־טורני.

גדל בארץ בעיקר בחבל היס־תיכוני, בבתות ובקרקעות עשירות בחנקן. מופיע תכופות כנוש ענול, כאשר הוא מאכלס גרנות של נמלת הקציר או תחנות־ריח של צבאים. שני בתי־גידול טבעיים אלה עשירים בחנקן. על־פי התאמותיו אלו, מופיע הצמח גם כמרכיב בחברות צומח של אשפתות.

בתחילת גידולו בחורף מפתח הצמח שושנות־עלים שאורכם כדי 10-20 ס"מ וצבעם ירוק. העלים אינם מבריקים (בניגוד לעלי הברקן והגידולן) ובצידם התחתון הם מרופדים בשערות ארוכות

קוצן קפח *Cirsium phyllocephalum*

بوال، شرشر، قصوان، بوال، شرشر، قصوان، بوال، شرشر، قصوان

עשב רב־שנתי קוצני, שעליו, גבעוליו וקוציו נוקשים ביותר. גדל בהרי החבל היס־תיכוני בבתות טרשיות ובצידי דרכים, ופורח בעונת הקיץ. השם העברי של הסוג מבטא את קוצניותם של הצמחים. השם המדעי לקוח משם יווני קדום. קוצן קפח הוא מין מזרח יס־תיכוני, הגדל בישראל, בלבנון ובסוריה.

המין מאכלס בתות של סירה קוצנית על קרקע טרה רוסה, המצויה בין טרשים גירניים בהרי יהודה, בכרמל, בגליל ובחרמון. בשטחים המופרעים תמידית על ידי חריש אין הצמח מצוי. כיום של 1500 עד 1800 מ' בחרמון הוא נפוץ במיוחד: הצמח שם נמוך יחסית, גובהו כ־50-80 ס"מ, והעלים הקוצניים המלווים את הקרקפת שלו רחבים. בהרי יהודה מגיע הצמח לגובה של 100-150 ס"מ, ועלי המעטפת החיצונית שלו צרים. מאחר שניכרים טיפוסי מעבר, אי־אפשר לחלק את המין לתת־מינים ברורים.

הקוצן הקיפח מפתח שושנת־עלים קוצניים בעונת החורף. העלים גזורים לאונות סרגליות, שכל אחת מהן מסתיימת בחוד. הגבעול מתנשא במהלך האביב, ועליו יושבים עלים קוצניים בחודשים יולי-ספטמבר פורחים פרחים צינוריים סגולים רבים בכל קרקפת. הזרעונים מצויינים בציצית לבנה המסייעת לתפוצה ברוח, ופנימה לה זיפים קצרים.

הסוג מונה כ־150 מינים, המאכלסים את האזורים הממוזגים של חצי הכדור הצפוני.

הדומות לקורי עכביש. שפת העלה שסועה ובמפרצים שבין אור וותיה מכסיפים כתמים לבנים. גם בכך שונה עלה הקרדה מעלי הגדילן או הברקן, שם מרוכזים הכתמים הלבנים בעיקר במרכז העלה. העורקים הצדדיים של העלה מסתיימים בשפתו בקוצים, שאינם קשים ואינם מטרידים בני־אדם כקוציהם של מינים רבים במשפחתו. עלי השושנת נישאים על פטוטרת, ואילו העלים המתפתחים, מאוחר יותר, על הגבעול – חסרי פטוטרת, ושולי בסיסיהם סורחים על הגבעול ככנפיים.

התפרחות, המתפתחות בחדשים אפריל-מאי, נישאות לרוב בודדות בקצות הענפים על עוקצים ארוכים שאינם קוצניים. קוטר הקרקפת הפורחת כדי 10-15 מ"מ, ועלי המעטפת שלה כמעט אינם קוצניים; הם מכוסים לרוב בשערות ארוכות וסבוכות כקורי עכביש. כל הפרחים צינוריים, סגולי־כותרת. מנגנון ההאבקה שלהם דומה לזה של מיני הדרדר: כאשר נוגע חרק בצינור האבקנים המאוחים, בדרכו אל הצוף שבבסיס צינור הכותרת, מתקצרים הזירים החופשיים ואבקה לבנה־סגולה נותרת בראשו של צינור האבקנים. גוש האבקה מלכלך את בטנו של החרק או את ראשו, וכך הוא מעביר אבקה אל תפרחות אחרות. מנגנון ההאבקה ניכר בכיורו במין זה, עקב הבדלי הצבע שבין חלקי הפרח הסגולים לבין האבקה הלבנה. שעות הבוקר מתאימות ביותר לתצפית.

בארץ גדלים עוד 2 מינים, שתפוצתם מתפשטת גם במדבר יהודה, בנגב ובסיון. מינים אלה נבדלים זה מזה במבנה עלי המעטפת של הקרקפת.

הסוג מונה 120 מינים, שתפוצתם משתרעת באזורים היס־תיכוני, האירופי־סבירי והאירופי־טורני.

אבינעם דני

ברקן סורי

Notobasis syriaca

خرفيش الحمير، خرفيش، خرفيش، خرفيش

צמח חד־שנתי גבוה (20-120 ס"מ), שגבעוליו זקופים ומסועפים מעט בחלקם העליון. גדל בצידי דרכים, בשדות מזובלים, בשדות בור ובאשפות.

העלים והגבעולים שלו טובים למאכל בני־אדם כסלט חי. תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני וחודרת למערבו של האזור האירופי־טורני.

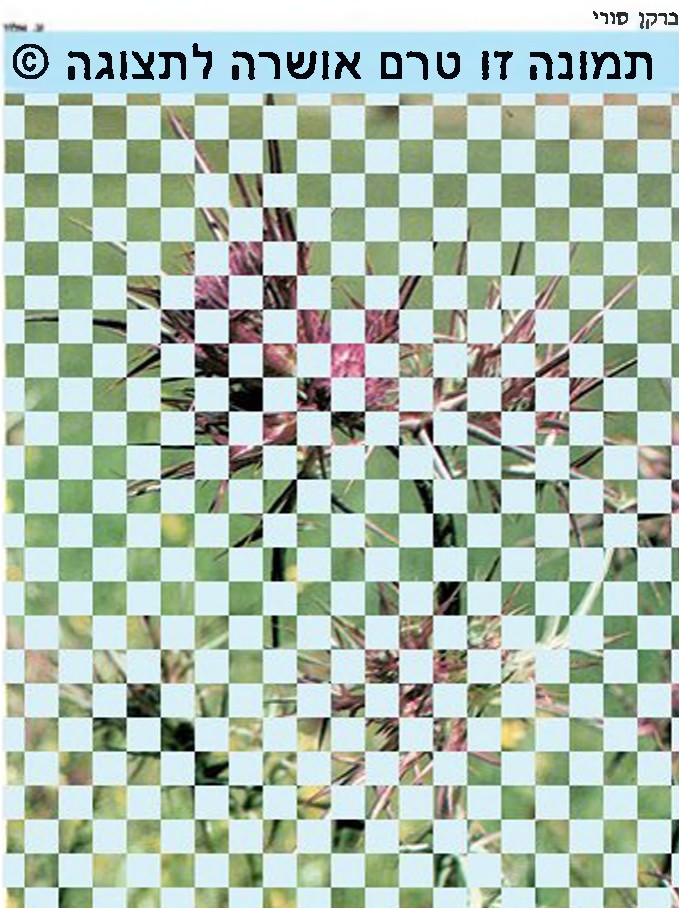
שכיח מאוד כמעט בכל אזורי הארץ.

כל עלי הצמח גזורים לאונות קוצניות, שעורקיהן המודגשים לבנים או ארגמניים, והם קרחים בצידם העליון ומכוסים בשערות כקורי עכביש בצידם התחתון. העלים התחתונים גדולים (עד 15x30 ס"מ), ערוכים בשושנת, בעלי פטוטרת ומוכתמים בלבן. העלים העליונים קטנים יותר ויושבים. הקרקפות (2.5-3.5 ס"מ) נישאות בראשי הגבעולים, 2-3 בקבוצה. הקרקפות מוקפות בעלים עליונים שצבעם ארגמני מעט ועורקיהם כסופים. כל קרקפת מוקפת בחפים קוצניים סגולים ומסתעפים, הארוכים ממונה. הפרחים צינוריים, סגולים עד ארגמניים, וערוכים בין הויפים שעל המצעית. הזרעון (5-6.5 מ"מ) מוארך, חום, חלק ופחוס, דמוי ביצה הפוכה ובעל ציצית של זיפים נוצתיים, הארוכה ממנו עד פי שלושה. הציצית של הזרעונים ההקפיים אינה נוצתית.

הפריחה: בחודשים מרס-יוני.

המין יחיד בסוגו.

אמנץ דפי



בעונות האביב מתחילה התארכות הענפים והסתעפותם. העלים שעל הגבעול נוקשים יותר מעלי השושנות, בסיסם סורח על הגבעול המכונף. העורקים מסתיימים בשולי העלה בזוגות קוצים צהובים, שאורכם כ"ו ס"מ.

התפרחות מופיעות בחודשים יולי-אוקטובר, ואז כבר יבשים העלים התחתונים והתייבשות העלים מתקדמת כלפי מעלה. הקרקפות עטופות בעלים הדומים בממדיהם ובצורתם לעלי הגבעול. חפי המעטפת החיצוניים מסתיימים בקוצים מסועפים ונכב מכוסה בשערות הדומות לקורי עכביש. הזרעונים מבריקים, פחוסים ומצויידים בציצית ארוכה מהזרעון (כ"ז ס"מ) המסייעת להפצתם ברוח.

אבינעם דנין

קנרס סורי *Cynara syriaca*

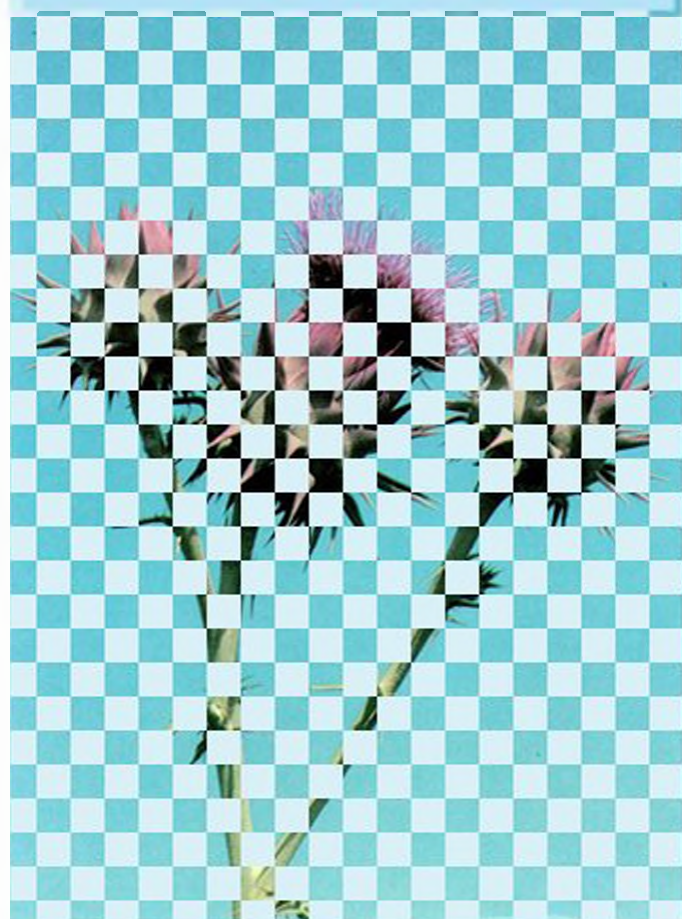
خرشف سوري חדשף סורי

קוץ רבישנתי גבוה, המתבלט כשושנות עליו גדליהמידות (קוטר השושנת עשוי להגיע עד ל"ז.5 מ'). ניכר בתחילת הקיץ בגבעולי הפריחה הנסים והגבוהים (עד 1.80 מ') הנושאים בראשם קרקפת גדולות בצבע כחול-סגול.

קנרס סורי

ט. אלון

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. אלון

קוצן קיפח

בארץ גדלים עוד שני מינים, נדירים יותר: קוצן-גירדן - *C. gaillardotii*, גדל ליד מים רק בצפון הארץ (בגולן, במקורות הירדן) ובלבנון; וקוצן קרח (מכנף) - *C. alatum*, הגדל רק בעמק בית-שאן. אבינעם דנין

בן-קוצן מאפיר *Picnomon acarna*

עשבוני חד-שנתי אפור, צהוב-קוצים, הגדל בקיץ בחבל היס-תיכוני בבתי-גידול מופרעים. מין יחיד בסוגו.

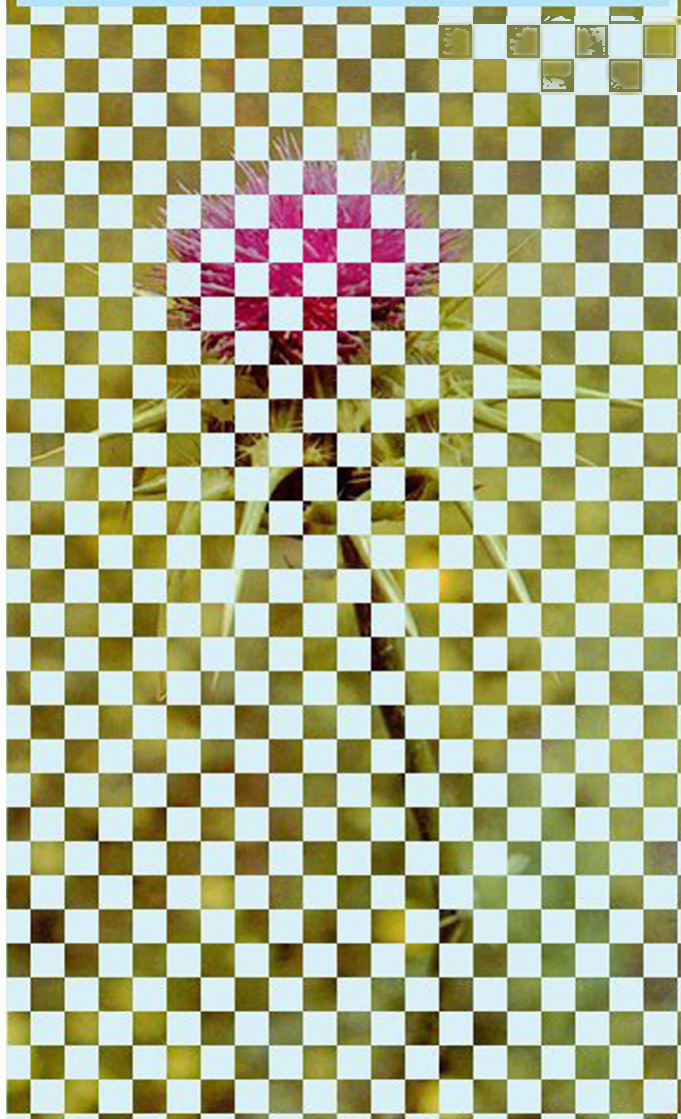
הסוג בן-קוצן הופרד מן הסוג קוצן¹, מאחר שחפי המעטפת של הקרקפת בבן-קוצן מסתיימים בקוץ מסועף, ואילו בקוצן הקוץ פשוט. משאר הבחינות, בעיקר במבנה התפרחת, דומים וקרובים שני סוגים אלה זה לזה.

בן-קוצן מאפיר גדל באזורים היס-תיכוני והאירנו-טורני. בארץ הוא מאכלס בעיקר את החבל היס-תיכוני; בית-גידולו הטיפוסי: שטחים שקרקעם הופרעה, למשל עלידי דחפורים במהלך סלילת דרכים והכנת תשתית לבנייה חדשה.

גובהו: 20-60 ס"מ. הוא מכוסה שערות ארוכות הנראות בקורי עכביש, ועל כן צבעו אפור, ושמו - מאפיר. הגבעולים מסתעפים בחלקם העליון ונושאים תפרחות רבות.

הנביטה: בעונת החורף; בעונה זו מתפתחת מעין שושנת עלים. העלים ארוכים וקוצניים בשפתם.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



פ. אלון

גדילן מצוי

גדל בארץ כמעט בכל האזורים, לרבות בעמק הירדן התחתון ובאזור ים-המלח, אך אינו מופיע בנגב ובערבה. לעלים עורקים לבנים וכתמים לבנים המסתעפים לאורך העורקים. טרפיהם שסועים עמוק לאונות ביצתיות משוננות. העלים התחתונים גדולים מאוד, והולכים ונעשים צרים כלפי בסיסם. עלי הגבעול לופתים אותו. גודל הקרקפות 6-8 ס"מ; חפי המעטפת קוצניים וארוכים מהפרחים. הפרחים צינוריים, ארגמניים או חיווריים מעט עד לבנים (הזן השכיח פחות – פרחיו לבנים, ויש גם גוני ביניים). הזרעונים קרחים, מקווקים וציצת השערות שלהם צהבהבה. הפריחה: מחודש מרס עד חודש מאי. הסוג כולל 2 מינים: בארץ גדל רק מין אחד. רבים טועים בין גדילן לבין ברק⁹, ואכן דומה הברקן לגדילן הן בצורתו והן בכית-גידולו. עם זאת, קל להבדיל ביניהם לפי קוצי המעטפת: בברקן הם ארוכים ומסועפים ואינם סימטריים, ואילו בגדילן הם יותר קצרים, אינם מסועפים, בסיסם מורחב ומשונן-קוצני, והם מהווים מעגל סימטרי.

אמוץ דמי

השם המדעי הוא רומי קדום. השם העברי הוא תעתיק קדום מן השם הרומי, והוא מופיע בצורות שונות כבר במשנה, בירושלמי ובתוספתא.

תפוצת הצמח – בארץ-ישראל, בסוריה, בלבנון ובצפון עירק. גדל בארץ בקרקעות כבדות ועמוקות של עמק החוף הצפוני והמרכזי, בעמקים הפנימיים (ובמיוחד בעמק יזרעאל) ובמישורי הבולת של מזרח הגליל והגולן.

בעבר הקרוב היה עשב רע אופייני לחקלאות האדמות הכבדות של העמקים, והמחרשה הפרימיטיבית לא היתה מסוגלת להתגבר על שורשו העבה והמעמיק. היום הוא הולך ומוגבל לשולי שדות ולשטחי-בור, במיוחד במקומות שניקוזם גרוע.

מדי שנה מתחדש הצמח באמצעות ניצנים המצויים בצואר ראשו של שורש אנירה מעמיק. העלים המפתחים של השושנות מרשימים במידותיהם (עד 80x50 ס"מ), הם שסועים ומונוצים לאונות מוארכות ומצויידים בקוצים. גבעול הפריחה המנושם נושא בראשו 3-8 קרקפות גדולות (קוטרן 6-10 ס"מ), עטויות בחפים גלדניים המסתיימים בחודים קוצניים, ארוכים, נוקשים מאוד. כל פרחי הקרקפת צינוריים וצבעם כחול-סגול. עם ההבשלה מתפשקים חפי הקרקפת; הזרעונים, המצויידים בציצת שערות מנוצות, ניתקים מן המצעית הגדולה ומתפורים ברוח. הפריחה: בסוף חודש מאי ובחודש יוני.

ההאבקה היא במידה רבה הדדית ומתבצעת על-ידי חרקים (במיוחד דבורים). האבקה עצמית אפשרית, והתדירות הגבוהה של האבקה זרה מתאפשרת בזכות פרוטאנדריה (הבשלת האבקנים לפני הצלקות).

בהכלאות הצמח הגדל כבר עם הקנרס התרבותי (ארטישוק) – *C. scolymus* וכן עם מין בר נוסף *C. cardunculus*, המחליף אותו במרכז האזור היס-תיכוני ובמערבו – ניכרת קרבה גנטית הדוקה ומלאה. שני טיפוסי בר אלו תרמו כנראה להתפתחות הירק התרבותי. התכונות המייחדות את הגידול התרבותי הן הפחתת הקוצניות והגדלת ממדי הקרקפת ובשרניותה. אולם גם הקרקפות הקטנות והקוצניות יותר של הקנרס הסורי טובות למאכל ונלקטות לפרקים על-ידי הכפריים. החלק הנאכל הוא בעיקר מצעית-הקרקפת בעודה בניצן, לפני שנפתחו הפרחים.

הסוג מונה 14 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים היס-תיכוני והאירופי-טורני. בארץ רק מין אחד.

דניאל זהרי

גדילן מצוי

Silybum marianum

خرفيش الجمال ח'רפיש אלג'מאל

צמח חד-שנתי זקוף, מגיע לגובה 2 מ' ויותר. גבעולו לרוב בלתי מסועף. ידוע באירופה כצמח דו-שנתי בעל שושנת עלים העוברת את החורף. מאכלס מעובות, שדות בור וצידי דרכים. גבעולים צעירים מקולפים טובים למאכל בני אדם. העלים הצעירים וכן העורקים הראשיים משמשים להכנת סלט. הזרעונים שימשו ברפואה העממית.

תפוצתו משתרעת בכל חלקי האזורים היס-תיכוני והאירופי-טורני וחודרת גם לאזור האירופי-סיבירי. הוכנס לאזור הפמפאס של דרום-אמריקה ושם התפשט מאוד. מופיע לפעמים בנינות בארה"ב, ומהן התפשט. באירופה נהנו לגדל צמח זה.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



חוחן הקורס

ריח מתוק עז ביותר. בקרקפות נראים חרוקים רבים, במיוחד צרעות ענקיות, צבעוניות, וחיפושיות ממשפחת החדקוניות. כל הפרחים צינוריים ודומיניים. צבעם סגול-ארגמן עז, ולכו-תרם 5 אונות צרות. המאבק דמוי-חץ ובראשו זין דמוי-מרצע. ההאבקה – על ידי דבורים בינוניות וצרעות. הזרעונים גדולים וקרחים, דמויי-פריזמה בעלת 4 מקצועות. הציצית עשויה זיפים מחוספסים ומונצים, מאוחים בבסיסם לטבעת, והיא נושרת בנקל. בארץ גדלים 7-8 מינים, בעיקר באזור המעבר בין החבל היס-תיי-כוני לחבל האירנו-טורני. מינים אחדים גדלים רק בעבר-היידן מורחה.

Onopordum cynarocephalum

חוחן הקורס

קוץ רבי-שנתי ירוק, זקוף, מסתעף, גבהו כ-2 מ'. גדל בעיקר בכפרים וטושים ברוב חלקי החבל היס-תיכוני של הארץ. שכיח. תפוצתו העולמית מצומצמת לארץ ישראל ולסוריה-לבנון בלבד. העלים התחתונים ענקיים, עלי הגבעול קטנים יותר, ובסיסיהם יוצרים לאורך הגבעול כנפים שאונותיהן משולשות וקוצניות. התפרחת סגולה, בהירה מעט יותר מזו של שאר מיני החוחן, קטרה 4-5 ס"מ.

ציצית-הזרע צהבהבה, ארכה: 8-10 מ"מ. הפריחה: בראשית הקיץ – ממאי עד יולי.

חוחן *Onopordum*

סוג המונה 50 מיני קוצים עשבוניים רבי-שנתיים קשיחים. לגבעוליהם כנפיים קוצניות.

מרכז תפוצתו במזרח-התיכון ובאזור האירנו-טורני. רוב המינים נוטים להצטמצם באזור מסויים ומותאמים לתנאים אקולוגיים המיוחדים לאותו אזור.

שמו העברי נגזר מן השם המקראי חוח, שניתן כיום לסוג קוצים אחר במשפחת המורכבים. השם המדעי נגזר מלטינית ופירושו – יוצר גוים אצל חמורים; שם עתיק זה מבוסס על הסברה שהצמח יוצר גוים בקיבת החמור האוכל ממנו.

בבסיס הצמח שרועה שושנת-עלים, הגזורים לדוב לאונות קוצניות. עלי הגבעול קוצניים אף הם, סרוחים בבסיסם לאורך הגבעול; הגבעול נושא לכל אורכו כנפיים קוצניות מאוד – תכונה האופיינית מאוד לסוג, ואפשר למצאה עוד רק אצל בני סוגים מעטים במשפחת: חוח, קוצן וקרדה.

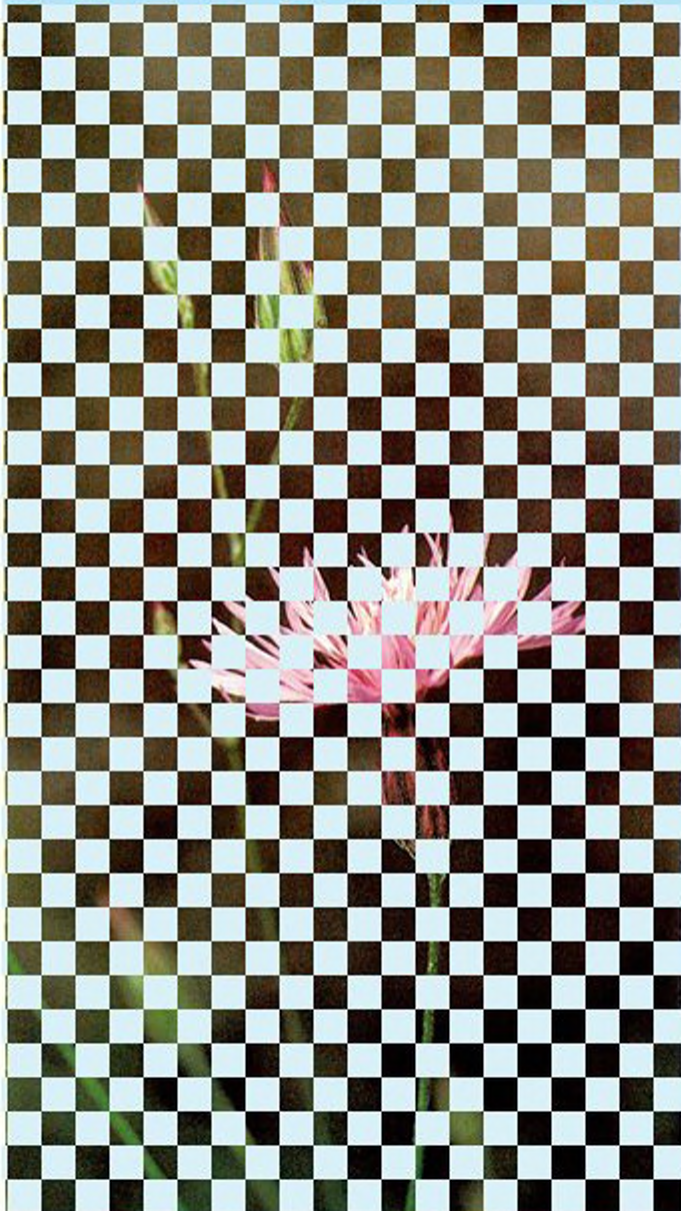
הקרקפת אחידות, גדולות, עטופות בדורים אחדים של חפי-מעטפת ארוכים, תמימים, המסתיימים בקוץ חזק. המצעת שטוחה, עשויה כחלת-דבש וחסרת קשקשים. הקרקפת מדיפות

חוחן קדני

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דדית מצויה

צמח דו־שנתי או רב־שנתי המצמיח בחורף שושנות־עלים שקוטרה 30-55 ס"מ. שכית למדי באדמות גירניות בצפון הנגב, וכן באדמות חול ולס. גון העלים ירוק־כהה, והם אינם לבידים. בסוף החורף עולה ממרכו השושנת עמוד פריחה בגובה 40-120 ס"מ, המסתעף מבסיסו. בקצה כל סעיף נישאת קרקפת. קוטר הקרקפת (בלי הקוצים): 3-5 ס"מ. לקוצי המעטפת בסיס רחב, הדוק לקרקפת, והקוץ הצר והארוך מתכופף בחדות לאחור. הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

שני המינים הבאים נחשבים על ידי חוקרים אחדים כתת־מינים בלבד של חֹחֶן אֶלֶכְסַנְדְּרוֹנִי, והם אנדמיים לארץ־ישראל, בעוד שחֹחֶן אֶלֶכְסַנְדְּרוֹנִי אנדמי לארץ־ישראל, לסיני ולמצרים: חֹחֶן ארצי־ישראלי – O. palaestinum, גדל בקרקעות גירניות בספר של האזור היס־תיכוני בשומרון וביהודה, וכן בגלעד ובעמק; חֹחֶן הירדן – O. jordanicum, גדל בערוצים בעמק הירדן התיכון והתחתון.

חֹחֶן קַרְדִּי

O. carduiforme

שכית בקרקעות בזלת בצפון הגולן וכמרכו. גדל גם ביהודה, בגליל ובמישור החוף. אנדמי לארץ־ישראל, לסוריה וללבנון. תפוצתו גדולת (4-7 ס"מ), צבען כהה ועז והן מרשימות ביותר (תמונה בע' 169). הפריחה: בסוף האביב ובקיץ.

חֹחֶן תֵּל־אֲבִיבִי

O. telavivense

מין קרוב למין הקודם, נראה שהתפתח ממנו. אנדמי למישור החוף של הארץ. גדל בעיקר בצידי דרכים בקרקעות חמרה, אולי משום שהוא רגיש לגיר שבקרקע (קִלְצִיפֻכִּי). ענפיו צרים וגבוהים, וקרקפותיו קטנות יותר מאלו של המין הקודם.

אבישי שמידע

דִּדִית מְצוּיָה Crupina crupinastrum

עשב חד־שנתי, שלפרחיו גוון סגול כהה. שמו העברי של הסוג נגזר מדמיונו לדדית. למעשה תואר הצמח לראשונה כמין של דדית, ורק זמן קצר לאחר מכן הוגדר כסוג נפרד. הסוג מונה 4 מינים, הגדלים באזורים היס־תיכוני והאירנו־טורני. בארץ גדל רק מין אחד, לא קוצני, בחבלים אלה. הצמח גדל ברוב אזורי הארץ, אך הוא שכית בבתות יס־תיכוניות, בעיקר על קרקעות טרה רוסה. הוא מתבלט בבתה בתחילת עונת החורף, כאשר מתפתחים פסיגיו. אלה פסיגים גדולים בהשוואה לפסיגיהם של רבים מצמחי הבתה החד־שנתיים; גוון אדום, צורתם דמוית כיצה הפוכה, ואורכם 1.5-2 ס"מ. העלים,

המכוסים בשערות דלילות, גזרים לאונות צרות וארוכות ומשוננות עד לעורק המרכזי שלהן. גובה הגבעולים: 20-60 ס"מ. בראש הענפים מתפתחות קרקפות חרוטיות סגורות, 9-15 במספר; הפרחים שבהן צינוריים וגוון סגול כהה. הפרחים ההקפיים עקרים ומשמשים למשיכת המאביקים, הכוללים דבורים כינוניות, זבובי פרחים ופרפרים; ואילו 1-3 הפרחים המרכזיים הם אנדרוגניים. בכל קרקפת מבשילים 1-2 זרעונים גדולים, חומים־כהים, המכוסים בשערות שחורות. השערות פונות כלפי מעלה, מסייעות כך לזרעים לחדור לתוך הסדקים שבאדמה, ומקשות על הוצאתם עלידי נמלים. הזרע הכבד מסייע לצמח להתבסס ולהתחרות בצמחי הבתה בתחילת עונת הגידול. הציצית כהה עד שחורה, ארוכה כפליים מהזרעון, בנויה מזיפים קשים, ופנימה להם 4-8 קשקשים המשוננים בראשם. הפריחה: בחודשים מרס-מאי.

אבינעם דנין

דַּרְדֵּרַת צֶהוּבָה
Serratula cerinthifolia
 وَرَقَّةٌ زُرِّيَّةٌ

עשב רב־שנתי קרתי, שגבעולו חבוק בעלים תמימים כחלחלים המכוסים בשעווה.

עד סוף המאה ה־19 נכלל הצמח בסוג דרדר, והופרד ממנו רק בשנת 1875 עלידי החוקר בואסיה. שמו העברי ניתן לו איפוא על שום קרבתו לסוג דרדר.

שני הסוגים נבדלים זה מזה בפרחי הקרקפת: בדרדרת כולם שווים, ואילו בדרדר – פרחי ההקף לרוב עקרים ושונים מפרחי המרכז. ועוד: בדרדרת עשויה ציצית הזרעון זיפים מנוצים, ואילו בדרדר יש בציצית זיפים ומוצים או רק מוצים. החלקים הווגטטיביים של הדרדרת דומים דמיון מפתיע לאלה של המין דרדר נלדוני.

תפוצתו של המין דרדרת צהובה משתרעת במזרח הים־התיכון ובמערב האזור האירופי־טורני. בארץ הוא גדל רק בחבל הים־תיכוני: בהרי יהודה, בשומרון, בכרמל, בגליל, בגולן ובשפלה; הוא גדל בעיקר בבתות ובגרינות.

בקייץ יבשים החלקים העל־אדמתיים של הצמח, ובתחילת החורף מבלכים עלים דמויי כינור היוצרים שושנת. אורך העלים: 15–20 ס"מ, ולהם גוונים סגולים כהים עד אדומים קרוב לבסיסם; לאונות העלים גוון ירוק כהה; חלקים מהם גוון כחול, בהשפעת ציפוי השעווה הדק.

בעונת האביב מפתח הצמח ענפים בלתי מסתעפים, בגובה 30–60 ס"מ, הנושאים בראשם תפרחות חרוטיות מוארכות, באורך 3–4 ס"מ. העלים שעל הגבעול תמימים, חובקים את הגבעול

בבסיסם, מעוגלים בראשם, ואף הם מכחילים. על שום תכונות אלה של העלים כינה החוקר סמית, שתיאר את המין לראשונה, את הצמח בשם "בעל עלי דונגית", וזהו שמו המדעי. הפריחה: בחודשים אפריל–יוני. כל הפרחים אנדרוגניים, כוֹתרתם צהובה והם מתבלטים על רקע הכתה והגרינה. שכן, הפריחה בעונה זו כבר אינה רבה במקומות אלה. הורעונים מבשילים בתחילת עונת הקייץ, והם משורטטים לאורכם בחריצים בין הצלעות. אורך הציצית – 12–14 מ"מ, והיא עשויה מזיפים צהבהבים מנוצים, המסייעים לתפוצה ברוח. הסוג דרדרת מונה כ־70 מינים, שתפוצתם משתרעת כחצי הצפוני של כדור הארץ.

אבינעם דנין

אמברבואה דו־גוֹנִית
Amberboa crupinoides

خَيْرَرَان، رومية، ח'יירואן, רומיה

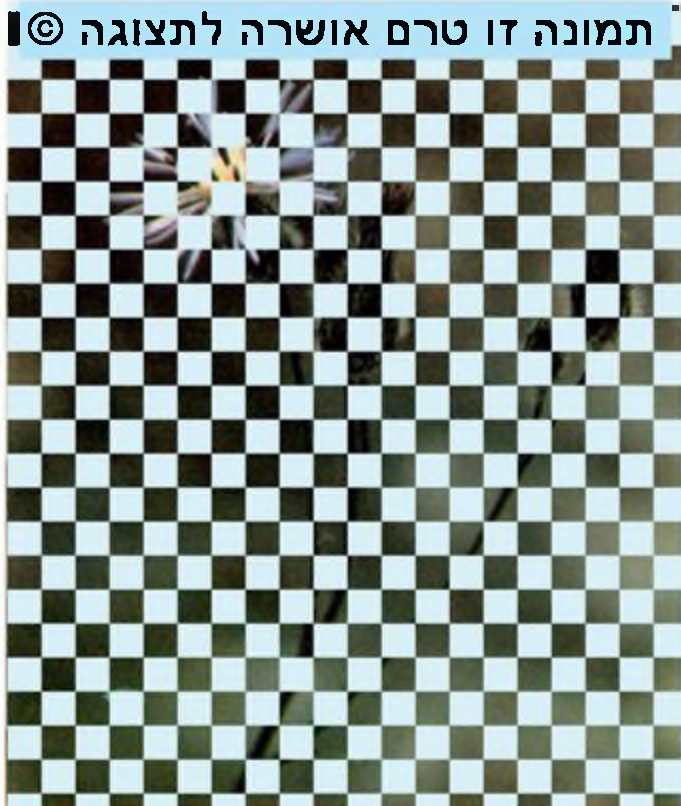
עשבוני חד־שנתי, קרח או מכוסה בשערות לבנות, מפורות וכפופות; גובהו 20–60 ס"מ, עליו צרים ומנוצים לאונות צרות ומשוונות. אופייני לערבות ולמדבריות.

אזור צמיחתו העיקרי: שפלת החוף של ים־המלח; גדל גם במדבר יהודה, בצפון הנגב ובמרכז.

מתייחד בצבע פרחיו, הדומים במקצת לפרחי הדרדר הכחול (בעבר נכללו בני סוגו בסוג דרדר); אולם תפרחתו רפה יותר. כל פרחי הקרקפת צינוריים. פרחי ההקף כחולים, מוארכים, פרחי המרכז צהובים, קצרים. הרכב צבעים מעין זה נדיר מאוד בארץ.

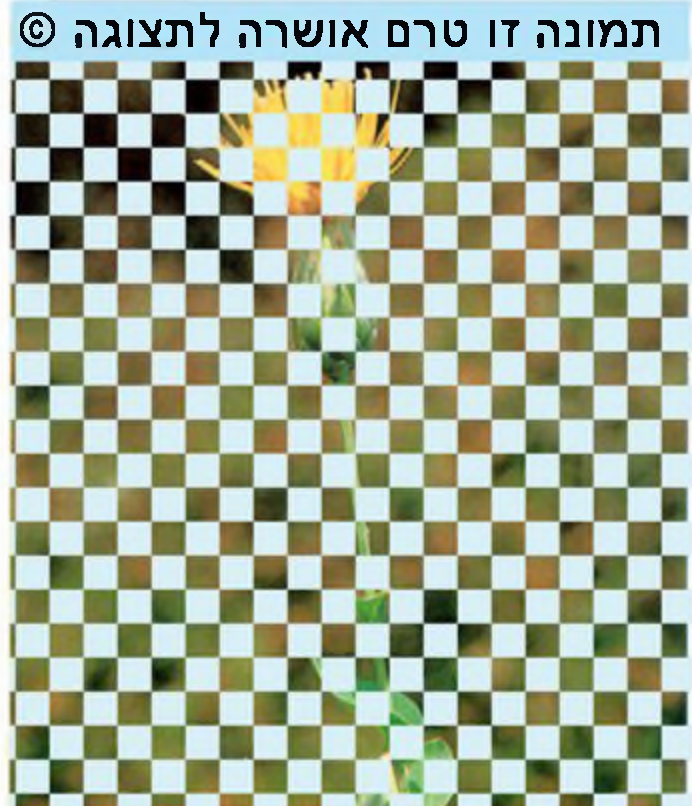
אמברבואה דו־גוֹנִית

ט אילנד



דרדרת צהובה

ט אילנד



דודר מצוי

דודו ומשקאי

172

מחיק העלים העליונים, מתחת לקרקפת, מסתעף גבעול חדש, גבוה יותר מן הקרקפת שיצא מתחתיה. ככל שהקרקפת צעירה יותר – עמדתה בצמח גבוהה יותר.

מבנהו ותיפקודו של הפרח מיוחדים במינם. בתכונותיו הוא דומה לרבים מבני שבט הקרדניים – Cardueae, כגון: חוחן, גדילן, ברקן ואחרים. הפרח מגיב על מגע (תאור מפורט של התגובה – להלן). תכונה זו התפתחה הודות לקשר עם חרקים מאביקים; אפשר לגרום לתגובה זו גם במגע של אצבע או של קיסם.

הכותרת צינורית; בקצה אונן בן 5 אונות. בתוך צינור הכותרת קובע צינור האבקנים, ובתוכו עמוד-העלי. בראש עמוד-העלי נשאת הצלקת הדוראנטית הסגורה, והיא מעובה, מעין בוכנה בגליל של משאבה. כאשר נוגע חרק באבקנים – מתקצרים הזירים בפתאומיות; העלי אינו מתקצר, וה"בוכנה" גורפת ודוחקת גרגרי אבקה כלפי ראש הצינור, אל רגליו או אל בטנו של החרק. בתוך צינור האבקנים מצויה כסות של שערות רגישות למגע. משנוגע טף תיצוני בשערות חל שינוי במתח הטורגור של תאי הזיר, ושינוי זה גורם להתקצרות הצינור.

מאוחר יותר מבשילה הצלקת (פרוטאנדריה), ועמוד-העלי מתארך, הצלקת בולטת מחוץ לצינור האבקנים, אונותיה מתפשקות והיא בשלה לקלוט אבקה מפרח זכר. כל עוד מתפקדת הצלקת כבוכנה לאבקה – היא סגורה ואינה בשלה לקלוט אבקה; כך נמנעת האבקה עצמית. תיתכן באותו צמח עצמו העברת אבקה מפרח צעיר בשלב הזכרי לפרח מבוגר בשלב הנקבי.

קוץ עשבוני דרשנתי שעיר, מסועף.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס-תיכוני ובאזור האירנו-טורני.

בית-גידולו העיקרי הוא שדות בור ומעובות, בעיקר קרקע מופרעת עלידי דחפורים. גדל בכל רחבי החבל היס-תיכוני של ישראל; חודר למדבר רק בבתי-גידול תרבותיים מושקים.

עליהשושנת נזורים כמעט עד לעורק הראשי לאונות צרות. עלי-הגבעול חובקים את הגבעול בבסיסם, הולכים וקטנים כלפי ראש הגבעול, וכן הם הולכים ונעשים נזורים פחות.

בעונת הפריחה (בחודשים אפריל-יולי) עליהשושנת יבשים כליל; רק עלי-הגבעול העליונים ירוקים.

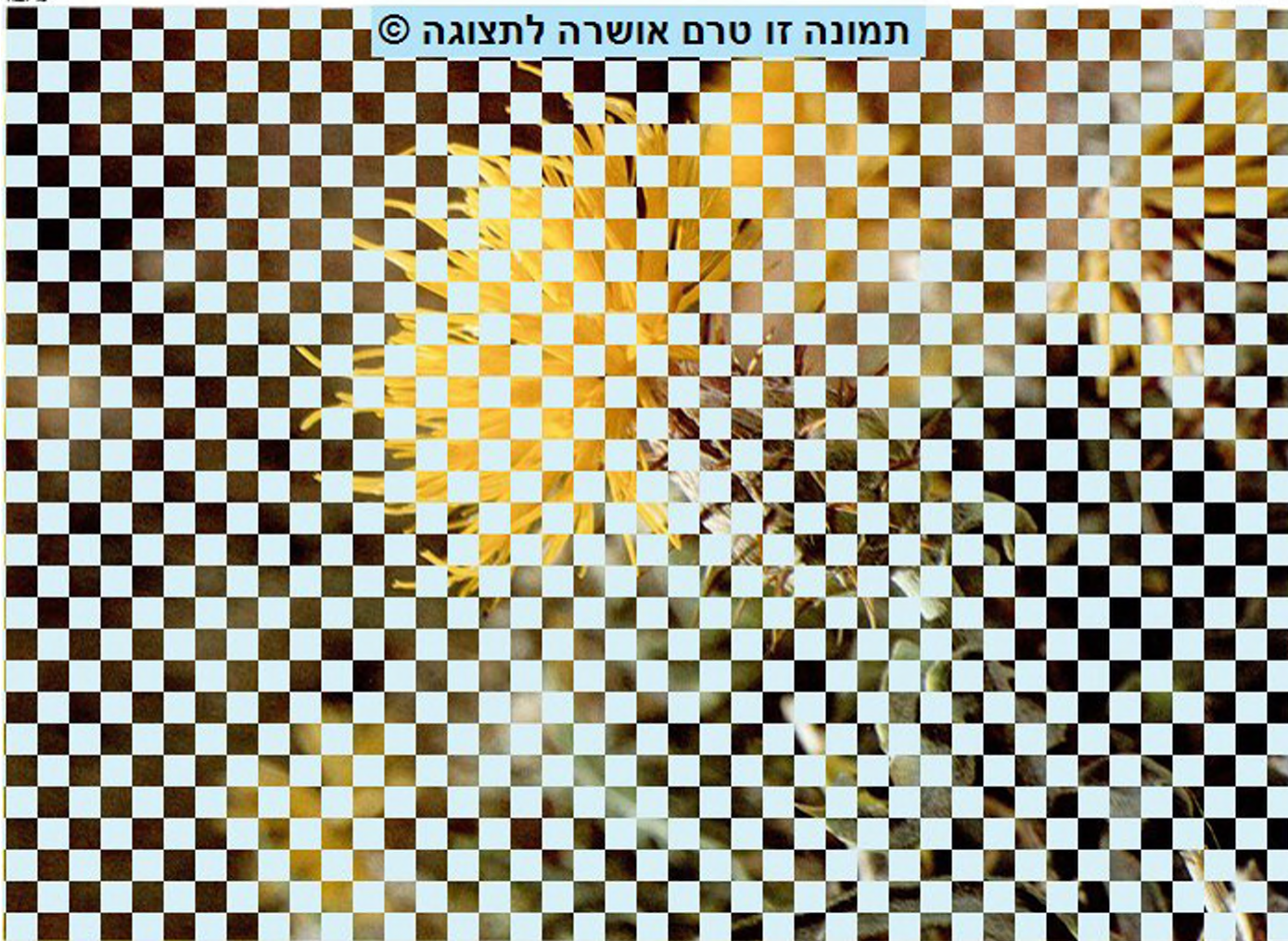
קוץ המעטפת צהבהב, בסיסו שטוח או מרובי. החלק המורחב של עלה המעטפת (מתחת לקוץ) גלדני; שוליו אינם קרומיים ואינם קוצניים; מחלקו התחתון של הקוץ מסתעפים 2-5 זוגות של קוצים זעירים. הכותרת שונה בצבעה באוכלוסיות שונות; שכיח טיפוס הפרח שכותרתו בצבע צהוב-חיוור ומאבקיו סגולים. בחרמון ובגליל שכיח טיפוס הפרח שהן כותרתו והן אבקניו סגולים.

עלי הצמח נחשבים כמזון חשוב בכפרים הערביים. טעמים בבגרותם מר, ויש להרתיעם ולהחליף את המים. הערבים קוראים להם גם בשם מוראר, אולי כהד לשם העברי מרור.

דרדר הלבנון

מ. לבנה

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דרדר מצרי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דרדר הקורים

C. procurrens

דרדר הקורים

קוץ עשבוני אנדמי לארץ, העשוי להתפתח כחד-שנתי, כדו-שנתי או כרב-שנתי. גדל בישראל בעמק החוף, ומאכלס קרקעות חול, חמרה ובורכר בלוי. שכיה ומרכיב חברה. ניכר ברשת של קורים, מעין קורי עכביש, הפרושים על פני הצמח ובעיקר על פני המעטפת, בין קוציה. הפריחה: בחודשים אפריל-יולי. הפרחים ואבקניהם צהובים.

C. hyalolepis

דרדר קרומי

קוץ עשבוני שכיה מאוד בשדות ובצידי דרכים, בעיקר על גבי קירטון; גדל ברוב אזורי הארץ. תפוצתו משתרעת במערב האזור האירנו-טורני ובמזרח האזור היס-טיכוני. ניכר בתוספת קרומית בשולי עלה המעטפת מתחת לקוץ. צבע הפרחים והאבקנים צהוב-נפרית או ארגמן-סגול. הפריחה נמשכת כל האביב.

C. aegyptiaca

דרדר מצרי

شك الدردار من السودان

ברשיח קוצני מדברי מסועף. נושא לעיתים מעט עלים ירוקים גם בקיץ. תפוצתו סהר-ערבית. גדל בנבעות ובערוצי-נחל במדבר יהודה, בבקעת ים-המלח ובנגב. בין קוצי המעטפת מתוחים קורים (כמו בדרדר קרומי), אך צבע פרחיו שונה: הכותרת צהובה בהירה וצבע האבקנים חום-ארגמן, כהה בחלקם העליון.

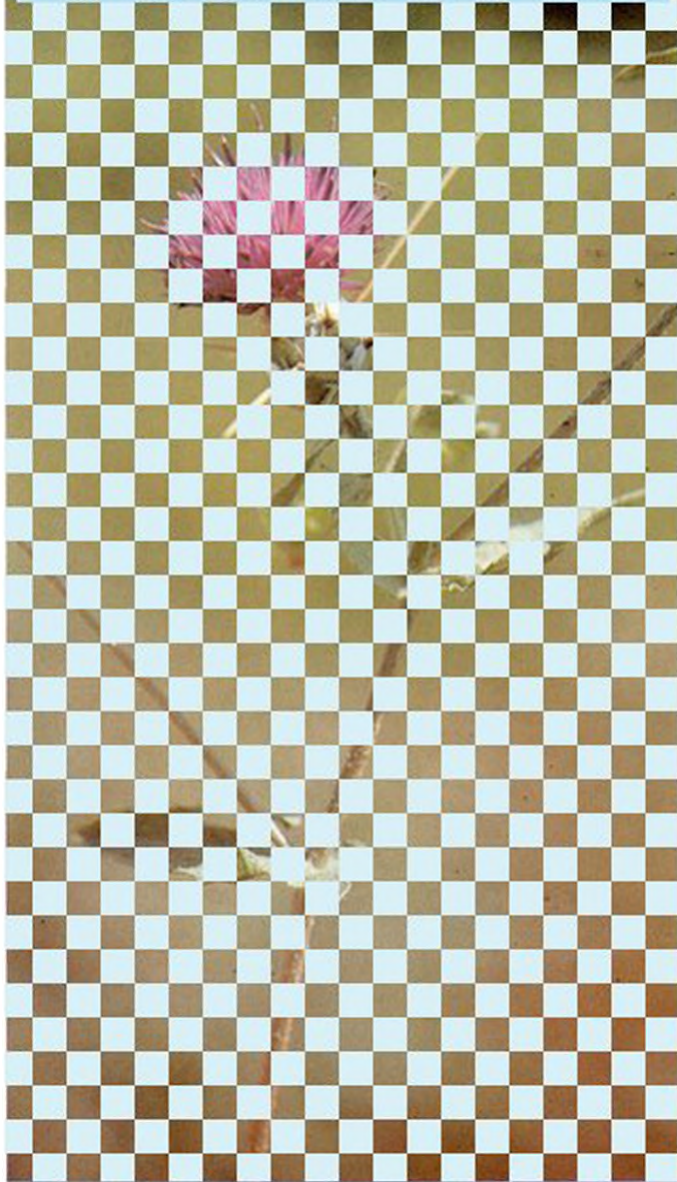
C. lanulata

דרדר צמרני

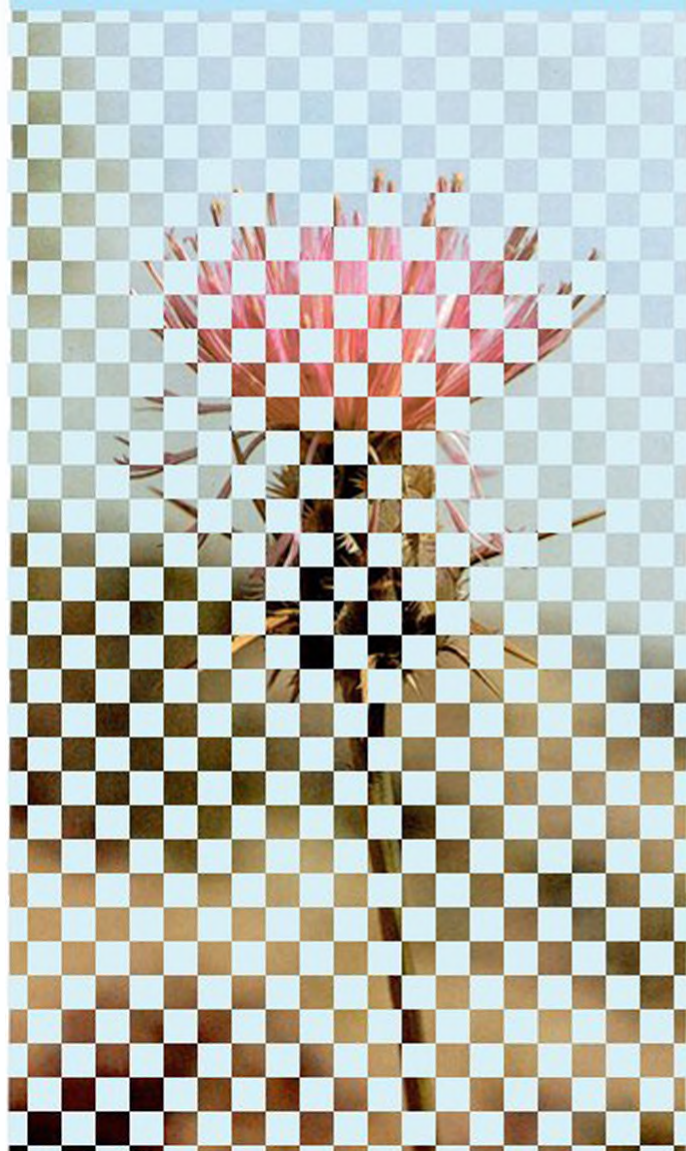
ברשיח קוצני מדברי, אנדמי לישראל. גדל בערוצי-נחל במדבר יהודה ובבקעת ים-המלח. ניכר בכדורי-צמר קטנים בחיקי עליו, העוטפים את הניצנים. הכותרת לבנה, קצה צינור האבקנים חום-ארגמן. במין זה ובקודמו מסתעף הקוץ הראשי של עלה המעטפת לכל אורכו לקוצים משניים לאורך שוליו.

דרדר קרומי

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט אלון

דרדר החרחבינה

C. speciosa

דרדר נאה

קוץ עשבוני רב־שנתי נמוך וגדול־קרקפת (קוטרו כ־4 ס"מ). תפוצתו יס־תיכונית, פרחיו הורודים מפארים את המצוקים בגליל ובנגל. פורח בחדשים מאי–יוני.

C. crocodylium

דרדר גדול־פרחים

קוץ עשבוני חד־שנתי גבוה, זקוף ואשון, לא מסועף. יפה הן בפריחתו והן בקמילתו. גדל, לעתים באוכלוסיות צמופת ונרחבות למדי, בבתות יס־תיכוניות, בעיקר בצפון הארץ. פורח בחדשים מאי–יוני.

הקרקפת גדולות (קוטרו 4–5 ס"מ), צבע הפרחים כצבע הבשר. פרחי ההקף עקרים וגדולים מאוד. קוצי המעטפת קצרים. מצעית המעטפת בולטת בנוף אחרי פיזור הזרעים, וזהרת בברק מיוחד כצבע קש.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט אלון

דרדר צמרני

C. sinatica

דרדר סיני

عشان بركا

קוץ עשבוני חד־שנתי מדברי נדיר. גדל בעיקר ליד אילת, בגופי סלעים מַנְמתיים ומטמורפיים. עולה בשנים נשומות בלבד. נבעולו מכונף; צבע פרחיו צהוב או ורוד. תפוצתו סהר־ערבית. פורח באביב (אפריל–מאי).

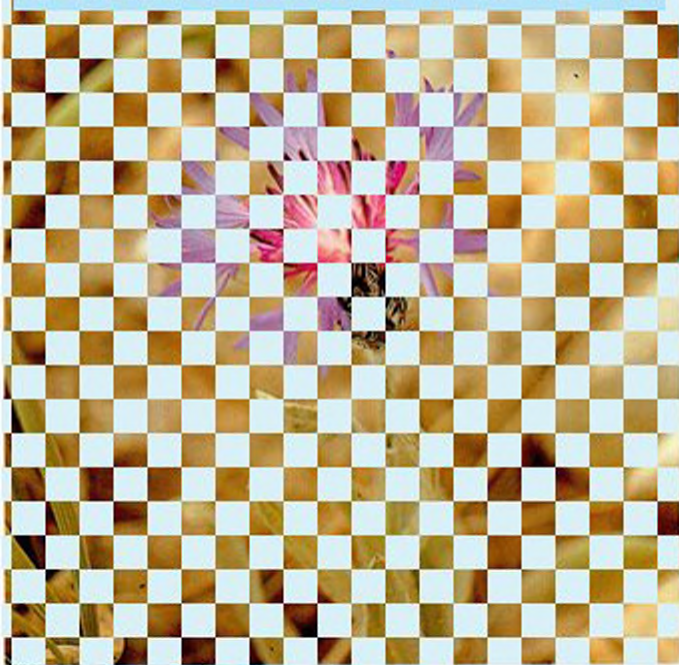
C. eryngioides

דרדר החרחבינה

دقن الدن دقن אלכד

קוץ עשבוני רב־שנתי מדברי שעיר, הדור פרחים. תפוצתו משתרעת במערב האזור האירנו־טורני. גדל בארץ במדרונות סלע בכל חלקי החבל המדברי. הקרקפת גדולות – קוטרו 4–5 ס"מ. צבע הפרחים כצבע הבשר; צבע האבקנים צהוב בהיר. פורח באביב (אפריל–מאי).

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דרדר ססגוני

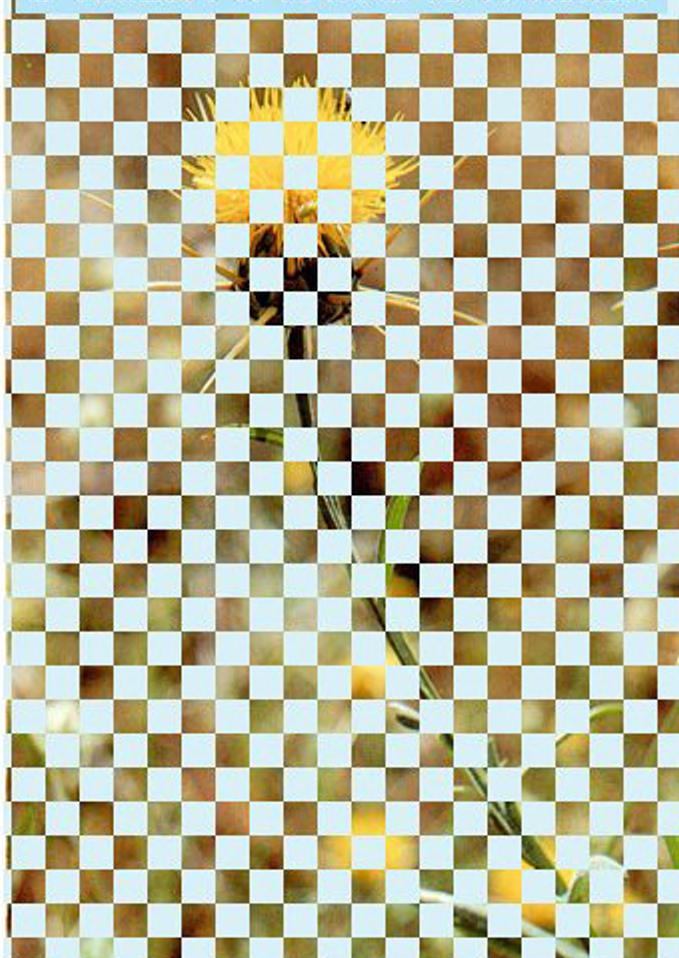
תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



דרדר כחול

דרדר קיפח

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



C. cyanoides

דרדר כחל

עשבוני חד-שנתי בלתי-קוצני, שונה מאוד מכל מיני הדרדר שבארץ. הן בצבעו והן בעליהם-מעטפת: פרחיו תכולים; פרחי ההקף בתפרחת גדולים מאוד, איסימטריים (זיגומורפיים), ובהם 7-10 אונות; עליהם-מעטפת משוננים כמסרק בשוליהם, אך חסרים לחלוטין קוץ קשה וארוך בקצה.

לזרעון אין ציצית, העלים צמירים-מלבינים.

גדל בשטחים פתוחים, בבתות יס-תיכוניות.

תפוצתו מוגבלת לארץ-ישראל, סוריה, לבנון וקפריסין.

הפריחה: באביב (מרס-מאי).

מין אירופי דומה, כחול פרחים, גדל כעשב רע בשדות דגן, ולכן נקרא "דגנייה". השם הועתק בטעות לדרדר הכחול, אך אינו מתאים לו, שכן צמח זה אינו גדל בשדות דגן.

C. variegata

דרדר ססגוני

גדל בחרמון. מין דומה מאוד לקודם (בלתי קוצני, תכול פרחים, עם פרחי הקף גדולים), ונבדל ממנו בכך שהוא רבי-שנתי, שרוע, ולזרעונו יש ציצית קצרה ביותר. האוכלוסיות כוללות פרטים שפרחיהם תכולים כשמים, ופרטים שפרחיהם כחולים-סגולים. פורח מסוף אפריל עד אמצע יוני.

C. verutum

דרדר קיפח

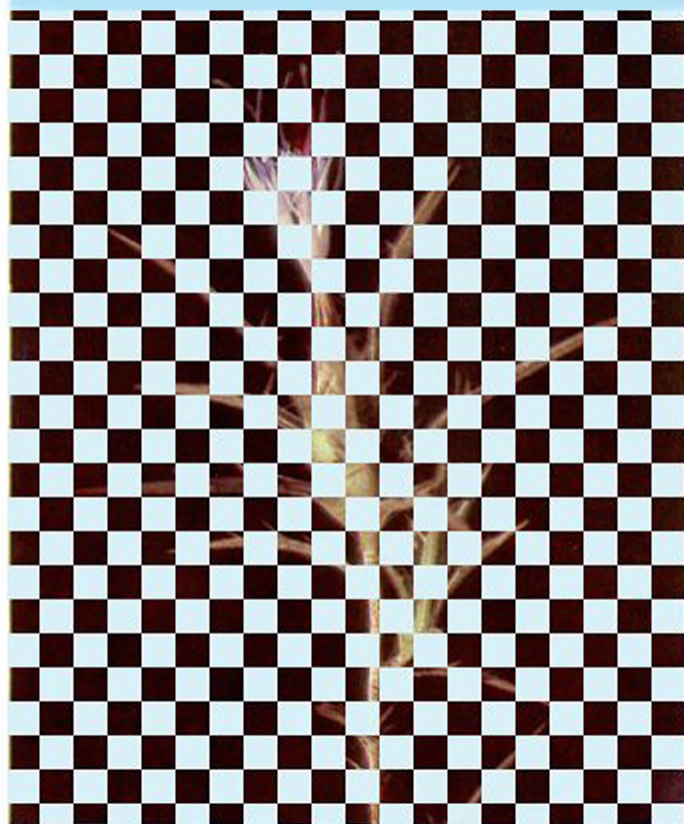
קוץ חד-שנתי גבוה, עד 130 ס"מ, זקוף וקישח; לא מסועף; קוצי המעטפת שלו ארוכים, חדים וקשים, דוקרניים יותר מאלה של מיני דרדר אחרים, מסתעפים לקוצים צדדיים גם בחלקם העליון. צומח באדמות כבדות, בעיקר בעמקים.

התפרחות בודדות, קוטרן 2-3 ס"מ, הפרחים צהובים.

הפריחה בחודשים מאי-יולי.

אכילעם דנין

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קורטם דק

יושבים פרחים אנדרונוניים, שגם אבקיהם מאוחים לצינור, והזרעון שלהם אינו מצוייד בציצית. בהבשיל הזרעון הופכת קליפתו מחוספסת וצבעו – שחור־חום כהה. במרכז הקרקפת מצויים עוד פרחים אנדרונוניים, ובהם מתפתח זרעון המצוייד בציצית של מוצים. כל בוקר נפתחים 5-10 פרחים מתוך כ־50 הפרחים שבקרקפת, ואחר־הצהריים הם נובלים ומתכופפים. סדר הפתיחה של הפרחים הוא מן ההקף כלפי המרכז.

קליפת הזרעון בעל הציצית חלקה, וצבעה בהבשילו צהוב־חיוור עד לבן. חיבורם של הזרעונים למצעית רופף בזרעונים בעלי ציצית, וחזק בחסרי הציצית. לאחר שמבשילה הקרקפת, מתפשקים קשקשי המעטפת מתוך המצעית (עקב המגע ההדוק עם הזיפים שעל גבי המצעית). רבים מבין הזרעונים בעלי הציצית נובטים מיד לאחר נשרם מהקרקפת. הזרעונים חסרי הציצית נפוצים מאוחר יותר, במהלך עונת הקיץ, עם נשירת עלי המעטפת. נביטתם של זרעונים אלה מעוכבת עלידי גורמים שלא נחקרו עדיין, והם משמשים כעין מאגר "ביטוח" בקרקע, למקרה שחלק מן הצמחים שנבטו ייפגעו באסון טבע.

הפריחה: בחודשים אפריל–ספטמבר.

C. glaucus

קורטם מכחיל

קוץ חד־שנתי נס, המחליף את הקורטם הדק בגליל ובגולן, בעמק הירדן העליון ובצפון שומרון. מחזור חייו דומה לזה של קודמו אך כל הצמח מאפיר ומכוסה שערות ארוכות בקורים, בעיקר בחיקי העלים. הבדל בולט ניכר גם בעלי הנבעול. אלה דמויי־ביצה עד דמויי־אומל, ורוחבם מגיע ל־6-15 מ"מ. הם אינם מקופלים לאורך העורק המרכזי, הם שעירים ובלוטניים, מאבריהם נודף ריח טיפוסי

קורטם *Carthamus*

قوص، قُرطم، קוצ, קירטים

סוג המונה 13 מינים, הגדלים באזורים היס־תיכוניים, האירנו־טורני והסהר־ערבי.

בארץ גדלים 4 מיני קוצים חד־שנתיים בני סוג זה בשדות ובשטחים פתוחים. בעונת החורף מפתחים הצמחים שושנות עלים, מעמיקים שורש ופורחים בתחילת עונת הקיץ. משרעת תפוצתם כמשרעת התפוצה של שאר מיני הסוג.

עמנואל לעף, מגדולי חוקרי השמות של הצמחים במקורות היהודיים העתיקים, סובר כי השם קרטמא, הנוכח בתלמוד הבבלי (פסחים מ"ב), נגזר מן הפועל קרטם – קטם; שכן, בראשית נבילת הפרחים במין התרבותי קורטם הצבעים – *C. tinctorius* קטפו את הקרקפות כדי להכין מהן חומרי צבע. הצבע שהופק מהפרחים שימש בעיקר לצביעת אריגי משי.

Carthamus tenuis

קורטם דק

המין השכיח בסוגו בארץ.

משרעת תפוצתו: מזרח יס־תיכונית. גדל בשפע רב על גבעות בבתות הספר ובחרי החבל היס־תיכוני, בשטחים הנמצאים ברעה חזקה (כנען: בין באר־שבע ללהב ויתיר); כן הוא גדל כעשב רע העולה בשדות חיטה ושעורה לאחר הקציר. מאכלס גם ערוצי נחלים בהר הנגב וצידי דרכים שאינם מרוססות בקוטלי עשבים. תקופת צמיחתו הממושכת והטרדה הרבה שהוא גורם לחקלאי, היא כנראה שהעניקה לצמח את השם התנכי "קוץ", אשר התגלגל לערבית בשמו העברי העתיק.

זהו צמח חד־שנתי, המנצל את הקרקע מתחילת עונת החורף ועד אמצע עונת הקיץ, וקשה להילחם בו. על כן היה למשל בתנ"ך. זרעוני הקורטם הדק נובטים עם הגשמים הראשונים ומפתחים במשך עונת החורף שושנות עלים שעירים מעט, שגונם ירוק־כהה ואורכם 10-20 ס"מ. כשחולתכים את העלים המרכזיים מכסה טיפת מיץ אדום את מקום החתך. העלים רכים ותמימים בתחילה, אך ככל שקרבה עונת האביב מוסיפים ומתפתחים עלים שסועים לאונות צרות, חדות יותר. צורת העלים וריאבילית למדי.

בעונת האביב מתפתחים גבעולים, שגובהם 30-80 ס"מ, ובראשם תפרחות. תפי המעטפת של התפרחת קוצניים, וצורתם ביצתית מחודדת. עלי הגבעול סרגליים, קוצניים, קשיחים, ורוחבם 3-5 מ"מ. עלים אלה מקופלים לאורך העורק הראשי. אונותיהם קוצניות אף הן, וקוצים אלה מוסיפים להטריד את ההולך בשדה קורטם גם כמחצית השנה לאחר התייבש הצמח.

העלים מכוסים בשערות קצרות ובשערות בלוטיות המקנות לצמח ריח מיוחד. ריח זה, טעמו החריף וקוצניותו של הצמח דוחים כנראה את אוכלי העשב, והוא גדל ומשגשג בשטחים שהרעייה בהם חזקה ביותר, בעונה שלא נותרים בה צמחים ירוקים רבים. לתפרחות עלי מעטפת חיצוניים קוצניים, שצורתם כעלים הרגילים, ועלי מעטפת פנימיים שאינם קוצניים. מצעית הקרקפת מכוסה בזיפים, ובכל קרקפת עולים 3 מיני פרחים: הפרחים ההקפיים הם זכריים ושחלתם מנוונת. בפרח כזה מבחינים בכותרת ורודה עם פסי אורך ארגמניים, ובתוכה צינור כהה, שיוצרים זירי האבקנים, ובעמוד עלי העובר דרך צינור זה. התארכותו המהירה של העמוד, במשך כשעה לאחר הוריה, מדביקה אבקה אל בטנם של החרקים ארוכי החדק, הבאים למוץ צוף. פנימה לפרחים הזכריים

חוח עקד *Scolymus maculatus*

سِنَارَة סינארה

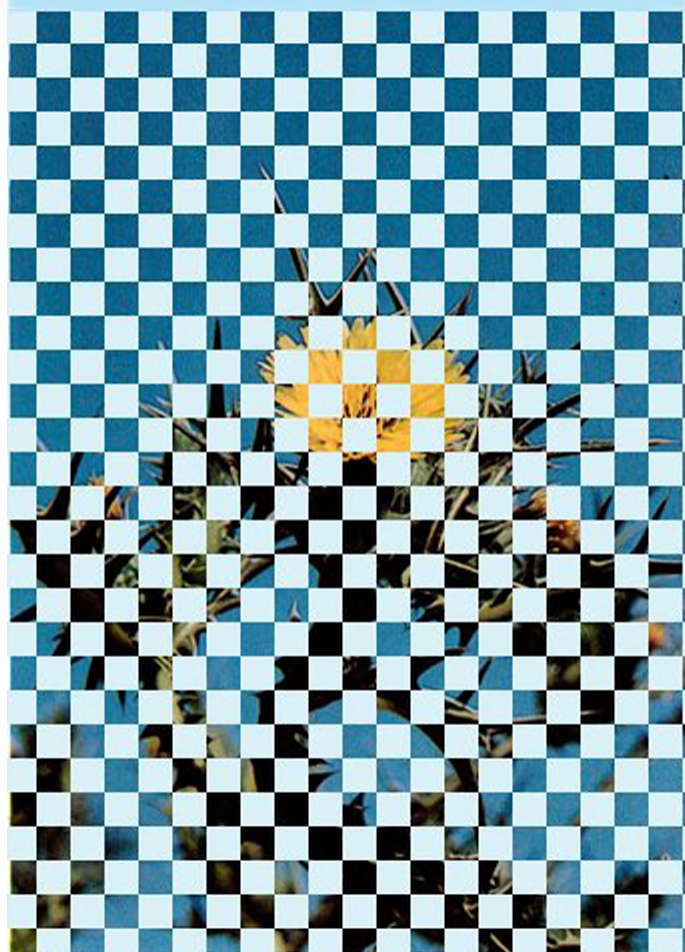
צמח קוצני חד־שנתי, המפתח בעונת החורף שושנת עלים, ובעונת הקיץ – גבעול קוצני הנושא תפרחות צהובות־פרחים. החוח נזכר בתנ"ך כצמח קוצני, העולה בשדות חקלאיים, והקללה התנ"כית "תחת חיטה יצא חוח" (איוב ל"א, 40) מוסיפה לשמור על ציוריותה ומוחשיותה עד היום.

הסוג חוח מונה 3 מינים, שתפוצתם משתרעת באיזור הים־התיכון. שני מינים גדלים בארץ. חוח עקוד גדל בחבל הים־תיכוני, והוא מאכלס בארץ בעיקר אדמות חרסיתיות עמוקות, מעובדות או שאינן מעובדות. הוא גדל לרוב בשולי השדות, שם אין החריש פוגע בו. מתפוצתו באיזור יתיר וקרית־גת, בשטחים שלא היו מעובדים במשך יותר מ־20 שנה, שהחוח גדל בהם מדי שנה בכתמים בשלטונו – אנו למדים כי שם אין הוא זקוק לעיבוד חקלאי; ועל כן אפשר לשער כי איננו עושב רע בלעדיו, אלא צמח המותאם לקרקע חרסיתית עמוקה, המשתלט על שטחים פתוחים ומן קצר לאחר תום החריש.

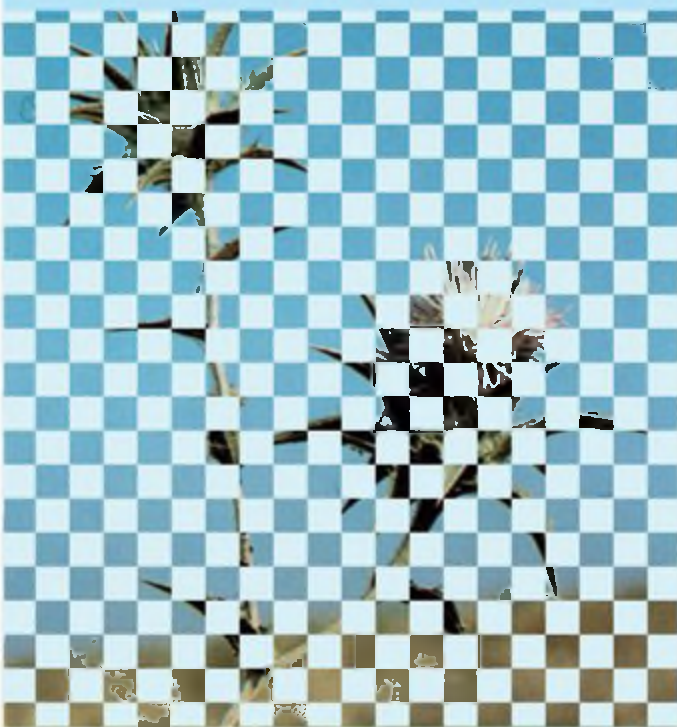
נביטתו חלה בתחילת עונת החורף. הוא מפתח או שושנת עלים רכים, גדולים ושעירים, שבשפתם ערוכים קוצים לא קשיחים.

חוח עקוד

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



קורטם מבחיל

של קורטם, וגם אבריהם הצעירים נוטפים טיפת "דם" בהחרבם. הפריחה: בחודשים מאי–אוגוסט. הקרקפות רחבות וקצרות יותר והפרחים מכחילים. הזרעונים המרכזיים מצויצים וקליפתם חלקה, וההקפיים חסרי ציצית וקליפתם מחוספסת.

C. nitidus

קורטם מבריק

קוצ חד־שנתי שכיח במדבר ובבתות הספר. גדל על מורדות סלעיים וקירטוניים בארץ; תפוצתו הכללית סהר־ערבית; הוא חודר מעט גם לאזורים הים־תיכוני והאירנו־טורני. בחבל הים־תיכוני מצוי מין זה רק בבתי־גידול שחונים, כגון גומות קרקע רדודות בנופים סלעיים. העלים קרחים. הנבעול לבן ומבריק (מכאן נגזר שמו), והוא מסתעף בעיקר בחלקו העליון של הצמח. הפרחים ורודים, הפריחה: בחודשים מרס–אוגוסט.

C. persicus

קורטם פרסי

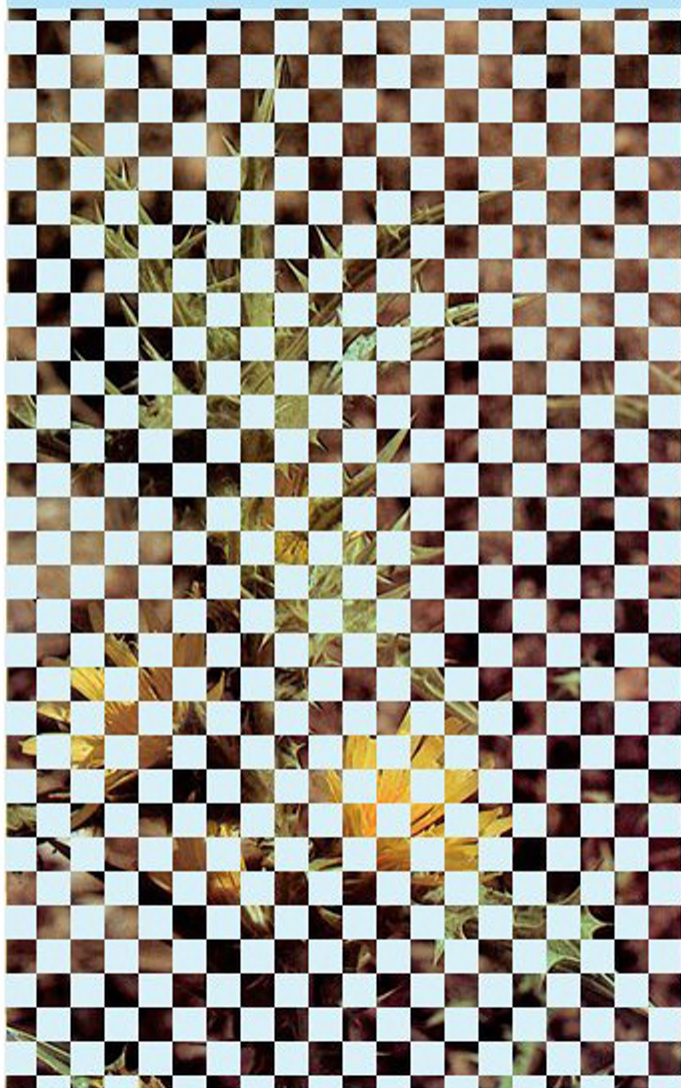
קוצ חד־שנתי נדיר יחסית. הדומה לקורטם מבריק בצורתו החיצונית. פרחיו צהובים; משרעת תפוצתו: אירנו־טורנית. גדל בארץ בחולות מישור ימין ובחולות הנגב המערבי, מניצנה–שבטה ומשאבי־שדה כלפי מערב. הפריחה: בחודשים אפריל–מאי.

משערים כי ממין זה תורבת לפני כמה אלפי שנה קורטם הצבעים, הוא החריע, המשמש כגידול תעשייה. מורעיו מפיקים היום שמן (בעבר, כפי שמעיד שמו, הפיקו מפרחיו צבע). ורעיו דומים מאוד לורעי החמנית (שגם מהם מפיקים שמן), הן במראם הכללי והן בטעמם.

צבע פרחיו כתום עז ופריחתו יפה.

אבינעם דנין

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ט. אלון

חוח ספרדי

אֶזְנֵי הַגִּדִי הַצֵּהָבָה

Catananche lutea

ذوينة الجدي د'וינת אלג'ידי

צמח חד-שנתי חורפי, המצטיין בטיפוסי פירות שונים המתפתחים באותו הפרט.

השם המדעי לקוח מיוונית עתיקה, והוא שמו של שיקוי-אהבה שנהגו נשים להכין מצמח זה. השם העברי מתורגם מן השם הערבי, המושפע כנראה מדמיונם של העלים הצעירים לאזוניו של גדי.

משרעת תפוצתו: ים תיכונית.

גדל בארץ בחבל היס-תיכוני, בעיקר בסדרת הבתות של הסירה הקוצנית, באזורי ההר, בשפלה ובעמקים. חודר לחבל האירוני-טוראני בבתות-הספר, בשולי מדבריות יהודה ושומרון ובגב הצפוני.

הנביטה: בסתיו ובראשית החורף. במשך החורף מפתח הצמח שושנות בת 8-15 עלים אומלניים, תמימי שפה או משוונים במקצת. שבסיסם מורחב לנדן. לקראת עונת האביב מתפתחות

בעונת האביב הוא מצמיח נבעולי תפוחת, שגובהם 40-150 ס"מ, והם נושאים עלים קצרים, מבריקים, קשיחים וקוצניים. כל עורק במרכז האונה או כל שן של העלה, מסתיימים בקוץ קשיח. העלים והנבעולים הירוקים מכילים צינורות חלב, ומיץ חלבי נפרש בשעת חיתוכם. לכל אורכו של הנבעול ערוכות בטורים כנפיים קוצניות, שהן המשכם של העלים, מבסיסם המתמשך כלפי מטה.

התפרחות נישאות על ענפים צדדיים המסתעפים בזוית של כ-90 מעלות מן הגבעול הראשי. עלי המעטפת החיצוניים קוצניים כמו עלי הגבעול, אך החפים הפנימיים אינם קוצניים. הפרחים – לשוניים, צהובים ובהירים, ושעורות שחורות מכסות אותם מבחוץ. צבע מאבקיהם כהה עד שחור. הפרחים נפתחים בשעות הבוקר המוקדמות וקמלים כעבור שעות ספורות. מדי יום נפתחים מספר פרחים חדשים.

הפריחה: בחודשים מאי-אוגוסט.

הזרעון פחוס מצדדיו ובעל ציצית קצרה כעין נזר חרוק.

לאחר הפריחה מתייבש הצמח, והנבעולים האפורים נותרים זקופים עד אמצע עונת החורף או עד סופה, ולעתים אף עונה נוספת. לאחר מכן הם נרקבים ומתפוררים ומפנים מקום לצמחים חדשים.

לצמחים המתים כושר עמידות מיוחד בפני גשם, רקבון ואש. אפשר לראות לעיתים קרובות צמחים ירוקים, הגדלים ליד צמחים אפורים-חומים שמתו בשנה שעברה, ולידם צמחים אפורים-לבני בנים שמתו בשנה שלפניה.

S. hispanicus

חוח ספרדי

التوكة الصفراء (אול-סוכה אל-צפרא)

צמח קוצני רב-שנתי מסועף, הגדל בשטחים פתוחים וניכר בפריחתו הצהובה בעונת הקיץ. אפשר לזהותו על-פי הכנפיים הקוצניות המלוות את הנבעול לאורכו, והן מופסקות לעתים.

יש להניח שאבותינו לא התכוונו בשם "חוח" לחוח הספרדי אלא לחוח העקוד, שכן זהו צמח של שדות מעובדים. חוח ספרדי, לעומת זאת, גדל בבתות ובשטחים אבניים – גירניים וכולתיים – בכל החבל היס-תיכוני, ונפגע בשטחים חרושים. בשטחים שהרעייה חזקה בהם הוא מתרבה, מאחר שקוציו מנינים עליו ומקנים לו יתרון ביולוגי על סביבתו. חלקו העליון של הגולן הוא תחום גידולו של חוח ספרדי ואילו הגולן התחתון, מתחת לרום של 500 מ', הוא תחום גידולו של חוח עקוד. נטייה דומה ניכרת גם בתפוצת מיני החוח בין אזורי השרון והשפלה לבין הרי יהודה.

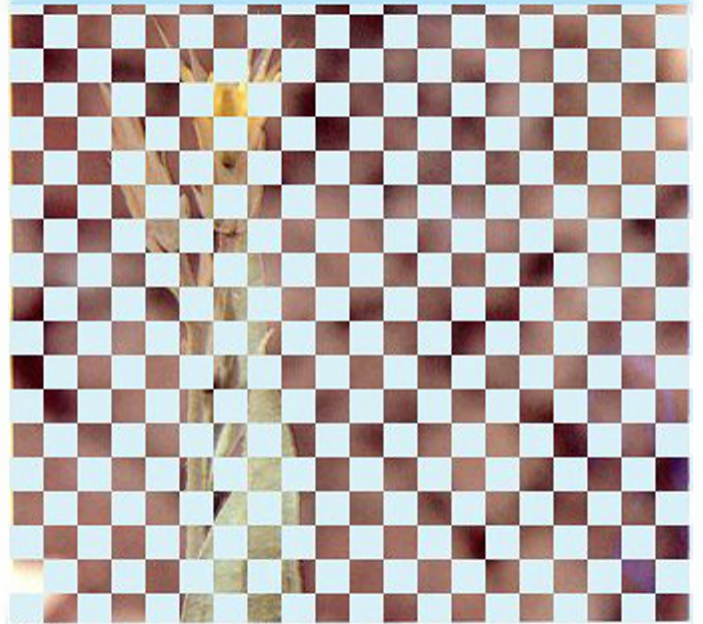
במהלך עונת הקיץ ניכר החוח הספרדי בנבעוליו הזקופים, המסתעפים מחלקם התחתון, ועומדים יבשים. הסעיפים יוצאים מן הענף העיקרי בזווית חדה (לעומת חוח עקוד, שסעיפיו יוצאים בזווית ישרה או כמעט ישרה). בתחילת עונת החורף, לאחר הגשמים, מפתח הצמח שושנת עלים קוצניים קשיחים. בעונת האביב מתפתחים נבעולים המכוסים בצפיפות בעלים קוצניים, שמבסיסם נמשכות לאורך הגבעול כנפיים קוצניות, לא רציפות, שונות מאלה של החוח העקוד.

בחקי העלים יושבות תפרחות, שחפי המעטפת החיצוניים שלהן דומים לעלים, והפנימיים – שונים מהם. הפרחים הלשוניים – גוים כתום-צהוב ולהם שעורות לבנות מבחוץ; הם בולטים לעין במשך ימים מספר ואינם קמלים כפרחי החוח העקוד. המאבקים צהובים. ציצית הזרעון עשויה 2-4 זיפים ארוכים.

פריחת החוח הספרדי (בחודשים מאי-אוגוסט) בולטת יותר מפריחת החוח העקוד.

אבינעם דוין

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



און'הנדי הצהובה

עלש מצוי *Cichorium pumilum*

عَلْت، عَليق، شَكُورِيَّة، علت', עליק, שיקוריה

עשבוני חד־שנתי זקוף ומסועף.

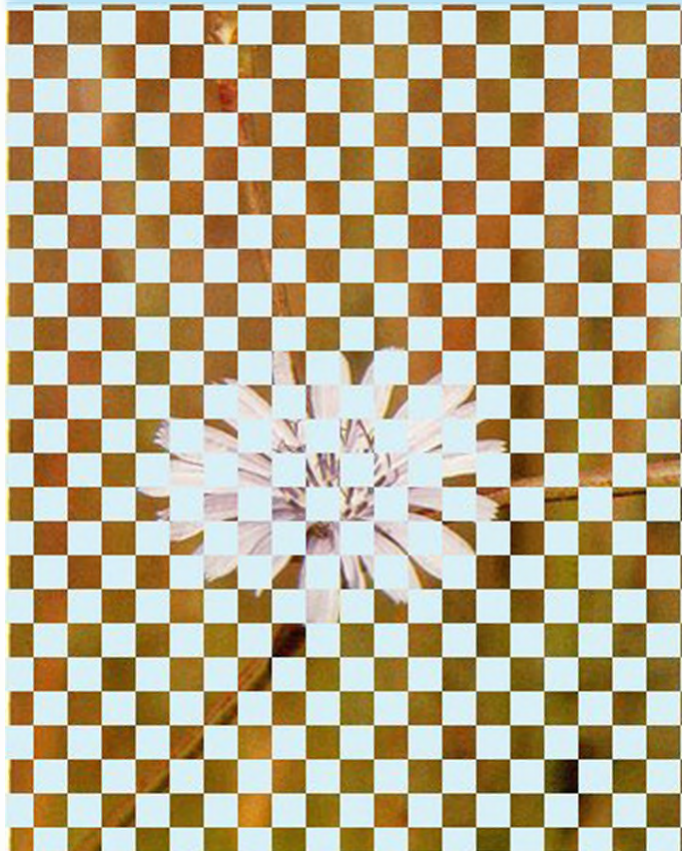
עליו משמשים בכפר הערבי כירק לסלט. במקורותינו (פסחים ב', ו') נחשב כאחד ממיני הירקות, שאדם יוצא בהם ידי חובת אכילת מרור בפסח. מן השורשים הקלויים שלו מכינים תחליף קפה (ציקוריה).

בכפר הערבי מוכר הביטוי "כחולות עיניה כעולש" כדימוי לעיניים כחולות ויפות. יש הסבורים ששמו המדעי נגזר משמו הערבי העתיק.

עולש מצוי

ת. חלב

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

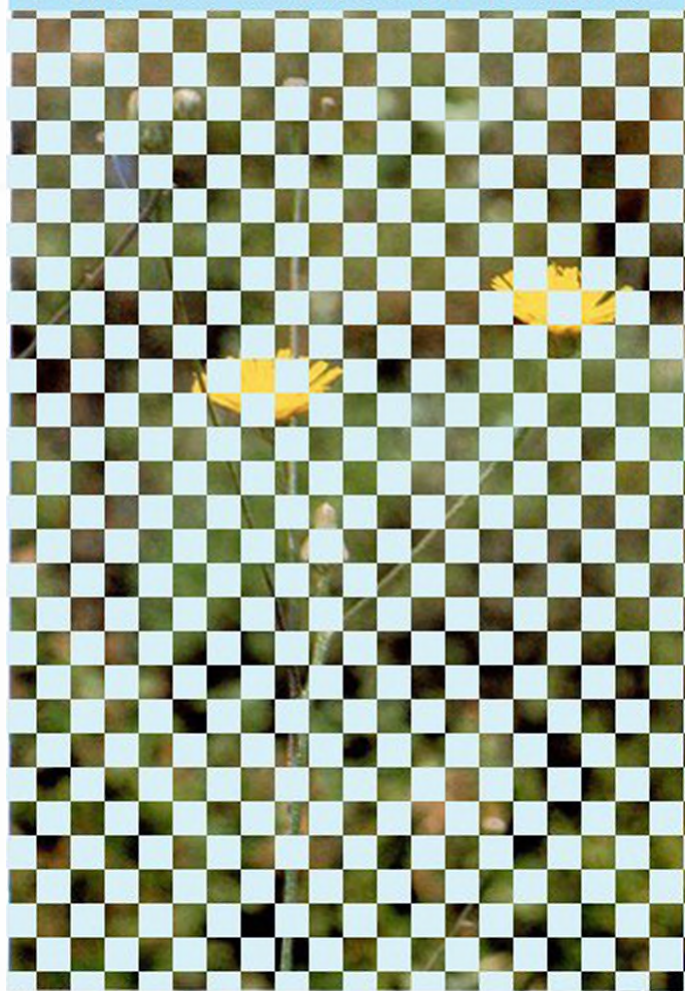


בבסיס, קרוב לפני הקרקע. קרקפות הפרחים התחתונות, היושבות בחיקי העלים והמוגנות עלידי הנדנים. הקרקפות קטנות (5x10 מ"מ), פחוסות, דמויות ביצה. בכל קרקפת רק 3-1 פרחים, כולם לשוניים. החלק הפרוש של כותרתם, המכיל את צינור האבקנים והעלי, מתרומם מעט מתוך הקרקע, ואילו השחלה התחתית, והפרי המתפתח ממנה, חבויים כנוכה הקרקע או מתחתיה. בעונת האביב מתארך הגבעול ומסתעף. בראשי הגבעולים מתפתחות הקרקפות העליונות. קרקפות אלה דומות למשפך רחב שקוטרו 2-2.5 ס"מ, והן עטופות קשקשי מעטפת קרומיים־רעופים, שצבעם כצבע הקש. בקרקפת 15-25 פרחים לשוניים צהובים, המואבקים על ידי דבורים בינוניות.

הפירות המתפתחים בקרקפות העליונות נחלקים לשני טיפוסים: א. הזרעונים המרכזיים הם דמויי־סביבון מוארך, בעלי צלעות, ובראשם ציצית בת 5-6 זיפים צרים וארוכים. אלה ניתקים לאחר ההבשלה ונפוצים ברוח כיחידות תפוצה עצמאיות. רוב הזרעונים נמנים עם טיפוס זה. ב. הזרעונים ההקפיים ביותר, החבויים בין קשקשי המעטפת, 3-5 במספר, גדולים במקצת מן המרכזיים ופחוסים. בראשם ציצית של מוצים קצרים. זרעונים אלה אינם ניתקים.

לאחר פיוזר הזרעונים המרכזיים ניתקת הקרקפת בשלמותה עם הזרעונים ההקפיים ונישאת ברוח כיחידת תפוצה מורכבת. יחידת תפוצה זו יעילה יותר מהזרעון היחיד הודות לצורתה הרחבה ולקשקשיה הקרומיים המבודרים, המסייעים לה להינשא ברוח. צורתה המשפכית מסייעת לה להיקבע בקרקע. גם סיכויי הנביטה וההתבססות שלה טובים יותר הודות למספר הזרעונים שיש בה. הזרעונים התת־קרקעיים גדולים פי שניים או פי שלושה מן הזרעונים העל־קרקעיים. הם פחוסים, ובראשם ציצית של מוצים קצרים. זרעונים אלה נשארים בקרקע, מוגנים על ידי שרידי צמח־האם, עד לנביטתם בעונות הבאות. כך מובטח המשך הקיום כבית־הגידול של צמח־האם, יחד עם הרחבת תחום התפוצה באמצעות הזרעונים העל־קרקעיים. בשל ריבוי הזרעונים התת־קרקעיים במקום הגידול והתרבותם משנה לשנה, גדלים צמחים אלה תכופות כגושים צפופים.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



א. יחי

קִיטָה רוֹתְמִית

בארץ גדל עוד מין נדיר, קִיטָה סוֹכְכִינִית – *T. barbata*, צמח חד- שנתי נמוך יותר. תפוצתו משתרעת בעיקר במישור החוף. הסוג מונה כ־20 מינים שתפוצתם משתרעת באזור הים־תיכוני וחודרת מערבה עד האיים הקנריים והאזוריים ודרומה עד אתיופיה. אבישי שמידע

סוֹכְכִין *Rhagadiolus*

סוג המונה רק שני מיני צמחים חד־שנתיים זקופים, מסתעפים מעט. תפוצתם משתרעת באזור הים־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני. שני המינים גדלים בארץ. הקרקפות דלות פרחים (6-13); כל הפרחים לשוניים וצהובים. הזרעונים חסרי ציצית או נזר. הזרעונים הפנימיים גלולים פנימה כאצבעות של אגרוף קפץ; מספרם 1-3 והם נשירים. הזרעונים ההקפיים מתפשקים כקרנות כוכב, דמויי־מרצע, נעטפים בחפי המעטפת הפנימיים, מספרם 5-8 והם שאירים.

משרעת תפוצתו: ים־תיכונית ומערב־אירנו־טורנית.

גדל כמעט בכל חלקי הארץ כעשב רע. מאכלס שדות, גינות וצידי דרכים. מופיע גם בבתות.

בתנאים נוחים מגיע הצמח לגובה רב (עד 1.5 מ'), אך גודלו תלוי גם במועד הנביטה ובמשק האור והמים. גובהו לרוב עד מטר אחד. הצמחים שנבטו במועד מאוחר פורחים כבר לאחר שבועות אחדים, כאשר גובה הצמח מגיע לכדי סנטימטרים אחדים בלבד. הזרעים נשמרים בקרקפות הסגורות עד הנשמים, ואחר־כך הם מתפזרים ונובטים שעות אחדות לאחר הרטבה מלאה.

העלים שעירים, שסועים; אונות העלה כפופות לאחור. הגבעולים העליונים כמעט חסרי עלים. עלי הגבעול העליונים חובקים למחצה וסרגליים. קוטר הקרקפות 3-3.5 ס"מ, הקרקפות הצדדיות יושבות וערוכות בקבוצות, והסופיות יחידות ובעלות עוקצים. הפרחים תכולים, כולם לשוניים. הזרעונים (אורכם 3-3.5 מ"מ), דמויי פירמידה הפוכה, חומים ובעלי ציצית שאורכה לערך כאורך הזרעון (באותה קרקפת עצמה יש טיפוסים קצרי ציצית וארוכי ציצית). הפריחה: בחודשים מאי-אוגוסט.

הקרקפות נפתחות לאחר עלות השחר, ונסגרות לקראת הצהריים. הסוג מונה 9 מינים, הגדלים באזור הים־תיכוני ובסביבתו (עד אתיופיה).

בארץ גדל רק מין אחד.

אמוץ דפני

קִיטָה רוֹתְמִית *Tolpis virgata*

עשבוני חד־שנתי או רב־שנתי זקוף וגבוה, צהוב פרחים. שמו העברי מיטיב לתאר שתיים מתכונותיו הבולטות: תקופת פריחתו נמשכת כל הקיץ (קיטא בארמית פרושה קיץ); בתקופה זו אין הוא נושא עלים, ובולטים גבעוליו שהם ירוקים ומטמיעים – רתמיים.

תפוצתו משתרעת באזור הים־תיכוני.

שכיח בארץ כפרטים בודדים בבתה, בשדות וטושים ובצידי דרכים בכל החבל הים־תיכוני, משני עברי הירדן. יתכן שאינו כה שכיח, אך כל פרט שלו בולט היטב בנוף, משום שזהו צמח גבוה ואחד המינים היחידים בבית־גידולו הפורח בקיץ ובסתיו.

השורש מעובה ואוכי. עליהבסיס מרוכזים כשושנת, אורכם 10-15 ס"מ, רוחבם 2-3 ס"מ; הם דמויי אומל, משוניים קלות, לבידים ומלבינים. העלים מלבניים בחורף וקמלים בעת הפריחה. הגבעול גבוה (50-100 ס"מ), מסתעף בחלקו העליון לתפוחית דמויית־מכבד מבודר מאוד, בקצה כל סעיף נישאת קרקפת. הגבעול וסעיפיו ירוקים, מטמיעים, כמעט ערומים מעלים. בעת הפריחה מתייבשים חלקים מן הגבעול וצבעם נעשה חום.

הפרחים לשוניים, צהובים, שעירים בצידם החיצוני, ואורכם עולה על אורך המעטפת. הקרקפות נפתחות בשעות הבוקר המאוחרות ונסגרות בשעות הצהריים.

הזרעונים קטנים מאוד, כולם דומים, אורכם כ־2 מ"מ, בראשם ציצית דלילה בת 4-8 זיפים שאורכם כאורך הזרעון, וכן זיפים קצרצרים רבים.

הפריחה נמשכת תקופה ארוכה ביותר, בחודשים אפריל-דצמבר. הפרחים בולטים לעין בנוף בעיקר בחודשים יולי-דצמבר, כאשר מעטים הפרחים בבתה.

שכיח מאוד בבתינידול פתוחים: כשדות־בור, מעוזות, צידי דרכים, בתה ואף חורש פתוח, בכל המחוזות היס־תיכוניים ובמחוזות ספר־המדבר בארץ. תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני, וחודרת למערב של האזור האירנו־טורני. הצמח מסועף מבסיסו, גובהו עד 40 ס"מ, שרוע מעט, מכוסה שער זיפני רך.

העלים מוארכים או דמויי כיצה הפוכה, חסרי פטוטרת, בסיסם לופת למחצה את הגבעול.

התפרחות מעוגלות כמעט ונישאות אחת־אחת בראשי גבעולים. עוקץ התפרחת מעובה, והוא מתעבה עוד יותר בהבשיל הקרקפת את פירותיה. בזכות העוקץ המעובה, המיוחד לסוג זה, קל לזהותו בוודאות. כל הפרחים לשוניים וצהובים. עליהמעטפת ערוכים בדור אחד, והם מתעבים ומתקשים בפריחה.

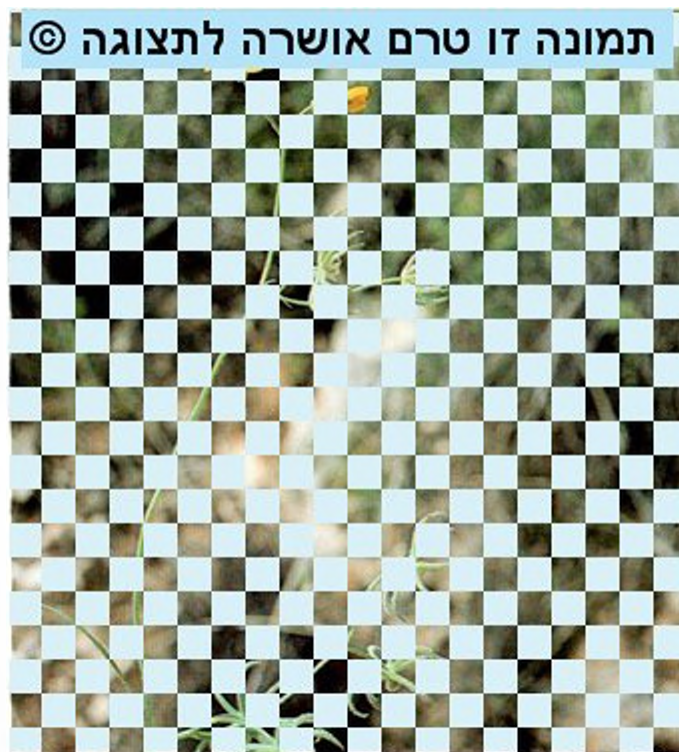
הפריחה: באביב, בחודשים מרס–מאי.

זרעוני המרכז מוארכים, ישרים, נושאים בראשם ציצית העשויה מוצים קרומיים ארוכים ומחודדים בראשם. בזרעוני ההקף התקצרה הציצית לכדי נזר קצר ביותר, והזרעון עצמו כפוף כקשת. זרעוני ההקף נעטפים בהבשילם בעלי המעטפת, החופנים אותם וסוגרים עליהם. עלי המעטפת קרחים באוכלוסיות מסוימות, באחרות הם זיפניים, ועשויים לסייע להפצת זרעוני ההקף תוך הצמדות לצמרם של בעלי חיים.

המין וריאבילי, מידת שעירותם של פרטים שונה באוכלוסיות שונות. מבחינים בו שני תת־מינים; באחד מהם עוקצי התפרחת מעובים יותר מאשר במשנהו.

הסוג מונה 3 מינים שתפוצתם יס־תיכונית בעיקרה, בארץ גדל רק מין אחד.

אבישי שמידע



טכנן מצוי

Rhagadiolus stellatus

טכנן מצוי

צמח חד־שנתי נמוך (20 ס"מ), שכיח מאוד, גדל בארץ בחבל היס־תיכוני ובחבל הספר. עלי הבסיס משוננים או שסועים קלות. על הגבעול והעלים פזורים בדלילות שערות פשוטות. 6-8 הזרעונים ההקפיים סרגליים, כפופים ונוטים כלפי פנים; אינם נושרים בהבשילם. 1-3 הזרעונים הפנימיים קצרים יותר, שעירים או קרחים, נושרים במהרה.

הפריחה: בחודשים פברואר–אפריל.

R. edulis

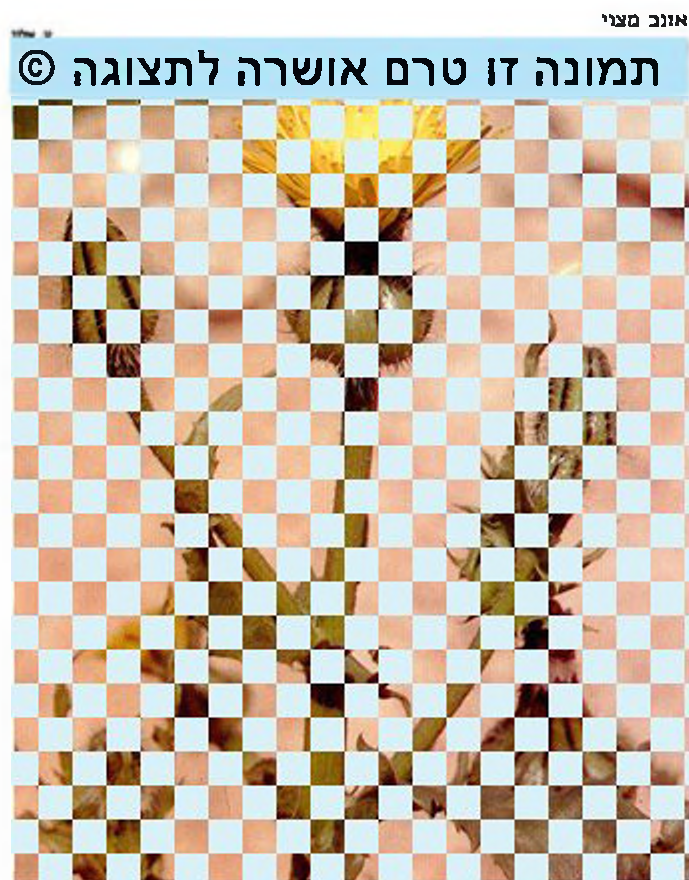
טכנן נאכל

חד־שנתי ביוני (60 ס"מ). לא שכיח, גדל בעיקר בצפון הארץ, בצל חורש לח בחבל היס־תיכוני. עלי הבסיס גזורים־כינוריים. מספר הזרעונים ההקפיים 5 והם ישרים לרוב, לעתים רחוקות נטויים לאחור, ונושרים עם הבשילם. הזרעים הפנימיים מספרם 1 או 2 והם שעירים.

הפריחה: בחודשים מרס–מאי.

העלים משמשים למאכל בני אדם.

אבישי שמידע



שופנית כרתית

Hedypnois rhagadioloides (=cretica)

חד־שנתי נמוך וצנוע שפרחיו צהובים. פירותיו שונים בצורותיהם (הטרקופיה*) ועוקצי תפרחותיו מעובים ונבוכים כשופר; מכאן נגזר שם הסוג העברי.

כתמה עבת־שורשים *Thrincia tuberosa*

עשבוני רב־שנתי; מראשוני הפרחים בין המורכבים הצהובים. בעל ציצת שורשים מעובים. הקרקפות גדולות, צהובות־פרחים ונישאות על גבעול חסר־עלים. תפוצתו יס־תיכונית.

שכיח מאוד בארץ בבתה ובחורש יס־תיכוני פתוח, ברוב האזורים.

העלים מרוכזים בשושנת, מכוסים בשערות פשוטות ובשערות מפוצלות או בויפים; הטרף שלהם מוארך, דמוי מרית ועובר בהדרגה לפטוטרת, לפעמים צורת העלה כינורית; העלה בעל אונות או משונן שינון משורי.

משושנת־העלים עולים גבעולי־פריחה חסרי עלים; אורכם – 15-35 ס"מ; בראש הגבעול מתנשאת קרקפת גדולה יחידה, שקוטרה 2.5-3.5 ס"מ. הקרקפות הצעירות כפופות כלפי מטה. חפיה־מעטפת רעופים, אומלניים, בעלי־זיפים ומכוסים בשערות שחורות ארוכות. החפים הפנימיים סרגליים.

המצעית חשופה. הפרחים לשוניים בלבד, צהובים, ארגמניים מצידם החיצוני, מואבקים על ידי דבורים קטנות.

זרעוני המרכז מוארכים, מנובששים, בעלי צלעות אורך וניצב קצר, שבראשו עולה ציצית מפותחת של שערות מנוצות, לבנות וארוכות; זרעוני ההקף מתודדים, בעלי ניצב קצר ומסתיימים בנוז מצויץ. זרעוני המרכז מופצים בעזרת הציצית למרחקים ואילו תפוצתם של זרעוני ההיקף מוגבלת יותר.

תחילת הפריחה מוקדמת, הצמחים פורחים בחודשים דצמבר – מאי.

הסוג מונה 2-3 מינים שתפוצתם יס־תיכונית בעיקרה, והם מגלים קרבה רבה לסוג שן־הארי. בארץ רק מין אחד.

אבישי שמידע

אֶזֶב מְצוֹי *Urospermum picroides* بَسِخ، دردا، بسخ، دردا، بسخ، دردا

צמח חד־שנתי שכיח בסמיכות מקום למשכנותיהם של בני אדם.

תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני ובמערב האזור האירוני טורני; פשט היום כעשב רע גם באירופה, באמריקה ובאוסטרליה. גדל בארץ כמעט בכל האזורים, כשדות, בצידי דרכים, בגנות ובאשפות.

לרוב הוא זיפוי, זקוף, בלתי־מסתעף או מסתעף מעט בבסיסו. העלים חובקים את הגבעול, פשוטים, דמויי מרית, משוננים קלות. הקרקפת חרוטית או דמוית־כד. חפיה־מעטפת ירוקים, זיפיים, ערוכים בדור אחד, מאוחים בבסיסם, ביניהם נראים פסי אורך שחורים. הפרחים לשוניים, צהובים. הזרעון מנובשש, ויש מפרק וזווית בין הזרעון לבין המקור הארוך שמעליו, הנושא את הציצית. המקור עבה ונפוח, נפוח בחלקו התחתון ודקיק בחלקו העליון. הציצית עשויה משערות לבנות מנוצות, המאוחות בבסיסן לטבעת נשירה.

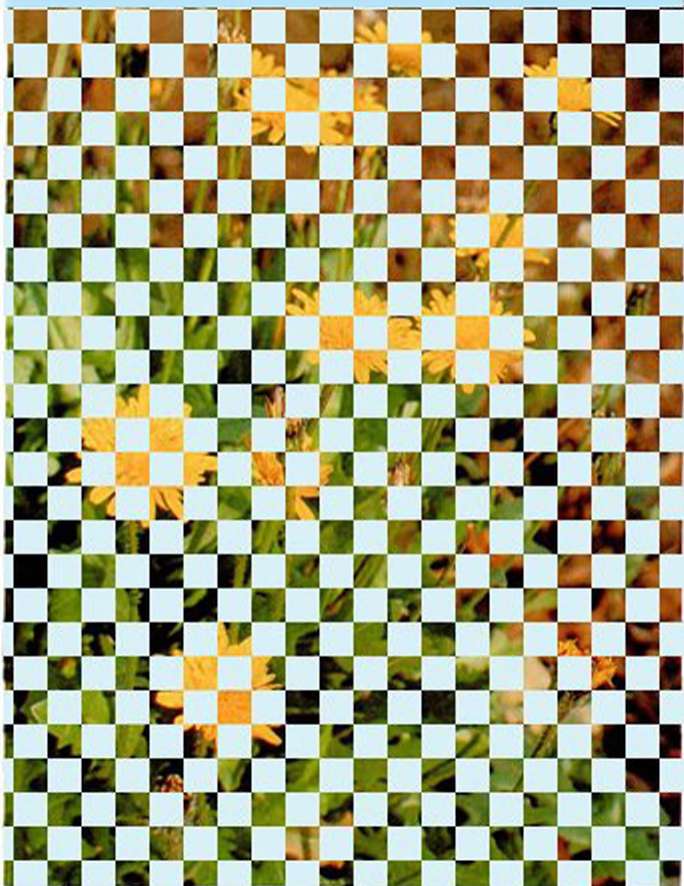
הפריחה: באביב.

הסוג מונה רק 2 מינים, שתפוצתם משתרעת באזור היס־תיכוני ובמערב האזור האירוני־טורני. בארץ רק מין אחד.

אבישי שמידע

כתמה עבת־שורשים

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מְרִית *Picris*

هوذان، هودان

סוג המונה כ־40 מיני צמחים, הניכרים בשערותיהם המאונקלות (העלים וכל שאר חלקי הצמח נצמדים לבגדים). פריחהם לשוניים, צהובים.

תפוצתם משתרעת באזורים הממוזגים בעולם הישן. בארץ גדלים 6-7 מינים חד־שנתיים, ומין אחד שהוא בן־שית גדל בחרמון.

השם העברי מורה על קרבתו של הסוג למרור. כמוהו גם פרוש שמו המדעי – מר.

לזרעונים יש ציצית שזיפיה מנוצים ומאוחים בבסיסם לטבעת. הציצית של זרעוני ההיקף מנוונת לרוב, והם עטופים בחפים הפנימיים של המעטפת. זרעונים אלה אינם נפוצים בעזרת הרוח אלא נאחזים בפרוותיהם של בעלי־חיים.

ייחודו של הסוג בשערותיו הזיפניות: כל שערה מתפצלת בקצה ל־2-4 סעיפים הפונים אתורה בזווית חדה, וכך נוצר ראש חץ הנתקע בנקל במצע, אך נחלץ ממנו בקושי. לבד ממיני המרית,

תולענית דוקנית *Helminthotheca echioides*

חד־שנתי גס ומסועף (גובהו 30-100 ס"מ), זיפני־דוקני, צהוב־פרחים.

תפוצתו משתרעת בעיקר באזור היס־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני.

שם הסוג בעברית הוא תרגום של השם המדעי.

זהו המין היחיד מבין המורכבים הגדלים בארץ, חוץ ממיני המרית, הנאחז בבגדים ובפרוות של בעלי־חיים באמצעות שערותיו המאונקלות.

גדל בעיקר בצפון הארץ; מאכלס בתיגידול לחים, בשולי בריכות, פלגים ומקווי־מים. נדיר יותר בשומרון, כרמל ובמישור החוף. חדר כעשב רע גם לשדות מושקים, למטעים ולפרדסים. הקרקפות מרובות, קוטרן 1-1.5 ס"מ והן ערוכות בקבוצות של 2-5, במעין תפרחות מורכבות.

חפי המעטפת ערוכים בדורים אחדים: הדור התיכוני עשוי 3-5 חפים עשבוניים רחבים וקצרים, חפי הדורים הפנימיים – ארוכים ודמויי־מרצע. המצעית חשופה. הפרחים צהובים ולשוניים.

הזרעון קטן (אורכו 2 מ"מ), מקומט לרוחבו בצורה סילנית, הנראית כטבעות הזחל. מכאן מקור השם. בראשו ניצב דק וארוך (5 מ"מ) הנושא ציצית מנוצה, לבוה־צחה, שאורכה כ־5 מ"מ. תכופות נשבר הניצב הדק והציצית ניתקת מן הזרעון. זרעוני ההקף גדולים מעט יותר, הניצב קצר והציצית קצרה יותר או מנוי ונת. יחידת התפוצה היא הקרקפת כולה, על חפיה. היא נאחזת בפרוות של בעלי־חיים בעזרת הזיפים המאונקלים שעל חפי המעטפת.

הפריחה: קיצית, בחודשים מאי–אוקטובר.

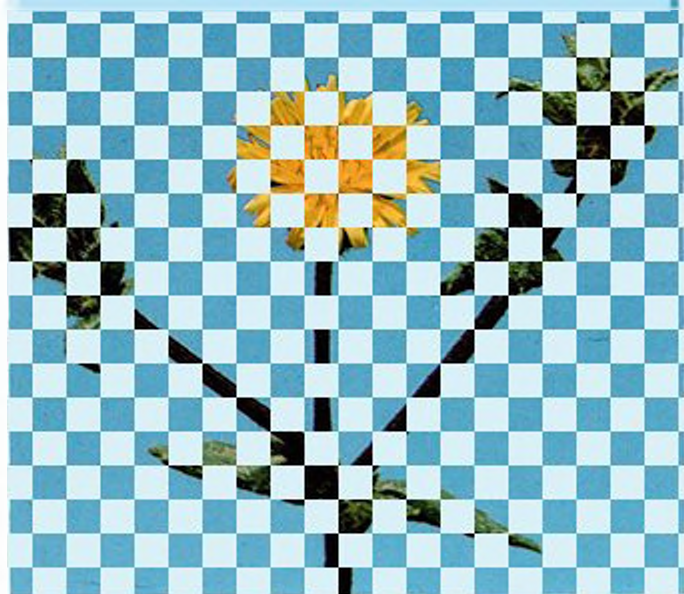
מין יחיד בסוגו בארץ.

הסוג מונה 6 מינים, שתפוצתם בעיקר יס־תיכונית.

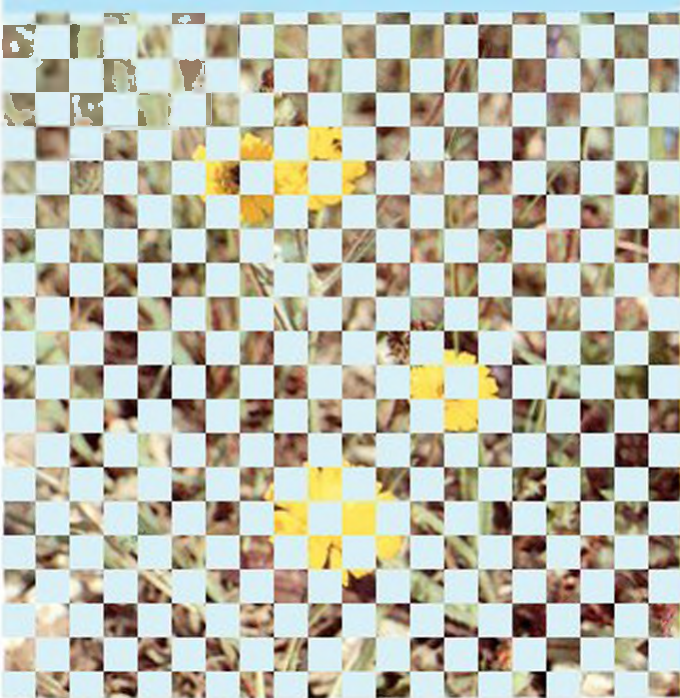
אבישי שמידע

תולענית דוקנית

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



מרית החוף

יש שערות דומות במשפחת המורכבים רק לבני הסוג תולענית⁹, במשפחות אחרות ידועה תכונה דומה בסוגים דבקה⁹ ופורי־סקלאה⁹.

Picris sprengeriana

מרית מצויה

צמח גבוה (60-90 ס"מ), שכיח בצידי דרכים ובשדות־בור באדמות כבדות בחבל היס־תיכוני. תפוצתו משתרעת באזור היס־תיכוני וחודרת מעט למערב האזור האירנו־טורני.

העלים התחתונים דמויי אומל הפוך ובעלי פטוטרות. הם תמימים או משוונים חדות. עלי הגבעול יושבים, קוטר התפרחת 1.5 ס"מ. לזרעונים שתי צורות: ההקפיים כפופים ומקומטים, אורכם 3-4 מ"מ, אינם נושרים. הזרעונים הפנימיים ישרים יותר, נושרים, אורכם 2.5-3 מ"מ. הציצית נשירה, בנויה מ־8 או יותר זיפים ארוכים ומנוצים.

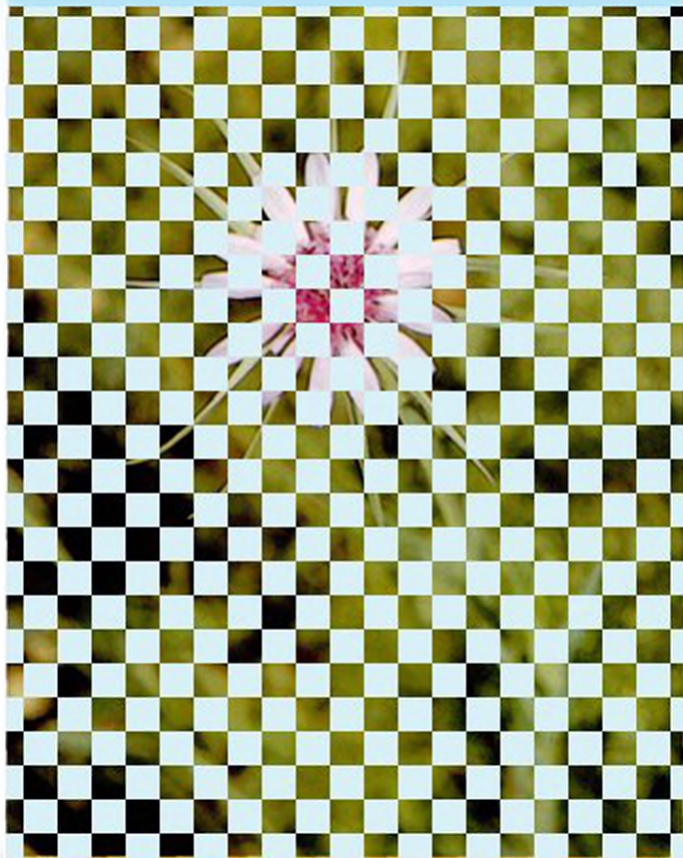
הפריחה: באביב ובראשית הקיץ.

שאר המינים החד־שנתיים הגדלים בארץ נמוכים יותר; גובהם לרוב 5 - 30 ס"מ. אחדים עשויים להתנשא גם לגובה של 60 ס"מ. הם מאכלסים בתיגידול ראשוניים, טבעיים, במדרונות. "מחלקים" ביניהם את הארץ: מרית הגליל – *P. galilaea*, גדלה בהרים היס־תיכוניים; מרית החוף – *P. amaleciana*, מאכלסת את החולות של מישור החוף; מרית כתל־יועון – *P. cyanocarpa*, גדלה בערוצי נחלים בדרום הנגב, בעמק הערבה ובאדום; מרית דמשקאית – *P. damascena*, גדלה בנגב, בעיקר בהר הנגב.

מרית סמונה – *P. strigosa*, מין רב־שנתי המאכלס מדרונות וצידי דרכים בחרמון. הפריחה: בקיץ ובסתיו.

אבישי שמידע

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



זקן־הסב המצוי

הסוג מונה כ־50 מינים, שתפוצתם משתרעת באזורים הממוזגים של אירואסיה (רק מין אחד בדרום־אפריקה). שורשיהם ועליהם של כמה מינים באירופה משמשים כירק לסלט. בארץ גדלים שני מינים נוספים: זקן־התיש הצהב – *T. bupththalmoides*, הגדל בהרי יהודה, בגולן ובחרמון; זקן־התיש המדברי – *T. collinus*, הגדל בארץ רק במרומי הר הנגב. השווה ע' זקן־הסב.

אבישי שמידע

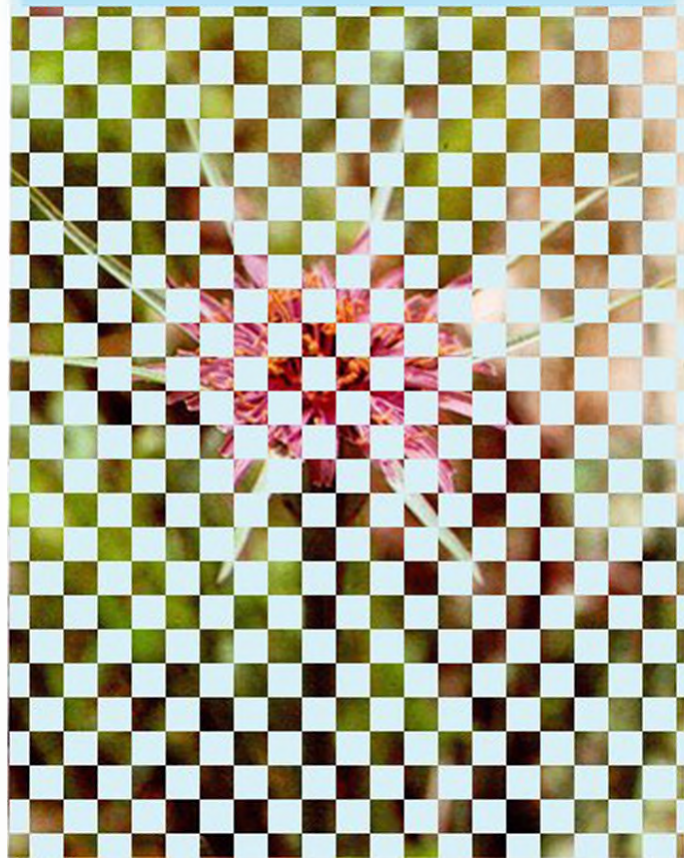
זקן־הסב המצוי *Geropogon hybridus*

ذئب دژوب

צמח חד־שנתי זקוף (גובהו: 25-40 ס"מ); לזרעוניו המרכזיים ציציות משי מפותחות. שם הסוג העברי הוא תרגום של השם המדעי, שנגזר כנראה ממראה ציציות זרעוניו של הצמח. תפוצתו של המין משתרעת בכל האזור היס־תיכוני ובמערבו של האזור האירנו־טורני.

גדל בארץ בחבל היס־תיכוני. בית־גידולו בנוף פתוח: חורש פתוח, בתה וצידי דרכים, ואף בשדות, שם הוא נושא מעט אופי של עשב רע, אך אינו נחשב למזיק חמור.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



זקן־התיש הארוך

זקן־התיש הארוך *Tragopogon coelesyriacus* لحية التيس לחיית א(ל)תים

עשבוני רב־שנתי זקוף (גובהו: 30-50 ס"מ). הזרעונים ערוכים ככדור בקרקפת הבשלה וציצית הזרעון דומה למצנח משי המעופף ברוח. שם הסוג העברי הוא תרגום השם המדעי, הנגזר כנראה ממראה ציציות זרעוניו של הצמח.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני ובמערב האזור האירנו־טורני.

שכיח בארץ בכל האזורים מצפון לבקעת באר־שבע. מעדיף בתי־גידול במקומות פתוחים: בתה, שולי דרכים, שדות וחורש פתוח. הגבעול זקוף ובלתי־מסתעף, לפעמים מסתעף הצמח מבסיסו. העלים מזכירים עלי דגניים: סרגליים, בסיסם לופת את הגבעול, רחבם המכסימלי בבסיס. מכל חלקי הצמח נוטף, בהפעם, מיץ חלבני, כמו בכל יתר בני המשפחה משבט החסניים – *Lactae*. הקרקפת נושאת בראש הגבעול. היא עטופה בעלי מעטפת צרים, ארוכים מאוד (3.5-5 ס"מ) ובלתי רעופים, מספרם 5-16, לרוב 8. הפרחים קצרים הרבה יותר מעלי המעטפת, צפופים, לשוניים כולם, גונם ורוד־ארגמן כהה. הפריחה בסוף האביב ובקיץ, מאפריל עד יולי.

הזרעונים מגוממים, מוארכים מאוד, צורתם כמקור וחלקם העליון דק ונושא בראשו ציצית מפותחת מאוד של שערות מנוצות, המשמשת כאמצעי הפצה יעיל ברוח.

ג. מלון

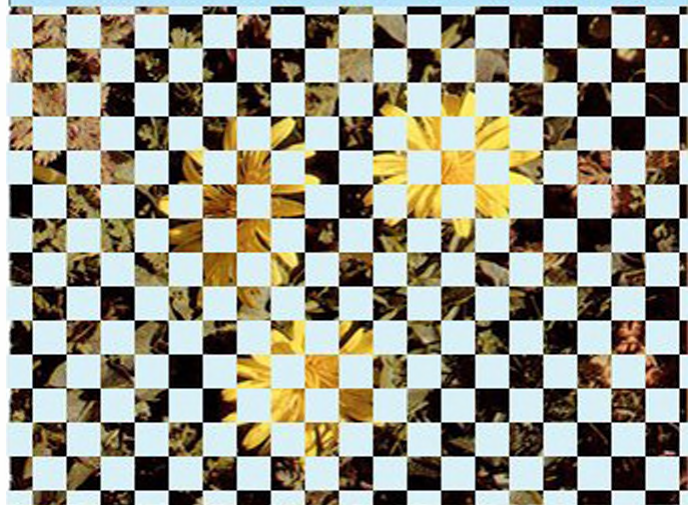
Scorzonera papposa

נשע

[illegible]

186

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

שן עב־שרש

שן עב־שרש *Taraxacum cyprium*

سلاط الزهبان سلاט (אול)רוהבאן

עשבוני רבי־שנתי הפרח בסתיו ובחורף. קרקפתיו נישאות יחידות על גבעול חלול חסר־עלים.

השורש אנכי ושחור, עבה (מכאן נגזר השם העברי של המין), גלילי, אוגרי־מוזן ומאפשר לצמח ללבלב ולהוציא פרחים ועלים כבר בראשית הסתיו ואף בשלהי הקיץ.

תפוצתו משתרעת במזרח האזור היס־תיכוני.

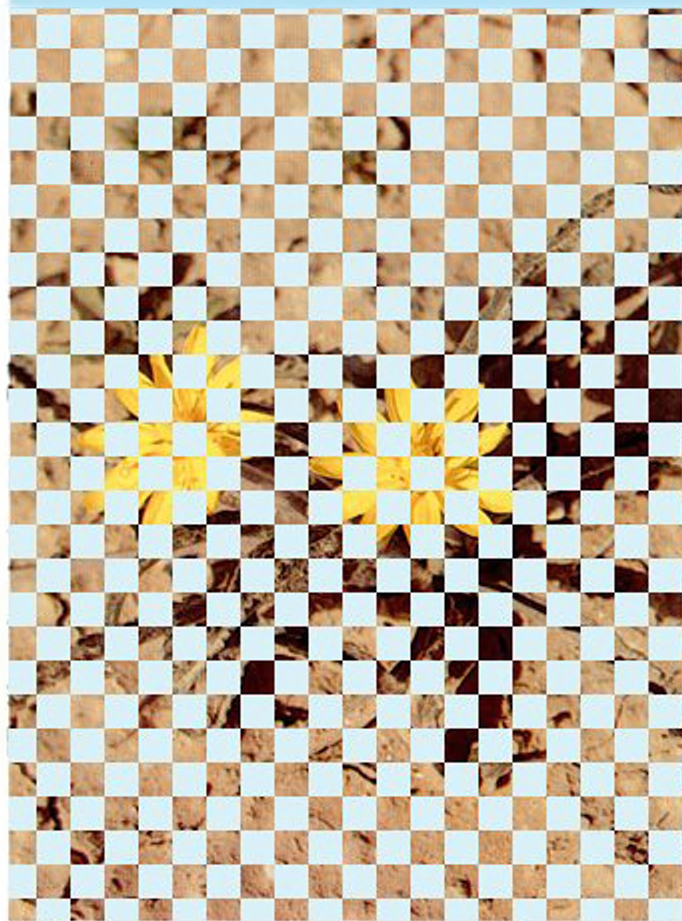
גדל בארץ בבתות עשבוניות בהרי יהודה, בשומרון ובגליל, בעיקר ברום גבוה למדי (ירושלים) ובקרקעות גירניות. שכיח פחות בגליל המערבי ובכרמל מצד אחד, ובמדבר יהודה מצד שני. מאכלס גם מקומות מופיעים – צידי דרכים ועקבות דחפור – בזכות תפוצת זרעונים יעילה ברוח.

ומן קצר לאחר הפריחה מופיעים העלים, ערוכים בשושנות בבסיס הצמח, שרועים, מהודקים לקרקע וערוכים בסימטריה רדיאלית קפדנית. העלים אפרפרים וקרחים, אומלניים ומוארכים, הטרף מוצר בהדרגה למעין פטוטרת. העלה מחולק לאונות קטנות, משולשות, דמויות־שיניים (מכאן נגזר שם הסוג בעברית), הפונות אחורה. אונות אלה הן תמימות או משוננות. לעתים רחוקות העלים בלתי־מחולקים.

כל קרק: 2 נישאת בנפרד על עמוד־פריחה חלול שאורכו 5-20 ס"מ, ערום לחלוטין מעלים. הקרקפת גדולה, קוטרה 2 ס"מ. חפ"י המעטפת ערוכים בדורים אחדים, והם רעופים. חפ"י־המעטפת החיצוניים קצרים בהרבה מן החפים הפנימיים ושוליהם קרומיים לבנים. המצעית חשופה, כל הפרחים לשוניים צהובים, ארגמניים בצידם החיצוני. האבקנים תקינים, אך אבקתם מנוונת וההפרייה אפומיקטית*. הצלקת צהובה.

הזרעונים מנובששים, דמויי־כישור; במיוחד בולט בראשם נזר של נבשושיות גדולות; אורכם 5 מ"מ. הציצית עשויה משערות פשוטות, צהבהבות־לבנות, באורך כ־4 מ"מ, והן נישאות על ניצב לבן ועדין הארוך מן הזרעון. בשעת ההבשלה יוצרות הציציות כדור מדויק, צהבהב־לבן, המתפורר בקל מגיעה או מרות.

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©



ע. אלון

הרדמין יהודה

S. judaica

فختر קטנד

הרדמין סורי

צמח מדברי ששרשו מסתיים בפקעת ראווה למאכל. מתייחד בזרעוניו השעירים מאוד, בעוד שהזרעונים של שאר המינים הגדלים בארץ קרחים (הם חלקים או מנובששים, אך חסרי שערות). תפוצתו משתרעת במערב האזור האירו־טורני.

גדל בארץ בקרקעות קירטוניות, בעיקר בחברת לענת המדבר, במדבר יהודה ואף בצפון הנגב ובמרכז.

עליו סרגליים, ארוכים (10-25 ס"מ), בסיסם וקוף עד מלוכסן והקצה שלהם מתקשת, שפתם גלונית ומשווה להם צורה דומה לצורתם של עלי צבעוני. הגבעולים קצרים, אורכם כאורך העלים או פחות מכך. כל הצמח מכוסה כסות צמרית צטפה.

קוטר הקרקפת כ־1.5 ס"מ, הפרחים צהובים וצידם התחתון (החיצוני) מאדים ומקנה לתפרחת גוון הנוטה לתפוח.

הפריחה: מחודש ינואר עד חודש אפריל.

S. syriaca

הרדמין סורי

בולט בתפרחתו הצהובה הגדולה, שקוטרה עשוי להגיע ל־5 ס"מ. מין אנדמי לאזורנו (צפון ארץ־ישראל, סוריה ולבנון), גדל בארץ בין טרשים, במרומי הגולן והגליל. הפריחה: בחודשים אפריל–מאי.

אבישי שמידע

I. spinesa

كباد، زغوة، كباد، كباد

לונאה קוצנית

אחד המינים הנדירים, ויוצא־דופן בסוגו: זהו שיח קוצני, שגובהו 100-30 ס"מ. ענפיו היבשים קשוחים, הסתעפותם דו־קרנית, דומה לזו של סירה קוצנית. הענפים הקיצוניים נעשים דוקרניים. הצמח גדל בארץ בעיקר ליד אילת ומאכלס ערוצים על סלעים מנמתיים. בסיוני הוא שולט בערוצים, באבן חול ובסלעים מנמתיים מתחת לרום של 1300 מ'. גדל גם בערוצי נחלים בנוף גירני או צורני. הענפים ירוקים, גליליים, ורוב השנה אין עליהם עלים. בעונת האביב ולעתים גם בעונת הקיץ מתפתחות על הסעיפים הצעירים תפרחות צרות בעלות פרחים לשוניים. אורך התפרחת כ־8-10 מ"מ, ובה 10-8 פרחים. לאחר ההבשלה מתפורים הזרעונים ברוח, ושרידי התפרחת נושרים. חיתוך בענף ירוק גורם לנטיפת מיץ חלבי.

הסוג מונה כ־60 מינים שתפוצתם משתרעת באזורים צפוניים ממוזגים, עיקר תפוצתם – באזורים האירופיים והאירנו־טורני. מינים קרובים באירופה ידועים בסיכון טכסונומי עם הכלאות הדדיות רבות. המין שזן רפואי – *T. officinale* גדל במדשאות באירופה; תפוצתו כמעט קוסמופוליטית. עליו נאכלים בסלט ושוורשי מהווים חומר גלם להפקת תחליף לקפה; נודעים להם שימושים רפואיים כנגד מחלות קיבה.

אבישי שמידע

לונאה

Launaea

غضيد، مرور، عوزيد، موز

I. mucronata

לונאה מחדדת

עשב רב־שנתי, שגובהו 40-80 ס"מ; עליו רחבים מעלי המינים הקודמים. זהו צמח זקוף המסתעף למעלה, מאכלס קרקעות חול ולס במדבר. משרעת תפוצתו: סהר־ערבית. הצמח מבלבל בעונת החורף ויוצר שושנת עלים. לקראת עונת האביב הוא מפתח נבעול מסועף, שעליו נישאות תפרחות צהובות־פרחים. הפריחה באפריל.

סוג המונה כ־40 מינים שמשרעת תפוצתם בעיקרה סהר־ערבית, ים־תיכונית ואירנו־טורנית; כזאת גם תפוצת המינים הנדלים בארץ. הוא נפוץ גם באפריקה הטרופית והדרומית וכן בהודו. בארץ מונה הסוג 7 מינים, מדבריים בעיקרם, רובם עשבוניים, ואחד מהם – בן־שיח. פריחהם לשוניים וצהובים והם מפיצים את זרעוניהם ברוח בעזרת ציצית. המינים ניכרים בזרעונים הקטועים שבראשם ובאונות העלים שלהם, ששיניהן מסתיימות בחוד לבן.

I. angustifolia

לונאה צרת־עלים

حديدة، مرور، حديد، حديد

צמח חד־שנתי שגובהו 10-20 ס"מ; עליו רחבים ומשווניים בשפתם, ואף עבים ובשרניים במידת מה. מין זה כונה בעבר בשם לונאה פוקס – *L. foxii*. משרעת תפוצתו סהר־ערבית; גדל במדבר,

לונאה צרת־עלים

Launaea nudicaulis

حذاء حديد

לונאה שרועה

עשב רב־שנתי, שכיח מאוד בנגב ובסיוני, מפתח שושנת של עלים משוונים, בעלי אונות בלתי סימטריות. בשפת העלים יש שיניים לבנות קטנות.

גובה הנבעולים – 20-50 ס"מ; לעתים הם שרועים, ואם הם גדלים בתוך שית הם זקופים. הצמח מאכלס בארץ קרקעות חול ולס בכל אזורי המדבר. פריחתו צהובה, נמשכת בעיקר מחודש אפריל עד חודש מאי; יש פרטים המקדימים או המאחרים בפריחתם.

I. resedifolia

לונאה רכפתית

עשבוני רב־שנתי, שגובהו 10-40 ס"מ. גדל בחוף היס־התיכון, בקרקעות חוליות, בשטחים הסובלים מרסס מ־הים. עלי הצמח שסועים לאונות דקות, והשיניים שעליהן מסתיימות בחוד לבן טיפוסי. הפרחים צהובים. הפריחה בחדשים אפריל–מאי.

I. tenuiloba

غضيد، يعصيد

לונאה דקת־אונות

עשבוני רב־שנתי, שגובהו 10-40 ס"מ, גדל בעיקר בנגב ובערכה, ומאכלס אדמות חוליות. בתחילת עונת החורף הוא יוצר שושנות עלים, המופיעות בצפיפות זו לצד זו, שכן הצמח מתרבה גם בעזרת שלוחות, הגורמות ליצירת גושים. מין זה נבדל מן הלונאה הרכפתית בעיקר באונות העלים הצרות, שהן סרגליות עד דמויות ויף.

הפריחה בחדשים פברואר–מרס.

ע. אילן

תמונה זו טרם אושרה לתצוגה ©

